

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21

Sayı: 2

Aralık 2019

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 21

Issue: 2

December 2019

ISSN 1305-7766

e-ISSN 2587-2451

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21 Sayı: 2 Aralık 2019

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 21 Issue: 2 December 2019

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt:21 Sayı:2 Aralık 2019

TRAKYA UNIVERSTİY
Journal of Social Science
Volume:21 Issue:2 December 2019

Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Baş Editör / Editor-in Chief
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ILGAZ

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Emre KALAY

Yardımcı Editör/ Assistant Editors

Öğr. Gör. Müge ATAKAN
Araş. Gör. Emirhan KAYA

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board
Başkan / Chairman

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Üyeler / Members

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Prof. Dr. Adil OĞUZHAN
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Dr. Öğr. Üyesi Emre KALAY
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Öner DİNÇ

Dizgi Mizanpaj/ Page Layout

Gonca GULVODİNA

Kapak Dizayn / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: trakyasobedergi@gmail.com

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası-Edirne Teknik Bilimler MYO-
Sarayıçeri Yerleşkesi/EDİRNE

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Trakya University Journal of Social Science is International Peer-Reviewed Journal.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:
Trakya University Journal of Social Science is Indexed by:

TÜBİTAK/ULAKBİM TR Akademik Dizin
Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

SOBIAD

Academic Keys

EBSCO Publishing Inc.

Academic Research Index-ResearchBib

İSAM

Türk Eğitim İndeksi

Science Library Index

İdeal Online

Araştırmak

Scientific Indexing Service

Directory Of Research Journals Indexing

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board

(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Webster University Geneva

Prof. Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof. Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
Uluslararası Fındık Üniversitesi

Prof. Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Dinçay KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Dragi GJORGİEV
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Ezendu ARIWA
University of Bedfordshire

Prof. Dr. Fadil HOCA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ASUTAY
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya GÜVENÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kerima FİLAN
University of Sarajevo

Prof. Dr. Marieta PETROVA
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi)

Prof. Melihat TÜZÜN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Nadir ÖCAL
Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
University of Prishtina

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Robert MELVILLE
City University London

Prof. Dr. Salih OKUMUŞ
University of Prishtina

Prof. Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Bandırma Üniversitesi

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Assoc. Amir DURANOVIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Hristo SALDZHIEV
Trakia University

Doç.Dr. Nurten ÇETİN
Trakya Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Teodor SEDLARSKI
Sofia University

Dr. Öğr. Üyesi Seda TAŞ
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ovidiu STOICA
"Alexandra Ioan Cuza" University of Iaşi

Prof. Dr. Rıdvan CANIM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Esenyurt Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
İstanbul Ayyansaray Üniversitesi

Prof. Tunay TUNCA
University of Maryland

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Afrim HOTI
University "Hasan Prishtina"

Assoc. Prof. Dr. Berkay ÖZCAN
London School of Eco. and Political Science

Prof. Assoc. Mirzana Pašić KODRIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Sypros GİKONTİS
Ionian University

Dr. Öğr. Üyesi Ersan SARIKAHYA
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Bu sayının hakemleri/ Reviewers of The Issue
(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Fatma KÜSKÜ AKDOĞAN
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali AKSOY
İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Belgin AYDINTAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Necmettin AYGÜN
Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet AYHAN
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin AYHAN
Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Evren AYRANCI
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail ÇETİN
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ERKAN
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Aslı YAPAR GÖNENÇ
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat KAYA
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ
Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ÖCAL
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Nizam ÖNEN
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. İlknur ÖNER
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Melda ÖZDEMİR
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Güllhayat GÖLBAŞI
ŞİMŞEK
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Sema ÖZKAN TAĞI
Ankara Hacı Bayram Veli Üniv.

Prof. Dr. Hülya TAŞ
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nuran TAŞLIGİL
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Coşkun TOPAL
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Nurettin AYAZ
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Doç. Dr. Hayri AYDOĞAN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Doç. Dr. Eşref Savaş BAŞÇI
Hitit Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim COŞKUN
Trakya Üniversitesi

*Doç. Dr. Firdevs SAVİ ÇAKAR
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi*

*Doç. Dr. Cemal ÇETİN
Selçuk Üniversitesi*

*Doç. Dr. Şirin DİLLİ
Giresun Üniversitesi*

*Doç. Dr. Harun ER
Bartın Üniversitesi*

*Doç. Dr. Mine M. AFACAN FINDIKLI
Beykent Üniversitesi*

*Doç. Dr. Ali GÖRENER
İstanbul Ticaret Üniversitesi*

*Doç. Dr. Ayhan KAPUSUZUĞLU
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

*Doç. Dr. Gökhan KERSE
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*

*Doç. Dr. Atınç OLCAY
Gaziantep Üniversitesi*

*Doç. Dr. Zafer TANGÜLÜ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

*Doç. Dr. Zeliha TRAŞ
Necmettin Erbakan Üniversitesi*

*Doç. Dr. Ömer TURUNÇ
Antalya Bilim Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Ali ARSLANOĞLU
Sağlık Bilimleri Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ARSLAN
AYAZLAR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Yıldız AYDIN
Namık Kemal Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Ceren AYDOĞMUŞ
Bilkent Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Gülşah DURMUŞ
İstanbul Aydın Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Engin EKER
İstanbul Aydın Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Senem ERGAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Oya ERU
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Aslı GEYLAN
Anadolu Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Zöhre KAYA
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Berk KÜÇÜKALTAN
Trakya Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MERT
Uşak Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Saadet Ela PELENK
Recep Tayyip Erdoğan Üni.*

*Doç. Dr. Haktan SEVİNÇ
Iğdır Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER
İstanbul Gelişim Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Keisuke WAKİZAKA
İstanbul Gelişim Üniversitesi*

*Dr. Öğr. Üyesi Berrin O. YILMAZ
İstanbul Üniversitesi*

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Onur Çetin, Necdet Özçakar (461-474)
Akaryakıt Dağıtımında Araç Rotalama Problemi İçin Bir Başlangıç Çözümü
A Construction Heuristics for Vehicle Routing Problem in Fuel Distribution

Çağatay Başarır (475-490)
Altın ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği
Causality Relationship Between Gold and Stock Returns: Turkey Case

Serdal Keçeli, Ali Erdoğan (491-510)
Örgütsel Öğrenme Yeteneğinin Görev ve Bağlamsal Performansa Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama
The Effect of Organizational Learning Capacity on Task and Contextual Performance: An Application in the Health Sector

Yasin Aksoy (511-534)
Kolektif Empati, Duygusal Bulaşıcılık ve İş Becerikliliği Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Uygulama
A Research on The Relationship Among the Collective Empathy, Emotional Contagion and Job Crafting

Duygu Talih Akkaya (535-556)
Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılarının Demografik ve Sosyo-Ekonomik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması
A Comparison of Consumer Perceptions on Social Media Advertisements According to Demographic and Socio Economic Variables

Öznur Şamandar, İstemi Çömlekçi (557-575)
Kişilik Tiplerinin Davranışsal Finans Kapsamında Değerlendirilmesi
Evaluation of Personality Types in the Scope of Behavioral Finance

Hikmet Asutay, Burcu Öztürk (577-593)
Karşıt Yazın Türü Olarak Pop Yazını: Rolf Dieter Brinkmann Örneği
Pop Writing as Counter Argument: Sample of Rolf Dieter Brinkmann

Kenan Orçanlı (595-624)
Örgütsel Yalnızlık ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkide İş Zenginleştirmenin Aracılık Etkisi
The Effect of Job Enrichment as a Mediator Role on the Relationship Between Organizational Loneliness and Organizational Commitment

Aysun Atagan Çetin, Saime Doğan, Olgun Irmak Çetin (625-640)
Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik İlişkisi: Marmara Bölgesindeki İşletmeler Örneği
Corporate Social Responsibility and Environmental Sustainability Relationship: The Case of Companies in the Marmara Region of Turkey

Melda Akbaba (641-660)
Örgütsel Adalet İşgörenlerin Yeşil Örgütsel Davranışını Etkiler Mi?
Does Organizational Justice Affect the Green Organizational Behavior of Employees?

Seda Demir, Elif Ülker Demirel (661-682)
Bir Deneyimi Unutulmaz Kılan Unsurlar Nedir? Unutulmaz Turizm Deneyimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme
What Makes an Experience Memorable? A Conceptual Evaluation of Memorable Tourism Experience

Fahri Türk, Emirhan Kaya (683-713)
Kaf Dağı'nın Eteğinde Bir Alman Kolonisi: Kars Almanları
A German Colony on the Slope of the Mount Qaf: Germans in Kars

Yasin Yılmaztürk, Çağatay Akdoğan, Özgür Kayapınar (715-735)
Materyalist Değerler ile Hedonik ve Faydacı Alışveriş Arasındaki İlişkinin Yaşam Doyumuna Etkisi
The Relationship Between Materialist Values and Hedonic and Utilitarian Shopping to Life Satisfaction

Çiğdem Ünal (737-758)
Türkiye'nin I. Düzey Bölgelerinde Göç İstatistiklerinin Değişim Analizi (2007-2017)
Analysis of Change in Turkey's Level I Regional Migration Statistics (2007-2017)

Melek K r k u (759-771)
Değişen Müze Eğitimi Algısı  er evesinde Sosyal Bilgiler Ve Tarih  ğretmen Adaylarının Müze Eğitimine Yönelik  z-Yeterlik İnançları
The Self Efficacy Beliefs of Social Studies and History Teacher Candidates about Museum Education as Part of Changing Museum Education Perception

Mehmet Utku Tohumcu (773-787)
İnternet ve Akıllı Telefon Bağımlılığı ile Benlik Saygısı ve Yalnızlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Analysis of the Relationship Between Smartphone Addiction and Internet Addiction and Self-Esteem and Loneliness

Seda Donat Bacioğlu, Semra Pehlivan (789-801)
Engelli Kadınlarla Ger ekleŐtirilen Bir Grupla Psikolojik Danışma Uygulaması Edirne İli  rneği
A Group Counseling with Disabled Women: The Case of Edirne Province

Öznur Yavan Temizkan (803-819)
Dimensions of Psychological Capital: A Case Study in Turkish Hard Coal Enterprise
Psikolojik Sermayenin Boyutları: Türkiye Taş Kömürü Kurumunda Bir Vaka  alıŐması

Hacer Ateş (821-836)
Şehirlerin Su İhtiyacının Karşılanmasında Vakıfların Rolü: XV-XVI. Yüzyıllarda Rodoscuk'ta Vakıf Suları ve Yapıları
The Role of Foundations in Satisfying the Water Demand of Cities: Foundation Waters and Structures in Rodoscuk in XV-XVI Centuries

Medine Irak (837-861)
Eğitimcinin Görsel Sanatlar Eğitimi: Bir Vak'a Analizi
Instructor's Visual Arts Education: A Case Study

Fatih Arıkan, Hasan Özgür (863-885)
Öğretmen Adaylarının Siber Aylaklık ve Bilişsel Kapılma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi
Investigation of Cyberloafing and Cognitive Absorption Levels of Prospective Teachers in Terms of Several Variables

Serkan Dinçer, Fatih Balaman (887-907)
Sosyal Medyanın Öğretim Faaliyetlerinde Kullanılmasının Öğrenci, Öğretmen ve Veliler Açısından Değerlendirilmesi: Edmodo Örneği
Evaluating the Use of Social Media for Teaching Practises from Learners', Teachers' and Parents' Perspectives: The Sample of Odmodo

Yıldıray Ercan, Tuncer Bülbül (909-928)
Uzaktan Eğitim Ortamlarında İletişimci Biçimlerinin Sosyal Buradalığa Etkisi
The Effect of Communication Styles to Social Presence in Distance Learning

Derleme Makaleler/Review Articles

Salih İnci (929-948)
Selanik Piskoposu Grigorios Palamas ve Ortodoks Hristiyan Kilisesinde Hesyatik Gelenek
Gregory Palamas Archbishop of Thessaloniki and Hesychasm in Orthodox Christian Tradition

İlke Oruç (949-965)
Organizational Ethnography with Feminist Perspective
Feminist Bakış Açısıyla Örgütsel Etnografi

Ali Çiftçi (967-985)
Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1946-1950 Yılları Arasındaki Siyasal Faaliyetleri
Mareşal Fevzi Çakmak's Political Activities Between 1946-1950

Ece Serrican Kabalcı (987-1003)
Asaf Hâlet Çelebi'nin Şiirlerinde Anima Arketipi
The Anima Archtype in Asaf Hâlet Çelebi's Poems

Dukagjin Leka (1005-1016)
The Albanian National Renaissance and the Creation of the Albanian State
Arnavutluk Ulusal Rönesansı ve Arnavut Devletinin İnşası

Lebriz Sönmez (1017-1029)
A Heterotopic and Global Peace: The Museum of Innocence
Bir Heterotopik ve Global Mekan: Masumiyet Müzesi

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri (1031-1041)
Publication Principles of Trakya University Journal of Social Science

Araştırma Makalesi/Research Article

AKARYAKIT DAĞITIMINDA ARAÇ ROTALAMA PROBLEMİ İÇİN BİR BAŞLANGIÇ ÇÖZÜMÜ

A CONSTRUCTION HEURISTICS FOR VEHICLE ROUTING PROBLEM IN FUEL DISTRIBUTION

Onur ÇETİN*, **Necdet ÖZÇAKAR****

Geliş Tarihi: 15.10.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.11.2019
(Accepted)

ÖZ: Araç Rotalama Problemi (ARP) dağıtım alanındaki en bilinen problemlerden birisidir. Problemde bir merkez depodan turlarına başlayan araçlar, müşterileri ziyaret edip tekrar depoya dönmektedirler. ARP'nin pek çok çeşidi bulunmaktadır. Akaryakıt dağıtımını da Kompartımanlı Araç Rotalama Problemi (KARP) adı verilen ARP'nin farklı bir versiyonunu sunmaktadır. KARP'de karışmaması gereken akaryakıt ürünleri farklı kompartımanlarda taşınmaktadır. ARP'de olduğu gibi KARP için çözüm yöntemleri de genelde rota oluşturma sezgiselleri ve iyileştirme sezgiselleri olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Her iki sezgisel kategorisi ile ilgili ARP ile ilgili geniş bir literatür olmasına rağmen, KARP için literatür sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de akaryakıt dağıtım problemi için bir başlangıç çözümü önermektir. Problemi KARP haline getiren, her müşteriye birden fazla kez uğrama, kompartıman, tolerans gibi değişkenler bulunmaktadır. Tasarruf Algoritması (TA) bir yükleme algoritması ile entegre edilerek problem için bir başlangıç çözümü önerilmiştir. Önerilen yöntem test problemleri üzerinde test edilmiş ve literatürle kıyaslandığında kabul edilebilir sonuçlar vermiştir. Önerilen yöntemle gerçek hayat akaryakıt dağıtım problemi çözülmüştür ve önemli maliyet iyileştirmesi gerçekleştirilmiştir. Önerilen yöntem hem KARP problemlerinde başlangıç çözümü olarak, hem de pratik uygulama olarak Türkiye'de akaryakıt dağıtımında kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, akaryakıt dağıtımını, araç rotalama problemi.

ABSTRACT: One of the well known problems in distribution is the Vehicle Routing Problem (VRP). In this problem, vehicles start their tours from a depot, they visit the customers and finish their tours in the depot again. There are several variants of VRP. Fuel distribution provides a different kind of VRP which is called as Multi Compartment Vehicle Routing Problem (MCRVP). In MCRVP vehicles have compartments and incompatible petroleum products are delivered in different compartments of a vehicle. For both of the problems solution methods can be classified into two categories; route construction heuristics and improvement heuristics. While there is a significant literature on VRP regarding these heuristics, the literature on MCRVP is much more limited. The aim

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, onurcetin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1835-3333

** Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, necdet@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2829-2909

Bu çalışma Onur Çetin'in "Akaryakıt Dağıtımında Araç Rotalama Problemi" isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

of this study is to offer a construction heuristics for a fuel distribution problem in Turkey. The problem has some features such as compartments, visiting customers more than once and tolerance which turns it into a MCVRP problem. Savings Algorithm (SA) and a loading algorithm is integrated to develop a construction heuristics for the problem. Proposed heuristics is tested on test problems and acceptable results obtained when compared with the literature. A real life fuel distribution problem is solved with the proposed heuristics and significant cost reduction has been achieved. The proposed method can be used as a construction method in MCVRP and as a practical solution for real life problems in fuel distribution in Turkey.

Key Words: Logistics, fuel distribution, vehicle routing problem.

1.GİRİŞ

Araç Rotalama Problemi (ARP) ilk olarak Dantzig ve Ramser (1959)'in "Araç Sevkiyat Problemi" adlı çalışmaları ile Gezgin Satıcı Probleminin (GSP) geliştirilmiş hali olarak literatüre girdiğinden beri, gerek teorik gerekse pratik anlamda oldukça ilgi çekmiştir. Problem çok amaçlı lojistik ağı tasarımı problemleri içerisinde yer almaktadır (Current ve Marsh, 1993: 5). Problemden n tane istasyon noktasına ($i=1,2,3,...,n$), terminal noktası olarak adlandırılan 0 noktasından teslimat yapılmaktadır. Her i,j arasındaki uzaklığı veren bir maliyet matrisi tanımlanmıştır ($C=[c_{ij}]$). Maliyet matrisi simetriktir ($c_{ij}=c_{ji}$). Her i noktasına yapılması gereken miktardaki teslimatı gösteren bir talep vektörü tanımlanmıştır ($Q=[q_{ij}]$). Araç sayısı m ile gösterilmektedir. Problemden belirli bir depodan çıkan m adet araç bulunmaktadır. Bu araçlar, n sayıda müşteriye istenen miktarlarda teslimat yaparak sonunda tekrar depoya dönmektedir. Amaç tüm araçlar tarafından kat edilen toplam mesafeyi minimize etmektir. Problemin kısıtları arasında her müşteriye sadece bir defa uğranması, müşteri taleplerinin karşılanması ve araç kapasitesinin aşılmaması yer almaktadır. Problemin farklı varyasyonları bulunmaktadır ve farklı varyasyonlar için kısıtlar ve amaç fonksiyonu farklılaşabilmektedir (Toth ve Vigo, 2002).

Geleneksel ARP de bir araç tarafından teslim edilecek taleplerin tek tür olduğu var sayılır. Belirli bir kapasite birimi (çoğu zaman ağırlık ya da hacim) belirlenerek aracın teslim edeceği talep toplamının araç kapasitesini aşmaması istenmektedir. Başka bir deyişle ürünler genellikle koliler ve paletler halinde taşınmaktadır ve ürünlerin birbiri ile karışması gibi bir problem yoktur. Petrol ürünleri gibi dökme ürünlerin taşınmasında ise benzin ve dizel gibi farklı ürünlerin birbirine karışması problem yaratabilmektedir. Bu nedenle birbirine karışması istenmeyen ürünlerin birlikte taşınmasında ise araçlarda kompartımanlar bulunmaktadır. Birbirine karışması istenmeyen bu ürünler kompartımanlarda taşınmaktadır. Kompartımanlı araçların yer aldığı bu problem türü Çok Kompartımanlı Araç Rotalama Problemi veya Kompartımanlı Araç Rotalam

Problemi (KARP) olarak isimlendirilmektedir. Bu problem türünde her aracın kapasitesinin yanında, her araçtaki her kompartımanın kapasitesi de önem kazanmaktadır. Bazı araçlarda ayırıcılar vasıtası ile kompartıman sayıları ve kapasiteleri değiştirilebilir iken bazı araçlarda kompartıman sayıları ve kapasiteleri sabittir. Kompartıman sayıları ve kapasiteleri değiştirilebilir olanlar esnek kompartımanlı olarak tanımlanırken, sabit olanlar sabit kompartımanlı olarak tanımlanabilir. KARP bu iki çeşidi de içinde barındırmaktadır (Derigs, Gottlieb, Kalkoff, Piesche, Rothlauf ve Vogel, 2011: 885-886).

2. LİTERATÜR

ARP için geniş bir literatür bulunmakla birlikte, KARP türleri için literatür çok daha sınırlıdır (Derigs vd., 2011; Reed, Yiannakou ve Evering, 2014). KARP'ye ait ilk çalışmalardan biri Brown, Ellis, Graves ve Ronen'e (1987) aittir. Problemden birden fazla depodan farklı çeşitlerde petrol ürünlerini kompartımanlı araçlarla dağıtılmaktadır. Problem iki aşamada çözülmüştür. İlk aşamada araçlara ve kompartımanlara ürünler atanmış ikinci aşamada GSP çözülerek rotalar belirlenmiştir.

Abdelaziz, Roucairol ve Bacha'nın (2002) inceledikleri problemde ise müşterilere üç farklı çeşitte akaryakıt ürünü dağıtılmaktadır, araç filosu heterojendir ve kompartımanlı araçlardan oluşmaktadır. Her müşteri tüm siparişlerini sadece bir araçtan almaktadır. Problemden siparişleri araçlara atamak, sipariş miktarlarını kompartımanlara sığacak şekilde ayarlamak ve araçlara atanan müşterilere hangi sırada uğranacağını belirlemek gerekmektedir. Yazarlar, kesin çözüm yöntemlerinin bu tarz büyük problemler için yeterli olamayacağını belirterek, problemi değişken komşuluk arama yaklaşımı ile çözmeye çalışmışlardır. Komşuluk tabanlı bir başlangıç çözümü kullanmışlardır.

Avella, Boccia ve Sforza (2004) bir depodan müşterilere farklı akaryakıt ürünlerinin dağıtımını problemini ele almıştır. Sevkiyatta kompartımanlı ve heterojen bir araç filosu kullanılmaktadır. Kompartıman kapasiteleri ve talepler 1000'in katlarından oluşmaktadır. Bir kompartımanın ya tamamen dolu ya da tamamen boş olma kısıtının da olduğu problemin çözümü için, Tasarruf Algoritması (TA) temelli paketleme algoritması ve kesin çözüm yöntemi geliştirilmiştir. Sezgisel yöntemin kesin yöntemle göre daha iyi sonuç verdiği saptanmıştır.

Cornillier vd. (2008a) bir ana merkezden petrol istasyonlarına homojen olmayan, kompartımanlı araçlarla çok periyotta akaryakıt dağıtımını yapılan problemi incelemişlerdir. Her kompartıman bir müşterinin bir ürün tipine ayrılmıştır. Geliştirdikleri sezgisel yöntemi bu problem için oluşturdukları test verisinde denemişler ve aynı tür problem için daha önce oluşturulmuş bir algoritma ile kıyaslamışlardır.

Cornillier vd. (2008b) petrol istasyonu yenileme problemi olarak tanımladıkları problemde bir kompartımana sadece bir müşterinin bir ürünü yüklenmektedir. Bunun yanında bir müşterinin bir üründen talebi birden fazla kompartımana da yüklenebilmektedir. Her müşteriye sadece bir araç hizmet vermektedir. Problem yükleme ve rotalama olmak üzere iki aşamada çözülmüştür.

Fallahi, Prins ve Calvo (2008) KARP üzerinde çalıştıkları problemde her kompartımana aynı ürün tipinden birden fazla müşterinin siparişi konabilmektedir. Her kompartıman sadece bir ürün tipine ayrılmıştır. İki stratejiyi karşılaştırmıştır. İlk stratejiye göre her müşteri ancak bir araçtan hizmet alabilmektedir. İkinci stratejiye göre her müşteri sipariş ettiği birkaç farklı üründen aynı ürünü bir araçtan alırken farklı ürünleri farklı araçlardan alabilmektedir. Problemin çözümünde başlangıç çözümü olarak TA'ni kullanmışlardır. Ürün çeşidi birden fazla olduğundan TA'ni kullanabilmek için problemi ürün bazında parçalara bölmüşler ve her ürün tipi için ayrı ayrı TA çözümlerini elde ederek başlangıç çözümü olarak kullanmışlardır. Memetik Algoritma ve Tabu Arama Algoritması geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri algoritmaların test edilmesi için literatürde KARP için test problemi olmadığından yazarlar ARP için mevcut olan test problemlerini dönüştürerek, KARP için test problemleri elde etmişlerdir. Bunu yaparken araçları iki kompartımanlı hale getirmişler, bunun yanında her müşterinin talebini ikiye bölmüşlerdir. Böylece yeni problemlerinin optimum çözümlerinin aynı kalacağı belirtilmiştir. Oluşturulan yeni test verileri önerilen algoritmalar ile çözülmüştür.

Muyldermans ve Pang (2010) atık toplama problemini KARP şeklinde ele almışlardır. Problemde homojen araç filosu kullanılmıştır. Problemin çözümünde bir müşteriden farklı araçların toplama yapabileceği, fakat bir noktadan aynı ürün çeşidini sadece bir aracın toplayabileceği belirtilmiştir. Çözüm yöntemi üç aşamalıdır. İlk aşamada TA ile başlangıç çözümü elde edilmiştir. Bu çözüm önce yerel arama ile sonra yönlendirilmiş yerel arama metasezgiseli ile geliştirilmiştir.

Mendoza vd. (2010) müşteri taleplerinin stokastik olduğu ARP üzerine çalışmışlardır. Problemde filo homojen ve tüm kompartıman kapasiteleri eşittir. Her müşteri sadece bir araçtan hizmet alabilmektedir. Problemin başlangıç çözümü için Stokastik En İyi Ekleme Sezgiseli kullanılırken, problemin çözümünde Memetik Algoritma kullanılmıştır.

Derigs vd. (2011) KARP'ye çözüm yöntemi önermişlerdir. Problemde bir kompartımana birden fazla ürün yüklenebilmektedir. Fakat belirli ürünler aynı kompartımanda yer alamamakta, bunun yanında belirli ürünler belirli kompartımanlara yüklenememektedir. Yazarlar öncelikle problemin modelini oluşturmuşlardır. Daha sonra rota oluşturma sezgisellerinden TA ve Süpürme Algoritması ile (Gillet ve Miller, 1974) bir başlangıç çözümleri oluşturulmuştur.

Probleme yerel arama, değişken komşuluk arama ve meta-sezgisel yöntem ile çözüm aramışlardır.

Uzar ve Çatay (2012) akaryakıt ürünleri dağıtım operasyonunu iyileştirmeye çalışmışlardır. Probleme her kompartımana yalnızca bir müşterinin bir üründen olan siparişi yüklenebilmektedir. Yazarlar probleme farklı kısıtlar daha ekleyerek, çok periyotlu olarak modellemişler ve iki farklı yöntem ile çözüm aramışlardır.

Reed vd.'nin (2014) incelediği problemde atık toplama kompartımanlı araçlarla gerçekleştirilmektedir. Problem k-ortalama kümeleme analizi ve Karınca Kolonisi Optimizasyonu yöntemleri ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

Pena, Pinto ve Carvalho (2017) çok kompartımanlı araçların kullanıldığı akaryakıt dağıtım problemini için bir TA temelli bir karar destek sistemi geliştirmişlerdir.

Henke'nin probleminde (2018) çok kompartımanlı araçlar farklı renlerdeki cam atıkları toplanmaktadır. Her kompartımana birden fazla yüklemenin yapılabildiği problem değişken komşuluk arama metodu ile çözülmüştür.

Deng Liang, Che, Zhang ve Sun (2018) akaryakıt dağıtımını çok kompartımanlı araçlarla gerçekleştirdiği problemi Benzetimli Tavlama ve Tabu Arama yöntemleri ile çözmüşlerdir.

Literatür incelendiğinde, problemlerin yükleme sayısına göre bir kompartımana tek yükleme yapılan Tek Yüklemeli Kompartımanlı Araç Rotalama Problemi (TYKARP) (Abdelaziz vd., 2002; Avella vd., 2004; Uzar ve Çatay, 2002) ve bir kompartımana birden fazla yükleme yapılabilen yükleme yapılan Çok Yüklemeli Kompartımanlı Araç Rotalama Problemi (CYKARP) (Cornillier vd., 2008b; Fallahi vd., 2008; Mendoza vd., 2010; Muyltermans ve Pang, 2010; Derigs vd., 2011; Pena vd., 2017) diye ayrılabilirliği görülmektedir.

Literatürdeki çalışmalar başlangıç çözümlerinde kullandıkları sezgisellere göre incelendiğinde, CYKARP için TA (Fallahi vd., 2008; Muyltermans ve Pang, 2010; Derigs vd., 2011; Pena vd., 2017), Süpürme Algoritması (Derigs vd., 2011), En İyi Ekleme Sezgiseli (Mendoza vd., 2010); TYARP için ise TA (Avella vd., 2004) ve komşuluk tabanlı sezgiselin (Abdelaziz vd., 2002) kullanıldığı görülmektedir.

Mevcut çalışmada, bu problem türü ise TYKARP'dir. Çalışmada incelenen problem TYKARP içinde yer alıp, problemin Türkiye akaryakıt dağıtım sistemine özgü özellikleri bulunmaktadır. Problemin tanımlanması bir sonraki bölümde yapılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Problem Tanımı

İncelenen problem Türkiye’de akaryakıt sektöründe bir dağıtım problemidir. Bir merkez noktadan müşterilere birden farklı türde ve karışmaması gereken akaryakıt ürünlerinin dağıtımını yapılmaktadır. Dağıtımını üçüncü parti lojistik (3PL) firması yapmaktadır. Dolayısı ile problem hem akaryakıt dağıtım firmalarını hem de 3PL firmalarını ilgilendiren literatürde KARP içinde yer alan bir problem olarak tanımlanabilir.

Dağıtım sisteminde akaryakıt istasyonları müşteri konumunda olduğundan, bundan sonra akaryakıt istasyonu ve müşteri eşanlı olarak kullanılacaktır. Müşterilerin taleplerini toplayan akaryakıt firması, günlük sevkiyat programları oluşturmaktadır. Sevkiyat programı bir gün önceden belli olmaktadır. Sevkiyatı gerçekleştirecek araçlar 3PL firmasına ait olan kompartımanlı araçlardır. Kompartımanlı araçlarda farklı akaryakıt ürünleri aynı araçta farklı kompartımanlarda taşınmaktadır. Her kompartımana tek yükleme yapılmaktadır. Bir müşteri siparişi en büyük kompartıman kapasitesinden büyük olabilir. Bu durumda bir sipariş birden fazla sayıda kompartımana yüklenebilir. Araçlar sevkiyat programlarına göre bir ana merkezden aldığı akaryakıtı müşterilere taşımakta ve ertesi günkü teslimatları yapmak üzere tekrar ana merkeze dönmektedir. Bu süreç her gün aynı şekilde tekrarlanmaktadır. Müşterilere sevkiyat programında belirlenen gün içinde teslimat yapılırken, istasyonlar için herhangi bir zaman penceresi bulunmamaktadır. Müşteriler siparişlerine göre belirli bir limit dahilinde bir miktar daha az veya daha fazla teslimat yapılmasını kabul edilebilmektedir. İstasyonlardan geri toplama yapılmamaktadır. Her aracın taşıyabileceği belirli bir hacim ve ağırlık kapasitesi vardır. Genel olarak mevcut dağıtım sistemini TYKARP haline getiren özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Bir müşteri farklı ürünlerden siparişlerini farklı araçlardan alabilmektedir fakat bir müşterinin bir ürün türünden siparişi sadece bir araç tarafından karşılanmalıdır.
- Her kompartımana sadece bir müşterinin bir ürünü yüklenmelidir.
- Kompartıman kapasiteleri aşılmamalıdır. Bununla birlikte müşteriler belirli bir miktar az ve ya fazla teslimatı tolere edebilirler ya da etmeyebilirler.

3.2. Ürünler, Talepler ve Araçlar

Müşterilerin farklı ürün tiplerinden siparişleri olabilmektedir. p ürünleri temsil etmektedir ve dört tür ürün sev edilmektedir ($P=\{1,2,3,4\}$). Burada q_{ip} , i müşterisinin p ürünü ile ilgili talep miktarını göstermektedir. Hiçbir müşterinin talep toplamı araç kapasitesinden yüksek değildir. Akaryakıt dağıtım firması müşterileri ile ek bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre her ürün için müşteri

taleplerinin belirli bir miktar eksigi ya da fazlası yüklenebilmektedir. Bu miktara tolerans denmektedir. Buna göre talep ile yüklenen miktar arasında tolerans kadar fark olabilmektedir. Tolerans miktarı T_{ip} ile gösterilmiştir ve T_{ip} i müşterisinin, p ürünü ile ilgili tolerans miktarını gösterir. T_{ip} müşteriler ile yapılan sözleşme sonucu belirlenmektedir ve her müşteri için farklı bir tolerans miktarı belirlenebilir. Bu durum sadece incelenen dağıtım sistemine özgü değildir. Ronen (1995) de benzer şekilde, akaryakıt dağıtımında kompartımanları tam doldurmak amacı ile müşteri siparişlerinde müşterilerin kabulü ölçüsünde, ufak ayarlamalar yapılabildiğini belirtmektedir. İncelenen dağıtım sisteminde de bu ayarlamalar yapılmakta ve müşteriye belirli bir tolerans miktarına kadar eksik veya fazla teslimat yapılabilmektedir.

Araç filosunda m adet araç bulunmaktadır ve her araçta kompartıman sayıları aynıdır ve 10 adettir. Araçların istiap hadleri eşittir ve 27.000 kg'dır. Araçların kompartıman kapasiteleri ve toplam taşıma hacimleri arasında ise ihmal edilebilir ufak farklılıklar bulunmaktadır. Araç kapasitelerinin ortalaması ile en düşük hacimli araç kapasitesi arasında %3 düzeyinde bir farklılık bulunmaktadır. Her aracın kompartıman hacimleri sıralandığında kompartıman hacimleri açısından en küçük kompartıman hacmine sahip bir araç varmış gibi düşünülüp, bu araç referans araç olarak alınmıştır. Referans araç için kompartıman kümesi $K=\{k_1, k_2, \dots, k_n\}$ şeklindedir ve k_n n . kompartımanın kapasitesini göstermektedir. Bu araca sığacak talepler diğer araçlara da kesin olarak sığacaktır. Böylece araçlara yüklenen ürünlerin ağırlık olarak istiap haddini aşma ihtimali de kalmamaktadır çünkü referans aracın kompartıman hacimleri toplamı 32300 litre olmaktadır ve bu araca en yüksek yoğunluklu akaryakıt taşınsa bile araçların toplam istiap haddi aşılmamaktadır.

3.3. Mevcut Durumun Maliyetinin Hesaplanması

Öncelikle mesafelerin tespit edilmesi için müşteri koordinatları ve araçların günlük sevkiyat planları elde edilmiştir. İncelenen günde merkez depodan 55 adet müşteriye 9 araçla sevkiyat yapılmaktadır. 55 müşteri ve 1 depo olmak üzere 56 adet nokta arasındaki gidiş ve dönüş mesafeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için tesadüfi örneklem alınmıştır. Örneklem sayısı belirlenirken aşağıdaki (1) nolu formül kullanılmıştır. Formülde n örnek büyüklüğünü, belirlenen güven aralığı için Z değerini, e ; kabul edilebilir hata oranını, P ; ana kütlede beklenen durumun gerçekleşme olasılığını, Q ise gerçekleşmeme olasılığını belirtmektedir (Hair, Bush ve Ortinau, 2003: 345). Analizde % 95 güven oranı ve % 10 hata payı ile çalışılmıştır. Örneklem büyüklüğü 97 olarak elde edilmiştir.

$$n = (Z_{B,C,L}^2) \frac{P.Q}{e^2} \quad (1)$$

Buna göre 97 adet müşteri çifti için gidiş dönüş mesafeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığı araştırılmış ve anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,845$). Dolayısı ile gidiş mesafeleri ile dönüş mesafeleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığından gidiş dönüş mesafeleri eşit olarak alınmıştır. Gidiş ve dönüş mesafelerinin eşit alındığı durumda, koordinatları bilinen noktalar arasındaki mesafeleri elde etmenin yollarından biri de Geographic Distance Matrix Generator (GDMG) programını kullanmaktır. GDMG programına n adet noktanın koordinatları girilip program çalıştırıldıktan sonra, programın çıktısı olarak, bu noktalar arasındaki uzaklıkları veren ($n \times n$)'lik bir matris elde edilmektedir. İncelenen problemde müşterilerin ve deponun koordinatlarına göre mesafeler elde edilmiştir.

Tablo 1. Mevcut Durumda GSP'lerin Çözümü

Araç	En Yakın Komşuluk Algoritması (metre)	Evrimsel Hesaplama (metre)
Araç 1	542.865	537.069
Araç 2	411.374	408.038
Araç 3	265.311	242.119
Araç 4	500.370	497.744
Araç 5	665.267	521.611
Araç 6	358.933	334.686
Araç 7	139.996	123.514
Araç 8	488.761	484.571
Araç 9	134.325	134.325
Toplam	3.507.202	3.283.677

Problemde her araç için o aracın teslimat yapacağı müşteriler belli ama hangi sırada teslimat yapacağı belli değildir. Dolayısı ile her araca atanmış olan müşteriler bellidir ama araçların rotaları belli değildir. Mevcut durumda referans alınacak maliyetin belirlenmesi için her araç için GSP'nin çözülmesi gerekmektedir. Her araç için GSP iki ayrı algoritma ve iki ayrı program ile çözülmüştür. WINQSB programı ile En Yakın Komşuluk Algoritması kullanılarak ve Excel ile Evrimsel Hesaplama kullanılarak (Esen, 2008: 275) elde edilen GSP çözümleri Tablo 1.'de yer almaktadır. Buna göre evrimsel algoritmanın daha iyi sonuçlar verdiği söylenebilir. Evrimsel algoritmanın verdiği değerler referans değer olarak alınmıştır, dolayısı ile toplam kat edilen mesafe 3.283.677 olarak alınmıştır.

3.4. Problem için Başlangıç Sezgiseli Önerisi

İncelenen problemin çözümü için başlangıç çözümünü veren bir yöntem oluşturulacaktır. Bu yöntem, Rotalama - Yükleme Algoritması (RYA) olarak adlandırılmıştır. RYA içinde, TA ve ileriki bölümde açıklanacak olan Yükleme Algoritması (YA) birlikte kullanılmaktadır. Literatürde TYKARP için başlangıç çözümü olarak veya rota oluşturma sezgiseli olarak TA temelli sezgisel kullanılmıştır (Avella, 2004). RYA, Clarke ve Wright'a (1964) ait TA'nın probleme uygun hale getirilerek, geliştirilen yükleme algoritması ile birleştirilmesi sonucu oluşturulmuştur. RYA'da rotaların oluşturulması kısmı TA bazlı bir algoritma ile rotalara atanacak müşterilerin taleplerinin araca sığıp sığmadığı ise yükleme algoritması ile belirlenmektedir. Burada amaçlanan daha çok ürün taşımaktan ziyade kat edilen mesafenin minimizasyonu olduğundan, toleranslar sadece ürün kompartımanına sığmadı ise sığmayan kısmı elimine etmek için kullanılmıştır.

3.4.1. Rotalama – Yükleme Algoritması

Rotalama Yükleme Algoritmasında bir araca yüklenecek olan müşteri veya müşterilerin araca sığıp sığmama durumunun testinde Yükleme Algoritması kullanılmaktadır. Algoritmada her sipariş ayrı bir müşteri gibi ele alınmaktadır. P ürünleri, $P = \{1,2,3,4\}$, i ve j müşterileri, q_{ip} talep miktarlarını göstermektedir ve q_{ip} , i müşterisinin p ürünü ile ilgili talebini göstermektedir. Aynı müşterinin iki ayrı üründen siparişi, iki ayrı müşterinin siparişi gibi görülmektedir. Bu nedenle oluşturulan rotalarda bir müşteri iki ayrı ürünü iki ayrı rotadan yani iki ayrı araçtan alabilmektedir.

Tasarruf algoritmasında rotalar oluşturulurken, Yükleme Algoritmasında oluşturulan rotada yer alan müşteri taleplerinin araca sığıp sığmadığı test edilmektedir. Başka bir ifade ile TA'ya göre birleştirilecek rotalara ait müşterilerin taleplerinin kompartımanlı araca sığıp sığmayacağı yükleme algoritması ile test edilir. RYA Matlab 2012 programında kodlanmıştır ve adımları aşağıdadır.

3.5.1. Rotalama Yükleme Algoritmasının Adımları

1.adım: Depo olarak da ifade edilen merkez düğüm noktası 0 ile temsil edilmek üzere, toplam n tane düğüm yani müşteri vardır ($V = \{0,1,2,3,\dots,n\}$) Merkez düğüm ile diğer (n) adet düğüm arasında ($i \in V/0$) rotalar oluşturulur ve bu rotalar $(0, i, 0)$ olarak gösterilir. Toplam n adet rota oluşmuş olacaktır. N adet rotadan oluşan bir rota kümesi (R) tanımlanır.

2.adım: Her tur için, o turu diğer turlar ile birleştirmenin tasarruf değeri hesaplanır. Tasarruf değeri, iki turu ayrı ayrı gerçekleştirmenin maliyeti ile, bu iki turu birleştirerek tek bir tur halinde gerçekleştirmenin maliyeti arasındaki farka eşittir. İki turu birleştirmek, depo ile birleştirilecek düğümler arasındaki bağlantıları kesip, bu iki düğümü birleştirmek şeklinde olmaktadır. İki müşteri olan

i ve j müşterilerinin ayrı rotalarda olduğu durumda rotalar $(0,i,0)$ ve $(0,j,0)$ şeklindedir. Her iki (i,j) notası arasındaki maliyet c_{ij} olarak tanımlanır. Burada $(0,i,0)$ rotası için maliyet, $(c_{0i} + c_{i0})$ olurken, $(0,j,0)$ rotası için maliyet $(c_{0j} + c_{j0})$ olmaktadır. Bu iki rotayı $(0,i,j,0)$ olarak birleştirmenin maliyeti ise $(c_{0i} + c_{ij} + c_{j0})$ olmaktadır. İki rotayı ayrı ayrı gerçekleştirmenin maliyetinden $(c_{0i} + c_{i0} + c_{0j} + c_{j0})$ bu iki rotayı birleştirmenin maliyeti $(c_{0i} + c_{ij} + c_{j0})$ çıkarılırsa elde edilen sonuç bu iki rotayı birleştirmenin tasarruf değeridir ve $(S_{ij} = c_{0i} + c_{i0} + c_{0j} + c_{j0} - c_{0i} - c_{ij} - c_{j0} = c_{0j} - c_{ij})$ olarak hesaplanır. Tüm tasarruf değerleri hesaplandıktan sonra bir Tasarruf listesi (S) oluşturulur. Tasarruf değerlerinden pozitif olanları büyükten küçüğe sıralanır. En büyük tasarruf değeri S_1 son tasarruf değeri ise S_{son} olur. Herhangi bir iterasyondaki S 'in sırası S_o ile belirlenir. 3. adıma geçilir.

3.adım: En büyük tasarruf değerinden aramaya başlanır. Son tasarruf değerine geldiğinde algoritma sonlanır. Seçilen S_o 'daki i ve j müşteri çifti alınır. Seçilecek olan müşteri çifti, zaten aynı rotada yer alıyorsa veya farklı farklı rotalarda yer alıp ikisi de bulunduğu rotanın ucunda değilse bu durumda bu iki müşteri ile ilgili işlem yapılmaz sonucuna varılır. İşlem yapılmıyor ise S_o 'da o bir artırılır ve 3. adım tekrarlanır. Aksi halde 4. adıma geçilir.

4.adım: Rotaya her eklemede atanmayı bekleyen talepleri (q_{ip}) ve boş kompartımanları (k) sıralayarak en büyük talebi en büyük kompartımana atamaktadır. Eğer talep miktarı kompartıman kapasitesinden büyük ise, kompartımana sığmayan kısmı ($q_{ip} = q_{ip} - k_n$) atanmayı bekleyen taleplerin arasında kalmaktadır. Eğer tüm talepler atandı ise rotalar birleştirilir, S_o 'da o bir artırılır ve 3. adım tekrarlanır. Eğer boş kompartıman kalmadı ise, bu durumda atanmayı bekleyen her q_{ip} için $q_{ip} \leq T_{ip}$ ise rotalar birleştirilir, S_o 'da o bir artırılır ve 3. adım tekrarlanır, her q_{ip} için $q_{ip} \leq T_{ip}$ değilse rotalar birleştirilmez, S_o 'da o bir artırılır ve 3. adım tekrarlanır.

3.5.2. Test Problemlerinin Çözümü

Fallahi vd. (2008), ÇYKARP için test problemleri oluşturmak amacı ile ARP'ye ait test problemlerini, ÇYKARP'ye uygun hale getirmişlerdir. Bunun için her araç iki kompartımana bölünmüş, her müşteri talebi de ikiye bölünmüştür. Böylece araçların 1. kompartımanına her müşterinin ilk ürünü, 2. kompartımanına ise her müşterinin ikinci ürünü yüklenecektir. Bu durumda, ARP için optimum olan çözüm, ÇYKARP için de optimum olacaktır.

Mevcut çalışmada da, benzer şekilde ARP için literatürde mevcut olan test problemleri TYKARP test problemleri haline dönüştürülmüştür. Test problemleri (http://neo.lcc.uma.es/radiaeb/WebVRP/index.html?/Problem_Instances/instances.html) web adresinden elde edilmiştir. Yeni test problemleri oluşturmak için, optimum çözümlerden yola çıkılarak, optimum çözüm sağlanabilecek şekilde

kompartımanlı araçlar oluşturulmuştur. Bunun için, müşteri talepleri aynı kalmak kaydı ile, optimum çözümdeki rotalar elde edilebilecek şekilde, her araç çok sayıda kompartımana bölünmüştür. Böylece optimum çözümler aynı kalacak şekilde, ARP için var olan test problemlerinden, TYKARP için test problemleri oluşturulmuştur. Seçilen her ARP test problemi için üç farklı TYKARP test problemi oluşturulmuştur. Problemlerin isimlerindeki son rakamlar problemin mevcut çalışma için modifiye edilmiş halinin numarasını göstermektedir. Örneğin, A-n32-k5-1 literatürdeki A-n32-k5 isimli problemden bu çalışma için üretilen 1 nolu test problemi olduğunu göstermektedir. Test problemlerinin orijinal yapısında tolerans bulunmadığından tolerans değeri "0" alınmıştır. Bunun yanında problemlerin orijinal yapısında her müşterinin tek talebi bulunmaktadır. Müşteri talepleri aynı şekilde bırakılmıştır, dolayısı ile hangi dağıtım stratejisi kullanılırsa kullanılsın, her müşteri sadece tek bir araçtan hizmet alabilecektir.

Tablo 2. Önerilen Yöntemin Test Problemlerine Uygulanması

		Opt	TA	RYA	RYA
Problem	M-A	Sonuç	Sonuç	Sonuç	Sapma
An32k5-1	32-5	784	842	842	7,40%
An32k5-2	32-5	784	842	842	7,40%
An32k5-3	32-5	784	842	842	7,40%
An33k5-1	33-5	661	713	716	8,30%
An33k5-2	33-5	661	713	716	8,30%
An33k5-3	33-5	661	713	716	8,30%
An48k7-1	48-7	1073	1010	1110	3,40%
An48k7-2	48-7	1073	1010	1133	5,60%
An48k7-3	48-7	1073	1010	1129	5,20%
An53k7-1	53-7	1010	1098	1098	8,70%
An53k7-2	53-7	1010	1098	1098	8,70%
An53k7-3	53-7	1010	1098	1121	11,00%
			6,80%	Ortalama	7,50%

Tablo 2.'deki ilk sütun problem ismini belirtmektedir. İkinci sütundaki ilk değer müşteri sayısını, ikinci değer ise araç sayısını belirtmektedir. Tablo 2.'nin üçüncü sütunu problemin ARP için bilinen en iyi çözümünü vermektedir. Dördüncü sütun literatürde TA ile elde edilen çözüm değerini (Pichpibul ve Kawtummachai, 2012), beşinci sütun ise önerilen RYA ile elde edilen çözüm değerini vermektedir. Son sütun önerilen RYA sonuçları ile optimum çözüm sonuçları arasındaki sapmayı vermektedir. Görüldüğü gibi önerilen algoritma ile

türetilen test problemlerinin çözümünde optimumdan sapma %7,50'dir. Önerilen RYA'nın orijinal problemler evrilerek oluşturulan kompartımanlı test problemlerindeki sonuçları, TA ile orijinal problem için elde edilen sonuçlara yakındır ve iki algoritma optimum çözüm değerlerine göre benzer sapmalar göstermektedir.

3.5.3. İncelenen Problemin Çözümü ile ilgili Bulgular

Öncelikle, mevcut durumda yapılan yükleme miktarlarının aynı kaldığı durum için yani, tolerans değeri "0" olarak alınarak problem RYA ile çözülmüştür. Başlangıç çözümü olan RYA'nın verdiği değer 3.024.291 metredir. Evrimsel hesaplamaya göre elde edilen GSP sonuçlarına göre mevcut durumda kat edilen toplam mesafe 3.283.677 metre mevcut durumun referans değeri olarak alındığında RYA'nın verdiği değer mevcut duruma göre % 7,9'luk bir iyileştirmeye tekabül etmektedir. Mevcut durum için referans değeri En Yakın Komşuluk Algoritması ile elde edilen GSP çözümü olan 3507202 metre olarak alınırsa ise iyileştirme oranı %13,7'ye çıkmaktadır. Tolerans 1000 lt alındığında RYA'nın verdiği değer 2.567.187 metredir ve böylece 710.190 metrelik bir iyileştirme sağlanmıştır ki bu da % 21'lik bir iyileştirmeye tekabül etmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada incelenen akaryakıt dağıtım sistemi ve KARP, ARP'ye benzemekle birlikte, pek çok açıdan farklıdır. Bu sistem genel olarak Türkiye'de tüm akaryakıt dağıtım firmalarının ve akaryakıt dağıtım yapan 3PL firmaların kullandığı sistemdir. Literatürde KARP nin iki çeşidi için de çeşitli rota oluşturma sezgiselleri bulunmaktadır. Bu çalışmada KARP için literatürde sıklıkla kullanılan rota oluşturma sezgiseli olan TA ile bir yükleme algoritması birleştirilerek TYARP için başlangıç çözümü veren sezgisel bir yöntem oluşturulmuştur.

Önerilen RYA'nın orijinal problemler evrilerek oluşturulan TYKARP test problemlerindeki sonuçları, TA ile orijinal problem için elde edilen sonuçlara yakındır ve iki algoritma optimum çözüm değerlerine göre benzer sapmalar göstermektedir. Dolayısı ile önerilen yöntem TYKARP için gerçekleştirilecek ileriki çalışmalarda da başlangıç çözümü olarak uygulanabilir. Bunun yanında yöntem her müşterinin her ürünü için ayrı ayrı tolerans değerleri vermesine müsaade etmektedir. Tolerans değerleri heterojen araç filolarındaki kompartıman kapasitelerindeki ufak farklılıkları tolere edeceği gibi, maliyet minimizasyonunda bir değişken olarak da kullanılabilir. Bu yöntem Türkiye'de akaryakıt dağıtım açısından pratik bir çözüm olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdelaziz, F. B., Roucairol, C., & Bacha, C. (2002). Deliveries of liquid fuels to SNDP gas stations using vehicles with multiple compartments, In *Systems, Man and Cybernetics, 2002 IEEE International Conference*, 1, 478-483.
- Archetti, C., Speranza, M. G., & Hertz, A. (2006). A tabu search algorithm for the split delivery vehicle routing problem, *Transportation science*, 1, 64-73.
- Avella, P., Boccia, M., & Sforza, A. (2004). Solving a fuel delivery problem by heuristic and exact approaches, *European Journal of Operational Research*, 152, 170-179.
- Breedam, V. A. (2002). A parametric analysis of heuristics for the vehicle routing problem with side-constraints. *European Journal of Operational Research*, 137, 348-370.
- Brown, G. G., Ellis, C. J., Graves, G. W., & Ronen, D. (1987). Real-time, wide area dispatch of mobil tank trucks. *Interfaces*, 17, 107-120.
- Clarke, G., & Wright, J. W. (1964). Scheduling of vehicles from a central depot to a number of delivery points. *Operations research*, 12(1), 568-581.
- Cordeau, J. F., Gendreau, M., Laporte, G., Potvin, J. Y., & Semet, F. (2002). A guide to vehicle routing heuristics, *Journal of the Operational Research society*, 53(5), 512-522.
- Cornillier, F., Boctor, F. F., Laporte, G., & Renaud, J. (2008a). A heuristic for the multi-period petrol station replenishment problem. *European Journal of Operational Research*, 191(2), 295-305.
- Cornillier, F., Boctor, F. F., Laporte, G., & Renaud, J. (2008b). An exact algorithm for the petrol station replenishment problem, *Journal of the Operational Research Society*, 59(5), 607-615.
- Current, J., & Marsh, M. (1993). Multiobjective transportation network design and routing problems: Taxonomy and annotation. *European Journal of Operational Research*, 65(1), 4-19.
- Dantzig, G. B., & Ramser, J. H. (1959). The truck dispatching problem. *Management science*, 6(1), 80-91.
- Deng, X., Liang, J., Che, L., Zhang, L., & Sun, R. (2018). Optimization of multi-compartment vehicle routing problem in delivery mode. In *Proceedings of the Fifth International Forum on Decision Sciences* (pp. 11-22). Springer, Singapore.
- Derigs, U., Gottlieb, J., Kalkoff, J., Piesche, M., Rothlauf, F., & Vogel, U. (2011). Vehicle routing with compartments: applications, modelling and heuristics. *OR spectrum*, 33(4), 885-914.

- Fallahi, A., Prins, C., & Calvo, R. W. (2008). A memetic algorithm and a tabu search for the multi-compartment vehicle routing problem. *Computers & Operations Research*, 35(5), 1725-1741.
- Gillet, B. E. ve L. R. Miller, 1974, "A Heuristic algorithm for the vehicle dispatch problem", *Operations Research*, 22, 340-349.
- Henke, T. (2018). Multi-compartment vehicle routing problems in the context of glass waste collection.
- Mendoza, J. E., Castanier, B., Guéret, C., Medaglia, A. L., & Velasco, N. (2010). A memetic algorithm for the multi-compartment vehicle routing problem with stochastic demands. *Computers & Operations Research*, 37(11), 1886-1898.
- Muyldermans, L., & Pang, G. (2010). On the benefits of co-collection: experiments with a multi-compartment vehicle routing algorithm. *European Journal of Operational Research*, 206(1), 93-103.
- Reed, M., Yiannakou, A., & Evering, R. (2014). An ant colony algorithm for the multi-compartment vehicle routing problem. *Applied Soft Computing*, 15, 169-176.
- Ronen, D. (1995). Dispatching petroleum products. *Operations Research*, 43(3), 379-387.
- Pena, T. Pinto and M. Sameiro Carvalho (2017). A constructive heuristic for the multi-compartment vehicle routing problem: an approach for a fuel distribution company, CIE47 Proceedings, 11-13 October 2017, Lisbon.
- Pichpibul, T., Kawtummachai, R. (2012). An improved Clarke and Wright savings algorithm for the capacitated vehicle routing problem. *ScienceAsia*, 38(3), 307-318.
- Toth, P., & Vigo, D. (Eds.). (2002). *The vehicle routing problem*. Society for Industrial and Applied Mathematics.
- Uzar, M. F., Çatay, B. (2012). Distribution planning of bulk lubricants at BP Turkey. *Omega*, 40(6), 870-881.
- http://neo.lcc.uma.es/radiaeb/WebVRP/index.html?Problem_Instances/instances.html

Araştırma Makalesi/ Research Article

**ALTIN VE HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ARASINDAKİ
NEDENSELLİK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN GOLD AND STOCK RETURNS:
TURKEY CASE**

Çağatay BAŞARIR*

*Geliş Tarihi: 15.03.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 25.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Küresel ekonomik kriz sonrasında altın, alternatif bir yatırım aracı olarak önemini arttırmıştır. Finansal piyasalarda risklerin çoğalması, istikrarsızlıklara ve dalgalanmalara karşı bir korunma aracı olarak altının söz konusu olmasına neden olmuştur. Yatırımcılar normal zamanlarda ve kriz zamanlarında farklı davranışlarda bulunabilmektedir. Altının yatırımcıların portföylerini çeşitlendirmesinde, korunma işlemi olarak kullanılmasında ya da güvenli liman olarak düşünülmesinde, altın ve hisse senedi piyasalarının aynı yönde hareket etmemesi başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Hisse senedi piyasalarında düşüş beklendiği zamanlarda, yatırımcılar altını alternatif bir araç olarak görmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde altının yatırımcıların portföylerinde yer almasının alternatif bir yatırım aracı olarak yatırımcılara fayda sağlayıp sağlamayacağını tespit edilmesidir. Bu amaçla, altın ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişki altın fiyatları ve Borsa İstanbul 100 değişkenlerine ilişkin 2006 Nisan- 2018 Ağustos dönemini kapsayan aylık zaman serileri kullanılarak test edilmiştir. Model oluşturulmadan önce değişkenlerin zaman serisi özellikleri irdelenerek en uygun VAR modeli seçilmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile ölçülmüştür. Değişkenler getiri serileri oluşturularak modele dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, altın getirisinden BIST 100 hisse senetleri getirisine doğru bir nedensellik bulunmamaktadır ve BIST 100 hisse senetleri getirisinden altın getirisine doğru bir nedensellik bulunmamaktadır şeklinde kurulan hipotezler reddedilmemiştir. Sonuç olarak, yatırımcıların, alternatif bir yatırım aracı olarak portföylerinde altının bulunmasının riskin çeşitlendirilmesinde faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Altın, BİST100, Toda –Yamamoto Nedensellik

ABSTRACT: Importance of gold as an alternative investment tool has raised after the global economic crisis. Increasing risks in financial markets caused the gold to be a hedging instrument against instability and fluctuations. Investors behave differently in normal times and crisis times. In cases where the movements of gold and stock exchange markets are diversified, gold can be used in portfolio diversification, as a tool of hedging and as a safe haven. When the returns of stock market are expected to diminish, investors

* Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, cbasarir@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6234-0524.

use the gold as an alternative investment tool. In this context, the aim of this study is to determine if using gold in their portfolio as an alternative investment tool provides benefit for the investors or not. For this purpose, the relationship between gold and stock market is tested using monthly time series data of gold prices and Borsa Istanbul 100 from 2006-April to 2018- August. Before building the model, time series properties of the model are investigated and the best VAR model is selected. Causality relationship between the variables is tested using with Toda-Yamamoto causality test. Return series are calculated in order to be used in the model. According to the results of the study, the hypothesis stating “there is no causality relationship from gold return series to BIST 100 series and there is no causality relationship from BIST 100 series to gold return series” is accepted. In conclusion, it is beneficial for investors to use gold as an alternative investment tool in order to diversify the risks.

Key Words: Gold, BIST100, Relationship, Granger Casuality, Toda –Yamamoto Casuality .

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte, finansal piyasalar ve finansal araçların sayısı ve işlem hacmi sürekli olarak artmıştır. Bunun bir sonucu olarak finansal piyasalar ve finansal varlıklar arasındaki karşılıklı bağımlılık da yükselmiş ve güvenli liman görülen araçlara ihtiyaç çoğalmıştır. Piyasalarda bir kriz zamanında, korunma ya da çeşitlendirme sağlayan varlıklardan daha etkin bir şekilde finansal zararları en aza indiren ve piyasada sert iniş çıkışları yumuşatan herhangi bir finansal varlık, güvenli liman olarak ifade edilebilmektedir. Güvenli liman kavramı, korunma sağlayan ya da çeşitlendirme imkanı tanıyan varlıklardan farklılık göstermektedir. Korunma sağlayan varlık, diğer finansal varlıklar ya da ortalama bir portföy ile korelasyonu olmayan ya da ters korelasyonu bulunan finansal varlık olarak tanımlanmaktadır. Piyasadaki bir kriz döneminde korunma yapmak, otomatik olarak zararları azaltmamaktadır. Ayrıca, söz konusu bu finansal varlıklar, normal zamanlarda yatırımcının portföyü ile ters ilişki gösterse de kriz zamanlarında olağanüstü şartlar nedeniyle aynı yönde bir ilişki gösterebilir. Çeşitlendirme sağlayan varlıklar, ise portföyde bulunan varlıklarla ortalama olarak pozitif korelasyonu olan varlıklardır. Bu varlıklar da korunma sağlayan varlıklar gibi kriz zamanlarında yatırımcıya tam anlamıyla bir korunma sağlamayabilir (Baur ve Lucey, 2010, s. 5). Örneğin, Güvenli liman kavramı, yatırımcıların davranışlarının normal zamanlarda ve kriz zamanlarında farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır. Yatırımcıların buna benzer hareketleri, beklenti teorisi ile açıklanmaktadır (Baur ve Lucey, 2010, s.6). Beklenti teorisine göre, yatırımcılar risk almakta ancak bu risk, getiri beklentilerinin artmasına göre farklılık göstermemektedir. Yatırımcıların risk almaktaki temel motivasyonu kayıptan kaçınma davranışdır, diğer bir deyişle

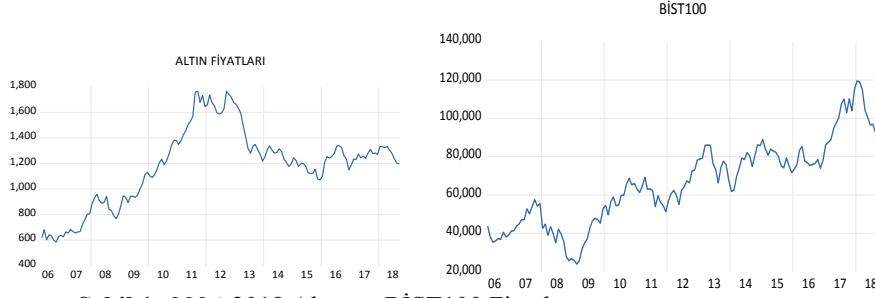
kayıplar kazançlara göre yatırım kararlarında daha belirleyici bir unsur olarak görülmektedir (Kahneman ve Tversky, 1979, s.269).

Yatırımcıların elde etmeyi umdukları faydaya ilişkin düşüncelerinde klasik yaklaşımlarda görülmeyen bir çerçeve oluşturmaları beklenti teorisinin önemli sonuçlarından birisidir Örneğin, bir yatırımcının içinde bulunduğu ve sürekli etkileşim halinde olduğu sosyal grup üyelerinden daha fazla gelir elde etmeyi beklemesi onun için zihinsel bir çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu noktada yatırımcılar açısından önemli olan yüksek getiri elde etmenin yanında içinde bulunduğu sosyal ortamdaki kişilerin getirisinden de yüksek getiri elde etmesidir. Aksi durumda yatırımcı mutlu olmayacaktır. Fakat yatırımcı zarar etse de, fakat gruptan daha az zarar ederse bu onun mutlu olmasına neden olacaktır (Karan, 2013, s.722).

Dayanıklı ve bölünebilir olması ve tarihsel olarak çok eski zamanlardan beri ortak bir değer ölçüsü olarak kabul edilmesi açısından altın, güvenli liman olarak kabul edilmektedir. Altın, uzun dönemler para yerine kullanılmış, sonrasında ise para olarak kullanılmasa da parasal sistemin temelinde yer almıştır (Capie, Mills & Wood, 2005, s. 344). 19. Yüzyılın başından itibaren altın, bir riskten korunma aracı olarak görülmüştür. Bretton Woods ile birlikte altın standardı sistemi dünya ekonomisine hakim olmuş ve altına bağlılık yaratmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, değişen ekonomik ve sosyal ortam karşısında, altın standardı terk edilmiştir. İkinci dünya savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası ekonomik sistem ile birlikte bir süre daha altına bağlılık sürse de 1971 yılında Bretton Woods sistemi tamamen kalkmıştır. Bu süreç, altının bireysel olarak güvenli bir liman olma işlevinin günümüze kadar artarak gelmesine neden olmuştur (Capie vd. 2005, 345). 2008’de başlayan ve çoğu ekonomiyi etkileyen kriz, Büyük Buhrandan sonra modern ekonomilerde görülen en şiddetli kriz olarak anılmaktadır (Chowdhury, 2011, s.380). Bu dönemde, dünya ekonomisini saran krizler ve istikrarsızlık nedeniyle risk faktörlerinin artması altına olan talebin de artmasına neden olmuştur (Contuk, Burucu, & Güngör, 2013, s. 120).

2006 yılından itibaren Türkiye’de BİST100 endeksi ve altın fiyatları grafiği Şekil 1’de görülmektedir. Yıllar itibariyle bakıldığında 2008 sonrasından başlayarak Türkiye’de kriz dönemi olan 2011’e yaklaştıkça altına olan talebin kademeli olarak yükseldiği görülmektedir. Bu yükseliş 2011 yılı sonuna kadar sürmektedir. Borsa endeksi ise 2008 krizinde sert bir düşüş yaşamakla beraber, 2010 yılı başından itibaren yavaş yavaş uzun dönem denge değerlerine ulaşmaya başlamıştır.

Şekil 1: 2006-2018 Altın ve BİST100 Fiyatları.

Kaynak: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2018.

Türkiye’de altın geleneksel yatırım aracı olarak en fazla ilgi gören yatırım araçlarından birisidir. Güvenilir bir yatırım aracı olarak algılanmasının yanında, diğer finansal varlıklara kıyasla işleminin basit ve anlaşılır olması, kıymetli maden olarak fiziki varlığı altına olan ilginin başta gelen nedenleri arasında gösterilmektedir. Yatırımcıların geleneksel olarak belirsizlik ve kriz dönemlerinde, enflasyon artışına ya da döviz piyasalarındaki düşme riskine karşı korunmak amacıyla, altına yatırım yapmayı tercih ettikleri ifade edilmektedir. Bunun yanında, bazı araştırmalar yatırım portföylerine altının dahil edilmesinin portföy çeşitlendirmesine katkı sağladığını göstermektedir (Tomak, 2013, s. 25).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Altının bir yatırım aracı olarak ele alınması ve portföy çeşitlendirmesinin bir unsuru olarak riskin minimize edilmesinde bir araç olarak kullanılması literatürde birçok araştırmada vurgulanmıştır. Altın, bir portföy çeşitlendirilmesi unsuru (Moskal ve Zawadzka, 2014; Chua, Sick, & Woodward, 2014; Lawrence, 2003; Hiller, Draper, & Faff, 2006; Jaffrey, 1999) veya ekonomik risklere karşı bir korunma aracı olarak kullanımı (AlKulaib ve Almudhaf, 2012; Coronado, Jiménez-Rodríguez, & Rojas, 2016; Choudhry, Hassan, & Shabi, 2015; Smith, 2001; Smith, 2002) birçok çalışmada uygulamalı olarak test edilmiştir.

Jaffe (1989), kurumsal portföylerin oluşturulmasında altın ve altına dayalı varlıkların bir risk çeşitlendirme aracı olup olamayacağını korelasyon analizi ile test etmiştir. Kurumsal portföylere altın varlıklarının eklenmesinin ortalama getiriyi arttırdığı ancak aynı zamanda standart hata katsayısını da yükselttiği tespit edilmiştir.

Chua vd. (1990), bir risk çeşitlendirme varlığı olarak altına dayalı varlıkları ele almıştır. Araştırmada, kısa dönemde hisse senedi piyasalarında enflasyondan korunma aracı olarak altına dayalı varlıklar analiz edilmiştir. Bu amaçla

oluşturulan regresyon modelinde aylık olarak 1971 ile 1988 yılları arasında altına dayalı varlıkların getirisi, hisse senetlerinin getirisi ve sistematik risk değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada, altının, hem kısa hem de uzun vadede portföy çeşitlendirmesi için iyi bir alternatif olarak kullanılabilmesi sonucuna varılmıştır.

Smith (2001), 1991 ile 2001 arasında ABD ekonomisinde altın fiyatları ile hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkiyi 4 farklı altın fiyatı ve altı farklı hisse senedi endeksi kullanarak test etmiştir. Analizin sonucunda değişkenler arasındaki kısa dönem korelasyon küçük ve negatif olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ilgili dönemde altın fiyatları ile hisse senedi piyasalarının bütünleşik olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda, hisse senedi getirilerinden altın getirisi değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Benzer analiz Smith (2002), çalışmasında Avrupa ve Japonya verileri ile test edildiğinde de kısa dönemde altın ve hisse senedi getirileri arasında zayıf ve negatif ilişkiye rastlanmıştır. Bu ülkelerde de veriler arasında eşbütünleşme bulunmamaktadır.

Lawrence (2003), 1975 ile 2001 yılları arasındaki üç aylık verileri kullanarak enflasyon, büyüme oranı, dönemsel büyüme oranı, faiz oranı, para arzı, S&P 500 endeksi getirisi, Dow Jones endeksi getirisi, altın fiyat endeksi getirisi, emtia endeksi getirisi, alüminyum, bakır, kurşun, çinko, petrol ve gümüşün getirilerini içeren bir VAR modeli oluşturmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, büyüme ve diğer temel ekonomik değişkenlerin, altının getirisi ile korelasyonunun bulunmadığı, temel ekonomik değişkenlerin S&P endeksi ve Dow Jones endüstriyel endeksi ile korelasyonu olduğu, altın dışındaki diğer emtiaların getirilerinin makroekonomik değişkenler ile korelasyonunun olduğu, altın ve finansal endekslerin korelasyonunun olmadığı, diğer emtialar ve finansal endekslerin korelasyonlarının olduğu sonuçlarına varılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, altının varlık çeşitlendirilmesinde kullanılabilmesi sonucuna varılmıştır.

Capie vd. (2005), altının, dolar karşısında bir korunma aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağını altın fiyatları, sterlin/dolar kuru ve yen/dolar kuru değişkenlerini kullanarak test etmişlerdir. Çalışmada oluşturulan GARCH modeli ile son 30 yılda altının dolara karşı bir korunma aracı olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Altının, alternatif yatırım araçlarına göre homojen bir yapı göstermesi ve böylece açık piyasada sürekli olarak alım satım imkanına sahip olması nedenlerinden dolayı bir korunma aracı haline geldiğini vurgulamışlardır. Ayrıca, altın, para birimleri gibi merkezi otoriteler tarafından üretilmemektedir. Zaman zaman para arzının artırılması ile paranın değeri düşse de aynı durum altın için söz konusu olmamaktadır. Altının alternatif olma derecesi ise zaman içinde farklılık göstermektedir. Çalışmada bunun ilk nedeninin, kurlardaki dalgalanmanın geçici olacağı beklentisi olarak ifade edilmiştir. İkinci olarak, ekonomik sorunların altın

üreten ülkelerde de görülmesi ile altın sektöründe sorunlar olacağı beklentisidir. Üçüncü olarak altına olan güven talebin farklı olduğu sektörlerde farklı şekilde ortaya çıktığını vurgulamışlardır. Sonuç olarak altının döviz kuruna karşı bir korunma aracı olarak görülmesi “hiç yoktan iyidir” şeklinde ifade edilmiştir.

Hiller vd. (2006), finansal piyasalarda kıymetli madenlerin (altın, platinyum ve gümüş) bir yatırım aracı olarak aldığı rolü, 1976 ile 2004 yılları arasında aylık verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, her üç kıymetli maden ve hisse senedi getirileri arasında düşük oranda korelasyon olduğunu bulmuşlardır. Böylelikle, söz konusu madenlerin, yatırımların çeşitlendirilmesi için kullanılabilirliğini ifade etmişlerdir. Normal olmayan piyasa hareketlerinin olduğu zamanlarda, bu metallere yatırım yapmak yatırımların değerinin korunmasına yardımcı olabilmektedir.

Soytaş vd. (2009), 2003 ile 2007 yılları arasında dünya petrol fiyatları, Türkiye piyasası faiz oranları, Dolar kuru, yurtiçi spot altın ve gümüş fiyatları arasındaki uzun dönem ve kısa dönem bilgi yayılmasını incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, dünya petrol fiyatlarının, Türkiye ekonomisinde kıymetli madenler, faiz oranları ya da kurlar üzerinde açıklayıcı gücünün olmadığını bulmuşlardır. Benzer şekilde, Türkiye spot kıymetli maden fiyatlarının ve bono piyasasının da uzun dönemde dünya petrol fiyatları ile ilişkisinin bulunmadığı sonucuna varmışlardır. Çalışmanın sonucunda, yurtiçi piyasada altının, özellikle devalüasyon dönemlerinde güvenli liman özelliğini taşıdığını ifade etmişlerdir.

Topçu (2010), altın fiyatlarını etkileyen unsurları 1995-2009 yılları arasında “Dow Jones Sanayi Endeksi (DJI), ABD dolar kuru (USD), petrol fiyatı, ABD enflasyon oranı ve global para arzı” değişkenlerini kullanarak, zaman serisi analizi tekniği ile incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, altın getirileri ile DJI ve USD getirileri arasında negatif, global para arzı ile pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki içerisinde olduğunu bulmuştur.

Balı ve Cinel (2011), çalışmada, altın fiyatlarının içinde yer aldığı dokuz adet makroekonomik ve finansal değişken ile İMKB 100 endeksi arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, İMKB-100 endeksi üzerinde, altın fiyatlarının doğrudan etki göstermediği tespit edilmiştir. Altın fiyatlarının, İMKB-100 endeksini açıklayan değişkenlerden biri olduğunu, altın fiyatlarından daha çok altın ithalat tutarının İMKB 100 endeksi üzerinde etkili olduğu vurgulanmıştır.

Altının, yatırımcı portföyü içindeki yerini Kuveyt için inceleyen AIKulaib ve Almudhaf (2012), 2000-2001 yılları arasında aylık verileri kullanarak Johansen eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre KSE(Kuveyt Stock Exchange) endeksi ile altın arasında uzun dönemde bir ilişki

bulamamışlardır. Ayrıca KSE endeksi ile altının zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı olmayan korelasyona sahip olduğu ifade edilmiştir. Yatırımcılar için portföylerinde altının bulunmasının riskin çeşitlendirilmesinde faydalı olacağı sonucuna varılmıştır.

Aksoy ve Topçu (2013), Türkiye ekonomisinde “altın, hisse senedi, devlet iç borçlanma senetleri, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi” arasındaki uzun dönem ve kısa dönem ilişkileri 2003 ile 2011 tarihleri arasında Granger nedensellik testi ve Johansen eşbütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, altın, hisse senedi, DİBS, ÜFE ve TÜFE değişkenleri arasında uzun dönemde bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, hisse senedi getirileri ile altın getirisi arasında negatif, ÜFE ile pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Moskal ve Zawadzka (2014), altının alternatif bir yatırım aracı olarak kullanımını 2001-2013 yılları arasında Polonya ekonomisi verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada, altın piyasasının etkinliği tartışılmış ve altının getirisinin diğer yatırım araçlarına göre söz konusu dönemde daha yüksek olduğu vurgulanmıştır.

Bekir ve Elmas (2014), 1988 ile 2013 yılları arasında altın fiyatlarını etkileyen talep yönlü unsurları Dow Jones Endeksi, faiz oranı, döviz kuru, enflasyon oranı, gümüş ve petrol fiyatı değişkenlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Yapılan zaman serisi analizinde altın fiyatlarının gümüş, petrol fiyatları ve enflasyon oranını pozitif yönde etkilediğini bulmuşlardır. Ayrıca altın fiyatlarının, döviz kuru, Dow Jones Endeksi ve faiz oranını ise negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Analizlere göre tüm değişkenlerin (faiz oranı hariç) altın fiyatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Doğru ve Uysal (2015), altın ve hisse senedi endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiyi Türkiye’de portföy yatırımı yapan yatırımcıların portföylerinde bulundukları altın ve hisse senedi endekslerini kullanarak 2008 küresel finans krizi öncesi ve sonrasındaki dönemlerde Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile incelemişlerdir. Sonuçlara göre altın fiyatları ile BİST 100 endeksi arasında incelenen her iki dönemde de uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Küresel finans krizi öncesinde pozitif yönde bir ilişki tespit edilmişken, küresel finans krizinden sonra bu ilişkinin tersine dönerek negatif bir özellik kazandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, BİST 100 ve altın fiyatları arasında tüm dönemler bütün olarak ele alındığında nedensellik ilişkisi, altın fiyatlarından BİST 100 endeksine doğru iken kriz tarihinden sonra bu nedenselliğin tersine döndüğü vurgulanmıştır.

Choudhry vd. (2015), global kriz döneminde altın ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi lineer olmayan nedensellik analizi yardımıyla incelemişlerdir.

“İngiltere (FTSE 100), ABD (S&P 500) ve Japonya (NIKKEI 225)” için yapılan analizde altının getirisi ve hisse senedi getirisi arasında olduğu kadar hisse senedi piyasası volatilitesi arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Sonuç olarak altının finansal kriz dönemlerinde güvenli liman olarak ele alınmayacağı fakat istikrarlı ekonomik dönemlerde altının, hisse senedi piyasasına karşı bir korunma aracı olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.

Akel ve Gazel (2015), 2000-2014 yılları arasında altının hisse senedi yatırımlara karşısında riskten korunmak için bir araç olarak kullanılıp kullanılmayacağını TARARCH (1,1) modeli ile test etmiştir. Modelden elde edilen sonuçlara göre hisse senedi getirileri ile altın getirileri arasında düşük korelasyon tespit edilmiş ve altının bir portföy çeşitlendirme aracı olarak kullanılabileceği belirtilmiştir.

Coronado vd. (2016), ham petrol, altın ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkileri ABD ekonomisi verilerini kullanarak doğrusal olmayan Granger nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, üç piyasa arasında tüm yönlerde doğrusal olmayan bir ilişki mevcut olduğunu bulmuşlardır. Sadece, ham petrol piyasasından altın piyasasına doğru bir nedensellik tespit edememişler, bu iki piyasanın birbirinden bağımsız olarak hareket ettiği sonucuna varmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, politika yapıcıların bu üç piyasadaki hareketleri izleyerek değişiklikleri öngörebileceğini vurgulamaktadır.

3. VERİ, METODOLOJİ ve AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmada, altın fiyatları ve Borsa İstanbul 100 değişkenlerine ilişkin 2006 Nisan- 2018 Ağustos dönemini kapsayan aylık zaman serileri kullanılmıştır. Analizlerde altın fiyatları (Gold) ve Borsa İstanbul 100 (BİST100) değişkenlerinin doğal logaritmaları kullanılmıştır. Bu sayede parametrelerin yorumlanmasının daha kolay olacağı (Yavuz, 2006, s. 163) düşünülmektedir. Veriler TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden (TCMB, 2018) elde edilerek Tablo-1’de belirtilen şekilde ifade edilmiştir.

Tablo 1: Analizlerde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltma	Açıklama
GOLD	G	1 Ons Altın Londra Satış Fiyatı
BİST100	S	BİST 100 Endeks, Kapanış Fiyatlarına Göre

Çalışmada nedensellik ilişkisi standart Granger ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testlerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle bu testler için öncelikle serilerin maksimum durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada yer alan değişkenlerin durağanlık derecesi Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Test sonuçları tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

BİRİM KÖK TESTİ (PP)						
Düzye (PP İstatistiği)			Birinci Fark (PP İstatistiği)			
		G	S		dG	dS
Sabit	t	-1.8671	-0.9608	t	-9.9010	-12.0062
	-			-İstatistiği		
	İstatistiği					
	Olasılık	0.3471	0.7661	Olasılık	0.0000	0.0000
Sabit ve Trend	t	1.2127	-3.0855	t	-9.9691	-11.9666
	-			-İstatistiği		
	İstatistiği					
	Olasılık	0.9038	0.1136	Olasılık	0.0000	0.0000
BİRİM KÖK TESTİ (ADF)						
Düzye (ADF -t İstatistiği)			Birinci Fark (ADF-t İstatistiği)			
		G	S		dG	dS
Sabit	t	-1.7141	-0.9620	t	-9.8834	-12.0074
	-			-İstatistiği		
	İstatistiği					
	Olasılık	0.4221	0.7657	Olasılık	0.0000	0.0000
Sabit ve Trend	t	-1.2264	-3.0855	t	-9.9760	-11.9686
	-			-İstatistiği		
	İstatistiği					
	Olasılık	0.9009	0.1136	Olasılık	0.0000	0.0000

Tablo 2 incelendiğinde, değişkenlerin her ikisinin de birinci farklarında durağan olduğu görülmektedir. Buna göre Toda-Yamamoto (1995) analizinde kullanılacak olan maksimum durağanlık düzeyi 1 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte değişkenlerin yer aldığı dönemler itibariyle değişkenlere ilişkin yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testi de yapılmıştır. Bu amaçla Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testi serilere uygulanmıştır. Tablo 3’de serilerin Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testine ait sonuçlar görülmektedir.

Tablo 3: BİST100 ve GOLD Değişkenleri Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

S(STOCK) Değişkeni			G(GOLD) Değişkeni		
Seçilen Gecikme Uzunluğu: 0 (Maksimum Gecikme: 4)			Seçilen Gecikme Uzunluğu: 1 (Maksimum Gecikme: 4)		
Seçilen Yapısal Kırılma Tarihi: 2009M07			Seçilen Yapısal Kırılma Tarihi: 2008M12		
	t	Olasılık		t-İstatistiği	Olasılık
	-İstatistiği				
Zivot-Andrews Test	-3.41657	0.00018	Zivot-Andrews Test İstatistiği	-2.822325	0.00053

İstatistiği					
1%	Kritik	-5.34			
değer:			1%	Kritik	-5.34
			değer:		
5%	Kritik	-4.93			
değer:			5%	Kritik	-4.93
			değer:		
10%	Kritik	-4.58			
değer:			10%	Kritik	-4.58
			değer:		

Tablo 3 incelendiğinde 2008 küresel krizinin dönem itibariyle etkisinin her iki değişkeni de etkilediği görülmektedir. BİST100 değişkeni için belirlenen yapısal kırılma tarihi 2009 yılının eylül ayı iken, altın değişkeni için 2008 yılının aralık ayı seçilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, %1 anlamlılık düzeyinde birim kök temel hipotezi desteklenmemektedir. Bu bilgiler ışığında 2008 küresel krizinin ne BIST 100, ne de altın fiyatları üzerinde kalıcı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

3.1. Nedensellik Analizi

Çalışmada, nedensellik analizlerinden biri olan Granger nedensellik analizi için gerekli olan serilerin durağan olma zorunluluğunun karşılanmadığından dolayı, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi ile yapılmıştır. Granger nedensellik testinin Toda ve Yamamoto (1995) yöntemi, küçük örnek veri boyutlarında ve entegrasyon sırasının bilinmediği durumlarda daha etkin olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda entegrasyon sırasının mutlaka aynı olmasının gerektiği durumlarda veya entegrasyon sırasının bulunmadığı zaman serileri için Toda ve Yamamoto testi uygundur (Mishra, 2014: 40).

Granger nedensellik analizlerinde genellikle VAR ve VEC modelleri üzerinden hesaplanan F testi sonuçlarına göre değerlendirilmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) ise bu yaklaşımı eleştirmekte ve serilerin durağan olmadığı durumlarda F istatistiğinin standart dağılıma sahip olmayacağını bundan dolayı da Granger nedensellik analizinde kullanılan bu testin sonuçlarının geçerli olmayabileceğini vurgulamaktadır. Bundan dolayı Toda ve Yamamoto (1995) Wald testinin sonuçlarının seriler durağan olmasa bile kullanılabilmesini belirtmişlerdir. Bu yöntem, birim kök ve eş-bütünleşme gibi son yıllarda sıkça eleştirilen sınamalara ihtiyaç duyulmadan analize olanak tanımaktadır. Böylece, ilgili yöntemin kullanımı ile serilerin bütünleşme derecesinin yanlış tespit edilmesi ile ilgili risk mümkün olduğunca düşürülmektedir. Modelde yer alan serilerin maksimum bütünleşme derecesini bilmek ve modeli doğru belirlemek nedensellik sınamaları modelin tutarlı ve doğru sonuçlar vermesi için yeterlidir. Yöntemin ilk aşaması sistemde yer alan değişkenlerin bütünleşme derecesinin tespiti, ikinci aşaması ise sistemin tahminidir (Yavuz, 2006).

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin ölçülebilmesi için öncelikle bir VAR modelinin tahmin edilerek gecikme uzunluğunun (p) saptanması gerekmektedir. Daha sonra ise, modelden elde edilen gecikme uzunluğuna en yüksek bütünleşme derecesi (dmax) ilave edilerek, Toda-Yamamoto (1995) tahmin edilmektedir. Değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak (k+dmax) dereceden VAR modeli aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

$$LNS_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1,i} LNS_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \beta_{2,i} LNS_{t-j} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1,i} LNG_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2,i} LNG_{t-j} + \varepsilon_{1,t} \quad (1)$$

$$LNG_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^k \phi_{1,i} LNG_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \phi_{2,i} LNG_{t-j} + \sum_{i=1}^k \theta_{1,i} LNS_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \theta_{2,i} LNS_{t-j} + \varepsilon_{2,t} \quad (2)$$

Denklem 1 ve denklem 2 doğrultusunda tahmin edilen VAR modellerinde öncelikle gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 4: VAR Modeli Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriteri

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-28.41700	NA	0.005261	0.428409	0.470040	0.445326
1	435.0446	907.3404	8.14e-06	-6.042882	-5.917988*	-5.992130*
2	440.6902	10.89364	7.95e-06*	-6.066060*	-5.857903	-5.981473
3	441.0950	0.769565	8.37e-06	-6.015422	-5.724003	-5.897001
4	442.3557	2.361632	8.70e-06	-5.976841	-5.602158	-5.824585
5	442.9881	1.166857	9.12e-06	-5.929410	-5.471465	-5.743320
6	449.7501	12.28592*	8.78e-06	-5.968312	-5.427104	-5.748387
7	451.2384	2.662072	9.10e-06	-5.932935	-5.308464	-5.679175
8	452.8207	2.785832	9.42e-06	-5.898883	-5.191150	-5.611289

Tablo 4 incelendiğinde, modeldeki gecikme uzunluğu Sıralı Modifiye LR test istatistiğine göre altı, Schwarz Bilgi Kriteri, Hannan Quin değerine göre bir, Son Tahmin Hatası ve Akaike Bilgi Kriterine göre ise iki olarak bulunmuştur. Gecikme sayısının belirlenmesinde kriterler arasında farklılık olması durumunda en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu bulununcaya kadar deneme yapılmaya devam edilecektir. Aynı zamanda, belirlenen kritik değerin en küçük olduğu gecikme uzunluğu ile tahmin edilen modelin otokorelasyon problemi varsa ve AR polinomunun ters kökleri çemberin dışında kalıyorsa, diğer gecikme

değerine geçilir. Tahmin edilen modelde AR polinomunun ters kökleri birim çember içinde kalana kadar ve otokorelasyon problemi ortadan kalkana kadar gecikme sayısının belirlenmesi sürecine devam edilecektir (Karagöl, Erbaykal, & Ertuğrul, 2007, s. 76).

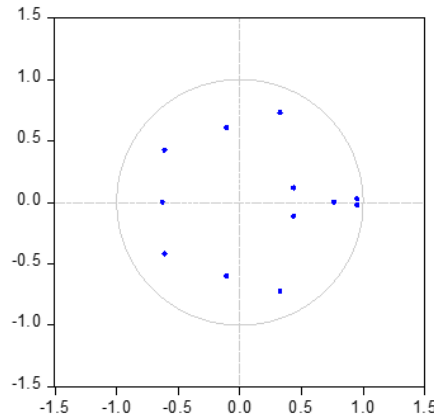
Çalışmada üç gecikme uzunluğu içinde otokorelasyon sorunu olup olmadığı belirlenmesi için LM testi kullanılmıştır. Oluşturulan model için otokorelasyon probleminin olmadığı ve AR polinomunun ters köklerinin birim çemberin içinde bulunduğu gecikme sayısı altı olarak belirlenmiştir. Otokorelasyon-LM testi sonuçları tablo 4’de yer almaktadır. Tablo 5 incelendiğinde oluşturulan modelde herhangi bir otokorelasyon probleminin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5: VAR Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM-İstatistiği	Olasılık
1	3.150630	0.5329
2	1.182968	0.8809
3	0.486419	0.9748
4	3.927265	0.4159
5	2.230272	0.6935
6	2.842103	0.5846
7	3.002512	0.5574

Hesaplanan VAR modelinden elde edilen AR Polinomunun ters köklerinin tamamının birim çemberin içinde yer alması, tahmin edilen VAR modelinin bütün olarak durağan olduğunu göstermektedir (Lütkepohl, & Poskitt, 1991, s. 487-488). Şekil 2’de modelden elde edilen karakteristik AR polinomunun ters köklerine ait birim çember görülmektedir.

Şekil 2 incelendiğinde VAR modeli doğrultusunda elde edilen karakteristik AR polinomuna ait ters köklerin tamamının birim çember içerisinde kaldığı görülmektedir. Ters köklerin birim çember içerisinde yer alması VAR sürecinin durağan olduğunu göstermektedir.

Şekil 2: AR Polinomunun Ters Kökleri

Denklem 1 ve 2’de yer alan Y değişkeni BİST100 endeks getirisini ve X değişkeni ise GOLD değişkeni olup altın fiyatlarının getirisini ifade etmektedir. Çalışmada nedensellik ilişkisinin ölçülmesi için kurulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

$H_{01} = \alpha_{1,1} = \alpha_{1,2} = \dots = \alpha_{1,k} = 0$ X Değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

$H_{02} = \theta_{1,1} = \theta_{1,2} = \dots = \theta_{1,k} = 0$ Y Değişkeninden X değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Yukarıdaki H_{01} hipotezleri test edilerek reddedilirse X değişkeninden Y’ye doğru, H_{02} hipotezi test edilerek reddedilirse Y değişkeninden X’e doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşılabacaktır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin test edildiği Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi sonuçları sırasıyla Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 7: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

HİPOTEZLER	Dmax and VAR(k)	WALD	NEDENSELLİK
Altın getirisinden BIST 100 hisse senetleri getirisine	(1,6)	7,65 (0.176)	BULUNAMAMIŞTIR
BIST 100 hisse senetleri getirisinden Altın getirisine	(1,6)	5,64 (0,464)	

Tablo 7’da yer alan nedensellik analizi sonuçları incelendiğinde H_{01} : X Değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur, şeklinde kurulan ve benzer şekilde H_{02} : “Y değişkeninden X değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezleri reddedilmemiştir. Dolayısıyla analiz sonucunda değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Finansal piyasalarda yatırımcılar, ellerindeki portföyü en iyi şekilde değerlendirilmeye çalışmaktadırlar. Son yıllarda yapılan araştırmalar ve beklenti teorisine göre her bir yatırımcının belirsizlik karşısındaki davranışı farklılık gösterebilmektedir. Normal ekonomik dönemlerde risk almayı seven ve daha yüksek kazanç peşinde koşan yatırımcılar, kriz dönemlerinde kayıptan kaçınmakta ve daha güvenli olduğunu düşündükleri ve kayıplarını minimize edebilecek yatırım araçlarını tercih edebilmektedirler. Bu noktada altın, yatırımcıların karşısında alternatif bir yatırım aracı olarak çıkmaktadır.

Altın, Türkiye ekonomisinde geleneksel olarak güven duyulan finansal araçlardan birisidir. Özellikle yüksek enflasyon ve kriz dönemlerinde, yastık altı tabir edilen yatırımların değerlendirilmesinde önemli bir araç olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Aynı zamanda, altına yatırım yapmak diğer finansal araçlara göre daha basit ve anlaşılır bir nitelik göstermektedir. Altının diğer yatırım araçlarından olan hisse senetlerine bir alternatif olarak görülmesi, bu iki yatırım aracının getirileri arasında nasıl bir ilişki olduğunun ortaya konmasını önemli hale getirmektedir. Altın ve hisse senedi piyasalarında getirilerin birlikte hareket etmesi durumunda, bir piyasadaki getiriler düşerken diğer piyasaya yatırım yapmak cazip hale gelmeyecektir.

Bu amaçla çalışmada, altın ve hisse senedi piyasaları arasında nasıl bir ilişki bulunduğu test edilmiştir. Çalışmada, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizinden yararlanılarak altın fiyatları ve BİST100 endeksi değişkenlerine ait 2006 Nisan- 2018 Ağustos dönemi verileri kullanılarak test edilmiştir. Modelde altın fiyatları (Gold) ve Borsa İstanbul 100 (BİST100) değişkenleri getiri serileri oluşturularak ve doğal logaritmaları alınarak kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre altın getirisinden BIST 100 hisse senetleri getirisine ya da BIST 100 hisse senetleri getirisinden altın getirisine doğru herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Elde edilen sonuçlar, Akel ve Gazel (2015), Soytaş (2009), Topçu (2010) sonuçları ile aynı yöndedir.

Sonuç olarak kısa vadede yatırımcılar portföyelerine altını da dahil ederek negatif düzeydeki aşırı şoklara karşı bir korunma sağlayabilirler. Gelecekte yapılacak araştırmalarda altın fiyatları ile farklı makroekonomik ve finansal

değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler farklı teknikler ile analiz edilebilir. Altının yer aldığı ve yer olmadığı farklı portföyler, farklı dönemler için (kriz dönemleri-normal dönemler) oluşturularak senaryo analizleri ile irdelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akel, V., & Gazel, S. (2015). Finansal piyasa riski ve altın yatırımı: Türkiye örneği, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1), 335-350.
- Aksoy, M., & Topçu, N. (2013). Altın ile hisse senedi ve enflasyon arasındaki ilişki, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(1), 59-78.
- Alkulaib, Y., & Almudhaf, F. (2012). Does gold shine in the portfolio of a Kuwaiti investor?, International Journal Of Economics and Finance, 4(1), 160-166.
- Balı, S., & Cinel, M. O. (2011). Altın fiyatlarının İMKB 100 endeksi'ne etkisi ve bu etkinin ölçülmesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(3-4), 45-63.
- Baur, D. G., & Lucey, B. M. (2010). Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds and gold, Financial Review, 45(2), 217-229.
- Capie, F., Mills, T. C., & Wood, G. (2005). Gold as a hedge against the dollar. Journal Of International Financial Markets, Institutions and Money, 15(4), 343-352.
- Choudhry, T., Hassan, S. S., & Shabi, S. (2015). Relationship between gold and stock markets during the global financial crisis: Evidence from nonlinear causality tests, International Review Of Financial Analysis, 41, 247-256.
- Chowdhury, S. R. (2011). Impact of global crisis on small and medium enterprises, Global Business Review, 12(3), 377-399.
- Chua, J. H., Sick, G., & Woodward, R. S. (1990). Diversifying with gold stocks, Financial Analysts Journal, 46(4), 76-79.
- Contuk, F. Y., Burucu, H., & Güngör, B. (2013). Effect of gold price volatility on stock returns: example of Turkey, International Journal Of Economics and Finance Studies, 5(1), 119-140.
- Coronado, S., Jiménez-Rodríguez, R., & Rojas, O. (2015). An empirical analysis of the relationships between crude oil, gold and stock markets, Arxiv preprint arxiv:1510.07599.
- Doğru, B., & Uysal, M. (2015). Bir yatırım aracı olarak altın ile hisse senedi endeksi arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye üzerine ampirik uygulama, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1), 239-254.
- Elmas, B., & Polat, M. (2014). Altın fiyatlarını etkileyen talep yönlü faktörlerin tespiti: 1988-2013 dönemi, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15(1), 171-187.
- Hillier, D., Draper, P., & Faff, R. (2006). Do precious metals shine? An investment perspective, Financial Analysts Journal, 62(2), 98-106.
- Jaffe, J. F. (1989). Gold and gold stocks as investments for institutional portfolios. Financial Analysts Journal, 45(2), 53-59.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk, Econometrica, 47(2), 263-292.

- Karagol, E., Erbaykal, E., & Ertugrul, H. M. (2007). Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi: sınır testi yaklaşımı, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Karan, M.B. (2013). Yatırım analizi ve portföy yönetimi, Gazi yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Lawrence, C. (2003). Why is gold different from other assets? An empirical investigation. The World Gold Council. London.
- Lütkepohl, H., & Poskitt, D. S. (1991). Estimating orthogonal impulse responses via vector autoregressive models, *Econometric Theory*, 7(4), 487-496.
- Moskal, A., & Zawadzka, D. (2014). Investment in gold as an example of alternative investment-in the context of capital market in Poland. *Economics and Management*, 6(3), 330-343, DOI: 10.12846/j.em.2014.03.23
- Mishra, P. K. (2014). Gold price and capital market movement in India: The Toda–Yamamoto approach. *Global business review*, 15(1), 37-45.
- Smith, G. (2001). The price of gold and stock price indices for the United States. The World Gold Council, 8(1), 1-16.
- Smith, G. (2002). London gold prices and stock price indices in Europe and Japan. World Gold Council, 1-30.
- Soytaş, U., Sari, R., Hammoudeh, S., & Hacıhasanoğlu, E. (2009). World oil prices, precious metal prices and macroeconomy in Turkey, *Energy Policy*, 37(12), 5557-5566.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes, *Journal Of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tomak, S. (2013). Altın güvenli liman mı? Hisse senetleri, DİBS, döviz kuru ve altın getirileri arasındaki ilişkilerin analizi, *Cağ University Journal Of Social Sciences*, 10(1), 21-36.
- Topçu, A. (2010). Altın fiyatlarını etkileyen faktörler. SPK Araştırma Raporu, Ankara.
- Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Zivot, E., Andrews, D.W.K., (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal Of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.
- TCMB (2018). Elektronik veri dağıtım sistemi, <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 17.08.2018).

Araştırma Makalesi/ Research Article

**ÖRGÜTSEL ÖĞRENME YETENEĞİNİN GÖREV VE BAĞLAMSAL
PERFORMANSA ETKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR
UYGULAMA**

*THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL LEARNING CAPACITY ON TASK AND
CONTEXTUAL PERFORMANCE: AN APPLICATION IN THE HEALTH SECTOR*

Serdal KEÇELİ^{*}, Ali ERDOĞAN^{}**

*Geliş Tarihi: 21.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 26.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Örgütsel öğrenme yeteneği kavramı, işletmelerin içerisinde hatayı bulma ve düzeltme, işletme içi rutinleri yürütme, bulunan veya görülen problemleri düzeltme, bilgi ve fikir çeşitliliği oluşturma, devamlı iyiye doğru yenilenmeyi amaçlamaktadır. İşletmelerin performansına etki eden, dolayısıyla karlılığının artmasında, markalaşmasında ve sürdürülebilirliğinde büyük pay sahibi olan örgütsel öğrenme yeteneği ve bu kavramı oluşturan alt boyutları derinlemesine incelenmiş olup edinilen literatür taraması ile şimdiye değin bu konuda araştırma yapan akademisyenler ve meydana getirdikleri modeller incelenmiştir. Bu safhada başkaca ele alınan bir diğer kavram olan öğrenen örgüt ile ilişkisi ve farkları ele alınmıştır. Örgütsel öğrenme ve örgütsel öğrenme yeteneği ülkemizde yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmış olup önemi henüz kavranamamış bir konudur. Bu çalışmada; örgütsel öğrenme yeteneğinin görev ve bağlamsal performansa etkisi incelenmiştir. Araştırma kapsamında hazırlanan anket İstanbul ili Avrupa Yakasında faaliyet gösteren özel hastaneler içinden, araştırmaya katılmayı kabul eden hastanelerde çalışan 550 kişiye anket dağıtılmış olup 525 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Anket sonuçları SPSS ve AMOS programları yardımıyla kodlanmış ve analize tabi tutulmuşlardır. Sonuç olarak; örgütsel öğrenme kapasitesi alt boyutları ile birlikte iş performansı ve alt boyutlarını pozitif olarak etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Öğrenme Kapasitesi, Öğrenen Örgüt, İş Performansı, Görev Performansı, Bağlamsal Performans.

ABSTRACT: Organizational learning ability is defined as a series and a set of organizational tasks and skills that authorize the organization to use its knowledge and experience based on the experience and knowledge gained, and to use this information as it grows and when knowledge is needed. The concept of organizational learning ability aims to find and correct mistakes in enterprises, to execute in-house routines, to fix problems that are found or seen, to create information and idea diversity, to be renewed continuously. The organizational learning ability and the sub-dimensions that affect the performance of the enterprises, which have a big share in profitability, branding and sustainability, have been

^{*} Dr., Milli Savunma Üniversitesi, skeceli@hho.edu.tr, ORCID:0000-0001-7515-0757.

^{**} Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, alierdogan1975@gmail.com, ORCID:0000-0001-8403-5427.

examined in depth and the literature that has been acquired has been investigated by the academicians who research in this issue and the models they have introduced. In this phase, the relation and the differences with the learning organization which is another concept which is discussed further are discussed. The ability of organizational learning and organizational learning has emerged as a new concept in our country and the issue has not yet been recognized. In this study; the effect of organizational learning capacity on task and contextual performance has been examined. Within the scope of the survey, the questionnaire was distributed to 550 people who work in the hospitals that accept to participate in the survey among the private hospitals operating in the Istanbul province of Europe and 525 people were returned. The survey results were coded and analyzed with the help of SPSS and AMOS programs. As a result; Organizational learning capacity, together with its sub-dimensions, was found to positively affect job performance and sub-dimensions.

Key Words: Organizational Learning Capacity, Learning Organization, Job Performance, Task Performance, Contextual Performance.

1. GİRİŞ

Mevcudiyetin devamı, gelirlerin giderlerden daha fazla olması olarak adlandırılan kârlılık ve diğer işletmelerle olan rekabetin sürdürülebilirliği şeklinde öğretilen işletmelerin temel amaçları, küreselleşen dünyamızda modern yönetim anlayışına geçildiği dönemden itibaren her sektörde hep ön planda tutulmaktadır. Sürekli iyileşme anlayışı ile de bu amaçlar pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu safhada performans kavramı öne çıkmaktadır. İşletme yönetimi almış olduğu veya alacağı kararlarda sürekli bu iyileştirmeleri performans ile doğru orantılı olarak yapagelmektedirler. Örgütsel öğrenme, öğrenen örgüt ve örgütsel öğrenme kapasitesi ise performans kavramının pozitif etkenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Performans denince akla ilk olarak bireysel anlamda çalışanlar gelmektedir. Araştırmacılar ister uluslararası isterse ulusal bazda, her ne kadar psikolojinin ve örgütsel davranışın çalışma sahası olsa da çalışan performansının artırılmasının davranışsal olarak incelenmesi üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Her insanın olayları algılamaları ve verdikleri tepkiler birbirlerinden çok farklı olarak gerçekleşmektedir. Çalışılan anakütle de hizmet sektörünün merkezinde olan hastanelerde çalışanların davranışlarının tespit edilerek performanslarının artırılmaları işletmenin hem hizmet kalitesi hem de hasta güvenliği bağlamında büyük öneme haizdir. Yapılacak olan tespitler, yönetim kademesine karar verme istikametinde yarar sağlayacağı, paralelinde işletmenin kârının artırılması, rekabet üstünlüğünün var olması ve işletme mevcudiyetinin devamı bağlamında pozitif katkıları olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde örgütsel öğrenme, öğrenen örgüt ve örgütsel öğrenme yeteneği hakkında açıklayıcı bilgiler sunulmaktadır. Çalışmanın

üçüncü bölümünde; performans kavramı ve performans çeşitlerinden biri olan iş performansı derinlemesine incelenmiş olup örgütsel davranış yaklaşımı açısından iş performansı türleri ve diğer performans türleri konuları ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde örgütsel öğrenme ve performans arasında daha önceden yapılmış olan çalışmalar literatürel olarak ele alınmış olup, ülkemizde ve ülke dışında şeklinde kategorize edilerek bu bölümde yer verilmiştir. Araştırmanın beşinci bölümünde ise araştırma ve uygulamaya yönelik bilgiler verilmiştir. Araştırma İstanbul ili avrupa yakasında hizmet veren on (10) adet sağlık kuruluşu üzerinde yapılmıştır.

2. LİTERATÜR

Örgütsel öğrenme, organizasyonların öğrenme sürecidir. Öğrenme, performansı koruyan ya da geliştiren örgütsel modellemelerde yapılan herhangi bir değişikliktir (DiBella ve diğ., 1996). Örgütsel öğrenme kabiliyeti; işletmenin yeni rekabet avantajı biçimleri elde etmek için kullandığı maddi ve manevi kaynaklar veya beceriler demetidir. Bu beceriler organizasyonel öğrenme sürecini etkinleştirir. Öök, genellikle örgütsel öğrenmeyle ilgili ön şartları öne süren literatürle ilişkilidir (Hult ve ark, 1997; Jérez-Gómez ve diğ., 2005). Bazı ön koşulların yerine getirilmesi halinde öğrenmenin teşvik edilebileceği ve yönlendirilebileceğine işaret edilmektedir. Bir organizasyonun yenilik yaratma etkinliğinin ve potansiyelinin anahtar göstergesi öğrenme kapasitesidir (Jérez-Gómez ve diğ., 2005).

Öğrenen örgütlere dönüşmesi hedeflenen hastanelerde sağlık emekçilerinin örgütsel öğrenme ile inovasyon başlıkları hakkındaki görüşleri, düşünceleri ve konulara bakışları çok ehemmiyetlidir. Örnek olarak, Eriğüç ve Balçık tarafından 2007 yılında yapılan araştırma neticeleri incelendiğinde, sağlık çalışanlarının yapıtaşısı olan hemşirelerin bireysel seviyede, grup seviyesinde ve örgütsel bazda örgütsel öğrenme boyutlarına dair değerlendirmelerinin çok düşük seviyede var olduğu tespit edilmiştir. Girgin'in 2015 yılında yapmış olduğu hastane çalışanlarına dair araştırmada;değişik boyutları ile ele alınan öğrenme yenileşim süreçleri içerisinde kendine yer bulan gerek duyulan ve önemli bir girdi şeklinde değerlendirilebilir olup performans üzerinde de ehemmiyetli etkiye sahip bulunduğu tespit edilmiştir. Öğrenme ve performans konularını makro çerçeveden ele almanın yanında iki kavramın birlikte incelenmesi gerekliliği özellikle aracı değişken olarak ilişkisininide içine alacak şekilde kurumsal performans ve finansal performans, pazarlama bilgi sistemi içsel dışsal motivasyon, girişimcilik ve kurumsal imaj v.b. konular ile de ilişkilendirmelerde bulunan çok sayıda araştırma yapıldığı gözlemlenmektedir (Avcı, 2009; Baker ve Sinkula, 1999; Girgin, 2015; Çelik, 2009). Aksay ve diğ., (2016: 114-129) tarafından anakütle

olarak seçilen eğitim araştırma hastanesinde incelenen araştırma neticelerine bakıldığında, bilginin edinilen deneyime dayalı, yenilikçilik potansiyelinin tespit edicilerinden olduğu neticesine varılmıştır. Cezlan'ın 2014 yılında İstanbul'da hizmet sunan sağlık kuruluşları üzerine yaptığı araştırma neticesinde ise; işletme yenilikçiliği ve örgütsel sermayenin işletme performansına pozitif yönlü katkı sağladığı sonucuna varılmıştır. Bu neticeler entelektüel sermayenin işletme performansı ve işletme yenilikçiliği ile korelasyonunu ve yenilikçiliğin performans üzerindeki etkisini ve önemini belirtmektedir. Kaynağı insan olan sermayenin öğrenme ve çalışanın etkili liderlik doğrulumu vasıtasıyla işletme performansına etkisi bulunmaktadır.

Horuz 2016 yılında bir sağlık kuruluşunda "360 derece performans değerlendirme sisteminin örgütsel öğrenme kapasitesi üzerine etkisi" başlıklı araştırmaya imza atmıştır. Bu sebeple bir bakıma örgütlerin örgütsel öğrenme kapasitesi ile 360 derece performans değerlendirme sistemi ikilisinde ilişki içinde olduğu hipotezine varılmaktadır. Elde edilen diğer bir netice ise hekimlerin haricindeki sağlık çalışanlarının performans değerlendirme üzerine bir bilgiye vakıf olmamalarıdır.

Efe ve Sevinç (2018)'in yapmış oldukları araştırma sonucunda da örgütsel öğrenme yeteneğinin firma performansını pozitif yönde etkilediği yönünde sonuç elde etmişlerdir.

Şimdiye değin verilen veriler ve yapılan araştırmalar neticesinde özellikle sağlık çalışanları bağlamında öğrenme ve performans ilişkisi ve etkisi üzerinde çalışmaların yoğunlaşılması ve bu hususdaki farkındalığın artırılması büyük önem arz etmektedir.

3. ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın amacı, evren ve örnekleme, metodoloji, modeli, değişkenleri, hipotezleri, ölçekleri iel analiz ve bulgularına yer verilecektir.

3.1. Amaç

Araştırmanın amacı; örgütsel öğrenme yeteneğinin algılanan iş performansına etkisinin analizinde her iki değişken bağlamında alt boyutlarının hangisinin ne derece etkilerinin bulunduğunu detaylı bir şekilde araştırarak ve nihayetinde bulunan veriler ışığında işletme yönetimine ve çalışanlarına organizasyonel ve yönetsel önerilerde bulunulması amaçlanmaktadır. Ana kütle bağlamında İstanbul ili Avrupa yakası özel hastanelerin örgütsel öğrenme yeteneklerinin olup olmadığının tespit edilmesi ve deneyim, risk alma, dış çevre ile etkileşim, diyalog ve katılımcı karar verme alt boyutlarının hangilerinin ne oranda var olduklarının bilinmesi öncelikli amaçlardandır. Daha sonra kurum çalışanlarının sahip oldukları örgütsel öğrenme yeteneğinin algıladıkları

performansları üzerinde etkilerinin araştırılarak tespit edilip analizlere tabi tutulmaları diğer temel amaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul İli Avrupa yakasında hizmet veren 10 (on) adet özel hastane çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın ana kütlesi fazla olduğu, kişilere ulaşma zorluğu çekildiği, maddi açıdan zorluklar doğuracağı, zaman açısından uzun süreler ihtiyaç duyulacağı için örneklem metodu ile araştırma devam ettirilmiştir. Her bir hastane çalışanın eşit şansa sahip olduğu düşüncesi ile örneklem metodu olarak basit tesadüfi örneklem kullanılmıştır. Sebebi ise araştırmacı tarafından örgütsel öğrenme ve performans değişkenlerinin her ikisinde de ankete katılım sağlayan çalışanların aralarında bir fark olmadığı örnekleme girme şanslarının aynı olduğu düşünülerek bu örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu metot kullanılırken ana kütleyi oluşturan bütün çalışanların her birerlerinden örnekleme yer verilmiştir. Nihayetinde 550 adet anket verilmiştir. 525 tanesi kabul edilmiştir.

3.3. Metodoloji

Araştırmanın bu safhasında; öncelikle araştırmanın değişkenleri ve ölçekleri, araştırmaya dair oluşturulan modeli, evren hakkında bilgiler sunma adına alınan örnekleme süreci, araştırmanın sorunsallarına dair varsayımları ve bilgi elde edilme yöntemine dair verilere yer verilmektedir.

3.4. Araştırmanın Modeli

Şekil 1' de araştırmanın modeli gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

3.5. Değişkenler

Araştırmanın bağımsız değişkeni örgütsel öğrenme yeteneğinin alt boyutlarından olan deneyim, risk alma, dış çevre ile etkileşim, diyalog ve son olarak katılımcı karar verme değişkenlerinden meydana gelmektedir. Yapılan araştırmanın bağımlı değişkeni ise iş performansının alt boyutlarından görev performansı ve bağlamsal performanslarıdır.

3.6. Hipotezler

Araştırma onbir adet hipotezden oluşturulmuştur. Bu hipotezler Tablo 1’de tablolaştırılmıştır.

Tablo 1: Araştırmanın Hipotezleri

Hipotezler	
H ₁	Örgütsel öğrenme kapasitesinin deneyim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₂	Örgütsel öğrenme kapasitesinin deneyim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₃	Örgütsel öğrenme kapasitesinin risk alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₄	Örgütsel öğrenme kapasitesinin risk alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₅	Örgütsel öğrenme kapasitesinin dış çevre ile etkileşim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₆	Örgütsel öğrenme kapasitesinin dış çevre ile etkileşim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₇	Örgütsel öğrenme kapasitesinin diyalog alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₈	Örgütsel öğrenme kapasitesinin diyalog alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₉	Örgütsel öğrenme kapasitesinin katılımcı karar alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₁₀	Örgütsel öğrenme kapasitesinin katılımcı karar alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.
H ₁₁	Örgütsel öğrenme kapasitesinin değişkeninin iş performansı değişkeni üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Tablo 1’de gösterildiği gibi 11 tane hipotezimiz mevcut. Araştırmanın sonuç bölümünde hipotez sonuçlarına ilişkin verilere yer verilecektir.

3.7. Ölçekler

Ricardo CHIVA tarafından geliştirilen ve 14 sorudan oluşan örgütsel öğrenme ölçeği bulunmaktadır. Ölçek, Aydoğan ve arkadaşları (2011) tarafından da yapılmış olan araştırmada güvenilirlik katsayısı 0,93 olarak yüksek güvenilirlikte bulunmuştur.

Görev ve bağlamsal performansı ölçmek üzere Smith, Organ ve Near tarafından (1983) geliştirilen 16 maddeli ankete, Goodman ve Svyantek'in (1999: 254-275) 9 adet görev performansı maddelerinin eklenmesi ile oluşan ölçeğin türkçeye çevrilmiş ve sadeleştirilmiş şekli kullanılmıştır.

3.8. Analiz ve Bulgular

Araştırmanın analizine ait yol haritasını şu şekilde sıralayabiliriz: Demografik veriler, analiz öncesi tanımlayıcı istatistikler, geçerlik ve güvenilirlik analizleri, faktör analizi (kmo-barlett), doğrulayıcı faktör analizi (dfa), dfa sonrası güvenilirlik analizi, katılımcıların sosyo-demografik özellikleri bağlamında farkları, değişkenler arası ilişki (korelasyon), değişkenler arası etki (regresyon).

Demografik Veriler: Çalışanların; %61,9'u kadın, %37,9'u erkek; %29,7 ile çoğunluğu 41-50 yaş arasında; öğrenim olarak %35,4 ile çoğunluğu lisans mezunu; %46,7 ile çoğunluğu haftalık çalışma saati 41-50 saat arası; %49 ile çoğunluğu hemşire mesleğine sahip; %40,6 ile çoğunluğu 3001-4000 tl. aylık maaş alan; hastanedeki hizmet süreleri açısından %38,1 ile çoğunluğu 5 yıl ve aşağısı çalışanlar; %35,4 ile çoğunluğu cerrahi branşlarda çalışanlardan oluşturmaktadır.

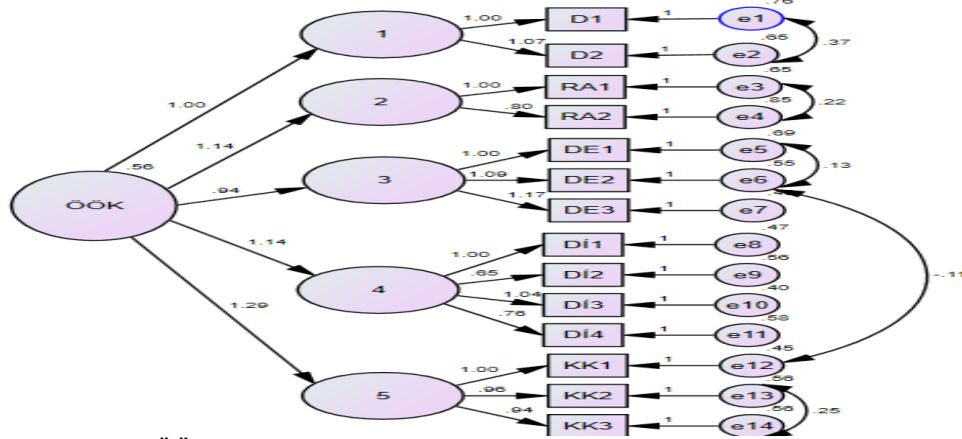
Analiz Öncesi Tanımlayıcı İstatistik: Maddelerin çarpıklık değerleri -1,049 ile -,160 arasında, maddelerin basıklık değerleri ise 2,933 ile -,016 arasında değişkenlik gösterdiğinden, çok değişkenli normallik niteliği şartlarına haiz bulunduğu söz edebiliriz. Bunlara dair verilerle ilgili Erdoğan'a göre, Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -3 ile +3 arasında ($-3 < p < +3$) olması normal değerler arasında olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2015: 73). İlâveten shapiro-wilk-w testi normallik varsayımını sıyanan en güçlü test olarak karşımıza çıkmaktadır. Normallik sınaması için kullanılan Shapiro Wilk test istatistiği 0,839 olarak bulunmuştur. Bu paralelde verilerimizin normal dağılmakta olduğundan söz edebiliriz.

Geçerlik Güvenirlik Analizleri: Ankete katılım sağlayan tarafından verilen cevaplar Cronbach Alpha güvenilirlik testine tabi tutulmuş. Netice olarak örgütsel öğrenme kapasitesi değeri 0,938; alt boyutlarından olan deneyim değeri 0,850, risk alma 0,749, dış çevre ile etkileşim 0,792, diyalog 0,825 ve son olarak katılımcı karar verme 0,891 değeri bulunmuştur. İş performansı ölçeği güvenilirlik testinde ise iş performansı değeri 0,916; alt boyutları olan bağlamsal performans değeri 0,850 ve görev performansı değeri 0,889 olarak bulunmuştur. Her iki değişkenin ortalama

Cronbach Alpha değeri ise 0,927 olarak bulunmuştur. Bu neticelere göre araştırma ölçeğinin Cronbach Alpha güvenirlik sonucu “yüksek derecede güvenilir ölçek” olduğu söylenebilmektedir.

Faktör Analizi (kmo-barlett): Her iki ölçeğin kmo katsayısı 0,933’dür. Örgütsel öğrenme kapasitesi kmo katsayısı 0,941’dir. İş performansı kmo katsayısı 0,928’dir. Bu neticelere göre örneklemimizin boyutunun faktör analizine uygun halde olduğu sonucuna varılmaktadır. Aynı şekilde genel faktör bartlett sınaması değeri=11122,441; p=0,000 şeklinde; örgütsel öğrenme kapasitesi bartlett sınaması değeri=4987,429; p=0,000 şeklinde; iş performansı bartlett sınaması değeri=5596,551; p=0,000 şeklinde sonuca sahip olunmuştur. Bu sonuçlar 0,05 anlamlılık seviyesinden küçük olduğundan dolayı Bartlett Analiz neticesi anlamlıdır. En son olarak bu değerlerden yola çıkarak verilerin faktör analizine uygun halde olduğu söylenmektedir ve faktör analizi yapılabilir olarak değerlendirilmektedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA):

Şekil 2: ÖÖK’si 2. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli

*1=deneyim, 2=risk alma 3=dış çevre ile etkileşim, 4=diyalog, 5=katılımcı karar verme

Örgütsel öğrenme Kapasitesi ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizine yer verilmiştir. Şekil 2’ de gösterildiği gibi oluşturulmuştur.

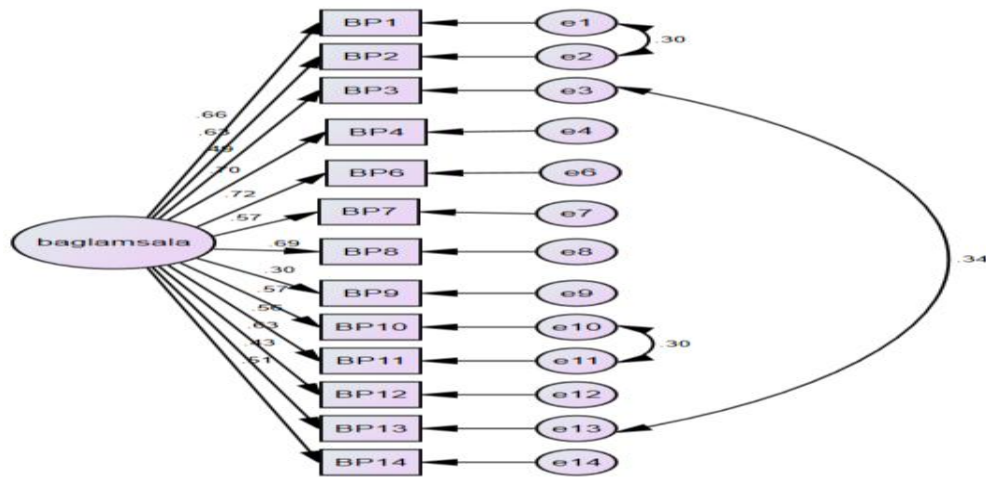
Tablo 2: ÖÖK. Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Neticeleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Hesaplanan Değer	Uyum Durumu
χ^2			297,656	
Df (p)			72	
χ^2/df	≤ 3	$\leq 4-5$	4,134	Kabul edilebilir uyum

RMSEA	0<RMSEA<0,05	0,05 ≤ RMSEA ≤ 0,08	0,077	Kabul edilebilir uyum
NFI	0,95 ≤ NFI ≤ 1	0,90 ≤ NFI < 0,95	0,937	Kabul edilebilir uyum
NNFI	0,95 ≤ NNFI ≤ 1	0,90 ≤ NNFI < 0,95	0,939	Kabul edilebilir uyum
CFI	0,97 ≤ CFI ≤ 1	0,95 ≤ CFI < 0,97	0,951	Kabul edilebilir uyum
IFI	0,95 ≤ IFI ≤ 1	0,90 ≤ IFI < 0,95	0,952	İyi uyum
GFI	0,90 ≤ GFI ≤ 1	0,85 ≤ GFI < 0,90	0,924	İyi uyum

Kaynak: Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015) *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları (2. Baskı)*, Ankara: Detay Yayıncılık.

İş performansı Ölçeği Doğrulayıcı Faktör analizi:

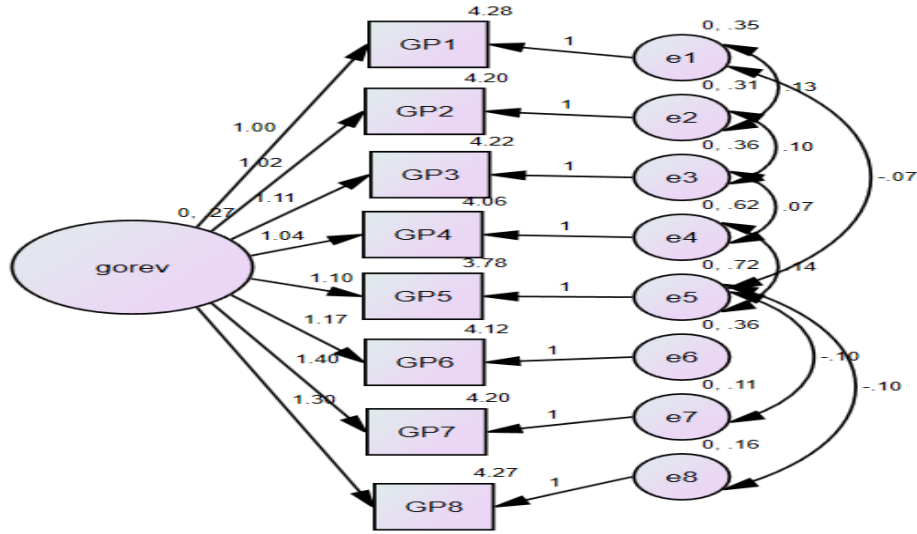
Şekil 3: Bağlamsal Perf. Ölç. Tek Boyutlu Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli
İş performansı alt boyutlarından bağlamsal performansına ait doğrulayıcı faktör analizine yer verilmiştir.

Tablo 3: Bağlamsal Performans Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Sonuçları

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Hesaplanan Değer	Uyum Durumu
χ^2			190,870	
Df (p)			62	
χ^2/df	≤ 3	≤ 4- 5	3,079	İyi uyum
RMSEA	0<RMSEA<0,05	0,05 ≤ RMSEA ≤ 0,08	0,063	Kabul edilebilir uyum
NFI	0,95 ≤ NFI ≤ 1	0,90 ≤ NFI < 0,95	0,916	Kabul edilebilir uyum
NNFI	0,95 ≤ NNFI ≤ 1	0,90 ≤ NNFI < 0,95	0,926	Kabul edilebilir uyum
CFI	0,97 ≤ CFI ≤ 1	0,94 ≤ CFI < 0,97	0,941	Kabul edilebilir uyum

IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI < 0,95$	0,941	Kabul edilebilir uyum
GFI	$0,90 \leq GFI \leq 1$	$0,85 \leq GFI < 0,90$	0,945	İyi uyum

Kaynak: Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015) *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları (2. Baskı)*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Şekil 4: Görev Perf. Boyutu için Tek Boyutlu Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli
 Şekil 4' te iş performansı alt boyutlarından görev performansına ait doğrulayıcı faktör analizine yer verilmiştir.

Tablo 4: Görev Performansı Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Sonuçları

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Hesaplanan Değer	Uyum Durumu
χ^2			54,762	
Df (p)			13	
χ^2/df	≤ 3	$\leq 4-5$	4,212	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,078	Kabul edilebilir uyum
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI < 0,95$	0,976	İyi uyum
NNFI	$0,95 \leq NNFI \leq 1$	$0,90 \leq NNFI < 0,95$	0,949	Kabul edilebilir uyum
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI < 0,97$	0,982	İyi uyum
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	0,982	İyi uyum
GFI	$0,90 \leq GFI \leq 1$	$0,85 \leq GFI \leq 0,90$	0,954	İyi uyum

Kaynak: Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015) *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları, 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara 2015.*

Doğrulamalı Faktör Analizi Sonrası Güvenirlilik Analizleri: Öök. ölçeği 0,938; deneyim 0,850; risk alma 0,749; dış çevre ile etkileşim 0,792; diyalog 0,825; katılımcı karar verme 0,891; iş performansı ölçeği 0,922; bağlamsal performans 0,861; görev performansı 0,889 son olarak genel Cronbach's alfa değeri 0,919 olarak bulunmuştur.

Katılımcıların Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Puanlarının Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Farklılıkları: Katılımcıların Öök ve alt boyutlarının cinsiyete göre t testi sonuçlarında sadece risk alma alt boyutunda (0,027 p değeri) ile bir farklılık görülmüştür. İş performansında bir farklılık görülmemiştir.

Katılımcıların öök ve alt boyutlarının haftalık çalışma saatine göre ortalama, standart sapma ve tek faktörlü anova sonuçlarında katılımcı karar verme hariç diğer boyutlarda 40 saat ve altı ile 41-50 saat arasında ve 40 saat ve altı ile 51 saat ve üstü arasında farklılık vardır. Katılımcı karar verme boyutunda ise diğerlerine ek olarak 40 saat altı ile 51 saat ve üstü arasında farklılık vardır. İş performansı değişkeninde ise bağlamsal ve iş performansı boyutlarında 40 saat ve altı ile 51 saat ve üstü arasında farklılık vardır. Görev performansı boyutunda fark yoktur.

Çalışanların örgütsel öğrenme kapasitesi ve alt boyutlarının yaşa göre ortalama, standart sapma ve tek faktörlü anova sonuçlarında sadece dış çevre ile etkileşim boyutunda farklılık vardır, diğerlerinde yoktur. İş performansı değişkeninde ise farklılık yoktur.

Örgütsel öğrenme kapasitesi ve alt boyutlarının öğrenim durumuna göre ortalama, standart sapma ve tek faktörlü anova sonuçlarında deneyim boyutunda yok; risk alma, diyalog ve öök. boyutlarında yüksek lisans ile doktora arasında farklılık vardır. Katılımcı karar vermede ise ek olarak önlisans ile lisans arasında farklılık vardır. İş performansı değişkeninde fark yoktur.

Örgütsel öğrenme kapasitesi ve alt boyutlarının mesleklerine göre ortalama, standart sapma ve tek faktörlü anova sonuçlarında deneyimde doktorlar ile diğer personel arasında; risk alma ve katılımcı karar verme boyutlarında hemşire-sağlık memuru, sağlık memuru-tekniker/teknisyen ve sağlık memuru-diğer personel arasında; diyalog ve öök. boyutlarında ise sadece sağlık memuru ile diğer personel arasında farklılık bulunmuştur. Dış çevre ile etkileşim boyutunda fark yoktur. Yine iş performansı değişkeninde fark görülmemiştir.

Örgütsel öğrenme kapasitesi ve alt boyutlarının aylık gelirlerine göre ortalama, standart sapma ve tek faktörlü anova Sonuçlarında her iki değişkende farklılık bulunmamıştır.

Örgütsel öğrenme kapasitesi ve alt boyutlarının hastane hizmet sürelerine göre deneyim boyutunda her varyans birbirleri farklılıkları vardır. Risk alma ve

öök. boyutunda 5 yıl ve altı ile 11-15 yıl arasında; 6-10 yıl ile 11-15 yıl arasında; 11-15 yıl ile 16-20 yıl arasında farklılık vardır. Dış çevre ile etkileşim boyutunda 5 yıl ve altı ile 11-15 yıl arasında farklılık vardır. Katılımcı karar verme ile 5 yıl ve altı ile 11-15 yıl arasında; 6-10 ile 16-20 yıl arasında fark var. Diyalog boyutunda ve iş performansı değişkeninde farklılıklar yoktur.

3.8.1. Örgütsel Öğrenme Kapasitesi ve Alt Boyutları ile İş Performansı ve Alt Boyutları Arasındaki İlişki (Korelasyon) Analizi ve Yorumları

Tablo 5’te örgütsel öğrenme kapasitesi ve alt boyutları ile iş performansı ve alt boyutları arasındaki ilişki (korelasyon) analizi ve yorumları sunulacaktır.

Tablo 5:ÖÖK. ve Alt Boyutları ile İş Performansı ve Alt Boyutları Arasındaki İlişki

DEĞİŞKENLER (n=525)		ÖÖK	Deneyim	Risk Alma	Dış Çevre ile Etki.	Diya.	Katılımcı Karar Verme	İş Perf.	Bağlam. Perf.	Grv. Perf.
Örgütsel Öğrenme Kapasitesi	r	1								
	P									
Deneyim	r	,792**	1							
	P	,000								
Risk Alma	r	,805**	,627**	1						
	P	,000	,000							
Dış Çevre ile Etkileşim	r	,870**	,601**	,633**	1					
	P	,000	,000	,000						
Diyalog	r	,892**	,622**	,596**	,756**	1				
	P	,000	,000	,000	,000					
Katılımcı Karar Verme	r	,890**	,626**	,678**	,690**	,736**	1			
	P	,000	,000	,000	,000	,000				
İş Perf.	r	,394**	,292**	,268**	,391**	,421**	,284**	1		
	P	,000	,000	,000	,000	,000	,000			
Bağlamsal Perf.	r	,377**	,280**	,254**	,380**	,402**	,267**	,960**	1	

	P	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000		
Görev Perfor.	r	,362**	,267**	,249**	,349**	,387**	,268**	,912**	,762**	1
	P	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	

Kısaltmaları verecek olursak; örgütsel öğrenme kapasitesi (öök), deneyim (de.), risk alma (ra), dış çevre ile etkileşim (dç), diyalog (di), katılımcı karar verme (kkv), iş performansı (ip), görev performansı (gp), bağlamsal performans (bp). Bütün ilişkiler pozitif yönlü ve doğrusal ilişki olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler doğrultusunda değişkenlerin korelasyon katsayısının gücü şu şekilde oluşmuştur; bp ile ra arasında *çok zayıf ilişki* vardır. gp ile öök; gp ile de; gp ile ra; gp ile dç; gp ile di; gp ile kkv; bp ile öök; bp ile de; bp ile dç; bp ile di; bp ile kkv; ip ile öök, de, ra, dç, di, kkv arasında *zayıf ilişki* vardır. kkv ile de; kkv ile ra; kkv ile dç; di ile de; di ile ra; dç ile de; dç ile ra ve ra ile de arasında *orta ilişki* vardır. gp ile bp; kkv ile öök; kkv ile di; di ile öök; di ile dç; dç ile öök; ra ile öök ve de ile öök arasında *yüksek ilişki* vardır. Gp ile ip ve bp ile ip arasında *çok yüksek ilişki* vardır.

3.8.2. Araştırmanın Hipotezlerine İlişkin Etki (Regresyon) Analizleri ve Yorumları

H₁: Veriler neticesinde deneyim alt boyutu toplam varyansın %8'ini açıklamaktadır. Örgütsel öğrenme kapasitesinin deneyim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₂: Veriler neticesinde deneyim alt boyutu toplam varyansın %7'sini açıklamaktadır. Örgütsel öğrenme kapasitesinin deneyim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₃: Veriler neticesinde risk alma alt boyutu toplam varyansın %7'sini açıklamaktadır. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda Örgütsel öğrenme alt boyutlarından olan risk alma boyutunun bağlamsal performans ile çok zayıf düzeyde ve anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Örgütsel öğrenme kapasitesinin risk alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₄: Veriler neticesinde risk alma alt boyutu toplam varyansın %6'sını açıklamaktadır. Örgütsel öğrenme kapasitesinin risk alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₅: Veriler neticesinde dış çevre ile etkileşim alt boyutu toplam varyansın %15'ini açıklamaktadır. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda Örgütsel öğrenme alt boyutlarından olan dış çevre ile etkileşim boyutunun bağlamsal

performans ile zayıf düzeyde ve anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Örgütsel öğrenme kapasitesinin dış çevre ile etkileşim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₆: Veriler neticesinde dış çevre ile etkileşim alt boyutu toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır. Örgütsel öğrenme kapasitesinin dış çevre ile etkileşim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₇: Veriler neticesinde diyalog alt boyutu toplam varyansın %16'sını açıklamaktadır. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda Örgütsel öğrenme alt boyutlarından olan diyalog boyutunun bağlamsal performans ile zayıf düzeyde ve anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Örgütsel öğrenme kapasitesinin diyalog alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₈: Veriler neticesinde diyalog alt boyutu toplam varyansın %15'ini açıklamaktadır. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda Örgütsel öğrenme alt boyutlarından olan diyalog boyutunun görev performansı ile zayıf düzeyde ve anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Örgütsel öğrenme kapasitesinin diyalog alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₉: Veriler neticesinde katılımcı karar verme alt boyutu toplam varyansın %7'sini açıklamaktadır. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda Örgütsel öğrenme alt boyutlarından olan katılımcı karar verme boyutunun bağlamsal performans ile zayıf düzeyde ve anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Örgütsel öğrenme kapasitesinin katılımcı karar alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₁₀: Veriler neticesinde katılımcı karar verme alt boyutu toplam varyansın %7'sini açıklamaktadır. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda Örgütsel öğrenme alt boyutlarından olan katılımcı karar verme boyutunun görev performans ile zayıf düzeyde ve anlamlı pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Örgütsel öğrenme kapasitesinin katılımcı karar alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H₁₁: Veriler neticesinde örgütsel öğrenme kapasitesi toplam varyansın %16'sını açıklamaktadır Örgütsel öğrenme kapasitesinin iş performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Tablo 6: Hipotezlerin Sonuçları

Hipotezler	B	sig.	Sonuç
H ₁ Örgütsel öğrenme kapasitesinin deneyim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,280	P<,001	Kabul
H ₂ Örgütsel öğrenme kapasitesinin deneyim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,267	P<,001	Kabul
H ₃ Örgütsel öğrenme kapasitesinin risk alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,254	P<,001	Kabul
H ₄ Örgütsel öğrenme kapasitesinin risk alma alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,249	P<,001	Kabul
H ₅ Örgütsel öğrenme kapasitesinin dış çevre ile etkileşim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,380	P<,001	Kabul
H ₆ Örgütsel öğrenme kapasitesinin dış çevre ile etkileşim alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,349	P<,001	Kabul
H ₇ Örgütsel öğrenme kapasitesinin diyalog alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,402	P<,001	Kabul
H ₈ Örgütsel öğrenme kapasitesinin diyalog alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,387	P<,001	Kabul
H ₉ Örgütsel öğrenme kapasitesinin katılımcı karar verme alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan bağlamsal performans üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,267	P<,001	Kabul
H ₁₀ Örgütsel öğrenme kapasitesinin katılımcı karar verme alt boyutunun iş performansı alt boyutu olan görev performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,268	P<,001	Kabul
H ₁₁ Örgütsel öğrenme kapasitesinin iş performansı üzerine anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.	,394	P<,001	Kabul

Tablo 6’ da araştırma sonunda ulaşılmış olduğumuz hipotez sonuçlarına yer verilmiştir.

4. SONUÇ

Örgütsel öğrenme kapasitesi ve iş performansı günümüz sağlık işletme yöneticilerinin gündemine girmiş ve hem çalışanlara hem de işletmeye değer katan temel kavramların başında gelmektedir. İnsanlık mevcut olduğu süre boyunca sürekli yeni bilgiler öğrenme, üretme ve sahip olduklarını kullanma yolunda devamlı pozitif yönlü bir döngü içerisinde bulunmaktadır. İşletme yöneticilerinin kendi kurumlarını oluşturan çalışanlarının algılarını önceden bilmesi ve bu

paralelde çalışanlarını eğitmesi, kanalize etmesi kurum yeteneklerini ve kapasitesini artırma yolunda pozitif katma değer katacağı düşünülmektedir.

Yukarıdaki hipotezlerin toplam varyansları açıklama bağlamında yukarıdan aşağıya sıralamasını yapacak olur isek; %16 ile örgütsel öğrenme kapasitesinin iş performansına etkisi; sonra yine %16 ile diyalogun bağlamsal performansa etkisi, sonra %15 ile diyalogun görev performansına etkisi; sonra yine %15 ile dış çevre ile etkileşimin bağlamsal performansa etkisi; sonra %12 ile dış çevre ile etkileşimin görev performansına etkisi; sonra %8 ile deneyimin bağlamsal performansa etkisi; sonra %7 ile deneyimin görev performansına etkisi, risk almanın bağlamsal performansa etkisi, katılımcı karar vermenin bağlamsal ve görev performansına etkisi; son olarak %6 ile risk almanın görev performansına etkisi gelmektedir.

Netice itibariyle örgütsel öğrenme kapasitesi işletme bünyesinde çalışanlar tarafından algılanan iş performansının %16'sını açıklamakta olduğu yapılan analizler ve bulgular sonucu elde edilmiştir. Yani sadece örgütsel öğrenme kapasitesi ve bunu oluşturan beş alt boyut geliştirilirse diğer bütün şartlar mevcut durumunda kalsa bile işletmenin performansı %16 artmaktadır. Neticeden fayda görecek olan paydaşlar bu sonucu 2 şekilde ele alabilirler. a) Benim işletmem için %16'lık bir performans kaybı önemli değil. Başka yerlerden sübvans ederim. b) İşletmemin performansına etki eden her faktör benim için çok değerlidir. Yapılacak işlemlerin daha ileride belirgin şekilde faydasını görecek olsam dahi, sürdürülebilirlik, marka değeri, kalite v.b. açılardan şu anda buna katlanırım.

Bu araştırmanın verileri ışığında işletmelerin ikinci yolu seçmeleri önerilmektedir. Nedenlerini sıralayacak olursak;

- Öök' nin işletmede yer alması için katlanılacak olan maddi manevi yükümlülüklerin yüksek maliyette olmaması,
- Normal şartlar altında işletme ömürleri dikkate alındığındaki yüksek ve uzun zaman gerekmeceğinin düşünülmesi,
- Yapılacak işlemlerde ve verilecek eğitimlerde çalışanlar tarafından dirençle karşılaşılmayacağına kabullenilmelerin kolay olacağına farz edilmesi,
- Öğrenmenin toplumumuzdaki algısının çok yüksek olması ve bu hassasiyetin pozitif anlamda kullanılabilirliği,
- Öök için katlanılanların kurum kalitesinde ciddi etkilerinin olacağı,
- Öök yüksek olan kurumların sürdürülebilir olmalarının kalıcı olacağı,
- İnsan kaynakları açısından tercih sebebi olacağı,
- Çalışanların iş tatminlerinin yüksek olacağı,
- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarının var olacağı,
- Yönetici-çalışan etkileşiminin üst düzeyde olacağı,

• Çalışanların işe tutundurulmalarının ve bağlılıklarının iyi düzeyde olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada iş performansına etki için bulunan %16'lık açıklanabilirlik dışında kalan %84'lük kısım için ise kısaca özetleyecek olursak şunları söylemek mümkündür:

- Kurum çalışanlarına sağlanan özlük haklarının (aylık kazanç, izin, terfi, ödül, motivasyon, yetki, sorumluluk, sosyal güç ve statü, v.b.) iyi seviyede olması,
- Yönetim kademesinin ve en başta bulunan kişinin (hastane müdürü, baştabip, hastane sahibi, genel müdür, ceo v.s.) her anlamda donanımlı olması,
- Kurum marka değerinin yüksek seviyede olması,
- Kurumsal kimliğin ön planda tutulan işletme olması,
- Pazarlamanın iyi yönetiliyor olması,
- Çalışanın işe girmeden önceki kurum hakkındaki pozitif duygulanımları,
- Kurumun insanlar üzerinde geçmişte veya şimdi kötü algılarının olmaması gibi konuları sıralayabiliriz.

Son olarak öneriler bağlamında öök'nin alt boyutları (deneyim, risk alma, dış çevre ile etkileşim, diyalog ve katılımcı karar verme) ekseninde her birine yönelik işletme ne veya neler yaparsa iş performansı hem bağlamsal hem de görev performansı olarak gelişerek büyüyecek sorusuna odaklanacak olursak;

• Deneyim: öök nin ilk alt boyutu olan deneyimi çalışanlara vermek için; usta çırak ilişkisi olarak bilinen kurumda eski ve deneyimli kişileri daha deneyimsiz, kuruma yabancı, yeni işe alınan, okulu yeni bitirmiş kişilere mihmandar olarak tahsis etmek gerekmektedir. Özellikle sağlık sektöründe devinimin sürekli olduğu yerde, buna her alandan daha çok ihtiyaç vardır. Teknolojik gelişmelerin çok hızlı yaşandığı sağlık sektöründe çalışanları bu değişim ve gelişime ayak uyduracak hale getirmek için hizmet içi eğitimlerle veya yerinde tanıtımlarla deneyimlerine destek sağlanacağı düşünülmektedir. Sağlık sektörünün en tepesinde bulunan doktor ve hemşire grubunun bilgi ve yeni olguların sürekli yaşandığı sektörde bu bilgilere ve olgulara ulaşabilmek için kongre, seminer, atölye çalışmaları, sempozyumlar bağlamında destekler sunulması gerekliliği tespit edilmektedir.

• Risk Alma: Erkek çalışanların bu boyutta yüksek oranda olduğu analiz neticesinde varılmıştı. Nedeni olarak yaratılış gereği risk almaya daha uygun yaratılışta oldukları söylenmişti. Diğer kadın çalışanlarında hasta ve çalışan güvenliğinin ön planda tutulduğunu göz önünde bulundurarak cesaretlendirilmelerinin iyi olacağı düşüncesi hâkimdir. Alınacak neticelerin

katlanılacak riskten daha yüksek olduğu durumlar öne getirilerek yüreklendirilebilirler.

- Dış Çevre ile Etkileşim: Anakütle genelinde kalacak olursak diğer özel hastanelerle ilgili her türlü bilgi, beceri, kabiliyet bağlamında çalışanların etkileşim içinde olacakları ortamlar sunulmalıdır. Diğer kurumlarda meydana gelen negatif-pozitif her türlü olaylardan haberdar olmaları sağlanmalıdır.

- Diyalog: İşletme içi bütün servislerle (dâhili branşlar, harici branşlar, ameliyathane, acil, teknik servis v.s.) diyaloga girilebilecek her türlü ortam oluşturulmalı. İşletmeyi oluşturan çalışanların her türlü statü farklarından doğan grupların birbirleriyle olan iletişimlerini artırabilecekleri, kurabilecekleri zeminler tesis edilmeli.

- Katılımcı Karar Verme: Bütün kararlar olmasa da çalışanın ve işletmenin faydasına olacak kararlarda çalışanlarında bu eyleme dâhil edilmeleri elzemdir. Yönetim kademesinin başında bulunan kişinin gözünden bazı şeylerin görülmesi zor olabilmektedir. Bu nedenle konu hakkında en doğru kararın alınabilmesi için her kademedeki kişiye danışma yerinde olacaktır. Çalışanın motivasyonunu, kuruma bağlılığını, kurum kültürünün oluşmasını ve bunlara bağlı olarak paralelinde performansının artacağı düşünülmektedir.

Yukarıda anlatılan konuları uygulamada kişiden kişiye değişiklik göstermemesi, uzun vadeli hale gelmesi ve sürekli iyileştirilebilir olması gerekliliği dolayısıyla kurum için en uygun sistemin seçilmesi ve sistemden ödün vermeden uygulanması gerekmektedir. Sistemlerin en büyük handikaplarından biri uygulanabilir olmalarıdır. Çalışanların kişisel ve kurumsal tatminleri, huzurlu iş ortamlara sahip olmaları, eşitlik ve adaletin var olduğu kurumlarda, yöneticilerin daha iyi verimler elde ettikleri düşünülmektedir. Araştırmada karşılaşılan kısıtlılıkları ve sınırlılıkları şu şekilde özetlenebilir:

Araştırmada kullanılan araştırma yöntemine göre sınıflandırıldığında, anket araştırmalarıdır. Kapsadıkları süreye göre sınıflandırıldığında, anlık (Cross-sectional) araştırmalardandır. Amaçlarına göre sınıflandırıldığında ise literatürel tarama yaparak keşfedici (exploratory) araştırma yapılmış olup daha sonra ise sebep-sonuç (Experimental Designs) araştırma yöntemi kullanarak uygun ölçeklerle ilişki ve etki analizleri yapılmıştır. Araştırmayı kapsam yönünden ele alacak olursak; sadece İstanbul ili Avrupa yakasında hizmet veren özel hastaneleri kapsamı ve 525 kişiye ulaşılmış olması bir sınırlılık olarak düşünüldüğü ifade edilebilir. Katılım sağlayanlar yönünden ele alacak olursak; ankete katılım sağlayanların sorulan soruları anladıkları, gerçekçi bir şekilde ele aldıkları, tarafsız bakış açısı ile baktıkları ve cevaplama esnasındaki ruh hallerinin iyi ve sağlıklı oldukları kabul edildiği varsayılmıştır. İlaveten katılımcıların sahip oldukları

statülerinin, yaşam tarzlarının, edindikleri sosyal rollerin ve demografik faktörlerin cevaplamada bir etkilerinin olmadıkları düşünülmektedir. Birden fazla soru adediyle ölçmeler yapıp bu tarz şüphelerden izale olunması hedeflenmiştir. Araştırma 2017 yılının belirli bir dönemi içerisinde yapılmış olması, daha önceden aynı ana kütlede bu çalışmanın yapılmaması dolayısıyla kıyas yönteminin kullanılmayacak olması da araştırma açısından bir sınırlılık olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksay, K., Erbil, C., Öğüt, A. (2016) “Çalışanların karar alma sürecine katılımının yenilikçilik kapasitesi ve örgütsel öğrenme üzerine etkisi.” Konya: *Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 16 (31), ss. 114-129.
- Avcı, N., Küçükusta, D. (2009) “Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki.” Ankara: *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, ss.33-44,.
- Aydoğan, E., Orhan, F., Naldöken, Ü., Beylik, U. ve Aksay, K. (2011) “Sağlık Kurumlarında Örgütsel Öğrenme Kapasitesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği.” Sivas: *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.12, Sayı 2, s.s. 193-213.
- Baker, W.E. and Sinkula, J.M. (1999) “The synergistic effect of market orientation and learning orientation on organizational performance.” London: *Journal of the academy of marketing science*,27(4), pp. 411-427.
- Cezlan, E.Ç. (2014) “Entelektüel Sermayenin İşletme Yenilikçiliği Ve İşletme Performansına Etkisi: Sağlık İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chiva, R. and Alegre, J. (2009) “Organizational Learning Capacity and Job Satisfaction: An Emprical Assesment in the Ceramic Tile Industry”, London: *British Journal Of Management*, Vol.20, pp.323-340.
- Çelik, V. (2009) “Örgütsel öğrenme kapasitesi ve yeniliğin ve işletme performansına etkisi.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Efe, M.N. ve Sevinç, H. (2018) “Örgütsel Öğrenme Yeteneklerinin Firma Performansı Üzerine Etkileri”. Iğdır: *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:14, ss. 15.
- Erdoğan, A. (2015) *İstatistikî metodlar ve matematik modeller*. İstanbul: DER Yayınları.

- Girgin, M. (2015) “Örgütsel öğrenme kapasitesi ile inovasyon eğilimi arasındaki ilişki: bir araştırma.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Goodman, S.A. and Svyantek, D.J. (1999) “Person-Organization Fit and Contextual Performance: Do Shared Values Matter.” *Journal of vocational Behavior*. 55(2), pp. 254-275.
- Horuz, İ. (2016) “360 derece performans değerlendirme sisteminin örgütsel öğrenme kapasitesi üzerine etkisi.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Düzce: Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jerez-Gómez, P., Céspedes-Lorente, J. and Valle-Cabrera, R. (2005) “Organizational learning and compensation strategies: evidence from the Spanish chemical industry”, *Human resource management*, 44(3), pp. 279-299.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015) *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları (2. Baskı)*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Smith, C.A., Organ, D.W. and Near, J. P. (1983) “Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents” *Journal of Applied Psychology*, 68, pp.653-663, USA.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**KOLEKTİF EMPATİ, DUYGUSAL BULAŞICILIK VE İŞ
BECERİKLİLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

*A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP AMONG THE COLLECTIVE
EMPATHY, EMOTIONAL CONTAGION AND JOB CRAFTING*

Yasin AKSOY*

*Geliş Tarihi: 12.12.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 26.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Günümüz rekabet koşullarında örgütler, bireysel güdümlü kurum yapısı sergilemekte gibi olsalar da “sinerjik takım çalışması yoğun” sistemleri daha çok uygulamakta ve grup içinde duygu kavramı önem kazanmaktadır. Bu yaklaşımın ışığında araştırmanın amacı, hizmet işletmelerinde ekip üyelerinin birbirlerinin duygusal durumlarını anlamaları, onaylamaları ve bu duygu durumlarına yönelik tepkilerini ifade eden kolektif empatinin, iş becerikliliğine etkisi ve duygusal bulaşıcılığın düzenleyici rolü incelenmiştir. Çalışma kolektif empati, duygusal bulaşıcılık ve iş becerikliliği kavramlarının önemli görüldüğü sağlık ve konaklama hizmetleri alanında çalışanlar ile gerçekleştirilmiştir. Bu örneklem dahilinde elde edilen veriler, kolektif empatinin iş becerikliliği üzerinde açıklayıcı etkisi bulunduğunu ve duygusal bulaşıcılığın da düzenleyici etkisi olduğunu tespit etmiştir. Araştırmada ayrıca bireylerin etkileşimleri esnasında başkalarının duygularını yakalayabilme ve taklit etmelerini ifade eden duygusal bulaşıcılığın kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisindeki rolünü incelemesi dolayısıyla özgün bir yapı ifade etmektedir..

Anahtar Kelimeler: Kolektif empati, duygusal bulaşıcılık, iş becerikliliği.

ABSTRACT: In today's competitive environment, even if the organizations seem to exhibit an individual driven institution structure, the “synergistic teamwork systems are more and more applied and the concept of emotion is gaining importance in the group. Based on this approach, the aim of this study is to examine the role of the team members in understanding the emotional states of each other and the effects of collective empathy on their job crafting and the role of emotional contagion on this relationship. The study was carried out with the employees in the field of health and accommodation sector where the concepts of collective empathy, emotional contagion and job crafting were considered important. The data obtained in this sample showed that collective empathy had a descriptive effect on job crafting and emotional contagion have a moderator role on this relationship. The conceptual model also has an original structure because it examines the role of emotional contagion which expresses the ability of individuals to capture and imitate the emotions of others during their interactions, in the relationship between collective empathy and job crafting.

Key Words: Collective empathy, emotional contagion, job crafting.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, yasinaksoy@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3253-5611.

1. GİRİŞ

Psikoloji ve örgütsel alan araştırmacıları, duyguların ve ruh halinin bireyler arasında yayıldığını ve bireylerin performansı üzerinde etkileri olduğunu belirterek, işletmenin arzu ettiği iş tutumlarını sergilemede işgörenler arasındaki duygu durumunun önemine vurgu yapmışlardır. Son yıllarda yapılan sinir bilim çalışmaları da duyguların özellikle ayna nöronlar vasıtası ile de aktarıldığını belirtmektedirler (Snaebjornsson ve Vaiciukynaite, 2016:56). Örgütsel davranış alanında çalışan bazı akademisyenler ekip üyelerinin görevlerini yerine getirirken karşılıklı olarak paylaşılan ruh hallerini ve duygularını geliştirdiğini belirtmişlerdir. Örgütsel davranış literatüründe bu fenomen, bir grup içinde tutarlı veya homojen duygusal tepkilerden oluşan grubun duygusal seviyesi olarak da adlandırılmıştır (Roberge, 2013:126).

Örgüt içerisindeki tüm grup üyelerinin arzu edilen iş tutumlarını sergilemeleri için, her birinin empati yapabilmesi gerekmektedir. Empati, gelişmekte olan bir özellik olarak kabul edilmektedir ve buna göre, diğerlerinin ne hissettiğini, nelere ihtiyaç duyduğunu veya ne istediğini sosyal sinyallerle incelikli bir şekilde bilerek, daha nazik hale geldiğimiz durum olarak nitelenmektedir (Hughes, 2000:6). Önceki çalışmalar empatinin, grup üyelerini başka bir gruba yardım etmeye de motive ettiğini göstermektedir (Mashuri vd., 2017:33). Bunun nedeni empatik duygusal özelliğin, insanları diğer insanların dezavantajlı koşullarını iyileştirme konusunda güçlü bir şekilde motive etmesidir (Halperin ve Pliskin, 2015:120). Milton ve Westphal'e (2005:194) göre, karşılıklı empati, yüksek düzeyde bir sosyal uyum ve gruptaki diğer kişilerle işbirliği için temel oluşturmakta ve böylece kişinin kendi görev hedeflerini daha iyi bir şekilde yerine getirmesini sağlamaktadır. Böylece empati, örgüt içerisinde gruplar arasındaki etkileşimi artırarak, etkinlik ve verimliliğin artmasını sağlamaktadır (Ensari ve Miller, 2006:592). Örgüt üyelerinin empatik duyguları bir araya geldikçe, bu empati kolektif bir fenomenin özelliklerine sahip olur ve bir grubun elle tutulabilir bir özelliği haline gelir. Empatinin grup üyeleri arasında paylaşılan türüne "kolektif empati" denilmektedir ve Roberge (2013:122) kolektif empatiyi, bir grup içindeki insanların birbirlerini hissetmelerini sağlayan karşılıklı anlaşma olarak tanımlamaktadır. "Gruplar arası duygular" teorisinden etkilenen kolektif empati kavramı (Barsade, 2002; 644; Mackie vd., 2000:603); bireysel empatik duyguların kolektif ve duygusal olay teorisi haline gelmesini sağlamıştır. Kolektif empati, çeşitli nedenlerle bireysel empatinin toplamından niteliksel olarak farklıdır. Öncelikle bireyler, empati yaratan bir olaya dahil olmadıkları durumda dahi empati gibi kolektif duygular yaşayabilmektedirler. Bunun bir diğer nedeni, grup üyeliğinin bir işlevinden kaynaklanmakta ve kolektif empati kişi üzerinde bireysel

empatiden daha baskın olmaktadır. Özellikle grup üyelerinin sık sık bir araya getirilmesi veya bir araya gelmeleri daha fazla iş birliği duygusu hissetmelerine ve grubun hissiyatını yansıtmaya eğilimi göstermelerine neden olmaktadır (Muller vd. 2014:9).

İş becerikliliği işgörenin işin kavramını ve iş kimliğini gözden geçirerek, kendisi ile işin uygunluğunu iyileştirmeyi amaçlayan, kendine yönelik, proaktif bir davranıştır. Bu nedenle iş becerikliliği, işgörenlerin işin özelliklerini yeniden tasarlanmasını sağlayan, aktif olarak rol aldıkları, gönüllü bir faaliyet olarak ortaya çıkmıştır (Belschak ve Den Hartog, 2010:476; Yang vd., 2017:1816). İş becerikliliğinin işe adanmışlık, iş tatmini, esneklik ve gelişim gibi olumlu sonuçları olmaktadır (Tims ve Bakker, 2010:14).

Hemen hemen tüm işletmelerin teknolojik, finansal ve bilgi kaynaklarına aynı koşullarda erişebildiği günümüz rekabet ortamında; sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmenin yolu, organizasyonun eşsiz özellikler sergilemesinden geçmektedir. Bu çalışmada işletmeleri rakiplerinden farklılaştıracak olan sonuçları elde etmeleri için gerekli olan çıktıları sağlayacak kolektif empati, duygusal bulaşıcılık ve iş becerikliliği kavramları arasındaki ilişkiler incelenerek yoğun rekabet ortamında işletmelere çalışanlar hakkında yön verecek bilginin tespiti amaçlanmaktadır.

2. ÇALIŞMANIN TEORİK ALTYAPISI

Araştırmada ele alınan kolektif empati, duygusal bulaşıcılık ve iş becerikliliğinin teorik altyapısı aşağıda ele alınmıştır.

2.1. Kolektif Empati

Topluluk içinde sosyal etkileşim halinde olan bireylerin yaşamakta olduğu duyguların içinde bireysel duygusal paylaşım örneklerinden farklı olarak kolektif duyguları vardır. Bu duygulardan birisi olan empati; merhamet, sempati ve hassasiyet ile ilgilidir. Çalışma yaşamını duygulardan bağımsız olarak değerlendirmek mümkün olmadığından takım çalışmalarındaki başarı elde etmenin önemli göstergelerinden biri de empatidir. Empati, örgütsel bağlamda önemli bir duygu olarak gittikçe artan bir şekilde kabul edilirken, bugüne kadar yapılan pek çok araştırma, empatinin, kurum içindeki diğer grup üyelerinin ihtiyaçlarını ele almadaki rolüne odaklanmıştır (Muller vd., 2014:5). Araştırmacılar, empatiyi bireylerin birbirlerini anlayarak başkalarıyla ilişki kurmalarına yardımcı olan önemli bir duygusal mekanizma olarak tanımlamaktadırlar. Empatinin var olduğu takım çalışmalarında takım üyelerinin diğer üyelere karşı ayrımcı tutum ya da duygusal tepkisizlik oluşturma olasılığı azalmaktadır. Çalışma hayatında birbirlerinin duygusal tecrübelerini anlayan ve birbirlerine duygusal tepki veren grupların daha sinerjik çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle hem bireysel düzeyde

hem de grup düzeyinde empati bireylerin ve grubun genel performansını artırmaktadır (Szanto, 2015:511; Roberge, 2013:122). Literatürde yapılan çalışmalar, ekip üyelerinin görevlerini yerine getirirken ruh hallerini ve duygularını karşılıklı olarak paylaştığını ve paylaşımın da bu duyguları geliştirdiğini kanıtlamıştır. Ekip üyelerinin duygularını paylaşmalarının önemi ile birlikte empati kavramı, “kolektif empati” olarak örgütsel alan araştırmalarındaki yerini almıştır. Kolektif empati literatüre “grup empati” kavramı olarak girmiş ve özellikle 2009 yılından sonraki çalışmalarda “kolektif empati” olarak yerini almıştır. Kavrama ilişkin yapılan çalışmaların niceliksel olarak az olması bilimsel dayanakların da kısıtlı olmasına neden olmakla beraber sezgisel dayanakla, grup içerisindeki bireylerin empatik duygularını paylaşmanın grup performansını artırabileceğine inanmak mümkündür. Empati özellikle grup düzeyinde incelendiğinde grup performansı üzerindeki açıklayıcı etkisinin incelenmesi ile son derece önemli bir kolektif fenomen olarak değerlendirilebilmektedir (Akgün vd., 2015:247).

Akgün vd.’leri (2015: 248); kolektif empatinin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, (a) bilişsel (kolektif bakış açısı veya grup üyelerinin, başkalarının bakış açısını hayal ederek birbirlerini anlamaya çalıştıkları), (b) duygusal (kolektif empatik kaygı veya takım üyelerinin bir kişi veya grup için endişe duydukları) ve (c) davranışsal (empatinin veya duygusal duyarlılığın dışsal görünümü) boyutlar olmak üzere üç boyuttur. Boyutlardan ve kavramın kendisinden de anlaşılacağı gibi; kolektif empati, farklı grupların grup performansını nasıl artırabileceğini açıklayan önemli bir mekanizmadır (Roberge, 2013:127).

2.2. Duygusal Bulaşıcılık

Hsee vd.’leri (1990:328); bireylerin işletme içerisindeki grup üyelerinin duygu durumlarını deneyimledikleri ve bu duyguyu başkalarına aktardıklarını belirtmektedirler. Psikoloji disiplinde yapılan alan araştırmaları da duygu ve duygu durumlarının yarattığı iklimin, bireyler arasında yayıldığını ve bireylerin performansı üzerinde etkileri olduğunu saptamıştır (Ashkanasy, 2004). Yine duygular ile ilgili yapılmış alan araştırmaları incelendiğinde, duyguların özellikle işbirliğinin baskın olarak yapıldığı ortamlarda “duygusal bulaşıcılık” ile ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle literatürde bireylerin etkileşimleri sırasında duyguları başkalarından “yakalayabilmeleri” süreci “duygusal bulaşıcılık” olarak tanımlanmıştır (Snaebjornsson ve Vaiciukynaite, 2016:56; Visser vd., 2013:174). Duygusal bulaşıcılık, insanların yüz ifadelerini, hareketlerini ve ses tonlarını, gözlemledikleri diğer kişilerle otomatik olarak taklit edip senkronize ettiği ve böylece duygusal olarak yakınsadığı bir süreçtir (Hatfield vd., 1993:97). Daha geniş tanımı ile duygusal bulaşıcılık, bireylerin duygularını deneyimlemeyi

hedefleyerek başkalarının yüz ifadelerini, seslerini, duruşlarını ve hareketlerini taklit etme ve senkronize etme eğilimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen, bireyler arasındaki duyguların otomatik ve bilinçsiz aktarımı olarak ifade edilmektedir. Sosyal psikolojideki uzun yıllar süren araştırmalar, duygusal uyarılara maruz kalmanın yüz ifadelerini etkileyebileceğini ve belirli bir yüz ifadesi sergilemenin ilgili duyguyu ortaya çıkarabileceğini göstermiştir (Johnson, 2008:2).

Literatürde yapılmış pek çok araştırma, empatinin insanların sosyal etkileşimlerinin doğasını şekillendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle sinirbilimsel çalışmalar, simülasyon teorisine dayanarak empatiyi duygusal bulaşıcılık veya duygusal empati olarak da tanımlanmaktadır (Kumano vd., 2015:324). Ancak, duygusal bulaşıcılık empatiden farklı olarak, kendini başkalarının düşüncelerine ve hislerine aktarmayı içeren bilişsel ve duygusal bileşenler ile gelişmiş bir süreçtir (Cohen, 2016:151). Sosyal öğrenme teorisinin de temelini oluşturduğu gibi “duygusal bulaşıcılık” üzerine yapılan araştırmalar, duyguların insanların sosyal etkileşimlerinde nasıl aktarıldığını ve başka bir kişinin duygularını “nasıl yakaladığını” ve sosyal etkileşimin dinamiklerini nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmaktadır (Thurau vd., 2006:59; Bayrakçı, 2007:199). Duygusal bulaşıcılık, örgütsel bağlamda, duyguların örgüt içerisinde kişiler arasındaki iletiminde temel yapı olarak görülmektedir (Elfenbein, 2007:372). Örneğin, negatif duygusal bulaşıcılık sürekli sürtüşmelere, memnuniyetsizliğe ve bitmek bilmeyen şikayetlere ve düşük üretime yol açmaktadır (Du vd., 2011:449). Organizasyonun genelini direkt olarak etkilemesi nedeni ile duygusal bulaşıcılık literatürde daha önce sıklıkla “liderlik” ile birlikte incelenmiştir. Özellikle batı kültüründeki liderlerin, doğu kültüründeki liderlere göre duygusal ve karizmatik özelliklerinin daha fazla ön plana çıkması, duygusal bulaşıcılık ve liderlik kavramları arasındaki ilişkinin araştırılması ihtiyacını doğurmuştur. Yapılan araştırmalarda liderin takipçilerinin duygu durumlarını olumlu veya olumsuz etkileyebildikleri ve bu duygu durumunun, grubun diğer üyelerinde de gözlemlenebildiği belirtilmiştir (Snaebjornsson ve Vaiciukynaite, 2016:60; Tee, 2015:665; Visser vd., 2013:184; Dasborough vd., 2009:580). Grup üyelerinin birbirleri ile duygusal etkileşim içerisinde olduğunu ve bu duygu durumunun başkalarına aktarıldığının belirtildiği duygusal bulaşıcılığın “örgütsel performans”la da ilişkisi incelenmiştir. Duygusal bulaşıcılığın bir müdahale aracı olarak kullanılması ile olumlu duyguların organizasyon içerisinde yayılmasının sağlanabileceği ve böylece örgütsel performansın artırılabilirliği belirtilmiştir (Vijayalakshmi ve Bhattacharyya, 2012:371). Literatürde duygusal bulaşıcılığın aynı zamanda “algılanan adalet” ile ilişkisi de yer almaktadır. Algılanan adaletin,

grup üyelerinin pozitif veya negatif duygu durumlarından etkilendiği ve bu iki değişken arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Lin, 2015:792). Duygusal bulaşıcılığın ayrıca “işten ayrılma niyeti” ile de ilişkisi incelenmiştir. Özellikle satış ekiplerinde yer alan grup üyelerinin, düşük performans sergiledikçe negatif duygu durumu sergiledikleri gözlemlenmiş; mevcut duygu durumlarını grubun diğer üyelerinin de hissettiği ve bunun sonucu olarak işten ayrılma niyetinin diğer grup üyelerinde de gözlemlendiği belirtilmiştir (Verbeke, 1997:633).

2.3. İş Becerikliliği

Örgütlerdeki hiyerarşik yapı azaldıkça verimlilik, iyileştirme ve stres yönetimi gibi kavramların yönetimi, işgörenlerin daha proaktif olmasını ve öz yönetimlerini gerekli kılmaktadır (Bruning ve Champion, 2018:499). Yakın zamanlı araştırmalar, iş stresi ile baş etmede çalışanların aktif rol üstlendiklerini göstermektedir. Özellikle tükenmişlik sendromu yaşayan işgörenlerin, iş becerikliliği süreçleri ile bu durumlarının ortadan kaldırılmaya çalışıldığı belirtilmektedir (Blazejewski ve Walker, 2018:83). Bakker vd. (2014:391) işgörenlerin, iş ile ilgili taleplerini ve iş kaynaklarını içerisinde buldukları duruma göre değiştirerek, algılanan tükenme ve stres düzeylerini azaltabildiklerini söylemektedirler. Çalışanları pasifleştiren ve geleneksel bir yaklaşım olan yöneticilerin yukarıdan aşağı kademelere doğru iş tasarımlarıyla gerçekleştirilen iş motivasyonunun aksine çalışanların işlerindeki anlam duygusunu güçlendiren iş becerikliliği kavramı çalışanların proaktif davranışlar sergilediği bir kavramdır (Kerse, 2017).

İş becerikliliği kavramı ilk olarak Wrzesniewski ve Dutton tarafından kullanılmış ve çalışanların işlerini yeniden modellemeleri, şekillendirmeleri ve tanımlamaları olarak ifade edilmiştir. İş becerikliliği geniş anlamı ile işgörenlerin işlerinin sınırlarını, işlerinin bilişsel gerekliliklerini, görevleri arasındaki ilişkileri ve başkaları ile olan etkileşimlerini ve iletişimlerini yeniden tanımlamalarıdır (Wrzesniewski ve Dutton, 2001:180). İş becerikliliği, işgörenlerin işlerinin bireysel ihtiyaçlarına cevap verirken; aynı zamanda işin zorluklarına uyum sağlayabilmek için iş tasarımındaki değişiklikleri aşağıdan yukarıya yapılmasına izin veren bir yaklaşımdır (Cullinane vd., 2017:542). Geleneksel uygulama ve teorilerde işin tasarlanması üst yönetimin koordinasyon ve kontrolüyle gerçekleştiği için çalışanları pasifleştiren role bürünmelerine neden olmaktadır. Oysa alternatif bakış açısıyla coşku, adanma ve kendini işe verme bakış açısıyla işlerin tasarlanması çalışanların proaktif rol üstlenmelerini sağlamaktadır (Karabey ve Kerse, 2017). İş becerikliliğinin temel özelliği, işgörenlerin kendi inisiyatifleriyle fiziksel, ilişkisel ve bilişsel sınırları da dahil olmak üzere görevlerini veya iş özelliklerini

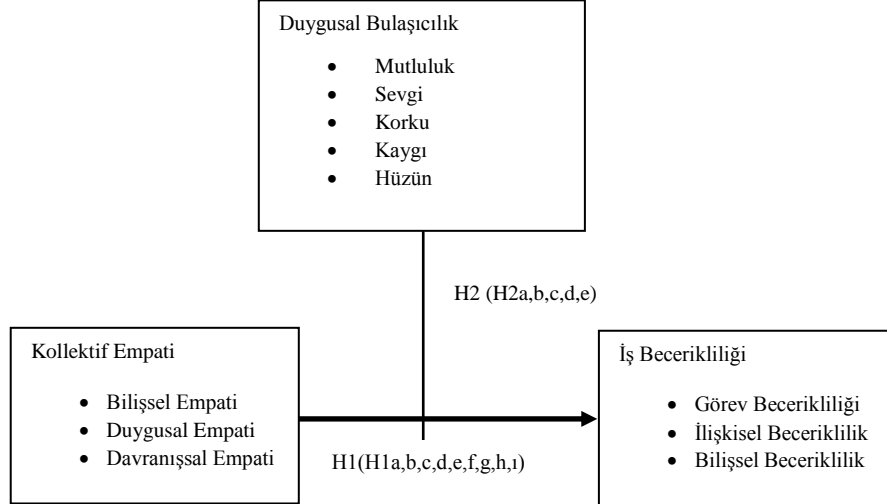
değiştirmeleridir. Özellikle makalenin konusu olan kolektif empati ve duygusal bulaşıcılık ile aynı düzlemde olan, iş becerikliliğinin diğer ekip üyeleri ile iletişimi içeren yönü; ilişkisel sınırların değiştirilmesi, bir işgörenin iş yaparken etkileşim kurduğu kişi veya kişiler ile nasıl ilişki kurduğunu ve bu ilişkilerin kapsamını veya doğasını değiştirmenin yanı sıra ek ilişkiler oluşturmasını da kapsamaktadır (Demerouti, 2014:237). İş becerikliliği görev, bilişsel ve ilişkisel beceriklilik olmak üzere üç boyuta sahiptir (Wrzesniewski ve Dutton, 2001:185; Yang vd., 2017:1820). Bu boyutlara göre, işgörenler işlerinin tasarımını veya sosyal çevresini değiştirerek işlerinin anlamlarını farklılaştırmak yolu ile motive olmaktadır (Travaglianti vd., 2016:3). Bu boyutlardan görev becerikliliği işin içeriğini değiştirmeyi, işin olumsuz yönlerini en aza indirmeyi veya iş içeriğini en ilgi çekici düzeye çıkarmayı içermektedir. Görev becerikliliği işteki bazı hatalı süreçler, hatalı iş tanımları veya işlevsiz rol beklentisini yeniden düzenlemek olarak da tanımlanmaktadır (Staw ve Boettger, 1990:537; Nielsen ve Abildgaard, 2012:365). Bilişsel iş becerikliliği, işgörenin işi ile ilgili bireysel algılarının değişimini ifade etmektedir (Nielsen ve Abildgaard, 2012:366). Bilişsel beceriklilik hem iş tatmini hem de işe bağlılığın duygusal sonuçları ile yüksek derecede ilişkilidir (Tims ve Bakker, 2010:14). İlişkisel beceriklilik boyutu ise müşteriler, üstler, iş arkadaşları veya işteki diğer kişilerle olan etkileşimin niteliği ve sıklığındaki değişiklikleri belirtmektedir (Nielsen ve Abildgaard, 2012:366). Bilişsel beceriklilikteki bu değişimler, güncel değişimler olmaksızın psikolojik açıdan yeniden tanımlanması ve iş özelliklerinin yeniden yorumlanması anlamına gelmektedir (Rudolph vd., 2017:113).

İş becerikliliği literatürde yaygın olarak “çalışan performansı” ile de birlikte incelenmiştir. İş becerikliliği göstermek için cesaretlendirilen işgörenlerin yüksek derecede işe bağlılık ve üstün performans gösterme eğiliminde oldukları ortaya konulmuştur (Guan ve Frenkel, 2018:600). İş becerikliliği aynı zamanda “iş tatmini” kavramı ile de incelenmiştir. Araştırmalarda iş becerikliliği ile iş tatmini, işe adanmışlık ve iş performansı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Ingusci vd., 2016:683; Sakuraya vd., 2017:6; Rudolph vd., 2017:130; Cheng ve Yi, 2018:84). Ayrıca iş becerikliliği kişi iş uyumu ile de incelenmiş ve çalışanların iş becerikliliği arttığında iş uyumlarının da arttığı görülmüştür (Kerse, 2018).

3. ARAŞTIRMA METODU, ÖRNEKLEM VE ÖLÇEKLER

Kolektif empati alanında yapılan çalışmalar literatürde yönetim çalışmalarında grup içi uyum ve grup performansının ölçülmesi üzerine yapılandırılmıştır. Bununla birlikte kavramın, örgütsel öğrenme, süreç etkinliği, performans gibi değişkenler ile ilişkisi araştırılmıştır (Akgün vd., 2015: 248). İş

becerikliliği kavramı ise yaygın olarak iş tatmini, işe adanma gibi değişkenler ile ilişkilendirilmiştir. Çalışma; grup içindeki bireylerin birbirlerini hissetmelerini sağlayan kolektif empatinin; çalışanların işlerinin fiziksel, bilişsel veya sosyal özelliklerinde değişikliklerin başlatılmasında etkin rol aldıkları iş becerikliliğine etkisini araştırmaktadır. Literatürde kolektif empati ve iş becerikliliği üzerinde incelenmiş bir çalışma bulunmamakla birlikte çalışanların uyum teorisinin(Kelman, 1958) temel yaklaşımında yer aldığı üzere; bireylerin çevresindekilerine etkisiyle karar alma ya da iş faaliyetlerine yön verme, koordinasyon gibi aktivitelerinde uyum sağlamalarının iş becerilerinde de etkili olduğu düşünülmüştür. Ayrıca önceki çalışmalarda benzer değişkenler olarak grup içindeki empatinin çalışanların iş verimlilik ve etkinliği üzerinde pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir (Ensari ve Miller, 2006:592). İş becerikliliği ise önceki çalışmalarda iş uyumu, iş kaynakları, iş tatmini gibi değişkenler ile ilişkilendirilmiş ve pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir (Kerse, 2018:952; Tims vd., 2013: 238). Ayrıca çalışanların birbirlerinin duygu durumunu paylaşması hali olan duygusal bulaşıcılığın ise bu ilişkide düzenleyici rol oynadığı varsayımı test edilmiştir. Çalışanların duygu durumlarını birbirine aktarıyor olmalarının doğrudan çalışanların görev, ilişki ve bilişsel becerikliliğine yönelik açıklayıcı etkisi bulunmadığı düşünüldüğünden kavramsal modelde düzenleyici rol oynadığı düşünülmüştür. Araştırmanın amacına ve teorik varsayımlarına dayalı olarak geliştirilen kavramsal model ve araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

- H1:** Kolektif empatinin iş becerikliliği üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1a: Bilişsel empatinin görev becerikliliği üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1b: Duygusal empatinin görev becerikliliği üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1c: Davranışsal empatinin görev becerikliliği üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1d: Bilişsel empatinin ilişkisel beceriklilik üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1e: Duygusal empatinin ilişkisel beceriklilik üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1f: Davranışsal empatinin ilişkisel beceriklilik üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1g: Bilişsel empatinin bilişsel beceriklilik üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1h: Duygusal empatinin bilişsel beceriklilik üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H1i: Davranışsal empatinin bilişsel beceriklilik üzerinde açıklayıcı etkisi vardır.
H2: Duygusal bulaşıcılık kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisinde moderatör (düzenleyici) etki gösterir.
H2a: Mutluluk, kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisinde moderatör etki gösterir.
H2b: Sevgi, kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisinde moderatör etki gösterir.
H2c: Korku, kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisinde moderatör etki gösterir.
H2d: Kaygı, kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisinde moderatör etki gösterir.
H2e: Hüzün, kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisinde moderatör etki gösterir.

Bu hipotezlerin testleri için hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Şekil 1’de yer alan kavramsal modelde de görüldüğü üzere kolektif empati araştırmanın bağımsız değişkeni, iş becerikliliği bağımlı değişkeni ve duygusal bulaşıcılık ise moderatör değişken olarak rol almaktadır. H1 ve H2 ana hipotez ve alt hipotezlerinin testi için IBM SPSS paket programı ile hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Bu değişkenlere ilişkin geliştirilmiş ölçek ifadeleri Türkçe’ye çevrilip uyarlanmıştır. Tüm değişkenlere ilişkin ifadeler, (1) “kesinlikle katılmıyorum”, (5) “kesinlikle katılıyorum” ifadelerini yansıtacak şekilde sıralanan 5’li likert tipi ölçek kullanılarak ölçümlenmiştir. Araştırma anketinde yer alan kolektif empati değişkenine ait ifadeler Akgün vd. (2015) tarafından; iş becerikliliği ifadeleri Slempp ve Vella-Brodrick (2013) tarafından geliştirilmiş ve Kerse (2017) tarafından ise Türkçeye çevrilen ifadelerden uyarlanmıştır. Duygusal bulaşıcılık ise Doherty (1997) tarafından geliştirilen ölçektir. Duygusal bulaşıcılık ölçeği orijinal çalışmada sevgi, korku, üzüntü, mutluluk ve kaygı olmak üzere beş temel duygunun bireyler tarafından taklit edilme eğilimini değerlendirmektedir. Ancak Akın vd. (2015) tarafından ölçeğin Türkçe’ye uyarlanması üzerine yapılan çalışmada ölçek, tek boyut olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise daha sonra izleneceği üzere kavramın boyutları orijinal çalışma ile paralellik göstermiştir.

Araştırma kartopu örneklem yöntemi kullanılarak sağlık ve konaklama işletmeleri sektöründe çalışan bireyler üzerinde anket yöntemi ile uygulanmıştır.

Araştırmada kolektif empati ve duygusal bulaşıcılık değişkenlerinin kullanılması, hizmet sunumu sürecinde kolektif çalışma esasına dayalı davranışın gerçekleştiği hizmet sektörüne odaklanılmasına temel oluşturmuştur. Seçilen hizmet sektöründe ise uzman görüşleri de alınarak sağlık kurumları ve konaklama işletmeleri zaman ve maliyet kısıtları dolayısıyla araştırmacının ulaşabildiği sektör temsilcileri çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Araştırmada yer alan ölçek ifadelerinin bu alanda çalışan bireylere uygulandığında ölçüm güvenilirliği ve faktör dağılımlarını test etmek üzere 70 kişi üzerinde pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışmada güvenilirlik katsayısı ile ifadelerden çıkarılması gereken bir madde bulunmadığı görülmüştür. Hizmet sektöründe çalışma şartının arandığı çalışmada toplam 450 anket uygulanmış, cevaplama hatası dolayısıyla bu anketlerden 390 tanesi analizlere dahil edilebilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARININ TARTIŞILMASI

Katılımcılara ilişkin demografik bulgular Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre; katılımcıların %54’ü erkek, %46’sı kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcılar sağlık kurumları ve konaklama ve otel hizmetleri sektörlerinde hizmet alanında çalışan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların genel demografik dağılımları, çalışmanın örnekleminin homojen olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellikler	Değişkenler	N	%
Cinsiyet	Erkek	211	54
	Kadın	179	46
Medeni Durum	Evli	71	44
	Bekar	219	56
Yaş Grupları	24-44	155	40
	45-54	204	52
	55-64	27	7
	65 ve üzeri	4	1
Eğitim Düzeyi	Lise	74	18
	Lisans	261	66
	Yüksek Lisans	52	13
	Doktora	3	3
Bağlı Çalışılan Makam	Genel Müdür	1	1
	Müdür	36	9
	Müdür Yardımcısı	273	70
		80	20
Sektör	Sağlık Kurumları	199	51
	Kon. Otel Hizm.	191	49

GB6			
	,891		
GB7			
	,864		
İB1			
		,807	
İB2			
		,845	
İB3			
		,891	
İB4			
		,863	
İB5			
		,749	
İB6			
		,876	
İB7			
		,897	
BB1			
		,794	
BB2			
		,780	
BB3			
		,803	
BB4			
		,737	
BB5			
		,790	
BE1			
		,812	
BE2			
		,736	
BE3			
		,698	
BE4			
		,783	
BE5			
		,693	
BE6			
		,845	
BE7			
		,907	
BE8			
		,731	
DE1			
		,816	
DE2			
		,795	
DE3			
		,683	
DE4			
		,631	
DE5			
		,744	
DVE1			
		,791	
DVE2			
		,641	
DVE3			
		,960	

.DVE4											
M1										,661	
M2										,874	
M3										,698	
S1										,750	
S2										,846	
S3										,733	
K1										,802	
K2										,980	
K3										,859	
KY1										,707	
KY2										,766	
KY3										,714	
H1										,819	
H2										,970	
H3										,892	
										,764	
Özdeğerler											
KKompo	<i>3,471</i>	<i>1,987</i>	<i>1,836</i>	<i>2,754</i>	<i>1,795</i>	<i>1,762</i>	<i>7,290</i>	<i>1,239</i>	<i>1,317</i>	<i>1,227</i>	<i>1,364</i>
:(CR)	<i>87</i>	<i>91</i>	<i>92</i>	<i>96</i>	<i>85</i>	<i>80</i>	<i>76</i>	<i>80</i>	<i>91</i>	<i>84</i>	<i>86</i>
OOrtalama											
i (AVE)	<i>72</i>	<i>69</i>	<i>74</i>	<i>65</i>	<i>68</i>	<i>69</i>	<i>77</i>	<i>69</i>	<i>63</i>	<i>70</i>	<i>62</i>

Tablo 2 araştırmanın kavramsal modelinde yer alan değişkenlere ilişkin yakınsak geçerlilik sonuçları yer almaktadır. İfadelerin güvenilirlik değerleri ve faktör yükleri incelendiğinde toplanan verilerin analizi ile çıkarılması gereken ifadenin yer almadığı tespit edilmiştir. Tablo 3 verileri ise değişkenlere ilişkin korelasyon analizi sonuçlarını içermektedir. Buna göre tüm olası faktörlerin karşılaştırılması ile korelasyonun mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Korelasyon

Değişkenler	Ort.	S.D.		
Görev Becerikliliği	,02	,53	,740	
İlişkisel Beceriklilik	,86	,61	,548**	,684

Bilişsel Beceriklilik	,67	,69	,149**	,327**	,660										
Bilişsel Empati	,89	,74	,328**	,182**	,075	,745									
Duygusal Empati	,45	,73	,264**	,214**	,130**	,527**	,915								
Davranışsal Empati	,74	,64	,106*	,214**	,155**	,272**	,384**	,854							
Mutluluk	,94	,59	,452*	,746**	,746*	,391*	,571*	,746*	,746**						
Sevgi	,85	,61	,745**	,349*	,657*	,497*	,746*	,468*	,549*	,496*					
Korku	,92	,59	,854**	,247**	,473*	,746*	,749*	,247*	,357*	,468*	,479*				
Kaygı	,52	,67	,274*	,801*	,857**	,694*	,249*	,186*	,491*	,567*	,843*	,803**			
Hüzün	,60	,50	,587**	,475**	,743*	,250*	,367*	,674*	,768*	,809**	,573*	,473*	,561*		
Cronbach Alfa			89	79	88	79	92	81	83	90	79	83	81		
* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$															

Değişkenler arası ilişkinin tespitinin ardından ise Tablo 4 ve Tablo 5’de görüldüğü üzere hiyerarşik regresyon analizi ile kavramsal modelde yer alan değişkenlere ilişkin hipotez testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre kolektif empatinin iş becerikliliği üzerinde ($\beta = ,539$), bilişsel empati boyutunun görev becerikliliği üzerinde ($\beta = ,492$), duygusal empati boyutunun görev becerikliliği üzerinde ($\beta = ,743$), davranışsal empati boyutunun görev becerikliliği üzerinde ($\beta = ,241$), bilişsel empatinin ilişkisel beceriklilik üzerinde ($\beta = ,465$), duygusal empatinin ilişkisel beceriklilik üzerinde ($\beta = ,457$), davranışsal empatinin ilişkisel beceriklilik üzerinde ($\beta = ,501$), bilişsel empatinin bilişsel beceriklilik üzerinde ($\beta = ,348$), duygusal empatinin bilişsel beceriklilik üzerinde ($\beta = ,202$), davranışsal empatinin bilişsel beceriklilik üzerinde ($\beta = ,543$), anlamlı açıklayıcı etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber duygusal bulaşıcılığın çalışanların iş yaşamlarında göstermekte oldukları kolektif empati ve iş becerikliliği ilişkisinde moderatör rol oynadığı tespit edilmiştir ($\beta = ,385$, $p < ,001$). Duygusal bulaşıcılık boyutlarından mutluluk, sevgi ve hüzün boyutları ilişkiyi pozitif yönlü ($\beta = ,196$; $\beta = ,245$; $\beta = ,296$) korku ve kaygı boyutlarının ise negatif yönlü ($\beta = -,415$; $\beta = -,241$) düzenleyici etkiye sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4: Hipotez Testleri için Regresyon Tablosu

	Adım 1	Adım 2
Tahmin Edici Değişkenler		
Kolektif Empati	,539	,528
Moderatör*Bağımsız Değişkenler		
Kolektif Empati *Mutluluk		,196
Kolektif Empati *Sevgi		,245
Kolektif Empati *Korku		-,415
Kolektif Empati *Kaygı		-,241
Kolektif Empati *Hüzün		,296
R²	,24	,27
F	5,715*	6,031*

* 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5: Hipotez Kabul Red Tablosu

Hipotez	İlişki	Yol	Sonuç
H1	Kolektif empati → İş Becerikliliği	= ,539**	ısteklendi
H1a	Bilişsel empati →Görev becerikliliği	= ,492**	ısteklendi
H1b	Duygusal empati → Görev becerikliliği	= ,743**	ısteklendi
H1c	Davranışsal empati →Görev becerikliliği	= 241**	ısteklendi

H1d	Bilişsel empati → İlişkisel beceriklilik	= ,465** †steklendi
H1e	Duygusal empati → İlişkisel beceriklilik	= ,457** †steklendi
H1f	Davranışsal empati → İlişkisel beceriklilik	= ,501* †steklendi
H1g	Bilişsel empati → Bilişsel beceriklilik	= ,348* †steklendi
H1h	Duygusal empati → Bilişsel beceriklilik	= ,202* †steklendi
H1i	Davranışsal empati → Bilişsel beceriklilik	= ,543** †steklendi
H2	Kolektif empati * Duygusal Bulaşıcılık → İş Becerikliliği	= ,385** †steklendi
H2a	Kolektif Empati *Mutluluk → İş Becerikliliği	= ,196** †steklendi
H2b	Kolektif Empati *Sevgi → İş Becerikliliği	= ,245** †steklendi
H2c	Kolektif Empati *Korku → İş Becerikliliği	= -,415** †steklendi
H2d	Kolektif Empati *Kaygı → İş Becerikliliği	= -,241** †steklendi
H2e	Kolektif Empati *Hüzün → İş Becerikliliği	= ,296** †steklendi

*P<0.05, ** P<0.01

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada hizmet sektörünün önemli alanları olan sağlık kuruluşları ile otel ve konaklama hizmetleri işletmelerinde çalışanların kolektif empati göstergeleri ile iş becerikliliği özellikleri arasındaki ilişkide duygusal bulaşıcılığın düzenleyici rolü incelenmiştir. Merhamet, sempati, hassasiyet gibi duygularla

ilişkili olan empati, başkalarının gereksinimlerine cevap olarak uyandırılmış duyguları ifade etmektedir (Batson vd., 1997: 498). Kolektif empati ise, çalışanların birbirlerinin tepkilerini anlaması ve buna göre yanıt vermeleri anlamına gelmektedir. Örneğin, 2004 Güney Asya tsunamisinin ardından DHL, basitçe bir çek yazmak yerine, çalışanlarını Sri Lanka, Hindistan, Endonezya ve Maldivler'e uçurarak yardım etme isteğini kolaylaştırmıştır (Chong, 2009:117). Kolektif empati, grup üyeliği bağlarını güçlendirerek, bireysel duygular yapmaktan daha güçlü eylem eğilimleri taşımaktadır. Böylece çalışanların kolektif empati ile yöneticilerin dahi kararlarını değiştirme etkisine sahip olduğu değerlendirilmektedir (Barsede ve Gibson, 2012: 120). Kolektif empati bu araştırma verilerinden hareketle çalışanların davranışlarını etkileme hatta değiştirebilme fonksiyonuna sahip bir değişken olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın kavramsal modelinin ilk hipotez ve alt hipotezleri, bu yaklaşıma da dayanarak, kolektif empatinin iş becerikliliği üzerindeki açıklayıcı etkisi üzerinden test edilmiştir. Kolektif empatinin: iş becerikliliği etkisinde duygusal bulaşıcılığın rolü, belirlenen örneklem kapsamında oluşturulan model ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda duygusal bulaşıcılığın düzenleyici rolü tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile, kolektif empati göstergeleri ile iş becerikliliği özellikleri ilişkisinin, çalışanların genel tutum ve davranışlarında diğer bireylerden etkileniyor olmalarından dolayı etkilendiği varsayımı test edilmiştir.

Analiz sonuçları incelendiğinde kolektif empati ile iş becerikliliği arasındaki ilişkilerin her iki değişkenin tüm boyutları arasında istatistiki olarak anlamlı olduğu ($p<0,05$) görülmüştür. Çalışanların birbirlerinin bakış açılarını görüp değerlendirme yapabilmelerinin, birbirlerini anlamak için zaman ve çaba harcamalarının, birbirlerinin duygularından etkileniyor olmalarının, ekiplerindeki diğer kişiler için etkilenmelerinin ilişkisel, görev ve bilişsel düzeyde iş becerikliliği göstermelerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H1 hipotezi ve değişkenlerin boyutlarını konu alan H1 hipotezinin tüm alt hipotezleri desteklenmiştir. Bu hipotezin desteklenmesi, çalışanların yüksek düzeyde kolektif empatiye sahip olmalarının işlerinde gösterdikleri görev becerikliliği, ilişkisel beceriklilik ve bilişsel beceriklilik davranışlarının pozitif yönlü artış göstereceğini göstermektedir. Çalışanların mutluluk, sevgi ve hüznelerini paylaşıyor olmaları da bu ilişkiyi artıracak yönde rol oynamaktadır. Bununla birlikte kaygı ve korku duygularını paylaşıyor olmaları ise bu ilişkiyi negatif olarak etkilemektedir. Bu sonuçlar H2 hipotezinin de desteklendiğini belirtmektedir. Bu sonuçlar, çalışanların iş becerikliliği davranışında duygularını ve empati kurmaları konusunda paylaşımcı olmalarının etkisini tespit etmesi açısından literatüre ve uygulamaya katkı sağlamaktadır. İşletmelerin yönetim stratejilerini ve örgüt çalışanlarının davranışını

belirlemede duygu durumunun ve empati konusunun önemine işaret eden bu çalışma, yönetim alanında diğer kritik performans ve beceriye yönelik değişkenler ile değerlendirilerek ileriki çalışmalara perspektif sağlayacak nitelikte değerlendirilebilmektedir. Sonraki çalışmalarda kolektif empati, duygusal bulaşıcılık ve iş becerikliliği değişkenleri, iş tutumu, işe bağlılık, işten ayrılma niyeti, çalışan performansı gibi değişkenler ile değerlendirilebilir. Bununla birlikte araştırma örneklemini oluşturan sektörler ile kısıtlıdır. Sektörler genişletilerek ve sektörler arasındaki farklılıklar araştırılarak karşılaştırmalı analizler de yapmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgün, A. E., Keskin, H., Cebecioglu, A. Y. and Dogan, D., “Antecedents and consequences of collective empathy in software development project teams”, *Information & Management*, 52(2), 2015, p. 247-259.
- Akın, A., Uysal R. ve Akın Ü., “Duygusal Bulaşma Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirliği” *Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 2015, s. 97-104.
- Ashkanasy, N. M. (2004). Emotion and performance. *Human performance*, 17(2), 137-144.
- Bakker, A. B., Demerouti, E. and Sanz-Vergel, A. I., “Burnout and work engagement: The JD–R approach” *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1(1), 2014, p. 389-411.
- Barsade, S. G. and Gibson, D. E., “Group emotion: A view from top and bottom, research on managing groups and teams”, *CT: JAI Press. vol. 1*, 2008, p. 81–102.
- Bayrakçı, M., “Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması”, *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(10), 2007.
- Belschak, F. D. and Den Hartog, D. N., “Pro-self, prosocial, and pro-organizational foci of proactive behaviour: Differential antecedents and consequences”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 2010, p. 475–498.
- Blazejewski, S. and Walker, E. M., “Digitalization in Retail Work: Coping With Stress Through Job Crafting”, 2018, p. 79-100.
- Bruning, P. F. and Campion, M. A., “A Role–resource Approach–avoidance Model of Job Crafting: A Multimethod Integration and Extension of Job Crafting Theory”. *Academy of Management Journal*, 61(2), 2018, p. 499-522.
- Cheng, J. C. and Yi, O., “Hotel employee job crafting, burnout, and satisfaction: The moderating role of perceived organizational support” *International Journal of Hospitality Management*, 72, 2018, p. 78-85.
- Chong, M. (2009). Employee participation in CSR and corporate identity: Insights from a disaster-response program in the Asia-Pacific. *Corporate Reputation Review*, 12(2), 106-119.
- Cohen, E. L., Bowman, N. D. and Lancaster, A. L., “RU with Some1? Using text message experience sampling to examine television coviewing as a moderator of emotional contagion effects on enjoyment”, *Mass Communication and Society*, 19(2), 2016, p. 149-172.

- Cullinane, S. J., Bosak, J., Flood, P. C. and Demerouti, E., "Job crafting for lean engagement: The interplay of day and job-level characteristics", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 26(4), 2017, p. 541-554.
- Dasborough, M. T., Ashkanasy, N. M., Tee, E. Y. and Herman, H. M. "What goes around comes around: How meso-level negative emotional contagion can ultimately determine organizational attitudes toward leaders", *The Leadership Quarterly*, 20(4), 2009, p. 571-585.
- Demerouti, E., "Design your own job through job crafting", *European Psychologist*, 19, 2014, p. 237-247.
- Doherty, R. W., "The emotional contagion scale: A measure of individual differences". *Journal of nonverbal Behavior*, 21(2), 1997, p. 131-154.
- Doherty R.W., Orimoto L., Singelis T.M., Hatfield E. and Hebb J., "Emotional contagion, gender and occupational differences", *Psychology of Women Quarterly* 19(3), 1995, p. 355-371.
- Du, J., Fan, X. and Feng, T., "Multiple Emotional Contagions in Service Encounters", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39(3), 2011, p. 449-466.
- Elfenbein, H. A., "Emotion in organizations: A reviewed theoretical integration", *Academy of Management Annals*, 1, 2007, p. 371-457.
- Ensari, N. K. and Miller, N., "The application of the personalization model in diversity management", *Group Processes & Intergroup Relations*, 9(4), 2006, p. 589-607.
- Guan, X. and Frenkel, S., "How HR practice, work engagement and job crafting influence employee performance" *Chinese Management Studies*, 2018.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Pieper, T. M. and Ringle, C. M., "The use of partial least squares structural equation modeling in strategic management research: a review of past practices and recommendations for future applications". *Long range planning*, 45(5-6), 2012, p. 320-340.
- Halperin, E. and Pliskin, R., "Emotions and emotion regulation in intractable conflict: Studying emotional processes within a unique context", *Political Psychology*, 36(S1), 2015, p. 119-150.
- Hatfield, E., Cacioppo, J. T. and Rapson, R. L., "Emotional contagion", *Current directions in psychological science*, 2(3), 1993, p. 96-100.
- Hennig-Thurau, T., Groth, M., Paul, M. and Gremler, D. D., "Are all smiles created equal? How emotional contagion and emotional labor affect service relationships", *Journal of Marketing*, 70(3), 2006, p. 58-73.
- Hsee, C. K., Hatfield, E., Carlson, J. G. and Chemtob, C., "The effect of power on susceptibility to emotional contagion", *Cognition and emotion*, 4(4), 1990, p. 327-340.
- Hughes, J., "*The Learning Organisation Part II "Getting Emotional: The Learning Organisation and Emotional Intelligence"*", Leicester 2000, p. 7.
- Ingusci, E., Callea, A., Chirumbolo, A. and Urbini, F., "Job crafting and job satisfaction in a sample of Italian teachers: the mediating role of Perceived Organizational Support", *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, 9(4), 2016, p. 675-687.

- Johnson, S. K., "I second that emotion: Effects of emotional contagion and affect at work on leader and follower outcomes", *The Leadership Quarterly*, 19(1), 2008, p. 1-19.
- Karabey, C. N., & Kerse, G. (2017). The Relationship between Job Crafting and Psychological Capital: A Survey in a Manufacturing Business. *PressAcademia Procedia*, 3(1), 909-915.
- Kerse, G. (2017). İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçe'ye Uyarlama ve Duygusal Tükenme İle İlişisini Belirleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 283-304.
- Kerse, G. (2018). The Impact Of Job Crafting On Person-Job Fit: "I Am Compatible With My Work Because I Can Make Changes In My Work". *Ataturk University Journal Of Economics & Administrative Sciences*, 32(4).
- Kumano, S., Otsuka, K., Mikami, D., Matsuda, M. and Yamato, J., "Analyzing interpersonal empathy via collective impressions", *IEEE Transactions on Affective Computing*, 6(4), 2015, p. 324-336.
- Lin, X., "How does procedural justice climate influence individual outcomes? An affective perspective", *Asia Pacific Journal of Management*, 32(3), 2015, p. 771-800.
- Mackie, D. M., Devos, T. and Smith, E. R., "Intergroup emotions: explaining offensive action tendencies in an intergroup context", *Journal of personality and social psychology*, 79(4), 2000, p. 602.
- Mashuri, A., Zaduqisti, E. and Alroy- Thiberge, D., "The role of dual categorization and relative ingroup prototypicality in reparations to a minority group: An examination of empathy and collective guilt as mediators", *Asian Journal of Social Psychology*, 20(1), 2017, p. 33-44.
- Milton, L. P. and Westphal, J. D., "Identity confirmation networks and cooperation in work groups", *Academy of Management Journal*, 48(2), 2005, p. 191-212.
- Muller, A. R., Pfarrer, M. D. and Little, L. M. (2014). A theory of collective empathy in corporate philanthropy decisions. *Academy of Management Review*, 39(1), p. 1-21.
- Nielsen, K. and Abildgaard, J. S., "The development and validation of a job crafting measure for use with blue-collar workers", *Work & Stress*, 26(4), 2012, p. 365-384.
- Rizzolatti C., "Perspectives on imitation: From neuroscience to social science, Mechanisms of imitation and imitation in animals", Cambridge, MA: MIT Press, 2005, p. 55-76.
- Roberge M. A., "Multi-level conceptualization of empathy to explain how diversity increases group performance", *Int. J. Bus. Manag.* 8 (3), 2013, p. 122-135.
- Rudolph, C. W., Katz, I.M., Lavigne, K. N. and Zacher, H., "Job Crafting: A Meta-Analysis of Relationships with Individual Differences, Job Characteristics, and Work Outcomes". *Journal of Vocational Behavior*, 102, 2017, p. 112-138.
- Sakuraya, A., Shimazu, A., Eguchi, H., Kamiyama, K., Hara, Y., Namba, K. and Kawakami, N., "Job crafting, work engagement, and psychological distress among Japanese employees: a cross-sectional study", *BioPsychoSocial medicine*, 11(1), 2017, p. 6.
- Slemp, G. R. and Vella-Brodrick, D. A., "The Job Crafting Questionnaire: A new scale to measure the extent to which employees engage in job crafting", *International Journal of Wellbeing*, 3(2), 2013.

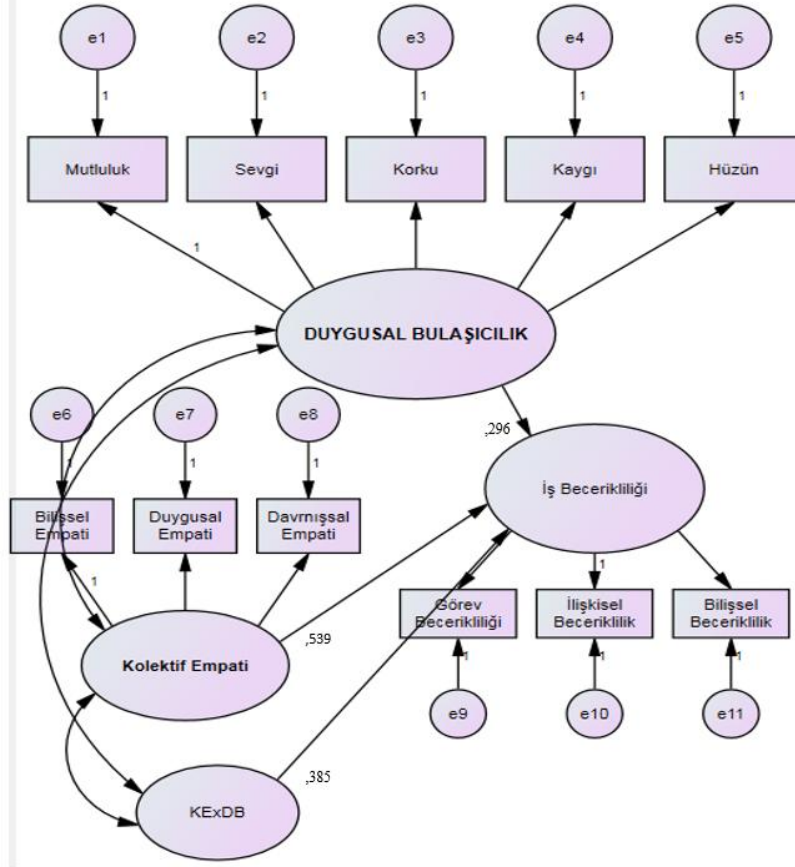
- Snaebjornsson, I. M. and Vaiciukynaite, E., "Emotion contagion in leadership: Followercentric approach", *Business & Economic Horizons*, 12(1), 2016.
- Staw, B. M. and Boettger, R. D., "Task revision: A neglected form of work performance", *Academy of Management Journal*, 33(3), 1990, p. 534-559.
- Szanto, T. (2015). Collective emotions, normativity, and empathy: A Steinian account. *Human Studies*, 38(4), p. 503-527.
- Tee E.Y., "The emotional link: Leadership and the role of implicit and explicit emotional contagion processes across multiple organizational levels", *The Leadership Quarterly*, 26(4), 2015, p. 654-670.
- Tims, M. ve Bakker, A. B., "Job crafting: Towards a new model of individual job redesign", *SA Journal of Industrial Psychology*, 36(2), 2010, p. 1-9.
- Travaglianti, F., Babic, A. and Hansez, I., "The role of work-related needs in the relationship between job crafting, burnout and engagement", *SA Journal of Industrial Psychology*, 42(1), 2016, p. 1-13.
- Tims, M., Bakker, A. B., & Derks, D. (2013). The impact of job crafting on job demands, job resources, and well-being. *Journal of occupational health psychology*, 18(2), 230.
- Verbeke, W., "Individual differences in emotional contagion of salespersons: Its effect on performance and burnout", *Psychology & Marketing*, 14(6), 1997, p. 617-636.
- Vijayalakshmi, V. and Bhattacharyya, S., "Emotional contagion and its relevance to individual behavior and organizational processes: A position paper", *Journal of Business and Psychology*, 27(3), 2012, p. 363-374.
- Visser, V. A., van Knippenberg, D., Van Kleef, G. A. and Wisse, B., "How leader displays of happiness and sadness influence follower performance: Emotional contagion and creative versus analytical performance", *The Leadership Quarterly*, 24(1), 2013, p. 172-188.
- Wrzesniewski, A. and Dutton, J. E., "Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work", *Academy of management review*, 26(2), 2001, p. 179-201.
- Yang, R., Ming, Y., Ma, J. and Huo, R., "How do servant leaders promote engagement? A bottom-up perspective of job crafting", *Social Behavior and Personality: an international journal*, 45(11), 2017, p. 1815-1827.

EKLER**Ek1: Tablo 3’de Yer Alan Değişken İfade Kodlamaları**

GB1	İşimi geliştirmek için yeni yaklaşımlar/bakış açıları sunarım.
GB2	İşimde yaptığım görevlerin türünü veya kapsamını değiştiririm.
GB3	Yeteneklerime ve ilgi alanıma daha uygun olan yeni iş görevleri ortaya çıkarırım.
GB4	Yaptığım işte, ek görevler üstlenmeyi severim.
GB5	Yeteneğime ve ilgi alanıma uygun görevler üstlenmeyi tercih ederim.
GB6	İşimi daha eğlenceli hale getirmek için işimde bazı değişiklikler yaparım.
GB7	Üretken olmadığını düşündüğüm (işe yaramayan) bazı uygulamaları değiştiririm.
İB1	İşletmemde diğerleriyle iletişimimi artıracak faaliyetlere katılırım.
İB2	İşletmemde insanları tanımaya gayret ederim.
İB3	İşle ilgili sosyal faaliyetler (konferans, seminer, sergi vb.) organize ederim veya bu faaliyetlere katılırım.
İB4	İşyerinde özel bazı etkinlikler (arkadaşımın doğum günü kutlaması, yıl dönümü gibi) düzenlemeye çalışırım.
İB5	Tanışmadığım iş arkadaşları, müşteri veya alıcılara kendimi tanıtırım.
İB6	Yeni işe başlayan çalışanlara işle ilgili veya iş dışı konularda danışmanlık yapar onlara yardımcı olurum.
İB7	Benimle benzer yeteneğe ve ilgiye sahip olan işyerindeki diğer bireylerle arkadaşlıklar kurarım.
BB1	İşimin, yaşamımdaki asıl amaca nasıl katkı sağladığını düşünürüm.
BB2	Yaptığım işin örgütün başarısındaki önemini farkındayım.
BB3	Yaptığım işin daha geniş topluluklar (toplum) için önemli olduğunun farkındayım.
BB4	İşimin yaşamıma sağladığı olumlu yöndeki katkıları düşünürüm.
BB5	İşimin genel anlamda refahımda/mutluluğumda oynadığı rolü düşünürüm.
BE1	Ekip üyelerimiz, olayları birbirlerinin bakış açılarını ile görüp değerlendirebiliyorlar.
BE2	Ekip üyelerimiz, diğer ekip üyelerinin duygularını anlıyor.
BE3	Ekip üyelerimiz, diğerlerinin duygularını nasıl ifade ettiğini belirlemek ve bakış açılarını anlamak için sosyal ipuçlarını ve sinyallerini okuyabiliyorlar.
BE4	Ekip üyelerimiz, ekibimizdeki birinin nasıl hissedeceğini ve ne yapacağını tahmin edebilir.
BE5	Ekip üyelerimiz, ekibimizdeki diğer kişilerin ne düşündüğünü anlıyor.
BE6	Ekibimizde, birbirimizin tutum ve görüşlerini anlamak için çaba harcıyoruz.
BE7	Ekip üyelerimizin kendilerini geçici olarak takımımızdaki diğer üyelerin yerine koymaları yaygındır.
BE8	Ekip üyelerimiz, ekibimizdeki insanların ruh hallerini, hislerini ve sözel olmayan ipuçlarını doğru bir şekilde algılar ve okur.
DE1	Ekip üyelerimiz, ekipteki diğer bireylerin duygularına duygusal olarak katılma eğilimindedir.
DE2	Ekip üyelerimizin ruh halleri, çevrelerindeki diğer ekip üyelerinin duygularından etkilenir.
DE3	Ekibimizin üyeleri, ekipteki diğer çalışanların duygularına karşı aynı veya benzer duygular deneyimlemektedir.
DE4	Ekip üyelerinin tutumları, ekibimizdeki diğer kişilerin duygularından etkilenmektedir.
DE5	Ekibimizin üyeleri, diğer kişiler için endişelenirler. *
DVE1	Koordineli bir şekilde, ekip üyelerimiz, diğer kişilerin duygularına sözel ve sözel olmayan iletişim tepkileri gösterirler.
DVE2	Ekip üyelerimiz, ekibimizdeki diğerlerinin duygularına yanıt vermek üzere reaksiyon gösterirler.
DVE3	Ekip üyelerimiz, diğerlerinin duygularına davranışsal yanıtlar veriyor.
DVE4	Ekip üyelerimiz, ekibimizin içinde başkalarının deneyimleriyle ilgili farkındalıklarını iyi seviyede iletişim yöntemleri ile ifade etmektedirler.
M1	Moralim bozukken mutlu biriyle birlikte olursam rahatlarım.
M2	Birisi bana içten gülümsediğinde bende ona gülümserim ve ona kanım ısınır.
M3	Çevremde mutlu insanların bulunması olumlu düşünmemi sağlar.
S1	Aşık olduğum kişinin gözlerine baktığımda zihnimi romantik düşünceler kaplar.

S2	Aşık olduğum kişi bana sarıldığında adeta eriyip biterim.
S3	Aşık olduğum kişi bana dokunduğunda bedenim bu etkiyi hisseder.
K1	Saldırıya uğramış insanların korku dolu yüzlerini haberlerde gördüğümde onların ne hissettiğini haya etmeye çalışırım.
K2	Çevremde aşırı gergin insanlar bulunduğunda ben de gerildiğimi fark ederim
K3	Diş hekimlerinin bekleme odasında bir çocuğun korku dolu çığlıklarını dinlemek beni gerginleştirir.
KY1	Haberlerde sinirli yüzler gördüğümde dişlerimi sıkarım ve bedenim kasılır.
KY2	Öfkeli insanların çevremde bulunması sinirimi bozar.
KY3	Aşırı yüksek sesli ve hiddetli bir tartışmaya şahit olduğumda gerilirim.
H1	Eğer konuşmaya başladığım kişi ağlarsa benim de gözlerim yaşarır.
H2	İnsanlar sevdikleri birinin ölümünden söz ettiğinde hüznümlerim dolarım.
H3	Hüznümlü filmlerde ağlarım.

Ek 2: Araştırma Kavramsal Modelinin Path Diyagramı ve Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği Değerleri: $\chi^2/172.9$, $df = 81$, $p < 0.001$; $\chi^2/df = 2.753$; $RMSR = 0.094$; $GFI = 0.931$; $CFI = 0.912$; $RMSEA = 0.071$; $AIC = 230.28$.

Araştırma Makalesi/Research Article

**SOSYAL MEDYA REKLAMLARINDA TÜKETİCİ ALGILARININ
DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞKENLERE GÖRE
KARŞILAŞTIRILMASI¹**

*A COMPARISON OF CONSUMER PERCEPTIONS ON SOCIAL MEDIA
ADVERTISEMENTS ACCORDING TO DEMOGRAPHIC AND SOCIO ECONOMIC
VARIABLES*

Duygu TALİH AKKAYA*

*Geliş Tarihi:02.01.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi:25.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Kullanıcıların bilgi ve tecrübelerini paylaştığı sanal bir ortam olarak tanımlanan sosyal medya, son yıllarda teknolojiye paralel olarak yeni iletişim ortamlarının gelişmesiyle birlikte internete yeni bir boyut kazandırmıştır. Günümüzde ev ve işyerlerinde geçirilen zaman arttıkça tüketiciler, sosyal medyayı daha fazla kullanmaya başlamış ve paylaşımın yanında ürün ve hizmet reklamlarının da sıkı bir takipçisi olmuşlardır. Sürekli artan rekabet ve değişen tüketici tercihleri karşısında hedef pazarlarına daha hızlı ve etkin bir şekilde ulaşmak isteyen işletmeler için cazip fırsatlar sunan sosyal medya, işletmeler için de pazarlama iletişimi unsurlarından biri haline gelmiştir. Araştırmanın amacı, sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algılarının demografik ve sosyo ekonomik değişkenlere göre incelenmesi ve karşılaştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle sosyal medya, sosyal medya reklamları, sosyal medya reklamlarında tüketici algıları ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Uygulama bölümünde ise demografik ve sosyo ekonomik özellikler ile sosyal medyada yer alan reklamlarda tüketici algıları arasında farklılığın incelenmesi amacıyla hazırlanan anket, sosyal medya kullanıcıları tarafından cevaplandırılmış, 1052 sosyal medya kullanıcısının cevapları sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda demografik ve sosyo ekonomik özelliklerden yaş ile sosyal medya reklamlarına yönelik ekonomiye yararlılık algısı, cinsiyet ile bilgi vericilik, ekonomiye yararlılık ve değer yozlaşması algıları ve ankete katılanların annelerinin eğitim düzeyi ile bilgi vericilik ve değer yozlaşması algıları arasında farklılıkların bulunduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Online Reklamcılık, Sosyal Medya Reklamları, Online Tüketici Davranışı.

¹Bu çalışma Prof. Dr. Ayşe AKYOL'un danışmanlığında hazırlanan doktora tezinden üretilmiş, kongrede sunulmuş ve özet bildiri kitabında yayınlanmıştır.

*Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, duygutalih@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-7514-8347>

ABSTRACT: Social media is defined as a virtual platform at which users share their knowledge and experiences and in recent years paralel to the development of new communication environments by means of technology, socialmedia gained a new dimension. Nowadays, as consumers spend more time at home and at work, they begin to use social media more than ever and consequently as well as sharing something, consumers become close followers of advertisements about products and services. Inface of continuously growing competition and changing consumer preferences, social media becomeseone of the marketing ommunication components forenterprises and it provides appealing opportunities to enterprises which aim to reach target markets quickly and effectively. The aim of this study is to examine and compare consumer perceptions on social media advertisements according to demografic and soci economic variables. In accordance with this aim, literature review is done initially about social media, advertisement social media advertisements and consumer perceptions about social media advertisements. In Application section, a survey is conducted to social media users. It is prepared in order to analyse the differences between demograficand socio economic properties and consumer perceptions about advertisements on social media. 1052 social mediausersrespondedto thesurvey and the data set obtained from these responses is analysed and interpreted. As a result of the research, among the demographic and socio-economic characteristics, it has been observed that there are differences between age and perception of good for economy towards socialmedia advertising, between gender and informativeness, good for economy and value corruption, between educational level of mothers of the respondents and informativeness and value corruption.

Keywords: Social Media, Online Advertising, Social Media Advertisements, Online Consumer Behaviour.

1.GİRİŞ

Teknolojide yaşanan baş döndürücü gelişmelerin en önemli tetikleyicilerinden biri, bilgi ve iletişim teknolojisi olan internettir (Close, 2012: 211). İnternet insanlara kendi zamanları, kendi paraları, kendi kararları, kendi hazları, kendi bilgi birikimleri ve kendi iletişim tercihleri gibi kendi hayatlarının birçok yönünü kontrol etme konusunda daha fazla güç sunmaktadır(Windham ve Orton, 2000: 37). 1970'lerde çok steril bir şekilde başlayan ve 1990'lardan sonra hızla büyüyen devam eden internet kullanımı, web sitelerinin ve portalların yaygınlaşmasıyla kullanıcı sayısını arttırmış, 2000'li yıllarda sosyal medyanın işlerlik kazanmasıyla her kesimden insanı içine alan noktalara ulaşmıştır.

İnsanların sosyal medyada düşüncelerini paylaşması, yeni fikirler ortaya koyabilmesi, diğer kullanıcılarla bu fikir ve düşünceler üzerine tartışabilmesi, fotoğraf ve video paylaşımında bulunabilmesi, gün geçtikçe tüm dikkatlerin bu alana toplanmasına neden olmuş, bu durum da sosyal medyanın birçok alanda gücünü arttırmıştır. Bu alanlardan biri de reklamcılıktır. Yeni bir pazarlama iletişim kanalı olarak tanımlanabilen sosyal medya, özellikle son yıllarda tutundurmanın en önemli araçlarından biri olan reklamcılık alanında işletmelerin son derece önem

verdiği bir alan olmuş ve bir sosyal ağ üzerinde yer almak sadece prestij açısından bile zorunluluk haline gelmiştir(Dilmen, 2012: 134). Hedef kitleye anında ulaşabilmesi, etkisi göz önünde bulundurulduğunda maliyetinin düşük olması, birebir iletişim sağlaması ve güncellenebilir olması nedeni ile müşterilerini daha iyi tanıyabilmesi, onların reklam öncesi ve sonrası nabzını ölçerek davranışlarını takip edebilmesi ve rakiplerini de izleyebilmesi açısından işletmeler, sosyal medyada reklam uygulamalarına ağırlık vermektedir.

2. SOSYAL MEDYA KAVRAMI

İnternetin kullanımına paralel olarak sosyal medyanın kullanım özelliklerinin değişip gelişmesi sosyal medyayı, insan toplulukları için neredeyse vazgeçilmez kılmıştır. Bireyler kendilerini sürekli olarak dijital ve sosyal medyaya maruz bırakmaktadır. Bu durum, ürünler hakkında bilgi aradıklarında, onları satın aldıklarında ve tükettiklerinde ve deneyimleriyle ilgili olarak diğerleri ile iletişim kurduklarında üstlendikleri tüketici rolü dâhil olmak üzere pek çok amaç için geçerlidir(Stephen, 2016:10).Sosyal medya işletmeler için de milyonlarca potansiyel tüketiciye aynı anda ulaşabilecekleri bir alan haline gelmiştir. Küçük ölçekli firmalar dahi çok düşük bütçeler ile hedef kitlelerine kendilerini, ürün ve/veya hizmetlerini tanıtabilmekte ve pazar paylarını büyütebilmektedir.

Kaplan ve Haenlein (2010) sosyal medyayı, Web 2.0'ın ideolojik ve teknolojik temelleri üzerine inşa edilen ve kullanıcı tarafından üretilen içeriğin oluşturulmasına ve değiş tokuşuna izin veren bir grup internet tabanlı uygulama olarak tanımlarken; Plume ve arkadaşları (2017) hem bireylerin hem de organizasyonların kullanabileceği bir dizi araç sunan, nihayetinde tüketime neden olabilecek hem stratejik hem de sosyal hedeflerin tamamlanmasına rehberlik eden karşılıklı iletişimi kolaylaştırmak amacıyla bilgi yayma ve paylaşma ve de içerik oluşturma olanağı sağlayan bir ortam olarak tanımlamıştır. Dabner (2012)'e göre ise, sosyal medya kelimeler, görüntüler (durağan ve hareketli) ve seslerin yapımına, ortak inşasına ve yayılmasına olanak sağlayarak teknolojiyi, telekomünikasyonu ve sosyal etkileşimi entegre eden internet ve mobil temelli araçlar ve aletler olarak da tanımlanabilmektedir.

Sosyal medya, karşılıklı etkileşim medyasını kullanarak bilgi, birikim ve düşünceleri paylaşmak için çevirim içi olarak bir araya gelen insan toplulukları arasındaki aktiviteler, pratikler ve davranışları kapsamaktadır(Safkove Brake, 2009: 6).Sosyalleşen bireylerin psikolojileri açısından da iletişim aracı olarak kullanılan bu platformu, yaşamlarında ön planda olmayı pek sevmeyen ya da bu yeteneği kendinde bulamayan bireylerin, varsa özgüven eksikliğini giderdiği ve

ancak yazarak ya da yayınlayarak kendini tanıma ve ifade etme fırsatını bulduğu yer olarak da görmek mümkündür.

Sosyal medya kullanımı ile ilgili istatistikler incelendiğinde, kullanıcı sayısının gün geçtikçe arttığı ve insan hayatının vazgeçilmez bir parçası haline geldiği ortaya çıkmaktadır. *WeAreSocial* ve *Hootsuite* tarafından 230'dan fazla ülkeden toplanan verilerle hazırlanan ve son olarak Ocak/2019'da yayınlanan "Digital2019: Global Internet UseAccelerates" raporunda ise internet ve sosyal medya kullanıcı istatistikleri yer almaktadır. Dünya nüfusunun %57'si olan 4.3 milyar kişi internet kullanmakta, 3.4 milyarı ise aktif olarak sosyal medya kullanmaktadır (www.wearesocial.com). Ayrıca aynı araştırmada yer alan "Digital in 2019 Turkey" raporuna göre ise 82.4 milyon nüfusa sahip Türkiye'de nüfusun %72'sine tekabül eden 59.3 milyon internet kullanıcısı ve %63'ünü oluşturan 52 milyon aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır (<https://wearesocial.com/global-digital-report-2019>).

Sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte tüketiciler, tüketici kültürünün nispeten pasif üyeleri olmaktan çıkmış, aktif olarak sosyal anlamlar oluşturmada ve bu anlamları dijital ağlar aracılığıyla topluluklarına tanıtmakta öncü bir konuma sahip olmuştur. Başka bir deyişle, tüketiciler tarafından kullanılan ve şekillendirilen sosyal medya, çok sayıda kültürel anlam oluşturmada ve bu anlamlar pazarlamacılar ve reklam verenler de dahil olmak üzere pazardaki diğer insanları etkilemektedir (Lee ve Lau, 2018: 139).

Sosyal medyanın gün geçtikçe gelişmesi, işletmelerin pazarlama stratejilerinin ve tüketicilerle ilişkilerinin de geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Sosyal medya sayesinde tüketici kitlesi genişlemekte, işletmeye bağlı potansiyel müşteri sayısı artmaktadır. Tüketiciler, sosyal paylaşım sitelerinde, ürünler üzerindeki deneyim ve görüşlerini paylaşabilmekte, yenilik ve farklılıkları rahatlıkla gözlemleyebilmekte ve ne istediklerinin farkına varabilmektedirler. Teknolojinin, hızla gelişimi ile dijital ortam yaşamın merkezi durumuna gelmiştir. Bu durum, işletmeleri teknolojinin sunduğu fırsatlardan yararlanmaya yönlendirmiştir (Terkan ve Saygılı, 2017: 1156). Ürün ve hizmetlerin sadece geleneksel pazarlama karması elemanlarını kullanarak sunulması tüketiciler için yeterli değildir. Aynı zamanda işletmeler, hedef tüketici kitlesi ile sürekli iletişim halinde bulunmalıdır. Böylelikle sürekli değişen ihtiyaç ve beklentilerden anlık haberdar olabilecek ve bu beklentiler doğrultusunda uygulayacakları pazarlama stratejileri ile öncelikli hedefi olan müşteri memnuniyetini sağlamış olacaklardır.

3. SOSYAL MEDYADA REKLAM

Birbirine benzeyen ürün ve hizmetlerin sayısının günümüzde giderek artması sonucu yaşanan yoğun rekabet ortamında, reklamı yapılan markaların geleneksel

medya reklamlarından daha az etkilenen tüketicilerin zihinlerinde yer edinebilmesi giderek zorlaşmaktadır(Tüzel Uraltaşve Bahadırılı, 2012: 51).Günümüzde bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, internetin günlük yaşama girmesi, tüketim alışkanlıklarındaki değişim ve dinamik pazar yapısı, hem geleneksel iletişim araçlarını ve iletişim mesajının içeriğini, hem de bu mesajların bulunduğu iletişim ortamlarını değiştirmiştir. Tüketicilerin bilgiye erişimi kolaylaşmış, firmalar ve tüketiciler, kendi aralarında ve birbirleriyle iletişim kurabilir duruma gelmişlerdir. Böylece daha interaktif bir yapı oluşurken, tüketiciler ihtiyaçları olan bilgiye paylaşım platformlarında ulaşmaya başlamıştır. Sosyalleşme olgusunu içinde barındıran bu değişimle işletmeler, sosyal ağları bir reklam aracı olarak kullanmaya başlamışlardır(Kazançoğlu, Üstündağlı, Baybars, 2012: 160).

Sosyal medyada ürünlerini tanıtan sayfalar oluşturan işletmeler, tüketicilerin işletmeyi aradığı zaman kolayca ulaşabileceği ve işletmelerin de ürünlerini daha çok tanıtılabileceği, tüketiciyle birebir temasa geçeceği sosyal ortamlar yaratmaktadır. Tüketici isterse bu sayfaları beğenip takip edebilmekte ve kampanyalara katılabilmektedir. Fakat işletmeler tüketicilerin takibini beklemekle kalmayıp, farklı amaçlarla sosyal medya kullananların dahi görüp dikkatini çekebileceği sosyal medya reklam kampanyaları ile pazarlama faaliyetlerini sürdürmektedir (Can ve Serhateri, 2016:17).

Sosyal medya reklamları insanları kendi arkadaşları ve diğer gerçek insanlarla muhatap kılabilirdiğinden geleneksel medya reklamlarına oranla daha güçlüdür. Geçmişte reklamlar ürün özellikleri ve faydasına odaklanmakta iken günümüzde bir sosyal medya reklamı her kullanıcı üzerinde maksimum bir etki bırakmak için kişiselleştirilmiş bir içeriğe sahip olabilmektedir(Kerpen,2011:176).Sosyal medya platformları, kullanıcıların kişisel ilgi alanlarını, deneyimlerini ve günlük yaşamlarını paylaştıkları kullanışlı bir ara yüz oluşturur. Bu bilgiler reklam verenlerin tüketicilerini demografik, coğrafi ve psikolojik öğeler açısından son derece alakalı reklam mesajlarıyla hedeflemelerini sağlar (Jung, 2017: 303).

IAB Türkiye'nin açıkladığı 2018'in ilk yarı rakamlarına göre dijital reklam yatırımları, geçen yılın ilk yarısına göre %14 artarak 1.213 milyon TL'ye ulaştı. 205 milyon TL'lik büyüklüğe ulaşan Sosyal Medya reklamlarının yüzde 77'si mobil cihazlarda yer almıştır. 2018'in ilk yarısında programatik satın almanın artışı sürmüş ve büyüklüğü 809 milyon TL'ye çıkmıştır (www.iabturkey.org).

4. SOSYAL MEDYA REKLAMLARINDA TÜKETİCİ ALGILARI

Sosyal medyada yer alan reklamlarda kullanılan dil ve üslup, mesajların içeriği, görsel ve işitsel araçlar gibi birçok faktör tüketicilerin reklamlara ve

dolayısıyla işletmelere yönelik algı ve tutumları üzerinde kuşkusuz büyük bir etkiye sahiptir. Söz konusu algılardan literatürde en sık kullanılanlar aşağıda özetlenmiştir (Ducoffe, 1996, Lingvd, 2010, Liu vd. 2012, Wang vd. 2009, Wolin vd. 2002):

4.1. Bilgi Vericilik

Bilgi vericilik boyutu, reklamların güncel, zamanında ve kolay erişilebilen bilgiler sunma yeteneği anlamına gelmektedir. Reklamların bilgi vericilik özelliği müşterilerin tatminini ve onların satın alma kararlarını etkilemekte ve tüketici tarafından kabul edilmesi için bir temel faktör olarak görülmektedir(Ünal, Erciş, Keser, 2011: 365). Günümüzde tüketicilerin bilgiye doğrudan ve kısa sürede ulaşma isteği olduğu göz ardı edilemez. Bu durumda bilgi vericiliğin önemi bir kez daha vurgulanmış olmaktadır.

Bilgi arama, tüketicilerin karar verme sürecinde çok önemli bir adımdır. Reklamlara olan algının ve ikna olmanın birbiri ile sıkı şekilde ilişkili olmasından dolayı, bir şirketin web sitesi reklamları ile ilgili tüketicinin pozitif inançları, onun bilgi arama davranışını etkileyecektir ve buna bağlı olarak web sitesi reklamlarına karşı daha pozitif bir tutum, online bilgi aramayı artıracaktır(Karson, McCloy, Bonner, 2006: 79).

Wang Sun, Lei ve Toncar (2009) tüketicilerin online reklamcılığa karşı olan tutumlarının şekillenmesi hususunda bilgi vericilik faktörünün pozitif bir prediktör (öngörücü) olarak rol oynadığını iddia etmektedir. Bunun yanında, Schlosser, Shavitt ve Kanfer (1999) tüketicilerin online reklamcılığa yönelik tutumlarının satın alma üzerinde davranışsal kararlar oluşturma amacıyla reklamın bilgilendiriciliğinden ve yararından etkilendiğini onaylamaktadır.

4.2. Eğlence

Kullanım ve doyum araştırmaları eğlencenin tüketicilerin “hayal kurma, oyalanma, estetik haz veya duygusal rahatlama” ihtiyaçlarını karşılama anlamına geldiğini göstermektedir (Ducoffe, 1996: 23). Ürün alternatiflerinin değişen koşullara bağlı olarak artması ile birlikte artık kullanıcılar izledikleri reklamlardan keyif almayı beklemektedir.

Reklam bilgisinin eğlence değeri, geleneksel reklamın algılanan değeri ile belirgin şekilde ilişkilidir. Eğlence hizmetleri müşteri sadakatini artırabilmekte ve müşteri için bir değer sunabilmektedir. Bu nedenle eğlenceli bir reklam mesajı alıcılar tarafından daha pozitif bir şekilde algılanmakta ve onların reklamın değeri hususundaki algılarını etkilemektedir(Liu,Sinkovics, Pezderka, Haghirian, 2012:24).

4.3. Güvenilirlik

Bu faktör, bir reklamın doğruluğu, güvenilirliği, dürüstlüğü ve inanırlığı hususlarında tüketicilerin genel algısı olarak tanımlanmaktadır(Ling,Piew, Chai, 2010:116).Bir reklamın güvenilirliği farklı faktörlerden etkilenebilir fakat özellikle şirketin ve mesajı taşıyıcının güvenilirliğinden etkilenmektedir. Reklam verenin güvenilirliği, tüketicinin şirketi güvenilir bir bilgi kaynağı olarak algılama derecesi olarak tanımlanabilmekte ve dolayısıyla bu güvenilirlik tüketiciye şirketin itibarı, bütünlüğü ve iyi niyeti hakkında güvence verebilmektedir. Reklamcılığın güvenilirliği, reklamın ilettiği içerik aracılığı ile değerlendirilmektedir. Tüketicilerin belirsiz bilgilere dayanarak karar vermesi veya harekete geçmesi gerektiğinde, reklamların güvenilirliği çok önemli olarak dikkate alınmaktadır(Liu, vd., 2012:24). Birçok yazar güvenilirliğin reklam değeri ve reklama yönelik tutum ile doğrudan bir ilişki içinde olduğunu kabul etmektedir(Brackett ve Carr, 2001: 24).Güvenilirliği yüksek bir reklamın hedef kitle üzerindeki etkisi de aynı ölçüde yüksek olmaktadır.

4.4. Ekonomiye Yararlılık

Ekonomiye yararlılık, reklamcılığın yeni ürün ve teknolojilerin kabulünü hızlandırdığını, istihdamı geliştirdiğini, ortalama üretim maliyetlerini azalttığını, üreticiler arasındaki sağlıklı rekabeti teşvik ettiğini ve ortalama yaşam standardını yükselttiğini ifade eden bakış açısını yansıtmaktadır(Pollay ve Mittal, 1993: 102).Ek olarak, reklamcılığı destekleyenlerin esas görüşü, reklamcılığın iş hayatının can damarı olduğu şeklindedir(Ling, vd., 2010: 118).Dolayısıyla hem ürünün üretimini hem de tüketimini destekleyen reklamcılığın ekonomiye pozitif bir değer kattığı söylenebilmektedir.

Web reklamcılığı tüketicilere zamandan kazandırmakta ve evlerinden veya ofislerinden, çok çeşitli ürünler arasından seçim yapmalarını mümkün kılmaktadır. Fiyat karşılaştırması yapmanın oldukça kolay olduğu ve bilgi açısından zengin ortamda pahalı ürünler satın alırken ve tasarruf yapma potansiyeli oldukça dikkate değerken, web üzerinden alışveriş yapmaya yönelik ekonomik motivasyon güçlü olacaktır. Ekonomik motivasyonun diğer bir yönü tüketicilerin ücretsiz ürünler alabilme imkânıdır. Ekonomiye yararlılık, toplumsal bir etkidir(Wolin,Korgaonkar, Lund, 2002: 92).

4.5. Değer Yozlaşması

İnternet reklamcılığının kullanıcıların değerlerini biçimlendirme gücü vardır ve dolayısıyla kullanıcılarının değerlerini yozlaştırma potansiyeli bulunmaktadır(Wolin, vd., 2002: 93). Değer yozlaşması, bireyin, reklamcılığın

insanların yaşama bakış açıları üzerinde etkisi olduğuna dair olan inancını ortaya koyar (Wang, vd., 2009: 59).

Bu bilgilerden hareketle bu faktörün tüketicilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algıları üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle işletmeler, ulaşmak istedikleri tüketici kitlelerinin yapısını çok iyi tanımalı ve verecekleri reklam mesajlarının doğru algılanabilmesi, tepki yaratmaması ve olumlu tutumlara yol açabilmesi için reklamlarını bu yapıya göre tasarlayabilmelidirler.

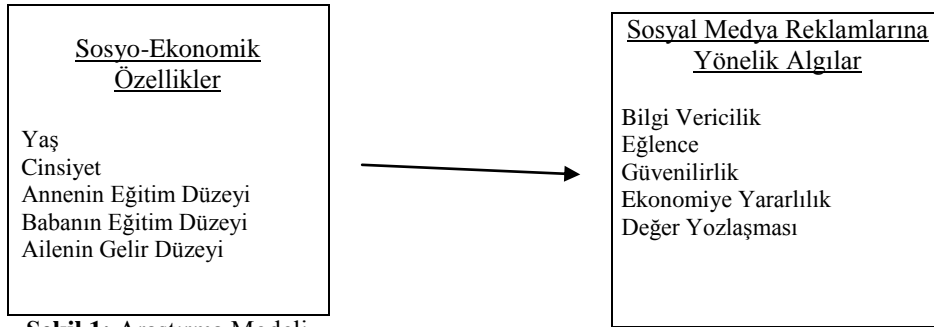
5.ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

5.1.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, araştırmada kapsanan tüketicilerin sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algılarının belirlenmesi ve değerlendirilmesidir. Araştırmada ayrıca, tüketicilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının, demografik ve sosyo ekonomik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini de tespit etmek amaçlanmıştır.

5.2.Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nedensel araştırma modeline dayanmaktadır. Araştırmada öncelikle öğrencilerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile sosyal medya reklamlarına yönelik algıları arasında farklılık olduğu yönünde bir teorik model geliştirilmiştir. Daha sonra bilgi vericilik, eğlence, güvenilirlik, ekonomiye yararlılık ve değer yozlaşmasına ilişkin algılar ile öğrencilerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri arasında farklılıkların olup olmadığı incelenmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

5.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Marmara Bölgesindeki üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın evreni, Marmara Bölgesinde bulunan Trakya, Kırklareli, Namık Kemal, Marmara, Haliç, Doğuş, Kocaeli, Sakarya, Yalova, Uludağ, Onsekiz Mart ve Balıkesir Üniversitelerinde öğrenim

gören öğrencilerdir. Örnek birimleri, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiş ve 1057 öğrenciye anket uygulanmıştır. Toplam 1052 geçerli anket formu elde edilmiştir.

5.4. Veri Toplama Yöntemi ve Ölçeği

Araştırma için gerekli veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin toplanmasında Wang ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen algı ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçek online reklamcılık alanında uygulandığı için cümle yapıları ve ifade tarzlarında yapılan değişiklikler ile sosyal medya reklamcılığı için uygun hale getirilmiştir.

Ölçekleri oluşturan ifadelerin tümü 6 noktalı likert tipi ölçek soruları olarak yer almıştır (1= Hiç Katılmıyorum, 6= Tamamen Katılıyorum). Anket formunun ikinci bölümünde ise, araştırmaya katılanlar hakkında tanımlayıcı bilgiler elde edilmesi amacıyla demografik ve sosyo-ekonomik sorular bulunmaktadır.

5.5. Araştırmanın Sınırları ve Kısıtlar

Zaman ve maliyet kısıtından dolayı Marmara Bölgesindeki tüm üniversiteler araştırmaya dahil edilememiştir. Ayrıca kullanılan verilerin kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmış ve araştırmanın Türkiye’de yapılmış olması, sonuçların genelleştirilebilirliğini sınırlamaktadır. Bu durum, araştırma için gerekli örneklem büyüklüğünden daha büyük bir sayıdaki örnek kütleden verilerin elde edilmesi yoluyla aşılmaya çalışılmıştır.

5.6. Araştırmanın Hipotezleri

Tüketicilerin sosyal medya reklamlarına ilişkin algıları ile demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri arasındaki ilişkiler test edilmiş, bu doğrultuda oluşturulan hipotezler aşağıda sıralanmıştır:

H₁: Sosyal medya reklamlarına yönelik algılarda yaşa göre farklılık vardır.

H₂: Sosyal medya reklamlarına yönelik algılarda cinsiyete göre farklılık vardır.

H₃: Sosyal medya reklamlarına yönelik algılarda annenin eğitim düzeyine göre farklılık vardır.

H₄: Sosyal medya reklamlarına yönelik algılarda babanın eğitim düzeyine göre farklılık vardır.

H₅: Sosyal medya reklamlarına yönelik algılarda ailenin gelir seviyesine göre farklılık vardır.

6. VERİLERİN ANALİZİ

6.1. Katılımcıların Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre dağılımı tablo yardımıyla aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Yüzde	Yaş	Kişi Sayısı	Yüzde
Kadın	561	53,3	15-18	160	15,2
Erkek	491	46,7	19-22	639	60,7
Babanın Eğitim Düzeyi	Kişi Sayısı	Yüzde	23-26	154	14,6
İlköğretim	407	38,7	27-30	44	4,2
Ortaöğretim	481	45,7	31 ve üstü	55	5,2
Lisans	151	14,4	Annenin Eğitim Düzeyi	Kişi Sayısı	Yüzde
Lisansüstü	13	1,2	İlköğretim	549	52,2
Aile Geliri	Kişi Sayısı	Yüzde	Ortaöğretim	404	38,4
<1000 TL	202	19,2	Lisans	94	8,9
1000-2000 TL	504	47,9	Lisansüstü	5	0,5
2001-3000 TL	183	17,4			
3001-4000 TL	77	7,3			
>4000 TL	86	8,2			

6.2. Faktör Analizi

Verilere faktör analizi yapılmadan önce söz konusu verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını değerlendirebilmek için KMO ve Bartlett Testi yapılmıştır. KMO ve Bartlett testlerinin sonuçları incelendiğinde KMO testindeki 0.878 değeri örnek büyüklüğünün yeterli olduğunu gösterirken, Bartlett testinin sonucu da 5785.137 ve $p=0.00$ güven seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla verilerin faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Ankette yer alan ifadelerin faktör analizine uygunluğu anlaşıldıktan sonra bu ifadelerin toplanacağı boyutları ve bu boyutların sayısını görebilmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ifadelerin 5 faktör altında toplandığı gözlenmiş olup, faktör grupları, faktör gruplarına karşılık gelen sorular ve ilgili istatistiki değerleri Tablo 2'de verilmiştir. Sonuç olarak gerçekleştirilen uygulamada model geçerli (5 faktörlü yapıya uygun) ve sonuçlar tutarlı yani güvenilir bulunmuştur.

Tablo 2: Katılımcıların Algılarına Yönelik Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha
Bilgi Vericilik		36.239	.719
Sosyal medya reklamları ürün/hizmet bilgisi için iyi bir kaynaktır.	.771		
Sosyal medya reklamları alakalı bilgiler sunar.	.808		
Sosyal medya reklamları güncel bilgiler verir.	.566		
Eğlence		10.440	.850
Sosyal medya reklamları eğlencelidir.	.866		
Sosyal medya reklamları zevklidir.	.852		
Sosyal medya reklamları memnuniyet vericidir.	.644		
Sosyal medya reklamları ilgi çekicidir.	.674		
Güvenilirlik		8.613	.795
Sosyal medya reklamları inandırıcıdır.	.758		
Sosyal medya reklamları güvenilirirdir.	.831		
Sosyal medya reklamları akla yatkındır.	.687		
Ekonomiye Yararlılık		7.155	.683
Sosyal medya reklamları ekonomi üzerinde olumlu etkilere sahiptir.	.795		
Sosyal medya reklamları yaşam standardımızı yükseltir.	.592		
Halk için olan ürünlerle ilgili sosyal medya reklamları daha iyi sonuç verir.	.735		
Değer Yozlaşması		5.837	.650
Sosyal medya reklamları toplumumuzda istenmeyen değerleri teşvik eder.	.852		
Sosyal medya reklamları gençliğin değerlerini deforme eder.	.861		

Anket formunda yer alan ve katılımcıların algılarını belirlemeye yarayan faktörlerin güvenilirlik değerleri incelendiğinde eğlence faktörünün (0.850) yüksek derecede, bilgi vericilik (0.719),güvenilirlik (0.795), ekonomiye yararlılık (0.683) ve değer yozlaşması (0.650) faktörlerinin ise, orta derecede güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir.

6.3.Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde kullanılacak yöntemin belirlenmesi amacıyla öncelikle verinin dağılımını belirlemeye yönelik bir test olan Kolmogorov Smirnov Z Testi yapılmıştır. Test sonucuna göre anlamlılık değeri istatistiksel anlamlılık hesaplamalarında sınır değer kabul edilen 0.05’den küçük olduğu için incelenen değişkenler normal dağılım göstermemektedir. Bu nedenle araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algıları ile demografik ve sosyo ekonomik özellikleri arasındaki farklılıkları test etmek amacıyla parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır.

Çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla Mann- Whitney U testi, yaşları, anne ve babalarının eğitim düzeyleri ve ailelerinin gelir seviyelerine göre sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla ise Kruskal-Wallis H testi yapılmıştır.

6.3.1. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda “ekonomiye yararlılık” faktöründe p değerinin .005’den küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya reklamlarının ekonomiye yararlı olup olmadığına dair algıların yaşa göre farklılık gösterdiği tespit edilmiş ve H_1 hipotezi “ekonomiye yararlılık” faktörü için kabul edilmiştir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi 15-18 yaş arasındaki öğrencilerin, sosyal medya reklamlarının ekonomiye yararlı olduğuna dair algılarının ortalaması diğer yaş grubundakilere göre daha yüksektir.

Tablo 3:Öğrencilerin Yaşlarına Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar (Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları)

	Yaş	MeanRank	P
BİLGİ VERİCİLİK	15-18	529,57	,794
	19-22	526,04	
	23-26	530,41	
	27-30	554,18	
	31 ve üzeri	480,31	
EĞLENCE	15-18	507,17	,818
	19-22	524,78	
	23-26	547,04	
	27-30	518,27	
	31 ve üzeri	542,16	
GÜVENİLİRLİK	15-18	493,73	,501
	19-22	537,61	
	23-26	519,90	
	27-30	533,25	
	31 ve üzeri	496,44	
EKONOMİYE YARARLILIK	15-18	591,08	,000
	19-22	537,51	
	23-26	489,72	
	27-30	400,75	
	31 ve üzeri	404,95	
DEĞER YOZLAŞMASI	15-18	547,00	,419
	19-22	530,62	
	23-26	485,64	
	27-30	542,68	
	31 ve üzeri	510,96	

6.3.2 Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda “bilgi vericilik”, “ekonomiye yararlılık” ve “değer yozlaşması” faktörlerinde p değerlerinin 005’ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya reklamlarının bilgi verici ve ekonomiye yararlı olup olmadığına, ayrıca sosyal medya reklamlarının toplumun ve gençliğin değerlerini deforme edip etmediğine ilişkin algıların cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiş ve H₂ hipotezi “bilgi vericilik”, “ekonomiye yararlılık” ve “değer yozlaşması” faktörleri için kabul edilmiştir.

Araştırma sonucuna göre kız öğrencilerin sosyal medya reklamlarına yönelik bilgi verici ve ekonomiye yararlı olduğuna dair algılarının ortalaması erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Buna karşılık, erkek öğrencilerin sosyal medya reklamlarının toplumda istenmeyen değerleri teşvik ettiğine ve gençliğin

değerlerini deforme ettiğine yönelik algılarının ortalamasının ise, kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4:Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar(Mann-Whitney U Testi Sonuçları)

	Cinsiyet	MeanRank	P
BİLGİ VERİCİLİK	Kadın	573,24	,000
	Erkek	467,60	
EĞLENCE	Kadın	529,13	,557
	Erkek	518,12	
GÜVENİLİRLİK	Kadın	536,49	,153
	Erkek	509,70	
EKONOMİYE YARARLILIK	Kadın	551,45	,002
	Erkek	492,55	
DEĞER YOZLAŞMASI	Kadın	500,58	,007
	Erkek	550,82	

6.3.3. Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Seviyelerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının annelerinin eğitim seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda “bilgi vericilik”ve “değer yozlaşması” faktörlerinde p değerlerinin .005’den küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya reklamlarının bilgi verici ve toplumun ve gençliğin değerlerini deforme edip etmediğine ilişkin algıların, araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin eğitim seviyelerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiş ve H_3 hipotezi “bilgi vericilik” ve “değer yozlaşması” faktörleri için kabul edilmiştir.

Araştırma sonucuna göre anneleri ortaöğretim mezunu olan öğrencilerin, sosyal medya reklamlarının bilgi verici olduğuna yönelik algılarının ortalaması diğer eğitim düzeylerine göre daha yüksektir. Buna karşılık, anneleri ilköğretim mezunu öğrencilerin sosyal medya reklamlarının toplumda istenmeyen değerleri teşvik ettiğine ve gençliğin değerlerini deforme ettiğine yönelik algılarının ortalaması ise, diğer eğitim düzeylerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Seviyelerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar (Mann-Whitney U Testi Sonuçları)

	Anne EğitimSeviyesi	MeanRank	P
BİLGİ VERİCİLİK	İlköğretim	486,20	,000
	Ortaöğretim	572,56	
	Lisans	542,04	
	Lisansüstü	466,60	
EĞLENCE	İlköğretim	515,81	,184
	Ortaöğretim	532,24	
	Lisans	522,34	
	Lisansüstü	799,20	
GÜVENİLİRLİK	İlköğretim	518,80	,500
	Ortaöğretim	520,14	
	Lisans	566,79	
	Lisansüstü	589,60	
EKONOMİYE YARARLILIK	İlköğretim	517,44	,801
	Ortaöğretim	531,77	
	Lisans	533,79	
	Lisansüstü	440,60	
DEĞER YOZLAŞMASI	İlköğretim	555,77	,001
	Ortaöğretim	496,37	
	Lisans	468,28	
	Lisansüstü	293,80	

6.3.4. Öğrencilerin Babalarının Eğitim Seviyelerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının babalarının eğitim seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda, tüm faktörlerde p değerlerinin .005'ten büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya reklamlarına ilişkin algıların babanın eğitim seviyesine göre farklılık göstermediği tespit edilmiş ve H4 hipotezi reddedilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: Öğrencilerin Babalarının Eğitim Seviyelerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar (Mann-Whitney U Testi Sonuçları)

	Baba EğitimSeviyesi	MeanRank	P
BİLGİ VERİCİLİK	İlköğretim	491,60	,032
	Ortaöğretim	552,26	
	Lisans	522,67	
	Lisansüstü	519,08	
EĞLENCE	İlköğretim	519,89	,908
	Ortaöğretim	526,93	
	Lisans	521,15	
	Lisansüstü	578,15	
GÜVENİLİRLİK	İlköğretim	510,30	,432
	Ortaöğretim	526,12	
	Lisans	546,95	
	Lisansüstü	608,69	

EKONOMİYE YARARLILIK	İlköğretim	504,47	,206
	Ortaöğretim	527,02	
	Lisans	564,27	
	Lisansüstü	556,92	
DEĞER YOZLAŞMASI	İlköğretim	538,51	,025
	Ortaöğretim	533,59	
	Lisans	465,54	
	Lisansüstü	397,92	

6.3.5. Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya reklamlarına yönelik algılarının ailenin gelir düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucunda, tüm faktörlerde p değerlerinin .005'ten büyük olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla sosyal medya reklamlarına ilişkin algıların ailenin gelir düzeyine göre farklılık göstermediği tespit edilmiş ve H_5 hipotezi reddedilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Sosyal Medya Reklamlarına Yönelik Algılarındaki Farklılıklar (Mann-Whitney U Testi Sonuçları)

	AileGelirDüzei	MeanRank	P
BİLGİ VERİCİLİK	<1000 TL	478,34	,106
	1000-2000	532,83	
	2001-3000	519,33	
	3001-4000	562,04	
	>4000 TL	561,88	
EĞLENCE	<1000 TL	470,61	,062
	1000-2000	543,82	
	2001-3000	538,53	
	3001-4000	512,70	
	>4000 TL	519,44	
GÜVENİLİRLİK	<1000 TL	490,81	,154
	1000-2000	541,95	
	2001-3000	529,08	
	3001-4000	472,44	
	>4000 TL	539,06	
EKONOMİYE YARARLILIK	<1000 TL	521,12	,686
	1000-2000	531,18	
	2001-3000	515,78	
	3001-4000	484,61	
	>4000 TL		
DEĞER YOZLAŞMASI	<1000 TL	529,75	,072
	1000-2000	541,63	
	2001-3000	519,46	
	3001-4000	504,70	
	>4000 TL	441,02	

7. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici algılarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda, tüketicilerin

sosyal medya reklamlarını “bilgi vericilik”, “eğlence”, “güvenilirlik”, “ekonomiye yararlılık” ve “değer yozlaşması” şeklinde beş boyutta algıladıkları doğrulanmıştır. Buna göre tüketicilerin sosyal medya reklamlarını sırasıyla bilgi verici, eğlenceli, güvenilir, ekonomiye yararlı ve değer yozlaştırıcı şeklinde algıladıkları gözlemlenmiştir. Bu sonuç, tüketicilerin sosyal medya reklamlarını en başta bilgi verici olarak değerlendirdikleri, ardından eğlenceli, güvenilir ve ekonomiye yararlı gördükleri ve açıklayıcılığı daha düşük olan değer yozlaşmasını ise, daha az etkili bir faktör olarak en sonda değerlendirdikleri şeklinde yorumlanabilir.

Sosyal medya reklamlarının algılanmasının “ekonomiye yararlılık” boyutunda ankete katılanların yaşına göre, anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. 15-18 yaş grubundaki öğrencilerin, sosyal medya reklamlarının ekonomiye faydalı olduğuna dair algıları, diğer yaş gruplarına göre, daha olumludur. Bu sonuç, bu yaş grubundakilerin, işletmeler arasındaki sağlıklı rekabeti teşvik eden, yeni ürünlerin kabulünü hızlandıran, ortalama yaşam standardını yükselten, kısacası iş hayatının can damarı olan reklamcılığın ekonomiye yararlılığını toplumsal bir etki olarak gördükleri şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmada sosyal medya reklamlarının algılanmasının, “bilgi vericilik” ve “ekonomiye yararlılık” boyutunda cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kız öğrencilerin sosyal medya reklamlarının bilgi verici ve ekonomiye yararlı olduğuna yönelik algıları erkek öğrencilere göre daha olumludur. Buna karşılık, erkek öğrencilerin sosyal medya reklamlarına ilişkin toplumda istenmeyen değerleri teşvik ve gençliğin değerlerini ettiği şeklindeki algılarının ise, kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kız öğrencilerin sosyal medya reklamlarının toplumun değerlerini yozlaştırdığı şeklindeki algılarının ise, erkek öğrencilere göre, daha zayıf olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla kız öğrenciler, sosyal medya reklamlarını erkek öğrencilere göre daha olumlu algılamaktadır. Bu sonuç, Yağcı ve İlarıslan (2010)’ın cinsiyet kimliği ile reklamlara yönelik tutum arasında anlamlı bir fark olduğunu ortaya koyan çalışması ile Topal ve Şahin (2017)’in, kadınların, reklamların toplumun estetik ve kültürel değerlerini yıpratmadığı düşüncesini erkeklere nazaran daha çok benimsediğini gösteren çalışmasını desteklemektedir.

Araştırmada kapsanan öğrencilerin, annelerinin eğitim düzeyine göre, sosyal medya reklamlarını algılamalarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, anneleri ortaöğretim mezunu olan öğrencilerin sosyal medya reklamlarının bilgi verici olduğuna yönelik algıları, diğer eğitim düzeylerine göre daha olumludur. Anneleri ilköğretim mezunu olan öğrencilerin, sosyal medya

reklamlarının toplumda istenmeyen değerleri teşvik ettiğine ve gençliğin değerlerini deforme ettiğine ilişkin algılarının ise, diğer eğitim düzeylerine göre, daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada sosyal medya reklamlarına ilişkin algıların, babanın eğitim seviyesine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, ankete katılanlarının babalarının eğitim düzeyinin, sosyal medya reklamlarını algılama düzeyi üzerinde bir etkisi yoktur. Yine araştırmada sosyal medya reklamlarına ilişkin algıların, ailenin gelir düzeyine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, ankete katılanların ailelerinin gelir düzeyinin, sosyal medya reklamlarını algılama düzeyi üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal medya reklamlarının tüketici tarafından algılanma boyutlarının dikkate alınarak sosyal medya reklam stratejilerinin belirlenmesi işletmelere rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü elde etmelerini sağlayacağı gibi, tüketicilerin de daha kısa zamanda ihtiyaç duydukları ürün ve hizmetlerden haberdar olarak, bu ürün ve hizmetlere ulaşmalarını sağlayabilecektir.

Sosyal medya kullanıcılarının sosyal medya reklamlarını algılamalarında hangi özelliklere göre farklılıklar olduğunun bilinmesi, işletmelerin, beklenti ve gereksinimleri sürekli değişen hedef kitlelerini tanımalarını, tutum ve davranışlarını doğru yorumlayabilme ve anlayabilme imkanını arttırarak, hedef kitleye yönelik uygun stratejilerin geliştirilmesine fırsat verecektir.

Araştırma sonucunda elde edilen verilere dayanılarak sosyal medyada etkin ve kaliteli reklamlar sunabilmeleri ve tüketicilerin satın alma karar sürecini etkileyebilmeleri için işletmelere şu önerilerde bulunulabilir:

- ✓ İşletmeler sosyal medyada var olmalı ve bilgilerini ve kampanyalarını sosyal medya araçlarında paylaşmalıdır.
- ✓ Sosyal medyada ürün/hizmetler ile ilgili reklamlar sunulmadan önce tüketicilerin reklam kararlarına katılımları sağlanmalı, sunulduktan sonraki süreçte de reklamın etkinliği ölçülmelidir.
- ✓ Sosyal medya üzerinden yürütülecek reklam kampanyalarının başarısı için işletmelerin reklamlara yönelik tüketici algılarını iyi değerlendirmesi, tüketicilerin bilgi vericilik, eğlence, ekonomiye yararlılık ve değer yozlaşması gibi faktörlerden etkilendiklerini göz önünde bulundurması gerekmektedir.

Çalışmanın akademik değerinden yola çıkılarak ileride konu ile ilgili yapılacak araştırmalara sunulan öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- ✓ Tesadüfi örnekleme yöntemi ile hem kamu hem özel üniversite öğrencilerinden veri toplanarak yapılacak bir araştırma, sonuçların

genelleştirilebilir olmasına imkan sağlayacaktır. Ayrıca yurt dışındaki üniversite öğrencileri de çalışmaya dahil edilerek karşılaştırmalı bir araştırma yapılabilir.

- ✓ Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı ölçekler kullanılabilir ve elde edilen sonuçlar bu çalışmanınkiler ile karşılaştırılabilir.
- ✓ Anket yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışma kapsamında geliştirilen modelin, gelecekte yapılacak deneysel araştırmalarda ele alınmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- ✓ Çalışmanın farklı sosyo-demografik özelliklere sahip tüketici kitleleri üzerinde uygulanması, araştırma konusunun geliştirilmesi bakımından gerekli görülmektedir.

Yoğun bir rekabet ortamında faaliyetlerini sürdüren işletmelerin başarılı olabilmeleri için üzerinde önemle durdukları sosyal medya reklamları ve online tüketici davranışları bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Araştırmanın sonuçları, sosyal medyada yer alan reklamların algılanma boyutları ve tüketici davranışlarını etkilemesi ile ilgili araştırmacılara önemli bilgiler vermektedir. Çalışmanın, konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara ek olarak, gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalar için kaynak teşkil etmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Brackett, L. K. ve Carr, B. N. (2001). Cyberspaceadvertising vs. othermedia: consumer vs. maturestudentattitudes.*Journal of AdvertisingResearch*, 41 (5), 23-32.
- Can, L. ve Serhateri, A. (2016). Sosyal medya reklamlarının markaya yönelik tutuma etkisi: facebook üzerinde bir uygulama. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 02 (03), 16-28.
- Close, A. G. (2012). *Online Consumer Behavior: TheoryandResearch in Social Media*, Advertisingand E-Tail, New York: Routledge.
- Dabner, N. (2012). Breakingground' in theuse of socialmedia: a casestudy of a universityearthquakeresponsetoinformededucationaldesignwithfacebook.*Intern et andHigherEducation*, 15 (1), 69-78.
- Dilmen, N. E. (2012). *Sosyal Paylaşım Ağlarının Reklam ve Pazarlama Disiplinleri İçerisinde Kullanımı*, Sosyal Medya/Akademi, İstanbul: Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Ducoffe, R. H. (1996). Advertisingvalueandadvertising on the web.*Journal of AdvertisingResearch*, 36 (5), 21-35.
- Iabturkey. (2018). 2018 ilk yarı dijital reklam yatırımları açıklandı, Erişim Tarihi: 11.12.2018. <https://www.iabturkiye.org/2018-ilk-yari-dijital-reklam-yatirimlari-aciklandi>
- Jung, A-R. (2017). Theinfluence of perceived ad relevance on socialmediaadvertising: an empiricalexamination of a mediating role of privacyconcern.*Computers in Human Behavior*, 70: 303.
- Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of theworld, unite!thechallengesandopportunities of socialmedia.*Business Horizons*, 53, 59-68.
- Karson, E. J.,McCloy, S. D. ve Bonner, P. G. (2006). An examination of consumers' attitudesandbeliefstowards web site advertising.*Journal of CurrentIssuesandResearch in Advertising*, 28 (2), 77-91.
- Kazançoğlu, İ.,Üstündağlı, E. ve Baybars M. (2012). Tüketicilerin sosyal ağ sitelerindeki reklamlara yönelik tutumlarının satın alma davranışları üzerine etkisi: facebook örneği.*International Journal of EconomicandAdministrativeStudies*, 4 (8), 159-182.
- Kemp, S. (2018). Thestate of the internet in q4 2018. Erişim Tarihi: 11 Aralık 2018, <https://wearesocial.com/blog/2018/10/the-state-of-the-internet-in-q4-2018>.

- Kerpen, D. (2011). *Likeable Social Media-How to Delight Your Customers, Create an Irresistible Brand, And Be Generally Amazing on Facebook (and Other Social Network)*, United States of America: McGraw-Hill Books.
- Lee, P. Y. ve Lau, K. W. (2018). A new triadic creative role for advertising industry: a study of creatives' role identity in the rise of social media advertising. *Creative Industries Journal*, 11 (2), 137-157.
- Ling, K. C., Piew, T. H. ve Chai, L. T. (2010). The determinants of consumers' attitude towards advertising. *Canadian Social Science*, 6 (4), 114-126.
- Liu, C.-L., Sinkovics, R. R., Pezderka, N. ve Haghirian, P. (2012). Determinants of consumer perception toward mobile advertising - a comparison between Japan and Austria. *Journal of Interactive Marketing*, 26 (1), 21-32.
- Plume, J. C., Dwivedi, Y. K., ve Slade, E. L. (2017). *Social Media in the Marketing Context*, Amsterdam: Chandos Publishing.
- Pollay, R. W. ve Mittal, B. (1993). Here's the beef: factors, determinants, and segments in consumer criticism of advertising. *Journal of Marketing*, 57, 99-114.
- Safko, L. ve Brake, D. K. (2009). *The Social Media Bible*, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Schlosser, A. E., Shavitt, S., ve Kanfer, A. (1999). Survey of internet users' attitude toward internet advertising. *Journal of Interactive Marketing*, 13 (3), 34-54.
- Stephen, A. (2016). The role of digital and social media marketing in consumer behavior. *Current Opinion in Psychology*, 10, 17-21.
- Terkan, R. ve Saygılı, N. (2017). Sosyal medyada pazarlamanın gençler üzerindeki etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (51), 1153-1159.
- Topal, B. ve Şahin, H. (2017). Reklamların genç tüketicilerin satın alma davranışına etkisinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, ICOMEP Özel Sayısı, 1-13
- Uraltaş, N.T. ve Bahadır, S. (2012), Sosyal Medya Akademi. Tolga Kara (Ed.), Ebru Özgen (Ed.), *Elektronik Perakendecilik ve Bir Reklam Mecrası Olarak Sosyal Ağ Siteleri* (s. 21-56). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ünal, S., Erciş, A. ve Keser, E. (2011). Attitude towards mobile advertising – a research to determine the differences between the attitudes of youth and adults. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 361-377.

- Wang, .Y., Sun, S., Lei, W., ve Toncar, M. (2009). Examiningbeliefsandattitudetowardonlineadvertisingamongchineseconsume rs.*Direct Marketing: An International Journal*, 3 (1), 52-66.
- Windham, L. ve Orton, K. (2000). *TheSoul of the New Consumer*, NewYork: WindsorBooks.
- Wolin, L. D.,Korgaonkar, P. ve Lund, D. (2002). Beliefs, attitudeandbehaviourtowards web advertising.*International Journal of Advertising*, 21 (1), 87-113.
- Yağcı, M. İ. ve İlarıslan, N. (2010). Reklamların ve cinsiyet kimliği rolünün tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), 138-155.
- <https://wearesocial.com/global-digital-report-2019>,ErişimTarihi:18.04.2019.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**KİŞİLİK TİPLERİNİN DAVRANIŞSAL FİNANS KAPSAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ¹**

*EVALUATION OF PERSONALITY TYPES IN THE SCOPE OF BEHAVIORAL
FINANCE*

Öznur ŞAMANDAR*, İstemi ÇÖMLEKÇİ**

Geliş Tarihi:03.01.2019
(Received)

Kabul Tarihi:10.12.2019
(Accepted)

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, bireysel yatırımcıların Davranışsal Finans kapsamındaki yatırımcı eğilimlerinin Beş Faktör Kişilik Tipleri ile ilişkisini incelemektir. Bu amaçla hangi kişilik tipine sahip bireylerin nasıl bir yatırımcı eğilimi gösterdikleri irdelenmiştir. Araştırmanın evreni Türkiye genelinde yer alan bireysel yatırımcılardır. Araştırmada kartopu örneklem yöntemi kullanılmış ve anket tekniği ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilere göre yatırımcıların büyük çoğunluğunun dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk sahibi, duygusal dengeli ve gelişime açık kişilik özelliklerini taşıdıkları görülmektedir. Bu kişilik özelliklerinin yatırımcı eğilimlerinden kendini kandırma eğilimi, bilişsel eğilim, duygusal eğilim, sosyal eğilim, oto kontrol eksikliği eğilimi ve kayıptan kaçınma eğilimi üzerinde etkili oldukları görülmektedir. Yatırımcılarda en yüksek düzeyde görülen eğilim uyumluluk, en düşük düzeyde görülen eğilim duygusal dengeli olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Yatırımcı Eğilimleri, Kişilik Tipleri, Beş Faktör Kişilik Kuramı

ABSTRACT: The aim of this study is to examine the relationship between individual investors' five-factor personality types and behavioral finance. For this purpose, what kind of investor tendency of individuals with which type of personality has been examined is examined. The universe is situated in Turkey are individual investors. Snowball sampling method was used in the research and data were obtained by survey technique. According to the data obtained, it is seen that most of the investors have personality traits that are extroversion, compatibility, responsible, emotional stable and open for improvement. It is observed that these personality traits have an impact on investor tendencies, self-deception tendency, cognitive tendency, emotional tendency, social tendency, lack of auto control and tendency to avoid loss. The trends in the highest level in the investors and in the lowest level were determined as emotional balanced.

Key Words: Behavioral Finance, Investor Trends, Personality Types, Five Factor Personality Theory.

¹ Bu Çalışma Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilen “*Kişilik Tiplerinin Davranışsal Finans Kapsamında Değerlendirilmesi*” başlıklı tezden türetilmiştir.

* oznursamandarr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3155-3965.

** Düzce Üniversitesi, istemicomlekci@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8922-071X.

1. GİRİŞ

Geleneksel finans teorisine göre insanlar rasyonel davranan varlıklar olarak görülmektedir. Bu düşünceyle yola çıkan geleneksel finans teorisi insanları birere rasyonel yatırımcı olarak ele alıp piyasa işleyişini açıklamakta ve finansal araçları bu yönde geliştirmektedir. Ancak zaman içerisinde geleneksel finans teorisinin uygulamaya koyulmasıyla birlikte insanların rasyonellikten uzaklaşarak kendi kararlarını bireysel olarak aldıkları görülmüştür.

Geleneksel finans teorilerinin finans piyasalarında ki hareketliliği, düzensizliği ve insan davranışlarını açıklamakta yetersiz kalmasıyla bu teoriye eleştiriler gelmiştir. Bu eleştiriler sonucunda geleneksel finans zenginleştirilerek hem teoride hem de uygulamada geçerli olabilecek yepyeni bir alan olan “Davranışsal Finans Teorisi” geliştirilmiştir.

Davranışsal Finans’a göre insanlar rasyonel davranmamakta ve her zaman optimum kararlar verememektedir. İnsanlar çeşitli psikolojik faktörlerin ve yaşam koşulları gibi birçok etkenin etkisiyle karar verme davranışlarını şekillendirmekte (Tekin, 2018), hatalar yapabilmekte böylece piyasalarda farklı hareketlenmelere zaman zaman düşmelere veya yükselişlere sebep olabilmektedirler.

İnsan üzerinde en önemli farklılık gösteren özelliklerden birisi de kişilik olması sebebiyle, her birey bir diğerinden farklı bir kişilik özelliği taşıdığı düşünülürse, kişilik özelliklerinin de davranışsal finasta alınan kararlar üzerinde etkili olabildiği sonucuna varılmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada beş faktör kişilik tiplerinin davranışsal finans açısından ele alınarak hangi kişilik tipinin hangi yatırımcı eğilimini ne yönde etkilediği araştırılmıştır.

Özellikle finansal faaliyetlerde bulunan ancak bu alanda çok fazla bilgi ve deneyimi olmayan bireysel yatırımcıların aldıkları kararların doğruluğu ve geri dönüşümde kazanç sağlaması yatırımcılar için çok önemli bir durumdur. Finansal kararlar kişiden kişiye değişebilir bunun temelinde de kişilik özelliklerinin etkisi vardır. Bu nedenle yatırımcıların kişiliklerini tanıyarak aldıkları kararların hangi eğilim üzerinde şekillendiğini belirlemeleri, yatırımlarını daha bilinçli ve doğru yapmaları konusunda önem arz etmektedir.

Finansal davranışların ve kararların kişiden kişiye farklılık gösterebilmesi sebebiyle çalışmada, yatırımcıların beş faktör kişilik kuramından hangi özelliğe ve yatırımcı eğilimine sahip olduğunu anlamak böylece bireysel yatırımcıların kişilik özelliklerinin yatırımcı eğilimleri üzerindeki etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kişilik özellikleri ile yatırımcı eğilimleri arasında nasıl bir ilişki var sorusuyla birlikte aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

• Türkiye genelindeki bireysel yatırımcılar Davranışsal Finans’taki yatırımcı eğilimlerinden hangi eğilimi göstermektedirler?

- Türkiye genelindeki bireysel yatırımcılar Beş Faktör Kişilik Kuramından hangi kişilik özelliklerini taşımaktadırlar.
- Türkiye genelindeki bireysel yatırımcılar sahip oldukları kişilik tiplerine göre hangi yatırımcı eğiliminde bulunmaktadırlar?
- Bireysel yatırımcıların sahip oldukları hangi kişilik tipi, onları hangi yatırımcı eğilimine yöneltmektedir?

2. DAVRANIŞSAL FİNANS VE KİŞİLİK TİPLERİ

Bu bölümde Davranışsal Finans, yatırımcı eğilimleri ve Beş Faktör Kişilik Kuramı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Davranışsal Finans ve kişilik tipleriyle ilgili yapılmış olan çalışmalar sunulmuştur.

2.1. Davranışsal Finans ve Yatırımcı Eğilimleri

Geleneksel finans, Neo-klasik ekonomi düşüncesine dayanan, çok sayıda katılımcının bulunduğu ve öngörülen bir sistem içerisinde alıcı ile satıcıların bir arada arz-talepleri doğrultusunda fiyat belirledikleri mükemmel bir piyasa durumunu varsaymaktadır (Ede, 2007: 5). Ancak, gerçek hayatta insan davranışları düşünüldüğü gibi rasyonel değildir. Geleneksel finansın bu faktörleri açıklamakta yetersiz kalması sebebiyle yapılan eleştiriler sonucunda ortaya ‘Davranışsal Finans’ kavramı çıkmıştır (Bostancı,2003:1).

Psikologlar insanların sistematik bir şekilde kararlarından nasıl saptıklarını açıklayan çalışmalar yapmışlardır. Davranışsal finans insan doğasındaki bu verileri finansal modellere aktararak iktisadi analizleri genişletmektedir (Ede, 2007:13).

Davranışsal Finans Teorisi’ni ilk kez ortaya atan akademisyenler Daniel Kahneman ve Amos Tversky (1979) olmuştur. Davranışsal finans, piyasa yatırımcılarının insan doğasının karmaşıklığı ve yetersizliği karşısında nasıl davrandığını inceleyen psikoloji ve ekonomi kombinasyonudur (Mullainathan ve Thaler, 2000).

Davranışsal finans çalışması bilişsel psikolojiye, finans alanında potansiyel olarak önemli rol oynamasında izin verir. İnsanlar her zaman mantıklı değildir ve finansal kararları tamamen veya kısmen davranışsal önyargılar tarafından yönlendirilir (Kim ve Nofsinger, 2008: 1). Davranışsal finans çalışmaları genellikle bir faktör ve yatırımcı davranışı arasında ki nedensellik ilişkisini tanımlamak üzere sahada yapılan araştırmalar üzerine kuruludur (Evensky, 2017: 37).

Davranışsal finasta rasyonel olmayan yatırımcı davranışlarının süreklilik gösterdiği ve toplumun tüm kademelerine yansıdığı belirlenmiştir (Ede, 2007). Davranışsal finansın temelinde yatan yatırımcıların bu eğilimleri aşağıda Kendini Kandırma Eğilimi, Bilişsel Eğilimler, Duygusal Eğilimler ve Sosyal Eğilimler olmak üzere dört ana başlık altında incelemeye alınmıştır.

Kendini kandırma eğilimi yatırımcıların içinde yer aldıkları durumu tam anlayamayarak gerçekte oldukları durumdan daha iyi bir durumda olduklarını düşünmelerine yol açmaktadır (Ertan, 2007: 28). Kendini kandırma eğiliminin alt boyutlarından aşırı güven eğilimi insanların kendi bilgilerinin doğruluğuna olması gerekenden çok daha fazla güven duymalarıdır. Bu yatırımcılar sahip oldukları bilgiye fazla güven duyarak riskleri düşük tahmin etmekte ve becerilerini de abartmaktadırlar. Be sebeple genel olarak aşırı güvenli yatırımcılar, aldıkları risk düzeylerini yanlış yorumlamaktadırlar. Çünkü bu yatırımcılar için algılanan risk beklenen riskten daha önemlidir (Barak, 2006: 108). Aşırı iyimserlik eğilimi de olayların önceden öngörülebileceğine inanılması ve iyi olan sonuçların kişinin kendisinin, kötü olanların ise kendisi dışındaki faktörlerin neden olduğunu ileri sürme şeklinde ortaya çıkmaktadır (Ateş, 2007: 74). Bu kişiler, arzu ettikleri sonucun gerçekleşme eğilimi yüksek, tahmin ederken istemedikleri sonucun gerçekleşme olasılığını ise düşük tahmin etmektedirler (Ertan, 2007: 29) Hatalarını yanlış değerlendirme eğilimi ise, yatırımcıların doğru kararlarını abartarak yanlış kararlarını ise dış bir kaynakla ilişkilendirip gerçek durumu algılamaktan uzaklaşarak hataya düşmeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır (Hamurcu, 2015: 52). Bu sebeple insanlar hatalarını görmezler ve hatalarının sonucunda ortaya çıkan olumsuzlukların farkına varmazlar. Böylece yaptıkları hatalardan ders almazlar ve dolayısıyla hatalarını tekrarlayabilmektedirler (Özan, 2010: 83).

Bilişsel eğilimler temsil etme eğilimi, demirleme eğilimi, kayıptan kaçınma eğilimi, zihinsel muhasebe eğilimi, çerçeveleme eğilimi ve tutuculuk eğilimi olmak üzere altı eğilimden oluşmaktadır. Temsil etme eğilimi yatırımcıların bir karar vermesi gerektiğinde bu kararı en son gerçekleşmiş olan ya da en fazla dikkat çeken seçeneğe ağırlık vererek asıl değerlendirmesi gereken istatistiksel verileri göz ardı etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Barberis vd., 1998). Kahneman ve Tversky'e göre (1979) temsil etme eğilimi aşırı reaksiyon anomalisi için bir kanıt niteliğindedir. Buna göre, bir şirket birkaç yıl tutarlı bir şekilde kazanç geçmişine sahip ise, yatırımcılar firma yönetimini ve üretilen ürünleri de dikkate alarak firma hakkında temsilcilik davranışı göstereceğini söyleyebilmektedirler. Demirleme eğilimi, belirli bir değere veya bilgiye rasyonel dayanak olmaksızın bağlılıktır (Aren, 2019), insan beyninin karmaşık problemleri çözme esnasında bir başlangıç referans noktası belirleyerek bilgilerini bu yönde şekillendirmeleridir. Örneğin, yatırımcıların birdenbire yüksek kar elde ettiğini açıklayan bir firmanın hisse senetlerine düşük tepki göstermeleri, firmanın geçmişteki kar performansına demirlenerek kazançtaki değişimin geçici olduğunu düşünmelerindedir. (Ertan, 2007: 33). Kayıptan kaçınma eğilimi ise, yatırımcıların kaybeden hisse senetlerini çok fazla ellerinde tutarak kazanan hisse senetlerini çok erken elden çıkartmaları

eğilimidir (Aydoğan, 2013: 55).

Zihinsel muhasebe eğilimi, bireylerin almış olduğu her yatırım kararı için zihinlerinde yeni bir hesap açarak yatırım faaliyetlerinin her birini birbirinden bağımsız düşünceleri eğilimidir. Bu hesaplar arasında etkileşim bulunmaması; geçerlilik algısının azalmasına, riskin fark edilememesine ya da yanlış algılanmasına, zamanlamalarda hataların yapılmasına neden olmaktadır. (Hamurcu, 2015: 60). İnsanların seçimleri sırasında, seçeneklerin tamamı üzerinde tutarlı rasyonel değerlendirmeler yapamayarak bazı seçenekleri çerçevelemeleri ve onlar arasında karar vermeleri de çerçeve eğilimini ortaya çıkartmaktadır (Küden, 2014: 65). Tutuculuk eğiliminde ise insanlar eski bilgi ve yöntemlerine daha sadık ve yeniliğe biraz daha kapalı bir tutum içerisindedirler. İnsanlar bir yeniliği takip etmekte ve onu kabullenmede yavaşlırlar. Tutuculuk eğilimi bu sebeple temsil etme eğilimi ile ters düşmektedir. Bir taraf yeniliğe açık ve bu konuda aktif takip eğiliminde iken tutuculuk eğiliminde insanlar eski bilgi ve yöntemlerine daha sadık ve yeniliğe biraz daha kapalı bir tutum içerisindedirler (Ritter,2003).

Duygusal eğilimler belirsizlikten kaçınma ve aşına olanı tercih etme eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimi ve otokontrol eksikliği eğilimi olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Yatırımcıların iki unsur arasında bir seçim yapmaları durumunda kendilerine daha tanıdık, yakın olanı seçmeleri aşına olanı seçme eğilimidir (Sönmez, 2010: 53). Bu eğilim de onları genellikle büyük ve tanınmış olan firmalara yatırım yapmaya itmektir (Yaşar, 2008). Pişmanlıktan kaçınma eğilimi, yatırımcıların almış oldukları bir hisse senedinin değerinde gerçekleşen düşüşle pişmanlık duygusuna bürünerek değeri düşen hisseyi pişmanlıktan kaçınma eğilimi sebebiyle uzun süre ellerinde tutmalarıdır (Elmas, 2010). Bir diğer eğilim oto kontrol eksikliği ise İnsanların fikirleri çok çabuk değişebilmesi ve akıllarının kolayca çelenebilmesiyle ortaya çıkan eğilimdir (Küden, 2014: 59). Bu durum insanların gelecek için büyük planlar yapıp elde ettikleri birikimlerini bugünün cazip fırsatları karşısında kontrolsüzce harcamasına ve geleceği düşünmemesine neden olmaktadır (Otluoğlu, 2009).

Sosyal eğilimler sürü davranışı ve bilgi çağlayanı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sürü davranışı insanların kendi bilgisine güvenmeyerek, piyasadaki diğer yatırımcıların bildikleri bir şeyler olduğu düşüncesine kapılmalarıyla ortaya çıkmaktadır (Sönmez, 2010). Birçok insanın bir araya gelip bir sürü davranışı içinde tek bir bilgiye güvenerek o yönde ilerlemesi bilgi çağlayanı ortaya çıkartmaktadır (Böyükaslan, 2012:121-122).

2.2. Beş Faktör Kişilik Kuramı

Kişilik, bizi biz yapan, üzerimizde temel giysimiz gibi bizimle özdeşmiş, üzerinde anne ve babamızdan gelen genlerden, çevremizden ve biyolojik

yapımızdan izlerin olduğu psikolojik yapımızdan oluşmaktadır (Aslıpek, 2014: 9). Bir diğer ifadeyle hayat koşulları karşısında, bir insanın içgüdüsel olarak gerçekleştirdiği çeşitli ifadesel şekillerdir (Adler, 1979). Aynı zamanda beş faktör kişilik özellikleri bireyin altta yatan kararlarını yansıtmaktadırlar. (Allık ve MCCrae, 2002). Beş faktör kişilik modeline ait dışa dönüklük/içe dönüklük, uyumluluk/geçimsizlik, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve gelişime açıklık kişilik özelliklerinin açıklandığı tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. Beş Faktör Kişilik Modeli

FAKTÖRÜN ADI	ÖZELLİKLER	
DIŞADÖNÜK/ İÇEDÖNÜK	Dışadönüklük	Sıcakkanlı, sevecen, kolay iletişim kurabilen, samimi, sempatik, sosyal, enerjik, hareketli
	İçedönüklük	Mesafeli, ciddi, dikkat çekmeyen, kendi halinde, yalnızlıktan hoşlanan, riskten kaçan
UYUMLULUK/ GEÇİMSİZLİK	Uyumluluk	Uyumlu, çatışmalardan kaçan, hassas, merhametli, geçimli, sakin, güvenilir
	Geçimsizlik	İnsanlara güven duymayan, şüpheli, uyanık, mücadeleci, bencil, işbirliğinden kaçınan
SORUMLULUK	Yüksek Sorumluluk	Düzenli, planlı, amaç odaklı, kararlı, tedbirli, sorumluluk sahibi, kuralcı, itaatkar, disiplinli
	Düşük Sorumluluk	Plansız, esnek davranan, fevri, ani karar veren, kurallara gelemeyen, disiplinsiz
DUYGUSAL DENGESİZLİK	Duygusal Dengesiz	Plansız, esnek davranan, fevri, ani karar veren, kurallara gelemeyen, disiplinsiz
	Duygusal Dengeli	Kendisine güvenen, güven veren, sorunlarla başa çıkmada oldukça başarılı, dirençli, mücadeleci, sakin, uyumlu, telaşsız
GELİŞİME AÇIKLIK	Gelişime Açık	Analitik düşünen, meraklı, hayal gücü yüksek, anlayışlı, orijinal fikirli, ilgili, yaratıcı
	Gelişime Kapalı	Muhafazakar, yeniliğe karşı olan, gelenekselci, ince fikirli olmayan, sosyallikten hoşlanmayan

Kaynak: McCrae, R. R. and Costa, P. T. (1987). Validation of the Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90,

McCrae, R. R. and John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.

Tablo 1 incelendiğinde, faktörler içerisinde oldukça fazla sayıda kişilik özelliğine yer verildiği ve bu sınıflandırmanın çok sayıda yapılmış analizler sonucunda oluşturulduğu görülmektedir (Taşkesen, 2014).

Beş faktör kişilik kuramında içedönük kişiler kendi iç dünyalarında olup bitenlere daha çok önem verirken, dışadönük kişiler dış dünyada olup biten olaylarla daha çok ilgilenmektedirler (Cüceloğlu, 1996). Uyumlu yapıda olan bireyler herhangi olumsuz bir durumla karşılaştıkları zaman, ılımlı ve sakin bir şekilde hareket ederek çözümlerde bulunurken, uyumsuz yapıda olan bireyler ise daha kaba ve sert tavır sergilemektedirler (Merdan, 2013). Sorumlu kişilik özelliğine sahip bireyler düzenli ve planlı hareket eden, amaçlarına yönelik, kararlı ve tedbirli davranışlar gösteren yüksek sorumluluk alabilen, kurallara uymaktan hoşlanan planlı hareket ederek örgütlenmeyi seven kişilerdir (Tozkoparan, 2013: 200). Bu kişilik özelliğinin tersi olan sorumsuz yapıdaki kişiler ise, plansız hareket eden, dikkatsiz, dağınık, tembel ve esnek davranan kişilerdir (Aktaran: Tabak vd., 2010). Bir diğer kişilik özelliği olan duygusal dengesizlik özelliğine sahip bireyler, endişeli, hassas yapıda, kendine acıma duygusu içerisinde, gergin ve duygusal, kararsızlığa sahip, dirençsiz bireyler olmaktadır (McCrae ve John, 1992). Düşük duygusal dengesizlik özelliği taşıyan, dengeli duygusal duruma sahip bireyler de, kendilerine güvenen ve sorunlarla başa çıkmak konusunda oldukça başarılı ve dirençli, dengeli, huzurlu, mücadeleci, sakin yapıda, insanlarla uyum içerisinde olan ve telaşsız kişiler olmaktadır (Sevi, 2009). Son kişilik özelliği olan gelişime açık bireyler, analitik düşünebilen, meraklı, hayal gücü yüksek, anlayışlı, orijinal fikirlere sahip, ilgili bireyler iken gelişime açık olmayan bireyler ise, daha çok muhafazakar, yeniliğe karşı direnç gösteren, geleneksellikten hoşlanan bir yapıya sahip olmaktadır (McCrae ve John, 1992).

Literatürde Beş Faktör Kişilik Kuramı alanındaki çalışmalardan Somer (2001) çalışmasında Beş Faktör Kişilik Kuramının belirlemiş olduğu dört ayrı çalışma grubu arasında anlamlı farklılıkları ortaya koyduğunu belirlemiştir. Tozkoparan (2013) yaptığı çalışma sonucunda kişilik özelliklerinin yönetim tarzlarında etkili ve önemli olduğunu belirlemiştir. Aynı şekilde bu çalışmada da kişilik tiplerinin davranışsal finans üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Davranışsal finans alanında yatırımcı eğilimleri üzerine yapılan araştırmalardan Akin (2009), Ede (2007), Elmas (2010), Büyükaslan (2012), Küden (2014) ve Aktaş (2012) bu çalışmada varılan sonuca uygun olarak yatırımcıların yatırım eğilimlerinin finansal piyasalar üzerinde önemli etkilere sahip olduğu ortaya koymaktadırlar. Fakat Kojabad (2010) çalışmasında yatırımcıların diğer tüm eğilimleri taşıdıkları görülürken, pişmanlıktan kaçınma eğilimi taşımadıklarını belirlemiştir.

Tablo 2. Türkiye ve Dünyada Yapılan Çalışmalar

Yazar	Ülke	Sonuç
Akin (2009)	Türkiye	Davranışsal Finans eğilimlerinin İMKB’de gözlemlendiği belirlenmiştir.
Kim ve Nofsinger (2012)	İran	Yatırımcıların büyük bir bölümünün irrasyonel davranışlarda bulunduğu saptanmıştır.
Aktaş (2012)	Türkiye	Yatırımcıların Davranışsal Finans eğiliminde oldukları belirlenmiştir.
Ateş (2007)	Türkiye	Yatırımcıların Davranışsal Finans Eğiliminde yatırım araçlarını seçtikleri belirlenmiştir.
Barak (2006)	Türkiye	Psikolojik ön yargıların fiyat anomalilerini etkilediği ve temsilcilik eğiliminin aşırı iyimserlik ve kötümserlik düşüncelerini yönlendirdiği saptanmıştır.
Böyü kaslan (2012)	Türkiye	Bireysel yatırımcıların kuvvetli ölçüde Davranışsal Finans eğiliminde olduğu belirlenmiştir.
Ede (2007)	Türkiye	Bireysel yatırımcıların Psikolojik ön yargılar içinde irrasyonel davranarak Davranışsal Finans eğilimlerinde buldukları belirlenmiştir.
Elmas (2010)	Türkiye	İMKB’de yatırım yapan bireysel yatırımcıların Davranışsal Finans eğiliminde buldukları belirlenmiştir.
Ertan (2007)	Türkiye	Davranışsal Finans Eğilimlerinin ve Pişmanlıktan Kaçınma Teorisi’nin döviz kuru riskinden korunma kararı üzerindeki etkisi belirlenmiştir
Hamurcu (2015)	Türkiye	Davranışsal Finans eğilimlerinin yatırım kararlarında orta ve üzerindeki seviyede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Küden (2014)	Türkiye	Yatırımcıların Psikolojik önyargıların etkisinde olduğu belirlenmiştir.
Özan (2010)	Türkiye	İşletmelerde alınan finansal kararların yatırımcıların eğilimleri üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.
Sönmez (2010)	Türkiye	Aşırı Tepki anomalisinin İMKB’de etkili olduğu belirlenmiştir.
Ritter (2003)	USA	Davranışsal Finans’ın doğuştan insanlarda var olduğu ve giderek ana finansmanın bir parçası olduğu belirtilmiştir.
McCrae ve John	ABD	Beş Faktör Kişilik Kuramı modeli ve uygulaması açıklanmıştır.
Merdan (2013)	Türkiye	Beş Faktör Kişilik Kuramı ile iş değerleri arasında ilişki saptanmıştır.
Sevi (2009)	Türkiye	Beş Faktör Kişilik Envanteri ile Mizaç ve Karakter Envanteri arasında ilişki bulunmaktadır.
Somer (2001)	Türkiye	Beş Faktör Kişilik Kuramının meslek grupları ayırımında etkili olduğu belirlenmiştir.
Tabak vd. (2010)	Türkiye	Beş Faktör Kişilik Özellikleri’nin savunma sanayisinde izlenim yöntemi taktiklerini belirlediği saptanmıştır.
Taşkesen (2014)	Türkiye	Beş Faktör Kişilik Özellikleri’nin sanat ilgisi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.
Tozkoparan (2013)	Türkiye	Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile çatışma yönetim tarzları arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.
Karakaya (2013)	Türkiye	Kişilik tiplerinin satış performansı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.
Allık ve McCrae (2002)	USA, Estonya	Beş Faktör Kişilik Özellikleri’nin kültürler arasında farklılık gösterebileceği belirtilmiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma davranışsal finans alanında yatırım faaliyetinde bulunan bireylerin yatırımcı eğilimleri araştırılarak kişilik tiplerinin hangi yatırımcı

eğilimleri üzerindeki nasıl bir etkiye sahip olduğunu değerlendirmeyi amaçlayan nicel bir araştırmadır. Araştırma evreni Türkiye genelindeki bireysel yatırımcılardan oluşmaktadır. 2017 Aralık ayı verilerine göre yatırımcı sayısı 1.090.903'tür (TSPB, 2018). Evrenin tamamına ulaşma imkanının kısıtlı olması sebebiyle bu veriler temel alınarak yapılan örneklem yeterlilik testinde elde edilen sonuçta 384 adet anket sayısının yeterli olacağı belirlenmiştir. (Büyüköztürk vd., 2014:93-98).

Araştırmanın örnekleme, öncelikle yakın çevreden daha sonra da yakın çevrenin kendi çevresinden verileri toplama yöntemi olan kartopu (Başkale, 2016:26) örnekleme yöntemidir. Veri toplama yöntemi ise anket tekniğidir. Davranışsal Finans alanında oluşturulan 24 soruluk anket formu için Ede (2007), Elmas (2010), Büyüksan (2012), Özan (2010) ve Ateş (2007) çalışmalarında yer verdikleri anket sorularından, Beş Faktör Kişilik Kuramı için de Karakaya'nın (2013) çalışmasında bulunan anketinden yararlanılmıştır. Anket formları geçerlilik analizine tabi tutulmuş ve alanında uzman iki akademisyen ve iki bireysel yatırımcının görüşlerine sunulmuştur. Güvenilirlik analizi ankete verilen yanıtların tutarlılığını ölçmektedir. Tüm sorular içinde elde edilen α değeri o anketin toplam güvenilirliğini gösterir ve 0,7'den büyük olması beklenmektedir (Site, 2013). Analiz sonucu Cronbach's Alpha değerinin (,854) mükemmel düzeyde güvenilir katsayıda çıkması sebebiyle anketin uygulanabilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Anket formunda üç bölüm yer almaktadır. İlk bölümde; anket katılımcılarının Beş Faktör Kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise bireysel yatırımcıların davranışsal finans eğilimlerini tespit etmeyi amaçlayan sorular yer almaktadır. Son bölümde yanıtlayıcılara ilişkin demografik sorular yer almaktadır. Kullanılan 5'li Likert ölçeği Kesinlikle Katılıyorum(5), Katılıyorum(4), Kararsızım(3), Katılmıyorum

(2) ve Kesinlikle Katılmıyorum (1) şeklindedir. Anket uygulaması sonucu veriler SPSS (Statistical For Social Sciences) 18.0 for Windows istatistik paket programıyla analiz edilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmamızı gerçekleştirmek için gerekli olan verilerin toplandığı anket çalışması 26 Eylül-17 Aralık 2017 tarihleri arasında ve toplamda 623 adet bireysel yatırımcıdan veriler elde edilmiştir.

Tablo 3. Bağımlı Değişken Yatırımcı Eğilimlerine Ait Faktör Analizinin Tablosu

Değişkenler		Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Öz Değer
Kendini Kandırma Eğilimi	Kaybettiren yatırımların başkalarının portföyünde olduğunu düşünürüm	,759	15,865	3,649
	Finansal faaliyetlerim sonucunda gerçekleşen olumlu durumların kendi başarımla, olumsuz durumların ise kötü şans tarafından olduğunu düşünürüm.	,762		
	Yatırım araçlarının kaybettirmesinin kötü şans olduğunu düşünürüm.	,742		
	Yatırım yaparken kendime ve yatırıma güvenim çok yüksektir.	,756		
	Yatırım stratejilerim diğer yatırımcılardan daha başarılıdır.	,799		
	Gelecek dönemde ekonomik gelişmeler pozitif yönde olacak.	,744		
Bilişsel Eğilim	Aniden kar eden şirketin geçmiş performansının düşük oluşu nedeniyle kazancının geçici olduğunu düşünerek bu hisseler ile ilgilenmem.	,724	12,709	2,923
	Küçük hisseler daha çok kazandırsa da ben büyük şirketleri tercih ederim	,798		
	Borsa performansı iyi olan şirket iyi bir şirkettir.	,687		
	Bir hisse senedi son iki yılda ortalamadan üzerinde getiri sağlamışsa, bu hisseler gelecek yıl da ortalamadan üstünde bir performans gösterecektir	,701		
Duygusal Eğilim	Yatırımımın geçmiş performansı ile sonraki getirilerimi tahmin edebilirim	,633	12,743	2,931
	Kazandıran hisse senetlerini satıp, kaybettiren hisseleri elimde tutarım.	,740		
	Yatırım kararlarım sonrası olası hayal kırıklıklarımı dikkate alırım.	,765		
	Kendi çalıştığım şirketin hisselerine yatırım yapmayı tercih ederim.	,764		
	İlki finansal yatırım aracı arasında kararsız kaldığımda, hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğum aracı seçerim.	,720		
Sosyal Eğilim	Piyasadaki yatırımcıların hareketleri doğrultusunda hareket ederim.	,932	10,801	2,484
	Diğerlerin kararlarını anlayamadığım da alışı satışı hareketlerim artar.	,858		
	Piyasadaki yatırımcıların tercihlerine bakıp çoğunluğun kararını izlerim	,913		
K. Kaçınma Eğilimi	Yatırımım sonucunda kayıp olursa sonrasında daha dikkatli davranırım.	,753	9,854	2,267
	Yeni bir hisse senedi aylmayı düşündüğümde, o hisse senedinin, portföyüm risk düzeyi üzerindeki etkisini düşünürüm.	,612		
	%80 olasılıkla 400 TL kazanmak yerine %100 olasılıkla 300TL kazanmayı tercih ederim.	,746		
Oto Kontrol	Kısa vadede elde edeceğim kazançlar için uzun vadeli stratejilerimi değiştirebilirim.	,885	7,060	1,624
	Uzun vadeli stratejilerim kısa vadeli hedeflerimden daha fazla önemlidir.	,898		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: ,810 Approx. Chi-Square: 7304,832 Bartlett's Test of Sphericity: ,000. Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Açıklanan Varyans Toplam:69,034				

Faktör analizi sonucu kullanılmakta olan veri setinin faktör analizine uygunluğu için gerekli olan KMO değerinin 0,50'den büyük (KMO 0,810) ve Bartlett testi sonucunun anlamlı olduğu ($p < 0$) ve anket verilerinin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. Faktör analizi için varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Analiz edilen 24 maddeden; faktör yükü olmayan 1 ifade çıkarıldıktan sonra 23 önerme açıklayıcı faktör analize tabi tutulmuştur. Literatürde genel olarak dört boyuttan oluşan yatırımcı eğilimleri, uygulanan faktör analizi sonucu altı faktör altında toplanmıştır. Kendini Kandırma Eğilimi, Bilişsel Eğilimler, Duygusal Eğilimler ve Sosyal Eğilimlerin yanı sıra Bilişsel eğilimin alt boyutu olan kayıptan kaçınma eğilimi ile duygusal eğilimin alt boyutu olan oto kontrol eksikliği eğiliminin farklı birer boyut olarak ele alınması gerektiği tespit edilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların demografik özellikleri

Demografik Özellikler		Sayı	Yüzde	Demografik Özellikler		Sayı	Yüzde	
Cinsiyet	Kadın	242	38,8	Eğitim Düzeyi	İlköğretim	29	4,7	
	Erkek	381	61,2		Lise	169	27,1	
	Toplam	623	100,0		Önlisans	86	13,8	
Yaş	18-24 Arasında	90	14,4		Lisans	293	47,0	
	25-34 Arasında	201	32,3		Lisansüstü	46	7,4	
	35-44 Arasında	212	34,0		Toplam	623	100,0	
	45-54 Arasında	107	17,2		Meslek Grupları	Ücretli Özel Sektör	246	39,5
	55 ve Üstü	13	2,1			Ücretli Kamu	206	33,1
	Toplam	623	100,0			Serbest Meslek	42	6,7
Medeni Durum	Bekar	214	34,3			İşyeri sahibi	40	6,4
	Evli	383	61,5	İşsiz		23	3,7	
	Diğer	26	4,2	Diğer		46	10,6	
	Toplam	623	100,0	Toplam	623	100,0		

Tablo 4.' te görüldüğü gibi Türkiye genelinde ankete katılan 623 bireysel yatırımcının önemli bir kısmı erkek (%61,2), 25-44 yaş arasında (% 66,3) ve evli (61,5) yatırımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yarısı (%47,0) lisans mezunu ve çoğunluk kesimi ücretli özel sektör/kamu (%72,6) çalışanlarından oluşmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Hisse Senedi Yatırım Deneyimlerine Göre Dağılımı

Yatırım Özellikleri			Sayı	Yüzde	Yatırım Özellikleri			Sayı	Yüzde
Yatırım Deneyimi	1 Yıldan Az	213	34,4	Elde Tutma Süresi	0-3 Ay Arası	251	40,5		
	1-3 Yıl Arası	221	35,6		4-6 Ay Arası	192	31,0		
	4-6 Yıl Arası	186	30,0		7-11 Ay Arası	91	14,7		
	Toplam	620	100,0		1-3 Yıl Arası	63	10,2		
Elde Tutulan Hisse Senedi	1-3 Adet	496	80,1	4-6 Yıl Arası	12	1,9			
	4-6 Adet	101	16,3	7 Yıl ve Üzeri	10	1,6			
	7-10 Adet	12	1,9	Toplam	619	100,0			
	11-15 Adet	6	1,0	%10 ve Altı	470	75,9			
	16 Adet ve Üzeri	4	0,6	%11-25 Arası	122	19,7			
Toplam	619	100,0	%26-50 Arası	17	2,7				
Dikkate Alınan Faktörler	Yurtdışı Piyasalar	48	7,7	Hisse	%51-75 Arası	5	0,8		
	Siyasi İstikrar	5	8,1		%76 ve Üzeri	5	0,8		
	Faiz Oranları	102	16,5		Toplam	619	100,0		
	Döviz Kuru	175	28,2		Yatırım Değeri	1.000 ve Altı	112	18,1	
	Altın	111	17,9	1.001-5.000 Arası		129	20,8		
	Temel Analiz	11	1,8	5.001-10.000 Arası		153	24,7		
	Teknik Analiz	35	5,6	10.001-50.000 Arası		125	20,2		
	Şirket Haberleri	33	5,3	50.001-100.000 Arası		78	12,6		
	Alınan Tüyolar	42	6,8	100.001 ve Üzeri		22	3,6		
	Diğer	13	2,1	Toplam	619	100,0			
Toplam	575	100,0							

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların %34,4'ünün 1 yıldan az %35,6'sının 1-3 yıl arası, %30,0'nin 4-6 yıl arası yatırım deneyimine sahip olduğu görülmektedir. 251 katılımcı (%40,5) hisselerini 0-3 ay arası elinde tutmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %95'inin (592 kişi) yatırımlarındaki hisse senedi oranı %25 ve altındadır. Yaklaşık her 5 katılımcıdan 4'ü (%80,1) en fazla üç adet hisse senedine yatırım yapmaktadır. Yatırımcıların yatırım kararlarında en çok dikkate aldığı ilk üç faktör sırasıyla döviz kuru, altın ve faiz oranlarıdır. En az dikkate aldıkları faktörler ise temel analiz ve diğer faktörler olmaktadır.

Tablo 6.Beş Faktör Kişilik Kuramının Yatırımcı Eğilimleri Üzerindeki İlişkisi

Değişkenler	Dışa Dönük/ İçe Dönük		Uyumluluk		Sorumluluk Sahibi		Duygusal Dengesiz		Gelişime Açık		Toplam
	Dışa Dönük	İçe Dönük	Uyumlu	Uyum suz	Sorum lu	Sorum suz	Denge siz	Dengeli	Gelişim Açık	Gelişim Kapalı	
	Kandırma	233 %37,4	151 %24,2	349 %56,0	30 %4,8	298 %47,8	81 %13,0	179 %28,7	200 %32,1	311 %49,9	
Kandır mama	146 %23,4	93 %14,9	218 %35,0	26 %4,2	183 %29,4	61 %9,8	95 %15,2	149 %23,9	194 %31,1	50 %8,0	244 %39,2
Bilişsel Olan	326 %52,3	202 %32,4	491 %78,8	37 %5,9	402 %64,5	126 %20,3	233 %37,4	295 %47,4	436 %70,0	92 %14,8	528 %84,8
Bilişsel Olmayan	58 %9,3	37 %5,9	76 %12,2	19 %3,0	79 %12,7	16 %2,6	41 %6,6	54 %8,7	69 %11,1	26 %4,2	95 %15,2
Duygusal Olan	291 %46,7	175 %28,1	430 %69,0	36 %5,8	360 %57,8	106 %17,0	210 %33,7	256 %41,1	384 %61,6	82 %13,2	466 %74,8
Duygusal Olmayan	93 %14,9	64 %10,3	175 22,0	20 %3,2	121 %19,4	36 %5,8	64 %10,3	93 %14,9	121 %19,4	36 %5,8	157 %25,2
Sosyal Olan	280 %44,9	168 %27,0	412 %66,1	36 %5,8	333 %53,5	115 %18,5	204 %32,7	244 %39,2	368 %59,1	80 %12,8	448 %71,9
Sosyal Olmayan	104 %16,7	71 %11,4	155 %24,9	20 %3,2	148 %23,8	27 %4,3	70 %11,2	105 %16,9	137 %22,0	38 %6,1	175 %28,1
Oto Kontrolü Olmayan	251 %40,3	161 %25,8	374 %60,0	38 %6,1	318 %51,0	94 %15,1	185 %29,7	227 %36,4	338 %54,3	74 %11,9	412 %66,1
Oto Kontrolü Olan	133 %21,3	78 %12,5	193 %31,0	18 %2,9	163 %26,2	48 %7,7	89 %14,3	122 %19,6	167 %26,8	44 %7,1	211 %33,9
Kayıptan Kaçınan	319 %51,2	190 %30,5	478 %76,7	31 %5,0	383 %61,5	126 %20,2	224 %36,0	285 %45,7	422 %67,7	87 %14,0	509 %81,7
Kayıptan Kaçınmayan	65 %10,4	49 %7,9	89 %14,3	25 %4,0	98 %15,7	16 %2,6	50 %8,0	64 %10,3	83 %13,3	31 %5,0	114 %18,3
Toplam	384 %61,6	239 %38,4	567 %91,0	56 %9,0	481 %77,8	142 %22,8	274 %44,0	349 %56,0	505 %81,1	118 %19,0	

Kendini kandırma eğilimine sahip katılımcıların %37,4'ü dışadönük, %56'sı uyumlu, %47,8'sorumlu, %32,1'i duygusal dengeli ve %49,9'u gelişime açık kişilik özelliğine sahiptir. Bilişsel eğilime sahip 326 katılımcı dışa dönük,491 katılımcı uyumlu 402 katılımcı sorumlu 295 katılımcı duygusal dengeli ve 436 katılımcı ise gelişime açık kişilik özelliği göstermektedir. Duygusal eğilime sahip katılımcıların %46,7'si dışa dönüklük, %69'u uyumlu, %57,8'i sorumlu, %41,1'i duygusal dengeli ve %61,6'sı gelişime açık kişilik özelliğine sahiptir. Sosyal eğilime sahip 280 katılımcı dışa dönük, 412 katılımcı uyumlu, 333 katılımcı sorumlu, 244 katılımcı duygusal dengeli ve 368 katılımcı gelişime açık kişilik özelliği göstermektedir. Oto kontrol eksikliği eğilimine sahip katılımcıların

%40,3'ü dışadönük, %60'ü uyumlu, %51'isi sorumlu, %36,4'ü duygusal dengeli ve %54,3'ü gelişime açık kişilik özelliğine sahiptir. Kayıptan kaçınma eğilimine sahip katılımcıların %51,2'si dışadönük, %76,7'si uyumlu, %61,5'i sorumlu, %45,7'si duygusal dengeli ve %67,7'si gelişime açık kişilik özelliği göstermektedir.

Tablo 7. Demografik Özelliklerin Yatırımcı Eğilimleri ile Karşılaştırmalı Analizi

Değişkenler	Duygusal Olan	Duygusal Olmayan	Ki-Kare Sig.	Değişkenler	Kendini	Kendini	Ki-Kare Sig.		
					Kandırma	Kandırma			
Yaş	18-24 Arası	21 (%23,3)	69 (%76,7)	Medeni Durum	Bekar	68 (%31,8)	146 (68,2)	,012	
	25-34 Arası	36 (%17,9)	165 (%82,1)		Evli	162 (%42,3)	221 (%35,5)		
	35-44 Arası	71 (%33,5)	141 (%66,5)		Diğer	14 (%53,8)	12 (%46,2)		
	45-54 Arası	25 (%23,4)	82 (%76,6)		Değişkenler	Sosyal Olmayan	Sosyal Olan		Ki-Kare Sig.
	55 ve Üstü	4 (%30,8)	9 (%69,2)		Bekar	59 (%27,6)	155 (%72,4)		,039
Eğitim	İlköğretim	10 (%34,5)	19 (%65,5)	Evli	103 (%26,9)	280 (%73,1)			
	Lise	35 (%20,7)	134 (%79,3)	Diğer	13 (%50,0)	13 (%50,0)			
	Önlisans	32 (%37,2)	54 (%62,8)	Ücretli Özel Sektör	72 (%29,3)	174 (%70,7)	,039		
	Lisans	67 (%22,9)	226 (%77,1)	Ücretli Kamu	49 (%23,8)	157 (%76,2)			
Lisansüstü	13 (%28,3)	33 (%77,1)	Serbest Meslek	11 (%26,2)	31 (%73,8)				
Medeni Durum	Kayıptan Kaçınmayan	Kayıptan Kaçınan	Ki-Kare Sig.	Meslek	İşyeri Sahibi	18 (%45,0)	22 (%55,0)	,039	
					İşsiz	10 (%43,5)	13 (%56,5)		
					Diğer	15 (%22,7)	51 (%77,3)		
					Bekar	34 (%15,9)	180 (%84,1)		
Evli	73 (19,1)	310 (80,9)	0,12						
Diğer	7 (%26,9)	19 (%73,1)							

Yatırımcı eğilimleri ile demografik özellikler arasında ki kare analizi uygulanmış ve anlamlı çıkan sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur. Kendini kandırma eğilimi, sosyal eğilim ve kayıptan kaçınma eğilimi medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ayrıca sosyal eğilim mesleğe ($p<0,05$) göre farklılık gösterirken, duygusal eğilim yaşa ($p<0,05$) ve eğitime ($p<0,05$) göre anlamlı bir farklılık olduğu göstermektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Davranışsal finansın, insanların rasyonellikten uzak ve birbirlerinden farklı bireysel davranışlara sahip yatırımcılardan oluştuğunu savunmasının altında yatan önemli sebeplerden biri de her bireyin birbirinden farklı kişilik özelliğine sahip oluşudur. Bu çalışmanın amacı da bu düşünceyle yola çıkarak Türkiye’de finansal piyasalarda faaliyet gösteren bireysel yatırımcıların yatırım kararlarındaki farklılıklara sebep olan kişilik tiplerini belirlenmesi ve bu kişilik tiplerinin hangi yatırımcı eğiliminde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda yatırımcıların davranışsal finans alanında gösterdikleri kendini kandırma eğilimi, bilişsel eğilimler, duygusal eğilimler ve sosyal eğilimlerden bireysel yatırımcıların hangi eğilimleri taşıdıkları analiz edilmiştir. Aynı şekilde araştırmanın ikinci değişkeni olan beş faktör kişilik kuramının dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve gelişime açıklık kişilik özelliği de değerlendirilerek bu iki değişkenin arasındaki ilişki irdelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında kişilik tiplerine göre dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve gelişime açıklık kişilik özelliğine sahip yatırımcıların kendini kandırma bilişsel, duygusal, sosyal, oto kontrol eksikliği ve kayıptan kaçınma eğilimi taşıdıkları tespit edilmiştir. Ayrıca kendini kandırma ve sosyal eğilim erkek katılımcılarda daha fazla görülürken, bilişsel eğilimler, duygusal eğilimler, oto kontrol eksikliği ve kayıptan kaçınma eğilimlerinin kadın katılımcılarda daha fazla görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Yatırım kararlarında dikkate alınan en önemli faktörün döviz kuru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kendini kandırma, bilişsel ve sosyal eğilimin en sık görüldüğü yaş aralığı 35-44 olurken, duygusal ve oto kontrol eksikliği eğiliminin en sık görüldüğü yaş aralığı 25-34 olarak tespit edilmiştir. Eğitim durumuna göre en fazla kendini kandırma, bilişsel, duygusal, sosyal, oto kontrol eksikliği ve kayıptan kaçınma eğilimi lisans mezunlarında, meslek gurubuna göre ise ücretli özel sektör çalışanlarında görülmüştür. Araştırma sonucunda kişilik özelliklerinin yatırımcı eğilimleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye genelinde değerlendirilen bireysel yatırımcıların çoğunluk olarak kişilik özelliklerinin dışa dönük, uyumlu, sorumlu, duygusal dengeli ve gelişime açık özelliklerinde

yoğunlaştığı ve bu yoğunlaşmanın da yine ağırlıklı olarak benzer eğilimlere sebep olduğu görülmektedir.

Kişilik kuramları ile bireysel yatırımcıların eğilimlerini karşılaştıran çalışmaların kısıtlı olması nedeniyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma Türkiye genelindeki bireysel yatırımcıları ile sınırlıdır. İlerde yapılacak çalışmalar için araştırmacılara farklı kişilik kuramları ile yatırımcı eğilimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Adler, A. (1979). *İnsanı Tanıma Sanatı*. (Çev. Şelale Başar). İstanbul: Dergah Yayınları.

Akin, H., (2009). Menkul Kıymet Portföy Yatırımlarında Davranışsal Finans Yönteminin Kullanılması ve Bir Uygulama Örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Aktaş, F. R. (2012). Davranışsal Finans ve Yatırımcı Psikolojisi İMKB Üzerine Ampirik Bir Analiz. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Allık, J. ve McCrae, R., (2002). A Five-Factor Theory Perspective. *University of Tartu, National Institute on Aging*, 3003-321.

Aren, S., (2019). Davranışsal Finansın Psikolojik Eğilimlerinin Kavramsal Değerlendirmesi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2/127-160.

Aslıpek, F. (2014). Öğretmenlerin Kişilik Tipleri İle Çatışma Çözme Stratejileri Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Zirve Üniversitesi, Gaziantep.

Ateş, A. (2007). Finansal Yatırımların Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Aydoğan, E. (2013). Zıtlık Yatırım Stratejisinin Davranışsal Finans Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi –Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama-. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Barak, O. (2006). Hisse Senedi Piyasalarında Anomaliler ve Bunları Açıklamak Üzere Geliştirilen Davranışsal Finans Modelleri –İMKB’de Bir Uygulama. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Barberis, N., Shleifer, A. And Vishny, R. (1998). A Model Of Investor Sentiment.

Journal of Economics, 49, 307-343.

Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.

Bostancı, F. (2003). Davranışçı Finans. *Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi*. İstanbul.

Böyükaslan, A. (2012). Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Afyonkarahisar Örneği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün Ö. E., Karadeni, Ş., ve Demir, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (17. Basım). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Cüceloğlu, D. (1996). *İnsan ve Davranış* (6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi. Ede, M. (2007). Davranışsal Finans ve Bireysel Yatırımcı Davranışları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Elmas, B. (2010). Hisse Senedi Yatırımcılarının Davranışsal Özellikleri – Bireysel Yatırımcıya Yönelik Bir Araştırma-. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Ertan, Y. (2007). Davranışsal Finans ve Pişmanlık Teorisi'nin Döviz Kuru Riskinden Korunma Kararına Etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Evensky, H. (2017). New Research on Wealth Management and Behavioral Finance Deserves Your Attention. *Journal Of Financial Planning*, 36-37.

Hamurcu, Ç. (2015). Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Sektörü Çalışanları Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Econometrica. *Journal of The Econometric Society*, 47(2), 263-291.

Karakaya, E. (2013). Kişilik Tiplerinin Satış Performansı Üzerindeki Etkisi ve Süper Market Zincirlerinde Bir Uygulama. Yayınlanmamış doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Kim, K.A. ve Nofsinger, J.R. (2008). Behavioral Finance in Asia. *Pacific-Basin Finance Journal*, 16(2008), 1-7.

Kojabad, A.N. (2012). Menkul Kıymetler Borsalarında Alınan Yatırımcı Kararlarına Davranışsal Finansın Etkileri: Tahran Menkul Kıymetler Borsası Örneği ve İMKB Karşılaştırması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Küden, M. (2014). Davranışsal Finans Açısından Bireysel Yatırım

Tercihlerinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gediz Üniversitesi, İzmir.

McCrae, R. R. and Costa, P. T. (1987). Validation of the Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90

McCrae, R. R. and John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.

Merdan, E. (2013). Beş Faktör Kişilik Kuramı İle İş Değerleri İlişkisinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, 440-159.

Mullainathan, S. and Thaler, R. (2000). Behavioral Economics. *NBER Working Paper Online*, No:7948. <http://www.nber.org> adresinden 12 Eylül 2017 tarihinde alınmıştır.

Özan, M.H. (2010). İşletmelerde Alınan Finansal Kararların Yatırımcı Davranışları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Ritter, J.R. (2003). Behavioral Finance. *University of Florida, Pacific-Basin Finance Journal* 2(2003), 429-437.

Sevi, E. S., (2009). Psikobiyolojik Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Kuramı: Mizaç ve Karakter Envanteri (TCI) ile Beş Faktör Kişilik Envanterinin (5FKE) Karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Somer, O. (2001). Çeşitli Çalışma Alanlarının Beş-Faktör Kişilik Boyutlarıyla İlişkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(1), 31-40.

Sönmez, T. (2010). Davranışsal Finans Yaklaşımı: İMKB’de Aşırı Tepki Hipotezi Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Tabak, A., Basım, H. N., Tatar, İ. ve Çetin, F. (2010). İzlenim Yönetimi Taktiklerinde Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Rolü: Savunma Sanayiinde Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 10(2), 539-557.

Taşkesen, S. (2014). Lise Öğrencilerinin Kişilik Tipleri ile Sanata Olan İlgileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tekin, B. (2018). Bilişsel Önyargı ve Heveristik Bağlamında Finansın İnsani Boyutu Olarak “Davranışsal Finans”:Bir Literatür İncelemesi ve Derleme Çalışması. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2(2018).

TSPB, (2018) Türkiye Sermaye Piyasalar Birliği. <https://www.tspb.org.tr/veriler/> adresinden 30.05.2018 tarihinde alınmıştır.

Tozkoparan, G. (2013). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Çatışma Yönetim Tarzlarına Etkisi: Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 189-231.

Araştırma Makalesi/Research Article

**KARŞIT YAZIN TÜRÜ OLARAK POP YAZINI: ROLF DIETER
BRINKMANN ÖRNEĞİ**

*POP WRITING AS COUNTER ARGUMENT: SAMPLE OF ROLF DIETER
BRINKMANN*

Hikmet ASUTAY*, Burcu ÖZTÜRK**

Geliş Tarihi: 11.01.2019

Kabul Tarih: 29.11.2019

Received

Accepted

ÖZ: İkinci dünya savaşı sonrası Amerika'da savaş karşıtlığı ile birlikte ortaya çıkan ve zamanla her ülkeye yayılan pop yazını, iletişim araçlarının büyük etkisiyle yazın dünyasında karşıt akım olarak yerini almıştır. Savaş sonrası her şeyden bunalan insanlar yeniliklere ihtiyaç duymuş ve özellikle ülkenin genç nüfusu tarafından bu akım destek görmüştür. Eserlerde serbestlik ön plana geçmiş, yazarlar ve şairler herhangi bir kural kaygısı taşımadan çalışmalarını oluşturmuştur. Bu kuralsızlık durumu en çok şiirlerde kendisini belli etmektedir. Şiirlerde pop yazın öğelerine çok sık rastlanmaktadır. Kuralsız, kimi zaman sadece bir kelimeden oluşan dizeler ya da dönemi çağrıştıran kelimelerin yer alması pop yazını incelemek açısından önemlidir. Alman edebiyatında pop yazının temsilcisi olan ve bugüne kadar çok fazla ele alınmayan Rolf Dieter Brinkmann, şiirlerinde pop yazın öğelerini barındırmış ve bu akımın örneklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın pop yazın incelemeleri için bir yenilik getirmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın kuramsal bölümünde pop yazın kavramı irdelenmeye çalışılmıştır. Şiir incelemelerinde özellikle ülkemizde pop yazını ve Rolf Dieter Brinkmann hakkında pek bir çalışma bulunmaması ve de pop yazın unsurlarının günümüzde güncel olması, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Uygulama bölümünde ise şairin şiirlerinden üç tanesi biçim ve içerik yönünden çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu şiirlerde bulunan pop yazın öğeleri yorumlama tekniği kullanılarak açıklanmıştır. Bu konunun ele alınmasının amacı, Alman yazınında R. D. Brinkmann'ın pop yazını temsilcisi olarak nasıl ve ne şekilde yer aldığıdır. Ayrıca Brinkmann örneğinde pop yazını ürünü olarak şiirlerinin incelenerek yorumlanmasıdır. Bu bakımdan çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara da ışık tutması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karşıt yazın, Pop yazın, Alman edebiyatı, Şiir, Rolf Dieter Brinkmann.

ABSTRACT: The pop-literature, that emerged with anti-war and spread to every country over time, has taken its place as a counter argument in the world of literature with the great influence of communication means. The people, who were tired after the war, needed innovations and this literature trend was supported especially by the young population of

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, hikmetasutay@yahoo.de, ORCID: 0000-0002-0533-7708.

** burcuozturk@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5588-0963.

the country. The freedom was at the forefront in writings, writers and poets have created their work without any rule. This state of irregularity is most evident in poems. The pop-literature items are very common in poems. It is important in terms of examining pop literature which includes the unqualified words, sometimes just a word, or words that evoke the period. Rolf Dieter Brinkmann, a representative of pop literature in German literature who was not deeply explored today, has kept pop songs in his poems and ensured the emergence of samples of this genre. For this reason, this study is aimed at introducing novelty for the analysis of pop literature texts. In the theoretical part of the study it was tried to be examine the concept of pop literature. The absence of much work in poetry examinations about pop writing and Rolf Dieter Brinkmann, especially in our country, and the currently of pop typography elements, creates the starting point of the work. In the application section three poems of this poet were tried to be investigated in terms of form and content. The items, which are found in these poems, have been explained by using the interpretation technique. The purpose of this study is how and in what way Rolf Dieter Brinkmann was proposed by a representative of pop literature. In addition, Brinkmann regards poetry as a product of pop literature. It is expected that the work in this way also will sheds light on the work to be done in the future.

Key Words: Counter Argument, Pop Literature, German Literature, Poetry, Rolf Dieter Brinkmann.

1. GİRİŞ

Türkiye’de bugüne kadar hakkında çok fazla araştırma¹ yapılmayan Rolf Dieter Brinkmann pop yazının Almanya’daki en önemli temsilcilerindendir. Pop yazının ilk örneklerini Amerika’dan esinlenerek veren Brinkmann, şiirlerinde bu yazın türünün öğelerini sıkça kullanmış ve pop yazın ruhunu okuyucuya hissettirmiştir. Böylece Amerika’da filizlenen pop yazın/ popüler edebiyat geniş kitleye ulaşmaya başlamıştır.

İlk olarak Amerika’da ortaya çıkan ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın her yerine yayılan pop yazını terimine değinmek gerekir. Türk Dil Kurumu popüler kelimesini “halkın arasında yaşayan motiflere, öğelere yer veren, onlardan yararlanan, halkın zevkine uygun, halk tarafından tutulan; herkesçe tanınan, bilinen” (TDK 2018: www.tdk.gov.tr) olarak tanımlamıştır. Yazarlar tarafından ise seçtikleri konularla ve metinlerinin içerikleriyle duygu ve düşüncelerini, hayata bakışlarını, çığlıklarını, isyanlarını, seslerini ve tarzlarını aktarmada kullandıkları önemli bir araçtır denebilir. Popüler edebiyat bağlamında bakıldığında dönemin şartlarından etkilenen bir akım görülmektedir. Öğrenci Hareketi² (Bkz.: Erkayhan;

¹ Yapılan alan yazın taramalarında herhangi bir akademik çalışma vb. bulgulara rastlanmamıştır.

² Tarihe “68 Olayları” olarak geçen "Mayıs olaylarından birkaç ay öncesine kadar Fransa’da öğrenci hareketi, asıl olarak Vietnam savaşıyla dayanışma boyutlarında aktif

2011, s.84) olayları sonrası edebiyat popüler yazın olma yoluna girmiştir. Çağ romanları buldukları dönemin siyasi olayları ve toplumsal durumları ile bağlı oldukları için popüler yazın örnekleri de bu gruba dahil edilebilir (Geissler; 1964, s. 8). Çünkü bu eserlerde dönemin izlerini görmek mümkündür. Toplumun durumunu anlatan bu eserler dönemin şartlarını anlatarak okuyucuyu aydınlatmaktadır.

Toplumsal hareketleri yorumlamak güç olsa da, içeriğinde çok fazla dinamik vardır. Etkilediği ve etkilediği alanlar; toplumun içselleştirdiği bir sorunun ya da değişimin meydana gelmesi için gerçekleştirilen; devletin, kural koyucunun ya da bir sistemin karşısında durulması sonucu meydana gelen duruş olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda karşıt yazın olarak ortaya çıkan popüler edebiyat nedir ve nasıl ortaya çıkmıştır? Hangi yazarlar tarafından temsil edilmiş ve özünde hangi konulara yer vermiştir, gibi sorulara cevap aradığımız çalışmamızda, amaç karşıt yazın olarak hangi amaçla bu yazın türünün ortaya çıktığını açıklamak ve özellikle Alman yazınında dönemin önemli temsilcilerinden olan Rolf Dieter Brinkmann şiirlerinde dönemin yansıyan özelliklerini bulmak, aynı zamanda da bu konuya açıklık getirmektir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak belirli bir süre sonra yenilik arayan, kendine hitap etmeyen şeylerden bir süre sonra sıkılan gençlik açısından bu konuyu ele almakta fayda vardır.

2. TOPLUMSAL HAREKETLERDE GENÇLİK SOSYOLOJİSİ

Toplumsal hareketlerin sebeplerini tam olarak belirtmek mümkün olmayabilir. Siyasal, sosyolojik, psikolojik sebepler başta olmak üzere; sürekli aynı tarzların yer alması sonucu oluşan sıkılganlık ve bıkkınlık hissi sonucu ortaya çıkan “yenilik arama duygusu” da bu hareketlere sebep olabilir. Burada hareketin sebebini anlamlandırmak için cevaplamamız gereken sorular: Hareketin kimliği nedir? Kimler tarafından başlatılmıştır? Hareket neye karşıdır? Bu soruların cevapları ile hareketin ne olduğu ve hangi sınıflandırma içerisinde yer aldığı belirlenebilir.

Gençlik sosyolojisi ise bu toplumsal hareketlerde büyük bir yere sahiptir. Çünkü insan hayatı farklı evrelerden oluşur. Bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık evreleri. Her dönemin kendine has özellikleri olsa da ergenlik ve gençlik dönemleri hem kişisel açıdan hem de toplum açısından daha da

durumdayken, 1967 sonlarında de Gaulle'nin Milli Eğitim Bakanı'nın hazırladığı “üniversite reformu”, öğrenci hareketini bir dayanışma hareketi olmaktan çıkartmıştır. 29 Mart 1968'de ülke geneline yayılan hareket ile tüm Fransa'daki üniversiteler öğrenciler tarafından işgal edilmiş ve eylemler bir üst boyuta çıkmıştır". Bkz. Şafak Erkayhan (2011)

önemlidir. Gençlik hareketi olarak adlandırılan evre, Öğrenci Hareketi'nde yer alan grubu temsil etmektedir. Çünkü genç kesim olarak nitelendirilen kişiler tam da Öğrenci Hareketi oluşumundaki kişilerin yaş grubuna denk gelmektedir. Dolayısıyla aynı yaş grubu-akran olan kişiler bir araya gelerek gruplaşırlar. Bu gruplaşmanın sebebi olarak yetişkin grup ile aralarındaki nesil farkı, düşünce farkı, değer farkı, zihniyet farkı söylenebilir.

Aslında gençliğin omuzlarında çok fazla yük vardır: Yeniliklere açık olmak, çoğunluğa karşı azınlık olmak, isyan eden ilk grup olmak, her olayda ilk sırada yer almak vb. Değişen zamana ve şartlara uyum sağlayan ilk grup gençliktir çünkü. Eskiye kabul etmeyen, sürekli yeniliklerin peşinde olan, hatta yeniliği kabul etmekle kalmayıp, nesil farkı olan grupların bile bu duruma uyum sağlayabilmesi için çabalayandır. Amerika'da da II. Vietnam Savaşı sonrası benzer bir gruplaşma yaşanmış ve gençlik grubu olan öğrenci topluluğu bir araya gelerek seslerini kendi ülkelerinde duyurmakla kalmayıp, dünyaya duyurmuş, aynı zamanda da büyük ses getirmişlerdir.

3. POP YAZININ ORTAYA ÇIKIŞI

Pop yazın 1950'li yıllarda ilk olarak filizlenmeye başlıyor. Aslında bu dönem savaş karşıtlığı akımının doğması olarak yorumlanabilir. Çünkü Amerika-Kore-Vietnam Savaşları ile savaş karşıtlığı dönem başlamış; resim ve müzik gibi sanat dalları başta olmak üzere çeşitli medya araçlarının da gelişmesiyle daha çok kitleye hitap etme fırsatı bulmuş ve daha çabuk yayılmıştır. İlk olarak Amerika'da başlamış olmasına rağmen medya kanalları aracılığıyla Avrupa'da etkisin hissettirmeye başlamıştır.

1960'lı yıllar, toplumun belli bir kesimi olan gençlik tarafından var olan düzenin sorgulandığı ve isyanların başladığı bir dönemdir. Bu isyanların en önemlisi 3 Mayıs'ta Paris Sorbonne Üniversitesi'nde başlayan öğrenci hareketidir (Erkayhan; 2011, s. 84). Tarihe 68 öğrenci olayları olarak geçen bu hareket, "tüm dünyayı hızla saran ve köklü değişimlerin doğmasını sağlayan geniş kitlesel harekettir" (Asutay; 2001, s.5). Kısa sürede Avrupa'ya yayılan hareket özellikle Vietnam Savaşı sonrası farklı bölgelere ve de eğitim, toplumsal projeler gibi farklı alanlara da yayılmıştır.

1970'li yıllarda öğrenci hareketleri sonrası tüm toplumsal alanlar giderek siyasallaşmıştır. Bu dönemde yazınsal eserler başta olmak üzere sanatsal yapıtlarda da çok yönlü değişimler izlenmiştir;

“Sanatçının yaratıcı olarak ilahlaştırılması, sanat yapıtının orijinalliği iddiası, elit değerlerin öne çıkarılarak günlük ve sıradan olanın aşağı görülmesi tavırları yok olmaya başlamış, bunun yerine sanatçılar giderek önemsiz ve sıradan olanın arayışına girmişlerdir” (Erkayhan; 2011, s. 136).

Öğrenci hareketinden sonra pop yazının ortaya çıkmasında gençleri etkileyen bir diğer olgu ise Rock'n Roll müzik tarzıdır. Çünkü müzik insanların politik fikirlerini, yaşama duygularını yansıtmak için kullandığı bir araç, aynı zamanda bir yaşam tarzıdır. "Beatles"³ ya da "Rolling Stones"⁴ gibi müzik grupları toplumun yetişkin nesli tarafından reddedilmiş ve doğrudan hitap ettiği kesim genç kitle olmuştur. Sadece müzikte değil, modada hatta sanatta, giyim kuşam tarzlarında bile bu müzik tarzının etkisi görülmüştür (Uhlig; 2008, s. 2). Aynı zamanda pop yazın hem 'Dada' ve 'Pop Art' akımlarından, hem de Amerikan 'Beat Kuşağı' yazarlarından etkilenmiş ve kendi değerlerini oluşturmuştur (Polat; 2009, s. 60).

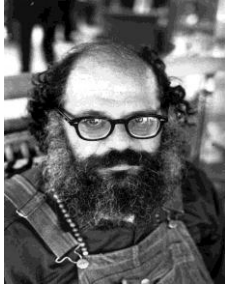
Aynı zamanda Amerika'da Allen Ginsberg, Jack Kerouac, Neal Cassady 'Beat Kuşağı' olarak adlandırılan akımın önemli temsilcilerinden olmuştur. Beat kuşağını oluşturan bu yazarlar Amerika ve Avrupa edebiyatına önemli yenilikler getirmiştir. Kendilerini toplumdaki soyutlayan bu kuşak, alışılmışın dışına çıkmış; alt-kültürel yaşantıları yazdıkları şiir ve nesirlerde hiçbir kaygı gütmeyen açık ifadelerle yer vererek yansıtmışlardır. Gençlik argosu başta olmak üzere günlük konuşma dili kullanmış ve okuyucuda şok etkisi yaratan esrar deneyimleri, cinsellik, homoseksüellik, uyuşturucu kullanımı gibi aşırı uç deneyimlere giren konuları açık bir şekilde ifade etmişlerdir⁵.

Allen Ginsberg döneme *Geheul* (1955) (*Uluma*) ve *America* (1956) adlı şiirleri ile damga vurmuştur. Çünkü bu şiirlerde aslında bir isyan vardır. Amerika'ya karşı bir isyan, bu savaşların ne zaman son bulacağına dair bir sitem başta olmak üzere, siyahilerin haklarının savunulması temalarına da yer vermiştir. Pop yazın eşitlikten yanadır, şiirlerde de bu özelliği hissedilmektedir.

³ 1960 yılında kurulmuş popüler rock müzik grubudur. Bkz. Walter Everett. *The Beatles as Musicians: Revolver through the Anthology* (1999)

⁴ 1962 yılında İngiltere'de kurulan rock müzik grubu. Bkz. Thomas Forget. *The Rolling Stones*. (2003) (s.19)

⁵ Bkz. Thomas Ernst. *Popliteratur*. (2001). 'Beat Generation'.

Fotoğraf 1: Allen Ginsberg

Fotoğraf 2: Jack Kerouac

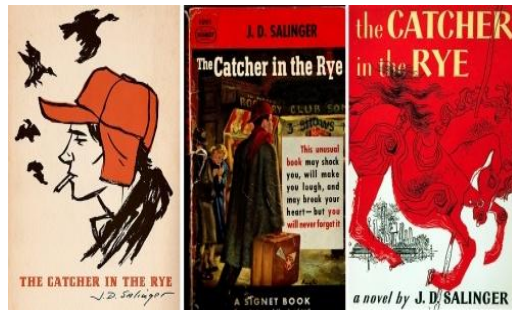

Fotoğraf 3: Neal Cassady

Pop yazın yazarlarının kendilerine has bir üslupları vardır. Hayat felsefesi “karşıtlık” olan bu grup yazarları, eserlerinde de kurallara karşı gelerek akıllarına gelen sözleri kaleme almışlardır. İlk olarak Amerika’da ortaya çıkan pop yazın aslında kara bulutların ortadan kalkması için bir çıkış yolu olarak düşünülebilir. Çünkü II. Dünya Savaşı, onlarca insanın hayatını kaybetmesi, atom bombaları vb. kara bulutların en önemli sebeplerindedir. 1950’lerin ilk yıllarına kadar atmosfer boğucu ve durgundu. Böyle bir ortamda Jerome David Salingers’in *The Cather in the Rye* (1951) (Çavdar Tarlasında Çocuklar) adlı eseri yayınlanmıştır. Eserin kahramanı olan Holden Caulfield her şeye uyan bir toplumun üyesi olmak istememekte ve isyan etmektedir. Yatılı okulundan atılan ve New York’a doğru seyahat eden Holden’in sohbet havasında, adeta okuyucuyla karşılıklı oturmuş konuşuyor gibi olması gençlerin kendilerine bir arkadaş, bir dert ortağı edinmelerini sağlamıştır. Özellikle ergenlik dönemindeki gençlerin diline uygun – isyan ve asabılık- cümleleri gençleri bu esere çekmiştir⁶.

Fotoğraf 4: J. D. Salinger

Fotoğraf 5: The Catcher in The Rye

⁶ a.g.e.

3.1. Almanya’da Pop Yazını

Amerika’dan Almanya’ya müzik, giyim, kuşam ve moda başta olmak üzere kitle iletişim araçlarıyla yayılan pop yazını; Almanya’da başlangıcını 60’lı yıllarda bulmuş ve Rolf Dieter Brinkmann, Hubert Fichte gibi yazarlar tarafından temsil edilmiştir. Jörgen Schäfer’in ifadesiyle; Alman pop yazını Amerikan kültüründen etkilenmiş ve ilham aldığı bu yazını işleyerek Almanya’da ilk örneklerini vermeye başlamıştır (Schäfer; 2003, s.17). Brinkmann’a göre pop, kopyalanan nesnenin niteliksel olarak değiştirilip yeniden üretildiği bir yöntemdir (Schumacher; 2004, s. 123). Bu yöntemde klasik ve genel geçer yazından sıyrılan yazarlar duygu ve düşüncelerini Amerika’daki yazarlar gibi hiçbir estetik kaygı gütmeden ifade etmişlerdir. Argo bir dil, pornografik ifadeler başta olmak üzere yazınsal çerçevede değişen metinler Almanya’da ortaya çıkmaya başlamıştır. Rolf Dieter Brinkmann, Jörg Fauser, Hubert Fichte, Elfriede Jelinek gibi yazarlar Almanya’da bu akımın temsilcileri olmuştur (Biendarra; 2012, s. 39).

Fotoğraf 6: Rolf Dieter Brinkmann

Brinkmann başta olmak üzere Alman pop yazının ilk kuşağı, metinlerini üretirken moda, reklam, çizgi roman, müzik, sinema, televizyon aracılığıyla dolaşıma girerek çoğaltılan gösterge ve anlamlarını yazınsal eserlerinin kurucuları olarak işlevselleştirmişlerdir (Polat; 2009, s.62). 68 kuşağının temellendirdiği fikirler ve geleneksel olandan kopan postmodernizm de pop yazının Almanya’da gelişmesine zemin oluşturmuştur. Bu konuda Jörgen Schäfer pop yazın kavramını, pop göstergelerinin yeniden kodlanarak yazınsal metinlerde yer alması olarak yorumlamıştır (Ernst; 2001, s.7). Bu doğrultuda yazarlar akademik, kurallı, belirli

bir seviyeyi aşmayan, sokak dilinde kullanılan kelimelerden oluşmayan yazınları yazmak yerine, bu duruma karşı “anti” gelişme göstermiş ve tam tersini uygulamışlardır.

1960’ların sonlarına doğru Frank O’Hara, Ron Padgett ve Charles Bukowski gibi yazarların yeni Amerikan şiiri örnekleri Brinkmann’ı etkilemiştir. Çünkü bu eserlerde anlatılan şeylere erişmek mümkündür, diğer bir ifadeyle anlatılan olaylarda yapay kurgu bulunmamakta, tamamen gerçeklerden oluşmaktadır (Adler; 1994, s. 97). Amerikan yazınındaki bu yeni akımı yakından takip eden Brinkmann, 1971 yılından sonra Amerikan popüler kültürünün büyümesine iyice kapılmış, aynı zamanda editör ve çevirmen olarak çalışmasını yer altı yazınının⁷ Almanya’da da kabul görmesi için bir araç olarak kullanmıştır (Gemünden; 1998, s. 49). Brinkmann’ın şiirleri gerçekçi anlatım tarzlarını protesto etmiş, dünyadaki gündelik olayların önemini savunmuştur (Biendarra; 2012, s. 39).

3.2. Pop Yazın Örnekleri: Brinkmann Şiirleri

Genç Alman yazarlar 1969 yılında Rolf Dieter Brinkmann tarafından yayınlanan Amerikan ve İngiliz yer altı edebiyatının güncel durumunu anlatan *ACID* adlı antoloji aracılığıyla bu alışılmadık ve sıra dışı tarz ile tanışıp, ilgilenmeye başlamıştır (Tillmann; 2013, s. 34-35). Yeni bir yazın türü olan pop yazında Rolf Dieter Brinkmann hangi öğeleri kullanmış, cümleleri hangi yapılarla yazmış ve dünyadaki hangi gerçekliğe değinmiştir sorularının cevapları örnekleriyle incelenmiştir.

3.3. Popüler Yazın Öğeleri Barındıran Şiirler

Yazarlar buldukları dönemden, yaşanan siyasal, toplumsal, sosyolojik vb. olaylardan etkilendikleri için şiirlerinde ya da metinlerinde bunları yansıtan tipik öğelere rastlamak mümkündür. Rolf Dieter Brinkmann da pop yazının temsilcilerinden olduğu için şiirlerinde pop yazın öğeleri barındırmıştır. "*Gedicht am 19. März 1964*" adlı şiirinde yorumlama tekniği kullanılarak pop yazın öğeleri incelenmiştir:

Gedicht am 19. März 1964

*Ein Bleistift
ein Blatt Papier
eine Tasse Kaffee
eine Zigarette*

*der letzte Schlager
der Rolling Stones*

⁷ underground-literature: Gerd Gemünden (1998). *Framed Visions: Popular Culture, Americanization, and the Contemporary German and Austrian Imagination*.

*der kommende Frühling
das Familienbild*

*eine Hand
einige Worte
ein Auge
ein Mund (Brinkmann; 1994, s. 14)*

Şiirin başlığı 19 Mart 1964'tür. Tarihe bakıldığında herhangi bir büyük ve önemli olaya rastlanmamaktadır ya da kaynaklara geçmemiştir, bu konuda net bilgi bulunmamaktadır. Brinkmann'ın bu şiiri yazdığı gün acaba tarih 19 Mart 1964 müdür, yoksa herhangi bir sebebi olmadan seçilmiş bir başlık mıdır bu konu hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir.

Bu şiirde herhangi bir kafiye ve uyak uyumuna rastlanmamaktadır. Tamamen serbest yazılmış ve popüler yazının özelliklerinden olan bu serbestliği dizelerde hissettirmektedir. İlk kıtada "bir kalem, bir adet kâğıt, bir fincan kahve, bir sigara" kelimeleri bulunmaktadır. İncelendiği zaman herhangi bir cümleye rastlanmamakta, kelimelerin belirsiz tanımlıklarıyla çekildikleri görülmektedir. Bu kıtada yalnızca bir şairin ve yazarın ihtiyacı olan kâğıt, kalem, kahve ve sigaranın varlığı vurgulanmakta, ya da Brinkmann bu şiiri kaleme alırken etrafındaki nesnelere adlarını serbest bir biçimde dizelere aktarmaktadır.

İkinci kıtada "son şarkı, rocking roll (rock müzik grubu), gelen ilkbahar, aile resmi" kelimeleri kullanılmıştır. Bu kıtada da herhangi bir uyak ya da kafiyeye rastlanmamaktadır. Fakat içerik olarak bakıldığında 1962 yılında İngiltere'de kurulan rock müzik grubunun adı bulunmaktadır. Popüler edebiyatta "Beat" kuşağının etkisi olduğu düşünüldüğünde, rock grubunun müzik tarzı da bu kuşağa uyduğundan aralarında ilişki bulunduğu ve popüler edebiyatı çağrıştırdığı söylenebilir. Şair şiiri yazarken fonda radyo açık, son şarkı olarak rock müzik grubunun bir şarkısı çalmakta; masada bir aile fotoğrafı bulunmakta ve Mart ayının sonları Nisan'ın başları yani ilkbaharın gelişi beklenmektedir diye yorumlanabilir.

Üçüncü kıtada "bir el, bazı kelimeler, bir göz, bir ağız" sözcüklerine yer verilmiştir. Şair, şiirinde cümlelere yer vermediğinden yorumlama kısmında tahmin yürütülmektedir. Pop yazının en önemli özelliği olan şairlerin akıllarına gelen kelimeleri yazması şiire çok açık bir şekilde yansımıştır. Ayrıca pop yazın ile şiir ve düzyazı özgürlüğüne kavuştuğundan bu serbestlik özgürlük olarak yorumlanabilir (Ernst; 2001, s.15). Şairin burada neden çift olan göz ile eli tek olarak yazdığı tartışılabilir. Fakat ilk kıtaya bakıldığında orda kullanılan kelimelerin tanımlıklarının da "bir" sayı sıfatı ile belirsiz olarak yazıldığı

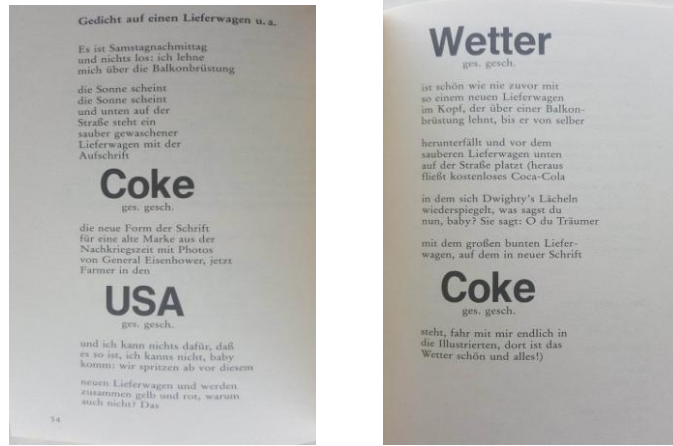
görülmektedir. Bu sebeple ilk kıta ile uyum açısından şairin bu şekilde yazdığı düşünülebilir.

3.4. Görsel Şiir - Visuelle Poesie

Şiirde olduğu gibi görsel imge ve bu imgelerin sözel dayanak noktası arasındaki ilişki çok çeşitlidir. Metafor, mecaz anlam, kinaye dahil bütün söz sanatlarının her çeşidini görmek mümkündür (Bohn; 1993, s. 246). Başarılı bir metin, sanatı en iyi yeteneğiyle taklit eden metindir. Fakat sözel iletişim seri olduğundan iki ifade biçimi arasında oluşan boşluğu kapatmak mümkün değildir. Edebiyatın yapabileceği en iyi şey, sözel iletişim adına sanatı birleştirerek bu boşluğu kapatmaktır. Bunun için en başarılı yöntem kelime ve görüntü arasında bir ilişki yaratmaktır. Görsel şiir bazı sanatsal özellikler edinerek hem görsel hem de sözel bilgi açlığımızı tatmin etmektedir. Efekt etkisine sahip olan kelime ete bürünür ve vücut bulur, böylece dilsel iskelet okuyucu ya da izleyici üzerinde hemen etki yaratan ve hissedilebilen bir varlık yaratır. Yazılı mesajların aksine oluşan bu etki doğrudan anlık ve dolaysızdır (Bohn, 2011, s.14).

Görsel şiir karmaşık formülleri, çarpıcı gözlemleri ve farkları sözel düzeyde birleştirebilir. Görsel düzeyde ise küçük çizimlerden eskizlere, şematik çizimlere, poster şiirlerine ve tam teşekküllü resimlere kadar birçok güce sahiptir. Geleneksel şiirde normalde görsel bir özelliğe sahip olmasına rağmen bunun farkında olunmaz. Sayfadaki kelime görünmez ve şiir genelde anlatmak istediği anlam üzerine okunur. Kelimelerin tek görevi anlamı aktarmak olduğu için, simgeler yerine işaret olarak hizmet ederler. Bunun aksine görsel şiirler kelimelerin fiziksel özelliklerine dikkat çekerler ve görsel öğeler oluşan kompozisyonun ortaya çıkmasında önemli yer tutarlar (a.g.e. 160). Bu sebeple görsel şiirler içlerinde analiz edilebilecek birçok imge barındırırlar. Farklı bir şiir türü olan görsel şiirlerde adında da yer alan görsellik ön plandadır; şekiller, farklı boşluklar, farklı yazı puntoları başta olmak üzere, büyük harflerin farklı kullanımı da bu şiir türünün özelliklerindedir.

Rolf Dieter Brinkmann görsel şiirin imgelerinden faydalanmış ve popüler yazın örneği olarak bu şiirlerden yazmıştır. İncelenecek olan "*Gedicht auf einen Lieferwagen u.a.*" (Brinkmann; 1994, s.54-55) adlı şiir görsel imgeler barındırmakta ve görsel şiir kategorisinde yer almaktadır:

Resim 1: Gedicht auf einen Lieferwagen u.a.

Kaynak: Rolf Dieter Brinkmann; *Künstliches Licht, Lyrik und Prosa*, 1994, s.54-55

Şiirin başlığına bakıldığında herhangi bir kahraman ismine ya da yaratıcıya değil; aksine bir kamyonu seslenme dikkati çekmektedir. Brinkmann “Ve diğerleri” anlamına gelen “u.a.” kısaltması ile özel bir aracı yüceltmeyip, aksine günlük olan, her zaman görebileceğimiz bir aracı nitelendirir.

İlk kıtada “ben anlatıcı” anlattığı vaktin pazar öğleden sonra olduğunu ve balkondan baktığını söylemektedir.

İkinci kıtaya geçişte görülebilir bir fark bulunmaktadır. “Güneş parlıyor” ifadesinin tekrarı ile günlük anlatılan bir kesite etkililik kazandırılmıştır. Bu durumda ilk kıtanın yalnızca kısa bir şekilde anlatılan günlük bir olay olmadığı anlaşılmaktadır. İki kez tekrarlanan “Güneş parlıyor” ifadesi, “Pazar öğleden sonra, hiçbir şey olmuyor” dizelerinin; pop, rock ve kot parçalarındaki sözlerin çevrilerek Almanca şiire yansıtıldığını düşündürmektedir (Hecken vs., 2015, s. 69-70). Burada dikkat çeken bir başka öge ise başlıkta bahsi geçen kamyonetin “temiz yıkandığı” ifadesidir.

Aracın üzerinde yer alan yazının “Coke” olması ve diğer kelimelerle kıyaslandığı zaman koyu, aynı zamanda da daha büyük punto ile yer alması görsellik açısından önemlidir. Bu reklam sözcüğü ile Brinkmann herhangi bir ticari malı değil, aksine Batı Almanya savaş sonrası kültürünün resmini çizmektedir (Späth; 1989, s. 54). Çünkü o zamanlar Amerikan yaşam tarzını tipik olarak yansıtan kot ve “Coca Cola” gibi ürünler doğu bloku ülkelerinde yasaklanmıştır (Schnoor; 2004, s.521-522). Eski Doğu Almanya’da bu ürünlerin satışının

yasaklanması toplumun gizli bir şekilde bu ürünleri elde etmek için çabalamasına sebep olmuştur. Şiirde özellikle “Coca Cola” reklamı olan bir kamyoneti Brinkmann’ın tasvir etmiş olması bunun bilinçli bir şekilde seçildiğini ve dolayısıyla pop yazın örneği olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca Sibylle Späth “Brinkmann’ın kullandığı bu reklam metni ile herhangi bir ticari malı adlandırmadığını, aksine tasvir ettiği bu resim ile Alman Federal Cumhuriyeti’nin savaş sonrası Amerikan kültürüne yoğunlaştığını” (1989, s.54) belirtmiştir.

Üçüncü kıtada “Savaş sonrasında eski markası” olarak betimlenen “Coke” yanlış bir ifadedir. Çünkü 60’lı yılların ortasında “Coca Cola” ithal edilmeye başlamıştır. Dolayısıyla eski marka değil, aslında yeni markadır. Burada Amerika başkanı Dwight D. Eisenhower’in (1890-1969) politik hayatına ani bir geçiş bulunmakta ve kariyerinin uzun yıllar sürmediği “Amerika’da çiftçi” olarak yaşadığı ifadesi ile imâ edilmektedir. Späth (1989) bu dizelerde Brinkmann’ın savaş sonrası dönemde Amerikan ithalatı tarafından oluşturulan kapitalizmin hayat felsefesini açıkladığını yazmıştır (s. 54).

Üçüncü kıtanın hemen altında dikkat çeken şey “Coke” ifadesi gibi “USA” kelimesinin diğer sözcüklerden daha büyük, kalın ve koyu yazılmış olmasıdır. Aynı zamanda bu ifadenin altında “Coke” kelimesinde de yer aldığı gibi “gesetzlich geschützt” ifadesinin kısaltması olan “ges. gesch.” bulunmaktadır. “Kanun tarafından korunan-desteklenen” anlamına gelen bu ifadenin Amerika’nın hemen altında yer alması da ironik bir ifadedir. Şair burada “Cola” gibi Amerika’yı da ticari bir mal olarak mı görmekte, Amerika’nın arkasında yer alan gizli güçlere mi gönderme yapmaktadır yoksa pop tarzın yalnızca belirli bir alanda değil, her nesneye ve her alana uygulanabileceğini mi göstermektedir soruları yoruma açıktır.

Dördüncü kıtada balkondan yapılan sıradan bir gözlem geride kalmış, yeni bir açıklamaya geçiş yapılmıştır. “Ich kann nichts baby, / komm” dizeleri ile aslında Amerikan şarkı sözlerini hatırlatmaktadır. Beşinci kıtada söylenen “Bu yeni kamyonu boyayalım, beraber sarı ve kırmızı olalım” ifadeleri pop yazın dünyasının renklerini hatırlatmaktadır. Bu öğeler de bu şiirin pop yazın örneği olarak ele alınmasını kolaylaştırmaktadır.

Beşinci kıtanın hemen altında aynı “Coke” ve “USA” kelimeleri gibi *hava* anlamına gelen “Wetter” kelimesi de sanatsal bir şekilde koyu, büyük ve kalın yazılmıştır. “Şiire göre yasal olarak korunan ticari markaların ve insan eliyle üretilen şeylerin güzelliği artık daha fazla arttırılmaz” (Hecken.; 2012, s. 70), dolayısıyla *hava* kelimesinin de artık daha fazla güzelleşemeyeceği mecaz olarak ifade edilmiştir.

Altıncı kıtadan itibaren gündelik hayat yerini sürrealist bir anlatıma bırakmıştır. Balkondan bakan kişinin kafası yere düşmüş ve sokakta duran temiz

“Coca Cola” kamyonunun önünde durmuştur. Kamyonun üzerinde Amerikan başkanı Dwight’ın gülümsemesi yer almakta ve yere düşen kafaya üzerinde “Coke” yazan renkli kamyon ve kendisi ile resimli dünyaya gelmesini, orada havanın ve her şeyin güzel olduğunu söylemektedir (Brinkmann; 1994, s. 55).

Bu şiirde bazı kelimelerin büyük, kalın ve koyu yazılması ile şiir kola propagandası yapma özelliğini kaybetmiştir. Ayrıca Eisenhower’ın resminin olduğu bir kamyonun Berlin’e hiç gönderilmediği “Coca Cola” firması tarafından bildirilmiştir.⁸

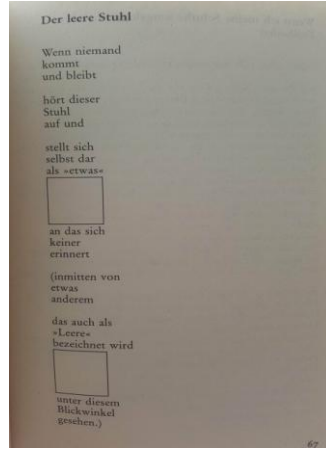
Şiirde kullanılan “Ooo, bebek”, “Hey sen, hayalperest” gibi ifadeler okuyucuya kendisini bir rüyada ya da bir şarkının içerisinde gibi hissettirmektedir. Bu şiirde Brinkmann abartma sanatını kullanmış ve gündelik hayattan okuyucuyu çıkartıp pop yazın öğelerine ağırlık vermiştir. Bu şiirde aslında ben anlatıcı ve bebeğim diye hitap ettiği kişi gündelik hayattaymış gibi davranmamakta; aksine beynin yerinde “Coca Cola”nın bulunduğu ve oluk oluk aktığı ruhsuz bir yerde bulunmaktadır (Hecken; 2012, s. 154).

Brinkmann’ın bu şiirinde yalnızca pop yazın ruhunu değil, aynı zamanda da dönem hakkında fikir edinilebilecek kinaye ve eleştirileri yansıtmıştır. Ayrıca fantezi dünyası, illüzyon ve pop öğeleri de şiirde bulunmaktadır. Eğer şiirde görsel olarak büyük ve koyu şekilde yer verilen logolar ve Amerikan şarkı sözlerinden çıkıp gelmiş hissi veren bazı kelimeler olmasaydı, şiir dönem tespiti açısından çok az ipucu verecekti (Hecken; 2015, s.71). Bu sebeple kullanılan öğelerin yabancılaştırma efekti yarattığı ve okuyucunun o dönemi eleştirel açıdan değerlendirmesini sağladığı söylenebilir.

3.5. Görsel İmge Barındıran Şiirler

Rolf Dieter Brinkmann yalnızca kullandığı kelimeler ya da şiirlerinin serbestliği ile pop yazın örneklerini vermemiş, aynı zamanda şiirlerinde “görsel şiir” özelliklerinden olan şekiller de kullanmıştır. Bu şekiller ile hem şiire görsellik katmış, hem de şiir denildiği an kıtalardan oluşan dizeler fikrinden okuyucuyu uzaklaştırmıştır. Bu bölümde ele alınacak şiirde görsel imge bulunmakta, aynı zamanda da şiir yorumlandığı an popüler yazının özellikleri göze çarpmaktadır:

⁸ Bkz. Jan Röhnert, Gunter Geduldig (Hrsg.). *Rolf Dieter Brinkmann: Seine Gedichte in Einzelinterpretationen*. (2012). (s. 154)

Resim 2:Der leere Stuhl

Kaynak:Rolf Dieter Brinkmann; *Künstliches Licht, Lyrik und Prosa*, 1994, s. 67.

Der Leere Stuhl (Brinkmann; 1994, s.67) adlı şiirde imge olarak kare şekiller kullanılmıştır. Dizelerin arasında imgenin yer alması pop yazının farkındalığını ortaya çıkartmak açısından önemlidir. Dizeler incelendiğinde ortaya şu sonuç çıkmıştır:

Diğer şiir örneklerinde olduğu gibi satırlar tam cümle olmadığından ilk olarak ilk kare şeklin altındaki kısma kadar yorumlamak mümkündür. Kimse gelmediğinde ve hiç kimse kalmadığında, sandalye susar ve kendisini kimsenin hatırlamadığı “bir şey” olarak tanıtır. Dolayısıyla kare şekil sandalyenin kendi düşüncesini yansıtır olabilir. Boş, kimsenin hatırlamadığı bir nesne; ya da iç dünyası kocaman bir boşluktan ibaret “bir şey”. Burada Brinkmann sandalyeyi kişiselleştirmiş ve sandalye üzerinden kalabalıklar gittikten sonra yalnız kalan insanın iç dünyasını anlatmak istemektedir. Kare şekli kullanmasının sebebi hem boşluğu okura hissettirmek, hem de sıradan bir şiirde yer almayan şekli kullanarak pop yazın örneğini sergilemektir.

İlk şekilden sonra yer alan cümleler parantez içerisinde verilmektedir. Başka bir şeyin ortasındakinin de boşluk olarak gösterilebileceğini ve bu bakış açısıyla görüldüğünü belirtmiştir. Dolayısıyla ikinci şekilde de boşluğun nasıl olduğunu göstermiştir.

İki şekil kıyaslandığı zaman boşluğun hep aynı olduğu vurgusu yapılmıştır. Fakat bu şiirde önemli olan ilk kıtada yer alan sandalyenin düşünceleridir. Çünkü yalnız insanın yaşadığı boşluk sandalyenin düşünceleri üzerinden anlatılmış, şekil olarak sandalye çizilmemiştir; ya da görseldeki şekil sandalyeyi tasvir

etmemektedir. Normal şiirlerde herhangi bir şekle rastlamak söz konusu değilken popüler edebiyat görsel şiirin diğer şiirlerden farklı olduğu bu örnekler ile gösterilmiş ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Sonuç olarak ise popüler edebiyat şiirlerinin imgelerle çok şey anlattığı ispatlanmıştır.

4. SONUÇ

Karşıt yazın türü olarak pop yazın ilk örneklerini Amerika’da vermiş ve daha sonra diğer ülkelere de yayılarak adından söz ettirmiştir. Yazarlar ve şairler çalışmalarında serbestlikten yana olmuş, hem eserlerde konu ve kelime ayrımı yapmaksızın rahat davranarak, hem de şiirlerde kelime yazım şekli ve kullanılan imgeler ile bu kuralınlıklarını belli etmişlerdir.

Öğrenci hareketleri ve soğuk savaş yıllarının verdiği bunaltıcı ortam, insanlara yenilik ihtiyacı hissettirmiş ve sürekli bir kurala bağlı kalarak yazılan eserler ve şiirler yerlerini kuralsız, serbest ve her kelimenin yer alabileceği çalışmalara bırakmıştır. Allen Ginsberg öncülüğünde altmışlı yıllarda Amerika’da başlayan pop yazın, gençler başta olmak üzere yetişkinler tarafından da ilgiyle okunmuş ve yavaşça dünyaya yayılmıştır.

Alman edebiyatının pop yazını açısından temsilcilerinden olan Rolf Dieter Brinkmann, Amerika’da başlayan bu akımdan etkilenmiş ve bu edebiyat türünün şiir örneklerini oluşturarak dönemi yansıtmıştır. Şiirlerinde hem bazı kelimeleri büyük, kalın ve koyu yazarak görselliği ön plana çıkartmış, hem de bu kelimeler ile dönem hakkında okuyucuya bilgi vermiştir.

Pop yazının özelliklerini barındıran üç şiirde farklı öğeler yer almaktadır. *Gedicht am 19. März 1964* adlı ilk şiirde dönemin en etkileyici müzik türü olan “rock müzik” grubu ifadesi dikkat çekmektedir. Beat kuşağının en çok dinlediği müziğe vurgu yapılmış ve herhangi bir dilbilgisi kuralına bağlı kalınmadan kelimeler serbest bir şekilde yazılarak şiir oluşturulmuştur.

Gedicht auf einen Lieferwagen u.a. adlı şiirde normal şiirlerden farklı olarak kamyonun ithafen bir şiir yazılmıştır. Kamyonun taşıdığı ticari ürün, “Coke” ifadesinin koyu, büyük ve kalın yazılması şiirde dikkat çeken unsurdur. Çünkü Brinkmann özellikle “Coca Cola”nın ticari reklamını yapmak için bu şiiri ele almamış; o dönem Doğu Almanya’da bu ürünün yasak olduğunu vurgulamak amacıyla, hem de kurallı ve klasik şiirin dışına çıkarak pop yazın örneğini oluşturmuştur.

Der leere Stuhl adlı şiirde ise diğer öğelerden tamamen farklı olarak görsel şekil kullanılmıştır. Fakat Brinkmann kullandığı kare şekil ile sandalyeyi tasvir etmemiş, kimsesiz insanın içinde bulunduğu boşluğun vurgusunu şekil kullanarak

ifade etmiştir. Şiirin başlığında yer alan “Boş Sandalye” başta olmak üzere, kullanılan kare şekil ile de Brinkmann dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak pop yazın türü olarak Rolf Dieter Brinkmann’ın her şiirde aynı yöntemi kullanmadığı, her şiirin kendine has dönemin farklı özelliklerini yansıttığı görülmüştür. Kelimelerin farklı yazımı başta olmak üzere, şiirlerde imgelerin yer alması, dilbilgisi kuralına uyulmadan tek kelime ile bile dizelerin oluşturulabileceği, kullanılan kelimelerin önemi ve bunların nasıl yorumlanabileceği açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

- Adler, H. (1994). Mediating the Mediation: Rolf Dieter Brinkmann’s Concept of the Aesthetic Subject. Reinhold Grimm, Jost Hermand (Ed.), *High and Low Cultures. German Attempts at Mediation* içinde (95-106). The University of Wisconsin Press: England.
- Asutay, H. (2001). Gençliğin Dili. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 1-21.
- Biendarra, A. S. (2012). *Germans Going Global*. Berlin: De Gruyter.
- Bohn, W. (1993). *Apollianiere, Visual Poetry, and Art Criticism*. USA: Associated University Press.
- Bohn, W. (2011). *Reading Visual Poetry*. UK: Fairleigh Dickinson University Press.
- Brinkmann, R. D. (1994). *Künstliches Licht. Lyrik und Prosa*. Stuttgart: Reclam.
- Erkayhan, Ş. (2011). *1960 Sonrası Almanya’da Türk Sanatçılar: Göç ve Kültürel Kimlik*. Druck und Verlag: Lulu.
- Ewerett, W. (1999). *The Beatles as Musicians: Revolver Through the Anthology*. New York: Oxford University Press.
- Ernst, T. (2001). *Popliteratur*. Hamburg: Rotbuch.
- Forget, T. (2003). *The Rolling Stones*. New York: The Rosen Publishing Group.
- Geissler, R. (1964). *Dekadenz und Heroismus: Zeitroman und völkisch-nationalsozialistische Literaturkritik*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Gemünden, G. (1998). *Framed Visions: Popular Culture, Americanization, and the Contemporary German and Austrian Imagination*. America: The University of Michigan Press.
- Hecken, T. (2012). Gedicht auf einen Lieferwagen u.q. Jan Röhnert, Gunter Geduldig (Ed.), *Rolf Dieter Brinkmann. Seine Gedichte in Einzelinterpretationen* içinde (151-154). (Band 1). Berlin: De Gruyter.
- Hecken, T., Kleiner, M. S. & Menke, A. (2015). *Popliteratur: Eine Einführung*. Stuttgart: J.B. Metzler Verlag.

- Polat, N. (2009). Alman Yazınından Bir Pop Örneği: Neumeister'de 'Techno Sound'un Yazıdaki Kozmosu. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 1 (21) 59-75.
- Röhnert, J., Geduldig, G. (2012). *Rolf Dieter Brinkmann. Seine Gedichte in Einzelinterpretationen*. (Band 1). Berlin: De Gruyter.
- Schäfer, J. (2003). Mit dem Vorhandenen etwas anderes als das Intendierte machen. Schäfer J. Arnold (Ed.), *Rolf Dieter Brinkmanns poetologische Überlegungen zur Pop-Literatur Pop- Literatur, Text+Kritik, Zeitschrift für Literatur* içinde (69-80). Sonderband: Richard Boorberg Verlag.
- Schnoor, R. (2004). Between Private Opinion and Official Pronouncement. Detlef Junker (Ed.), *The United States and Germany in Era of the Cold War, 1945-1990. A Handbook* içinde (519- 527). (Volume 2). UK: Cambridge University Press.
- Schumacher, E. (2004). In case of Misunderstanding, Read On!: Pop as Translation. Agnes C. Mueller (Ed.), *German Pop Culture How "American" Is It?* içinde (113- 129). America: The University of Michigan Press.
- Späth, S. (1989). *Rolf Dieter Brinkmann*. (Bd. 254). Stuttgart: J. B. Metzler.
- TDK (2018). www.tdk.gov.tr (Erişim: 14.04.2018)
- Tillmann, M. (2013). *Populäre Musik und Pop- Literatur. Zur Intermedialität literarischer und musikalischer Produktionsästhetik in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Uhlig, A. (2008). *Die deutsche Studentenbewegung der 1960er Jahre. Theoretische Väter, ideologische Entwicklung und Denkmuster der '68er*. Norderstedt: Grin Verlag.

Araştırma Makalesi/Research Article

**ÖRGÜTSEL YALNIZLIK VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARASINDAKİ
İLİŞKİDE İŞ ZENGİNLEŞTİRMENİN ARACILIK ETKİSİ**

**THE EFFECT OF JOB ENRICHMENT AS A MEDIATOR ROLE ON THE
RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL LONELINESS AND
ORGANIZATIONAL COMMITMENT**

Kenan ORÇANLI*

*Geliş Tarihi: 17.01.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 28.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Yapılan çalışmanın amacı, örgütsel yalnızlık (ÖY) kavramı ile örgütsel bağlılık (ÖB) kavramı arasındaki ilişkide iş zenginleştirme (İZ) kavramının aracılık rolünün olup olmadığını belirlemektir. Söz konusu çalışmada kullanılan veriler, Kırıkkale ilinde konuşlu olan MKE Pirinç Fabrikası Müdürlüğü'nün 217 personeline uygulanan üç adet ölçek ile toplanmış ve kurulan modelin analizi Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile test edilmiştir. Yapılan çalışma sonucu, İZ'nin; ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin devam ve normatif bağlılık alt boyutları arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin devam ve duygusal bağlılık alt boyutları arasındaki ilişkide tam aracılık rolüne sahip olduğunu göstermektedir. Yine ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutu arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolüne sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısmi aracılık etkisi olan değişkenlerin arasındaki ilişkiler ile ilgili olarak yapılan Sobel Testi sonucunda; ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ve dolayısıyla İZ'nin belirtilen değişkenler arasında aracılık etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt, Yalnızlık, Bağlılık, İş Zenginleştirme.

ABSTRACT: The aim of this study is to determine the mediating role of job enrichment on relation between organizational loneliness and organizational commitment. The data used in this study were collected with three scales applied to 217 personnel of the MKE Brass Factory Directorate in Kırıkkale province and the analysis of the established model was done by Structural Equation Modeling. At the end of the study, it is concluded that job enrichment has a full mediating effect between organizational loneliness social deprivation and organizational commitment continued and normative commitment and between organizational loneliness social deprivation and organizational commitment continued and emotional commitment; has a partial mediating effect between organizational loneliness social deprivation and organizational commitment emotional commitment and between

* Dr. Milli Savunma Üniversitesi, kenanorcanli@gmail.com, ORCID:0000-0001-5716-4004

organizational loneliness social deprivation and organizational commitment continued and normative commitment. As a result of the Sobel Test conducted in relation to the relationships between the variables with partial mediating effect; it is determined that there is no meaningful relation between organizational loneliness social deprivation and organizational commitment emotional commitment and between organizational commitment emotional commitment and organizational commitment continued and normative commitment and therefore job enrichment has no mediating effect among these variables.

Keywords: Organization, loneliness, commitment, job enrichment.

1.GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlıktır. İçinde bulunduğu toplumla ilişki kurma ve etkileşim içinde olmaya gereksinim duyar. Sağlıklı bir ilişkinin ve paylaşımın olması durumunda insanların mutluluğu artmaktadır. Ancak günümüzde, kişilerarası ilişkiler birçok nedenden dolayı bozulmakta ve yalnız insanların sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır (Kılınç ve Sevim, 2005). Bu kapsamda yalnızlık, insanları son yıllarda en çok korkutan sorunlardan biri olmaktadır (Alkan ve Sezgin, 1998).

Yalnızlık kavramı, bireylerin hem özel yaşantısını hem de iş yaşantısını etkilemektedir. Birey kendi özel yaşantısında yalnızlığı ile ilgili çeşitli tedbirler alabilir, ancak aynı şey çalışma yaşamı için söylenemeyebilir. İş yerinde çeşitli seviyedeki yöneticiler tarafından yalnızlığı önleyici tedbirlerin alınması oldukça önemlidir. Yalnızlığın önlenememesi bireyin iş yerindeki verimini etkiler, iş yerindeki huzurunu azaltır, kendisini güvende hissetmesine engel olur ve sonuç olarak bireyin iş tatmini, örgütsel vatandaşlık ile örgütsel bağlılık (ÖB) seviyesini azaltır (Kaplan, 2011).

Günümüzde işletme ve yönetim bilimlerindeki örgüt içindeki insan davranışlarını inceleyen teorilerden biri olan örgütsel davranış alanında çok sık tartışılan ve tam olarak fikir birliği sağlanamayan konuların başında örgütsel yalnızlık (ÖY) ve ÖB kavramları ile bu kavramlar arasındaki ilişki gelmektedir. Ancak söz konusu iki kavram ile ilgili olarak literatürde tek kabul edilmiş gerçek, eğer ÖB kavramı bağımlı değişken ve ÖY kavramı bağımsız değişken olarak kabul edilirse, ÖY düzeyinin artması durumunda ÖB düzeyinde ters yönde bir azalmanın meydana geldiğidir.

ÖY'nin neden olduğu ÖB'deki azalmayı ortadan kaldırmak için örgüt düzeyinde başta üst kademe yöneticileri olmak üzere orta ve alt kademe yöneticileri ile çalışanları tarafından alınacak çeşitli tedbirler bulunmaktadır. Alınacak tedbirlerin başında iş genişletme, iş zenginleştirme (İZ) ve diğer tedbirler gelmektedir. Belirtilen faaliyetlerdeki genel uygulamalar, işlerin içeriklerinin, niteliklerinin ve niceliğinin değiştirilmesidir. Örgüt genelinde alınacak tedbirler

sayesinde yalnızlık hisseden çalışanlar, kendilerini yöneticilerine ve diğer çalışanlara daha iyi anlatabilme ve kendilerini kanıtlama imkânına sahip olmakta, ortak bir çalışma kültürü inşa edilmekte ve iş yerinde takım ruhunun gelişmesi sağlanmaktadır. Ayrıca bu faaliyetlerle hem kendini yalnız hisseden hem de diğer çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılıklarını seviyelerinin de yükseleceği literatürde ifade edilmektedir.

İş yerlerinde ÖB'yi üst seviyelere çıkarmak amacıyla uygulanan yöntemlerden biri olan İZ, ÖY'nin ÖB üzerindeki olumsuz etkisini giderme konusunda yöneticiler ve çalışanlar açısından oldukça önemli bir kavramdır. İZ, hem yöneticilerin hem de çalışanların yararına olan, problemlerin giderilmesi ve olumsuzlukların minimum seviyelere indirilmesini sağlayacak bir motivasyon çalışmasıdır. Yöneticiler ve çalışanlar İZ ile sürekli olan motivasyonu sadece iş sayesinde geliştirirler (Anonim, 2018).

Bu bağlamda ÖY ile ÖB kavramları arasındaki ilişki ile bu ilişkide İZ kavramının aracılık rolünün olup olmadığının incelenmesi amacıyla yapılan çalışma üç bölüm halinde dizayn edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde; üç kavram ile ilgili olarak teorik bilgiler özet olarak verilmiş, çalışmanın ikinci bölümünde; kavramlar ile ilgili olarak literatürde yer alan çeşitli çalışmalardan bahsedilmiş, çalışmanın üçüncü bölümünde; YEM ile aracılık testinin nasıl yapılacağı anlatılmış ve kurulan modelin YEM ile İZ'nin aracılık etkisi analiz edilmiştir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde literatürde en çok tartışılan konuların başında gelen örgütsel yalnızlık, örgütsel bağlılık ve iş zenginleştirme kavramları ile bu kavramlar arasında nasıl bir ilişkinin olduğu ile ilgili teorik bilgiler verilmiştir.

2.1.Örgütsel Yalnızlık

Birey içinde bulunduğu toplumun doğal bir parçası olarak çevresiyle sürekli iletişim halindedir. Bireyin etrafı ile iletişimi kesildiğinde yalnızlık duygusu yaşanır. Dolayısıyla yalnızlık duygusu bireyin yaşamı boyunca çok önemli bir durum olarak karşısına çıkmaktadır. Psikolojide tarihin en eski safhalarından beri önemli bir konu olan yalnızlık kavramı, Riesman ve diğerleri (1950) tarafından yayımlanan ve yayımlandığı yıllarda toplumda büyük bir ilgi gören "Yalnız Kalabalık" isimli kitapta yer almasıyla gündeme tekrar gelmiştir. ABD'de gelişen ekonomi ve değişen toplumsal yaşam içinde orta sınıfın yaşamını ve sorunlarını "içe dönüklük" ve "dışa dönüklük" olarak analiz eden kitap, toplum içinde bireyin kendisini yalnız hissetmesini, bunun nedenlerini ve muhtemel davranış sonuçlarını açıklamıştır (Koçel, 2018).

Literatürde yalnızlık kavramı ile ilgili olarak birçok tanım yapılmıştır. Ancak genel olarak “bireyin sosyal ihtiyaçların karşılanması ve sosyal ilişkilerinin mevcudiyetine ilişkin yoksunluk algısı” (Ernst ve Cacioppo, 1999, Akt. Keser ve Karaduman (2014)) şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan tanım incelendiğinde yalnız olan bireyin içine çekilmesi ve etrafı ile iletişime geçmemesi söz konusudur. Yalnızlık duygusu yaşayan birey genellikle agresif, içe kapanık, benlik olgusu düşük, kendine güvensiz bir profil sergiler.

Günümüzde işletme yönetimi konusunda modern sonrası görüşler ile tekrar ortaya çıkan örgütsel yalnızlık (ÖY) kavramı, "işletmede çalışan bir bireyin diğer insanlar arasında kendisini yalnız hissetmesi" olarak ifade edilebilir. Söz konusu kavramı Wright ve diğerleri (2006), “sosyal çevrenin bireyi dışlaması ve yalnızlaştırması” şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, organizasyon içinde çalışan bir bireyin işletme içinde diğer çalışanlarla sosyal ilişki geliştirememesini, kendisini onlarla birlikte hissetmemesini ve adeta tek başına kaldığını hissetmesini ifade etmektedir.

Literatürde yapılan çalışmalarda ÖY kavramı genellikle sosyal arkadaşlık ve duygusal yoksunluk olarak iki boyutta incelenmektedir. Bu sınıflandırma ilk kez Weiss tarafından 1973 yılında yapılmıştır ve örgütsel davranış literatürüne kazandırılmıştır. Weiss (1973), sosyal arkadaşlık boyutunu “iş yerindeki ilişkilerin niceliğinin algılanması” şeklinde ve duygusal yoksunluk boyutunu ise “kişinin başka bir insana yakın bir bağlılığın olmamasından kaynaklanan, kaygı ve boşluk duygularının görüldüğü durum” şeklinde tanımlanmaktadır (Doğan ve diğerleri, 2009). Sosyal arkadaşlık boyutunun temelinde işyerinde yaşanan sosyal yalnızlık gelmektedir (Keser ve Karaduman, 2014) ve çalışanın iş yerindeki sosyal ağa katılamaması, kendini sosyal ağın bir parçası olarak görememesi söz konusudur (Çakıcı, 2008).

Bir bireyin iş yerinde ÖY yaşamasına etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Yapılan bazı çalışmalarda ÖY'nin nedenleri olarak sosyal beceri eksikliği (Deniz vd, 2005; Di Tommaso vd, 2003), olumsuz beklentiler ve bilişsel yüklemeler (Jones vd, 1982; Peplau vd, 1979; Vitkus ve Horowitz, 1987) utangaçlık (Wei vd, 2005; Di Tommaso vd, 2005) ve yetersiz sosyal destek algısı (Yılmaz vd, 2008) gibi faktörler gösterilmektedir. Ancak birey için ÖY'yi etkileyen faktörler bunlarla sınırlı değildir. Genel olarak yalnızlığın oluşmasında hem kişisel hem de çevresel faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir (Erözkan, 2009).

ÖY'nin önlenmesi birey açısından oldukça önemlidir. ÖY önlenemediği takdirde çalışanlar üzerinde birçok olumsuz etkiye yol açmaktadır. Bunun sonucu olarak kendini yalnız hisseden çalışan, ekip çalışmasına katılmayan,

motivasyonunu kaybeden, gittikçe örgüte yabancılaşan, verimliliği ve örgütsel bağımlılığı düşen bir çalışan haline gelmektedir (Koçel, 2018).

Davis ve Franzoi (1986) ile Rottenberg (1997)'e göre yalnızlık yaşayan bireyler, ilişkide oldukları yakın arkadaşlarını güvenilir olarak algılamamakta ve arkadaşlarının da kendileri için aynı şeyi düşündüğünü varsaymaktadır. Bu nedenle yalnız bireyler “kendilerini açmakta” güçlük yaşamakta, kendini açmayı riskli ve tehdit edici olarak görmektedirler (Duy, 2003). Bu kapsamda iş yerinde yaşanan yalnızlık çalışanları birçok yönden etkilemektedir. ÖY, çalışanların iş tatminsizliğine yol açması, ÖB'nin azalması ve örgütsel vatandaşlığını zayıflatması gibi birçok şekilde etkilemektedir.

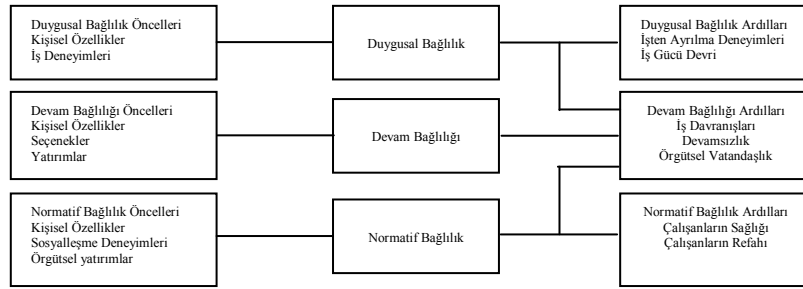
Kişisel bazda ÖY'nin etkilediği en önemli olgu bir önceki paragrafta da belirtildiği üzere ÖB'dir. ÖY etkisi ile meydana gelen ÖB duygusundaki olumsuz durum, ancak işyerinde alınabilecek çeşitli önlemler ile giderilmesi mümkündür. Bu yöntemler iş zenginleştirme, iş genişletme, iş basitleştirme ve iş rotasyonu gibi yöntemler (Öztürk ve Bahçecik, 2005) olmasına rağmen, bu yöntemlerden belki de en önemlisi örgütte yapılan işlerin zenginleştirilmesidir. İZ'nin örgütlerde çalışanlar açısından aslında anlamı oldukça fazladır. Çünkü İZ ile yalnızlık çeken bir çalışan, kendini yöneticilere ve diğer çalışanlara daha iyi anlatma fırsatı yakalayabilir, iş tatmini artırılabilir, gereksiz tutum ve davranışlarından kurtulması sağlanabilir, moral ve motivasyonu artırılabilir, kendisine daha fazla güven duyması sağlanabilir, diğer çalışanlar ile daha fazla ortak payda birleşmesi ve başarılı olma inancı geliştirilebilir. İşleri zenginleştirmek çalışanlara başarı için daha fazla fırsat vererek onları motive ve tatmin etmektedir (Öztürk ve Bahçecik, 2005).

2.2.Örgütsel Bağlılık

ÖB kavramı da, ÖY kavramı gibi örgütsel davranış literatüründe çok çalışılan kavramlardan biridir. Literatürde ÖB kavramı ile ilgili olarak birçok tanım yapılmaktadır. ÖB kavramı Wiener (1982) tarafından “bulunulan örgütün amaçlarına uygun biçimde davranabilmek için içselleştirilmiş çabaların bütünü”; Mowday ve diğerleri (1979) tarafından “kişinin belirli bir örgütle bütünleşmesi için gereken bağıntılı güç”; Becker ve diğerleri (1996) tarafından “iş görenin işyerine psikolojik olarak bağlanması”; Porter ve diğerleri (1974) tarafından “kişiler örgütle özdeşleştiklerinde ve de örgütsel amaç ve değerler yönünde çaba harcadıklarında meydana gelen bir davranış”; Meyer ve Allen (1991) tarafından “kişinin organizasyona psikolojik yaklaşımı” şeklinde tanımlanmaktadır. Kavram daha genel olarak Koçel (2018) tarafından bir çalışanın örgütün amaçlarını benimsemesi, onun mensubu olarak kalmak istemesi, değişen koşullarda bile çalıştığı örgütte kalarak işletme amaçları doğrultusunda çalışmaya devam etmesi olarak ifade

edilmektedir. Yapılan tanımların incelenmesi sonucunda; ÖB'nin üç önemli ögesinin bulunduğu (Allen ve Meyer, 1990, 1996; Güneş vd, 2009; Mercan, 2006; Meyer ve Allen, 1997; Meyer vd, 2002; Morrow, 1983; Mowday vd, 1979; Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007; Özyer, 2010; Porter, ve Steers, 1982; Powell ve Meyer, 2004; Sezgin, 2010; Steers, 1981) ve bu öğelerin (1) kişinin örgütün bir üyesi olabilmek için güçlü istek duyması, (2) örgüt için yoğun çaba sarf etmek istemesi ve (3) örgütün amaç ve değerlerini benimsemesi olduğu tespit edilmiştir. Bu kavram bireyin işletmede uzun süre çalışması açısından önemli olduğu gibi işletmenin sürdürülebilir rekabet gücü açısından da önem taşımaktadır.

ÖB kavramı Meyer ve diğerleri (2002)'e göre üç adet alt faktöre ayrılmaktadır. Bu alt faktörler devamlılık bağlılığı, normatif bağlılık ve duygusal bağlılık alt faktörlerdir (Fırat, 2015). Meyer ve diğerleri (2002) tarafından oluşturulan ÖB modeli Şekil-1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Örgütsel Bağlılık Modeli

Kaynak: Meyer, J.P., Stanley, D.J., Herscovitch, L. & Topolnytsky, L. (2002). Affective Continuance and Normative Commitment to the Organization: A Meta- Analysis of Antecedents, Correlates and Consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52.

Literatürde ÖB, çeşitli bireysel ve örgütsel faktörler çerçevesinde ampirik olarak incelenmiştir. Bu faktörlerden bazıları statü, mesleki kıdem, yaş gibi demografik faktörler, işi kaybetme korkusu, işe devamsızlık, kontrol odağı, örgütsel yalnızlık, iş tatmini, işten ayrılma, başarı güdüsü, iş uyum, iş etiğidir. (Goulet ve Singh, 2002; Irving vd, 1997; Meyer vd, 1993; Özmen vd, 2005). Sears (2010) tarafından ÖB'nin öncülleri ve ardılları üzerinde yaptığı bir çalışmada, ÖB'nin öncüllerini işe ilgi, kariyer doyumu, tükenmişlik, iş tatmini, iş arkadaşı desteği, iş etiği, yönetici desteği, rol belirsizliği, örgütten ayrılma niyeti, stres, otonomi, rol çatışması kontrol odağı, iş arkadaşlığı doyumu, ücret doyumu, performans, katılım, işgören devri, isteklilik ve sadakat şeklinde sıralamaktadır.

Özyer (2010) tarafından yapılan çalışmada, ÖB'yi etkileyebilecek faktörler; demografik değişkenler, iş tatmini, iş karakteristikleri, profesyonel davranış ve örgütsel iklim olarak belirtilmiştir. Ayrıca Özyer (2010), çalışanların örgütlerinin

kendilerine uygun eğitim olanakları sağladığına inandığında ve üstleri onlara kariyer fırsatları konusunda destek olduğunda örgütlerine bağlılıklarının artacağını ve son yapılan çalışmaların etik iklimin ÖB ile ilişkili olduğunu ortaya koyduğunu ifade etmektedir.

Günlük (2010) tarafından yapılan bir çalışmada, bazı araştırmacıların ÖB'yi ortaya çıkaran etkenleri yetenek, kıdem, cinsiyet yaş şeklinde sıralanan kişisel özellikler, iş yerindeki roller, işin özellikleri, grup-lider ilişkisi ve örgütsel özellikler şeklinde ele aldığını belirtmiştir. Ayrıca aynı yazar bireylerin iş yerinde ne kadar çok zorlukla karşılaşırlarsa, örgüte bağlılığının artacağını, iş deneyimi arttıkça örgütsel bağlılığının artacağını belirtmiş, ayrıca kişiler arası güvenleri arttığında ÖB'nin de artacağını, algılanan yeterlilik ve yeteneğin ÖB ile pozitif ilişki içerisinde olduğunu işaret etmiştir.

Yüceler (2009) tarafından akademisyenler üzerinde yapılan bir çalışmada, örgüt ikliminin ÖB oluşturma ve geliştirmede etkili olduğu belirlenmiştir.

Arı ve Ergeneli (2003) tarafından yapılan çalışmada, kendisini psikolojik olarak güçlendirilmiş hisseden çalışanlarda ÖB'nin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aranya ve Ferris (1984) tarafından yapılan çalışmada, hiyerarşik bir pozisyon ve ÖB arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve çalışanların örgütünün hiyerarşik yapısı içerisinde ne kadar yüksek bir yerdeyse, örgütüne karşı o kadar daha çok bağlılık gösterdiği belirtilmektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde ÖB kavramına etki eden faktörlerin hepsinin ortak konusunun bir bireyin görev yaptığı organizasyondaki diğer çalışanlar ile iletişim sürecinde ve dolayısıyla belirli konularda yaptığı paylaşımlarda yatan nedenler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu faktörlerde meydana gelen bir eksiklik bireyde yalnızlık duygusunun yaşanmasına neden olmaktadır.

2.3.İş Zenginleştirme

Literatürde İZ kavramı ile ilgili olarak birçok tanım bulunmaktadır ancak bu kavram, ilk olarak F.Herzberg ve L.Davis tarafından 1970'li yıllarda iş yerinde çalışan kişilerin memnuniyet ve motivasyonunu artırmak amacıyla yapılan çalışmalarda kullanılmıştır (Hackman, 1975; Hackman vd, 1975; Eren vd, 2014; Umstot vd, 1978). İZ kavramı, Herzberg'in Çift Faktör Kuramı, Hackman ve Oldman'ın İZ/İş Özellikleri Kuramı ile Trist'in Sosyoteknik İş Tasarım Kuramına dayanmaktadır (Dienemann, 1998; Oral ve Kuşluvan, 1997; Öztürk ve Bahçecik, 2005; Olson, 1986). Herzberg ve Davis tarafından yapılan çalışmalarda İZ

kavramı, işin çalışanlar açısından daha anlamlı hale getirilmesi için girişilen çabaların toplamı olarak tanımlanmıştır.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan İZ kavramı ise Tablo-1'de yer alan amaçları gerçekleştirmek maksadıyla örgütlerde uygulanan iş geliştirme yöntemlerinden birisidir (Demir, 2007).

Tablo-1: Örgütlerde İz Zenginleşirmenin Amaçları

S.No	Amaçlar
1	Çalışanları rutin işlerden kurtarmak için yeni olanaklar yaratmak
2	Çalışanın performansını ve verimliliğini arttırmak
3	Özdenetimleri güçlendirmek
4	Çalışanların iş doyumunu arttırmak
5	Çalışanların sürekli iş katılımında bulunarak yaratıcı olunmasını sağlamak
6	Uzmanlaşmayı sağlayacak özel, yeni ve daha fazla sorumluluklar vermek
7	Örgütte çalışanların ilişkilerini geliştirmek
8	Çalışanın iş deneyimini ve becerisini arttırmak
9	İş kalitesini koruyarak denetimleri azaltmak
10	Çalışana işi ile ilgili geniş yetki tanımak, periyodik raporları yöneticiye değil, çalışanın kendisine iletmek
11	Çalışanları motive etmek ve onları örgütsel amaçlar çerçevesinde yönlendirmek/harekete geçirmek
12	İşin durağanlığını ortadan kaldırmak ve daha ilginç hale gelmesini sağlamak

Kaynak: Demir N.(2007). Örgüt Kültürü ve İş Tatmini. Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Bir örgütte yapılan İZ faaliyetinde genellikle yapılan işlerin içerikleri, nitelik ve niceliği değiştirilmektedir. Böylece çalışan, işiyle ilgili kararlara katılarak sorumluluğu alacak, işinin gerektirdiği özellikleri bilerek uygulayacak, sonuçlarından sorumlu olacak ve kendini geliştirme olanağı bulacaktır (Yüksel, 2003: 159). Çalışanların yaptıkları işlerdeki değişiklikler ile işler yeniden tasarlanarak çalışanların motivasyonun, iş doyumunun ve iş performansının artırılması amaçlanmaktadır. İZ, çalışanların işlerini yaparken işten zevk almalarını, işlerini anlamlı ve önemli hissetmelerini, işlerini sahiplenmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla İZ ile çalışanların yaptıkları işler üzerindeki etkileri artırılmakta ve işlerin sonuçlarını etkilemeleri sağlanmaktadır (Dienemann, 1998; Efil, 2005; Fourman ve Jones, 1997; Steers vd, 1996; Tomey, 2000; Swansburg ve Swansburg, 2002).

İZ, aslında işin tamamını bir bütün olarak yetki ve sorumlulukları ile beraber personele verilmesidir. Diğer bir ifadeyle çalışanların gerekirse işlerinde değişiklik yaparak iş tatminini çoğaltmak, verimliliği arttırmak, kişisel başarı ve gelişimine imkan yaratmak için daha fazla sorumluluk almayı gerektirecek konular bulmaktır (<https://satskocum.blogspot.com>).

İZ, çalışanlar ile işleri arasındaki ilişkinin gelişmesini de sağlar. Programın uygulanması sırasında yöneticiler ve çalışanlar birbirinden işleriyle ilgili bir şeyler öğrenir ve öğretir. Bu olay işletmelerdeki beşeri ilişkilerin gelişmesini sağlar. İZ'de grup çalışmasına önem verildiği gibi kilit adam kavramı da ortadan kalkar (<https://satis kocum.blogspot.com>).

2.4.Örgütsel Yalnızlık, Örgütsel Bağlılık ve İş Zenginleştirme Kavramları Arasındaki İlişkiler

Birey, hayatının herhangi bir aşamasında ve gerek işyeri gerekse özel yaşamında; ÖY, ÖB ve İZ kavramlarını açıklarken bahsedildiği üzere çeşitli sebeplerden dolayı yalnızlık yaşar. Yalnızlığa neden olan sebepler genellikle bireysel veya toplumsal olaylardan kaynaklanır. Her ne kadar bireysel veya toplumsal etkenlerden kaynaklansa da yalnızlık kendisini; içine kapanma, toplumdan uzaklaşma veya işyerindeki faaliyetlerden uzaklaşma gibi farklı şekillerde kendini gösterir. Dolayısıyla bireyin ÖB seviyesi düşer. ÖY yaşayan ve dolayısıyla ÖB seviyesi düşen çalışanların örgüte tekrar uyum sağlaması ve bağlılığının güçlendirilmesi için farklı yönetim kademeleri tarafından çeşitli tedbirler alınabilir. Alınabilecek tedbirlerden birisi İZ'dir. İZ faaliyetinde genellikle yapılan işlerin içerikleri, nitelik ve niceliği değiştirilmekte ve gerekli kademelerde sorumluluk ve yetki verilmektedir. Bu kapsamda yönetim kademeleri tarafından desteklenen, belli roller verilen ve kararlara dâhil edilen çalışanlar kendilerini iyi hissetmekte ve dikkatlerini işlerine verebilmektedir. Bu sayede yalnızlık hisseden çalışanlar işyerindeki diğer çalışan ve yöneticiler ile iletişime geçme fırsatı yakalayıp örgüte duydukları bağlılıkları artmaktadır.

Konuya ilişkin ulusal ve uluslararası alanda ortaya çıkan literatürde yapılan çalışmalar oldukça geniştir. Yapılan çalışmalar ile benzer diğer çalışmalar incelendiğinde; ÖY ile ÖB arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu, diğer bir deyişle bir örgütte ÖY duygusu yaşayan bir çalışanın ÖB seviyesinin düştüğü, ancak alınabilecek tedbirler ile bu iki kavram arasındaki ters yönlü ilişkinin giderilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede örgütlerde uygulanan İZ'nin düzenleyici bir değişken olarak bu olumsuz etkiyi giderme konusundaki rolünün ampirik olarak ortaya konulmasının literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

3.UYGULAMA

Bu bölümde ÖY, ÖB ve İZ değişkenleri ile ilgili yapılan araştırmanın amacı ve sınırlılıkları, araştırma modeli ve hipotezler, araştırma evreni ve örnekleme, veri toplama teknikleri ve uygulama yöntemi, veri toplama aracı, katılımcıların

demografik profili, verilerin toplanması ve analizine yönelik bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Yapılan çalışma, ÖY duygusunun ÖB algısında etkili olduğu ve İZ'nin bu ilişkide aracılık rolü olduğu yargısını incelemeye yönelik bir araştırmadır. Bu kapsamda araştırmada cevapları aranan sorular şunlardır:

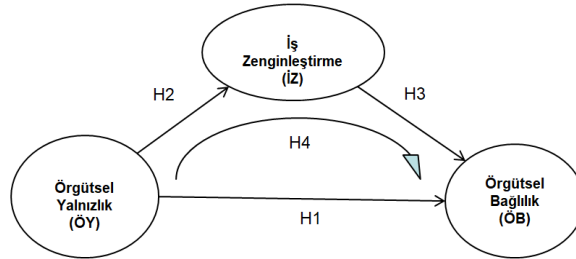
- ÖY duygusu, ÖB algısının oluşmasında etkili midir?
- ÖY duygusunun İZ üzerinde bir etkisi var mıdır?
- İZ'nin ÖB algısı üzerinde bir etkisi var mıdır?
- ÖY duygusunun ÖB algısı üzerindeki etkisinde, İZ aracılık rolüne sahip midir?

3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Yapılan çalışma, MKE Pirinç Fabrikası Müdürlüğünde görev yapan personel, araştırmada kullanılan anket ve SPSS ve AMOS paket programları ile sınırlıdır. Ayrıca, ampirik araştırma kamu sektöründe uygulanmış olup özel sektörde yapılacak araştırmalarda farklı sonuçların elde edilmesi olasıdır. Yine örneklem büyüklüğü ve analiz yöntemi de bir kısıt olup farklı örneklem büyüklüğü ve farklı analiz yöntemleri kullanıldığında farklı sonuçlar elde edilebilir.

3.3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Çalışmada kullanılacak ÖY, İZ ve ÖB gizli değişkenleri arasında ilişkileri gösterecek araştırma modeli Şekil-2'de gösterilmektedir. Araştırma modeline göre ÖY değişkeninin ÖB değişkeninin üzerinde, ÖY değişkeninin İZ değişkeni üzerinde ve İZ değişkenininin ÖB değişkeni üzerinde direkt etkisinin ve ÖY değişkeni ile ÖB değişkeni arasındaki ilişkide İZ değişkenininin aracılık etkisinin bulunduğu gösterilmiştir.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Bu kapsamda Şekil-2'de yer alan araştırma modelinde araştırılması planlanan değişkenler arasındaki ilişkiler ile ilgili olarak;

H₁:Çalışanların ÖY alt boyutlarının, ÖB alt boyutlarını ters yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H₂:Çalışanların ÖY alt boyutları, İZ'yi aynı yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H₃:İZ, çalışanların ÖB alt boyutlarını aynı yönde ve anlamlı bir şekilde etkiler.

H₄:Çalışanların ÖY alt boyutları, çalışanların ÖB alt boyutları üzerindeki etkisinde, İZ'nin aracılık rolü vardır.

şeklinde dört adet hipotez kurulmuştur.

3.4.Evren ve Örneklem Seçimi

Günümüzde ÖY, ÖB ve İZ, hem kamu sektöründe hem de özel sektördeki birçok örgütte karşılaşılan durumları açıklayan kavramlardır. Ancak söz konusu kavramların en tipik örnekleri ağırlıklı olarak kamu sektöründe bulunmaktadır. Nitekim araştırma için ihtiyaç duyulan verilere ulaşmak kamu sektöründe hem daha kolay, hem de yeterli sayıda, eksiksiz ve doğru veriler elde etmek mümkün olmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmada kullanılan veri setini oluşturmak amacıyla oluşturulan anket çalışması, MKE Pirinç Fabrikası Müdürlüğü'nde çalışan personele yüz yüze anket tekniği ile elde edilen birincil verilere dayanarak yapılmıştır. Anketin uygulandığı dönemde MKE Pirinç Fabrikası Müdürlüğünde 462 kişi çalışmaktadır. Çalışmada kullanılan veri seti, yatay kesit verilerinden oluşmaktadır. Anket uygulanacak örneklem hacminin belirlenebilmesi için;

$$n = \frac{NPQZ^2}{(N-1)d^2 + PQZ^2} \quad (1)$$

formülden yararlanılmıştır (Eygü ve Güllüce, 2017). Bu formüldeki, n=Örnek kütle büyüklüğü, N=Ana kütle hacmi (MKE Pirinç Fab.Md.lüğünde anketin yapıldığı anda toplam çalışan personel mevcudu), P=ÖY yaşayan çalışanların oranı, Q=ÖY yaşamayan çalışanların oranı (1 - P), Z=%(1 - α) düzeyinde Z test değeri, α=Önem düzeyi, d=Hata (tolerans) payıdır. Mümkün olduğunca büyük örnekle çalışmak için ÖY yaşayan ve yaşamayan çalışanların oranları 0,5 olarak alınmış, %5 önem düzeyinde %5 hata payı ile ana kütle temsil edecek örnek büyüklüğü,

$$n = \frac{462 * 0,5 * 0,5 * 1,96 * 1,96}{(462 * 0,05 * 0,05) + 0,96} = 217$$

olarak hesaplanmıştır. Araştırmada hedeflenen minimum örnek büyüklüğü 217'dir. Ancak eksik ve hatalı doldurulmuş anketler ile hiç doldurulmamış anketlerin olabileceği düşünülerek 400 adet anket sahaya sürülmüştür. Anket uygulaması yapıldıktan sonra eksik ve boş anketler ayıklanmış ve geriye 230 anket kalmıştır. Bu sayı hedeflenen 217 sayısından fazladır. Ancak yinede analizler 217 kişi

üzerinden yapılmıştır. Bu şekilde araştırmadaki α ve d hatası daha düşük bir seviyeye indirgenmiştir.

3.5. Veri Toplama Teknikleri ve Uygulama Yöntemi

Bu bölümde ÖY, ÖB ve İZ kavramları ile ilgili olarak çalışmamızda kullanılan verilerin toplanmasında kullanılan ölçekler ve toplama teknikleri ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir.

3.5.1. Veri Toplama Teknikleri

Yapılan çalışmada veri toplama aracı olarak dört bölümden oluşan bir adet anket formu kullanılmıştır. Anket, birinci bölümünde demografik özelliklere ilişkin dokuz adet soru, ikinci bölümünde İZ ile ilgili beş adet soru, üçüncü bölümünde ÖY ile ilgili on altı adet soru ve son bölümünde ÖB ile ilgili on sekiz adet soru olmak üzere toplamda kırk sekiz adet soru içermektedir. Çalışmada kullanılan İZ Ölçeği, Hackman ve Oldham (1974) tarafından geliştirilmiş, Eren vd, (2014) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmıştır. ÖY Ölçeği, Wright vd, (2006) tarafından geliştirilmiş, Lam ve Lau (2012) ve Erdirençelebi ve Ertürk (2018) tarafından kullanılmış ve Türkçe'ye Doğan vd, (2009) tarafından uyarlanmıştır. ÖY Ölçeği, Duygusal Yoksunluk (*sekiz soru*) ve Sosyal Yoksunluk (*sekiz soru*) olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır (5., 6., 10., 11., 12., 14., 15., 16. numaralı maddeler tersten kodlanmıştır). ÖB Ölçeği Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilmiş ve Koyuncu ve Elçi (2018) tarafından Türkçe'ye çevrilerek geçerlilik ve güvenilirliği ölçülmüştür. ÖB Ölçeği, Duygusal Bağlılık (altı soru), Devam Bağlılığı (altı soru) ve Normatif Bağlılık (altı soru) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ankete katılanların kendilerine sorulan ifadelerle hangi ölçüde katıldıklarını tespit etmek amacı ile 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Soru şıkları “(1) Kesinlikle katılmıyorum, (3) Kararsızım, (5) Kesinlikle katılıyorum” ifadelerinden oluşmuştur. Yapılan çalışmalar incelendiğinde İZ Ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısının 0,74 ve KMO (*Kaiser-Meyer Olkin*) değerinin 0,78, ÖY Ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısının 0,905 ve KMO değerinin 0,894 ve ÖB Ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısının 0,744 ve KMO değerinin 0,79 olduğu tespit edilmiştir.

Kullanılan üç ölçeğin Cronbach's Alpha katsayıları, Tablo-2'de yer alan değerlere göre incelendiğinde kullanılan ölçeklerin iç tutarlılıklarının oldukça güvenilir olduğunu, ayrıca ölçeğin maddelerinin aynı özelliğin öğelerini ölçen maddeler olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2013).

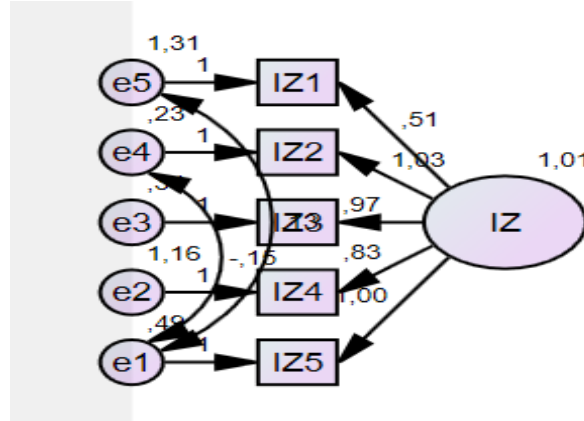
Tablo 2:Alpha Katsayısının Yorumlanmasında Kullanılan Tablo

Cronbach's Alpha	Açıklama
0,80-1	Geliştirilen test/ölçek yüksek güvenilirliğe sahiptir.
0,60-0,79	Geliştirilen test/ölçek oldukça güveniliridir.
0,40-0,59	Geliştirilen ölçeğin güvenilirliği oldukça düşüktür.
0-0,39	Geliştirilen test/ölçek güvenilir değildir.

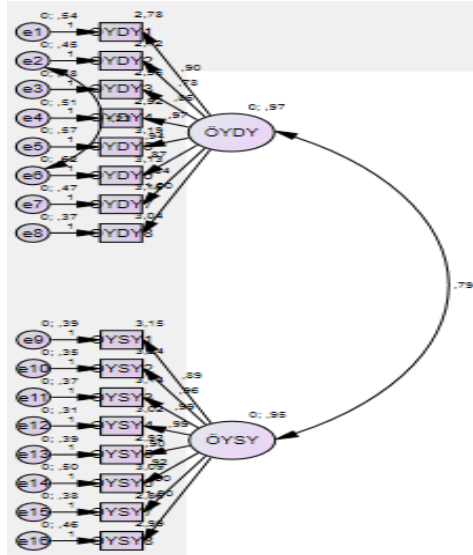
Kaynak: Alpar R. (2012), Uygulamalı İstatistik ve Geçerlilik-Güvenirlik, Detay Yayıncılık, Ankara.

3.6. Ölçeklerin Güvenirliğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) İle Kontrolü

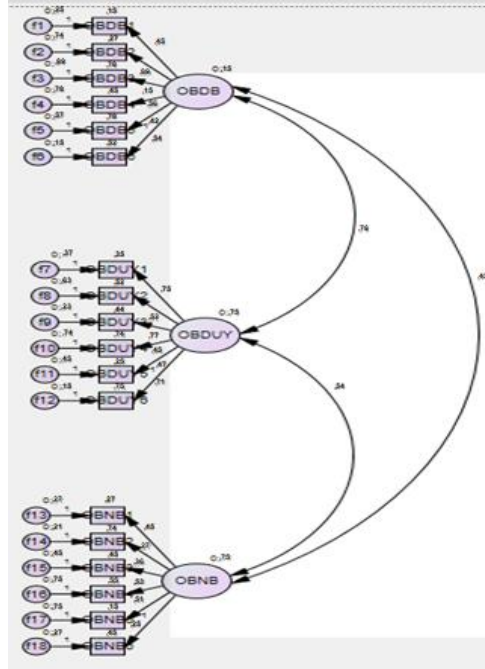
Genel olarak ölçeklerin geçerliliği ile güvenirliğinin sağlanıp çeşitli çalışmalarda kullanılmasına rağmen kültürler arası ve uygulama zamanlarındaki farklılıklardan ve uygulama yapılan örneklemelerin değişmesinden dolayı her bir ölçeğin güvenirliğinin uygulama yapılmadan önce literatürde kontrol edilmesi önerilmektedir. Ölçeklerin güvenirliği genellikle DFA yöntemi ile kontrol edilmektedir. Bu yöntemle uygun olmayan ölçek maddeleri revize edilmekte veya uygulamadan çıkartılmaktadır. Ayrıca gerektiğinde söz konusu ölçek uzman yardımıyla tekrar geçerliliği kontrol edilerek ölçek revize edilebilir. Yapılan araştırmada açıklamalar kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenirliği DFA yöntemi ile kontrol edilmiş ve elde edilen modellerin AMOS programında gösterilmesi Şekil-3, Şekil-4 ve Şekil-5 ile uyum iyiliği ile ilgili sonuçlar Tablo-3'de sunulmuştur.

Şekil 3: İş Zenginleştirme Ölçeği DFA Modeli

Şekil 4: Örgütsel Yabancılaşma Ölçeği DFA Modeli

Şekil 5: Örgütsel Bağlılık Ölçeği DFA Modeli

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	χ^2	sd	χ^2/sd	RMSEA	CFI	GFI	NFI
İZ Ölçeği	4,979	2	2,489	0,083	0,994	0,970	0,990
ÖY Ölçeği	310,563	99	3,137	0,094	0,910	0,949	0,988
ÖB Ölçeği	485,785	124	3,918	0,116	0,819	0,777	0,774

*p>0,05;

Kaynak: RMSEA:Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karakökü); CFI:Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi); GFI:Goodness of Fit Index (İyilik Uyum İndeksi); NFI:Normed Fit Index (Normlaştırılmış Uyum İndeksi)

Şimşek, Ö.F. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları, Ekinoks Yayınları, Ankara.

Tablo-3 incelendiğinde ölçeklerin uyum iyiliği değerlerinin referans değerler içinde olduğu ve iyi uyum gösterdikleri (MacCallum vd, 1996; Meydan ve Şeşen, 2011) tespit edilmiştir. Bu kapsamda, İZ Ölçeğinin tek faktörlü bir yapıya, ÖY Ölçeğinin iki faktörlü bir yapıya ve ÖB Ölçeğinin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve söz konusu ölçekleri çalışmamızın yapıldığı örneklem grubunda rahatlıkla kullanılabilceği sonucuna ulaşılmıştır.

3.7.Uygulama Yöntemi

Yapılan araştırmada ilişkisel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu kapsamda kullanılan yöntem ise Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM, Structural Equational Modeling (SEM)) yöntemidir.

3.7.1.Yapısal Eşitlik Modellemesi

Son yıllarda YEM uygulamalarının önemi ve kullanım sıklığı, başta sosyal bilimler, davranış bilimleri, yönetim bilimleri, sağlık bilimleri, ekonomi ve pazarlama olmak üzere birçok disiplinde artmaktadır. Artık neredeyse başlı başına bir araştırma yöntemi olarak adlandırılabilir seviyeye gelen bu yöntem, araştırmacılara yaptıkları analiz çalışmalarında oldukça fazla avantaj sağlamaktadır. YEM yöntemini bazı araştırmacılar, nedensel analiz veya eş zamanlı yapısal modelleme olarak adlandırırken, bazı araştırmacılar ise kovaryans yapı analizi veya yol analizi gibi çeşitli isimler verebilmektedir. Aslında bu yöntemlerin hepsi YEM yönteminin özel uygulamalarıdır.

YEM yöntemi, belli bir teoriye dayalı olarak gözlenemeyen değişkenler ile gözlenebilir değişkenlerin ilişkisel ve nedensel bir model içinde tanımlanmasına dayanan çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemidir. Diğer bir deyişle, YEM çalışmalarının temeli tamamen bir teoriye dayalıdır ve bu yöntem bir araştırmacının daha önceden kendi kafasında oluşturmuş olduğu teorik temel çerçevesinde yapılan bir sorgulama işleminden başka bir şey değildir. Bu

kapsamda YEM yönteminde yapılan analizlerinin amacı, önceden belirlenen ilişki örüntülerinin eldeki veri tarafından doğrulanıp doğrulanmadığının ortaya koymaktır.

Ulusal ve uluslararası literatürde YEM yöntemi ile ilgili çok detaylı bilgiler mevcuttur ve dolayısıyla bu çalışmada YEM yöntemi ile ilgili verilen teorik bilgiler çoğaltılabilir. Ancak yapılan çalışmada YEM yöntemi, bir amaç olarak değil sadece bir yöntem olarak ele alındığından YEM yöntemi hakkında detaylı teorik bilgilere girilmemiştir. Bu kısımda sadece YEM yönteminde uygulanan aracılık testlerinin nasıl yapıldığı ile ilgili olarak özet bilgiler verilmiştir.

3.7.2.Yapısal Eşitlik Modellemesinin Varsayımları

YEM yönteminde yapılan işlemler ile ilgili olarak sağlanması gereken çeşitli varsayımlar bulunmaktadır. Bu varsayımlar gözlenen değişkenler ile gizli değişkenlerin çok değişkenli normal dağılıma sahip olması, gözlenen değişkenler ile gizli değişkenlerin doğrusal olması, verilerde aykırı değerlerin bulunmaması, hata terimlerinin ilişkisiz olması, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmaması ve örneklem hacminin yeterli olması varsayımlarıdır. Bu varsayımların sağlanması durumunda yapılacak analizlerde daha doğru sonuçlar elde edilir. Söz konusu varsayımların nasıl uygulanması gerektiği ile ilgili olarak detaylı bilgilere Bayram (2010) tarafından hazırlanmış “Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, AMOS Uygulamaları” isimli yayına bakılabilir. Ancak YEM ile ilgili olarak literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında test edilmesi gereken varsayımların hepsi, bütün uygulamalarda teker teker kontrol edilmesi ile ilgili olarak kesin bir ortak yargının olmadığı tespit edilmiştir. Ancak YEM yönteminin temeli regresyon analizine dayanmasından dolayı söz konu varsayımların kontrol edilmesi yapılan analizlerde iyi sonuçların elde edilebileceği değerlendirilmektedir.

3.7.3.Yapısal Eşitlik Modellemesinde Aracılık Testleri

Literatürde yapılan aracılık testlerinde genellikle üç veya dört değişken kullanılmaktadır. Değişken sayısının artması yapılan analizin daha karmaşık olmasına neden olmaktadır. Model kurulduktan sonra literatürde aracılık testleri genellikle iki yöntem ile yapılmaktadır. Bu yöntemlerden birisi klasik çoklu regresyon analizi ile kurulan eşanlı modeller ile yapılan aracılık yöntemidir. Diğerisi ise YEM ile yapılan aracılık yöntemidir. Ancak YEM yöntemi ile ilgili olarak hazırlanan paket programlarının kullanımının ve bu paket programlar ile hesaplanan istatistikî değerlerin yorumlanmasının zor olduğu düşüncesi ile araştırmacılar tarafından halen klasik yöntem tercih edilmektedir. YEM yönteminde aracılık testleri aslında daha kolaydır. YEM yönteminde bağımsız (*dışsal*) değişkenlerin bağımlı (*içsel*) değişkenlerin üzerinde hem direkt hem de dolaylı olarak etkileri mevcuttur. YEM yönteminin tercih edilmesindeki en önemli

nedenlerinden birisi, gizli değişkenlerin kullanıldığı modellerde hatanın elimine edilmesinin daha güçlü aracılık testlerinin yapılmasına olanak tanınmasıdır.

3.8.YEM Yöntemi Varsayımlarının Kontrol Edilmesi

YEM yöntemine ilişkin yapılan çalışmalarda (Bayram, 2010) ve çalışmanın teori kısmında da belirtildiği üzere YEM yöntemi ile yapılan işlemlerden önce kontrol edilmesi gereken varsayımlar vardır. Yapılan çalışma da, SPSS 23 paket program ile gözlenen değişkenler ile gizli değişkenlerin çok değişkenli normal dağılıma sahip olması (Alpar, 2012), gözlenen değişkenler ile gizli değişkenlerin doğrusal olması (Montgomery vd, 2012), verilerde aykırı değerlerin bulunmaması, hata terimlerinin ilişkisiz olması, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmaması (Alpar, 2012) kontrol edilmiştir. Özellikle çok değişkenli normal dağılım sağlamada bazı değişkenlerde problem yaşanmıştır. Ancak söz konusu değişkenlerde dönüşüm yapılmış ve değişkenlerin normal dağılımları sağlanmıştır. Ayrıca çoklu doğrusallığı test ederken *VIF* değeri 5 değerinin üzerinde çıkmıştır. Elde edilen değerler ciddi derecede çoklu doğrusallık olmamasından dolayı herhangi bir işlem yapılmamıştır. Diğer varsayımların sağlandığı ve uygun değerler elde edildiği görülmüştür.

3.9.Gizli Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

YEM yönteminde sağlanması gereken varsayımların kontrol edilmesinden sonra katılımcıların örgütsel yalnızlık, iş zenginleştirme ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin alt faktörlerine ilişkin elde edilen verilerin ortalamaları, standart sapmaları ve aralarındaki korelasyonlara bakılmıştır. Bu kapsamda hesaplanan istatistiki değerler Tablo-4'de verilmiştir.

Tablo 4: Gizli Değişkenlerin Ortalama, İlişki ve Standart Sapma Değerleri

		ORT	SS	IZ	OYDY	OYSY	OBDB	OB DUB	OBNB
IZ	r	1,92	0,94	1	-0,175	0,406	0,976	-0,371	0,348
	p				0,010	0,000	0,000	0,000	0,000
OYDY	r	3,46	0,65	-0,175	1	0,397	-0,260	-0,697	-0,286
	p				0,010	0,000	0,018	0,000	0,006
OYSY	r	2,49	0,56	0,406	0,397	1	-0,375	-0,210	-0,597
	p				0,000	0,000	0,000	0,038	0,000
OBDB	r	2,22	0,81	0,976	-0,260	-0,375	1	-0,364	0,363
	p				0,000	0,018	0,000	0,000	0,000
OB DUB	r	3,51	0,72	-0,371	-0,697	-0,210	-0,364	1	-0,290
	p				0,000	0,000	0,038	0,000	0,000
OBNB	r	2,59	0,91	0,348	-0,286	-0,597	0,363	-0,290	1
	p				0,000	0,006	0,000	0,000	0,000

Tablo-4'deki gizli değişkenlerin alt faktörlerinin arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde hepsinin anlamlı olduğu görülmüştür. Evans (1996)'a göre; korelasyon değerleri “0.00-0.19:çok zayıf, 0.20-0.39:zayıf, 0.40-0.59:orta, 0.60-0.79:güçlü ve 0.80-1.00:çok güçlü” ilişkiyi göstermektedir ve çalışmada bu değerler esas alınmıştır. Bu kapsamda;

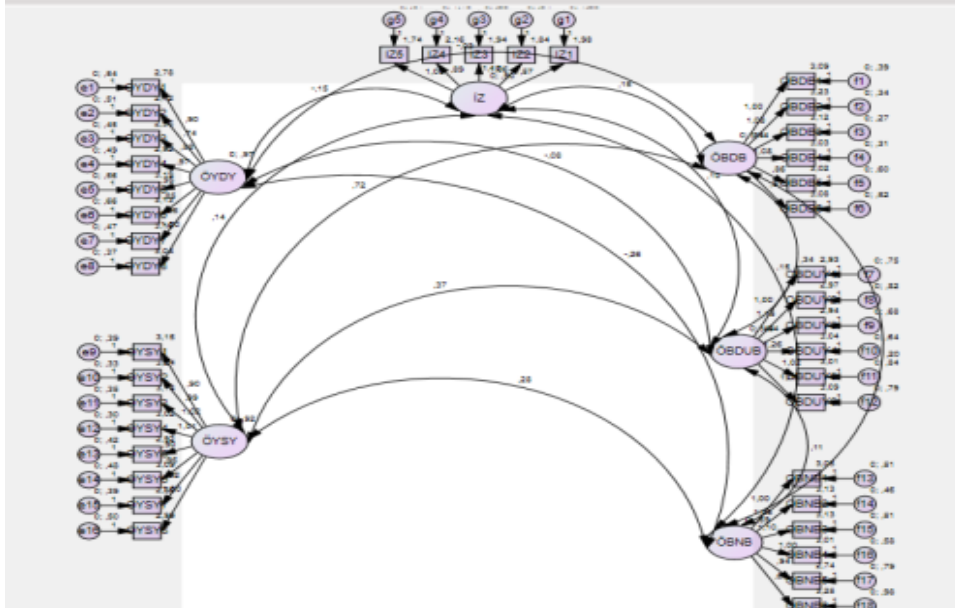
- IZ ile OYDY arasında ters yönlü ve çok zayıf bir ilişkinin ($r=-0,175, p(0,010)<0,05$),
- IZ ile OYSY arasında aynı yönlü ve orta bir ilişkinin ($r=0,406, p(0,00)<0,05$),
- IZ ile OBDB arasında aynı yönlü ve çok güçlü bir ilişkinin ($r=0,976, p(0,00)<0,05$),
- IZ ile OBDB arasında, ters yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=-0,371, p(0,00)<0,05$),
- IZ ile OBNB arasında, aynı yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=0,348, p(0,00)<0,05$),
- OYDY ile OYSY arasında, aynı yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=0,397, p(0,00)<0,05$),
- OYDY ile OBDB arasında, ters yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=-0,160, p(0,018)<0,05$),
- OYDY ile OBDB arasında, ters yönlü ve güçlü bir ilişkinin ($r=-0,697, p(0,00)<0,05$),
- OYDY ile OBNB arasında, ters yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=-0,286, p(0,006)<0,05$),
- OYSY ile OBDB arasında, ters yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=-0,375, p(0,00)<0,05$),
- OYSY ile OBDB arasında, ters yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=-0,210, p(0,038)<0,05$),
- OYSY ile OBNB arasında, ters yönlü ve orta bir ilişkinin ($r=-0,597, p(0,00)<0,05$),
- OBDB ile OBDB arasında, ters yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=-0,364, p(0,00)<0,05$),
- OBDB ile OBNB arasında, aynı yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=0,363, p(0,00)<0,05$),
- OYDY ile OBNB arasında, ters yönlü ve zayıf bir ilişkinin ($r=-0,290, p(0,00)<0,05$) olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen ilişki durumu, söz konusu üç adet gizli değişkene ait faktörler arasındaki ilişkinin teorisinin anlatıldığı bölümdeki ilişki durumunu destekler mahiyettedir. Dolayısıyla gizli değişkenlere ait faktörleri ile kurulması planlanan modelin uygunluğu buradaki ilişki ölçüleri ile başlangıçta kanıtlanmış olmaktadır. Ancak kesin yargı YEM yöntemi ile ilgili olarak elde edilecek uyum değerlerine bakılarak karar verilecektir.

3.10.Araştırmada Kullanılan Verilerin Kurulan Modele Uygunluğunun Kontrolü

Araştırmada elde edilen verilerin daha önceki çalışmalarda kurgulanan faktör yapısı ile uyumlu olup olmadığının ortaya konulması için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Diğer bir deyişle ilk olarak modeli test etmeden önce ölçme modelimizin test edilmesidir. Ancak böyle bir uygulama yapılsa bile ölçme modelindeki elde edilen tahmin değerleri modelin test edilmesinde kullanılmayacaktır. Ayrıca YEM yönteminde ölçme modelinin oluşturulup test

edilmesi şartı yoktur. Yani modelimizi kurduktan sonra hemen test edebiliriz. Çalışmamızda bu analizlerin yapılmasında en yüksek olabilirlik (*maximum likelihood*) kestirim yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda AMOS paket programında değişkenler ile ilgili kurulan ölçme modelinin program çıktısı ve değerleri Şekil-6'da yer almaktadır.

Şekil 6: DFA veya Ölçme Modelinin Program Çıktısı ve Değerleri

Ölçekler ile ilgili kullanılan örnekleme ait DFA sonuçları veya ölçme modelinin özet istatistik ve uyum iyiliği değerleri ile bunlara ait referans aralık değerleri Tablo-5'de sunulmuştur.

Tablo 5:DFA veya Ölçme Modelinin İstatistik ve Uyum İyiliği Değerleri

Parametreler	Kısaltması	Mükemmel Uyum Eşik Değeri	Kabul Edilebilir Uyum Aralığı	Hesaplanan Uyum Değerleri
Kalıntılara Dayanan Uyum İndeksleri				
Standardize Edilmiş Kalıntıların Ortalama Karekökü	SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,1$	0,06
Uyum İyiliği İndeksi	GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,9 \leq GFI \leq 0,95$	0,91
Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi	AGFI	$0,9 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,9$	0,88

Bağımsız Modele Dayanan Uyum İndeksleri						
	Karşılaştırmalı Uyum İndeksi	<i>CFI</i>	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,94	
	Normalleştirilmiş Uyum İndeksi	<i>NFI</i>	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,91	
	Normalleştirilmemiş Uyum İndeksi	<i>NNFI (TLI)</i>	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,94	
	Yaklaşık Hataların Ortalama Kareköküne Dayanan Uyum İndeksi					
	Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü	<i>RMSEA</i>	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,07$	0,04	
	Minimum Tutarsızlık Ölçütüne Dayanan Uyum İndeksi					
Minimum Tutarsızlık	<i>CMIN/SD</i>	$0 \leq CMIN/SD \leq 2$	$2 \leq CMIN/SD \leq 3$	1		
Ki-kare değerleri	Örneklem Boyutu	<i>N</i>	-	-	-	
	Serbestlik Derecesi	<i>SD</i>	-	-	-	
	χ^2 Değeri	χ^2	$0 \leq \chi^2 \leq 2SD$	$2SD \leq \chi^2 \leq 3SD$	2	
	Anlamlılık Düzeyi	<i>P</i>	$0,05 \leq P \leq 1$	$0,01 \leq P \leq 0,05$	0,04	

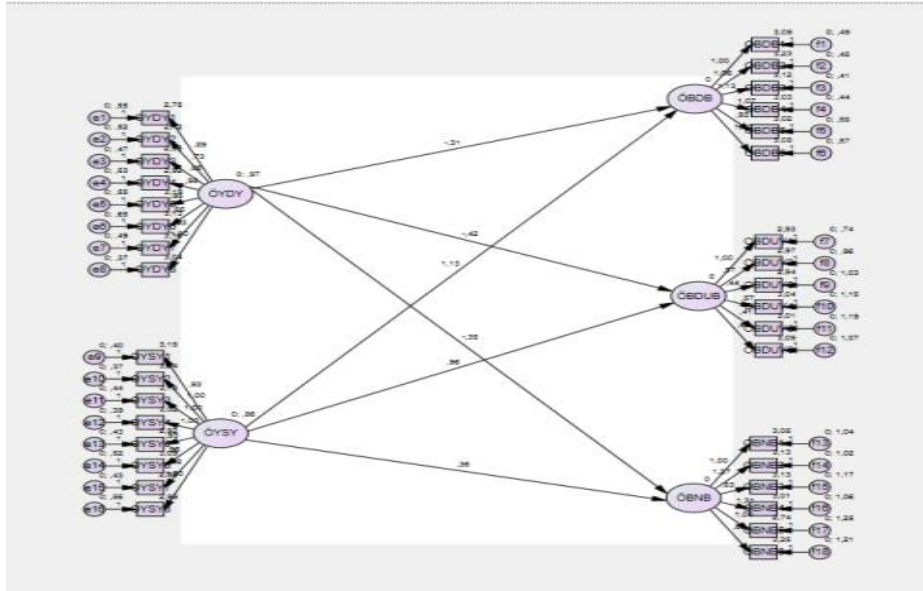
Kaynak: Bayram, N. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş AMOS Uygulamaları: Ezgi Kitabevi
 Ölçme modelinin uyum değerleri incelendiğinde bütün değerlerin ideal veya kabul edilebilir sınırları içinde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla anket sonucunda elde edilen verilerin çalışmamızda uygun olarak kullanılabileceği değerlendirilmiştir.

4.BULGULAR

Bu bölümde ÖY ile ÖB değişkenleri arasında yolun olması durumu ve ÖY ile ÖB değişkenleri arasında yolun olması durumuna ek olarak İZ'nin aracılık rolü varken kurulan modellerin YEM yöntemi ile yapılan analizlere yer verilmiştir.

4.1. İş Zenginleştirilmenin Aracılık Etkisinin Olmadığı, Örgütsel Yabancılaşma ile Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasında Yolun Olması Durumunda Modelin Test Edilmesi

İlk olarak İZ'nin olmadığı, ÖY'nin iki alt faktörü ile ÖB'nin üç alt faktörünün dâhil olduğu ancak ÖY'nin iki alt faktörü ile ÖB'nin üç alt faktörü arasında yolun bulunması durumunda kurulan model test edilmiştir. Test sonucunda Şekil-7'de yer alan modelin elde edilen uyum değerleri Tablo-6'da yer almaktadır.

Şekil 7: İş Zenginleştirmenin Aracılık Etkisinin Olmadığı, Örgütsel Yabancılaşma ile Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasında Yolun Olması Durumunda Kurulan Model

Tablo 6: İş Zenginleştirmenin Aracılık Etkisinin Olmadığı, Örgütsel Yabancılaşma ile Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasında Yolun Olması Durumunda Kurulan Modelin İstatistikî ve Uyum İyiliği Değerleri

SRMR	GFI	AGFI	CFI	NFI	NNFI (TLI)	RMSEA	CMIN/SD	X ²	p
0,05	0,91	0,88	0,94	0,91	0,94	0,04	1	2	0,04

Tablo-6'da yer alan değerler incelendiğinde bütün uyum değerlerinin belirlenen referans değerlerinin arasında olduğu ve söz konusu bütün uyum iyiliği değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ÖY'nin iki alt faktörü ile ÖB'nin üç alt faktörü arasındaki çizilen yollara ait standardize edilmiş beta katsayıları, standart hataları ile anlamlılık düzeyleri Tablo-7'de yer almaktadır.

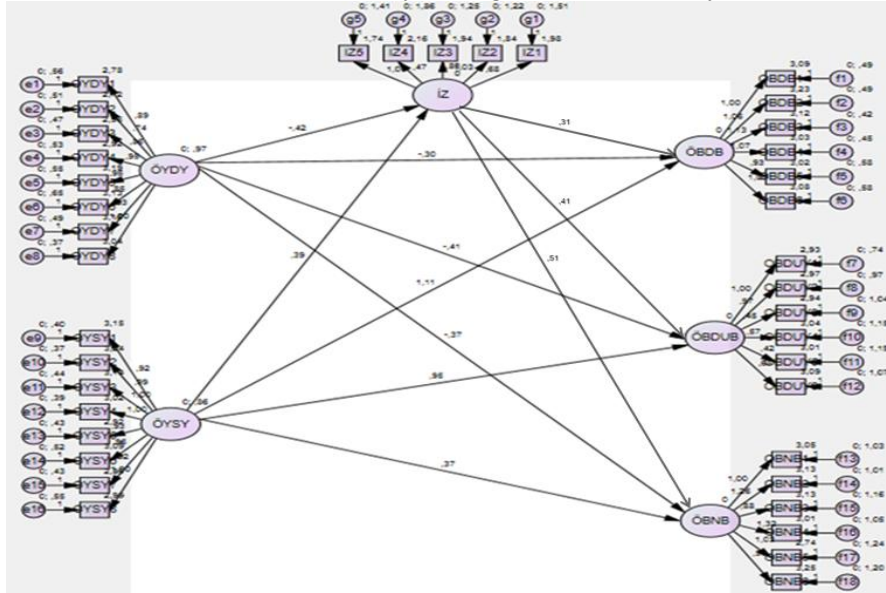
Tablo 7: Örgütsel Yabancılaşma ile Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasındaki Yolların Standardize Edilmiş Beta Katsayıları, Standart Hataları ile Anlamlılık Düzeyleri

Yol	Standardize Beta Katsayısı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
ÖYDY → ÖBDB	-0,31	3,011	0,011
ÖYSY → ÖBDUB	0,96	0,7	0,017
ÖYDY → ÖBNB	-0,35	0,715	0,015
ÖYSY → ÖBDB	0,13	1,24	0,029
ÖYDY → ÖBDUB	-0,42	0,33	0,013
ÖYSY → ÖBNB	0,36	1,21	0,019

Tablo-7'de yer alan değerler incelendiğinde ÖY'nin alt boyutlarından ÖB'nin alt boyutlarına çizilen bütün yolların anlamlı olduğu ($p(0,011; 0,017; 0,015; 0,029; 0,013; 0,019) < 0,05$) tespit edilmiştir. Dolayısıyla birinci şart bu şekilde sağlanmış olmaktadır.

4.2. İş Zenginleştirmenin Aracılık Etkisinin Olduğu, Örgütsel Yabancılaşma İle Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasında Yolun Olmaması Durumunda Modelin Test Edilmesi

İlk olarak ÖY'nin iki alt faktörünün, iş zenginleştirmenin ve ÖB'nin üç alt faktörünün dâhil olduğu ancak ÖY'nin iki alt faktörü ile ÖB'nin üç alt faktörü arasında yolun bulunmaması durumunda kurulan model (Şekil-8) test edilmiştir. Test sonucunda modelin elde edilen uyum değerleri Tablo-8'da yer almaktadır.

Şekil 8: İş Zenginleştirmenin Aracılık Etkisinin Olduğu Modelde Örgütsel Yabancılaşma ile Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Tablo 8: İş Zenginleştirmenin Aracılık Etkisinin Olduğu Modelde Örgütsel Yabancılaşma ile Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasındaki İlişkinin İstatistiksel ve Uyum İyiliği Değerleri

SRMR	GFI	AGFI	CFI	NFI	NNFI (TLI)	RMSEA	CMIN/SD	X ²	p
0,05	0,92	0,87	0,97	0,94	0,94	0,02	1	2	0,03

Tablo-8'de yer alan değerler incelendiğinde bütün uyum değerlerinin belirlenen referans değerlerinin arasında olduğu ve söz konusu bütün uyum iyiliği

değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ÖY'nin iki alt faktörü ile ÖB'nin üç alt faktörü arasındaki çizilen yollara ait standardize edilmiş beta katsayıları, standart hataları ile anlamlılık düzeyleri Tablo-9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Örgütsel Yabancılaşma ile Örgütsel Bağlılığının Alt Faktörleri Arasındaki Standardize Edilmiş Beta Katsayıları, Standart Hataları ile Anlamlılık Düzeyleri

Yol	Standardize Beta Katsayısı	Standart Hata	Anlamlılık Düzeyi
ÖYDY → ÖBDB	-0,3	0,33	0,08
ÖYSY → ÖBDUB	0,95	0,57	0,02
ÖYDY → ÖBNB	-0,37	0,47	0,036
ÖYSY → ÖBDB	0,11	1,19	0,09
ÖYDY → ÖBDUB	-0,41	2,24	0,27
ÖYSY → ÖBNB	0,37	0,77	0,27
ÖYDY → İZ	-0,42	0,224	0,014
ÖYSY → İZ	0,39	0,22	0,02
İZ → ÖBDB	0,31	0,838	0,037
İZ → ÖBDUB	0,41	0,44	0,041
İZ → ÖBNB	0,51	1,13	0,033

Tablo-9'da yer alan değerler incelendiğinde ÖY'nin alt boyutlarından İZ'ye ve İZ'den ÖB'nin alt boyutlarına çizilen bütün yollarına anlamlı olduğu ($p(0,014; 0,02; 0,037; 0,041; 0,033) < 0,05$) ancak ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutundan ÖB'nin devam ve normatif bağlılık alt boyutları ile ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutundan ÖB'nin devam ve duygusal bağlılık alt boyutlarına çizilen bütün yolların anlamlı olmadığı ($p(0,09; 0,27; 0,08; 0,27) > 0,05$) ve ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutundan ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu ile ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutundan ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutuna çizilen bütün yolların ise anlamlı olduğu ($p(0,02; 0,036) < 0,05$) ve ancak standardize edilmiş beta katsayı değerlerinin düştüğü ($0,96'dan 0,95'e$ ve $-0,35'den -0,37'e$ düşmüştür.) tespit edilmiştir.

Belirtilen durumlar çerçevesinde İZ'nin;

-ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin devam ve normatif bağlılık alt boyutları arasında tam aracılık rolüne sahip olduğu,

-ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin devam ve duygusal bağlılık alt boyutları arasında tam aracılık rolüne sahip olduğu,

-ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu arasında kısmi aracılık rolüne sahip olduğu,

-ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutundan ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutu arasında kısmi aracılık rolüne sahip olduğu,

-Ancak kısmi aracılık rolüne sahip olunan değişkenler arasındaki yollarda genel olarak standardize edilmiş beta katsayılarının değerlerinde bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir.

Yukarıda belirtilen işlemlerden sonra yapılacak iş ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutu arasında tespit edilen kısmi aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığının Sobel Testi ile test edilmesidir. Çünkü yapılan test sonucunda azalış anlamlı değil ise değişkenler arasında kısmi aracılıktan bahsedilemez (Preacher ve Hayes, 2004). Yapılan Sobel Testi ($z=2,154$; $p<0,05$) sonucunda iş ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ve dolayısıyla İZ'nin belirtilen değişkenler arasında aracılık etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada, ÖY'nin iki alt boyutu ile ÖB'nin üç alt boyutu arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerde İZ'nin aracılık etkisinin olup olmadığı ampirik olarak test edilerek araştırılmıştır. İlk olarak çalışmanın teori bölümünde ÖY, İZ ve ÖB kavramları ile aralarındaki ilişki kuramsal olarak araştırılmış ve ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü çalışmada kullanılan YEM yönteminde kurulan model mutlaka bir teoriye veya kurama dayanması gerekmektedir. Müteakiben gizli değişken olan ÖY'nin iki alt boyutunun, ÖB'nin üç alt boyutunun ve İZ'nin sayısal olarak ölçülebilmesi amacıyla kullanılan ölçekler farklı örneklemelere uygulanmasından dolayı DFA ile güvenilirlikleri kontrol edilmiş ve ölçeklerin bu çalışmada da kullanılabileceği görülmüştür. İşlemlerin tamamlanmasından sonra ÖY'nin iki alt boyutu ile ÖB'nin üç alt boyutu arasındaki ilişkilerde İZ'nin aracılık etkisi YEM yöntemi ile test edilmiştir. Müteakiben kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilen değişkenler arasında Sobel Testi yapılmıştır.

Çalışmanın sonunda yapılan analizler sonunda İZ'nin;

- ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin devam ve normatif bağlılık alt boyutları arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin devam ve duygusal bağlılık alt boyutları arasında tam aracılık rolüne,

- ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutundan ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutu arasında kısmi aracılık rolüne sahip olduğu, ancak kısmi aracılık rolüne sahip olunan değişkenler arasındaki yollarda genel olarak standardize edilmiş beta katsayılarının değerlerinde bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Yapılan Sobel Testi ($z=2,154$; $p<0,05$) sonucunda ise ÖY'nin sosyal yoksunluk alt boyutu ile

ÖB'nin duygusal bağlılık alt boyutu arasında ve ÖY'nin duygusal yoksunluk alt boyutu ile ÖB'nin normatif bağlılık alt boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ve dolayısıyla İZ'nin belirtilen değişkenler arasında kısmi aracılık etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışma bulguları YEM'in sahip olduğu analitik güce dayanarak kuramsal ve pratik alana yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır. Öncelikle ÖY'nin ÖB üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesinde İZ'nin önemli bir yönetsel araç niteliği taşıdığı görülmüştür. Bu sonuç kuramsal olarak değerlendirildiğinde, İZ'nin hem bağımsız hem de aracı değişken olarak diğer örgütsel davranış olgularını açıklayabilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bulgular uygulama alanına yönelik olarak ise yöneticilerin İZ'nin önemini görmeleri gerekliliği göstermektedir. Çalışanların motivasyon ve verimliliklerinin İZ ile tesis edilecek güven ve yetki genişliği ile artırılacağı ve çalışanların örgüte aidiyetlerini artıracak örgüt iklimi ve kültürünün oluşturulmasında İZ'nin güçlü bir araç olabileceği yöneticiler tarafından fark edilmesi gerektiği bu yöndeki çıkarımlardandır.

Diğer yandan ÖY'nin ÖB üzerindeki etkisi başka aracı değişkenler ile de test edilebilir. Benzer şekilde İZ'nin aracı rolü örgüt kültürü ve tükenmişlik gibi başka bağımsız değişkenler ve iş tatmini, örgütsel yenilikçilik ve örgütsel öğrenme gibi başka bağımsız değişkenler çerçevesinde incelendiğinde farklı sonuçlar elde edilebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, YEM yöntemi ile üçten fazla değişken ile aracılık etkisinin nasıl yapılacağı, ÖY ile ÖB arasındaki ilişkide İZ'nin haricinde iş genişletme ile benzer değişkenlerin aracılık etkisi veya aynı anda İZ ve iş genişletmenin aracılık etkileri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Alkan, S. & Sezgin, A. (1998). Yetişkin Hastalarda Yalnızlık, Cumhuriyet Üniversitesi, *Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 2(1), 43- 51.
- Allen, N.J. & Meyer, J.P. (1996). Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: An Examination of Construct Validity, *Journal of Vocational Behavior*, 49(3), 252- 276.
- Allen, N.J. & Meyer, J.P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization", *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, 63(1), 18-38.
- Alpar R. (2012), *Uygulamalı İstatistik ve Geçerlilik-Güvenirlilik*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Anonim (2018). <https://satisokocum.blogspot.com/2018/06/is-zenginlestirme-nedirnasl-yaplr.html>, Erişim tarihi:05.01.2019.
- Aranya, N. & Ferris, K.R. (1984). A Reexamination of Accountants Organizational-Professional Conflict. *The Accounting Review*, 59, 1-15.

- Arı, G.S. & Ergeneli, A. (2003). Psikolojik Güçlendirme Algısı ve Bazı Demografik Değişkenlerin Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (1), 129 – 149.
- Keser, A. & Karaduman, M. (2014). İş Yaşamında Yalnızlık Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile İlişkisi ve Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7).
- Ateş, M.F., Turgut, H. & Tokmak, İ. (2017). İşyeri Güvenlik İkliminin İç Girişimcilik Üzerine Etkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16.UİK(Suppl1), 665-680.
- Baron, R.M. & Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş AMOS Uygulamaları: Ezgi Kitabevi*.
- Becker, T.E., Billings, R.S., Eveleth, O.M. & Gilbert, N. L. (1996). Foci and Bases of Employee Commitment: Implications for Job Performance. *Academy of Management Journal*, 39(2), 464-482.
- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 117-134.
- Chan, S.H. & Qui, H.H. (2011). Loneliness, Job Satisfaction, and Organizational Commitment of Migrant Workers: Empirical Evidence from China, *The International Journal of Human Resource Management* 22(5), 1109-1127.
- Davis, M.H. & Franzoi, S.L. (1986). Adolescent Loneliness, Self-disclosure, A Private Self-consciousness: A Longitudinal Investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(3), 595-608.
- Demir N.(2007). *Örgüt Kültürü ve İş Tatmini*. Türkmen Kitapevi, İstanbul.
- Deniz, M.E., Hamarta, E. & Arı, R. (2005). An Investigation of Social Skills and Loneliness Levels of University Students with Respect to Their Attachment styles in a Sample of Turkish Students. *Social Behavior and Personality*, 33(1), 19-32.
- Dienemann, J. (1998). *Nursing Administration*. Appletin & Lange, Stamford, 331-343.
- Di Tommaso, E., Brannen-McNulty, C., Ross, L. & Burgess, M. (2003). Attachment Styles, Social Skills Loneliness in Young Adults. *Personality and Individual Differences*, 35, 303-312.
- Di Tommaso, E., Brannen, C. & Burgess, M. (2005). The Universality of Relationship Characteristics: A Cross-cultural Comparison of Different Types of Attachment and Loneliness in Canadian and Visiting Chinese Students. *Social Behavior and Personality*, 33(1), 57-68.
- Doğan, T., Çetin, B. & Sungur, M.Z. (2009). İş Yaşamında Yalnızlık Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 271-277.

- Eren, M.Ş., Tokgöz, E. & Saylan, O. (2014). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İşgören Katılımı Üzerindeki Etkisi: İş Zenginleştirme Ve Güçlendirmenin Düzenleyici Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 89-106.
- Erözkan, A. (2009). *Ergenlikte Yalnızlığın Yordayıcıları*. İlköğretim Online, 8(3), 809-819.
- Ernst, J.M. & Cacioppo, J.T. (1999). Lonelyhearts: Psychological Perspectives on Loneliness. *Applied & Preventive Psychology*, 81, 1-22.
- Ertürk, E. & Erdirençelebi, M. (2018). Çalışanların Örgütsel Yalnızlık Algısının İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 603-618.
- Evans, J.D. (1996). *Straightforward Statistics for the Behavioral Sciences*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing.
- Eygü, H. & Güllüce, A.Ç. (2017). Determination of Customer Satisfaction in Conservative Concept Hotels by Ordinal Logistic Regression Analysis, *Journal of Financial Risk Management*, 6, 269-284.
- Goulet L.R. & Singh P. (2002). Career Commitment: A Reexamination and an Extention. *Journal of Vocational Behavior*, 61. 73-91.
- Güneş, İ., Bayraktaroğlu, S. & Kutanis, R.Ö. (2009). Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki: Bir Devlet Üniversitesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 481-497.
- Günlük, M. (2010). *Muhasebecilerin Mesleki ve Örgütsel Bağlılık, İş Memnuniyeti ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hackman, R.J. (1975). Is Job Enrichment Just A Fad?, *Harvard Business Review*, September- October: 129-138.
- Hackman, R.J., Oldham, G., Janson, R. & Purdy, K. (1975). A New Strategy for Job Enrichment, *California Management Review*, 17(4): 57-71.
- Irving, P.G., Coleman. D.F. & Cooper C.L. (1997). Further Assesment of a Three-Compenent Model of Occupational Commitment: Generalizibity and Differences Across Occupations. *Journal of Applied Psychology*, 82 (3), 444-452.
- Jones, W.H., Hobbs, S.A. & Hockenbury, D. (1982). Loneliness and social skills deficits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 682-689.
- Kaplan, M.S. (2011). *Öğretmenlerin İş Yerinde Yalnızlık Duygularının Okullardaki Örgütsel Güven Düzeyi ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Keser, A. & Karaduman, M. (2014). İş Yaşamında Yalnızlık Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile İlişkisi ve Öğretmenler, *Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), 179-197.
- Kılınç, H. & Sevim, S.A. (2005). Ergenlerde Yalnızlık ve Bilişsel Çarpıtmalar, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(2), 69-88.
- Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayıncılığı, İstanbul.

- Koyuncu & Elçi (2018). İlçe Belediye Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeyleri: Aksaray İli Örneği, *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, 2(2), 64-73.
- Lam, L.V. & Lau, D.C. (2012). Feeling Lonely at Work: Investigating the Consequences of Unsatisfactory Workplace Relationships, *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4265-4282.
- MacKinnon, D.P., Lockwood, C.M., Hoffman, J.M., West, S.G. & Sheets, V. (2002). A comparison of methods to test mediation and other intervening variable effects. *Psychological Methods*, 7, 83-104.
- MacCallum, R.C., Browne, M.W. & Sugawara, H.M. (1996). Power Analysis and Determination of Sample Size for Covariance Structure Modeling, *Psychological Methods*, 1(2), 130-149.
- Mercan, M. (2006). *Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık Örgütsel Yabancılaşma ve Örgütsel Vatandaşlık*. Yüksek Lisans Tezi. Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Meydan, C.H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Meyer, J.P., Stanley, D.J., Herscovitch, L. & Topolnytsky, L. (2002). Affective Continuance and Normative Commitment to the Organization: A Meta- Analysis of Antecedents, Correlates and Consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 61(1), 20-52.
- Meyer, J.P. & Allen, N.J. (1997). *Commitment in the Workplace-Theory, Research, and Application*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Meyer, J.P., Allen, N.J. & Smith, C.A. (1993). Commitment To Organizations And Occupations: Extentions And Test Of A Three Component Conceptualization, *Journal Of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Meyer, J.P. & Allen, N.J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Montgomery, D.C., Peck, E.A. & Vining, G.G. (2012) *Introduction to Linear Regression Analysis*. John Wiley & Sons, Hoboken.
- Morrow, P.C. (1983). Concept Redundancy in Organizational Research: The Case of Work Commitment. *Academy of Management Review*. 8(3). 486-500.
- Mowday, R.T., Steers, R.M. & Porter, L.W. (1979). The Measurement of Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224-247.
- Olson, R.E. (1986). Job Enrichment: Putting Motivators to Work. *Journal of Management*, 17:70.
- Oral, S. & Kuşlivan, Z. (1997). Motivasyon Konusunda Oluşturulan Yaklaşımlar ve İşletmelerde Motivasyonu Artırmaya Yönelik Olarak Kullanılan Araçlar. *Verimlilik Dergisi*, 3:93-115.
- Özdamar, K. (2013). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi. (9. baskı)*. Eskişehir: Nisan Kitapevi.

- Özdevecioğlu, M. & Aktaş, A. (2007). Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü. *EÜİİ BF Dergisi*, 28, 1-20.
- Öztürk, H. & Bahçecik, N. (2005). Bir Motivasyon Yöntemi: İş Zenginleştirme ve Hemşirelik Hizmetlerinde Kullanımı. *Hastane Yönetimi Dergisi*, 1:24–30.
- Özyer, K. (2010). *Etik İklim ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmininin Düzenleyici Rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özmen, Ö.T., Özer, P.S. & Saatçioğlu, Ö.Y. (2005). Akademisyenlerde Örgütsel ve Mesleki Bağlılığın İncelenmesine İlişkin Bir Örnek Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Peplau, L.A., Russell, D. & Heim, M. (1979). The Experience of Loneliness. In I. H. Frieze, D. Bar Tal, & J. S. Carroll (Eds.), *New Approaches to Social Problems: Applications of Attribution Theory*, San Francisco: Jossey-Bass, 53-78.
- Porter, L.W., Steers, R.M., Mowday, R.T. & Boulian, P.V. (1974). Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Among Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59, 603–609.
- Powell, D.M. & J. P.Meyer (2004). Side-Bet Theory and the Three-Component Model of Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), 157-177.
- Preacher, K.J. & Hayes, A.F. (2004). SPSS and SAS Procedures for Estimating Indirect Effects in Simple Mediation Models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36, 717-731.
- Riordan, C.M. & Griffeth, R.W. (1995). The Opportunity for Friendship in the Workplace: An Underexplored Construct. *Journal of Business and Psychology*, 10(2), 141-154.
- Rottenberg, K.J. (1997). Loneliness and the Perception of the Exchange of Disclosures. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 16(3), 259-276.
- Sezgin, F. (2010). *Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığının Bir Yordayıcısı Olarak Okul Kültürü*. Eğitim ve Bilim, 35(156), 23-46.
- Steers, R. (1981). *Introduction to Organizational Behavior*, Glenview, Illinois. Scott, Froesman and Company.
- Şimşek, Ö.F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*, Ekinoks Yayınları, Ankara.
- Turgut, H., Tokmak, İ. & Ateş, M.F.(2016). The Moderating Role of Leader-Member Exchange on the Relationship between Emotional Labor with Job Satisfaction or Turnover Intention. *International Journal of Business and Management*, 11(12), 83-96.
- Umstot, D.D., Mitchell, T.R. & Bell, C.H. (1978). Goal Setting and Job Enrichment: An Integrated Approach to Job Design, *Academy of Management Review*, October: 867-879.

- Vitkus, J. & Horowitz, LM. (1987). Poor Social Performance of Lonely People: Lacing a Skill Oradopting a Role? *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(4), 981-990.
- Wei, M., Russell, D.W. & Zakalik, R.A. (2005). Adult Attachment, Social Self-efficacy, Self-disclosure, Loneliness, and Subsequent Depression for Freshman College Students: A Longitudinal Study. *Journal of Counseling Psychology*, 52(4), 602-614.
- Wiener, Y. (1982). Commitment in Organization: A Normative View. *Academy of Management Review*, 7, 418-428.
- Wright, S.L., Burt, C.D.B. & Strongman, K.T. (2006). Loneliness in the Workplace: Construct Definition and Scale Development, *New Zealand Journal of Psychology*, 35(2), 59-68
- Yılmaz, E., Yılmaz, E. & Karaca, F. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi, *Genel Tıp Dergisi*, 18(2), 71-79.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel Bağlılık ve Örgüt İklimi İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 445.
- Yüksel, Ö. (2003), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara. <https://satiskocum.blogspot.com/2018/06/is-zenginlestirme-nedirnasl-yaplr.html>).

Araştırma Makalesi/Research Article

**KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK VE ÇEVRESEL
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİSİ: MARMARA BÖLGESİNDEKİ
İŞLETMELER ÖRNEĞİ**

*CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND ENVIRONMENTAL
SUSTAINABILITY RELATIONSHIP: THE CASE OF COMPANIES IN THE
MARMARA REGION OF TURKEY*

Aysun ATAGAN ÇETİN*, **Saime DOĞAN****, **Olgun Irmak ÇETİN*****

Geliş Tarihi: 24.01.2019
(Received)

Kabul Tarihi: 26.11.2019
(Accepted)

ÖZ: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, işletmelerin faaliyetleri sırasında çıktılarını, topluma zarar vermeden sağlaması, tüm çevresel aktörleri işletme varlığının bir parçası olarak görmesi ve toplumsal faydayı ön plana almasıdır. Yapılan literatür taramasında Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi incelemek için çalışma gerçekleştirilmediği anlaşılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Sürdürülebilir çevrenin sağlanmasında Kurumsal Sosyal Sorumluluk ilkelerinin önemi ve yerini araştırmaktır. Bu amaçla İstanbul, Kocaeli ve Bursa illerinde bulunan çeşitli işletmelerden 128 personel ile anket yapılmıştır. Anketler, Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik arasında pozitif ve güçlü bir ilişki çıkmıştır. Bu durumda Kurumsal Sosyal Sorumluluk anlayışına ve yönetim biçimine sahip işletmeler Çevresel Sürdürülebilirliği sağlamada başarılı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Çevresel Sürdürülebilirlik, Yapısal Eşitlik Modeli.

ABSTRACT: Corporate Social Responsibility is to ensure their output during their activities without harming to the society, to see all environmental actors as a part of their business existence and to prioritize social utility. The aim of this study is to investigate the importance and the place of the Corporate Social Responsibility principles in the provision of a sustainable environment. It has been understood that no study has been conducted to examine the relationship between Corporate Social Responsibility and Environmental Sustainability in the literature. For this purpose, a survey was conducted with 128 employees from various companies in the Marmara Region. Surveys were analyzed using the Structural Equation Model and the results were interpreted. According to the results of the analysis, a positive and strong relationship has emerged between Corporate Social

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, aatagancetin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7588-1322

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, saimedogan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2638-9694

*** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, oirmakcetin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2534-944X

Responsibility and Environmental Sustainability. In this case, companies with a sense of corporate social responsibility and management style succeed in achieving Environmental Sustainability.

Key Words: Corporate Social Responsibility, Environmental Sustainability, Structural Equation Model

1. GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, belirli bir ekosistemin ya da sürekliliği olan herhangi bir sistemin kesintisiz, bozulmadan, aşırı kullanımla tüketmeden ve ana kaynaklara aşırı yüklenmeden sürdürülebilmesi yetkinliği olarak tanımlanmıştır.

Çevre, ekonomi ve sosyal gelişmeyi birbirinden ayrı olarak düşünmek ve bu yönde uygulamalar geliştirmek çıktıların hedeflenenden uzaklaşmasına neden olacaktır. Bu nedenle dengeli bir gelişim sağlanmalı, doğal kaynaklar ve toplum refahı gelecek kuşakların erişimine sunulmalı ve bugünün dünyasında insanların eşit düzeyde kullanımına imkân verilmelidir.

Sürdürülebilirlik kavramı üç unsuru barındırmaktadır. Bunlar, sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliktir (Altınok vd., 2015). Sosyal Sürdürülebilirlik, yiyecek, barınma, sağlık hizmetleri, eğitim, mesleki eğitim ve iş olanakları gibi kaynakların adil dağıtılması; açlık ve evsizlik gibi sorunlar ve kaynakların dağılımındaki adaletsizliğin ortadan kaldırılması konularını ele almaktadır (Türkmen, 2009). Ekonomik Sürdürülebilirlik, tüketimden kaynaklanan fayda maksimizasyonu ile refah maksimizasyonunun birleştirilmesi olarak ele alınabileceği gibi, tarım ve sanayi üretimine zarar veren aşırı sektörel dengesizliklerden sakınılması, iç borç ve kamu borcunun yönetilebilir düzeylerde korunması ve devamlılık temelinde mal ve hizmetlerin üretilmesidir (Sarıkaya & Kara, 2007). Çevresel Sürdürülebilirlik, yiyecek, içecek gibi yaşamsal öneme sahip ürünlerin ve temiz, yaşanabilir bir çevrenin gelecek nesillere sunulması; günümüz dünyasında ise çevresel imkanların insanlığa eşit dağılımı olarak değerlendirilmiştir (Fontana & Ferrucci, 2014).

Tüzel kişiliğe sahip işletmelerin topluma karşı birtakım sorumlulukları mevcuttur. Oysa ki; başlangıçta, ticari amaçlarla kurulan işletmelerin temel amacı kar elde etmektir. Globalleşme ile birlikte yaşanan yoğun rekabet ortamında işletmeler ayakta kalabilmek ve varlıklarını devam ettirebilmek için topluma karşı sosyal bazı amaçlar edinmeye başlamışlardır. Böylece; işletmelerin, sosyal içerikli, çevreyi ve toplumsal değerleri koruyan, sorumluluk bilinci yüksek uygulamaları “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” anlayışını oluşturmuştur.

Genel anlamda işletme sosyal sorumluluğu olarak da ifade edilen Kurumsal Sosyal Sorumluluk, bir organizasyonun (kâr amacına yönelik bir işletme, kamu kuruluşları ya da sivil toplum örgütleri) hem iç hem de dış çevresindeki tüm

paydaşlara karşı “etik” ve “sorumlu” davranmasını, bu yönde kararlar almasını ve uygulamasını ifade eden bir kavramdır (Demir, 2013).

Literatürde Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi incelemek için bir araştırma yapılmadığı görülmektedir. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik ilişkisinin “var olması gerektiği” düşüncesin

Çalışma, bu amaca yönelik olarak hazırlanmıştır. Kurumsal Sosyal Sorumluluk kavramı, Çevresel Sürdürülebilirlik kavramını beraberinde getirmekte ve bu çalışma iki kavram arasındaki ilişkiyi şirketlerin faaliyetleri açısından ortaya koymaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Adiloğlu (2010) tarafından, “bir şirketin ekonomik başarıyı hedeflerken;

- Aynı zamanda faaliyetlerinin çevre, toplum ve işgörenler üzerindeki etkilerinden sorumlu olarak;
- Şirket faaliyetlerinin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini dengeli bir şekilde yöneterek;
- İşgörenler, tedarikçiler, müşteriler, devletler, sivil toplum kuruluşları yatırımcılar ve benzerleri de dahil olmak üzere tüm paydaşların meşru taleplerine ve beklentilerine karşılık vererek faaliyette bulunması anlayışı” olarak tanımlanmıştır.

Bir başka tanımda Heves (2011), bir şirketin topluma faydalı davranışlar sergilemesinin (örneğin, okul, hastane yapmak veya yoksul insanlara dönük projeler hazırlamak) ve doğal çevreyi güzelleştirmesinin (örneğin ağaç dikmek, çevreye dost rüzgardan enerji elde edilmesini sağlayacak yatırımlar yapmak, çevrenin korunması konusundaki projeleri desteklemek) Kurumsal Sosyal Sorumluluk olarak kabul edileceğini belirtmiştir.

Aksoy’a (2013) göre Kurumsal Sosyal Sorumluluk çevresel değerlendirme, paydaş teorisi ve sosyal sorun yönetimi olmak üzere üç süreçten oluşmaktadır:

- Çevresel değerlendirme, işletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlarının tespit edilmesi ve tanımlanmasını sağlar.
- Paydaş teorisi, işletmenin doğal çevresine karşı sorumlu olduğunu ifade eder ve sıkı paydaş ilişkilerinin faaliyetlerinin şeffaf olarak gerçekleştirilmesine, karar aşamasında paydaşların ilgi alanlarının dikkate alınmasına ve yaratılan değerde her paydaşın katkısının olduğuna dayanır.
- Sosyal sorun yönetimi, küçük yaşta çocukların çalıştırılması, sağlıksız ürünlerin üretilmesi gibi sosyal sorunların tespiti ve çözümü olarak ifade edilmektedir.

Weber (2008), Kurumsal Sosyal Sorumluluğun işletmeye olan faydalarını aşağıdaki gibi beş grupta incelemiştir:

- Şirket imajı ve itibarını olumlu etkiler,
- İşgören motivasyonu ve devamlılığının sağlanması ile işe alımlarda sağlanan olumlu etkiler,
- Maliyet azaltımı sağlar,
- Yüksek satış ve pazar payındaki artıştan gelir artışı sağlar,
- Daha etkin bir risk yönetimi sağlar.

Cingöz ve Akdoğan'a (2012) göre, Kurumsal Sosyal Sorumluluğun bir diğer faydası ise işletmelerin çevresel performansını artmasına yardımcı olmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gereği, yeşil rekabetin artması, getirilen yasal düzenlemeler, toplumda saygınlık ve imaj kazanma isteği ve çevre konusundaki bazı standartların kabulü işletmeleri çevreye duyarlı davranma konusunda etkilemiştir.

Carroll'a (1991) göre Kurumsal Sosyal Sorumluluğu oluşturan ekonomik, yasal, etik ve gönüllü sorumluluk olmak üzere dört tür sorumluluk alanı bulunmaktadır:

- Ekonomik sorumluluk: Toplumdaki en temel ekonomik birim olan işletmelerin birincil sorumluluğu, tüketicilerin ihtiyaç duydukları ve istedikleri mal ve hizmetleri üretmek ve bu süreçte makul düzeyde bir karlılık sağlamaktır.

- Yasal sorumluluk: İşletmelerin kar elde etmek gibi ekonomik amaçlarını yerine getirirken devletin koymuş olduğu kanun vb. yasal düzenlemelere uymalarıyla ilgili sorumluluktur.

- Etik sorumluluk: Ekonomik ve yasal sorumlulukların aksine etik sorumluluk, kanunlar tarafından yazılı olmasa da toplum tarafından uyulması beklenen sorumluluklardır.

- Gönüllü sorumluluk: İşletmenin toplumun gözünde iyi bir kurumsal vatandaş olmasını sağlayan birtakım gönüllü faaliyetleri söz konusudur. İşletmelerin kaynaklarından bir kısmını sanatsal, eğitsel ve toplumsal projelere ayırması bu faaliyetlere örnek olarak gösterilebilir.

Argüden'e (2002) göre Kurumsal Sosyal Sorumluluk, doğrudan bu sorumlulukların son ikisini, ancak dolaylı olarak hepsini içeriyor. Çünkü, toplumun beklentilerine uyumlu olan, onun sorunlarına ilgi gösteren kurumların toplumda yarattığı mutluluk, onların daha mutlu işgörelere, daha mutlu müşterilere ve dolayısıyla daha mutlu hissedarlara sahip olmaları sonucunu getiriyor. Kurumsal Sosyal Sorumluluk, şirketlerin daha iyi bir toplum ve daha iyi bir çevre için gönüllü olarak katkıda bulunmasıdır.

Günümüzde işletmeler toplumu meydana getiren farklı kesimlerle ilişki

içerisinde olup başarıları da bu öğelerle olan ilişkilerinin iyi yönetilmesine bağlıdır. Bu konuyu açıklayan kavramı ise “paydaşlar (stakeholders)” olarak isimlendirilmektedir. Paydaş, toplumda işletmenin etkileşim halinde olduğu, işletmenin faaliyetlerinden etkilenen aynı zamanda faaliyetleriyle de işletmeyi etkileyen tarafların tamamıdır. İşletmenin toplum içerisinde sorumlu olduğu tüm çıkar grupları aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır (Dalyan, 2007):

- İşgörenlere karşı sorumluluk,
- Müşterilere (tüketicilere) yönelik sorumluluk,
- Hissedarlara yönelik sorumluluk,
- Doğaya ve çevreye karşı sorumluluk,
- Devlete karşı sorumluluk,
- Tedarikçilere karşı sorumluluk,
- Rakiplere yönelik sorumluluk,
- Topluma karşı sorumluluk.

Sürdürülebilir kalkınma terimi ilk kez 1980’de Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği’nin (IUCN) yayınladığı Dünya Koruma Stratejisi (WCS) raporunda kullanılmıştır. Raporda sürdürülebilir olmak için sosyal, ekolojik ve ekonomik faktörlerin tamamının göz önüne alınarak kalkınmanın gerekli olduğu belirtilmiştir. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun (WCED) 1987’de yayınlamış olduğu “Ortak Geleceğimiz” isimli Brundtland Raporu’nda ise kapsamlı küresel çözümlere daha fazla yer verilmiştir. Raporda sürdürülebilir kalkınma “şimdiki neslin ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye sokmadan karşılayabilme yeteneği” olarak tanımlanmıştır (Moldan vd. , 2012).

Kavramın dikkate değer özelliklerinden birisi, pek çok kişiye ve kuruluşa farklı anlamlar yüklemesidir. Literatürde sürdürülebilir kalkınma ile ilgili yapılan tartışmalar temelde iki düzeye indirgenmektedir. Birinci tartışma alanı sürdürülebilir kalkınmanın toplum, çevre ve ekonomik boyutlarına vurgu yapıldığı “üç sütun yaklaşımı”, diğer alan ise sürdürülebilir kalkınmada insan ve doğa arasındaki ilişkinin altını çizen “dualistik yaklaşım”dır (Şahin, 2018).

Sürdürülebilir gelişme, ekonomik gelişmenin sürdürülebilirlik sınırları içerisinde sağlanmasını öngören bir modeldir. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilir gelişme, ekonomik büyüme ile ekolojik dengeyi birlikte ele almakta, gelecek kuşakların gereksinimlerini gidermelerini tehlikeye atmadan bugünkü gereksinimlerin karşılanmasına özen göstermektedir. Sürdürülebilir gelişmede, gelecek kuşaklar ve çevre bir paydaş olarak ele alınmakta ve alınacak kararların bu paydaşlar üzerinde olumsuz etkilerinin göz önünde tutulduğu görülmektedir (Karalar & Kiracı, 2011).

Kaynak kullanımında uzun vadeli uygulanabilirlik gerektiren Çevresel Sürdürülebilirlik, fiziksel olarak Sürdürülebilirlik kavramına açıklık getirmektedir. Sarıkaya vd. (2010), çevrenin doğal sermaye olarak kabul edilmesini gerektiğini belirtmiştir. Doğal sermaye; yenilenebilir kaynaklar, yenilenemeyen kaynaklar ve çevre işlemleri olarak üç grupta toplanmıştır. Yenilenebilir kaynaklar ekonomik süreç içinde tüketilen ve yenilenebilen kaynaklardır. Yenilenemeyen kaynaklar ise toprak, fosil yakıtlar gibi örnekler vermek mümkündür. Buna göre Çevresel Sürdürülebilirlik temelinde, doğal kaynakların yanlış yönetimi, yoksulluk, aşırı tüketim, nüfus artışı gibi faktörler etkili olmaktadır (Ceylan, 2010). Çevresel Sürdürülebilirlik, ekosistemin dengesini bozmadan ve biyolojik çeşitliliği azaltmadan toplumun kendi ihtiyaçlarını karşılmasını sağlayan bir denge ve esneklik durumu olarak tanımlanabilir (Morelli, 2011). Çevresel Sürdürülebilirliğin çözümünde, doğal kaynakların verimli kullanılması, atıkların azaltılması, kaynakların geri dönüşümünün sağlanması, ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının dikkate alınması gibi unsurlar değerlendirilmelidir (Koçak & Balcı, 2010). Çevresel Sürdürülebilirlik adına Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü Çevre Stratejisi (OECD) tarafından belirlenmiş olan kriterler önemli bir kıstas niteliğindedir. Cankar'dan (2006) aktaran Atagan Çetin (2016), kıstasları şöyle sıralamıştır:

- Yenileme: Yenilenebilir kaynaklar etkin kullanılmalı ve kullanımının uzun dönemli doğal yenileme oranlarını aşmasına izin verilmemelidir.
- İkame edilebilirlik: Yenilenemeyen kaynaklar etkin kullanılmalı ve kullanımı diğer sermaye biçimleriyle veya yenilenebilen kaynaklarla dengelenebilir seviyede sınırlı tutulmalıdır.
- Özümseme: Tehlikeler veya kirlilik içeren maddelerin çevreye bırakılmasında çevrenin özümseme kapasitesi aşılmamalıdır.
- Geri dönüştürülemeden önlenmesi

Çevresel Sürdürülebilirliği sağlamış işletmeler, doğal kaynakları ve kaynakların yenilenme kapasitelerini göz önünde bulunduran ve işletme faaliyetlerinin neden olduğu atık, gaz salınımı gibi çevre kirletici etkileri en alt seviyeye indirerek çevresel olarak sürdürülebilir duruma gelmişlerdir (Tüm, 2014). Toplumsal anlamda ise Çevresel Sürdürülebilirlik, farkındalık ve sorumluluk bilinciyle değerlendirilmeli ve inançlar, duygular, değerler, dünya görüşü gibi "sosyal-algısal bileşenler" olarak görülmelidir (İner, 2013).

Çevresel Sürdürülebilirliğin mevcut olduğu şartlarda; kaynak tüketimi minimum düzeyde olacaktır, malzeme tüketimi, tamamıyla tüketim sonrası geri dönüştürülmüş malzemelerden ya da (çevreye zarar vermeden ve kaynak temellerini tüketmeden elde edilmiş) yenilenebilen kaynaklardan yapılacaktır,

atıkların geri dönüşümü %100 olacaktır, enerji korunmuş olacak ve enerji kaynakları tamamıyla yenilenebilir ve çevreyi kirletmeyen şekillerde (solar termal ve elektrik, rüzgar gücü, biyokütle gibi) olacaktır, çevrenin geliştirilmesinde ve yapılandırılmasında, biyolojik canlılığa ve çeşitliliğe zarar vermeyecek yöntemler uygulanacaktır (Oto, 2011).

Sürdürülebilirlik sadece çevre korumanın ön plana çıktığı bir gelişme anlayışını ifade etmemekte, gelişmeye ilişkin bütün ekonomik, malî ve ticari politikaların; ekonomik, sosyal ve çevre ile ilgili açılardan uyumlaştırıldığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok boyutlu bir kavram olan sürdürülebilirliğin en çok önem taşıyan yönünün çevre ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Çünkü doğal çevre üzerindeki yaratılan herhangi bir olumsuzluk bir daha geri dönülemez şekilde tüm canlıların yaşamını tehdit etmektedir (Koçak ve Balcı, 2010). Türker (2011), Yanık ve Türker'den (2012) aktaran Atagan Çetin ve Pamukçu (2018) kurumsal sürdürülebilirliğin çevresel, sosyal ve ekonomik unsurların varlığından doğduğunu ifade etmektedir.

Brezilya'nın başkenti Rio De Janerio'da 1992 yılında yapılan Çevre ve Kalkınma Zirvesi'nde, çevresel sürdürülebilirliğin objektif politikalar yardımıyla korunması ve geliştirilmesi yönünde gerekli çalışmaların başlatılması için karar alınmıştır. Bu konudaki en önemli çalışmalardan biri Çevresel Sürdürülebilirlik İndeksi'nin (ÇSİ) hazırlanmasıdır. World Economic Forum, Yale Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi tarafından birlikte hazırlanan bu indeks, 67 alt değişken verinin kullanılması ile hesaplanan 22 göstergeden oluşur. Bu 22 gösterge ise çevresel sistemin kalitesi, bu sistemin stres düzeyi, insan nüfusunun çevresel bozulmaya karşı duyarlılığı, çevresel strese karşı sosyal ve kurumsal kapasitenin derecesi ve global temizlikçilik olmak üzere 5 değişkenden oluşan bir temel yapının değerlerini göstermektedir (Güney & Bakırtaş, 2011).

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik değişken ilişkilerini analiz edebilmek için araştırmanın evren, örneklem, veri toplama, kullanılan ölçekler, analiz yöntemi, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine yer verilmiştir.

3.1. Çalışmanın Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Çalışmanın evrenini İstanbul, Bursa ve Kocaeli illerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetleri uygulayan ve Çevresel Sürdürülebilirliği kurumun devamlılığı açısından ön planda değerlendiren işletmeler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini, İstanbul, Bursa ve Kocaeli illerinden seçilmiş Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik ilişki analizi için veri oluşturabilecek işletmeler meydana getirmektedir. Bu amaçla, İstanbul, Bursa ve

Kocaeli illerinde 83 işletme ile görüşme gerçekleştirilmiş ve 45 işletmeden olumlu geri dönüş alınmıştır. İnternet üzerinden <https://www.onlineanketler.com/> sitesi aracılığı ile yapılan anketlere orta ve üst düzey yönetici konumunda 145 katılımcı iştirak etmiş ve 128 katılımcının anketleri eksiksiz ve doğru doldurduğu tespit edilmiştir. Ankete katılım oranı işletme bazında %54; işgören bazında %88 olmuştur.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Anket, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcı işletme ve bireylere yönelik 5 adet demografik ve ekonomik sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde 18 adet Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve üçüncü bölümde 14 adet Çevresel Sürdürülebilirlik ile ilgili ifadeler sorulmuştur. Değişkenler, 5'li Likert Ölçeğinde (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere) ölçülmüştür. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ölçeği soruları Türker (2006) ve Çevresel Sürdürülebilirlik ölçeği Levi Coşkun (2013) tarafından yazılan tezden uyarlanmıştır.

3.2.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ölçeği

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Corporational Social Responsibility-CSR) ölçeği için gerekli ifadeler Duygu Türker'in yapmış olduğu Kurumsal Sosyal Sorumluluk ölçeği geliştirme yüksek lisans tez çalışmasından uyarlanmıştır. Türker, ölçek geliştirme sürecini 4 basamaklı olarak organize etmiştir. Birinci basamakta, Paydaş Yönetim Teorisi (Stakeholder Management Theory) üzerine kurulu plan geliştirmiştir. İkinci basamakta, Kurumsal Sosyal Sorumluluk alanında ölçek geliştirme çalışmaları üzerine literatür taraması yaparak soru havuzu oluşturmuştur. Üçüncü basamakta, 55 ifadenin yer aldığı soru havuzu pilot çalışma uygulanarak 42'ye düşürülmüştür. Son olarak dördüncü basamakta, gerekli güvenilirlik ve geçerlilik analizleri neticesinde 18 ifade kullanılmasına karar verilmiştir.

3.2.2. Çevresel Sürdürülebilirlik Ölçeği

Çevresel Sürdürülebilirlik (Environmental Sustainability-ES) ölçeği, İzel Levi Coşkun tarafından yazılan doktora tezinden uyarlanmıştır. Coşkun, 15 soruluk Çevresel Sürdürülebilirlik ölçeğinin 10 ifadesini Türkiye'de GRI İlkelerine göre sürdürülebilirlik raporu yazan firmaların sonuçlarını göz önüne alarak hazırlamıştır. 3 ifade, Duygu Türker'in Sosyal Sorumluluk Anketi'nden geri kalan 2 ifade ise Yeşil Marka Çağrışımları Endeksi'nden alınarak Coşkun tarafından hazırlanmıştır.

3.3. Analiz Yöntemi

Çalışmanın analizleri SPSS ve AMOS programları kullanılarak yürütülmüştür. Analiz sürecinde, demografik verilerin tanımlanması ve geçerlilik-

güvenilirlik analizleri SPSS programı ile; değişkenler arası ilişkiler AMOS programı kullanılarak Yapısal Eşitlik Modeli ile gerçekleştirilmiştir.

3.4. Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların demografik verileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Demografik Veriler

Demografik Özellikler	Alt Gruplar	N	% Sıklık
Yaş	20-30	9	7%
	31-40	62	48%
	41-50	40	31%
	50 ve üzeri	17	13%
Cinsiyet	Kadın	74	58%
	Erkek	54	42%
Pozisyon	Yönetici	21	16%
	Genel Müdür	82	64%
	Uzman	25	20%
Eğitim Seviyesi	İlkokul	2	2%
	Lise	15	12%
	Lisans	71	55%
	Lisansüstü	40	31%
Çalışma Alanı	Finans	44	34%
	Üretim	80	63%
	Tarım	4	3%

Tablo 1’e göre, katılımcıların genç nüfusa sahip olduğu (%48); kadın egemenliğinin yer aldığı (%58); orta kademe yöneticilerin çoğunlukta olduğu (%64); üniversite eğitimi almış yöneticilerin çoğunlukta bulunduğu ve üretim sektörünün üstünlüğü (%63) ilk göze çarpan hususlar olmaktadır.

3.5. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirliği

Ölçeklerin geçerliliğini saptamak amacıyla veri setine faktör analizi uygulanmıştır. Çalışmaya ilişkin faktör analizi Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 2: Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Faktör	İfade	Açıklanan Varyans(%)	KMO Değeri	Cronbach Alfa	Çıkarılan ifadeler
CSRE	CSRE1, CSRE2, CSRE3, CSRE4 CSRE5	26,28	0,935	0,848	-
CSRC	CSRC1, CSRC2, CSRC3	19,88		0,857	-
CSREE	CSREE1, CSREE2, CSREE3, CSREE4, CSREE6, CSREE8, CSREE9	24,14		0,893	CSREE5, CSREE7, CSREE10
ES	ES1, ES2, ES3, ES4, ES5, ES6, ES7, ES8, ES9, ES10, ES11, ES12, ES13, ES14, ES15	65,78	0,949	0,881	-

Tablodan görüleceği üzere, KMO test sonuçlarına göre Kurumsal Sosyal Sorumluluk (CSR) ölçeğinin yeterlilik katsayısı 0,935, Çevresel Sürdürülebilirlik (ES) ölçeğinin yeterlilik katsayısı 0,949 bulunmuştur ve ölçeklerin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. CSR ölçeği, orijinalinde 7 alt boyutlu yapıya sahipken bu çalışmada 3 alt boyut ortaya çıkmıştır. Buna göre, 1. Faktör, İşgörenlere yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları “CSR to

Employees (CSRE)” olarak adlandırılmış ve toplam varyansın %26,28’ini; 2. Faktör, Müşterilere yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları “CSR to Customers (CSRC)” olarak adlandırılmış ve toplam varyansın %19,88’ini; 3. Faktör, Dış Çevreye yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları “CSR to External Environment (CSREE)” olarak adlandırılmış ve toplam varyansın %24,14’ünü açıklamıştır. 3 faktörün kümülatif varyansı açıklama yüzdesi %70,30’dur. ES ölçeği orijinalinde olduğu gibi tek boyutlu olarak ortaya çıkmıştır ve toplam varyansı açıklama oranı %65,78’dir.

Faktör analizi neticesinde, faktör yükü 0,5’in altında olan CSREE5, CSREE7 ve CSREE10 ifadeleri yeterli koşul sağlanmadığından analizden çıkarılmış ve sonraki analizlerde kullanılmamıştır. Güvenilirlik analizinde tüm ölçeklerin Cronbach Alfa katsayısı 0,800’ün üzerinde bulunmuştur. Ölçekler bu hali ile oldukça güvenilirlerdir.

3.6. Araştırma Hipotezleri

Çalışmanın hipotezleri, araştırma modeli değerlendirilerek aşağıda verildiği şekilde kurulmuştur.

F1: İşletmelerde Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik çalışmaları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

F1a: İşletmelerde işçöenlere yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları ve Çevresel Sürdürülebilirlik çalışmaları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

F1b: İşletmelerde müşterilere yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları ve Çevresel Sürdürülebilirlik çalışmaları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

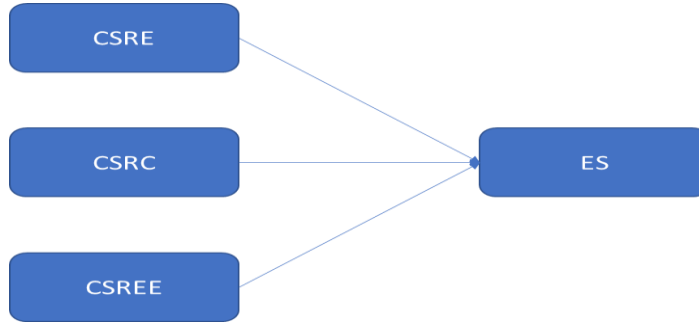
F1c: İşletmelerde dış çevreye yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları ve Çevresel Sürdürülebilirlik çalışmaları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

4. BULGULAR

Çalışmanın hipotezleri belirlendikten sonra, bulguların elde edilmesi için hipotezlere uygun araştırma modeli belirlenmesi gerekmektedir.

4.1. Araştırma Modeli

Yapılan literatür taraması ve teorik bilgilerden yola çıkarak araştırmanın modeli aşağıda verildiği gibi kurulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Modele göre, işletmeler tarafından önem verilen Çevresel Sürdürülebilirlik çalışmalarının işletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve “işgörenlere yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları”, “müşterilere yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları” ve “dış çevreye yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları”ndan etkileneceği vurgulanmaktadır.

Araştırmanın analiz süreci Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu aşamada AMOS paket programından yararlanılmıştır. Öncelikli olarak Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) başvurulmuş daha önce yapılan faktör analizinin başarısı değerlendirilmiştir.

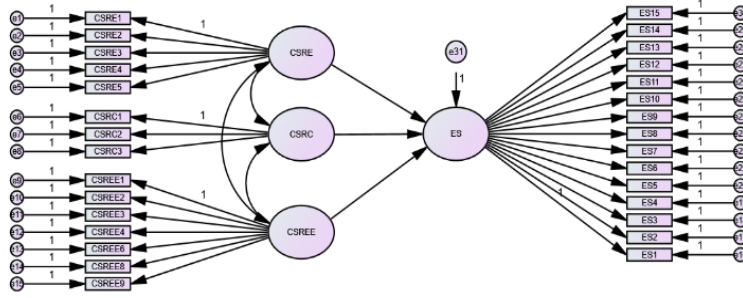
Yapısal Eşitlik Modelinin geçerliliği için dikkate alınan değerler χ^2/df , GFI, IFI, CFI ve RMSEA'dır. Uyum kriterleri belli aralıklar arasında değer aldıkları zaman kurulan model anlamlı olmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2011: 35-57). Çalışmanın değişkenleri olan Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik değişkenleri birincil düzey DFA ile değerlendirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum Değerleri

Değişken	χ^2/df		GFI		CFI		NFI		RMSEA	
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
	≤ 3	$\leq 4-5$	$\geq 0,90$	$0,89-0,85$	$\geq 0,97$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$0,94-0,90$	$\leq 0,05$	$0,06-0,08$
CSRE	2,892		0,967		0,971		0,955		0,048	
CSRC	3,441		0,922		0,980		0,965		0,037	
CSREE	3,015		0,943		0,986		0,981		0,041	
ES	2,987		0,981		0,991		0,987		0,038	

Tabloda verilen değerler incelendiğinde, değişkenlerin genel olarak iyi uyum gösterdikleri anlaşılmaktadır. İfade eksiltilmesine veya hata terimleri arasında kovaryans ilişki kurulmasına gerek kalmamıştır. Bu hali ile model, analize hazırdır. Araştırma hipotezlerinin testi için, DFA neticesinde geçerliliği ispatlanmış olan

model kullanılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2: CSR ve ES İlişki Modeli

CSRE, CSRC, CSREE ve ES örtük değişkenlerini oluşturan ifadelerden her birinin standardize edilmiş faktör yükleri 0,5 ve üstü olarak tespit edilmiştir. Modelin uyum değerleri incelendiğinde χ^2/df : 3,225, GFI: 0,979, CFI: 0,993, NFI: 0,988, RMSEA: 0,315 olduğu görülmüştür. Değerler, modelin iyi uyum gösterdiğine işaret etmektedir.

Analizden elde edilen değerlerin faktör yüklenimlerini, standardize edilmiş regresyon katsayılarını ve değişkenler arasındaki ikili ilişkilerin istatistiksel anlamlılığını gösteren p değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: CSR ve ES Regresyon Ağırlıkları

Parametreler	Standardize Edilmiş Regresyon Ağırlıkları	P
CSRE => ES	0,735	***
CSRC => ES	0,657	***
CSREE => ES	0,685	***

Tabloya göre, Kurumsal Sosyal Sorumluluk değişkenine ait tüm alt boyutların, Çevresel Sürdürülebilirlik üzerinde pozitif ve orta düzeyin üzerinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Dışsal ve içsel değişkenler arasındaki ilişki ve hipotez sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Hipotez Testi Sonuçları

Boyut	Dışsal Değişken	İçsel Değişken	β Değeri	P	Hipotez	Hipotez Sonucu
CSR	CSRE	ES	0,735	***	F1a	Doğrulandı
	CSRC	ES	0,657	***	F1b	
	CSREE	ES	0,685	***	F1c	

Tablodan, F1a, F1b ve F1c hipotezlerinin doğrulandığı görülmektedir. Bu durumda F1 hipotezi doğrulanmış olmaktadır.

5. SONUÇ

Çevresel Sürdürülebilirlik, yiyecek, içecek gibi yaşamsal öneme sahip ürünlerin ve temiz, yaşanabilir bir çevrenin gelecek nesillere sunulması; günümüz

dünyasında ise çevresel imkanların insanlığa eşit dağılımı olarak tanımlanmıştır. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ise işletmelerin faaliyette bulunduğu çevreye duyarlı olması ve ticari faaliyetlerinin yanı sıra toplum yararına yönelik yatırım ve projeleri desteklemesini ifade etmektedir.

Araştırmanın analiz kısmı için örneklem hacmini İstanbul, Bursa ve Kocaeli illerinden seçilmiş Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Sürdürülebilirlik çalışmaları yapmış işletmeler oluşturmaktadır. Anketlerde 5'li Likert Yöntemi kullanılmıştır. 45 işletmeden 128 katılımcı ile anket gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın Kurumsal Sosyal Sorumluluk ölçeği Duygu Türker'in, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ölçeği geliştirme yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çevresel Sürdürülebilirlik ölçeği, İzel Levi Coşkun tarafından yazılan doktora tezinden uyarlanmıştır.

Çalışmada, orta ve üst düzey yöneticilerin oluşturduğu veri setinde demografik özellikler incelenmiştir. Buna göre, katılımcıların genç nüfusa sahip olduğu (%48); kadın egemenliğinin yer aldığı (%58); orta kademe yöneticilerin çoğunlukta olduğu (%64); üniversite eğitimi almış yöneticilerin çoğunlukta bulunduğu ve üretim sektörünün üstün (%63) olduğu anlaşılmıştır. Veri setine geçerlilik ve güvenilirlik analizleri uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi neticesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk değişkeni orijinalinde olduğu gibi 3 faktör; Çevresel Sürdürülebilirlik değişkeni 1 faktör altında toplanmıştır.

Daha sonra çalışmanın hipotezleri kurulmuş ve model belirlenmiştir. Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak hipotezlerin testi için bulgulara ulaşılmıştır. Kurumsal Sosyal Sorumluluk değişkenine ait İşgörenlere Yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk alt boyutunun Çevresel Sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi 0,735; Müşterilere Yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk alt boyutunun Çevresel Sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi 0,657 ve Dış Çevreye Yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk alt boyutunun Çevresel Sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi 0,685 olarak bulunmuştur. Tüm alt boyutların, Çevresel Sürdürülebilirlik üzerinde pozitif ve orta düzeyin üzerinde etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen sonuçlar, çalışmanın hipotezlerini doğrular niteliktedir.

İşgörenlere Yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk alt boyutunun Çevresel Sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi diğer alt boyutlara göre daha fazla bulunmuştur. İşletmelerin işgörenlerine yatırım yaparak, aslında çevresel sürdürülebilirlik bilinci kazandırdığı ve işletmeye kültürel değer sağladığı anlaşılmaktadır. İşletmelerin işgörenleri ile ilgili olarak yapması gerekenler, işgören motivasyonunun artırılması, sosyal ihtiyaçların karşılanması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve sağlık standartlarının artırılması, işgörenlerde gönüllü duyarlılığının geliştirilmesi olarak sıralanabilir. Bu sayede, değerli kılınan bilinçli işgören, işletmenin Çevresel

Sürdürülebilirliği sağlamasında etkin rol oynayacaktır.

İşletmenin müşterilerine yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk alt boyutu Çevresel Sürdürülebilirlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. İşletmeler, önemli paydaşlarından olan tüketiciye hitap edebilmek için bazı sorumluluklar üstlenmek durumundadır. Bunlar, doğru bilgi vermek, yanıltıcı reklamlardan kaçınmak, canlılara ve çevreye zararlı hammadde kullanmamak ve müşteri şikayetlerini dikkate almak olarak sıralanabilir. Böylece, müşteriler, işletme faaliyetlerine dahil edilerek işletmenin çevresel sürdürülebilirliği sağlamasında kontrol mekanizması görevi üstlenecektir.

İşletmenin dış çevreye yönelik Kurumsal Sosyal Sorumluluk alt boyutu Çevresel Sürdürülebilirlik üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. İşletmelerin, içinde bulunduğu topluma, iş ilişkisinde bulunduğu sektöre, tedarikçilerine ve devlete karşı sorumlulukları söz konusudur. Bunlar, kaynakların korunması, etkin kullanımı ve tasarrufunun sağlanması, geri dönüşüme ve atık yönetimine önem verilmesi, sosyal sorumluluk projelerinde yer alması, yasal yükümlülüklerini yerine getirmesi, etik iş ilişkisi kurması olarak sıralanabilir. Bu şekilde, dış çevre, işletme faaliyetlerine yön vererek işletmenin çevresel sürdürülebilirliği sağlamasında etkin rol oynamaktadır.

Sonuçlar değerlendirildiğinde, işletmelerde Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmaları için harcanan tüm emek ve zamanın, işletme açısından Çevresel Sürdürülebilirliğin sağlanması amacı ile kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Dikkati çeken bir diğer nokta ise Çevresel Sürdürülebilirlik faaliyetlerinin esasında Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarında bir alt küme gibi düşünülebileceğidir. Bu açıdan bakıldığında işletmeler, Kurumsal Sosyal Sorumluluğun sağlanması için çalışmalar gerçekleştirdiğinde, Çevresel Sürdürülebilirliğe katkı sağlayacak adımlar atmış olmaktadır.

Çalışma, bulguları itibari ile literatürde elde edilen çalışmalarla paralellik göstermekte fakat literatür tekrarına düşmemektedir. Çalışmanın, önceki yapılanlardan farkı Çevresel Sürdürülebilirliği bağımlı değişken olarak değerlendirmesi ve etkileyen unsurları da Kurumsal Sosyal Sorumluluğun üç alt boyutu olarak ele almasıdır.

Örneklem hacminin dar olması, özel sektörün belli bir kesimini hedef alması ve devlet kurumlarının dahil edilmemesi çalışmanın kısıtları olarak değerlendirilebilir. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalarda, çevresel sürdürülebilirliği etkileyen unsurların çeşitlendirilmesi çalışmanın realitesini artıracaktır. Bunun yanı sıra gerçekçi sonuçlar elde etmek için örneklem hacmi genişletilebilir, farklı evrenler değerlendirilebilir ve farklı sektörlerden elde edilen veriler karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, B. (2010). *İç Denetim Süreci ve Temel İşletme Faaliyetlerinin Kontrol Prosedürleriyle Değerlendirilmesi: Bir Uygulama*. (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aksoy, Ç. (2013). *Sürdürülebilirlik Performansının Değerlendirilmesine Yönelik Ölçek Önerisi ve Türkiye'deki İşletmelerde Uygulaması*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Altınok, S., Fırat, E., & Soyu, E. (2015). Küresel İklim Değişikliği Sorununun Çözümü İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı *International Conference on Eurasian Economies*.
- Atagan Çetin, A. (2016). *Kurumsal Sürdürülebilirliğin Sağlanmasında Risk Odaklı İç Denetim ve Bir Araştırma*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Atagan Çetin, A., & Pamukçu, A. (2018). Risk-based Internal Audit and Corporate Sustainability. *Academic Research in Social, Human and Administrative Sciences-I*.
- Carroll, A. B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business horizons*, 34(4).
- Ceylan, Ö. (2010). *Tüketicilerin Çevresel Sürdürülebilirlik ve Ekolojik Moda Konusunda Bilgi Düzeyi, Tutum ve Davranışlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Cingöz, A., & Akdoğan, A. A. (2012). İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri: Kayseri İli'nde Bir Uygulama. *Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 16(3).
- Dalyan, F. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk. *Sosyal Sorumluluğun Temelleri*.
- Fontana, R., & Ferrucci, M. (2014). Environmental Sustainability as Indicator of Social Quality: The New Opportunities Offered by Communication. *International Journal of Social Quality*, 4(1). doi:10.3167/IJSQ.2014.040104
- Güney, T., & Bakırtaş, İ. (2011). Çevresel Sürdürülebilirlik ve Yozlaşma İlişkisi: Bir Kesit Veri Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(30).
- Heves, M. (2011). *Bankalarda Kurumsal Yönetişim ve Risk Yönetimi*. Edirne.
- İner, G. (2013). *Kırsal Konutlarda Sürdürülebilirlik Kriterlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Yöntem: Edirne Örneği*. (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne.

- Karalar, R., & Kiracı, H. (2011). Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(30).
- Koçak, F., & Balcı, V. (2010). Doğada Yapılan Sportif Etkinliklerde Çevresel Sürdürülebilirlik.
- Levi Coşkun, İ. (2013). *Türkiye’de Tüketici Bakış Açısıyla Kurumsal Sürdürülebilirlik Bileşenlerinin Marka Varlığı Bileşenleri ile İlişkisi*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Moldan, B., Janoušková, S., & Hák, T. (2012). How to Understand and Measure Environmental Sustainability: Indicators and Targets. *Ecological Indicators*, 17.
- Morelli, J. (2011). Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals. *Journal of environmental sustainability*, 1(1), 2.
- Oto, N. (2011). *Çevresel Sürdürülebilirlik ve Havaalanları: Esenboğa Havalimanı Örneği*. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara
- Sarıkaya, M., Erdoğan, M., & Kara, F. Z. (2010). İnternet Ekonomisi ve Kurumsal Sürdürülebilirlik. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Sarıkaya, M., & Kara, F. Z. (2007). Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2).
- Şahin, G. (2018). *Çevresel Sürdürülebilirlik Kapsamında Türkiye Düzey-2 Alt Bölgeleri Üzerine Bir Çözümleme*. (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Tüm, K. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1).
- Türker, D. (2006). *Çalışanları Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*. (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir.
- Türkmen, N. (2009). *Tekstil ve Moda Tasarımı Açısından Sürdürülebilirlik ve Dönüşüm*. (Sanatta Yeterlik Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Weber, M. (2008). The Business Case for Corporate Social Responsibility: A Company-level Measurement Approach for CSR. *European Management Journal*, 26(4).

Araştırma Makalesi/ Research Article

**ÖRGÜTSEL ADALET İŞGÖRENLERİN YEŞİL ÖRGÜTSEL
DAVRANIŞINI ETKİLER Mİ?**

**DOES ORGANIZATIONAL JUSTICE AFFECT THE GREEN ORGANIZATIONAL
BEHAVIOR OF EMPLOYEES?**

Melda AKBABA*

*Geliş Tarihi: 22.02.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmada, turizm işletmelerinde istihdam edilen işgörenlerin örgütsel adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış üzerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle, turizm işletmelerinde istihdam edilen 294 işgörene anket aracılığıyla ulaşılmıştır. Turizm işletmelerinde işgörenlerin örgütsel adalet algılamalarının örgütsel yeşil davranışlarına etkisini belirlemek amacıyla işgörenlerin örgütsel adalet algılamaları ve yeşil örgütsel davranış ifadelerine ilişkin betimleyici istatistikler belirlenmiş olup regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmaya katılan işgörenlerin en yüksek algıladıkları örgütsel adalet boyutu işlemsel ve bilgilendirme, en düşük algılanan adalet boyutu ise dağıtımsal adalet, yeşil örgütsel davranış boyutlarından ise en yüksek çevresel duyarlılık ve ekonomik duyarlılık olarak belirlenmiştir. Araştırmada yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre yeşil örgütsel davranış istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adaletten etkilenmektedir. Bu sonuca göre araştırmaya katılan işgörenlerin örgütsel adalet algılamalarındaki artış, işgörenlerin yeşil örgütsel davranışı üzerinde artış sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel adalet, yeşil örgütsel davranış, turizm işletmeleri.

ABSTRACT: In this research, it is aimed to determine the effects of organizational justice perceptions of employees on green organizational behavior who are employed in tourism enterprises. Therefore, 294 employees were reached employed in tourism enterprises through surveys. In order to determine the effect of organizational justice perceptions of employees on organizational green behaviors in tourism enterprises, descriptive statistics on organizational justice perceptions and green organizational behavior statements of employees were determined and regression analysis was performed. The highest perceived dimension of organizational justice by the employees was determined as procedural, informational justice and the lowest perceived justice dimension as distributive justice. The highest perceived dimension of green organizational behavior by the employees was determined as environmental sensitivity and economic sensitivity. According to the results of regression analysis, organizational justice statistically significant effects on green organizational behavior. According to this result, the increase in the organizational justice perceptions of the employees participating in this research gives an increase in the green organizational behavior of the employees.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, meldaharbal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8701-017X

Key Words: Organizational justice, green organizational behavior, tourism enterprises.

1. GİRİŞ

Hizmet sektörünün en etkin unsuru olan insan kaynağının örgüt içerisindeki algılamaları davranışlarına yansıyabilmektedir. Buna bağlı olarak örgüt içerisinde işgören algılamalarının olumlu seviyede gerçekleşmesi örgütün etkinliğini, verimliliğini, rekabet gücünü ve sürdürülebilirliğini olumlu düzeyde etkileyebilmektedir. Özellikle örgütsel adalet konusu turizm işletmelerinde etkin kavramlardan birisi olmakta, örgüt içerisinde işgören adaletsizliği algıladığında adaletsizliğin kaynağına inmekten çok bir bütün olarak örgüte tepkide bulunabilmektedir. Buna bağlı olarak örgütlerin işgörenlerin örgütsel adalet algılamalarını doğrudan etkileyebilecek temel kuralları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Halis ve Akova, 2008: 458).

Araştırmanın birinci kavramı olan örgütsel adalet, örgüt içerisinde adaletin sonuçlarını belirlemeye yönelik kullanılan bir kavramdır. Başka bir ifadeyle, örgütsel adalet; işgörenlerin örgütte ne derece adil davranış gösterildiğine dair algıları ve söz konusu algıların örgütler açısından başka çıktıları ne şekilde etkilediğini ihtiva etmektedir (İşcan ve Sayın, 2010: 195). İşgörenler örgütte yöneticileri tarafından adaletsiz davranışlara maruz kaldıklarını algılamaları halinde işlerine, yöneticilerine, çalışma arkadaşlarına ve örgütün tamamına karşı bağlılık ve sadakatleri azalmakta, zamanla daha da ileriye giderek olumsuz duygu ve tutumlar takınmalarına neden olabilmektedir (Eren, 2014: 551). Örgütsel adalet algısı, örgütlerin etkili işleyişi ve işgörenlerin kişisel tatminlerine yönelik temel gereklilik olarak önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak işgörenler örgütte işe alım, ücret ödeme, mağduriyetlerin adil bir şekilde çözümlenmesi ve örgütte demokratik karar alma hakkı gibi örgütsel faaliyetlere bakarak örgüt içinde kendilerine adil davranılıp davranılmadığı konusunda karar vermekte ve örgüte karşı tutum geliştirmektedir (Greenberg, 1990: 399). Örgütlerde adalet algısının temeli eşitlik teorisine dayanır. Eşitlik teorisi, işgörenlerin ücret düzeyi, zam ve terfi gibi çıktılarının adil veya adaletsiz olarak algıladığı koşulları açıklamakta ve buna göre iş görende bir örgütsel adalet algısı oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle işgörenler örgütsel adalet kapsamında tüm işgörenlerin hak ettiklerini elde etmesi gerektiğine inanmaktadır (Luthans, 2011:172). Colquitt (2001: 386), örgütsel adaletin boyutsallığını araştırdığı çalışmada dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adaleti olmak üzere dört farklı boyut belirlemiştir.

Dağıtımsal Adalet, işgörenin yapmış olduğu işe göre ortaya çıkan değerlendirmelerin doğruluğuna odaklanmasıdır. Başka ifadeyle işgörenler dağıtımsal adalet boyutuna göre yaptıkları iş karşılığında elde ettikleri ödül, ceza,

ücret gibi kazanımları karşılaştırarak yapılanların adil olup olmadığını değerlendirmektedir (Greenberg, 1986: 340). Bu değerlendirme sonucunda işgören bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkiler gösterebilmektedir. Bu bağlamda belirli bir sonuç adaletli veya adaletsiz olarak algılandığında işgören duyuşsal olarak öfke, mutluluk, gurur veya suçluluk hissedebilmekte, kendisinin veya iş arkadaşlarının girdilerini ve sonuçlarını bilişsel olarak bozabilmekte ve örgütte performans ya da geri çekilme davranışı gösterebilmektedir (Cohen-Charash ve Spector, 2001: 280).

İşlemsel Adalet, iş görenlere yönelik ücret, ödül, terfi gibi kazanımların ne şekilde belirlendiğine, örgütsel karar almada ve alınan kararların uygulanmasında kullanılan prosedürlerin adil olarak algılanmasına odaklanır (Greenberg, 1987: 10). Leventhal (1980)'e göre işgörenlerin prosedürleri adil olarak algılayabilmesi için altı kuralı göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bunlar; kararların tutarlılığı, doğruluğu, düzeltilebilmesi, kararlarda temsilcilik, etik davranmak ve önyargılı olmamaktır.

Kişilerarası Adalet, örgüt içerisinde iş görenlere ne düzeyde saygılı ve itibarlı davranıldığını ifade etmektedir (Laschinger, 2004: 355). Başka bir ifadeyle kişilerarası adalet, örgüt ve işgören arasındaki iletişimde nezaket, saygı ve doğruluk gibi davranışları temel alır (Beugré, 2002: 1095).

Bilgilendirme Adaleti, prosedürlerin işleyişi veya çıktıların dağıtımının gerekçesi hakkında iş görenlere bilgi verilmesi ve açıklama yapılması üzerine odaklanır (Colquitt vd., 2001: 427).

Araştırmanın ikinci kavramı yeşil örgütsel davranış ise işgörenlerin çevresel sürdürülebilirliğe yönelik katkıda bulunacak veya zarar verebilecek ölçeklenebilir eylemleri ve davranışları olarak tanımlanmaktadır (Ones ve Dilchert 2012; akt. Ones ve Dilchert 2012: 452). Başka bir ifadeyle, örgüt içerisinde işgörenlerin, çevre dostu davranışlar sergileme eğilimini göstermesidir (Erbaşı ve Özalp, 2016: 298). Norton ve diğerleri (2015: 105), yeşil örgütsel davranış; işgörenlerin iş görevleri bağlamında gerçekleştirilen gerekli yeşil davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, organizasyonel politikalara bağlı kalmayı, uygun alternatifleri seçmekle birlikte çalışma yöntemlerini değiştirmeyi, sürdürülebilir ürün ve süreçler oluşturmayı içerir. Graves ve diğerleri (2013: 81), işgörenlerin yeşil davranışlarını çevre hakkında daha fazla şey öğrenme, örgütün çevresel etkilerini azaltmak için fikirler geliştirme ve uygulama, yeşil süreçler ve ürünler geliştirme, geri dönüşüm, yeniden kullanma ve çevreyi olumsuz etkileyen uygulamaları sorgulama olarak geniş kapsamlı çevresel olarak sorumlu faaliyetler olarak kavramsallaştırılmıştır.

Ones ve Dilchert (2012: 459-460) çalışmalarında işgörenlerin yeşil davranışını beş kategoride tanımlamıştır. Söz konusu davranışlar şu şekildedir:

Zarar vermekten kaçınmak: Hava kirliliğini önleme, işlemlerin çevresel etkisini izleme, eko sistemi koruma ve destekleme gibi davranışlardır.

Korumak: Kullanımı azaltmayı, yeniden başka amaçla kullanmayı, yeniden değerlendirmeyi ve geri dönüşümü içerir.

Sürdürülebilir çalışmak: Sürdürülebilirlik için çalışma işin yapılış şeklini değiştirme, üretim faaliyetleri ve süreçlerini çevreye karşı daha duyarlı seçeneklerle değiştirme, sürdürülebilir ürün ve işlemler yaratma, sürdürülebilirlik için üretimde yeniliklere açık olma olarak ifade edilebilir.

Başkalarını etkilemek: Diğer kişileri teşvik etme ve destekleme, sürdürülebilirlik için eğitime ve yetiştirmeyi kapsamaktadır.

Çevre için inisiyatif almak: Çevresel öncelikleri ilk sıraya koyma, çevre yararına, eylem ve lobi faaliyetlerinde bulunma, program ve politikaları başlatma gibi davranışlardır.

Erbaşı (2018: 581), yeşil örgütsel davranışa yönelik ölçek geliştirdiği çalışmada çevresel, teknolojik, ekonomik duyarlılık, çevresel katılım ve yeşil satın alma olmak üzere beş farklı boyut belirlemiştir.

Çevresel Duyarlılık, işgörenlerin kendi evlerinde uygulamış oldukları çevre dostu davranışları örgüt içerisinde de gösterme eğilimi olarak ifade edilmektedir.

Teknolojik Duyarlılık, örgüt içerisindeki teknolojik ekipmanların kullanımına yönelik çevreci davranışları temsil etmektedir.

Ekonomik Duyarlılık, işgörenin örgüt içerisindeki davranışlarında ekonomik olarak tasarruflu olmasıdır.

Çevresel Katılım, örgütün ağaç dikimi vb. gibi çevre dostu uygulamalara katılımı ve işgörenlerin çevreci kurallara uyması olarak ifade edilmektedir.

Yeşil Satın Alma, örgütte çevre dostu ürünlerin tercih edilmesini temsil etmektedir (Erbaşı, 2018: 586-587).

Hızlı sanayileşme ve küreselleşme, modern dünyada çevre suistimallerinin başlıca nedenleri olmakla birlikte günümüzde, örgütlerin çoğu, çevre kirliliğinin üstesinden gelmek için çevre dostu kavramlar, yeşil davranış ve sürdürülebilirlik konularına odaklanmaktadır (Weerathna, Jayarathna and Pintoe, 2017: 1095). Örgütlerin dış çevrenin sürdürülebilirliğine karşı olumlu tutumlarıyla birlikte işgörenlerin örgüt içerisinde yeşil örgütsel davranış sergilemesi de önem arz etmektedir. Çünkü atık malzemelerin geri dönüşümü veya ışıkların kapatılması ve günün sonunda elektronik cihazların kapatılması gibi pek çok çevresel girişim, neredeyse tamamen çalışanların iyi niyetine ve bireysel davranışlarına dayanmaktadır (Boiral, Paillé and Raineri, 2015: 12). Bu bağlamda örgüt içerisinde işgörenlerin yeşil örgütsel davranış sergilemelerini destekleyecek uygulamalar olsa bile bunu daha etkin hale getirebilecek örgütün adil olarak algılanması

gerekmektedir. Bu bağlamda örgütsel adalet ve yeşil örgütsel davranış ile ilgili çalışmalara bakıldığında örgütsel adaletin; örgütsel güven (Polat ve Celep, 2008; İşcan ve Sayın, 2010; Kılıçlar, 2011), iş tatmini (Yıldırım, 2007; İşcan ve Sayın, 2010), örgütsel özdeşleşme (Cüce, Güney ve Teyfur, 2013), örgütsel bağlılık ve iş tükenmişliği (Balık ve Şengül, 2016), duygusal tükenmişlik (Yeniçeri, Demirel ve Seçkin, 2009), işten ayrılma niyeti (Örücü ve Özafşarlıoğlu, 2013) ve örgütsel vatandaşlık davranışı (Poyraz, Kara ve Çetin, 2009; Şeşen ve Basım, 2010) üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Yeşil örgütsel davranış ile ilgili yapılan çalışmalarda genelde sürdürülebilirlik kapsamında işgörenlerin yeşil davranışlarının önemi üzerinde durulmaktadır (Bauer, Erdogan ve Taylor, 2012; Ones ve Dilchert, 2012; Norton, Zacher ve Ashkanasy, 2014; Yiğit, 2017; Abdulghaffar, 2017; Zientara ve Zamojska, 2018; Eroymak, İzgüden ve Erdem, 2018). Yapılan literatür incelemesi sonucunda işgörenlerin örgütsel adalet algısının yeşil örgütsel davranışları üzerine etkisini belirleyen bir çalışma ile karşılaşılmadığından dolayı bu çalışma çevreyi etkin bir şekilde kullanan turizm sektöründe uygulanmıştır.

Turizm sektörü açısından çevrenin sürdürülebilirliği önem arz etmekte ve turizm işletmelerinin çevrenin sürdürülebilirliğine katkı sağlaması amacıyla işgörenlerin yeşil davranışlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda işgörenlerin örgütsel adalet algılarının örgütsel yeşil davranışlarını adil olma veya olmama durumuna göre olumlu veya olumsuz etkileyebilecektir. Bu doğrultuda bu çalışmada turizm işletmelerindeki işgörenlerin örgütsel adalet algıları ve yeşil örgütsel davranış ele alınmakta ve örgütsel adalet algısının işgörenlerin yeşil örgütsel davranışlarına etkisi belirlenmeye çalışılmaktadır. Buna bağlı olarak çalışmanın hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

H1: İşgörenlerin örgütsel adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H2: İşgörenlerin dağıtımsal adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından (a) çevresel duyarlılık, (b) teknolojik duyarlılık, (c) ekonomik duyarlılık, (d) çevresel katılım ve (e) yeşil satın alma üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H3: İşgörenlerin işlemsel adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından (a) çevresel duyarlılık, (b) teknolojik duyarlılık, (c) ekonomik duyarlılık, (d) çevresel katılım ve (e) yeşil satın alma üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H4: İşgörenlerin kişilerarası adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından (a) çevresel duyarlılık, (b) teknolojik duyarlılık, (c) ekonomik

duyarlılık, (d) çevresel katılım ve (e) yeşil satın alma üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H5: İşgörenlerin bilgilendirme adaleti algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından (a) çevresel duyarlılık, (b) teknolojik duyarlılık, (c) ekonomik duyarlılık, (d) çevresel katılım ve (e) yeşil satın alma üzerinde etkisi bulunmaktadır.

2. METODOLOJİ

Araştırmanın evreni, Hatay ilinde faaliyette bulunan turizm işletme belgeli otel işletmelerindeki iş görenlerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamına alınan Hatay ilindeki turizm işletme belgeli otel işletmelerinde çalışan işgören sayısının elde edilebileceği bir kaynak bulunmadığından, araştırmadaki evren sayısının hesaplanmasında, Türkiye’de faaliyette bulunan konaklama işletmelerinin sahip olduğu yatak sayısına göre, personel sayılarını içeren Turizm Bakanlığı’nın; “Otelcilik ve Turizm Sektöründe İşgücü Araştırması” verilerinden yararlanılmıştır (Turizm Bakanlığı, 1989; Ağaoğlu, 1992; Öztürk ve Pelit, 2010). Söz konusu verilere göre, Türkiye’de bir otel işletmesinde yatak başına düşen personel sayısı 0,59’dur. 2019 yılı Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, araştırma kapsamına alınan Hatay ilinde turizm işletme belgesine sahip toplam 48 turizm işletme belgeli otel işletmesi, 2.528 oda ve 5.124 yatak kapasitesiyle faaliyet göstermektedir (www.yigm.ktb.gov.tr). Buna göre, 5.124 (yatak kapasitesi) x 0,59 (yatak başına düşen işgören sayısı) = 3.023kişi sayısı araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünün tespitinde %90 güven aralığında 3.250 kişiye kadar olan evren sayısında 152 kişiye ulaşmak yeterli olabilmektedir. Bu bağlamda olasılığa dayanan ve araştırma evreni içerisindekilerinin her birine örnekleme seçilebilmesi için eşit şans verilen basit tesadüfî örnekleme yöntemi(Gürbüz ve Şahin, 2018: 130-135) kullanılarak Hatay ilinde faaliyette bulunan turizm işletme belgeli otel işletmelerindeki çalışan 294 iş görene anket aracılığıyla ulaşılmıştır.

Anket formu oluşturulurken örgütsel adalet ve yeşil örgütsel davranışla ilgili yapılan birçok araştırmada kullanılan hazır ölçeklerden faydalanılmıştır. Anket formunda, işgörenlerin demografik özelliklerini belirlemeye, örgütsel adalet algılarını ve yeşil örgütsel davranışlarını ölçmeye yönelik ifadeler yer verilmiştir.

Araştırmada örgütsel adaleti ölçmek için, Colquitt (2001) tarafından geliştirilen ve birçok araştırmada kullanılan (Judge ve Colquitt, 2004; Arslantaş ve Pekdemir, 2007; Cihangiroğlu vd., 2010; Yelboğa, 2012; Kovačević vd., 2013; Díaz-Gracia, vd., 2014) “Örgütsel Adalet Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği 0,807 olarak belirlenmiştir. Söz konusu ölçek; dağıtımsal adalet 4, işlemsel adalet 7, kişilerarası adalet 4 ve bilgilendirme adaleti 5 olmak üzere 20

soru içermekte ve dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki ifadeler 5' li likert esas alınarak (1) Kesinlikle Katılmıyorum ile (5) Kesinlikle Katılıyorum arasında derecelendirme yapılmıştır.

Araştırmada yeşil örgütsel davranışını ölçmek için, Erbaşı (2018) tarafından geliştirilen “Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği 0,818 olarak belirlenmiştir. Söz konusu ölçek çevresel duyarlılık, teknolojik duyarlılık, ekonomik duyarlılık, çevresel katılım ve yeşil satın alma üzere olmak üzere toplam beş boyuttan oluşmaktadır. Bununla birlikte ölçek; çevresel duyarlılık 8, teknolojik duyarlılık 3, ekonomik duyarlılık 5, çevresel katılım 7 ve yeşil satın alma 4 olmak üzere 27 soru içermektedir. Ölçekteki ifadeler 5' li likert derecelendirme esas alınarak (1) Hiçbir Zaman ile (5) Her Zaman aralığında belirlenmiştir.

Araştırmada anket uygulanmasıyla elde edilen veriler istatistik programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada önce araştırmaya katılan işgörenlerin demografik özellikleri ve örgütsel adalet, yeşil örgütsel davranış boyutlarına ait betimleyici istatistikler belirlenmiş olup değişkenler arasındaki etkileri test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Turizm işletmelerinde örgütsel adalet algılamalarının işgörenlerin örgütsel yeşil davranışlarına etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada anket aracılığıyla elde edilen verilerle örneklemin profili belirlenmiştir (Tablo 1). Araştırmada elde edilen veriler istatistiki analizlere tabi tutulmuştur. Bununla birlikte araştırma verilerinin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakarak normal dağılım gösterip göstermediği belirlenmiştir. Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin kendi standart hatasına bölünmesiyle elde edilen değerlerin 3,2'nin altında olması nedeniyle (Tabachnick ve Fidell, 2012, akt. Gürbüz ve Şahin, 2014: 210) verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılarak parametrik test kullanılmıştır. Buna göre; turizm işletmelerinde istihdam edilen işgörenlerin örgütsel adalet algılamaları ve yeşil örgütsel davranış ifadelerine ilişkin betimleyici istatistikler belirlenmiş olup örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutları üzerine etkisini test etmek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan turizm işletmelerinde istihdam edilen işgörenlerin %68'i erkek, %32'si kadın, % 56,5'i evli ve %43,5'i bekâr katılımcılardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan işgörenlerin yaş dağılımına bakıldığında %38,1'i 21-30 yaş %25,9'u 31-40 yaş, %13,9'u 51 yaş ve üzeri, %13,3'ü 41-50 yaş ve % 8,8'inin 20 yaş ve altı olduğu görülmektedir. İş görenlerin eğitimine göre dağılımı incelendiğinde eğitim durumlarından en yüksekinin ilköğretim (%32,7) ve lise

(%31,3) olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte işgörenlerin büyük çoğunluğu %32,7'lik oran ile 1-3 yıl ve %32,3'lik oran ile 4-6 yıl arası turizm sektöründe çalışmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Araştırmaya Katılan İşgörenlerin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	f	%
Erkek	200	68,0
Kadın	94	32,0
Medeni Durum	f	%
Evli	166	56,5
Bekâr	128	43,5
Yaş	f	%
20 yaş ve altı	26	8,8
21 ile 30 yaş aralığı	112	38,1
31 ile 40 yaş aralığı	76	25,9
41 ile 50 yaş aralığı	39	13,3
51 yaş ve üzeri	41	13,9
Eğitim Durumu	f	%
İlköğretim	96	32,7
Lise	92	31,3
Ön lisans	56	19,0
Lisans	50	17,0
Turizm Sektöründe Çalışma Süresi	f	%
1 yıldan az	23	7,8
1 ile 3 yıl arası	96	32,7
4 ile 6 yıl arası	95	32,3
7 ile 9 yıl arası	59	20,1
10 yıl ve üstü	21	7,1
TOPLAM	294	100

Tablo 2 ve Tablo 3'te kullanılan ölçeklere ilişkin faktör analizi yapılmış olup faktör yüklerine bakılarak ölçeklerden herhangi bir madde çıkarılmamıştır. Çünkü faktör yüklerinin genel olarak 0,32'inin üzerinde olması önerilmektedir. Bu kapsamda 0,32-0,50 arası düşük, 0,50-0,60 arası iyi, 0,60-0,70 arası yüksek ve 0,70'in üzerindeki faktör yükleri mükemmel faktör yükleri olarak sınıflandırılabilir (Gürbüz ve Şahin 2018: 320).

Tablo 2: Örgütsel Adalet Ölçeği Faktör Analizi

Dağıtımsal Adalet		Kişilerarası Adalet		İşlemsel Adalet		Bilgilendirme Adaleti	
ÖAA1	,679	ÖAA5	,884	ÖAA9	,838	ÖAA16	,904
ÖAA2	,525	ÖAA6	,836	ÖAA10	,646	ÖAA17	,797
ÖAA3	,498	ÖAA7	,721	ÖAA11	,690	ÖAA18	,876
ÖAA4	,788	ÖAA8	,757	ÖAA12	,837	ÖAA19	,866
				ÖAA13	,737	ÖAA20	,860
				ÖAA14	,816		
				ÖAA15	,825		
Açıklanan Toplam Varyans							76,895
KaiserMeyerOlkin Ölçek Güvenirliliği							,655
							4469,39
Bartlett's Küresellik Testi							0
df							190
Sig.							,000

Örgütsel adalet ölçeğine ait faktör analizi sonuçlarına göre; örgütsel adalet ölçeği alt boyutlarından dağıtımsal adalet alt boyutunun 0,498 ile 0,788, kişilerarası adalet alt boyutunun 0,721 ile 0,884, işlemsel adaletin 0,646 ile 0,838, bilgilendirme adaletinin 0,860 ile 0,904 aralıklarında faktör yükleri aldığı belirlenmiş olup, örgütsel adalet ölçeğinin 4 alt boyutu toplam varyansın %76'sını açıklamaktadır (Tablo 2).

Tablo 3: Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği Faktör Analizi

Çevresel Duyarlılık		Çevresel Katılım		Ekonomik Duyarlılık		Yeşil Satın Alma		Teknolojik Duyarlılık	
YÖD1	,586	YÖD9	,764	YÖD16	,872	YÖD21	,814	YÖD25	,738
YÖD2	,777	YÖD10	,829	YÖD17	,767	YÖD22	,672	YÖD26	,451
YÖD3	,766	YÖD11	,910	YÖD18	,508	YÖD23	,819	YÖD27	,491
YÖD4	,760	YÖD12	,776	YÖD19	,819	YÖD24	,810		
YÖD5	,701	YÖD13	,850	YÖD20	,825				
YÖD6	,769	YÖD14	,875						
YÖD7	,853	YÖD15	,792						
YÖD8	,851								
Açıklanan Toplam Varyans									75,723
KaiserMeyerOlkin Ölçek Güvenirliliği									,743
Bartlett's Küresellik Testi									6845,122
df									351
Sig.									,000

Yeşil örgütsel davranış ölçeğine ait faktör analizi sonuçlarına göre; Yeşil örgütsel davranış ölçeği alt boyutlarından çevresel duyarlılık boyutunun 0,586 ile 0,853, çevresel katılım alt boyutunun 0,764 ile 0,910, ekonomik duyarlılık alt boyutunun 0,508 ile 0,872, yeşil satın alma boyutunun 0,672 ile 0,819, teknolojik duyarlılık alt boyutunun 0,451 ile 0,738 aralıklarında faktör yükleri aldığı belirlenmiş olup, yeşil örgütsel davranış ölçeğinin 5 alt boyutu toplam varyansın %75'ini açıklamaktadır (Tablo 3).

Tablo 4: Örgütsel Adalet ve Yeşil Örgütsel Davranışa İlişkin Betimleyici İstatistikler

	Ortalama	Std.Sapma
ÖRGÜTSEL ADALET	4,13	0,373
Dağıtimsal Adalet	3,96	0,679
İşlemsel Adalet	4,27	0,330
Kişilerarası Adalet	4,08	0,820
Bilgilendirme Adaleti	4,11	0,466
YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ	4,01	0,447
Çevresel Duyarlılık	4,42	0,412
Teknolojik Duyarlılık	3,94	0,736
Ekonomik Duyarlılık	3,79	0,778
Çevresel Katılım	3,84	0,650
Yeşil Satın Alma	3,80	0,699

Tablo 4'te görüldüğü üzere katılımcıların en yüksek algıladıkları adalet boyutu işlemsel (Ort.=4,27) ve bilgilendirme (Ort.=4,11), en düşük algılanan adalet boyutu ise dağıtimsal (Ort.=3,96) adalettir. Yeşil örgütsel davranış boyutları incelendiğinde, katılımcıların yeşil örgütsel davranış ifadelerine katılımı en yüksek 4,42 ortalama değeriyle çevresel duyarlılık ve en düşük 3,79 ortalama değeriyle ekonomik duyarlılık olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Örgütsel Adaletin Yeşil Örgütsel Davranış Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	p
Örgütsel Adalet	Yeşil Örgütsel Davranış	0,126	0,355	0,000*

*p<0.05

Tablo 5'te yapılan regresyon analizindeki R² determinasyon katsayısı değerine göre, yeşil örgütsel davranış değişkenliğinin % 12'si (R²=0,126), örgütsel adalet tarafından açıklanabilmektedir. Bu bağlamda H₁ hipotezi (İşgörenlerin örgütsel adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış üzerinde etkisi

bulunmaktadır.) yeterli kanıtla kabul edilmektedir. Anlamlılık (p) değerine incelendiğinde; $p < 0,05$ olduğundan yeşil örgütsel davranış istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adaletten etkilenmektedir. Bu sonuca göre araştırmaya katılan işgörenlerin örgütsel adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, işgörenlerin yeşil örgütsel davranış üzerinde 0,355 birimlik artış sağlamaktadır.

Tablo 6: Örgütsel Adalet Boyutlarının Yeşil Örgütsel Davranış Boyutlarından Çevresel Duyarlılık Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	p
Dağıtım Adalet			0,508		0,000*
İşlemsel Adalet	Çevresel Duyarlılık	0,218	0,264	20,099	0,000*
Kişilerarası Adalet			0,418		
Bilgilendirme Adaleti			0,104		0,058

* $p < 0,05$

Örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından çevresel duyarlılık üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları, R² determinasyon katsayısı değerine göre, çevresel duyarlılık değişkenliği %21'i (R²=0,218), dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. Bu bağlamda H_{2a}, H_{3a}, H_{4a}, ve H_{5a} hipotezi (İşgörenlerin dağıtım, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından çevresel duyarlılık üzerinde etkisi bulunmaktadır) yeterli kanıtla kabul edilmektedir. Bulgulara göre, çevresel duyarlılık değişkeni $p < 0,05$ olduğundan dolayı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adalet boyutlarından dağıtım, işlemsel ve kişilerarası adaletten etkilenmektedir. Bilgilendirme adaleti değişkeni $p > 0,05$ olduğundan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda işgörenlerin dağıtım, işlemsel ve kişilerarası adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu çevresel duyarlılık üzerinde sırasıyla 0,508, 0,264 ve 0,418 birimlik artış sağlamaktadır (Tablo 6).

Tablo 7: Örgütsel Adalet Boyutlarının Yeşil Örgütsel Davranış Boyutlarından Teknolojik Duyarlılık Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	p
Dağıtım Adalet			0,287		0,001*
İşlemsel Adalet	Teknolojik Duyarlılık	0,071	0,102	5,533	0,102
Kişilerarası Adalet			0,031		
Bilgilendirme Adaleti			0,098		0,099

* $p < 0,05$

Örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından teknolojik duyarlılık üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları, R^2 determinasyon katsayısı değerine göre, teknolojik duyarlılık değişkenliği %7'si ($R^2=0,071$), dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. Bu bağlamda H_{2b} , H_{3b} , H_{4b} , ve H_{5b} hipotezi (İşgörenlerin dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından teknolojik duyarlılık üzerinde etkisi bulunmaktadır) yeterli kanıtla kabul edilmektedir. Bulgulara göre, teknolojik duyarlılık değişkeni $p<0,05$ olduğundan dolayı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adalet boyutlarından dağıtımsal adaletten etkilenmektedir. İşlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adaleti değişkenleri $p>0,05$ olduğundan anlamlı olarak etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda işgörenlerin dağıtımsal adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu teknolojik duyarlılık üzerinde 0,287 birimlik artış sağlamaktadır (Tablo 7).

Tablo 8: Örgütsel Adalet Boyutlarının Yeşil Örgütsel Davranış Boyutlarından Ekonomik Duyarlılık Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R^2	Beta	F	p
Dağıtımsal Adalet			0,272		0,000*
İşlemsel Adalet	Ekonomik	0,320	0,275	34,028	0,000*
Kişilerarası Adalet	Duyarlılık		0,589		0,000*
Bilgilendirme Adaleti			0,353		0,000*

* $p<0,05$

Örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından ekonomik duyarlılık üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları, R^2 determinasyon katsayısı değerine göre, ekonomik duyarlılık değişkenliği %32'si ($R^2=0,320$), dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. Bu bağlamda H_{2c} , H_{3c} , H_{4c} , ve H_{5c} hipotezi (İşgörenlerin dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından ekonomik duyarlılık üzerinde etkisi bulunmaktadır) yeterli kanıtla kabul edilmektedir. Bulgulara göre, ekonomik duyarlılık değişkeni $p<0,05$ olduğundan dolayı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adalet boyutlarından dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adaletinden etkilenmektedir. Bu bağlamda işgörenlerin dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adaleti algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu ekonomik duyarlılık üzerinde sırasıyla 0,272, 0,275, 0,589, 0,353 birimlik artış sağlamaktadır (Tablo 8).

Örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından çevresel katılım üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları,

R^2 determinasyon katsayısı değerine göre, çevresel katılım değişkenliği %31'i ($R^2=0,310$), dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. Bu bağlamda H_{2d} , H_{3d} , H_{4d} , ve H_{5d} hipotezi (İşgörenlerin dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından çevresel katılım üzerinde etkisi bulunmaktadır) yeterli kanıtla kabul edilmektedir (Tablo 9).

Tablo 9: Örgütsel Adalet Boyutlarının Yeşil Örgütsel Davranış Boyutlarından Çevresel Katılım Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R^2	Beta	F	p
Dağıtımsal Adalet	Çevresel Katılım	0,310	0,142	32,529	0,050
İşlemsel Adalet			0,073		0,000*
Kişilerarası Adalet			0,391		0,172
Bilgilendirme Adaleti			0,451		0,000*

* $p<0,05$

Bulgulara göre, çevresel katılım değişkeni $p<0,05$ olduğundan dolayı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adalet boyutlarından işlemsel ve bilgilendirme adaletinden etkilenmektedir. Dağıtımsal ve kişilerarası adalet değişkenleri $p>0,05$ olduğundan anlamlı olarak etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda işgörenlerin işlemsel ve bilgilendirme adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu çevresel katılım üzerinde sırasıyla 0,073, 0,451 birimlik artış sağlamaktadır (Tablo 9).

Tablo 10: Örgütsel Adalet Boyutlarının Yeşil Örgütsel Davranış Boyutlarından Yeşil Satın Alma Üzerine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R^2	Beta	F	p
Dağıtımsal Adalet	Yeşil Satın Alma	0,069	0,008	5,314	0,925
İşlemsel Adalet			0,009		0,885
Kişilerarası Adalet			0,271		0,001*
Bilgilendirme Adaleti			0,056		0,347

* $p<0,05$

Tablo 10'da örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından yeşil satın alma üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçları, R^2 determinasyon katsayısı değerine göre, teknolojik duyarlılık değişkenliği %6'sı ($R^2=0,069$), dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. Bu bağlamda H_{2e} , H_{3e} , H_{4e} , ve H_{5e} hipotezi (İşgörenlerin dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından yeşil satın alma üzerinde etkisi bulunmaktadır) yeterli kanıtla kabul edilmektedir.

Bulgulara göre, yeşil satın alma değişkeni $p < 0,05$ olduğundan dolayı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adalet boyutlarından kişilerarası adaletten etkilenmektedir. Dağıtımsal, işlemsel ve bilgilendirme adaleti değişkenleri $p > 0,05$ olduğundan anlamlı olarak etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda işgörenlerin kişilerarası adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu yeşil satın alma üzerinde 0,271 birimlik artış sağlamaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm sektöründe sürdürülebilirliğin temel kaynağı olan insan faktörünün örgüt içerisindeki adalet algılamaları buna bağlı olarak şekillenen yeşil örgütsel davranışı hem turizm işletmeleri hem de turizm arz kaynağını oluşturan çevre için hayati önem taşıyabilmektedir. Bu bağlamda turizm işletmelerinde istihdam edilen işgörenler kendilerine adil davranıldığını algılaması halinde aynı şekilde çevreye olumlu davranış gösterebilecektir.

Turizm işletmelerinde işgörenlerin örgütsel adalet algılamalarının örgütsel yeşil davranışlarına etkisini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada katılımcıların en yüksek algıladıkları adalet boyutu işlemsel ve bilgilendirme, en düşük algılanan adalet boyutu ise dağıtımsal adalet olarak belirlenmiştir. Yeşil örgütsel davranış boyutlarından ise en yüksek çevresel duyarlılık ve ekonomik duyarlılık ifadelerine katılım göstermişlerdir. Bu bağlamda örgüt içerisindeki bütün iş ve işlemlerin etik ve ahlâkî standartlara uygun olduğu ve yöneticilerin işgörenlerle iletişimde samimi olduğu ve prosedürleri ayrıntılı bir şekilde açıkladığı ifade edilebilir. Buna bağlı olarak işgörenler işletmede bozuk musluk vb. fark ettiğinde ilgilenmekte ya da sorumlu kişilere iletmekte ve zorunlu olmadıkça kâğıt israfına yol açabileceğini düşündüğü için yazıcı kullanmaktadır.

Araştırmada yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre yeşil örgütsel davranış istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adaletten etkilenmektedir. Bu sonuca göre araştırmaya katılan işgörenlerin örgütsel adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, işgörenlerin yeşil örgütsel davranışı üzerinde 0,355 birimlik artış sağlamaktadır. Örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından çevresel duyarlılık üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçlarına göre çevresel duyarlılık değişkenliği dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. Bulgulara göre, çevresel duyarlılık değişkeni istatistiksel olarak anlamlı düzeyde örgütsel adalet boyutlarından dağıtımsal, işlemsel ve kişilerarası adaletten etkilenmektedir. Bu bağlamda işgörenlerin dağıtımsal, işlemsel ve kişilerarası adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu çevresel duyarlılık üzerinde sırasıyla 0,508, 0,264 ve 0,418 birimlik artış sağlamaktadır. Teknolojik duyarlılık değişkenliği dört bağımsız değişken (dağıtımsal adalet, işlemsel adalet, kişilerarası

adalet ve bilgilendirme adaleti) tarafından açıklanabilmekte, işgörenlerin dağıtımsal adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu teknolojik duyarlılık üzerinde 0,287 birimlik artış sağlamaktadır. Yeşil örgütsel davranış boyutlarından ekonomik duyarlılık değişkenliği dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. İşgörenlerin dağıtımsal, işlemsel, kişilerarası ve bilgilendirme adaleti algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu ekonomik duyarlılık üzerinde sırasıyla 0,272, 0,275, 0,589, 0,353 birimlik artış sağlamaktadır. Örgütsel adalet boyutlarının yeşil örgütsel davranış boyutlarından çevresel katılım üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizinin sonuçlarına göre, çevresel katılım değişkenliği dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. İşgörenlerin işlemsel ve bilgilendirme adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu çevresel katılım üzerinde sırasıyla 0,073, 0,451 birimlik artış sağlamaktadır. Teknolojik duyarlılık değişkenliği dört bağımsız değişken (örgütsel adalet boyutları) tarafından açıklanabilmektedir. İşgörenlerin kişilerarası adalet algılamalarındaki bir birimlik artış, yeşil örgütsel davranış boyutu yeşil satın alma üzerinde 0,271 birimlik artış sağlamaktadır.

Araştırmada yapılan analiz sonuçlarından yola çıkarak örgütlerde işgörenlerin elde ettikleri gelirlerin yaptıkları işe uygun olduğunu, yöneticilerinin kendilerine nazik davrandığını, onurlarını incitecek tavırlarda, uygunsuz söz ve yorumlarda bulunmadığını, görevlerini yerine getirirken işgörenler kendi görüş ve duygularını rahatça ifade edebildiğini, örgüt içerisindeki uygulamaların tarafsız, etik ve ahlâkî standartlara uygun olduğunu, kendisiyle iletişimde samimi olup iş ile ilgili prosedürleri ayrıntılı bir şekilde açıkladığını algılaması işgörenin örgütsel anlamda adaletin olduğu kanısına varmasını sağlayabilmektedir. Bu kapsamda işgören örgütün sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilecek yeşil örgütsel davranış faaliyetlerini işinin bir parçası haline getirebilecek ve çalışma arkadaşlarını da kendisiyle birlikte olumlu anlamda yönlendirebilecektir. Bu bağlamda işgörenler örgüt içerisinde geri dönüşümü olmayan ürünleri atık kutularına atmaya, küçük bir not almaları gerekirse, büyük kâğıt yerine bloknot gibi küçük kağıtları veya müsvedde kağıtları tercih etmeye, işletmede gereksiz yanan ampul fark ettiğinde hemen kapatıp enerjide tasarruf etmeye, geri dönüşümü mümkün olabilecek kağıt, cam, pil gibi malzemeleri geri dönüşüm kutusuna atmaya, çevreye zarar verecek bir davranış sergileyen başka bir işgören gördüğünde hemen uyardırmaya, çevreye dost faaliyetlere katılım göstermeye, işletmeye katkı sağlayabilecek çevre dostu uygulamalar hakkında yöneticilerine önerilerde bulunmaya ve konukları çevre dostu ürünlere ve çevreye duyarlı davranışlara yönlendirmeye özen

gösterebilecektir. Bu sayede işletmenin hem verimliliği artış gösterebilecek, sürekliliği sağlanabilecek ve işletme rekabet üstünlüğü elde edebilecek hem de çevrenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilecektir.

Turizm işletmelerinde işgörenlerin işin gereklerine uygun performanslarını sergilemeleri örgütün adil olarak algılanabilmesine bağlı olabilmektedir. Bununla birlikte adil olarak algılanan örgütlerde işgörenler arasındaki işbirliği artmakta, işgörenler ekip ruhuna uygun hareket edebilmektedir. Turizm işletmelerinde işgörenlerin işbirliği içerisinde çalışmalarını önemli olması nedeniyle örgütsel adaletin algılanmadığı örgütlerde bir yerde oluşabilecek bir aksaklık tüm işlerin aksamasına neden olabilmekte, işgörenlerin yeşil örgütsel davranış sergilemelerini engelleyerek müşteri memnuniyetini de olumsuz etkilemektedir. Bu noktada işgörenlerin ekip halinde çalışmalarını, yeşil örgütsel davranış sergilemeleri örgütün adil olarak algılanmasına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu çalışmada, işgörenlerin örgüt adalet algılamalarının yeşil örgütsel davranışını etkilediği varsayımından yola çıkılarak turizm işletmelerinde örgütsel adalet algısının yeşil örgütsel davranış üzerine etkisinin pozitif yönde olduğu belirlenmiştir. Ancak bu çalışma zaman ve maliyet açısından araştırma evreni Hatay ilinde bulunan turizm işletme belgeli otel işletmeleri ile sınırlandırılmıştır. Turizm işletmeleri kapsamında diğer yiyecek içecek, seyahat ve eğlence işletmeleri kapsam dışı bırakılmıştır. Kapsam olarak örgütsel adalet algısının yeşil örgütsel davranış üzerine etkisi ele alınmış olup, örgütsel adalet ile ilişkisi muhtemel olan motivasyon, iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel sessizlik, örgütsel yalnızlık, işten ayrılma niyeti, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel yabancılaşma gibi diğer faktörler ele alınmamıştır. Gelecek araştırmalarda örgütsel adaletin örgütlerin verimliliği, sürdürülebilirliği ve rekabet üstünlüğü elde edebilmesi için her örgütte bir zorunluluk olduğu düşünülüp söz konusu sınırlılıklar dikkate alınarak yapılacak çalışmalarla literatüre katkıda bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulghaffar, N. (2017). Green workplace behavior in Saudi Arabic: The case of enviroco, *Journal of Management and Sustainability*, 7(11), 19-28.
- Ağaoğlu, O. K. (1992). İşgücünü verimli kullanma tekniklerinin turizm sektörüne uygulanması. *Verimlilik Dergisi*, 110-121.
- Arslantaş, C. ve Pekdemir, I. (2007). Dönüşümcü liderlik, örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik görgül bir araştırma, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 261-285.
- Balık, E. ve Şengül, Ü. (2016). İş sağlığı ve güvenliğinde örgütsel adaletin örgütsel bağlılık ve iş tükenmişliği üzerindeki rolü: Çanakkale'de ampirik bir

- uygulama. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 115-125.
- Bauer, T. N., Erdogan, B. ve Taylor, S. (2012). Creating and maintaining environmentally sustainable organizations: Recruitment and on-boarding. In Jackson, S. E., Ones, D., Dilchert, S. (Eds.), *Managing human resources for environmental sustainability: 222-240*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Beugré, C. D. (2002). Understanding organizational justice and its impact on managing employees: An African perspective, *International Journal Of Human Resource Management*, 13(7), 1091-1104.
- Boiral, O., Paillé, P. ve Raineri, N. (2015). The nature of employees' pro-environmental behaviors. In Robertson, J.L., and Barling, J. (Eds.), *The psychology of green organizations*, 12-32. New York: Oxford University Press.
- Cihangiroğlu N., Şahin B. ve Naktiyok A. (2010). Hekimlerin örgütsel adalet algıları üzerine bir araştırma, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 67-82.
- Colquitt, J. A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: A construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 386-400.
- Cohen-Charash, Y. ve Spector, P.E. (2001). The role of justice in organizations: a meta-analysis, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321.
- Colquitt, J.A., Conlon, D.E., Wesson, M.J., Porter, C.O. ve Ng, K.Y. (2001). Justice at the millenium: A meta analytic review of 25 years of organizational justice research, *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Cüce, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel adalet algılarının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 1-30.
- Díaz-Gracia, L., Barbaranelli, C. ve Moreno Jiménez, B. (2014). Spanish version of Colquitt's organizational justice scale, *Psicothema*, 26(4), 538-544.
- Erbaşı A. (2018). Yeşil örgütsel davranış: Özgün bir ölçek geliştirme, 6. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2-3 Kasım / Isparta, 581-590.
- Erbaşı, A. ve Özalp Ö. (2016). The effect of environmental passion and green organizational behavior on organisational commitment, *Eurasian Business & Economics Journal*, 2, 297-306.
- Eren, E.. (2014). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*, On dördüncü Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.

- Eroymak S., İzgüden D. ve Erdem R. (2018). Çalışanların yeşil davranışının kavramsal çerçevede incelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 961-971.
- Graves, L.M., Sarkis, J. ve Zhu, Q. (2013). How transformational leadership and employee motivation combine to predict employee pro environmental behaviors in China. *Journal of Environmental Psychology*, 35, 81-91.
- Greenberg, J. (1986), Determinants of perceived fairness of performance evaluations, *Journal of Applied Psychology*, 71(2), 340-342.
- Greenberg, J. 1987. A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management Review* 12(1), 9-22.
- Greenberg, J. 1990. Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow, *Journal of Management*, 16, 399-432.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem-analiz*. İkinci Baskı, Seçkin Yayıncılık/Sosyal Bilimler, Ankara.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem-analiz*. Dördüncü Baskı, Seçkin Yayıncılık/Sosyal Bilimler, Ankara.
- Halis, M. ve Akova, O. (2008). Turizm işletmelerinde örgütsel adalet, Okumuş F. ve Avcı U. (Ed.) *Turizm İşletmelerinde Çağdaş Yönetim Teknikleri*, Ankara: Detay Yayıncılık, 457-484.
- İşcan, Ö.F. ve Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- Judge, T. A. ve Colquitt, J. A. (2004). Organizational justice and stress: The mediating role of work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 89(3), 395-404.
- Kılıçlar, A. (2011). Yöneticiye duyulan güven ile örgütsel adalet ilişkisinin öğretmenler açısından incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 23-36.
- Kovačević, I., Zunić, P. ve Mihailović, D. (2013). Concept of organizational justice in the context of academic achievement. *Management Journal for Theory and Practice Management*, 69, 37-46.
- Leventhal, G. S. (1980). What should be done with the equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In Gergen, K. J., Greenberg M. S. and Willis R. H. (Eds.), *Social exchange: Advances in theory and research*, New York: Plenum, 27-55.
- Luthans, F. (2011). *Organizational behavior*, 12. Edition, McGrawHill.
- Laschinger, H. K. S. (2004). Hospital nurses: Perceptions of respect and organizational justice, *JONA*, 34 (7/8), 354-364.

- Norton, T. A., Zacher, H. ve Ashkanasy, N. M. (2014). Organisational sustainability policies and employee green behavior: The mediating role of work climate perceptions. *Journal of Environmental Psychology*, 38, 49-54.
- Norton, T. A., Parker, S. L., Zacher, H., ve Ashkanasy, N. M. (2015). Employee green behavior: a theoretical framework, multilevel review, and future research agenda. *Organization & Environment*, 28(1), 103-125.
- Ones, D. S. ve Dilchert, S. (2012). Environmental sustainability at work: A call to action, *Industrial and Organizational Psychology*, 5, 444-466.
- Örücü, E. ve Özafşarlıoğlu S. (2013) Örgütsel adaletin çalışanların işten ayrılma niyetine etkisi: Güney Afrika cumhuriyetinde bir uygulama, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 335-358.
- Öztürk, Y. ve Pelit, E. (2010). Otel işletmeleri i ş görenlerinin iş doyum düzeyleri: Sayfiye ve şehir otel işletmeleri işgörenleri üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 2(1), 43-72.
- Polat, S. ve Celep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 307-331.
- Poyraz, K., Kara, H. ve Çetin, S. A. (2009). Örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9),71-91.
- Turizm Bakanlığı. (1989). Otelcilik ve turizm endüstrisinde işgücü araştırması. *Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara.
- Şeşen, H. ve Basım, H.N. (2010) çalışanların adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: İş tatmininin aracılık rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 37, 171-193.
- Weerarathna, R. S., Jayarathna D. Y. ve Pintoe, A. (2017). Employee green behavior: A case in manufacturing & service sector in Sri Lanka. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(12), 1095-1106.
- Yelboğa, A. (2012). Örgütsel adalet ile iş doyumunu ilişkisi: ampirik bir çalışma. *Ege Akademik Bakış*, 2(2),171-182.
- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2009). Örgütsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki: İmalat sanayi çalışanları üzerine bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16, 83-99.
- Yiğit, B. (2017). Örgütsel davranışta yeni bir yaklaşım: Yeşil işgören davranışı. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 1(1), 67-70.

- Yıldırım, F. (2007), İş doyumu ile örgütsel adalet ilişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 354–279.
- Zientara P. ve Zamojska, A. (2018). Green organizational climates and employee pro-environmental behaviour in the hotel industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1142-1159.
- <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201136/turizm-yatirim-ve-isletme-bakanlik-belgeli-tesis-istati-.html> (Erişim Tarihi: 10.09.2019).

Araştırma Makalesi/Research Article

**BİR DENEYİMİ UNUTULMAZ KILAN UNSURLAR NEDİR?
UNUTULMAZ TURİZM DENEYİMİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR
DEĞERLENDİRME**

*WHAT MAKES AN EXPERIENCE MEMORABLE?
A CONCEPTUAL EVALUATION OF MEMORABLE TOURISM EXPERIENCE*

Seda DEMİR*, Elif ÜLKER DEMİREL**

*Geliş Tarihi: 25.02.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Günümüzün küresel pazarında rekabet gün geçtikçe artmakta, rekabet avantajı elde etmek zorlaşmaktadır. Hızlı değişim ve yeniliklerin yaşandığı günümüzde işletmeler bu gelişmelere ayak uydurmak durumundadır. Zira günümüz tüketicisi için nihai üründen ziyade, yaşanan ürün ve hizmet deneyimi satın alma karar sürecinde belirleyici hale gelmektedir. Bu noktada taklit edilmesi, ikamesi zor olan ve tüketiciler tarafından arzu edilen, onların beklentilerine cevap verebilen deneyimsel ortamların oluşturulması rekabet avantajı açısından oldukça önem arz etmektedir. Ancak dünyada ve turist profilinde meydana gelen gelişmeler ve değişiklikler, turistlerin beklentilerinin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Turistlerin ihtiyaçlarının giderilmesi dışında farklılık arayışı, kendini değerli hissetme, yenilenme, yeni kültürler ve insanlar tanıma gibi benzersiz deneyimler yaşamaya yönelik eğilimleri, bir deneyimi eşsiz ve unutulmaz kılan unsurlar üzerine odaklanılmasına sebebiyet vermektedir. Literatür incelendiğinde tüketici, ziyaretçi, turist ve seyahat deneyimi üzerine çok sayıda çalışmanın yer aldığı görülmekle birlikte, “Unutulmaz Turizm Deneyimi” kavramı bu alanda oldukça yeni bir araştırma konusu olarak yer almaktadır. Bu kavramla ilgili yabancı literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bir literatür birikiminin oluştuğunu belirtmek mümkün olmakta ancak, yerli literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, uluslararası ve ulusal literatürün kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak mevcut akademik yazına katkıda bulunmak ve yeni bir kavram olan unutulmaz turizm deneyimi olgusunu kapsam ve içerik açısından değerlendirmektir. Bu anlamda söz konusu bulguların ve değerlendirmelerin turizm işletmecilerine ve destinasyon yöneticilerine, turistlerin karar verme süreçlerinde göz önünde bulundurdıkları unsurların anlaşılması açısından yol göstereceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turist, Turizm, Deneyim, Turizm Deneyimi, Unutulmaz Turizm Deneyimi.

* Bilim Uzmanı, Trakya Üniversitesi, sedademir22051988@gmail.com, ORCID:0000-0001-9395-8020

** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, elifulker@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0002-5805-0452

ABSTRACT: Competition in today's global market is increasing day by day, competitive advantage is difficult to achieve. In the world where rapid changes and innovations are experienced, enterprises have to keep up with these developments. Because, the product and service experience that is experienced rather than the final product for today's consumer becomes decisive in the purchasing decision making process. At this point, the creation of experiential environments that are difficult to imitate and substitution, and which are desirable by consumers, capable of responding to their expectations are of great importance in terms of competitive advantage. However, occurred developments and changes in the world and in the tourist profile, it also causes changes in the expectations of tourists. Except for satisfying the needs of tourists, the tendency to live memorable experiences such as the search for difference, feeling valued, renewal, new cultures and people recognition, it gives cause for a focus on the elements that make an experience unique and memorable. When the literature is examined, while it is seen that there are many studies on consumer, visitor, tourist and travel experience, the concept of "Memorable Tourism Experience" ranks as pretty new research topic in this field. When the studies in the foreign literature related to this concept are examined, it is possible to state that a literature accumulation is formed, but it is seen that there are pretty limited number of studies in the domestic literature. Hence, the aim of this study is to contribute to the current academic literature by making a comprehensive evaluation of international and national literature and to evaluate the phenomenon of memorable tourism experience that is a new concept in terms of scope and content. In this sense, it is foreseen that mentioned findings and evaluations will guide tourism operators and destination managers in terms of understanding the factors that tourists consider in decision-making processes.

Keywords: Tourist, Tourism, Experience, Tourism Experience, Memorable Tourism Experience.

1.GİRİŞ

Ekonomik sunuların değişimi ile birlikte metalden ürünlere, ürünlerden hizmetlere ve hizmetlerden deneyimlere doğru gelişen süreç, pazarlama anlayışında da değişime neden olmuştur. Bu değişim doğrultusunda geleneksel pazarlamadan farklı olarak ürünlerin veya hizmetlerin işlevsel özellikleri ve faydaları yerine, bu ürünlerin veya hizmetlerin oluşturduğu tüketici deneyimlerini anlamak oldukça önemli hale gelmiştir. Günümüz tüketicileri, yaşam pratiklerinde meydana gelen değişim ve gelişmelerle birlikte, farklılaşan istek ve taleplerle işletmelerin karşısına çıkmaktadırlar. Tüketiciler zihinlerinde diğerlerine göre önemli olan, akla ilk gelen ve unutulmaz birer anı olarak kalacak deneyimler yaşamak arzusundadırlar (Azevedo, 2010: 3). Çünkü bir ürün ya da hizmeti satın alarak sağlanan fonksiyonel fayda, tek başına günümüz tüketicilerinin beklentileri karşısında yeterli olamamaktadır (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012: 13).

Turizm endüstrisi açısından deneyim kavramını, bireylerin destinasyonlar ile etkileşimi sonucu doğan ilişkiler olarak tanımlamak mümkündür. Unutulmaz turizm deneyimi ise, bir aktivite gerçekleştikten sonra olumlu bir şekilde

hatırlanan, zihinde tekrar canlandırılan ve aslında bireylerin geçmiş deneyimlerini değerlendirmesine dayanan bir turizm deneyimi olarak ifade edilmiştir. Bireylere farklı, zenginleştirilmiş ve unutulmaz deneyimler sunmayı başaran işletmeler ve destinasyon yöneticileri bu bireylerin destinasyona tekrar dönmelerini sağlayabilecekleri gibi, onların sayesinde yeni bireyler kazanma ihtimallerini de arttırmış olacaktırlar (Kim, 2017: 2-10).

Gerek pazarlama gerekse turizm çalışmalarında deneyim konusu 1970'lerden bu yana sürekli gelişme göstererek popüler akademik konulardan biri haline gelmiştir (Cohen, 1979; Hoch ve Deighton, 1989; Stamboulis ve Skayannis, 2003; Uriely, 2005; Larsen, 2007; Adongo, Anuga ve Dayour, 2015). Müşteri deneyimi, turizm deneyimi veya turist deneyimi üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen, turist deneyimi boyutları net bir şekilde ortaya konulamamıştır (Quan ve Wang, 2004: 297). Literatürde deneyim boyutlarıyla ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Toffler (1970) deneyimi doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki boyut olarak ele almıştır (Aktaran Kaya, 2018: 72). Tüketici davranışı anlamında ilk defa Holbrook ve Hirschmann (1982)'nin ele aldığı deneyim kavramı, fonksiyonel ve eğlenceli boyutlar olarak incelenmiştir. Otto ve Ritchie (1996) deneyimi hedonik, yenilik, dürtü, güvenlik, konfor ve etkileşim olarak altı boyutta ifade etmiştir. Schmitt (1999) duyuşsal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkişel olmak üzere beş boyuttan bahsetmiştir. Poulsson ve Kale (2004) kişisel, yenilik, sürpriz, öğrenme ve katılım gibi beş kategoride sınıflandırma yaparken, Quan ve Wang (2004), zirve ve destekleyici deneyim boyutu olmak üzere iki kategoride sınıflandırma yapmıştır. Pine ve Gilmore (2012) ise deneyimi eğlence, estetik, eğitim ve kaçış olmak üzere dört boyutta değerlendirmiştir.

Turizm deneyimi araştırmalarında hafızanın öneminin giderek artması (Larsen, 2007: 15), geçmiş deneyimlerle ilgili anıların turistlerin karar verme süreçleri üzerinde etkili olmaya başlaması (Mazursky, 1989), rekabet gücünü arttırmak ve bunu sürdürülebilir kılmak için işletmelerin ve destinasyon yöneticilerinin zengin ve akılda kalıcı deneyimler sunmasına yönelik vurgunun yapılması (Pine ve Gilmore, 2012: 24-66) unutulmaz turizm deneyimi kavramına odaklanılmasına sebep olmuştur. Bu anlamda Kim, Ritchie ve McCormick (2012) genel turizm deneyimi bileşenlerini tartışarak, unutulmaz turizm deneyimine yönelik bir ölçek geliştirmişler ve hedonizm, yenilik, bilgi, anlamlılık, katılım, yerel kültür, ferahlık olmak üzere yedi boyut ortaya koymuşlardır.

Yazın taraması sonucunda uluslararası literatürde konuya olan ilginin arttığını söylemek mümkündür (Kim, 2010; Kim, Ritchie ve Tung, 2010; Kim, 2013; Lee, 2015; Tsai, 2016; Sthapit, 2017; Coudounaris ve Sthapit, 2017; Dagustani, Kartini, Oesman ve Kaltum, 2018). Belli bir bölgedeki turistlerin

unutulmaz turizm deneyimlerinin incelendiği (Otoo ve Amuquandoh, 2014), kültürlerarası karşılaştırmaların yapıldığı (Kim, 2013; Ayazlar ve Arslan Ayazlar; 2017), geçerlilik ve güvenilirliğin kanıtlandığı (Kim ve Ritchie, 2014) ve farklı değişkenlerle etki ve ilişkilerin araştırıldığı çalışmalar göze çarpmaktadır (Mahdzar, vd. 2015; Sthapit ve Coudounaris, 2017; Zhong, Busser ve Baloglu, 2017). Ulusal yazında ise “Unutulmaz turizm deneyimi” kavramı, “hatırlanır turizm deneyimi” (Arslan Ayazlar, 2016) ve “hatırlanabilir turizm deneyimi” (Ersoy ve Tuğal, 2018) olarak da ifade edilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili az sayıda çalışmanın varlığı, literatürde bu alanda bir boşluktan bahsetmeyi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada literatürde yeni bir kavram olarak unutulmaz turizm deneyimine odaklanılarak, bu alanda geliştirilen unutulmaz turizm deneyimi ölçeği ile unutulmaz bir turizm deneyimini oluşturan unsurlar incelenmiş ve yazında yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Yapılan kapsamlı taramanın turizm literatürüne, işletmelere ve destinasyon yöneticilerine turistlerin karar verme süreçlerinde göz önünde bulundurdıkları unsurların anlaşılması açısından yol göstermesi hedeflenmektedir.

2. UNUTULMAZ TURİZM DENEYİMİ

Turizm sektörü, turistlerin dinlenme, eğlenme, gezme-görme, öğrenme, zevk alma, sorunlardan ya da rutin hayattan kaçma ve farklı bir hayat tarzı yaşama gibi nedenlerle tatile çıkmalarından dolayı çoklu değerlerin oluşturulabileceği sektörlerin başında gelmekte ve turizmin özünü turistlere sunulan bu deneyimler oluşturmaktadır (Güzel, 2012: 7; Stamboulis ve Skayannis, 2003: 38; Triantafillidou ve Siomkos, 2013: 197). Bir turistten sahip olduğu deneyim yalnızca dokunulabilir ürünlerden ve deneyimlenmiş hizmetlerden değil, aynı zamanda bu deneyimin unutulmaz olma derecesinden de etkilenmektedir (Cornelisse, 2014: 104). Torres (2016: 2146) resimler, hediyelik eşyalar, anlatılan hikâyeler ve en önemlisi anıların bir seyahat deneyiminin uzantıları olacağını belirtmekte ve turistlerin deneyimi zihinlerinde tekrar canlandırmaları sayesinde bir bakıma deneyimi tekrar yaşayacaklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla bir seyahat sonrası turistler için belki de birkaç hediyelik eşya ya da fotoğraf dışında geriye kalan tek şey, o deneyime ait hatırlananlardır (Braun-LaTour, Grinley ve Loftus, 2006: 360; Sthapit ve Coudounaris, 2017: 1).

Unutulmaz turizm deneyimi, bir etkinlik meydana geldikten sonra olumlu bir şekilde hatırlanan ve hafızada yeniden canlandırılan bir turizm deneyimi olarak tanımlanmıştır. Bu deneyimler, kişilerin deneyim sürecini değerlendirmesine dayanarak yaşamış oldukları tüm turizm deneyimleri içerisinden seçilerek oluşturulmaktadır. Bireylerin destinasyondaki ürün ya da hizmetlerin farklı yönleriyle etkileşime girdikten sonra sahip oldukları deneyimlerini

değerlendirmeleri, unutulmaz deneyim üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Ayrıca turistlerin etkileşim içinde oldukları farklı ürünler ve hizmetleri nasıl algıladıklarını ve destinasyon tarafından sunulan bilgileri nasıl geliştirdiklerini anlamak da çok önemlidir. Tüm turistler, bir deneyim sırasında eğlendiklerini söylese de bu durum hepsinin aynı ve unutulmayacak deneyimlere sahip olduğu anlamına gelmemekte (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012: 13; Tukamushaba, Xiao ve Ladkin, 2016: 9; Servidio ve Ruffolo, 2016: 152) ve aynı etkinlik bile farklı nedenlerle unutulmaz olabilmektedir (Knobloch, Robertson ve Aitken, 2017: 659). Dolayısıyla turizm deneyimlerinin son derece öznel bir olgu olduğunu unutmamak önemlidir (Uriely, 2005: 210).

Unutulmaz deneyimler tatmin edici deneyimlere göre daha anlamlıdır ve turistler için daha yüksek değer taşımaktadır (Morgan ve Xu, 2009: 220; Campos vd., 2017: 109). Unutulmaz bir turizm deneyimi, destinasyon deneyiminin keyif verici anılarını pekiştirmek ve güçlendirmek için yardımcı olmaktadır (Ritchie ve Ritchie, 1998: 17-18). Unutulmaz deneyimler daha yüksek bir etki seviyesindedir. Temel deneyimden daha yoğundurlar ve daha uzun süre hatırlanmaktadır (Snel, 2011: 83).

Unutulmaz deneyimler oluştuğu anda güçlü duygularla ilişkilendirilmektedir (Loureiro, 2014: 3). Güçlü duygular beyinde daha güçlü izler bırakmaktadır. Bu nedenle bir uyarının tetiklediği duygunun şiddeti, bu uyarının daha sonra ne kadar kolay hatırlanacağını belirleyen en önemli faktördür (Varnalı, 2017: 26). Bu düşünceleri destekleyerek Larsen ve Jenssen (2004) yaptıkları çalışmada katılımcıların nereye gittikleri ve ne zaman eve döndükleri gibi deneyimleri canlı bir şekilde hatırlayamamalarına rağmen sosyal, keyifli, mutlu, sınırlı, suçlu, üzgün veya endişeli olma gibi duyguları hatırlayabildiklerini keşfetmişlerdir.

Hafıza kavramı turizm deneyimi söz konusu olduğunda göz önünde bulundurulması gereken unsurlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Çünkü yerinde turizm deneyimleri anlıkken ve geçici duygular sağlayabilirken, insan hafızasında depolanan deneyimler bireylerin tekrar tekrar düşünebilecekleri anıları sunmaktadır. Clawson ve Knetsch (1966)'e göre, deneyimler yalnızca kişilerin hafıza sistemi aracılığıyla saklandıkları ve hatırlandıklarında değerlidirler (Aktaran Kim, 2009: 8).

Turist davranışı açısından bireyler, seyahat etmeye karar verirken ve bir destinasyon seçiminde göz önünde bulundurulmaya yönelik bilgi arayışındayken, öncelikle geçmiş deneyimlerini hatırlamaktadırlar (Kerstetter ve Cho, 2004: 965). Hoch ve Deighton (1989: 2-3), hafızada saklanan geçmiş deneyimlerin öneminin arkasında üç neden olduğunu dile getirmiştir. Birincisi, bireylerin geçmiş deneyimlerinden bilgi elde edildiğinde motivasyon ve katılım seviyesi yüksek

olmaktadır. İkincisi, bireyler hatırladıkları geçmiş deneyimleri değerli ve güvenilir bilgi kaynakları olarak algılamaktadır ve üçüncüsü, hatırlanan deneyimler gelecekteki davranışları büyük ölçüde etkilemektedir. Martin (2010) yapmış olduğu çalışmayla, turistlerin bir destinasyonu tekrar ziyaret etme ve tavsiye etme niyetlerinin bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde geçmiş deneyimlerinden ve hatıralarından etkilendiğini göstermiştir. Sthapit, Björk ve Coudounaris (2017) yerel yiyecekleri tüketirken elde edilen deneyime ait hatıraların, turistlerin davranışsal niyetlerini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. Bazı araştırmalar ise, turist deneyiminin bellek üzerindeki etkisini incelemiştir (Kim, 2010; Ali, Hussain ve Ragavan, 2014; Ali, Ryu ve Hussain, 2016; Quadri-Felitti ve Fiore, 2013; Loureiro, 2014; Hosany ve Witham, 2010; Semrad ve Rivera, 2016). Sonuçlar, eğitim, estetik, eğlence, kaçış, katılım, hedonizm ve yerel kültür deneyim boyutlarının turistlerin anılarını önemli ölçüde etkilediğini ve unutulmaz deneyimler haline geldiğini göstermiştir.

2.1. Unutulmaz Turizm Deneyimi Ölçeği

Unutulmaz turizm deneyimi ölçeğine ilk olarak Kim'in 2009 yılında yayınlanan doktora tezinde yer verilmiş, ardından 2012 yılında Journal of Travel Research'de yer alan çalışmalarında bu ölçek geliştirilmiştir (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012). Kim, Ritchie ve McCormick (2012) unutulmaz turizm deneyimi bileşenlerinin her birini ölçmek için bir ölçek ve kavramsal bir model geliştirmiştir. Bireylerin seyahat deneyimlerini hatırlamalarına ve onlardan yararlanmalarına yardımcı olan genel turizm deneyiminin bileşenlerini tartışmışlardır. Turizm deneyimini unutulmaz olarak algılayan bireylerin yedi deneyimsel bileşeni daha sık hatırladıklarını belirtmişlerdir. Bu bileşenler hedonizm, yenilik, bilgi, anlamlılık, katılım, yerel kültür ve ferahlık olarak ifade edilmiştir. Araştırmacılar, unutulmaz turizm deneyimi ölçeğini geliştirdikleri çalışmada, bireylerin olumlu deneyimleri olumsuz deneyimlere göre daha kolay hatırlama eğiliminde olduklarını ve negatif deneyimsel faktörler üzerinde ortalama puanların önemli ölçüde düşük olduğunu belirtmişlerdir. Unutulmaz turizm deneyimlerinin kavramsal modelini genişletirken, Kim tarafından geliştirilen ölçeğe, Sthapit (2013) tarafından oluşturulan modelde olumlu bir bileşen olmayan "olumsuz duygu" bileşeni; Chandralal ve Valenzuela (2015) tarafından geliştirilen bir diğer modelde ise şaşırtıcı ve beklenmedik deneyimlerle meşgul olma ve yerel tur rehberlerinin rolü olmak üzere iki bileşen daha eklenmiştir.

Kim'in 2009 yılında geliştirmiş olduğu ölçekle ilgili olarak yapılan ön çalışmada 16 boyut ve 85 ifade elde edilmiştir. Ölçek sadeleştirildikten sonra 7 boyut ve 24 ifade ile desteklenmiştir. Daha sonrasında araştırmacı devam

niteliğindeki çalışmalarını ile ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliğinin sağlanmasına yönelik olarak farklı araştırmalar üzerine çalışmıştır.

Kim (2010) Midwestern Üniversitesi'ndeki Amerikalı öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmada seyahat deneyimlerinin otobiyografik bellek üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada katılım ve ferahlık boyutlarının, geçmiş deneyimlerin canlılığı ve hatırlamaya dönük otobiyografik belleği olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu boyutların, geçmiş seyahat deneyimlerini hatırlama ve yeniden canlandırmada bireyin yeteneğini artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca, yerel kültür boyutunun, çok canlı bir şekilde olmasa da, geçmiş seyahat deneyimlerini hatırlamayı arttırdığı bulunmuştur.

Üniversiteli öğrenciler üzerinde yapılmış olan bir diğer çalışmada ise, unutulmaz turizm deneyimleri ile davranışsal niyetler arasındaki ilişki incelenerek, bu deneyimlerin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır (Kim, Ritchie ve Tung, 2010). Çalışma sonuçlarına göre katılım, hedonizm ve yerel kültür boyutlarının tekrar ziyareti, aynı aktiviteleri tekrar yapmayı ve ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

2013 yılında bu kez Amerikalı ve Tayvanlı öğrenciler üzerine yapılmış olan çalışmada ise, unutulmaz turizm deneyimlerinin kültürlerarası karşılaştırılması amaçlanmıştır (Kim, 2013). Çalışmada Amerikalı öğrenciler için önem sırası hedonizm, yenilik, ferahlık, anlamlılık, yerel kültür, katılım ve bilgi; Tayvanlı öğrenciler için önem sırası yenilik, hedonizm, ferahlık, anlamlılık, bilgi, yerel kültür ve katılım olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre hedonizm, ferahlık, yenilik, anlamlılık ve bilgi iki grup arasında önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Yerel kültür ve katılım ise her iki grup için eşit derecede önemli olmuştur.

Unutulmaz turizm deneyimi ölçeğinin kültürlerarası geçerliliğinin kanıtlanması ve bu deneyimlerin davranışsal niyetler üzerindeki etkilerinin incelenmesinin hedeflendiği çalışmalarında ise Kim ve Ritchie (2014), unutulmaz turizm deneyimlerinin psikometrik özelliklerinin yalnızca Amerikan kolej öğrencileri örneklemini çerçevesinde incelenmesi sebebiyle, bu çalışmalarında Tayvanlı katılımcılardan oluşan bir örneklem kullanarak önceki psikometrik bulguları çoğaltmaya odaklanmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre unutulmaz turizm deneyimlerinin önceden belirlenen yedi boyutunun geçerliliği ve güvenilirliği onaylanmıştır. Kültürlerarası ortamlarda bireylerin yaşadığı unutulmaz turizm deneyimlerini değerlendirmek için bu ölçekten yararlanılabileceği kanıtlanmıştır. Bununla birlikte hedonizm, ferahlık, yenilik, yerel kültür ve katılım boyutlarının davranışsal niyetleri olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Ulusal literatürde bu alanda gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde ise, Arslan Ayazlar (2016) Didim’de turistik bir tura katılan bireyler üzerinde yapmış olduğu çalışmada, unutulmaz turizm deneyimi ölçeğinin Türkiye örnekleminde güvenilirlik ve geçerliliğini test etmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda orijinal ölçekte yer alan 7 boyut aynen korunmuş, 24 ifade Türkçe formunda 19 ifade ile desteklenmiştir. Ayrıca yenilik, bilgi ve ferahlık boyutlarının Didim’deki turistlerin tatillerini hatırlamalarında en etkili boyutlar olduğu tespit edilmiştir.

Akkuş (2016) Erzurum’a kış ve spor turizmi amacıyla gelen yabancı turistler üzerinde yapmış olduğu doktora tez çalışmada, unutulmaz turizm deneyimlerinin destinasyon rekabetçiliğine olan etkisini araştırmayı hedeflemiştir. Çalışma sonucunda unutulmaz turizm deneyimlerinin tüm destinasyon rekabetçilik faktörleri üzerinde önemli ve olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Akkuş (2017) çalışmada kış ve spor turizmi amacıyla Erzurum’u ziyaret eden Polonyalı ve İranlı turistlerin yaşadığı unutulmaz deneyimleri değerlendirmeyi ve turistlerin milliyetlerine göre bu deneyimlerin farklılaştığı noktaları tespit etmeyi amaçlamıştır. Sonuç olarak Polonyalı turistlerin, haz ve anlamlılık açısından yaşadıkları deneyimi İranlı turistlerden daha olumlu algıladığı belirlenmiştir.

Ayazlar ve Arslan Ayazlar (2017) Didim’i ziyaret eden Türk ve İngiliz turistler üzerinde yapmış olduğu çalışmada unutulmaz turizm deneyimlerinin kültürlerarası benzerlik ve farklılıklarını araştırmayı amaçlamıştır. Çalışma sonuçlarına göre hedonizm Türk turistlerin, yerel kültür İngiliz turistlerin en unutulmaz deneyim boyutu olmuştur. Bununla birlikte hedonizm, katılım ve yerel kültür iki ülke arasında anlamlı farklılıklar göstermiştir.

Geliştirilen unutulmaz turizm deneyimi ölçeğinin kullanıldığı araştırmalar incelendiğinde, mevcut araştırmaları farklı değişkenler temelinde kategorize etmek mümkündür. Destinasyonlar temelinde araştırılan unutulmaz turizm deneyimi olgusuna yönelik olarak, Cornelisse (2014)’nin Vicos’u ziyaret eden Hollandalı Y kuşağı turistlerinin unutulmaz deneyimlerini ölçtüğü çalışma sonucunda hedonizm, yenilik, yerel kültür, anlamlılık, katılım ve bilgi boyutlarının Y kuşağı turistlerinin deneyimlerinin unutulmaz olmasında en etkili boyutlar olduğu tespit edilmiştir. Gana’yı ziyaret eden gönüllü turistlerin unutulmaz turizm deneyimlerinin araştırıldığı bir diğer çalışma sonucunda ise katılım, hedonizm ve yerel kültür turistlerin deneyimlerinin unutulmaz olmasında en etkili boyutlar olmuştur (Otoo ve Amuquandoh, 2014). Yine Gana’da turistlerin unutulmaz yerel yemek deneyimleri hakkında yapılan bir çalışma sonucuna göre yerel kültür, bilgi, yenilik ve hedonizm-anlamlılık (bu iki boyut tek boyut olarak kabul görmüştür) boyutları turistlerin unutulmaz deneyimlerine katkıda bulunan önemli faktörler olarak tespit

edilmiştir (Adongo, Anuga ve Dayour, 2015). Ayrıca destinasyonlara yönelik diğer çalışmalara bakıldığında, Zhang, Wu ve Buhalis (2017) destinasyon imajının unutulmaz turizm deneyimi üzerindeki etkisini incelerken; Dagustani, Kartini, Oesman ve Kaltum (2018), Ersoy ve Tuğal (2018) ve Ersoy (2015)'un ise araştırmalarında destinasyon imajı ile unutulmaz turizm deneyimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri görülmektedir.

Bununla birlikte literatürde kişisel unsurlar ve deneyimler temelinde incelemiş araştırmaların da mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür. Lee, (2015) ve Yadav ve Krishnan (2017), unutulmaz turizm deneyiminin nostalji duyguları ile olan ilişkisini incelerken; Tsai (2016), Mahdzar vd. (2015), Coudounaris ve Sthapit (2017) ise unutulmaz turizm deneyiminin, turistlerin davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerine odaklanmışlardır. Ayrıca turistlerin, turizm ürününe yönelik algıları ile (Tukamushaba, Xiao ve Ladkin, 2016), otantiklik ve misafirperverlik algılarının (Kaya, 2018) unutulmaz turizm deneyimi üzerindeki etkilerine yönelik araştırmalar da mevcuttur. Son olarak Sthapit ve Coudounaris (2017) öznel iyi oluş kavramına odaklanarak, unutulmaz bir turistik deneyimin bireylerin öznel iyi oluşları üzerindeki etkisini incelemiştir.

Geliştirilen ölçeğin kullanıldığı çalışmaların yanı sıra birçok araştırmacı bir deneyimi hangi faktörlerin unutulmaz kılacağını belirlemek amacıyla çeşitli alanlarda çalışmalar yapmıştır. Bu yönde yapılan çalışmalara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Bir Deneyimi Hangi Faktörlerin Unutulmaz Kılacağıını Belirlemeye Yönelik Yapılan Çalışmalar

Makale	Amaç	Yöntem	Bulgular
Tung ve Ritchie, 2011	Unutulmaz deneyimlerin özünü keşfetmek	Kanada üniversitesindeki 208 katılımcı ile derinlemesine mülakat	Etkilenme, beklenti, sonuçsallık ve anımsama
Kruger ve Saayman, 2012	Unutulmaz bir seyirci deneyimi oluşturmada kritik başarı faktörlerini belirlemek	Cape Town Spor Sahaları Üniversitesindeki 207 seyirci ile anket	Sunulan imkanlar, spor sahasının konforu, sporcuların her açıdan görünürlüğü, pazarlama faaliyetleri, eğitilmiş personel, yiyecek ve içeceklerin bulunması
Van der Merwe ve Saayman, 2014	Unutulmaz bir vahşi hayatı izleme deneyimine katkıda bulunan faktörleri belirlemek	Güney Afrika Ulusal Parkları resmi internet sitesindeki 387 katılımcı ile anket	-Kendi aracıyla gezenler için karşılanan beklentiler, canlı türleri, canlı türlerinin çeşitliliği ve miktarı, gerçeklik, yaban hayatı ambiyansı, hayvanlara yakınlık ve park özellikleri -Rehber eşliğinde gezenler için ise bilgili rehberler, özel koşullar ve rehberlerin bilgilerini yorumlama yeteneği
Hurombo vd., 2014	Unutulmaz bir tekne gezisi deneyiminin belirleyici faktörlerini araştırmak	Zimbabve'de Kariba Gölü'nü ziyaret eden 25 kayıkçıyla derinlemesine görüşme	Benzersiz yerli yiyecekler, kültürel dans eğlencesi, sosyal etkileşim fırsatı, güzel manzaralar, vahşi hayvanlarla karşılaşma, mürettebat üyelerinin profesyonelliği, grup halinde katılım fırsatı ve ferahlık
Htet, Nonsiri ve Daengbuppha, 2014	Dini bir alanı ziyaret eden turistlerin unutulmaz turizm deneyimlerini keşfetmek	Shwedagon Pagoda'yı ziyaret eden 391 Taylandlı turist ile anket	Dikkat (beklenti, ilgi), çaba (entelektüel, bilgi, kendini keşfetme, yenilik), duygu (canlı, sakin, sevinç, merak, kızgın) ve tutumsal çıktı
Saayman ve Van Der Merwe, 2015	Unutulmaz bir ziyaretçi şarap tadımı deneyimi için gerekli faktörleri belirlemek	Wacky Wine Weekend festivalinde dört şarap çiftliğinde 475 katılımcı ile anket	Şarap imalathanesinin özellikleri, temalar ve aktiviteler, eğitim ve yenilik

Güzel ve Dörtyol, 2015	Otel işletmelerinde duyuşsal organlara dayalı unutulmaz turizm deneyimlerinin belirleyicilerini keşfetmek	Antalya'da temalı bir otel olan Adam&Eve Hotel'in Tripadvisor'daki 299 yorumun incelemesi	Dekor, iç ve dış tasarım, havuzlar, aydınlatmalar, renkler vb. görsel öğeler
Ceylan, 2015	Engelli turistlerin turizm deneyimlerini unutulmaz kılan unsurları ortaya çıkarmak	Antalya'nın Alanya, Side, Belek, Kemer ve Kundu bölgelerinde konaklayan 14 engelli Rus turist ile görüşme, 6 engelli Rus turist ile odak grup toplantısı	Psikolojik unsurlar (Hayal kırıklığı, kişisel gelişim, yenilenme, kendini keşfetme, akılda kalıcılık, engelsiz tatil özlemi, değerli hissetmek), sosyo-kültürel unsurlar (Sosyal etkileşim, farklı kültürleri tanıma, kültürel ve sosyal gelişim, her zamanki çevreden kaçış), destinasyonla ilgili unsurlar (Destinasyon imajı, fiziksel ve çevresel engeller, hizmet kalitesi, doğal, tarihi ve kültürel değerler, misafirperverlik, turistik faaliyetlerin çeşitliliği, alışveriş olanakları, sağlık)
Mgexek wa, Scholtz ve Sayman, 2017	Kültürel bir miras alanında unutulmaz bir ziyaretçi deneyimi sağlamak için gerekli faktörleri belirlemek	Nelson Mandela Müzesi ziyaretçilerinden 123 online 260 sahada anket	Erişilebilirlik, servis kalitesi, yorumlama, kullanışlılık, imkanlar, modern tesisler ve teknoloji
Sthapit, 2017	Unutulmaz bir otel deneyimine katkıda bulunan bileşenleri keşfetmek	Helsinki ve Rovaniemi'de bulunan 47 farklı otelin Tripadvisor'daki 272 yorumunun incelenmesi	Konforlu bir yatak, otel personelinin samimi tavrı ve oteldeki iyi restoran servisinin yanı sıra bol seçenekli lezzetli bir kahvaltı

Unutulmaz turizm deneyimleri gelişmekte olan bir araştırma alanı olması sebebiyle, konu ile ilgili literatürün azlığı dikkat çekmektedir ve çalışmalar esas olarak unutulmaz turizm deneyimlerinin bileşenlerini anlamakla sınırlıdır.

Unutulmaz turizm deneyimlerini inceleyen araştırmacılar, aynı zamanda bu deneyimlerin, destinasyonları tekrar ziyaret etmek ve ağızdan ağıza iletişim gibi satın alma sonrası davranışları pozitif yönde etkilediğini bildirerek bu düşüneyi desteklemişlerdir (Kim, 2017: 10; Kim ve Ritchie, 2014: 331; Wirtz vd., 2003: 523; Tung ve Ritchie, 2011: 1380; Wang, 2016: 45). Bunlara karşılık yapılan bazı araştırmalar, yenilik arayan turistlerin unutulmaz bir deneyime sahip olmalarına

rağmen aynı destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetinde olmadıklarını, ancak başkalarına tavsiye etme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur (Chandralal ve Valenzuela, 2013: 177; Coudounaris ve Sthapit, 2017: 1090). Bunun nedeni, destinasyonların hayatta bir kez görülecek yerler olması düşüncesine bağlı olabilmektedir (Zhang, Wu ve Buhalis, 2017: 4). Ayrıca bazı insanlar güzel anıları bozmaktan korktukları için aynı yeri tekrar ziyaret etmekten kaçınmaktadırlar (Marschall, 2014: 344).

2.2.Unutulmaz Turizm Deneyimi Ölçeğinin Alt Boyutları

Kim, Ritchie ve McCormick (2012) tarafından geliştirilen ölçekte turizm deneyimini unutulmaz olarak algılayan bireylerin hedonizm, yenilik, bilgi, anlamlılık, katılım, yerel kültür ve ferahlık olmak üzere yedi deneyimsel bileşeni daha sık hatırladıkları belirtilmiştir.

Kim, Ritchie ve McCormick (2012: 15) seyahat deneyimlerinde hedonizmi “kişiyi heyecanlandıran zevkli duygular” olarak tanımlamıştır. Hedonizm Yunanca "Hedone" sözcüğünden gelmekte ve zevk, keyif ya da haz olarak ifade edilmektedir. Tüketiciler tarafından algılanan bir ürün veya hizmetin değerinin önemli bir kısmı, elde ettikleri hedonizm seviyesine bağlıdır ve tüketiciler tarafından elde edilen en önemli fayda, müthiş ve zevkli olarak tanımlanan tüketim deneyimleri içinde, hedonik değerdir (Duman ve Mattila, 2005: 320; Coudounaris ve Sthapit, 2017: 1085).

Kim, Ritchie ve McCormick (2012: 15) ferahlık duygusunu yenilenme, canlanma olarak ifade etmiştir. Hedonizm gibi ferahlık ya da rahatlama ve yenilenme, büyük olasılıkla turizm faaliyetlerinin en belirleyici temel bileşenlerinden biridir (Kim, 2014: 36).

Yerel kültür boyutu, seyahat partnerleri ve yerel insanlarla iletişim ve grup kimliği duygusunu ifade etmektedir (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012: 15). Bir destinasyondaki halkla sosyal etkileşim yoluyla, turistler kültürel anlamda farklı olan yerel halka yönelik anlayışlarını arttırmakta ve sonuç olarak küresel vatandaşlık kazanmaktadırlar (Kim ve Ritchie, 2014: 325).

Katılım boyutu, fiziksel olarak turizm deneyimlerinin içinde yer almayı ifade etmektedir (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012: 15). Katılım, bir bireyin bir faaliyete, ürüne veya deneyime ne derece bağlı olduğunu göstermekte; seyahat ve eğlence deneyimlerinin önemli bir özelliği olarak kabul edilmektedir (Coudounaris ve Sthapit, 2017: 1086).

Anlamlılık, büyük bir değer ya da anlamlılık hissini ifade etmekte, kişilerin yaşam ve toplum hakkındaki düşüncesini genişletmekte ve farklı bakış açıları kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Anlam, mutluluğun ve refahın özünü

oluşturduğu için insanlar yaşamlarında bir anlam bulmak için çabalamaktadırlar (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012: 15; Uriely, 2005: 199; Sthapit, 2013: 38).

Bilgi boyutu, turist bilgisini zenginleştiren deneyimlerle konuya sunulan bazı yeni entelektüel izlenimler anlamına gelen, bilgilendirilmek olarak tanımlanan, bilgilendirici deneyimlerle ilgilidir. İnsanlar destinasyonlarla ilgili yeni bilgi ve anlayış edinme isteğine karşılık olarak seyahat etmektedirler (Coudounaris ve Sthapit, 2017: 1086; Kim ve Ritchie, 2014: 325).

Yenilik, alışılmadık ve yeni bir deneyime sahip olmayı ifade etmektedir (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012: 15) ve bireylerin seyahati için popüler bir motivasyondur (Duman ve Mattila, 2005: 313).

Günümüzde turistlerin deniz, kum, güneş turizmine olan ilgilerinin azaldığını ve daha farklı deneysel arayışlara yöneldiklerini söylemek mümkündür. Turistlerin çıktıkları seyahatlerden keyif almaları, haz duymaları, bu seyahatler esnasında eğlenmeleri, heyecanlanmaları, rahatlamaları, yoğun bir hayat temposundan uzaklaşmaları, kendilerini özgür hissetmeleri, kendileri için anlamlı şeyler yapmaları, yeni destinasyonlar görmeleri ve yeni bilgiler edinmeleri, gittikleri destinasyonlardan mutlu anılarla ayrılmaları yaşadıkları deneyimi unutulmaz kılmaktadır. Gidilen destinasyonlarda yerel halkla ve diğer turistlerle iletişim kurulması, destinasyondaki kültürün deneyimlenmesi, aktif olarak turizm aktivitelerinin içinde yer alınması da bir deneyimin unutulmaz olarak değerlendirilmesinde önemli unsurlar olarak görülmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Unutulmaz turizm deneyimi, aslında bireylerin geçmiş deneyimlerini kişisel olarak değerlendirmesine dayanmaktadır. Turistik deneyimlerin unutulmaz olmasını sağlamak adına bireylere eğlenceli, keyifli, heyecan verici hedonik unsurlar ile yeni bir şeyler öğrenmelerine ve keşfetmelerine yönelik bilgilendirici unsurların bir arada sunulması gerekmektedir. Ayrıca deneyimleri sırasında bireylerin kendilerini özgür hissetmeleri ve bu deneyimin onlar için benzersiz olması da bir o kadar önem arz etmektedir. Bireylerin katılmış oldukları aktivitelerde bizzat ve aktif olarak yer alması da o deneyimin akılda daha fazla kalmasında bir etkidir. Bireyler kendileri için bir anlam ifade eden turistik deneyimleri tatilleri sonrasında da hatırlamaya değer bulmaktadır. Aynı zamanda gittikleri bölgenin yerel halkı ve kültürü ile daha fazla etkileşimde bulunmaları da bireylerin unutulmaz deneyimler yaşamasında etkilidir.

Unutulmaz deneyimlerin sağlanmasının turizm endüstrisinin hem arz hem de talep tarafı için olumlu sonuçlar doğurduğu fark edilmiştir. Talep açısından değerlendirildiğinde, unutulmaz deneyimlerin bir yaşantının nasıl olması gerektiğine dair turistlerin zihinlerinde unutamayacakları bir neşe ve derin bir zevk

duygusunun oluşmasına katkı sağlayacağı belirtilmiştir. Arz açısından ise, işletmelere aynı alanda faaliyet gösteren diğer işletmelerden farklılaşma ve rekabet avantajı kazanma imkânı sağlayacağı öngörülmektedir (Hurombo, 2016: 57; Azevedo, 2010: 3). Akkuş ve Güllüce (2016) tarafından unutulmaz turizm deneyimlerinin destinasyon rekabetçiliği üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışma sonucunda, bu deneyimlerin destinasyon rekabetçiliğinin tüm faktörleri üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla destinasyonların başarılı olabilmesi ve işletmelerin yoğun rekabet ortamında varlığını devam ettirebilmesi için zengin ve akılda kalıcı deneyimler sunmaları gerektiği vurgulanmıştır (Hudson ve Ritchie, 2009: 227; Pine ve Gilmore, 2012: 66). Ayrıca unutulmaz deneyimler sunmanın turizm sektörünün özünü ve varoluş sebebini oluşturduğu ifade edilmiştir (Pizam, 2010: 343).

Turizm işletmeleri ve destinasyon yöneticileri, bireylerin duygusal tepkilerini iyi bir şekilde gözlemlemelidir. Bireylerin beklentilerinin daha iyi anlaşılması, destinasyon imajının gelişmesine ve destinasyon markasının oluşmasına katkı sağlayacaktır (Kim, Ritchie ve Tung, 2010: 645; Zhong, Busser ve Baloglu, 2017: 214). Nitekim yapılan çalışmalar unutulmaz turizm deneyimleri ile destinasyon imajı arasında olumlu ilişkiler olduğunu göstermiştir (Ersay, 2015; Zhang, Wu ve Buhalis, 2017; Dagustani, Kartini, Oesman ve Kaltum, 2018). Kim vd., (2012) unutulmaz turizm deneyimi ölçeğini geliştirmeye yönelik çalışmalarında söz konusu ölçekte hem olumlu hem de olumsuz ifadeler yer vermişlerdir. Ancak çalışmanın bulguları incelendiğinde, araştırmacılar katılımcıların olumlu deneyimleri daha kolay hatırladıkları sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla unutulmaz turizm deneyimi “olumlu” bir deneyim olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan deneyimleri unutulmaz kılmak için olumlu duygular inşa etmeye odaklanmak gerekmektedir. Bireylerin deneyimleri sadece bir gezi olarak değerlendirilmemeli, unutulmaz birer anı olarak zihinlerinde yer edecek deneyimler şeklinde düşünülmalıdır. Başarılı olmak ve rekabet avantajı kazanmak açısından işletmeler ve yöneticiler bireylere ne tür deneyimler sunmaları gerektiğine odaklanmalıdırlar. Bu bağlamda yerel yönetimler ve diğer tüm paydaşların bireylerin unutulmaz turizm deneyimlerini geliştirmeyi ve memnuniyetlerini üst seviyede tutmayı hedefleyen etkinlikler düzenlemeleri öngörülebilir. Benzer şekilde Zhong, Busser ve Baloglu (2017) araştırmaları sonucunda, unutulmaz turizm deneyiminin turistlerin memnuniyetlerini olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca personellerin, yerel yönetimlerin ve hizmet sektörü paydaşlarının eğitilmesi de oldukça önem arz etmektedir.

Türkiye’de unutulmaz turizm deneyimlerinin geliştirilmesi için, bu konuya ilişkin araştırmaların yapılması büyük ölçüde önemlidir. Araştırmacıların söz

konusu konuyu ampirik olarak çalışması, bu konunun gelişmesine ve Türkiye'deki turizm sektörünün yılın bütününe yayılmasına yardımcı olabilecek, ayrıca turizm yazınına da önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu açıdan gelecek araştırmalarda unutulmaz turizm deneyimi kavramı belirli destinasyonlar temelinde incelenebilir. Bunun yanı sıra müzeler, hayvanat bahçeleri, tarihi ve kültürel mekânlar vb. yerlerdeki turistlerin bu deneyimlerini unutulmaz kılan unsurların belirlenmesine yönelik çalışmalarla literatüre katkı sağlanabilir. Böylelikle ilgili ölçeğin daha da çeşitlenmesi ve gelişmesi mümkün olacaktır.

Bu çalışma unutulmaz turizm deneyimine yönelik kavramsal bir değerlendirmeyi içermesi nedeni ile önemli bir sınırlılığa sahiptir. Araştırmada ulusal ve uluslararası yazında oldukça kapsamlı bir literatür taraması yapılmakla birlikte, söz konusu bulgular ulaşılabilen kaynaklar temelinde incelenmiştir. Bu açıdan gelecek çalışmalar, son yıllarda unutulmaz turizm deneyimi kavramına yönelik olarak artan ilgi ile birlikte, literatürün gelişmesini ve çok daha kapsamlı ve farklı değişkenler temelinde araştırmaların yapılmasını mümkün kılacaktır. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda Türkiye temelinde yaşanan turizm deneyimini unutulmaz kılan unsurların belirlenmesine yönelik araştırmalar yapılabilir. Ayrıca ulusal literatürde benzer şekilde az çalışılan bir değişken olarak yaratıcı deneyim kavramı ile bir deneyimi unutulmaz kılan unsurlar arasındaki ilişki incelenebilir. Son olarak geçmiş deneyimlerin değerlendirilmesine dayanan bir kavram olarak unutulmaz turizm deneyimi ile nostalji unsuru arasındaki ilişkinin araştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Adongo, C. A., Anuga, S. W. ve Dayour, F. (2015). Will they tell others to taste? International tourists' experience of Ghanaian cuisines. *Tourism Management Perspectives*, 15, 57-64. Doi: 10.1016/j.tmp.2015.03.009
- Akkuş, G. ve Güllüce, A. Ç. (2016). Effect of memorable tourism experiences to destination competitiveness: Winter tourist – oriented research. *American International Journal of Social Science*, 5(4), 65-84.
- Akkuş, G. (2016). *Destinasyon rekabetçiliği için deneyimsel turizm: Turist perspektifinden bir değerlendirme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Akkuş, G. (2017). Kış turizmi destinasyonunda yaşanan unutulmaz turizm deneyimleri: Kültürlerarası karşılaştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 223-236.
- Ali, F., Hussain, K. ve Ragavan, N. A. (2014). Memorable customer experience: Examining the effects of customers experience on memories and loyalty in

- Malaysian resort hotels. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 144, 273-279. Doi: 10.1016/j.sbspro.2014.07.296
- Ali, F., Ryu, K. ve Hussain, K. (2016). Influence of experiences on memories, satisfaction and behavioral intentions: A study of creative tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(1), 85-100. Doi: 10.1080/10548408.2015.1038418
- Arslan Ayazlar, R. (2016). Hatırlanır Turizm Deneyimi (MTES) Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması, Bahar, O. (Editör), 17. *Ulusal Turizm Kongresi "Akademi Sektör Buluşması"* içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ayazlar, G. ve Arslan Ayazlar, R. (2017). A cross-cultural investigation of tourists' memorable experiences between two nationalities. *Almatourism-Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 8(15), 136-151. Doi: <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/6558>
- Azevedo, A. (2010). Designing unique and memorable experiences: Co-creation and the "surprise" factor. *International Journal of Hospitality & Tourism Systems*, 3(1).
- Braun-LaTour, K. A., Grinley, M. J. ve Loftus, E. F. (2006). Tourist memory distortion. *Journal of Travel Research*, 44(4), 360-367. Doi: 10.1177/0047287506286721
- Campos, A. C., Mendes, J., Oom do Valle, P. ve Scott, N. (2017). Co-creating animal-based tourist experiences: Attention, involvement and memorability. *Tourism Management*, 63, 100-114. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2017.06.001>
- Ceylan, A. (2015). *Engelli turistlerin unutulmaz turizm deneyimlerinde etkili olan unsurların belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Chandralal, L. ve Valenzuela, F. R. (2013). Exploring memorable tourism experiences: Antecedents and behavioural outcomes. *Journal of Economics, Business and Management*, 1(2), 177-181. Doi: 10.7763/JOEBM.2013.V1.38
- Chandralal, L. ve Valenzuela, F. R. (2015). Memorable tourism experiences: Scale development. *Contemporary Management Research*, 11(3), 291-310. Doi:10.7903/cmr.13822
- Clawson, M. ve Knetsch, J. L. (1966). *Economics of Outdoor Recreation*. Baltimore: John Hopkins Press.
- Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experiences. *Sociology*, 13(2), 179-201.

- Cornelisse, M. (2014). Memorable tourist experiences in Authentic Vicos, Peru. *Journal of Tourism Consumption and Practice*, 6(1), 104-127.
- Coudounaris, D. N. ve Sthapit, E. (2017). Antecedents of memorable tourism experience related to behavioral intentions. *Psychology and Marketing*, 34(12), 1084-1093.
- Dagustani, D., Kartini, D., Oesman, Y. M. ve Kaltum, U. (2018). Destination image of tourist: Effect of travel motivation and memorable tourism experience. *Etikonomi*, 17(2), 307-318. Doi: <http://dx.doi.org/10.15408/etk.v17i2.7211>
- Duman, T. ve Mattila, A. S. (2005). The role of affective factors on perceived cruise vacation value. *Tourism Management*, 26(3), 311-323. Doi:10.1016/j.tourman.2003.11.014
- Ersoy, M. (2015). *A study on destination image perceptions of Russian tourists visiting Turkey and their memorable tourism experiences* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Adana.
- Ersoy, M. ve Tuğal, F. N. (2018). Türkiye'yi ziyaret eden Rus turistlerin destinasyon imaj algılamaları ve hatırlanabilir turizm deneyimleri üzerine bir araştırma. *Artubilim: Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 64-78.
- Güzel, F. Ö. (2012). Rekabet aracı olarak tasarım faktörünün duygu aracılığıyla hatırlanabilirlik yaratma etkisine yönelik bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 9(2), 6-16.
- Güzel, Ö. ve Dörtyol, İ. T. (2015). Exploring the multi sensory based memorable tourism experiences: A search on Adam&Eva Hotel in Turkey. *Proceedings of Annual Paris Business Research Conference*, 13-14 August, Crowne Plaza Hotel Republique, Paris: France.
- Hoch, S. J. ve Deighton, J. (1989). Managing what consumers learn from experience. *Journal of Marketing*, 53(2), 1-20.
- Holbrook, M. B. ve Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.
- Hosany, S. ve Witham, M. (2010). Dimensions of cruisers' experiences, satisfaction, and intention to recommend. *Journal of Travel Research*, 49(3), 351-364. Doi: 10.1177/0047287509346859
- Htet, Z. L., Nonsiri, P. ve Daengbuppha, J. (2014). An approach to design memorable experience of Thai tourists at a religious site: Case study of Shwedagon Pagoda, Yangon, Myanmar. *International Journal of Business, Economics and Law*, 4(1), 161-170.

- Hudson, S. ve Ritchie, J. R. B. (2009). Branding a memorable destination experience. The case of 'Brand Canada'. *International Journal of Tourism Research*, 11(2), 217-228. Doi: 10.1002/jtr
- Hurombo, B., Kwanisai, G., Mirimi, K. ve Nyamandi, T. (2014). Exploring the determinants of memorable tourism experience in the boating sektor. A case of Kariba, Zimbabwe. *Researchjournal's Journal of Hospitality Tourism*, 1(2), 1-11.
- Hurombo, B. (2016). *Assessing key tour guide competences to co-create memorable tourism experiences* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). North-West University, South Africa.
- Kaya, F. (2018). *Otantiklik ve misafirperverlik algılarının turist deneyimi üzerine etkisi: Kapadokya bölgesi örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kerstetter, D. ve Cho, M. H. (2004). Prior knowledge, credibility and information search. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 961-985. Doi:10.1016/j.annals.2004.04.002
- Kim, J. H. (2009). *Development of a scale to measure memorable tourism experiences* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Indiana University, United States.
- Kim, J. H. (2010). Determining the factors affecting the memorable nature of travel experiences. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27(8), 780-796. Doi: 10.1080/10548408.2010.526897
- Kim, J. H., Ritchie, J. R. B. ve Tung, V. W. S. (2010). The effect of memorable experience on behavioral intentions in tourism: A structural equation modeling approach. *Tourism Analysis*, 15(6), 637-648. Doi: <https://doi.org/10.3727/108354210X12904412049776>
- Kim, J. H., Ritchie, J. R. B. ve McCormick, B. (2012). Development of a scale to measure memorable tourism experiences. *Journal of Travel Research*, 51(1), 12-25. Doi: 10.1177/0047287510385467
- Kim, J. H. (2013). A cross-cultural comparison of memorable tourism experiences of American and Taiwanese students. *Anatolia – An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 24(3), 337-351. Doi: 10.1080/13032917.2012.762586
- Kim, J. H. (2014). The antecedents of memorable tourism experiences: The development of a scale to measure the destination attributes associated with memorable experiences. *Tourism Management*, 44, 34-45. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2014.02.007>

- Kim, J. H. ve Ritchie, J. R. B. (2014). Cross-cultural validation of a memorable tourism experience scale (MTES). *Journal of Travel Research*, 53(3), 323-335. Doi: 10.1177/0047287513496468
- Kim, J. H. (2017). The impact of memorable tourism experiences on loyalty behaviors: The mediating effects of destination image and satisfaction. *Journal of Travel Research*, 00(0), 1-15. Doi: <https://doi.org/10.1177/00472875177213>
- Knobloch, U., Robertson, K. ve Aitken, R. (2017). Experience, emotion, and eudaimonia: A consideration of tourist experiences and well-being. *Journal of Travel Research*, 56(5), 651-662. Doi: 10.1177/0047287516650937
- Kruger, M. ve Saayman, M. (2012). Creating a memorable spectator experience at the Two Oceans Marathon. *Journal of Sport & Tourism*, 17(1), 63-77. Doi: 10.1080/14775085.2012.662391
- Larsen, S. ve Jenssen, D. (2004). The school trip: Travelling with, not to or from. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 4(1), 43-57. Doi: 10.1080/15022250410006273
- Larsen, S. (2007). Aspects of a psychology of the tourist experience. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1), 7-18. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/15022250701226014>
- Lee, Y. J. (2015). Creating memorable experiences in a reuse heritage site. *Annals of Tourism Research*, 55, 155-170. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2015.09.009>
- Loureiro, S. M. C. (2014). The role of the rural tourism experience economy in place attachment and behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 40, 1-9. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.02.010>
- Mahdzar, M., Shuib, A., Ramachandran, S. ve Afandi, S. H. M. (2015). The role of destination attributes and memorable tourism experience in understanding tourist revisit intentions. *American-Eurasian Journal of Agricultural & Environmental Sciences (Tourism & Environment, Social and Management Sciences)*, 15, 32-39. Doi: 10.5829/idosi.aejjaes.2015.15.s.205
- Marschall, S. (2014). Tourism and remembrance: The journey into the self and its past. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 12(4), 335-348. Doi: 10.1080/14766825.2014.890208
- Martin, D. (2010). Uncovering unconscious memories and myths for understanding international tourism behavior. *Journal of Business Research*, 63(4), 372-383. Doi:10.1016/j.jbusres.2009.04.020

- Mazursky, D. (1989). Past experience and future tourism decisions. *Annals of Tourism Research*, 16(3), 333-344.
- Mgxeqwa, B. B., Scholtz, M. ve Saayman, M. (2017). Creating a memorable experience for Nelson Mandela heritage site visitors. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6(1), 1-16.
- Morgan, M. ve Xu, F. (2009). Student travel experiences: Memories and dreams. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(2-3), 216-236. Doi: 10.1080/19368620802591967
- Otoo, F. E. ve Amuquandoh, F. E. (2014). An investigation into the experiences of international volunteer tourists in Ghana. *Anatolia – An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 25(3), 431-443. Doi: 10.1080/13032917.2014.903377
- Otto, J. E. ve Ritchie, J. B. B. (1996). The service experience in tourism. *Tourism Management*, 17(3), 165-174.
- Pine, J. ve Gilmore, J. H. (2012). *Deneyim ekonomisi*, Cinemre, L. (Çeviren). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Pizam, A. (2010). Creating memorable experiences. *International Journal of Hospitality Management*, 29(3), 343. Doi:10.1016/j.ijhm.2010.04.003
- Poulsson, S. H. G. ve Kale, S. H. (2004). The experience economy and commercial experiences. *The Marketing Review*, 4(3), 267-277. Doi: 10.1362/1469347042223445
- Quadri-Felitti, D. L. ve Fiore, A. M. (2013). Destination loyalty: Effects of wine tourists' experiences, memories, and satisfaction on intentions. *Tourism and Hospitality Research*, 13(1), 47-62. Doi: 10.1177/1467358413510017
- Quan, S. ve Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: An illustration from food experiences in tourism. *Tourism Management*, 25(3), 297-305. Doi:10.1016/S0261-5177(03)00130-4
- Ritchie, J. R. B. ve Ritchie, R. J. R. (1998). The branding of tourism destinations: Past achievements & future challenges, Keller, P. (Editör), *Proceedings of the 1998 Annual Congress of the International Association of Scientific Experts in Tourism* içinde. Marrakech, Morocco.
- Saayman, M. ve Van Der Merwe, A. (2015). Factors determining visitors' memorable wine-tasting experience at wineries. *Anatolia*, 26(3), 372-383. Doi: 10.1080/13032917.2014.968793
- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal of Marketing Management*, 15(1-3), 53-67.
- Semrad, K. J. ve Rivera, M. (2016). Advancing the 5E's in festival experience for the gen Y framework in the context of eWOM. *Journal of Destination*

- Marketing & Management.* Doi:
<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2016.08.003>.
- Servidio, R. ve Ruffolo, I. (2016). Exploring the relationship between emotions and memorable tourism experiences through narratives. *Tourism Management Perspectives*, 20, 151-160. Doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tmp.2016.07.010>
- Snel, J. M. C. (2011). *For the love of experience: Changing the experience economy discourse*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Amsterdam Üniversitesi, Netherlands.
- Stamboulis, Y. ve Skayannis, P. (2003). Innovation strategies and technology for experience-based tourism. *Tourism Management*, 24(1), 35-43.
- Sthapit, E. (2013). *Tourist's perceptions of memorable experiences: Testing the memorable tourism experience scale (MTEs) among tourists to Rovaniemi, Lapland*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Lapland Üniversitesi, Finland.
- Sthapit, E. ve Coudounaris, D. N. (2017). Memorable tourism experiences: Antecedents and outcomes. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 1-23. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/15022250.2017.1287003>
- Sthapit, E., Björk, P. ve Coudounaris, D. N. (2017). Emotions elicited by local food consumption, memories, place attachment and behavioural intentions. *Anatolia*, 28(3), 363-380. Doi: 10.1080/13032917.2017.1322111
- Sthapit, E. (2017). A netnographic examination of tourists' memorable hotel experiences. *Anatolia*, 1-21. Doi: 10.1080/13032917.2017.1402190
- Toffler, A. (1970). *Future shock*. Sydney: Pan.
- Torres, E. N. (2016). Guest interactions and the formation of memorable experiences: An ethnography. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(10), 2132-2155. Doi: 10.1108/IJCHM-02-2015-0065
- Triantafillidou, A. ve Siomkos, G. (2013). Summer camping: An extraordinary, nostalgic and interpersonal experience. *Journal of Vacation Marketing*, 19(3), 197-208. Doi: 10.1177/1356766712463719
- Tsai, C. T. (2016). Memorable tourist experiences and place attachment when consuming local food. *International Journal of Tourism Research*, 18(6), 536-548. Doi: 10.1002/jtr.2070
- Tukamushaba, E. K. , Xiao, H. ve Ladkin, A. (2016). The effect of tourists' perceptions of a tourism product on memorable travel experience: Implications for destination branding. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 7(1), 2-12. Doi: 10.1515/ejthr-2016-0001

- Tung, V. W. S. ve Ritchie, J. R. B. (2011). Exploring the essence of memorable tourism experiences. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1367-1386. Doi:10.1016/j.annals.2011.03.009
- Uriely, N. (2005). The tourist experience: Conceptual developments. *Annals of Tourism Research*, 32(1), 199-216. Doi:10.1016/j.annals.2004.07.008
- Van Der Merwe, P. ve Saayman, M. (2014). Factors influencing a memorable game viewing experience. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 3(2), 1-16.
- Varnalı, K. (2017). *Müşteri deneyimi: Tasarım, yönetim, dönüşüm*. İstanbul: Mediacat Yayıncılık.
- Wang, C. (2016). *University students' travel motivation, memorable tourism experience and destination loyalty for spring break vacation*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Auburn Üniversitesi, United States.
- Wirtz, D., Kruger, J., Scollon, C. N. ve Diener, E. (2003). What do on spring break? The role of predicted, on-line and remembered experience in future choice. *Psychological Science*, 14(5), 520-524.
- Yadav, J. K. ve Krishnan, O. (2017). Memorable tourism experiences: Vivid memories and feelings of nostalgia for houseboat tourism. *Indian Institute of Management Kozhikode*, Working Paper, March 2017, 1-18.
- Zhang, H., Wu, Y. ve Buhalis, D. (2017). A model of perceived image, memorable tourism experiences and revisit intention. *Journal of Destination Marketing & Management*, 00(0), 1-11. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2017.06.004>.
- Zhong, Y. Y. S., Busser, J. ve Baloğlu, S. (2017). A model of memorable tourism experience: The effects on satisfaction, affective commitment, and storytelling. *Tourism Analysis*, 22(2), 201-217. Doi: <https://doi.org/10.3727/108354217X14888192562366>

**KAF DAĞI'NIN ETEĞİNDE BİR ALMAN KOLONİSİ:
KARS ALMANLARI**

*A GERMAN COLONY ON THE SLOPE OF THE MOUNT QAF:
GERMANS IN KARS*

Fahri TÜRK*, **Emirhan KAYA****

*Geliş Tarihi: 01.03.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 25.11.2019
(Accepted)*

ÖZ:1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kars ve çevresinin Rusların eline geçmesiyle birlikte bölgeye yerleşen Almanlar, sınırlı sayılarına rağmen şehrin tarihi ve kültüründe özel bir yer edinmeyi başarılmışlardır. Rus idaresi altındaki 40 yıllık dönemde Kars'ta giderek sayıları artan gayrimüslim nüfus yardımıyla gelişen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde, özellikle de süt ve süt ürünleri üretiminde Almanların önemli bir payı olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Kars'ın Rus hâkimiyetine girmesinden sonra bölgenin Müslümanlar aleyhine değişen nüfus yapısı çerçevesinde buraya yerleşen Almanların şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına etkisini Malakanlar ve Duhoborlar gibi Rus sektantlarıyla karşılaştırmalı bir perspektiften çözümlemeye tabi tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Karslı Almanlar, Malakanlar, Duhoborlar, Karşılaştırmalı Çözümleme

ABSTRACT: The Germans who settled in Kars and in its neighborhood following the Russian invasion of the region after the Ottoman-Russian War of 1877-1878 were, despite their low figure, able to play an important role in the history and culture of this city. Germans and other non-Muslims whose figure was increasing constantly during the 40 years Russian rule contributed to the agricultural development and cattle breeding of the region especially regarding dairy products. The aim of this study is to show the impact of the Germans who settled in Kars on the economic, social and cultural life of the city after the Russian invasion of the region regarding the Russian sektants such as Molakans and Dukhobors within the framework of disadvantaged figure of the Muslim community in a comparative perspective.

Key Words: Kars, Kars Germans, Molakans, Dukhobors, Comparative Analysis.

1. GİRİŞ

Rusya'da Romanov hanedanı (1617-1917) döneminde Alman beylikleriyle her alanda sıkı ilişkiler kurulmuştur. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak Alman asıllı Rus İmparatoriçesi Büyük Katerina 1763 yılında Almanya'nın Baden bölgesinden binlerce Alman çiftçisini çeşitli ayrıcalıklar tanıyarak ülkesine davet

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, fahriturk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0117-0573.

** Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, emirhankaya@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9034-6598.

etmiştir.¹ Diğer yandan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kars ve çevresinin Rusların eline geçmesini müteakiben 1892 yılında Baltık Almanlarından bir grup Çar III. Aleksander'in emriyle Kars'a yerleştirilmiştir. 1878-1918 yıllarını kapsayan Rus işgali döneminde Kars'a yerleşen çeşitli etnik gruplardan birini oluşturan Almanlar, sınırlı sayılarına rağmen şehrin tarihi ve kültüründe özel bir yer edinmeyi başaramışlardır. Esasında bölgeye göç eden Almanların bir kısmı kadim dönemlerden beri güçlü bir Alman topluluğunun yaşadığı dolayısıyla Alman kültürünün ve dilinin hâkim olduğu Baltık ülkelerinden geliyordu.² Rus idaresi

¹ Rus topraklarına kadim dönemlerde göçmüş olan Almanların ahfadından gelenler mevcut yazında Russlanddeutsche (Rusya Almanları) olarak adlandırılmaktadır. Bir üst kavram olarak bu sıfat diğer Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan Alman asıllı kimseleri betimlemek için de kullanılmaktadır. Ayrıca bu halk grubu; Wolgadeutsche (İdil Almanları), Krimdeutsche (Kırım Almanları), Kaukasiendeutsche (Kafkasya Almanları), Schwarzmeerdeutsche (Karadeniz Almanları), Sibiriendeutsche (Sibirya Almanları) gibi birçok coğrafi kavramla da anılmaktadır. 2002 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre 350.000'i Sibirya'da olmak üzere Rusya'da toplam 600.000 civarında Alman asıllı insan yaşamaktaydı. Bu insanların Çarlık döneminde Almanya'dan Rusya'ya göç etme nedenleri arasında tıpkı Menonit tarikatı mensuplarında olduğu gibi savaş ve askerlik karşıtı olma ve dini özgürlük ve ekonomik avantajlar elde etme hususları öne çıkmaktaydı. Bu Almanların önemli bir kısmı 1991'den sonra tarihsel anavatanları olan Federal Almanya'ya geri dönmüşlerdir. Hâlihazırda Rusya'da yaşayan Almanlar ülkenin Altay, Novosibirsk, Omsk, Orenburg, Tomsk, Saray, Hakasya ve Komi gibi bölgelerinde yaşamaktadırlar (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Österreichische Landsmannschaft, soweit die deutsche Sprachereicht", <http://www.oelm.at/deutsche-volksgruppen/rusland/>, (12.04.2018).

² Baltık ülkelerinde yaşayan Almanlara Almanca yazında Baltendeutsche (Baltık Almanları) adı verilmektedir. Esasında Baltık bölgesiyle Almanların ilişkisi daha 11. yüzyılın başlarında kurulmuştu. Albert adında Bremenli bir Alman papazın 1201 yılında Litvanya'nın başkenti olan Riga'yı kurması Baltık ülkelerinin misyoner ve tüccar Almanlar ve Danimarkalılar tarafından sömürgeleştirilmesinin önünü açmıştır. Baltık bölgesinin önemli bir kesiminin silahlı Alman tarikatları tarafından ele geçirilmesi Alman kültürünün ve dilinin bu coğrafyada 18. yüzyıldan itibaren kök salmasına neden olmuştur. Özellikle Kiev Rusyası'nın tarihe karışması ve 13. yüzyılın ilk yarısında Rus topraklarının Tatar-Moğol istilasına uğraması Alman tarikatlarının Livland (Ortaçağ'da günümüz Estonya ve Letonya topraklarını tanımlamak için kullanılan kavram) bölgesindeki hâkimiyetlerini pekiştirmiştir. Baltık ülkelerine göç eden Almanlar özellikle Almanya'nın kuzey bölgelerinden ve Hamburg'tan gelmişlerdi. Bu Almanlar ünlü bir Rus ticaret merkezi olan Novgorod ile de irtibata geçerek bölgenin Batı Avrupa ile ticaretini yönlendirmişlerdir. Özellikle 1801 yılında Tartu Üniversitesinin kurulması burada görev yapan Alman bilim adamlarının Rus Çarlığı'nı kültürel olarak etkilemelerine neden olmuştur (Baltık ülkelerinin kısa tarihi ve Baltık ülkelerinde 17-20. yüzyıllarda Alman kültürünün etkisi için

altındaki 40 yıllık dönemde Kars'ta sayıları giderek artan gayrimüslim nüfusla birlikte gelişen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde Almanların da önemli bir payı olmuştur. 1890'lı yıllarda Kars'a yerleşerek bölgede yaşayan Estonlarla yakın ilişkiler kuran Almanlar, özellikle süt ve süt ürünleri üretimi ile meşgul olmuşlardır. Kars'ta günümüzde hâlen Alman köyü ve Alman evi olarak anılan yer ve yapıların bulunması şehirdeki Alman etkisini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Kars'ın Rus hâkimiyetine girmesinden sonra bölgenin Müslümanlar aleyhine değişen nüfus yapısı çerçevesinde buraya yerleşen Almanların şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına etkisini gözler önüne sermektir. Her ne kadar bu etki 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra buradaki Alman kolonisinin dağılması ve kalanların da asimile olmasıyla birlikte ciddi olarak azalmışsa da hâlen Kars'ın Karacaören köyünde Almanların izine rastlamak mümkündür. Bu çalışmada cevap aranacak temel soru ise söz konusu dönemde Kars'ta giderek artan gayrimüslim nüfus içerisinde Almanların nev-i şahsına münhasır özel bir rol oynadıkları hususudur. Bu makale, aşağıda yazın bölümünde değerlendirilen çalışmaların aksine Kars bölgesinde yaşayan Almanları diğer gayrimüslim halklarla karşılaştırmalı bir perspektiften çözümlemeye tabi tutmaktadır. Bu çalışma ayrıca Kars Almanları üzerine sistematik bir şekilde kaleme alınmış ilk bilimsel makale olma özelliğine sahiptir.

Bu bağlamda; yukarıda ortaya atılan soruyu cevaplandırabilmek için ilkin Kars'ta Rus idaresinin genel karakteristikleri ortaya konduktan sonra bu şehrin nüfus yapısı gayrimüslimler merkeze alınmak suretiyle çözümlemeye tabi tutulacaktır. Bu bölümde özellikle sektantlar³ olarak bilinen Malakanlar ve

ayrıntılı olarak bkz. Karsten Brüggemann, "Kleine Geschichte der Baltischen Staaten", *Aus politik und Zeitgeschichte*, Estland, Lettland, Litauen, 67. Jahrgang, 8/2017, 20 Februar 2017, s. 09-15. Michael Gallmeister, "Die Entwicklung deutsch baltisches Kulturerbe im Baltikum 17.-20. Jahrhunderts", *Scientific Journal of Latvia University of Agriculture Landscape Architecture and Art*, VII/7, 2015, s. 75-79).

³ Esasında sektant kavramı 16. yüzyıldan itibaren Rus Ortodoks Kilisesinden ayrılan grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca bu kavram Çar I. Nikola'nın imparatorluk içindeki dinsel sapmaları denetim altına almak için yayımladığı 1830 tarihli genelgede "uzlaşmaz tutum takınanlar, kendilerini soyutlayanlar veya bağnazlık yapanlar" anlamında farklı dini yönelimleri (tarikatları) ifade etmek için kullanılmıştır. Rus sektantları; Malakanlar, Duhoborlar, Subbotnikler vb. gruplardan oluşmaktadır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır Ceyhan Süvari, *Malakanlar Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnanç*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2013, s. 46-61, ayrıca bkz. Ludmila Denisenko, "Kafkasya'nın Ruslaştırılması ve Malakanlar", *Toplumsal Tarih*, 187, Temmuz 2009, s. 61, Bayram Akça-Sinan Kıyanç, "Malakanlar'ın Anadolu'daki İzleri", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XVIII/39, Bahar 2017, s. 23).

Duhoborlar gibi aslen Rus olan ahali üzerinde durulurken; Rumlar, Ermeniler, Yezidiler ve Asuriler gibi etnik gruplar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmaktadır. Bu bağlamda bazı bilim adamları tarafından Rus sektantları çerçevesinde ele alınan Subbotnikler⁴ inanç bakımından Malkanlar ve Duhoborlardan farklılık gösterdikleri için değerlendirme dışı bırakılacaktır. Bir sonraki aşamada Kars'ta yaşayan Almanların toplumsal hayatları, geçim kaynakları ve dini yaşantıları gibi hususlar 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde mercek altına alınacaktır. Bu bağlamda özellikle karmaşık bir durum arz eden Karacaören köyünün tarihine ışık tutulacaktır. Esasında Kars'ta yaşayan Alman aile ve Türkiye'nin diğer yerlerindeki (Antalya ve Alanya) Alman göçmenler⁵birlikte düşünüldüğünde Türk-Alman ilişkilerinin insani boyutu

⁴ Rusya'da ortaya çıkmış dini bir tarikat olan Subbotnikler "Musevileşen Hristiyanlık Tarikatları" kavramı altında ele alınmaktadır. Din tarihçileri arasında Subbotniklerin kökeni hakkında üç farklı görüş hüküm sürmektedir. Çarlık idarecilerinin de kabul ettikleri birincisi görüşe göre Subbotnikler, Museviler ve Ortodoks Ruslar arasında meydana gelen etkileşim sonucunda ortaya çıkmışlardır. İkinci görüş ise Subbotnikleri, temelleri 15. yüzyıla geri götürülebilen ve Ruslar arasında yaygın olan Yahudi itizalinin tekrar ortaya çıkışı olarak kabul etmektedir. Bazı bilim adamları tarafından ileri sürülen üçüncü yaklaşıma göre ise Subbotnikler Malakanların farklı bir kolu olarak değerlendirilmektedir. Kökenleri ne olursa olsun Subbotnikler 19. yüzyıl boyunca gerçek bir müminin ne dereceye kadar Musa'nın emirlerini takip etmesi gerektiğini ve bir Hristiyan'ın Tanrı'ya dosdoğru ibadet edebilmesi için Yahudiliğe ne kadar yakın olması lâzım geldiğini tartışmışlardır. Bu yüzden kendilerini Subbotnik olarak niteleyenlerin inançlarının ne olduğu ve bu inançların uygulanış şekli üzerine bir mutabakat bulunmamaktadır. Bu geniş yelpazenin bir ucunda Eski Ahit'in Yeni Ahit'ten daha önemli olduğuna inanan ve Şabat'ı cumartesi günleri kutlayan fakat kendilerini hâlen Hristiyan olarak görenler yer alırken, diğer ucunda ise kendilerini Yahudi olarak tanımlayan, Museviliğin yasalarını takip eden, ibadetlerini İbranice yapabilmek için bir Rabbinin önderliğini kabul eden ve İncil yerine Zebur'a inananlar yer almaktadır. İşte Subbotnikler bu iki kutup arasında bir yerde durmaktalar ve yukarıda dile getirilen inanç umdelerinin bir terkiibini takip etmektedirler. Subbotnikler bunların haricinde sünnet, oruç ve Yahudi bayramlarını da benimsemişlerdir (Nicholas B. Breyfogle, *Heretics and Colonizers: Forging Russia's Empire in the South Caucasus*, Cornell University Press, New York 2005, s. 12).

⁵ Antalya ve Alanya bölgesindeki göçmenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Julia Alaettinoğlu, "Arbeit und Lebendeutscher Migranten in der Türkei: Beispiel Alanya/Antalya", Erol Esen-Burak Gümüş, der., *Deutschland und die Türkei Aktuelle Aspekte Deutsch-Türkischer Wissenschaftskooperation*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 189-196.

bağlamında hiç kuşkusuz önemli bir rol oynadıkları ileri sürülebilir. Bu çalışmada yöntem olarak niteliksel içerik analizi kullanılacaktır.

Bu makalede kullanılan bazı kavramların tanımlanması hususuna gelinecek olursa ilkin “koloni” kelimesi üzerinde durulması icap etmektedir. Koloni kavramı bu çalışmada “sömürge” anlamında değil “belli bir bölgede ve zamanda yaşayan yabancı insan topluluğu” manasında kullanılmaktadır. İkinci olarak bu çalışmada Kars’ın Rus işgali dönemindeki idari yapısı, işleyişi ve ekonomik hayatı ile ilgili *guberniya* (valilik), *oblast* (askeri vilayet), *okrug* (sancak), *gazomni* (devlet malı) ve *zavot* (mandıra)⁶ gibi Rusça kavramlar kullanılmıştır. Üçüncü olarak Rusça olan dini ve etnik grup adlarının yazımında söz konusu kelimelerin Türkçe okunuşları esas alınmıştır. Söz gelimi; “Molokan” yerine “Malakan”, “Khakhol” yerine “Hakol” ve “Doukhorbor” yerine “Duhobor” şeklindeki yazılımlar tercih edilmiştir. Bu bağlamda önemli bir soruna parmak basmak yerinde olacaktır. Kars bölgesi, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sürekli el değiştirdiğinden yerleşim yerlerinin adları bu durumdan derinden etkilenmiştir. Böylece yerleşim yerlerinin adlarını tam olarak tespit edebilmek için ciddi bir çalışma yapmak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle bir yerleşim yeri yeni efendisine kavuştuğunda söz konusu köye veya kasabaya ivedilikle başka bir ad verilmiştir. Örneğin, 1892 yılında kurulan Nova Estonka köyü tarihi boyunca Paulinenhof (Almanca), Nemis köy (Alman köyü), Karcaviran ve Karacaören adlarını aldığından bazı yazarlar tarafından bu sıfatların hepsinin aynı köye tekabül ettiği net bir şekilde ortaya konamadığından bir kavram karmaşası meydana gelmiştir. Bu çalışmanın amaçlarından birisi de bu kavram karmaşasını ortadan kaldırmaktır.

1.1. Yazın

Mevcut yazında Kars’ta yaşayan Almanlar üzerine editörlüğünü FlorianHertsch ve Mutlu Er’in yapmış oldukları Edgar Reitenbach’ın *Deutsche im Kaukasus* (Kafkasya Almanları) başlıklı eserine eklenmiş Kars ve Ardahan bölgesindeki gayrimüslim yerleşim yerleri üzerine bir bölüm bulunmaktadır.⁷ 2016 yılında yapılan ve alan çalışmasına dayanan bu bölümün özelliği kısa bir tarihsel arka plan verildikten sonra Kars ve Ardahan bölgesinde bulunan Paşaçayırı (Petrovka), Karacaören (Paulinenhof), Kümbet/Kars, Zavod (Boğatepe/Kars) ve Alagöz/Ardahan adlı yerleşim yerlerindeki Almanların ve Estonların izlerinin sürülmüş olmasıdır. Günümüzde söz konusu bölgede Almanlara veya diğer

⁶ Rusçada fabrika ya da imalathane manasına gelen “zavot” sözcüğü, Kars bölgesinde yaşayan yerli halkın dilinde anlam kaymasına uğrayarak mandıra anlamı kazanmıştır.

⁷ Edgar Reitenbach, “Zusammengefasste, überarbeitete Neuauflage der Triologie “Vom Kaukasus nach Kasachstan” mit einem Addendum zu den Deutschen in Kars”, M. Florian Hertsch-Mutlu Er, ed., *Deutsche im Kaukasus*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2017.

gayrimüslimlere ait herhangi bir koloniden bahsedilemeyeceği için oldukça sınırlı sayıda kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Toplam 18 sayfadan oluşan bu bölümün neredeyse yarıya yakını haritalar ve fotoğraflardan oluşmaktadır. Bu eserde ayrıca Karacaören köyü üzerine Alman basınında çıkmış olan makaleler herhangi bir çözümlenmeye tabi tutulmadan sadece anılmakla yetinilmiştir. Aynı zamanda söz konusu bölümün ciddi bir makale sistematiğinden yoksun olduğu söylenebilir. Bunların haricinde Kars Almanları üzerine önemli bilgiler ihtiva eden çalışmaların da ihmal edilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Kars'ta yaşayan Almanlar üzerine Almanca olarak Susanne Güsten tarafından 2009 ve 2011 yıllarında yazılmış olan kısa gazete makaleleri bulunmaktadır. Bu makalelerin ikisi Karacaören köyünde yaşayan Albuik ailesinin hayat hikâyesini⁸ ele alırken diğeri ise gene aynı köyde yer alan Alman mezarlığı ile ilgilidir.⁹

Her ne kadar genelde Kars'ta yaşayan gayrimüslimleri özelde ise bu bölgede yaşayan Almanları ayrıntılı bir şekilde ele alan çalışmalar bulunmasa da bölgenin Rus idaresi altında olduğu dönemi ya da söz konusu dönemde Kars ve civarında yaşayan etnik grupları mercek altına alan eserlere rastlanmamaktadır. Bunlar arasında Ludmila Denisenko'nun "Böyle Bir Kars"¹⁰ adlı kitabı, Almanlar ve Estonları birlikte ele alan bir bölümü içermesinin yanı sıra Kars'ta peynir üretimine de odaklanmaktadır. Denisenko bu bölümde Almanların ve Estonların genelde Rus topraklarına özelde ise Kuzey Kafkasya'ya nasıl geldiklerine yer vermektedir. Yazar bu bölümde daha çok Nova Estonka köyünün kuruluş hikâyesinden bahsetmektedir. Denisenko'nun çocukluğunu Kars'ta geçirmiş bir kimse olması ve aile büyüklerinin bölgeye dâir anılarından ve deneyimlerinden faydalanması bu çalışmaya ayrı bir değer katmaktadır. Candan Badem'in Ermenistan, Yunanistan, Gürcistan, Rusya ve Türkiye arşivlerine dayanan "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti"¹¹ başlıklı kapsamlı çalışmasında Kars'ın etnik yapısı ve nüfusuna dair önemli veriler yer almaktadır. Ancak bu eserde Kars bölgesinde yaşayan

⁸Susanne Güsten, "Die Maer vom Paulinenhof", *Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/tuerkei-die-maer-vom-paulinenhof/1565936.html>, (12.04.2018), SusanneGüsten, "Man sprach deutsch, der Paulinenhof in der Türkei", *Der Tagesspiegel*, http://www.deutschlandfunk.de/man-sprach-deutsch.795.de.html?dram:article_id=118239, (12.04.2018).

⁹Susanne Güsten, "Deutscher Friedhof in Osttürkeiwird zur Viehweide", *Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/historisches-deutscher-friedhof-in-osttuerkei-wird-zur-viehweide/5896140.html>, (12.04.2018).

¹⁰Ludmila Denisenko, *Böyle Bir Kars*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2011.

¹¹Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010.

Almanlar ve Estonlar sadece anılmakla yetinilmiştir. Badem'in çalışmasının bu makalenin konusu açısından önemi, özellikle 1897 yılına ait nüfus sayımı verilerine yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Badem'in kitabının Rus sektantları hakkında ayrıntılı bilgi ihtiva ettiği hususu belirtilmeden geçilmemelidir. Diğer taraftan, Denisenko ve Badem'in söz konusu kitapları milliyetçi bakış açısına ters düşen görüşlere yer verdiği için sert eleştiri konusu olmuştur.¹² Günümüzde Kars'ta Alman köyü olarak bilinen Karacaören köyü hakkında ayrıntılı olmasa da bilgi ihtiva eden diğer bir kaynak ise Orhan Türkdoğan tarafından kaleme alınmış olan Kars'ta bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı"¹³ başlıklı eserdir.

Yukarıda dile getirilen eserlerin haricinde, İlber Ortaylı'nın "Çarlık Rusya Yönetiminde Kars"¹⁴ başlıklı makalesi ile Bürkan Serbest ve N. Savaş Demirci'nin "Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)"¹⁵ başlıklı çalışmaları Kars'ın Rus işgali altında olduğu dönem hakkında genel hatlarıyla bilgi veren diğer önemli eserler olarak öne çıkmaktadır. Ortaylı, 1978 yılında yayımlanan söz konusu çalışmasında Kars'ın Çarlık Rusya yönetiminde geçirdiği 40 yıllık dönemin Rusya ve Türkiye tarihçiliğinde yeterince ele alınmayan bir konu olduğunun altını çizmiştir. Çalışmasında işgal öncesi döneme ait Erzurum vilayeti salnamelerinden ve Rus yönetiminin düzenlediği 1897 yılı nüfus sayımı verilerinden yararlanan Ortaylı, böylece bölgede yaşanan sosyo-ekonomik değişimi inceleme imkânı bulmuştur. Serbest ve Demirci'nin ağırlıklı olarak çevrimiçi kaynaklardan yararlanarak hazırladıkları çalışmada ise konu -Ortaylı'nın makalesine benzer şekilde- etnik, idari, sosyal ve ekonomik konuları kapsayacak şekilde geniş bir yelpazeden ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Kars'ın Rus yönetimi altında bulunduğu dönem ve Kars Almanları üzerine yazılmış olan kitapların ve makalelerin yanı sıra TRT'nin yapmış olduğu çeşitli belgesellerden de yararlanılmıştır. Bunlardan ilki, 1988

¹² Mürsel Köse, "Böyle Bir Kars Yahut Böyle Bir Yazar!", *Bizim Ahıska*, Sayı 29, Kış 2013; Nusret Kopuzlu, "Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti", *Bizim Ahıska*, Sayı 19, Yaz 2010; Nusret Kopuzlu, "Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti II", *Bizim Ahıska*, Sayı 20, Sonbahar 2010.

¹³ Orhan Türkdoğan, *Kars'ta Bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

¹⁴ İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 1978, s. 343-362.

¹⁵ Bürkan Serbest-N. Savaş Demirci, "Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2007, s. 2715-2734.

yılında TRT’de yayımlanan “Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye”¹⁶ adlı programın Kars’ı konu edinen ikinci bölümüdür. Söz konusu bölümde, hâlen Kars’ta yaşayan tek Alman aile olan Albuğların evleri ziyaret edilerek onlarla kısa bir söyleşi gerçekleştirilmiştir. Albuğ ailesi hakkında daha ayrıntılı bilgiler içeren diğer bir belgesel ise TRT’nin 2015 tarihli “Tarihin Emanetleri Karşılı Almanlar”¹⁷ başlıklı çalışmasıdır. Yine Albuğ ailesinin evinde gerçekleştirilen bir söyleşiye yer verilen bu belgesel genelde Frederik Albuğ’un oğlu Agust ve gelini Yadiğâr Hanım’ın verdiği bilgilere dayanmaktadır. Üçüncü olarak, Hürriyet gazetesi yazarı Çınar Oskay tarafından hazırlanan “Bir Doğu Ekspresi Filmi”¹⁸ adlı belgeselde, Albuğ ailesinin yanı sıra Kars’ta yaşayan son Malakan olan Mehmet Ali Eker ve babası bir Malakan olan Polye Dölemenci ile yapılan kısa söyleşilere yer verilmiştir.

2. KARS’TA RUS İDARESİ VE NÜFUS YAPISI

Kars, 19. yüzyılda üç kez Rus işgaline uğramıştır. Bunlardan ilki, General İvan Paskeviç komutasındaki Rus ordusunun 23 Haziran 1828 tarihinde Kars’ı ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Rus ordusu daha sonra Kafkas cephesindeki ilerleyişini sürdürerek sırasıyla 15 Ağustos’ta Ahıska’yı, 22 Ağustos’ta Ardahan’ı, 27 Haziran 1829’da ise Erzurum’u ele geçirmiştir.¹⁹ Kars’ın tekrar Osmanlı topraklarına katılması 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması sonucunda gerçekleşmiştir. Daha sonra, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Ruslar tarafından tekrar kuşatılan Kars, 28 Kasım 1855’te ikinci kez Rusların eline geçmiştir. Rus işgali 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile sona ermiş ve Kars yeniden Osmanlı Devleti’ne bırakılmıştır. Kars’ın 18 Kasım 1877 tarihinde üçüncü kez Rus hâkimiyetine girmesi, Kars’ta 40 yıl sürecek olan Rus idaresinin başlangıcını oluşturmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayestefanos Antlaşması²⁰ ve 13 Temmuz 1878

¹⁶Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye (Kars/1988), <https://www.youtube.com/watch?v=jzJF06G16Is>, (26.04.2018).

¹⁷Tarihin Emanetleri; Karşılı Almanlar / TRT Belgesel, 17 Eylül 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=e9J5LzSh9NM>, (26.04.2018).

¹⁸Hürriyet Sunar: Bir Doğu Ekspresi Filmi, 20 Mart 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=UqULEf2z0JI>, (07.05.2018).

¹⁹ Fahri Valehoğlu, “1828-1829 Türk-Rus Savaşları ve Acı Sonuçları”, *Bizim Ahıska*, Sayı IV/10, Bahar 2008, s. 29-31.

²⁰ M. Fahreddin Kırzıoğlu, “Kars”, *İslam Ansiklopedisi*, 59. Cüz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 363.

tarihli Berlin Antlaşması hükümlerine göre Kars, Ardahan ve Batum'u kapsayan Elviye-i Selâse²¹ Rusya'ya bırakılmıştır.

Kars Çarlık idaresine girdikten sonra Ruslar 1878 yılında bölgeyi yeni bir idari taksimata tabi tutmuşlardır. Böylece Ruslar Ardahan, Pasof, Göle, Çıldır ve Oltu'yu Kars'a; Ardaneç ve Artvin'i ise Batum'a²² bağlayarak iki askeri-vilayet (*oblast*) oluşturmuşlardır.²³ Osmanlı yönetiminde iken Kars merkez, Şureğül (Şöregel/Akyaka), Zaroşad (Arpaçay) ve Kağızman kazalarından meydana gelen ve Erzurum vilayetine bağlı olan Kars Sancağı, Rus yönetiminde Kars, Kağızman, Ardahan ve Oltu kazalarını (*okrug*) kapsayacak şekilde genişletilerek doğrudan Zakafkasya (Kafkas ardı) Genel Valiliğine bağlanmıştır.²⁴ Söz konusu dönemde Kars vilayeti bugünkü Ardahan ve Kars illerinin tamamı ile Erzurum'un Oltu, Olur ve Şenkaya ilçelerinin büyük kısmı ile Narman ilçe merkezini kapsamaktaydı.²⁵

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 8 Şubat 1879 tarihinde imzalanan "Muahede-i Katiyye" (İstanbul Antlaşması) ile Rus idaresi altındaki bölgelerde yaşayan Türk halkına mallarını satarak göç etmeleri için üç yıl süre tanınmış ve söz konusu sürede göç etmeyen Türklerin Rus tebaası sayılacakları bildirilmiştir.²⁶ Dolayısıyla bu anlaşma mucibince, 1881 yılına kadar, 11.000'i şehir merkezinden olmak üzere toplam 82.000 kişi Kars vilayetinden Erzurum istikametine göç etmiştir. 1878'den önce 20.000 kişi civarında olan Kars kazasının nüfusu işgalden

²¹Üç liva/sancak anlamına gelen Elviye-i Selase; Selanik, Manastır ve Kosova sancakları ile Yanya, Tırhala ve Manastır'ı ifade etmek için de kullanılmış olan bir kavramdır (Bkz. S. Esin Derinsu Dayı, "Milli Mücadele'de Elviye-i Selase/Üç Sancak Meselesi (Kars, Ardahan, Batum)", *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı- XI, 81, Temmuz-Aralık 2015, s. 119).

²² 8 Ekim 1878'de kurulan Batum oblasti Artvin ve Batum okruglarından oluşurken, 12 Haziran 1883 tarihinde lağvedilmiş ve bu iki okrug Kutais vilayetine (guberniya) bağlanmıştır. Batum, 1903 yılında tekrar bir oblast haline getirilmiştir (Bkz. Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017).

²³ Selçuk Ural-Jülide Akyüz Orat-Nebahat Oran Arslan-Akın Bingöl-Ş. Cem Tüysüz, *Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*, T. C. Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011, s. 305.

²⁴ Ortaylı, *a.g.m.*, s. 344-345; Yavuz Aslan-Arzu Boy, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars'ta Eğitim ve Eğitim Kurumları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 2017, s. 548.

²⁵ Ural vd., *a.g.e.*, s. 305.

²⁶ S. Esin Dayı, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997, s. 7.

sadece dokuz ay sonra 8.672'ye düşmüştür.²⁷ Bu şartlar altında 1889'a gelindiğinde ise şehrin nüfusunun 3.921'e kadar gerilediği görülmüştür.²⁸ Diğer yandan Ruslar tarafından 1881 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Kars vilayetinin toplam nüfusu 125.634 olarak belirlenmişti.²⁹ 14 Mayıs 1882'de Rusya ile imzalanan bir başka anlaşmayla bölge halkına göç etmeleri için tanınan süre beş yıl daha uzatılmıştır.³⁰

3. KARS VİLAYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER: KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇÖZÜMLEME

Elviye-i Selase'den göç eden Müslüman halkın yerine gayrimüslimleri yerleştirmeyi amaçlayan Rus hükümeti, 1855 Arazi Nizamnamesi çerçevesinde halkın toprak mülkiyetini kaldırılarak bu arazilerin devlet malı (*gazonni*) sayılacağını ilân etmiştir.³¹ Türklerin boşalttığı yerlere Ukraynalılar,³² Malakanlar ve Duhoborlar gibi Rus sektantlarının yanı sıra Rusça Nemes/Nemis olarak adlandırılan Almanlar ve Estonyalılardan oluşan Protestan köylüler yerleştirilmiştir. Ayrıca Anadolu'nun iç bölgelerinden ve Kafkasya'dan Rumlar, Ermeniler, Yezidiler ve Asuriler getirilmişlerdir ki bu Gayrimüslim topluluklar bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.³³ Erzurum Vilayeti 1876 yılı salnamesine göre Kars sancağı nüfusunun yüzde 90'ı Türklerden ve Müslümanlardan oluşurken,³⁴ Rus Çarlığı'nda 1897 yılında yapılan resmi nüfus sayımında vilâyette yaşayan ahalinin yüzde 51,25'ini oluşturan Müslümanların sayıları 148.000 olarak

²⁷ Kırzioğlu, *a.g.m.*, s. 363. Başka bir kaynakta da 1 Ağustos 1881 itibarıyla Kars vilayetinden yaklaşık 83.000 Türk, Kürt ve Türkmenin göç ettiği belirtilmektedir (Bkz. Melkonyan A. A., "From the History of the Kars Oblast (1878-1918)", *Fundamental Armenology*, 2, 2015, s. 5.

²⁸ Ural vd., *a.g.e.*, s. 434; Dayı, *a.g.e.*, s. 8.

²⁹ Alper Alp, "Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi Kars", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı XVI/1, Nisan 2012, s. 96.

³⁰ Dayı, *a.g.e.*, s. 8.

³¹ Cemender Arslanoğlu, *Doksanüç Harbinden Sonra (1878-1918) Kırk Yıllık Kara Günlerde Kars'ımız*, Posoflular Dayanışma, Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları, 1987, s. 19; Selçuk Ural vd., *a.g.e.*, s. 304.

³² Bazı kaynaklarda söz konusu dönemde Kars bölgesinde yaşayan Ukraynalıları betimlemek için "hahol" kavramı kullanılmaktadır. Ancak Badem kelime manası perçem demek olan "hahol" kavramının Ukraynalıları betimleyen argo ve aşağılayıcı manası olan bir kelime olduğuna işaret ederek bu kavramın bilimsel çalışmalarda kullanılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Esasında Ukraynalılar mevcut yazında daha çok Maloruslar olarak adlandırılmaktadırlar.

³³ Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 19; Aslan-Boy, *a.g.m.*, s. 548.

³⁴ Ural vd., *a.g.e.*, s. 313.

tespit edilmişti. Buna karşılık 1914 yılına gelindiğinde şehir merkezinde sadece 40 hane Türk kaldığı belirtilmiştir.³⁵ Kars, Rus hâkimiyetine girdikten sonra Anadolu'nun diğer yerlerinden Rumlar ve Ermeniler bölgeye göç eden gayrimüslim topluluklar arasında başı çekmişlerdir. Bölgeye öncelikli olarak Rus köylülerinin ve Rumların yerleştirilmesi amaçlanmışsa da Kars'a beklenenden fazla sayıda Ermeni ahalî göç etmiştir. Söz gelimi, 1890 yılından sonra Anadolu'dan göç eden 30.000 Ermeninin takriben yarısı Kars'a yerleşmiştir.³⁶

Kars'a göç eden Çarlık tebaası genellikle sektantlar ve Ortodoks Ruslardan oluşmaktaydı. Tablo 1'den anlaşılacağı üzere Kars'ta yaşayan Rusların toplam sayısı 1882'den 1897'ye kadar sürekli artış göstererek 7.958'den 27.856'ya yükselmiştir. İlerleyen yıllarda bölgenin Rus nüfusu sektantların Kanada ve ABD'ye göçmesi sonucunda hissedilir derecede azalmış ve bu grupların nüfusu 1907 yılına ait Rus istatistiklerinde 15.257, 1 Ocak 1912 tarihli nüfus sayımında ise 18.321 olarak saptanmıştır.³⁷ Ortodoks geleneklere, ruhban sınıfa, kiliselerdeki ikonlara ve askeriliğe karşı olan Malakanlar,³⁸1803 yılında Rus Çarı I. Aleksander'e yaptıkları müracaatın ardından Ortodokslardan ayrılarak Tavriya eyaletinin Melitopol kazasında Moloçniye (sütlü sular) nehri boyuna yerleşmişlerdir. Malakanlar bu bölgede yaşayan Alman kolonilerinden ekonomik ve tarımsal faaliyetler hakkında önemli teknikler ve beceriler elde etmişlerdir.³⁹ 19. yüzyılın başlarında Ukrayna, Kafkasya, Orta Asya ve Sibirya'ya sürülen Malakanlar,⁴⁰ daha sonraları 1878 sonbaharında Güney Kafkasya'dan Kars'a göç

³⁵Kırzioğlu, *a.g.m.*, s. 363.

³⁶ Candan Badem, "Rus Yönetiminde Kars ve Kars'ta Peynir Üretimi (1878-1918)", Ozan Torun, ed., *Alplerden Kafkaslara Kars Peynirciliğinin 150 Yıllık Tarihi*, Tarih Vakfı, Ankara 2014, s. 52-53.

³⁷ Yavuz Aslan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18, 2001, s. 277.

³⁸ Süt içen veya perhizi bozan anlamına gelen Malakan kavramı Rusçada süt (malako) kelimesinden türetilmiştir. Malakanlar Rus Ortodoks Kilisesinin haftada iki gün süt içme geleneğine karşı çıkarak haftanın her günü süt içebileceğini savunmuşlardır (Orhan Türkdogan, *Malakanların Toplumsal Yapısı: Kars İlinin Üç Köyünde Bir Rus Etnik Grubunun Sosyo-Ekonomik Araştırması (1877-1962)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1971, s. 2). Malakanlar Semon Uklein önderliğinde 1760 yılında Duhoborlardan ayrılarak onların aksine seçkin değil köylü sınıfı merkeze koyan bir hareket olarak ortaya çıkmışlardır. Bu dini topluluk Duhovleniye Hıristiyane (Ruhani Hıristiyanlar) veya daha yaygın olarak bilinen adıyla Malakanizm diye bir mezhep kurmuşlardır. Yoksa bu mezhebin mensupları etnik olarak Rus'turlar (Süvari, *a.g.e.*, s. 57).

³⁹ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 25.

⁴⁰ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2722.

etmeye başlamışlardır.⁴¹ Rus idaresi döneminde Kars'a yerleşen Malakanların nüfusu 15.000 ilâ 17.000 civarında tahmin edilirken,⁴² 1879-1884 yılları arasında ise toplam olarak 794 hane Malakanın Kars'a yerleştirildiği ifade edilmektedir.⁴³

Kars'ta kendi kurdukları ya da Müslümanlardan boşalan köylere yerleşen Malakanlar, 1877-1962 yılları arasında ağırlıklı olarak Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Yalınçayır (Zöhrab), Atçılar ve merkeze bağlı Çalkavur isimli üç köyde yaşamışlardır.⁴⁴ Bu köylerin 1962 yılında sahip oldukları nüfus sırasıyla 693, 625 ve 200 şeklindedir.⁴⁵ Söz konusu üç köyün yanı sıra yoğunluklu olarak Şahnalar, Karahan, İncesu ve Çakmak köylerinde yaşamış olan Malakanlar,⁴⁶ Kars oblastında toplam 35 köy kurmuşlardır.⁴⁷ Hatta eski adı Nova Selim olan Selim ilçesinin Malakanlar tarafından kurulduğu ifade edilmektedir.⁴⁸ Malakanlar bu coğrafyada bir yandan bölgedeki Rus nüfusun artmasına katkıda bulunurlarken diğer yandan da Rus yönetimine muhalif gruplardan biri olarak merkezden uzak tutulmuşlardır.⁴⁹ Malakanların yaşadıkları köylere 1917 yılında Azeri Türklerinin, 1934 ve 1938 yıllarında ise Kafkasya ve Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen Müslümanların yerleşmesiyle söz konusu köylerde farklı dil ve dinler bir arada varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁰

Tarihsel olarak "vicdani retçi" olarak nitelendirilebilecek Malakanlar, 1887-1889 döneminde Rus Çarı III. Aleksander'in emrine rağmen askerlik yapmayı kabul etmedikleri için Kars'tan göç etmeye başlamışlardır.⁵¹ Örneğin, 1889 yılında Türkistan'a göç eden Ruslara on yıl süreyle askerlikten muafiyet tanınacağına ilân edilmesi üzerine Kars'ta yaşayan Malakanların bir kısmı söz konusu bölgeye göç

⁴¹ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26.

⁴² Tarihin Emanetleri; Malakanlar/TRT Belgesel, 18 Eylül 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=40BntVCQxWQ>, (26.04.2018).

⁴³ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26; Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 60.

⁴⁴ Burcu Yılmaz, "Kars: 'Kar'ın Çarın Mirası ile Dans Ettiği Kent", Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 322.

⁴⁵ Peter AlfrodAndrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, (çev. Mustafa Küpüşoğlu), ANT Yayınları, İstanbul 1992, s. 188.

⁴⁶ Tarihin Emanetleri; Malakanlar.

⁴⁷ Süvari, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁸ Süvari, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁹ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26.

⁵⁰ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 36.

⁵¹ Mete Kaan Kaynar ve Gökhan Ak, "19. Yüzyılda Çok kültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, sayı X/2, 2015, s. 9-10.

ederlerken, 1905-1912 yılları arasında ise Kars çevresinden çoğunluğunu aynı dini topluluğa mensup insanların oluşturduğu 3.000 kişi ABD'ye göçmüştür.⁵² Meliköy ve Romanovka köylüleri 1900 yılında Rus Çarı II. Nikola'ya başvurarak Türkistan'a göç edenler gibi askerlikten muaf tutulmaları talebinde bulunmuşlar ancak dilekçelerine olumsuz cevap almışlardır.⁵³

Artvin'in Şarşan köyünde yaşayan Malakanlar savaş karşıtı tutumlarının aksine Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerden Rusların zulmüne karşı korunma talep etmişler ve cephelere mühimmat nakliyatı konusunda Türk ordusuna yardımcı olmuşlardır. Bu durum onların Türk kamuoyunda sempati kazanmalarına yol açmıştır. Bu nedenden dolayı Malakanların “zorla Hristiyanlaştırılmış Müslümanlar” oldukları yönünde görüşler ileri sürülmüştür.⁵⁴ Ancak Kâzım Karabekir'in anılarında belirttiğine göre Milli Mücadele döneminde askere alınan Malakanlar ise geri hizmetlerde görev yapmaya dahi itiraz etmişlerdir.⁵⁵ Malakanlar taşralı ve içine kapalı bir topluluk oldukları için, Kars'ta Rus idaresi döneminde büyük çoğunluğu kentli askerler ve tacirlerden oluşan Ortodoks Ruslarla kaynaşmamışlardır.⁵⁶

Kars'ın ekonomik hayatına önemli katkılar yapmış olan Malakanlar, getirdikleri arı kovanları ve petek usullerindeki yeniliklerle arıcılığın bölgede yaygınlaşmasına katkıda bulunurlarken, sabun imalatı ve değirmencilikte de başarılı olmuşlardır.⁵⁷ Kurdukları değirmenler, tahılların öğütülmesi ve az da olsa elektrik üretiminde kullanılmıştır.⁵⁸ Kars'a yerleşen gayrimüslim toplulukların bölgeye kültürel anlamda önemli katkıları olmuştur.

Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk hükümeti bölgede Bolşeviklik propagandası yapabilecekleri düşüncesiyle Malakanlara karşı temkinli yaklaşıma başlamıştır.⁵⁹ Diğer yandan Türk hükümetinin 20 Ocak 1922 tarihine kadar Türkiye'yi terk etmeyen Malakanlara zorunlu askerlik hizmeti getireceğini karara bağlamasından sonra Türk kamuoyu kesif bir Malakan göçüne tanıklık etmiştir. Söz konusu göçlerden sonra Türkiye'de kalan 500 hanelik Malakan topluluğu

⁵² Serbest ve Demirci, *a.g.m.*, s. 2722-2723.

⁵³ Ludmila Denisenko, “Kafkasya'nın Ruslaştırılması”, s. 63.

⁵⁴ Tuncay Ögün, “Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtının ve Ardahan Baskınının Osmanlı Basımındaki Yansımaları”, *Yeni Türkiye*, Sayı XXI/73, 2015, s. 809-810.

⁵⁵ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26.

⁵⁶ Süvari, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁵⁷ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 37.

⁵⁸ Kars'ın Solan Rengi Molakanlar (2008), <https://www.youtube.com/watch?v=byeVqFAH9QU>, (26.04.2018).

⁵⁹ Ludmila Denisenko, *Böyle Bir Kars*, s. 187.

askerlik hizmetine tabi tutulmuştur.⁶⁰ Kars ve çevresinde yaşayan Malakanların nüfusu söz konusu topluluk 1962 yılında Rusya'ya göç etmeden önce 1.500 kişi⁶¹ iken ellerinde bulundurdukları toplam arazi büyüklüğü ise 10.000 dekar civarındaydı.⁶² Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yaşayan Malakanlar diğer Türk vatandaşları gibi vergi verip askere gitmişlerdir. Ayrıca bu bağlamda Malakanlara 1935 yılında devlet tarafından kişi başına 14 dekar ve buna ek olarak hane başına 15 dekar toprak dağıtıldığı vurgulanmalıdır.⁶³

Kars'taki son Malakanların ülkeden göçü Türk basınında geniş yer almıştır. Bu göçün nedeni olarak dini gerekçelerle Türkiye'de evlenecek kimse bulamamaları ve kendi aralarında yaptıkları evlilikler sonucunda çok yakın akraba haline gelmiş olmaları gösterilmiştir.⁶⁴ Ayrıca, 1962 yılında Malakanlar arasında komünizm propagandası yapan ve bu halkı Sovyet Rusya'ya göçe teşvik eden Yefin Taşkiran, Mikayil Kazancı ve Mikayil Kalınkafa isimli üç Malakanın tutuklandığına dâir haberler gazetelere malzeme olmuştur.⁶⁵ Malakanlar günümüzde Türkiye haricinde ABD, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Avustralya gibi ülkelerde yaşamaktadırlar.⁶⁶

Kars'ta söz konusu dönemde yaşayan diğer önemli bir Rus sektant grubu ise Duhoborlardır. Tıpkı Malakanlar gibi kiliseyi, ikonları, Ortodoks ayinleri ve hatta "mutlak bir kitap olarak" İncil'i reddeden Duhoborlar Ukrayna, Sibirya ve Transkafkasya'ya sürülmelerinin ardından 1879-1880 yıllarında Kars ve çevresine göç etmişlerdir. Bu dönemde Kars'a göç eden 5.000 Duhobor; Zaruşad ve Şüreğel civarında yeni kurulan köylere yerleştirilmiştir. Duhoborların bir kısmı 1895 yılında Sibirya'ya sürülürken, 1899'da ise çok sayıda Duhobor Kanada'ya göç

⁶⁰ Aykut Aykutalp, "Türkiye'de Nüfus ve Etnisite Politikalarını Kars Malakanları Üzerinden Okumak", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 12, Güz 2015, s. 29.

⁶¹ Türkdoğan, *Kars'ta Bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı*, s. 24. Başka bir kaynakta ise 1960 yılı nüfus sayımlarına göre Türkiye'de yaşayan Malakanların sayısının 1.600 olduğu belirtilmektedir (Yavuz Aslan, a.g.e., s. 286).

⁶² Akça-Kıyanç, a.g.m., s. 32.

⁶³ Süvari, a.g.e., s. 71.

⁶⁴ 1963 yılında da Akşehir, İstanbul ve Manyas'ta yaşayan ve dini inançları sebebiyle Türkiye'de evlenemeyen 225 Rus asıllı Kozak ve Malakanın Amerika'ya göç ettikleri yönünde haberler basına yansımıştır (Bkz. "225 Malakan ve Kazak Amerika'ya Gitti", *Milliyet*, 05 Haziran 1963). Ayrıca bkz. "Evlenebilmek için Rusya'ya Göçtüler", *Milliyet*, 30 Kasım 1961.

⁶⁵ "Komünizm Propagandası Yapan 3 Malakan Yakalandı", *Milliyet*, 17 Şubat 1962.

⁶⁶ Türkdoğan, a.g.e., s. 21.

etmiştir.⁶⁷ 1898 yılında 617 ve 1899'da 2.331 olmak üzere toplam 2.948 Duhobor'un ABD'ye göç etmesi sonucunda Kars'ta sadece 650 Duhobor kalmıştı.⁶⁸

Badem'e göre bazı kaynaklarda Duhoborların 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusuna sağladıkları hizmetten dolayı 1.500.000 ruble kazandıkları dolayısıyla içlerinden bazılarının zengin oldukları belirtilmektedir. Diğer yandan bu durum Rus askeri valisi General Frankini'nin 1879 yılına ait raporunda da teyit edilmektedir. Bu rapora göre Duhoborlar sahip oldukları sağlam arabaları sayesinde Osmanlı Rus Savaşı'nda Rus ordusuna cephe gerisinde gönüllü olarak hizmet etmişlerdir.⁶⁹ Semyenov ve Karagöz'e göre, Duhoborlar aynı savaşta Rus ordusuna 16.000 at ve 5.000.000 ruble ile destek vermişlerdir.⁷⁰ Duhoborlar ayrıca Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Türklere karşı Rus ordularına destek vermişlerdir.

Ancak Duhoborlar arasında askerlik karşıtı tutum hiçbir zaman kaybolmamıştır. Böylece 25 Haziran 1895 tarihinde Tiflis, Gence ve Kars guberniyalarında yaşayan Duhoborlar arasında kendi dini inançlarının bir gereği olarak askerlik hizmetine ve orduya araba vermeye karşı büyük bir infial meydana gelmiştir. Savaş karşıtı bu tartışmalar neticesinde resmi makamlarla anlaşamayan Duhoborlar ABD ve Kanada'ya gitmeye başlamışlardır. Söz gelimi, yukarıda vurgulandığı gibi, 1898 ve 1899 yıllarında toplam 2.948 Duhobor ABD'ye göç etmiştir. Bu göçler ilerleyen dönemde de devam ettiğinden 1901 yılının sonlarına gelindiğinde Kars'ta sadece 698 Duhobor kalmıştı. Bu tarihten sadece üç yıl önce vilayette 3.643 Duhobor bulunuyordu. Diğer yandan 1901'de vilayette bulunan Malakanların ve Subbotniklerin sayısı ise 10.319 olarak kayıtlara geçmişti.⁷¹

Malakanlar gibi geleneklerini koruyarak modern hayatın etkilerinden uzak kalmaya çalışan Duhoborların günümüzde dahi geleneksel Rus kıyafetleri giydikleri bilinmektedir.⁷² Yine tıpkı Malakanlar gibi dini görüşlerinde tutucu olan Duhoborlar et yemekten ve sigara içmekten imtina etmektedirler.⁷³ Bu bağlamda Duhoborların "dindar Malakanlar" olarak nitelendirildiğinin belirtilmesi önem arz

⁶⁷ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2723-2724.

⁶⁸ Badem, "Rus Yönetiminde Kars", s. 125.

⁶⁹ Badem, *a.g.m.*, s. 59.

⁷⁰ Semyenov İ. Y.-Erkan Karagöz, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri Molokanlar*, (çev. Ludmila Denisenko-Nahide Kıyas Gökçek), Su Yayınları, İstanbul 2009, s. 77 ve 79.

⁷¹ Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 125.

⁷² Roman Lunkin-Anton Prokof, "Molokans and Dukhobors: Living Sources of Russian Protestantism", *Religion, State & Society*, Vol. XXVIII/1, s. 85.

⁷³ Orhan Türkdöğen, *Kars'ta Bir Etnik Grup*, s. 36-37.

etmektedir.⁷⁴ Malakanlarda insanlardan ve doğadan bağımsız mutlak bir Tanrı kavramı mevcutken, Duhoborlarda panteist inanç hâkimdir. Bu durum iki topluluk arasındaki en önemli teolojik farklardan birisidir. Sosyolojik açıdan ise Malakanların, Duhoborların aksine, “köylü bir tabana sahip” olduğu vurgulanmalıdır.⁷⁵

Tablo 1: Kars'ta Yaşayan Gayrimüslimler⁷⁶

Milletler	Nüfus Sayımları				
	1882	1886	1888	1897	1910
Rumlar ⁷⁷	15.105	23.525	23.894	32.593	46.085
Ermeniler	31.518	37.092	40.772	73.406	85.717
Malakanlar	5.333	6.251	6.612	12.764 ⁷⁸	-----
Duhoborlar	2.016	2.766 ⁷⁹	2.973	-----	-----
Ruslar (Ortodoks)	544	10.61	10.86	-----	-----
Ruslar (Katolik)	9	-----	-----	-----	-----
Ruslar (Diğer)	56	617	-----	-----	-----
Ruslar (Toplam)	7.958	10.695	10.671	27.856	16.469
Almanlar ⁸⁰	-----	-----	299	429	-----
Gayrimüslimler	54.578	87.370	80.610	144.802	153.456

⁷⁴ Semyenov İ. Y.-Erkan Karagöz, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁵ Süvari, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁶ 1882, 1886, 1888 ve 1910 yılı nüfus bilgileri için bkz. Badem, *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 50-51, 81, 84; 1888 yılına ait istatistikler için bkz. Candan Badem, “Rus Yönetiminde Kars”, s. 52; 1897 yılı için bkz. Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 27; Badem, *Çarlık Rusya'sı Döneminde Kars Vilayeti*, s. 95.

⁷⁷ Rumların 1882 ve 1886 yıllarına ait nüfusları takribi rakamlardır.

⁷⁸ Kars'ta yaşayan Malakanlar, Duhoborlar ve Subbotnikler Rus sektantları olarak bilinmektedirler. Söz konusu bu üç grup Malakan kavramı içinde değerlendirilmektedir. Bundan dolayı bu yıla ait nüfus söz konusu üç grubu kapsamaktadır (Bkz. Kaynar-Ak, *a.g.m.*, s. 3). Ortaylı da eski inanışlı (storover) diye bilinen bu grubun halk tarafından Malakan olarak anıldığını ifade etmiştir (Bkz. Ortaylı, *a.g.m.*, s. 350). Ancak Badem, Ortaylı'nın Staroverleri, Malakanları ve Duhoborları birbirine karıştırdığını ifade etmektedir.

⁷⁹ Söz konusu yılda Kars bölgesinde yaşayan Duhoborların sayısı Semyenov ve Karagöz tarafından 3.396 olarak verilmiştir (Semyenov İ. Y.-Erkan Karagöz, *a.g.e.*, s. 77).

⁸⁰ Mevcut yazında Kars'ta yaşayan Almanların nüfusuna dair tek güvenilir istatistikî kaynak Rus Çarlığı'nda 1897 yılında yapılan nüfus sayımlarıdır. Bu satırda 1888 yılına ait yer alan rakam Kars bölgesinde yaşayan Estonların sayısını göstermektedir.

Toplam	145.412	174.044	187.028	290.654	322.169
--------	---------	---------	---------	---------	---------

Tablo 1'e bakıldığında Rus sektant gruplarından Malakanlara ve Duhoborlara ait kayıtların dikkatli bir şekilde tutulduğu görülmektedir. Gene açıklamalardan görüldüğü üzere birbirinden farklı nüfus verileri bulunmaktadır. Söz gelimi Badem 1886 yılında Duhoborların nüfusunu 2.766 olarak verirken, Semyonov Karagöz ise aynı yılda söz konusu dini topluluğun sayısının 3.396 olduğunu bildirmektedir. Diğer yandan söz konusu sektant gruplardan sayıca az olan Almanlara ait en güvenilir veriler ise 1897 nüfus sayımlarına dayanmaktadır.

Tablo 2: Kars ve Ardahan'da Bulunan Alman ve Malakan Köyleri

Şimdiki Adı	Eski Adı	Milliyet	Nüfus				
			Kur. Tr.	1886	1896	1906	1960'lar
Susuz	NovoDubovka	Malakan		669	511	492	
Meydancık	NovoPetrovka	Malakan		446	637	744	
Yalınçayır/ Akmazdam	Olşanka (Zoğrap, Zührap)	Malakan		415	575	675	993 (1960)
Yolboyu	Romanovo (Büyükzaim)	Malakan		681	931	1.038	
	Aleksandrovk (Komesor)	Malakan		422	532	560	
Dikme	Nova Mihaylovka (Olgovka)	Malakan		541	576	829	
Boğazköy	Prohladnoe (Melikköy)	Malakan		372	511	653	
Kümbetli (Gümbet)	Vladikars	Malakan	18 78	616	675	827	
(Selim ilçe merkezi)	Novo Selim	Malakan		1.069	1.225	1.834	
Sugöze	Cincero (Küçük)	Malakan ?		12	-	-	
Sulakyurt	Nikolayevka (Sarzep)	Malakan		437	670	919	
-	Novo Nikolayevka	Malakan		-	142	271	
Boğatepe Mescitli	Zavot NovoTroitskoye (Meçitli)	Malakan Duhobor		216	290	263	
Porsuklu Kuyucuk	Pokrovka Gorelovka (Petropavlovka)	Duhobor Duhobor		454 356	587 450	439 -	
-	Kirilovka (Golitsino)	Duhobor		476	611	-	
Şahnalar	Spasovka	Duhobor	18 79	635	810	-	

Karahan	Terpenie (Plodorodnoye)	Duhobor	18	637	263	873
Paşacıyırı ⁸¹	Petrovka	Alman	18		86	134
			91			(1965)
Karacaören	NovoEstonka ⁸²	Alman/ Eston	18	280	352	416
			86			600 (1960)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'ye bakıldığında 13 köyün Malakan köyü, altı köyün Duhobor köyü iki köyün ise Alman köyü olduğu görülmektedir. Her ne kadar sadece iki adet Alman/Eston köyü kurulmuş olsa da etkisinin günümüze kadar sürdüğünü söylemek mümkündür.

Kars'a yerleştirilen gayrimüslimler bölgede özellikle tarım ve hayvancılığın gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. 1884-1913 yılları arasında ekilebilir topraklar iki, tarımda çalışan insan sayısı ise dört kat artarken; tarımda hızlı ve güçlü atlar ile ağır pulluk ilk kez kullanılmıştır. Bunlara ek olarak; bölgede tütün, pirinç, patates, ayçiçeği ve sebze yetiştirilmeye başlanması tarımda yaşanan önemli gelişmeler olmuştur. Ayrıca, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinileceği üzere, bu dönemde Kars'ta sütçülük ve peynircilik de hızla gelişmiştir.⁸³ Malakanlar Kars'ı fotoğraf, akordeon ve piyano gibi aletlerle tanıştırmışlardır.⁸⁴

Tablo 3: Rus Raporlarında Sektant Gruplar ve Ortodoks Ruslar⁸⁵

Dini Topluluk	Vasf	Geçim Kaynakları
Duhoborlar	Hakkaniyetli, dürüst, çok çalışkan, yüksek uyum kabiliyeti, düşük eğitim düzeyi ve yüksek cemaat dayanışması	Çiftçilik ve hayvancılık
Malakanlar	Daha az çalışkan, yüksek uyum kabiliyeti, düşük suç işleme oranı	At arabacılığı, değirmencilik ve ot ticareti
Estonlar	Tembellik, alkole düşkünlük	Çiftçilik ve hizmetçilik (Eston kadınları)
Ruslar (Ortodoks)	Tembellik ve yoksulluk	Dilencilik

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

⁸¹ Bu köyde 1910 yılında 200 kişi yaşıyordu.

⁸² Aşağıda "Karacaören Köyü" başlıklı bölüme bakılabilir.

⁸³ Naci Alaybeyli, "Rus İşgali Döneminde (1878-1918) Kars", Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 97.

⁸⁴ Burcu Yılmaz, *a.g.m.*, s. 321.

⁸⁵ Yazarlar tarafından Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 66 ve 76'daki bilgilere istinaden oluşturulmuştur.

3.1. Kars Alman Kolonisi

Kars'ta yaşayan Almanların geçmişi, 1817-1818 yıllarında Württemberg bölgesinden Güney Kafkasya'ya göç eden Evanjelik Alman topluluğunun ahfadından neşet eden bir grubun, Tiflis guberniyasının⁸⁶ Borçalı ve Signagi/Signahuyezdlerinden gelerek 1891 yılında Kars'ın beş kilometre batısında bulunan Petrovka köyünü kurmasına dayanmaktadır.⁸⁷ Ludmila Denisenko, Kafkasya'daki Alman kolonisi Aleksanderhîlf'den gelen Lüteryen Almanların, Kars sınırına yakın bir yerde kurdukları köye dönemin Kars valisi Peter Tomiç'i onurlandırmak için Petrovka adını verdiklerini ifade etmektedir.⁸⁸ Kurulduğu dönemde 58 kişiden oluşan bir Alman göçmen topluluğu barındıran 15 hanelik köyde,⁸⁹ 1911 yılına gelindiğinde 12 aile veya 200 kişilik bir Alman topluluğu yaşamaktaydı.⁹⁰ Rus Çarlığı'nda 1897 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımına göre Kars vilayetinde 370'i erkek olmak üzere toplam 429 Alman asıllı kimse (Bkz. Tablo 1) yaşamaktaydı.⁹¹

Diğer yandan Almanlar, 1886 yılında Rakver⁹² kökenli 84 hane (300 kişi) tarafından kurulan Nova Estonka (Yeni Estonya)⁹³ köyünde yaşayan Estonlarla⁹⁴ yakın ilişki içinde olmuşlar ve geçimlerini süt ürünleri üretiminden sağlamışlardır. 1914 yılına gelindiğinde Kars Almanları Petrovka (Karacaören)

⁸⁶ Rusya İmparatorluğu'nda askeri valiler tarafından yönetilen vilayetler oblast olarak adlandırılırken, merkeze bağlı sivil idareciler tarafından yönetilen vilayetlere ise guberniya denirdi. Guberniyalarda Rus yasaları tam olarak uygulanırken, oblastlarda yerel adetlere de yer veren bir tür ikili hukuk sistemi geçerliydi (Badem, "Rus Yönetiminde Kars", s. 46-47).

⁸⁷ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2724; Melkonyan, *a.g.m.*, s. 7.

⁸⁸ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁸⁹ Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 59.

⁹⁰ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁹¹ Badem, *a.g.e.*, s. 98-99.

⁹² Estonya'nın en kuzey ucunda yer alan ve Alman tarikatları tarafından Wesenberg olarak adlandırılan kalenin eteklerinde kurulmuş bir şehir ve bu şehrin ahalisinden olan kimse.

⁹³ Denisenko, *a.g.e.*, s. 167., Kars kalesinin beş kilometre güneyinde yer alan bu köyün adı 1921 yılında Karacaviran, 1960 yılında ise Karacaören olarak değiştirilmiştir (Bkz. AarandRoos, "The Estonian Village in Turkey", *Puulikuu*, s. 6, <http://ida.aule.ee/kirjutised/2006puulikuu.pdf>, (16.02.2018).

⁹⁴ Kendi ülkelerinde Alman çiftlik sahiplerinin baskısına dayanamayan bir grup Eston, Çarlık Rusya'ya göç etmiş, Rus yönetimi ise yaklaşık 300 kişilik Eston kafilesini Kars'a göndermiştir (Bkz. Orhan Türkdoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi Araştırma, Teknik ve Yöntemler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1977, s. 484-489'dan aktaran Mehmet Sait Dilek, "Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı VI/12, Güz 2010, s. 9 ve 13).

dışında Vladikars ve Estonka köylerinde yaşamaktaydılar.⁹⁵ Diğer yandan Badem Estonların ilkin 1885 yılında Kuzey Kafkasya'da Stavropolguberniyasına geldiklerini Mayıs 1886'da ise Kars'a gönderildiklerine işaret etmektedir. Kars'a vasıl olan bu Eston kafilesi 72 haneden oluşuyordu.⁹⁶ Görüldüğü gibi Kars'a yerleştirilen göçmenlerin hane sayıları birbirlerine yakın olmakla birlikte kaynaklarda farklılıklar göstermektedir.

Bu dönemde Vladikars ve Estonka köylerinde süt fabrikaları hayata geçiren Almanlar, birbirlerine yakın olan bu köylerde küçük bir Alman kolonisi oluşturmuşlardır. 1914 yılında Almanya Rusya'ya savaş ilân edince bölgeyi terk eden Almanların büyük bir kısmı Estonya ve Almanya'ya geri dönmüşler, bir kısmı da Azerbaycan'da bulunan Eichenfeld kolonisine gitmiştir.⁹⁷ Almanların Azerbaycan'a gidişinden sonra Nova Estonka köyünde kalan 465 Estonyalının kendilerini Ermeni olaylarının sonuçlarından korumak için Alman olarak tanıtmaları ile söz konusu köy, Alman köyü olarak anılmaya başlamıştır.⁹⁸

Kars ve Ardahan bölgesinde bulunan Malakan köyleri de bir parça Alman tarihi barındırmaktadır. Söz gelimi, 20. yüzyılın başında Kars'ın Boğatepe köyüne yerleşen Karl Kaiser Volga bölgesinden gelen bir Almandı. Karl'ın kızları

⁹⁵ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2724.

⁹⁶ Badem, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁹⁷ Alman göçmenlerin bugünkü Azerbaycan topraklarına yerleşmeleri 1818 yılında Rus Çarı'nın daveti üzerine 200 Alman ailenin Helenendorf (Göygöl) ve Annenfeld (Şemkir) adında iki koloniyi kurmalarıyla başlamıştır. Akabinde Grünfeld, Traubenfeld, Jelisavetinka, Georgsfeld, Alexejeka ve Eigenfeld adlı yerleşim yerleri hayata geçirilmiştir. Bu kolonilerde yaşayan Almanlar bağcılık, tarım ve el sanatlarıyla iştigal etmişlerdir. Yirminci yüzyılda petrol üretimine paralel olarak 1914'te Bakü'de yaşayan Almanların sayısı 4.000'e yükselmiş bulunuyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan'da yaşayan Almanların 23.000'i Sibiry'a ve Orta Asya'ya sürülmüşlerdir. Almanların Azerbaycan'da yerleştikleri bu kolonilerde 2007 yılında Helenendorf'ta yaşayan Viktor Klein'in ölümünden sonra hiçbir Alman kalmamıştır. Ancak Azerbaycan'ın diğer yerlerinde önemli bir kısmı Almacaya yeterince vakıf olmayan toplam 500 civarında Alman asıllı insan yaşamaktadır. 1897-2006 yılları arasında Azerbaycan'da yaşayan Almanların sayısı aşağıdaki şekildedir: 1897: 6.624, 1926: 13.149, 1939: 23.133, 1959: 1.492, 1970:1.361, 1979:1.048, 1989:748 ve 2006: 500 (Azerbaycan'da yaşayan Alman azınlık için ayrıntılı olarak bkz. *Deutsche Minderheitenstellsichvor*, Bundesministerium des Innern, 2. Überarbeitete Auflage, 2017, s.19-21, https://www.koschyk.de/wp-content/uploads/2017/09/BMI_Minderheiten_2017-PDF.pdf, (12.04.2018). Ayrıca bkz. Reitenbach, *a.g.m.*, s. 81-103).

⁹⁸ Denisenko, *a.g.e.*, s. 174.

Türklerle evlenmişler ve peynir üretimiyle geçinen bu aile daha sonra Koçulu soyadını alarak gittikçe Türkleşmiştir.⁹⁹

3.2. Karacaören Köyü

Paulinenhof (Almanca), Nemis köy (Alman köyü), Karacaviran ve Karacaören adlarını almış olan bu köy başlangıçta her ne kadar bir Eston köyü olarak kurulmuşsa da Denisenko'nun ifade ettiği gibi özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman köyü olarak tanınmıştır.¹⁰⁰ Denisenko'nun da belirttiği üzere bu köyün Alman köyü olarak tanınmasının faydacı nedenlerden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Çünkü burada yaşayan ahali Federal Almanya gibi güçlü bir devletin koruyuculuğunu kazanmak için kendilerini Alman olarak tanıtmakta bir sakınca görmemiş olabilirler. Yukarıda vurgulandığı gibi Estonya'dan gelen göçmenler orada Alman toprak sahiplerinin çiftliklerinde çalıştıklarından Almancaya vakıf ve Alman kültürünün etkisinde bulunuyorlardı. Söz konusu Estonlar her ne kadar Estonluklarının farkında olsalar da Almanca konuştuklarından dolayı çevredeki insanlar tarafından Alman olarak adlandırılmışlardır. Bu değerlendirmeler ışığında Albuk ailesinin bazı kaynaklarda neden Eston değil de Alman aile olarak ele alındığı daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim bu çift kimlikli durumdan dolayı 2008 yılında çıkan bazı haberlerde Karacaören köyü ve Albuk ailesi Eston köyü ve Kars'ın son Estonları olarak tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak bu çalışmada Karacaören yukarıda dile getirilen nedenlerden dolayı Alman köyü olarak ele alınmıştır.

Diğer yandan Peter Alford Andrews Estonların 1886'dan itibaren Almanca konuşan Malakanlarla birlikte yaşadıklarını yazmaktadır. Ayrıca Andrews burada yaşayan Estonlardan bir grubun 1972'de Almanya'ya işçi olarak gittiğinin altını çizmektedir. Andrews, köyün söz konusu yılda 300 Eston tarafından kurulduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Andrews'in Türkdoğan'a dayanarak verdiği malumata göre 1975 yılında köyde 40-50 kişiden oluşan sekiz aile yaşamaktaydı.¹⁰¹ Bu köyde 1888'de 74 hanede 299 kişi yaşıyordu. Yani her hane ortalama dört kişiden oluşuyordu. Orhan Türkdoğan 1970 nüfus sayımına göre 84 hanelik Karacaören'in 14 hanesinin Estonlara ait mahalleyi oluşturduğunu belirtmektedir.

3.3. Geçim Kaynakları

Kars'ta süt ve süt ürünleri üretimiyle uğraşan Almanlar, gravyer peynirin bölgeye tanıtılmasında önemli pay sahibi olmuşlardır. Ayrıca Malakanlar, Estonyalılar ve Almanların bölgeye gelişinden sonra aslen İsviçre'nin Alp

⁹⁹ Bu ailenin ayrıntılı hikayesi için bkz. Reitenbach, *a.g.m.*, s.171-177.

¹⁰⁰ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰¹ Andrews, *a.g.e.*, s.151.

Dağları'na ait bir sığır ırkı olan Montofon (Zavot/Malakan) inekleri Kars bölgesinde yetiştirilmeye başlanmıştır.¹⁰² Almanlar ve Estonlar sığır sahipleri olmalarının yanı sıra domuz ve koyun gibi küçükbaş hayvanlar da yetiştirmişlerdir. Hemen bütün üyelerinin çok iyi birer avcı oldukları ifade edilen bu topluluğun çok güzel kürk terbiye ettiği bilinmektedir.¹⁰³ Topluluğun kadın üyeleri ise özellikle halı dokumacılığı alanında temayüz etmiş bulunuyorlardı.¹⁰⁴

1900'lerin başından itibaren Kars'ta yağ ve peynir imalathaneleri açan Ruslar, İsviçreli ve Alman peynir üreticilerinin daha kaliteli ve verimli üretim yapmalarına önayak olmuşlardır. 1901 yılında Kars'ın Malaya Vorontsovka (İncesu) köyü ahalisinden on hane bir araya gelerek bugünkü Boğatepe köyünün Bazarlık adlı hazine arazisinde bir zavot kurmuştur. 1901 yılında Kars'a gelen ve daha sonra ailesini de yanına alan David Moser'in bölgedeki en önemli gravyer üreticilerinden biri olduğu belirtilmektedir. Moser, Malakanlardan süt satın alarak işlerini genişletmiş ancak 1917 devriminden sonra ticaretini daha fazla sürdüremediğinden Kars'ı terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁵

Günümüzde, Kars şehir merkezine 40 km uzaklıkta bulunan Boğatepe köyünde söz konusu mandıranın restore edilmesiyle bir Peynir Müzesi vücuda getirilmiştir. 2011 yılında kurulan ve Birleşmiş Milletler Örgütü Kalkınma Programı tarafından desteklenen Boğatepe Peynir Müzesi, aynı zamanda Türkiye'nin ilk çevre müzesi olma özelliğine sahiptir.¹⁰⁶ Yine Malaya Vorontsovka köyü sakinleri tarafından Ardahan'ın Suludüz mevkiinde kurulan mandırada 1904 yılında 54 işçi ile 17,6 ton peynir ve 5,7 ton yağ üretilmiştir. 1907 yılında ise Kars vilayetindeki dokuz büyük mandırada 36 tondan fazla tereyağı ve 87 tondan fazla peynir üretilmiştir. 1910 yılına ait bir rapora göre vilayetteki büyük mandıraların sayısı 24'e ulaşmıştı.¹⁰⁷ 1917 yılında Ortodoks Ruslar ve İsviçreli Almanların, 1920'lerin başlarında ise Rumların, Ermenilerin ve Malakanların bölgeyi terk etmeleri neticesinde Kars'ta gravyer üretimi Borçalı'dan gelen Karapapaklar tarafından sürdürülmüştür.¹⁰⁸

¹⁰² Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 37.

¹⁰³ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰⁴ Orhan Türkdoğan, "Türkiye'de Etnik Yerleşim ve Kars", *Milliyet*, 14 Temmuz 1975.

¹⁰⁵ Denisenko, *a.g.e.*, s. 299.

¹⁰⁶ "Türkiye'nin İlk Ekolojik Müzesi Kars'ta", *Milliyet*, 18 Nisan 2014; Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 37.

¹⁰⁷ Badem, "Rus Yönetiminde Kars", s. 55-56.

¹⁰⁸ Badem, *a.g.m.*, s. 68.

3.4. Toplumsal Hayat

Kars'ta yaşayan Almanlar genellikle ya Hristiyan topluluklarla ya da Müslüman ahaliden kişilerle evlenmişlerdir.¹⁰⁹ Örneğin, Petrovka köyünden EmiliaKaiser, Kars ve Ardahan'ın sayılı zenginlerinden Semistan Koçulu ile evlendikten sonra Müslüman olarak Emine adını almış ve 1984 yılında hayatını kaybetmiştir. Emilia Kaiser'in kardeşi Sofya da Koçullara gelin gittiğinden Müslümanlığı kabul etmiştir. Diğer yandan Emilia'nın kız kardeşleri olan Lidya, Senta ve Anna Maria (Kevser) da Türklerle evlenmişlerdir.¹¹⁰ Kars'ın Paşaçayırı köyünde (Petrovka Köyü)- bu köy günümüzde aynı adla anılan bir mahalledir- "Alman Evi" (Deutsches Haus) olarak bilinen tek katlı müstakil bir bina yer almaktadır. Württembergli Alman bir din adamı olan Pfeiffer tarafından 1910 yılında yaptırılan söz konusu bina, Birinci Dünya Savaşı'na kadar hem okul hem de ibadethane olarak işlev görmüştür. Almanların Kars'tan göç etmesinden sonra Şükrü Tekel ailesi tarafından satın alınan bu ev, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Dr. Eckart Cuntz'un girişimleri neticesinde 2010 yılında Robert Bosch ve Daimler Mercedes gibi Alman firmalarının desteği ile kısmen onarılmıştır.¹¹¹ Kars Alman Fahri Konsolosu Yılmaz Kuskay'ın bildirdiğine göre, bu kısmi tadilata rağmen evin iç duvarlarındaki yazıların ve süslemelerin de acilen elden geçirilmesi gerekmektedir.¹¹²

Genelde sadece dini içerikli koro müziğine yatkın olan Malakanlar ve Duhoborların aksine Almanlar dans müziklerini de sevmişler ve eğlencelerinde keman ve akordeon gibi müzik aletlerini kullanmışlardır. Bunun yanı sıra, Kars'taki diğer gayrimüslimlerden farklı olarak Rus ordusunda görev alan Almanlar zaman zaman Rus çarları tarafından taltif edilmişlerdir. Örneğin Çar II. Nikola 1916 yılında Kars'a geldiği vakit Almanlar Gyorgi kahramanlık nişanı ile ödüllendirilmişlerdir.¹¹³

Diğer yandan Azerbaycan'daki Alman kolonisinde işletmelere sahip olan Vohrer ailesinin Kars ile sıkı ticari ilişkileri bulunuyordu. Örneğin, 1870 yılında Yelizavetpol'da bir aile şirketi kuran Christoff Vohrer ve oğulları 1914 yılında 350.000 litre şarap satmıştır. Söz konusu şirket bünyesinde, çeşitli içki imalathaneleri (konyak fabrikaları, bir alkol damıtma fabrikası ve bir bira

¹⁰⁹Andrews, *a.g.e.*, s. 208.

¹¹⁰Denisenko, *a.g.e.*, s. 173.

¹¹¹Denisenko, *a.g.e.*, s. 171-172; "Mercedes Benz Kars'taki Tarihi Alman Evini Restore Ettirdi", *Doğan Haber Ajansı*, 9 Aralık 2010.

¹¹²Güsten, *a.g.m.*

¹¹³Denisenko, *a.g.e.*, s. 176-177.

fabrikası), bir su değirmeni ve bir at üretme çiftliği barındırmaktaydı.¹¹⁴ 1892 yılından itibaren Vohrer Kardeşler olarak tanınan bu şirketin, 1913 yılına gelindiğinde Gence, Tiflis, Bakü, Batum, Aşkabat, Merv, Aleksandropol, Tomsk, Krasnovodsk ve Kars'ta birer şubesi bulunmaktaydı.¹¹⁵

4. YIRMİNCİ YÜZYILDA KARS ALMANLARI

Yukarıda dile getirildiği üzere Kars'ın Rus idaresinde olduğu dönemde her ne kadar bu şehirde küçük ve etkili bir Alman göçmen grubu bulunmuş olsa da 1970'li yıllarda Karacaören köyünde yaşayan Albuk ailesi dışında Almanların hepsinin Federal Almanya'ya göç etmesi neticesinde günümüzde Kars'ta sadece Albuk ailesinin son temsilcisi olan August ve kardeşi Petro yaşamaktadır. August'un iki küçük çocuğu da bu Alman nüfusa dâhildir. Bu bölümde 2000'li yılların ikinci yarısında hem Türk basınında hem de Alman basınında sıkça gündeme gelen Karacaören köyünde yaşayan August Albuk ve ailesinin mevcut durumu ve karşılaşmış oldukları sorunlar masaya yatırılacaktır.

4.1. Albuk Ailesi

Kars merkeze bağlı Karacaören köyünde yaşayan Alman Albuk ailesinin ¹¹⁶hayatı, yazın bölümünde belirtildiği üzere, iki kez TRT programlarına konu edilmiştir. Albuk ailesi, ilk olarak 1988 yılında TRT'de yayımlanan "Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye" adlı gezi programının Kars'ı konu edinen ikinci bölümünde ele alınmıştır.¹¹⁷ Söz konusu programda Frederik ve Olga Albuk çifti ile yapılan kısa söyleşide, Albuk ailesinin Saksonya bölgesinden gelen atalarının yaklaşık bir asır önce Kars'a yerleştikleri ifade edilmektedir. Frederik Albuk, Almanya'ya dönmek isteyip istemediği yönündeki soruya Kars'taki yaşantısından memnun olduğu şeklinde bir cevap vermiştir.

¹¹⁴RustamAlasgarov, "German Colonies in Azerbaijan", *Visions of Azerbaijan*, Mart-Nisan 2011, <http://www.visions.az/en/news/276/d41b8656/>, (16.02.2018).

¹¹⁵ Lale Yalçın-Heckmann, *The Return of Private Property, Rural Life after Agrarian Reform in the Republic of Azerbaijan*, LIT Verlag, Berlin 2010, s. 38.

¹¹⁶Bu bölümde yer verilen televizyon programı ve belgeselin yanı sıra birçok gazete haberinde Albuk ailesinin Alman olduğunun ifade edilmesine rağmen (Bkz. "Karslı Alman Göçmen de Dertli", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 2014; "Kars'a Sevdalı Bir Alman", *Akşam*, 11 Ocak 2015), 2018 yılına ait bazı köşe yazıları, gazete haberleri ve belgesellerde bu ailenin Eston olduğu vurgulanmaktadır (Bkz. "Kars'ın Son Estonyalı", *Hürriyet*, 15 Nisan 2018; Deniz Zeyrek, "300 Estonyalı...", *Hürriyet*, 24 Mart 2018; *Hürriyet* Sunar: Bir Doğu Ekspresi Filmi).

¹¹⁷ Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye (Kars/1988).

TRT tarafından hazırlanan “Tarihin Emanetleri Karşılı Almanlar”¹¹⁸ adlı belgeselde, Karacaören köyünün ataları tarafından kurulduğunu vurgulayan Alman asıllı Türk vatandaşı Agust Albuk, dedesinin Birinci Dünya Savaşı’nda Türk ordusu için at arabasıyla cepheye mühimmat taşıdığını ifade etmektedir. Ailesinde babasından sonra Almanca konuşulmadığını ve kendisinin biraz Almancası olduğunu belirten August, köyde yaşayan Almanlardan bir kısmının 1960’lı yılların başlarında tıpkı Türk işçileri gibi çalışmak amacıyla Almanya’ya göç ettiğini son amcasının ise 1982 yılında Almanya’ya gittiğini ifade etmiştir. Babası Frederik’in vasiyeti üzerine Türkiye’yi terk etmek istemeyen annesi Olga’nın 2011 yılında vefat ettiğini belirtilen Albuk, Laz kökenli Erzurumlu eşi Yedigâr Hanım ile ikinci evliliğini yapmıştır. On bir yaşındaki kızı Melisa’nın vaftiz edildiğini, dört yaşındaki oğlu Bünyamin’in ise vaftiz edileceğini belirten August, çocuklarının 18 yaşına geldiklerinde annelerinin ve babalarının etkisi altında kalmadan kendi dinlerini kendilerinin seçeceklerini ifade etmiştir. Diğer yandan August’un kendisi gibi Hristiyan olan kız kardeşi Kanida, bir Türk ile evlenerek Turhal soyadını almıştır.¹¹⁹ Albuk ailesinin Karacaören köyünü terk etmemesinde göçe karşı olan Frederik Albuk önemli bir rol oynamıştır. Frederik, Türkiye’ye olan bağlılığını oğulları August ve Petro’ya “Burada doğduk, büyüdük, yaşadık ve sevdik, burada ölmek istiyorum.” cümlesiyle ifade etmiştir.¹²⁰

Yukarıda sözü edilen TRT belgeseline göre August’un babası ve dedesinin hayatta oldukları dönemde ailenin ekonomik durumunun iyi olduğu ancak daha sonra ciddi maddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Kazancının asgari ücretin altında olduğunu ifade eden August kalifiye bir eleman olmasına rağmen bölgede hâkim olan işsizlikten derinden etkilendiğini dile getirmektedir. August, Kars’tan ayrılmayı pek düşünmese de böyle bir şeyin ancak işçi olarak Almanya’ya gitmesi halinde söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Mayıs 2013’te aşırı yağışlar yüzünden evi yıkılan Albuk ailesi, kendilerinin yardımına koşan Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Eberhard Pohl ve eşini çadırda ağırlamak zorunda kalmıştır.¹²¹ Diğer yandan August 2015 yılında kendisiyle yapılan bir mülakatta Kars Belediyesinde çalışmaya başladığını ve düzenli aylığa kavuştuğunu belirtmiştir.¹²²

¹¹⁸ Tarihin Emanetleri; Karşılı Almanlar.

¹¹⁹ Tarihin Emanetleri; Karşılı Almanlar.

¹²⁰ Güsten, “Man sprach deutsch”. Bu konuda ayrıca bkz. Güsten, “Die Maer vom Paulinenhof”.

¹²¹ “Evim Yıkılınca Ortada Kaldık”, *Doğan Haber Ajansı*, 22 Haziran 2013.

¹²² “Kars’a Sevdalı Bir Alman”.

Karacaören köyünde Alman olarak sadece Albuik ailesi kaldığı için anadilleri olan Almancayı tamamen unutmuşlardır. Bu aileyi geçmişe bağlayan sadece Hıristiyan inancıdır. Esasında aile son yıllarda dini açıdan dışlanmayı kanıksamış durumdadır. Köyde bulunan tek kilise yıllar önce kapatılmış ve okul olarak kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra da kapısına tamamen kilit vurulmuştur. Bu yüzden Albuik ailesi dini ayinlerini evlerinde yerine getirmektedir. Hatta August çocuklarını kendisi vaftiz etmiştir. Dahası August son yıllarda inancının kendisine iş bulmada sorun çıkardığını dile getirmiştir. August'un ifadesine göre, bir işveren kimliğindeki din hanesinde Hıristiyan ibaresini gördüğünde onu istihdam etmekten vazgeçmektedir.¹²³

4.2. Alman Mezarlığı

Karacaören köyü sakinlerinden August'un karşılaştığı önemli sorunların başında tüm Türkiye'de nev-i şahsına münhasır olan tek Alman mezarlığının varlığının tehdit altında olması gelmektedir. August gazetelere ve televizyonlara vermiş olduğu mülakatlarda Kars Şeker Fabrikasının hemen yanı başında yer alan ve içinde takriben 150-200 mevtaya ait kabrin bulunduğu Alman mezarlığının adeta hayvanların otlak yeri haline geldiğini ve mezarlığın yok olma tehlikesi geçirdiğini ifade ederek yetkililerden yardım talep etmiştir.¹²⁴ 1877 yılında kurulan bu mezarlıkta August ve kardeşi Petro'nun ebebeynleri olan Frederik (1997) ve Olga (2011) Albuik'un mezarları bulunmaktadır. Mezarlık yakınlarına yapılan bir hastane inşaatı vesilesiyle mezarlığı çeviren çitlerin sökülmesi yüzünden Albuik kardeşler özellikle anneleri Olga'nın 2011 yılında vefat etmesinden sonra adeta bu mezarlıkta nöbet tutmaya başlamışlardır. Diğer yandan Susanne Güsten'in verdiği bilgiye göre Kars Belediyesi sözcüsü Mürsel Avanas en kısa zamanda mezarlığın tekrar çitlerle çevrileceğini söylemiştir.¹²⁵

5. SONUÇ

Kars Almanlarının kaderi, 19. yüzyılda Amasya, Eskişehir ve Menderes havzası gibi şehir ve bölgelere göç eden soydaşlarından farklı bir mecra izlemiştir. Bu farklılığın temel nedeni, söz konusu Alman toplumunun bölgeye Rus işgali döneminde yerleşmiş olmasıdır. Yukarıda ortaya konduğu üzere, Almanların Kars'ta Rus vatandaşı olarak başlayan serüvenleri -bölgenin 3 Mart 1918 tarihinde tekrar Türk topraklarına katılmasının ardından- Birinci Dünya Savaşı döneminde göçmenlerin önemli bir kısmının Azerbaycan ve Rusya'ya dönmesi neticesinde

¹²³Güsten, "Man sprach deutsch".

¹²⁴"Türkiye'de Yaşamak Güzel Ama Ölmek Kötü", *Doğu Kültür Gazetesi*, 22 Ekim 2011.

¹²⁵Güsten, "Deutscher Friedhof in Osttürkei".

yeni bir evreye girmiştir. Cumhuriyet döneminde ise 1970'lerde Karacaören köyünde yaşayan son Almanların da Federal Almanya'ya göç etmeleriyle birlikte artık Kars'ta bir Alman topluluğundan söz edilemez olmuştur.

Rus idaresi altında Kars ve çevresi, söz konusu Almanların yanı sıra bu etnik toplulukla yakın ilişkiler içinde bulunmuş olan Malakanlar ve Duhoborlar gibi Rus sektantlarına da ev sahipliği yapmıştır. Yapılan çözümlemede ortaya konduğu gibi bu coğrafya Rus yönetiminde etnik çeşitliliği yüksek bir bölge olmuştur. Kars'ta yaşayan Almanlar, Duhoborlar ve Malakanlar şehirde tarım ve hayvancılığın gelişmesine önemli katkılar sunmuşlardır. Özellikle bu etnik gruplar Kars bölgesinde süt ve süt ürünleri üretiminde kullanmış oldukları yeni tekniklerle çığır açmışlardır. Kars bölgesinde yaşayan Malakanlar, Duhoborlar ve Almanlar ilk olarak bu çalışmada başlı başına bir araştırma konusu olarak karşılaştırmalı bir perspektiften ele alınmıştır.

Ayrıca bu makale Kars'ta yaşayan Almanlar ve Estonlar söz konusu olduğunda hüküm süren ciddi kavram karmaşasının aşılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Kavram karmaşasının birinci nedeni, Kars'a göç eden Estonların Alman dili, kültürü ve inancından derinden etkilenmiş olmalarıdır. Hatta yukarıda yapılan çözümleme çerçevesinde Malakanların ve Duhoborların dini inançlarına vicdani retçiliğin yerleşmesinde Almanya'dan gelerek Baltık bölgesine yerleşen Menonit tarikatına mensup olan kimselerin askerlik karşıtı tutumlarının önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir. İşte Estonların Alman kültüründen derinden etkilenmiş olmalarından dolayı Karacaören köyünde yaşayan Albuk ailesi kendisini kâh Alman kâh Eston olarak tanımlamaktadır. Kavram karmaşasının ikinci nedeni ise, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Almanlar Kars'ı terk ettikleri için geride kalan Estonlar 1915 olaylarının olumsuz etkilerinden korunmak ve Federal Almanya'nın desteğini sağlamak amacıyla kendilerini Alman olarak tanıtmaya başlamışlardır.

Bu makale 20. yüzyılda Kars'ta yaşayan Albuk ailesinin geçmişine sistemli bir şekilde ışık tutan öncü çalışma olmayı amaçlaması bakımından önemlidir. Kars'ta yaşayan son Alman ailenin geçmişi ve günümüzdeki yaşantısı dikkatle incelendiğinde, mevcut ekonomik sorunlar aşıldığı takdirde bu ailenin hayatını Türkiye'de idame ettirmesinin önünde ciddi bir engelin bulunmadığı söylenebilir. Nitekim bu aile üyeleri Kars'a olan bağlılıklarını her fırsatta dile getirmiş ve getirmektedirler. Sonuçta 19. ve 20. yüzyıllarda Kars'a farklı tarihsel şartlar altında ve Rus idaresi döneminde yerleşen Almanlar Anadolu coğrafyasının farklı kültürlerle ev sahipliği etme özelliğinin bir gereği olarak tarihe geçmişlerdir. Buna karşılık 1980'lerden sonra Antalya ve Alanya bölgesine yerleşen Alman kökenli göçmenler ise Anadolu'daki çok kültürlüğün önemli bir yapı taşı konumunda

bulunmaktalar ve Türk-Alman ilişkilerinin insani boyutu bağlamında önemli bir rol oynamaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akça, Bayram- Kıyanç, Sinan, “Malakanlar’ın Anadolu’daki İzleri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XVIII/39, Bahar 2017, s. 22-43.

Alaettinoğlu, Julia, “Arbeit und Leben deutscher Migranten in der Türkei: Beispiel Alanya/Antalya”, Erol Esen-Burak Gümüş, der., *Deutschland und die Türkei Aktuelle Aspekte Deutsch-Türkischer Wissenschaftskooperation*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 189-196.

Alasgarov, Rustam, “German Colonies in Azerbaijan”, *Visions of Azerbaijan*, Mart-Nisan 2011, <http://www.visions.az/en/news/276/d41b8656/>, (16.02.2018).

Alaybeyli, Naci, “Rus İşgali Döneminde (1878-1918) Kars”, Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Alp, Alper, “Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi Kars”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XVI/1, Nisan 2012, s. 89-102.

Andrews, Peter Alfrod, *Türkiye’de Etnik Gruplar*, (çev. Mustafa Küpüşoğlu), ANT Yayınları, İstanbul 1992.

Arslanoğlu, Cemender, *Doksanüç Harbinden Sonra (1878-1918) Kırk Yıllık Kara Günlerde Kars’ımız*, Posoflular Dayanışma, Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları, 1987.

Aslan, Yavuz, “Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18, 2001, s. 275-307.

Aslan, Yavuz-Boy, Arzu, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars’ta Eğitim ve Eğitim Kurumları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 2017, s. 547-576.

Aykutalp, Aykut, “Türkiye’de Nüfus ve Etnisite Politikalarını Kars Malakanları Üzerinden Okumak”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, Güz 2015, s.17-31.

Badem, Canan, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010.

Badem, Candan, “Rus Yönetiminde Kars ve Kars’ta Peynir Üretimi (1878-1918)”, Ozan Torun, ed., *Alplerden Kafkaslara Kars Peynirciliğinin 150 Yıllık Tarihi*, Tarih Vakfı, Ankara, s. 44-71.

Bilgin, Mehmet, *Teşkilat-ı Mahsusa’nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Breyfogle, Nicholas B., *Heretics and Colonizers: Forging Russia's Empire in the South Caucasus*, Cornell University Press, New York 2005.

Brüggemann, Karsten, “Kleine Geschichte der Baltischen Staaten”, *Aus politik und Zeitgeschichte*, Estland, Lettland, Litauen, , 67. Jahrgang, 8/2017, 20 Februar 2017, s. 09-15.

Dayı, S. Esin, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997.

Dayı, S. Esin Derinsu, “Milli Mücadele’de Elviye-i Selase/Üç Sancak Meselesi (Kars, Ardahan, Batum)”, *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı- XI, 81, Temmuz-Aralık 2015.

Denisenko, Ludmila, *Böyle Bir Kars*, Heyamola Yayınları, İstanbul Ekim 2011.

Denisenko,Ludmila, “Kafkasya’nın Ruslaştırılması ve Malakanlar”, *Toplumsal Tarih*, 187, Temmuz 2009, s. 60-65.

Deutsche Minderheiten stellen sich vor, Bundesministerium des Innern, 2. Überarbeitete Auflage, 2017, s. 19-21, https://www.koschyk.de/wp-content/uploads/2017/09/BMI_Minderheiten_2017-PDF.pdf, (12.04.2018).

Dilek, Mehmet Sait, “Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/12, Güz 2010, s. 5-29.

Gallmeister, Michael, “Die Entwicklung deutsch baltisches Kulturerbe im Baltikum 17.-20. Jahrhunderts”, *Scientific Journal of LatviaUniversity of AgricultureLandscape Architecture and Art*, VII/7, 2015, s.75-79.

Güsten,Susanne, “Deutscher Friedhof in Osttürkei wird zur Viehweide”,*Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/historisches-deutscher-friedhof-in-osttuerkei-wird-zur-viehweide/5896140.html>, (12.04.2018).

Güsten,Susanne, “Die Maer vom Paulinenhof”, *Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/tuerkei-die-maer-vom-paulinenhof/1565936.html>,(12.04.2018).

Güsten,Susanne, “Man sprach deutsch, der Paulinenhof in der Türkei”, *Der Tagesspiegel*, http://www.deutschlandfunk.de/man-sprach-deutsch.795.de.html?dram:article_id=118239, (12.04.2018).

Kaynar, Mete Kaan-Ak, Gökhan, “19. Yüzyılda Çokkültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/2, 2015, s. 1-22.

Kırzioğlu, M. Fahreddin, “Kars”, *İslam Ansiklopedisi*, 59. Cüz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 360-363.

Kopuzlu, Nusret, “Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti”, *Bizim Ahıska*, 19, Yaz 2010.

Kopuzlu, Nusret, “Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti II”, *Bizim Ahıska*, 20, Sonbahar 2010.

Köse, Mürsel, “Böyle Bir Kars Yahut Böyle Bir Yazar!”, *Bizim Ahıska*, 29, Kış 2013.

Lunkin, Roman-Prokof, Anton, “Molokans and Dukhobors: Living Sources of Russian Protestantism”, *Religion, State & Society*, XXVIII/1, s. 85-92.

Melkonyan, A. A., “From the History of the Kars Oblast (1878-1918)”, *Fundamental Armenology*, 2, 2015.

Ortaylı, İlber, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 1978, s. 343-362.

Öğün, Tuncay, “Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtının ve Ardahan Baskınının Osmanlı Basınındaki Yansıması”, *Yeni Türkiye*, XXI/73, 2015, s. 806-820.

“Österreichische Landsmannschaft, Soweit die deutsche Sprachereicht”, <http://www.oelm.at/deutsche-volksgruppen/rusland/>, (12.04.2018).

Reitenbach, Edgar, “Zusammengefasste, überarbeitete Neuauflage der Triologie “Vom Kaukasus nach Kasachstan” mit einem Addendum zu den Deutschen in Kars”, M. Florian Hertsch-Mutlu Er, ed., *Deutsche im Kaukasus*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2017.

Roos, Aarand, “The Estonian Village in Turkey”, *Puolikuu*, <http://ida.aule.ee/kirjutised/2006puolikuu.pdf>, (16.02.2018), s. 5-7.

Semyenov, İvan. Y. -Karagöz, Erkan, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri Molokanlar*, (çev. Ludmila Denisenko-Nahide Kıyas Gökçek), Su Yayınları, İstanbul 2009.

Serbest, Bürkan-Demirci, N. Savaş, “Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2007, s. 2715-2734.

Süvari, Çakır Ceyhan, *Malakanlar Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnanç*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2013.

Türkdoğan, Orhan, *Kars'ta Bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Türkdoğan, Orhan, *Malakanların Toplumsal Yapısı: Kars İlinin Üç Köyünde Bir Rus Etnik Grubunun Sosyo-Ekonomik Araştırması (1877-1962)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1971.

Ural, Selçuk-Orat, Jülide Akyüz-Arslan, Nebahat Oran-Bingöl, Akın-Tüysüz, Ş. Cem, *Kars Tarihi, Geçmişten Cumhuriyete*, T. C. Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011.

Valehoğlu, Fahri, “1828-1829 Türk-Rus Savaşları ve Acı Sonuçları”, *Bizim Ahıska*, IV/10, Bahar 2008, s. 28-31.

Yalçın-Heckmann, Lale, *The Return of Private Property, Rural Life after Agrarian Reform in the Republic of Azerbaijan*, LIT Verlag, Berlin 2010.

Yılmaz, Burcu, “Kars: ‘Kar’ın Çarın Mirası ile Dans Ettiği Kent”, Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 301-328.

Gazete Arşivleri

“Evim Yıkılınca Ortada Kaldık”, *Doğan Haber Ajansı*, 22 Haziran 2013,

“Evlenebilmek için Rusya’ya Göçtüler”, *Milliyet*, 30 Kasım 1961.

“Kars’a Sevdalı Bir Alman”, *Akşam*, 11 Ocak 2015.

“Kars’ın Son Estonyalı”, *Hürriyet*, 15 Nisan 2018.

“Karlı Alman Göçmen de Dertli”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 2014.

“Komünizm Propagandası Yapan 3 Malakan Yakalandı”, *Milliyet*, 17 Şubat 1962.

“Mercedes Benz Kars’taki Tarihi Alman Evini Restore Ettirdi”, *Doğan Haber Ajansı*, 9 Aralık 2010.

“Orada, Bir Mucize Köy Var Uzakta”, *Hürriyet*, 24 Haziran 2017.

“Türkiye’de Yaşamak Güzel Ama Ölmek Kötü”, *Doğu Kültür Gazetesi*, 22 Ekim 2011.

“Türkiye’nin İlk Ekolojik Müzesi Kars’ta”, *Milliyet*, 18 Nisan 2014.

“225 Malakan ve Kazak Amerika’ya Gitti”, *Milliyet*, 05 Haziran 1963.

TV Programları ve Belgeseller

Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye (Kars/1988),
<https://www.youtube.com/watch?v=jzJF06G16Is>, (26.04.2018).

Hürriyet Sunar: Bir Doğu Ekspresi Filmi, 20 Mart 2018,
<https://www.youtube.com/watch?v=UqULEf2z0JI>, (07.05.2018).

Kars’ın Solan Rengi Molakanlar (2008),
<https://www.youtube.com/watch?v=byeVqFAH9QU>, (26.04.2018).

Tarihin Emanetleri; Malakanlar/TRT Belgesel, 18 Eylül 2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=40BntVCQxWQ>, (26.04.2018).

Tarihin Emanetleri; Karlı Almanlar / TRT Belgesel, 17 Eylül 2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=e9J5LzSh9NM>, (26.04.2018).

Araştırma Makalesi/ Research Article

**MATERYALİST DEĞERLER İLE HEDONİK VE FAYDACI ALIŞVERİŞ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN YAŞAM DOYUMUNA ETKİSİ^{1,2}**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN MATERIALIST VALUES AND HEDONIC AND
UTILITARIAN SHOPPING TO LIFE SATISFACTION**

Yasin YILMAZTÜRK*, Çağatay AKDOĞAN, Özgür KAYAPINAR*****

*Geliş Tarihi: 15.03.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 25.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bugünün tüketicileri, daha önce olduğundan daha fazla ürün ve hizmet seçeneğine sahip olmalarına rağmen memnuniyet düzeylerinde aynı oranda bir artış görülmemektedir. Bu durum tüketici satın alma davranışıyla ilgili görüşleri de değiştirmektedir. Böylelikle tüketicilerin, ürünleri yalnızca fayda sağlayan somut özellikleri için değil (faydacı alışveriş); haz ve mutluluk sağladıkları (hedonik alışveriş) için de satın aldıkları düşünülmektedir. Materyalistler çoğunlukla maddi nesnelerin kendilerini mutluluğa, yaşam doyumuna ve genel bir refaha ulaştıracağını düşünmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, materyalist değerler ile hedonik ve faydacı alışveriş arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak ve bu ilişkinin yaşam doyumuna etkisini incelemektir. Araştırma kapsamında Trakya, Kırklareli ve Namık Kemal Üniversitelerinde görevli olan 517 akademisyene ulaşılmış olup anket yoluyla veriler elde edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi uygulanarak ölçeklerin Yapısal Eşitlik Modeli'ne (YEM) uygunluğu test edilmiştir. Analiz sonucunda materyalist değerlerin alt boyutu olan merkezîyet ile hedonik alışveriş arasında; materyalist değerlerin alt boyutları olan merkezîyet ve mutluluk ile faydacı alışveriş arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca hedonik ve faydacı alışveriş ile yaşam doyumunu arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak materyalist değerler ile yaşam doyumunu arasında hedonik ve faydacı alışverişin aracılık etkisi ile dolaylı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

¹ Bu çalışma 2018/149'nolu Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (TÜBAP) desteği ile hazırlanmıştır.

² Bu çalışmanın ilk hali 9-10 Mart 2019 tarihlerinde Tekirdağ'da düzenlenen XI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series adlı kongrede özet bildiri olarak sözlü sunulmuş ve geliştirilerek makale haline getirilmiştir.

*Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, yasin.yilmazturk@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7527-9825

**Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, cagatayakdogan@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0147-6468

***Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, ozgurkayapinar@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2003-5863

Anahtar Kelimeler: Materyalist Değerler, Hedonik Alışveriş, Faydacı Alışveriş, Yaşam Doyumu.

ABSTRACT: Although today's consumers have more product and service options than before, there is no parallel increase in the satisfaction levels of consumers. This also changes opinions about consumer buying behavior. It is thought that consumers have bought products for not only the their tangible properties (utilitarian shopping) only for utility but also their pleasure and happiness (hedonic shopping). Materialists often think that material objects will lead to happiness, life satisfaction and general well-being. In this context, the aim of the study is to reveal the relationship between materialistic values and hedonic and utilitarian shopping and to investigate the effect of this relationship on life satisfaction. 517 academicians from Trakya, Kırklareli and Namık Kemal Universities were reached within the scope of the study and data were obtained by survey. For the purpose of the study, fitness of the scales to the Structural Equation Model (SEM) was tested by using Explanatory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis. As a result of the analysis, it was found that there was a significant relationship between the centralization, which is the sub-dimension of materialist values and the hedonic shopping; centralization and happiness, which are the sub-dimension of materialist values and utilitarian shopping. In addition, there is a significant relationship between hedonic and utilitarian shopping and life satisfaction. Finally, it has been found that there is an indirect relationship between materialistic values and life satisfaction with the mediating effect of hedonic and utilitarian shopping.

Key Words: Materialist Values, Hedonic Shopping, Utilitarian Shopping, Life Satisfaction.

1. GİRİŞ

Çeşitli kavramları kapsayan ve dünyaya ait olgulara önem vermeyi benimseyen materyalizm, sosyokültürel ve bireysel bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Her geçen gün hizmet seçeneklerinin fazlaşmasıyla birlikte tüketici için faydacı ve hedonik değerler baskın hale gelmektedir. Bu doğrultuda tüketici değerleri faydacı ve hedonik değerler olmak üzere iki bileşene ayrılmaktadır. Faydacı alışveriş en uygun değeri elde etmeyi amaçlarken; hedonik alışveriş duygusallığı amaçlamaktadır. Bununla birlikte tüketicilerin alışveriş biçimleri, onların yaşam doyumuna etki eden durumlardan birisidir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, materyalist değerler ile hedonik ve faydacı alışveriş arasındaki ilişkinin yaşam doyumuna etkisini incelemektir. Çalışmanın ilk bölümünde materyalizm kavramı; materyalizmin tanımı, bakış açıları, fonksiyonları ve diğer kavramlarla ilişkisi açısından ele alınmıştır. İkinci bölümde, materyalist değerler, hedonik ve faydacı alışveriş ve yaşam doyumundan oluşan araştırma modelinin bileşenleri hakkında literatür bilgisine yer verilmiştir. Son bölümde ise materyalist değerler ile hedonik ve faydacı alışveriş arasındaki ilişkinin yaşam doyumuna etkisini incelemek için kurulan modelin analizleri yapılmıştır. Analizler

çerçevesinde öncelikle faktör analizleri yapılmış ve analizin geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Sonrasında model yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir.

2. ARAŞTIRMA MODELİNİN BİLEŞENLERİ

Tüketici davranışları ile ilgili literatür incelendiğinde materyalizm ile ilgili pek çok araştırmaya rastlanmaktadır. Bununla birlikte artan rekabet ve ürünlerin fiziksel niteliklerindeki farklılıkların giderek azalması, tüketici satın alma davranışlarının değişmesine ve bu alanda yapılan araştırmaların artmasına neden olmaktadır. Tüketicilerin satın alma davranışları pek çok şeyi etkilediği gibi bireylerin hayattan beklentilerini ve yaşam doyumunu da etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde araştırma konusu ile ilgili kavramlardan ve bu kavramların alt boyutlarından bahsedilmiştir.

2.1. Materyalist Değerler

Tüketim ile alakalı önemli konulardan birisini oluşturan materyalizm, “tüketicinin dünyevi eşyalara verdiği önem” olarak tanımlanmaktadır (Belk, 1985). Materyalizm kelimesinin anlam olarak felsefi bir karşılığı bulunsa da, materyalizm günümüzde yaygın olarak maddi eşyaların ve fiziksel rahatlığın manevi değerlerden daha önemli olduğu şeklinde tanımlanmaktadır (Oxford Dictionaries, 2019).

Materyalizm reklamcılık, antropoloji, tüketici davranışı ve pazarlama, ekonomi, psikoloji, siyaset bilimi ve sosyal bilimler gibi çeşitli bilim alanlarını kapsayan karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. Buna göre materyalizm, bireysel bakış açısının yanı sıra sosyo-kültürel açıdan da ele alınmaktadır (Scott, 2009; Larsen, Sirgy, Wright, 1999). Myers (2012), yaklaşık çeyrek milyon üniversitelinin dahil olduğu bir araştırmada finansal başarılarının kendileri için çok önemli olduğunu ifade eden bireylerin oranı 1970’de %39 iken 2009 yılında bu oranın %78’e ulaştığını ifade etmektedir. Böylelikle materyalizm bireysel anlamda ele alınabileceği gibi toplumsal ve sosyo-kültürel anlamda da ele alınabilmektedir. Watson (2003) tarafından yapılan araştırmada materyalizmin yüksek olduğu kişilerin, kendilerini daha fazla para harcama potansiyeline sahip olarak gördüklerini ve olağanüstü bir borca sahip olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Richins ve Dawson (1992) materyalizmi, “tüketim alanları ile sınırlı olmaksızın, insanların seçimlerini ve davranışlarını yönlendiren bir değer” olarak tanımlamakta ve materyalist değerleri; başarı, merkeziyet ve mutluluk olmak üzere üç boyutta kavramsallaştırmaktadırlar. Bireylerin sahip oldukları maddi nesnelerin, başkaları tarafından başarı değerlendirme aracı olarak görülmesine inanma derecesi *başarı boyutu* olarak ifade edilmektedir. *Merkeziyet*, mülklerin kişinin hayatında oynadığı farklı önem seviyelerini

açıklamaktadır. Merkezîyet ile ilgili tutum ve davranışları yüksek olan bireylerde maddî şeyler yaşamlarının odağında yer almaktadır. *Mutluluk* ise, nesnelere sahip olan kişilere verdiği doyumunu ifade etmektedir. Bu, maddî nesnelere sahip olan bir tüketicinin hayatındaki mutluluk ve memnuniyet için varlıkların vazgeçilmez olduğu anlamına gelmektedir. Bireyler başarı, merkezîyet ve mutluluk gibi değerlere inanmanın bir sonucu olarak materyalist olarak ele alınmaktadır. Bu kavramsallaştırma, aynı zamanda materyalizmin ne olmadığını da göstermektedir. Materyalizm lüks malların tüketimi veya gösterişçi tüketim de değildir. Materyalizm, daha çok arzuyu içermekte, düşükten yükseğe doğru değişen bir süreçtir. İnsanlar, malların değer taşıdığını ve onların yaşam kalitesini yükseltmek için kullanılabileceğini kabul etmektedir. Materyalizmin düşük veya yüksek olması arasındaki fark şu şekilde açıklanabilmektedir. Örneğin yüksek materyalistler, karşı cinsteki bir bireyi etkilemek ya da onunla vakit geçirmek için materyalleri önemli ve çoğu zaman en iyi yol olarak görmektedir. Düşük materyalistler ise öncelikle başkaları ile vakit geçirmek, yeni beceriler öğrenmek veya bir hobi geliştirmek gibi ihtiyaçları karşılamak için diğer araçlara önem vermektedir (Richins, 2017).

Kasser ve Ryan (1996), materyalizmi içsel ve dışsal amaçlar arasındaki dengeler bağlamında ele almaktadır. İçsel amaçlar özerklik, yetkinlik, ilişkililik ve büyüme gibi psikolojik ihtiyaçların karşılanması üzerine yoğunlaşmaktadır. Eylemler kendisinden dolayı zevk için yapılması nedeni ile içsel olarak motive edilmiş kabul edilmektedir. Buna karşın dışsal amaçlar, olumlu değerlendirmeler elde etmeye odaklanmaktadır.

Csikszentmihalyi ve Halton (1981), materyalizmi tüketimin amacına bağlı olarak, enstrümantal materyalizm ve terminal materyalizm olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Araçsal materyalizm bireylerin güvenlik, uzun ömür ve mutluluk ile ilgili hedeflerini geliştirme potansiyeline sahip olan maddî nesnelere edinilmesi ve bulundurulması anlamına gelmektedir. Bu nedenle enstrümantal materyalizm, nihai hedefe yönelik bir aracı temsil etmektedir (Scott, 2009). Terminal materyalizm ise satın alma, sadece sahip olmaktan başka bir amacı kapsamadığında gerçekleşmekte, dolayısıyla mülkiyet, nihai hedefin kendisini oluşturmaktadır. Csikszentmihalyi ve Halton (1981), kişinin başkalarında kıskançlık uyandırmak ve kendi statüsünü yansıtmak için ürünlerin elde edilmesinin terminal materyalizmine bir örnek olduğunu ileri sürmektedir.

Bu çalışmada materyalist değerler, Richins ve Dawson (1992)'ın gruplandığı gibi başarı, merkezîyet ve mutluluk boyutları ile birlikte ele alınmaktadır.

2.2. Hedonik Alışveriş - Faydacı Alışveriş

Günümüzde tüketiciler eskisine göre çok daha çeşitli ürün ve hizmet seçeneğine sahiptir. Ürün ve hizmet seçeneklerinin bu derece artmış olması tüketicilerin memnuniyet düzeylerini de artırması gerekirken nispeten azaltmıştır. Bu kapsamda faydacı ve hedonik değer konuları tüketici davranışları açısından zamanla önemli bir konu haline gelmiştir. Faydacı ve hedonik alışveriş değerleri tüketimin temel gerçeği olduğundan, bir tüketicinin alışverişini nasıl değerlendirdiğini anlamak için alışveriş değerleri önemli bir konu olarak görülmektedir (Ryu, Han, Jang, 2010). Tüketicilerin alışveriş değerleri bireylerin rasyonellik düzeyleri, ruh hali, duyguları, alışveriş alışkanlıkları, cinsiyeti, yaşı, gelir durumu, sosyal ve kültürel çevresi gibi değişkenler tarafından şekillenmektedir (Jackson, Stoel, Brantley, 2011). Bununla beraber geleneksel pazarlama anlayışına göre alışveriş değeri, sadece fiyat ve kalite arasındaki değişime göre değerlendirilmektedir. Modern pazarlama anlayışında ise tüketicilerin tercihleri, tüketici değerinin çok boyutlu ve karmaşık bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu karmaşıklığa rağmen literatürde tüketici değeri faydacı ve hedonik değerler olmak üzere iki bileşene sahiptir (Bridges ve Florshem, 2008).

Faydacı alışveriş, rasyonel ve etkili bir şekilde hareket etmeye dayalı olarak, sorunlara çözüm aramak, belirli bir amacı gerçekleştirmek ve nihayetinde en uygun değeri elde etmeyi amaçlayan tüketici davranışıdır. Faydacı alışverişte bir tüketicinin karar verme süreçleri rasyonel süreçler vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu yaklaşım, ürünün sağlayacağı yarar ve tüketici ile ilgili olarak bir ürünün işlevsel özelliklerine odaklanmaktadır (Babin, Darden, Griffin, 1994). Hedonik alışveriş davranışını anlamak için öncelikle felsefi bir akım olan hedonizmi anlamak gerekmektedir. Hedonizm, zevk arayan veya zevk arama arzusuyla motive edilen davranış olarak tanımlanmaktadır. Holbrook ve Hirschman'a göre (1982) hedonik (hazsal) tüketim, alışveriş deneyiminin çoklu duyumsal, fantazi ve duygusal yönlerinden elde edilen değer şeklinde tanımlanmaktadır. Çoklu duyumsal kavramı ile kastedilen, bireyin tat, ses, koku, dokunma ve görsel imajları içeren çoklu duyumsal deneyimlerdir. Bu tanıma göre, hedonik alışveriş değeri, faydacı alışverişte olduğu gibi somut değildir, oldukça deneysel ve duygusaldır. Hedonik alışveriş tarzında ürünler nesnel varlıklardan ziyade öznel semboller olarak anlaşılmaktadır. Ürünlerin ne olduğundan çok neyi temsil ettiği önem ifade etmektedir. Dolayısıyla alışveriş, tüketicilerin tamamlaması gereken sıkıcı bir görev değil; gerçekten zevk sağlayan bir etkinliktir (Çelik, 2009).

Tüketiciler satın alma kararı verirken faydacı alışveriş ve hedonik alışveriş değerlerinden etkilenebilmektedir. Bu iki alışveriş şekli birbirinin tam tersi olarak

algılanmakla birlikte tüketicilerin çoğu satın alma kararı verirken her iki alışveriş değerinden de etkilenebilmektedir (Oppewal ve Holyoake, 2004). Yani tüketicilerin hedonik isteklerini tatmin etme ve faydacı beklentilerini karşılama amacı aynı anda gerçekleşebilmektedir (Roy ve Ng, 2012). Örneğin, bir dış macunu çürüğü önleyerek faydacı ve hoş tatlılarıyla da hedonik bir değer sunmaktadır. Bunun anlamı faydacı ve hedonik sebepler veya motivasyonlar, birbirlerini dışlamak yerine birbirini tamamlamaktadır.

2.3. Yaşam Doymu

Materyalistler çoğunlukla maddi nesnelerin kendilerini mutluluğa, yaşam doyumuna ve genel bir refaha ulaştıracağını düşünmektedir. Bu düşünceye dayanarak alışveriş üzerine yoğunlaşıp, enerji ve kaynaklarını maddi nesnelere edinmeye yönlendirmektedir (Fitzmaurice ve Comegys, 2006). Bu sebeple materyalizm, kişisel mutluluk, yaşam doymu, topluluk duygusu, çevresel hedefler veya kaygılar ve yaşamdaki mutluluğun azaltılmasıyla ilişkilendirilmektedir (Kilbourne ve Pickett, 2008; Kasser ve Ahuvia, 2002). İlgili literatür incelendiğinde, çalışmaların büyük bir kısmının materyalizm ile kişisel mutluluk arasındaki ilişkiye odaklandığı, kişinin hayattan memnun olması, pozitif etkilenmesi ve olumsuz etkilenmemesi gibi yargıları içerdiği görülmektedir. Materyalizm ile yaşam doymu arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalarda, materyalizmin hayattan duyulan genel tatmin düzeyi ile olumsuz bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Gerçek ve arzu edilen yaşam standartları arasındaki boşluğun, materyalistlerin genel olarak daha az memnun olmasına ve özellikle yaşam doyumunun azalmasına sebebiyet verdiği görülmektedir (Ryan ve Dziurawiec, 2001; Sirgy, 1998; Diener, Emmons, Larsen, Griffin, 1985). Bu boşluk, materyalistlerin maddi nesnelerin onlara getireceği memnuniyete ilişkin gerçekçi beklentilerinden dolayı onları önemli derece etkilemektedir (Solberg, Diener, Robinson, 2004). Bu doğrultuda Richins (2013), materyalistlerin, materyalist olmayanlara göre alışverişten önce daha fazla beklenti ve beklenti içeren olumlu duygular yaşadıklarını ifade etmektedir. Sonuç olarak, maddi malların edinilmesi bu beklentileri karşılayamadığında olumlu duyguların gerilemesine ve yaşam doyumunun azalmasına neden olmaktadır.

3. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, metodolojisi, örnekleme ve verilerin nasıl toplandığı, araştırmanın amacına yönelik kurulan model ve hipotezler ve araştırmanın bulguları yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, materyalist değerler ile hedonik alışveriş ve faydacı alışveriş arasındaki ilişkinin yaşam doymu üzerindeki etkilerini incelemektir.

3.2. Araştırma Metodolojisi

Araştırmada ilk olarak, keşfedici araştırma metodu seçilerek, materyalist değerlerin neler olduğu kısaca açıklanmış daha sonra tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılarak, oluşturulan hipotezler üzerinde durulmuş ve değişkenler arasındaki ilişkiler araştırılmıştır.

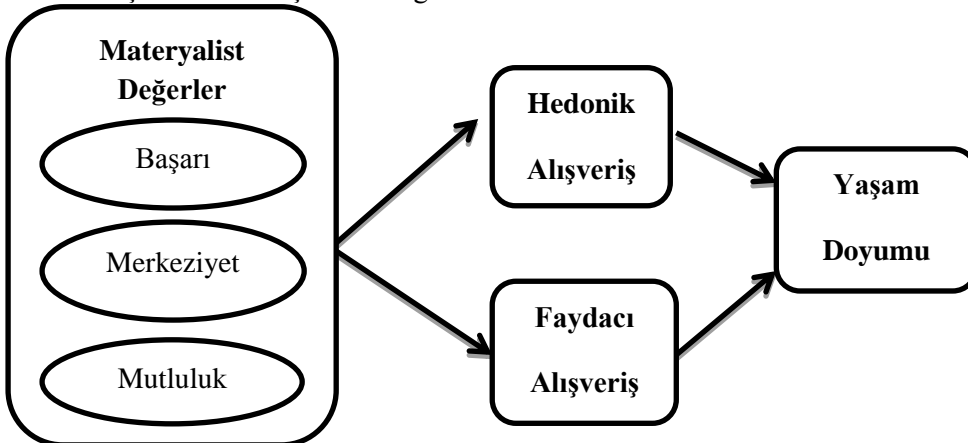
3.3. Örneklem ve Verilerin Toplanması

Araştırmada materyalist değerlerin ölçülebilmesi için Richins ve Dawson'ın (1992); hedonik ve faydacı alışveriş düzeylerini ölçebilmek için Babin vd.'nin (1994); yaşam doyumunu ölçebilmek için Diener vd.'nin (1985) araştırmalarında kullandıkları ölçeklerden yararlanılmıştır. Oluşturulan anket formunun Türkçe-İngilizce ve İngilizce-Türkçe çevirileri yapılarak dil geçerliliği sağlanmıştır. Anket formunda yer alan sorular, 1'den 5'e kadar "1 = Hiç Katılmıyorum, 5 = Tamamen Katılıyorum" şeklinde 5'li Likert Ölçeği'ne göre hazırlanmıştır.

Araştırmanın ana kütlesi, Trakya Bölgesinde bulunan Trakya Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi ve Kırklareli Üniversitesi'nde görev yapan akademisyenlerden oluşmaktadır. Üniversitelerin yaklaşık akademisyen sayıları (Trakya Üniversitesi: 1.580, Namık Kemal Üniversitesi: 1.050, Kırklareli Üniversitesi: 850 akademisyen) dikkate alınarak Tabakalı Örneklem yöntemi uygulanmış ve 517 adet anket verisi elde edilmiştir. Demografik verilerin analizi ve faktör analizleri için IBM SPSS 25 istatistik paket programı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki etkilerin tespiti için Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi tercih edilmiş ve bu doğrultuda AMOS 24 istatistik paket programı kullanılmıştır.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Materyalist değerleri oluşturan başarı, merkezîyet, mutluluk ile hedonik alışveriş ve faydacı alışveriş arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yaşam doyumuna etkisini ölçen ve model Şekil 1.de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli çerçevesinde geliştirilen hipotezler şu şekilde sıralanmaktadır:

H₁: Materyalist değerler ile hedonik alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a}: Materyalist değerlerden başarı ile hedonik alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: Materyalist değerlerden merkezîyet ile hedonik alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1c}: Materyalist değerlerden mutluluk ile hedonik alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Materyalist değerler ile faydacı alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2a}: Materyalist değerlerden başarı ile faydacı alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2b}: Materyalist değerlerden merkezîyet ile faydacı alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2c}: Materyalist değerlerden mutluluk ile faydacı alışveriş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Materyalist değerler ile yaşam doyumu arasında hedonik ve faydacı alışverişin aracılık etkisi ile dolaylı bir ilişki vardır.

H_{3a}: Materyalist değerlerden başarı ile yaşam doyumu arasında dolaylı bir ilişki vardır.

H_{3b}: Materyalist değerlerden merkezîyet ile yaşam doyumu arasında dolaylı bir ilişki vardır.

H_{3c}: Materyalist değerlerden mutluluk ile yaşam doyumu arasında dolaylı bir ilişki vardır.

H₄: Hedonik alışveriş ve yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Faydacı alışveriş ve yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde ilk olarak katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamında örnekleme dâhil olan 517 kişinin %51,6'sını kadınlar, %48,4'ünü erkekler oluşturmakta; yaklaşık olarak %50'si 31-40 yaş aralığında bulunmaktadır. Katılımcıların %33'ü öğretim görevlilerinden, %24,2'si doktor öğretim üyelerinden ve geri kalanı diğer akademik ünvana sahip akademisyenlerden oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan bireylerin yaklaşık %65'i on yıldan daha az süredir akademik personel

olarak hizmet vermektedir. Araştırmanın bundan sonraki bölümünde ise kullanılan ölçeklere ilişkin açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılarak Yapısal Eşitlik Modellemesi sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1. Açıklayıcı Faktör Analizini Sonuçları

Veriler toplandıktan sonra ölçeklerin Türkiye’de uygulanabilirliğinin ortaya konulması için faktör analizleri yapılarak yapısal geçerliliği sağlanmıştır. Ankete katılan katılımcıların hedonik ve faydacı alışveriş (HFA) alışkanlıkları ile materyalist değerlere (MD) olan inançlarına ilişkin verilere açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre daha önce üç boyut altında ölçülen materyalist değerler ölçeği yine üç boyut altında (başarı, merkezîyet ve mutluluk) toplanmıştır. Bunun yanında materyalist değerler ölçeğinde yer alan ortak varyansları (Communalities) 0.45’den düşük olan dokuz ifade (B3, B5, B6, ME3, ME4, ME6, ME7, MU1, MU3) ile hedonik ve faydacı alışveriş alışkanlıklarını ölçen dört ifade (H2, H5, H11, F4) analiz sonucunda soru setinden çıkarılmıştır. Materyalist değerler ölçeğinde yer alan iki ifade (ME1,ME2) ile hedonik ve faydacı alışveriş ölçeğinde yer alan bir ifade (F2) ters kodlanarak analiz yapılmıştır.

Bartlett’s Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik ölçütünün verilerin tümel anlamlılığını ölçebilmek için uygulanması gerektiği belirtilmekte, KMO’nun 0-1 arasında olması ve mümkün olduğunca 1’e yakın olması aranmaktadır (Alpar, 2014).

Tablo 1.’de KMO değerleri incelendiğinde materyalist değerler ölçeğinin 0.772 ile “iyi”, hedonik ve faydacı alışveriş ölçeğinin 0.891 ile “çok iyi” ve yaşam doyumu ölçeğinin 0.841 ile “çok iyi” düzeyde yeterli olduğu tespit edilmiş ve tümel anlamlılığı sağladıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Ölçekler	Faktör Yükleri	Varyans Açıklama Oranı (%)	Eigen-Value	Cronbach’s Alpha	AVE	CR	Kaiser-Meyer-Olkin
Materyalist Değerler		65.289		0.784			0.772
Başarı		12.844	1.156	0.685	0.585	0.807	
B1	0.769						
B2	0.843						
B4	0.673						
Merkezîyet		37.590	3.383	0.749	0.631	0.833	
ME5	0.615						
TME1	0.880						
TME2	0.861						
Mutluluk		14.855	1.337	0.685	0.553	0.787	
MU2	0.739						
MU4	0.667						
MU5	0.818						

Hedonik ve Faydacı Alışveriş Hedonik		56.973		0.817		0.891	
H1	0.703						
H3	0.703						
H4	0.798						
H6	0.766						
H7	0.751						
H8	0.737						
H9	0.793						
H10	0.786						
Faydacı		14.935	1.643	0.575	0.541	0.778	
F1	0.790						
TF2	0.651						
F3	0.759						
Yaşam Doyumu		62.199	3.110	0.843	0.622	0.891	0.841
YD1	0.795						
YD2	0.775						
YD3	0.845						
YD4	0.772						
YD5	0.753						

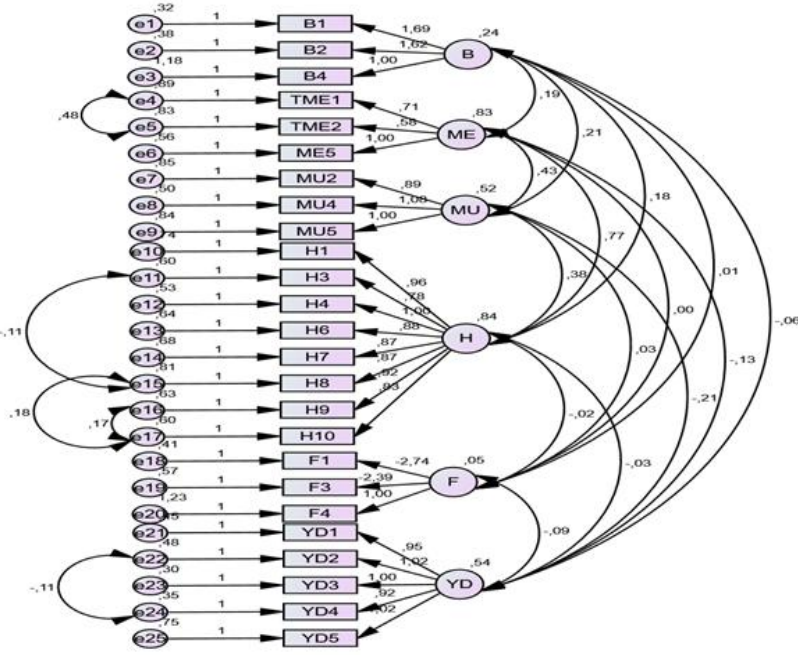
Faktör analizleri sonucunda faktörlerin özdeğerlerinin (eigen-value) 1'den büyük değer alması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tablo 1.'e göre Materyalist Değerler (MD) ölçeğinin alt faktörünün faktör yükleri başarı boyutu için 0.843 (B2) ve 0.673 (B4) arasında; merkeziyet faktörü için 0.880 (TME1) ve 0.615 (ME5) arasında ve mutluluk faktörü için 0.818 (MU5) ve 0.667 (MU4) arasında değerler aldığı görülmektedir. Söz konusu üç faktörün toplam varyansın %65.289'unu açıkladığı ve üç faktörün özdeğerleri incelendiğinde sırasıyla başarı faktörünün özdeğerinin 1.156, merkeziyet faktörünün özdeğerinin 3.383 ve mutluluk faktörünün özdeğerinin ise 1.337 olduğu tespit edilmiştir. Hedonik ve Faydacı Alışveriş (HFA) ölçeğinin faktörlerinin faktör yükleri incelendiğinde, hedonik alışveriş faktörü için 0.798 (H4) ve 0.703 (H1 ve H3) arasında, faydacı alışveriş faktörü için 0.790 (F1) ve 0.651 (TF2) arasında değerler aldığı ve iki faktörün toplam varyansın %56.973'ünü açıkladığı görülmektedir. Ayrıca HFA ölçeğinin faktörlerinin özdeğerleri incelendiğinde sırasıyla hedonik alışveriş faktörünün özdeğerinin 4.624 ve faydacı alışveriş faktörünün özdeğerinin 1.643 olduğu tespit edilmiştir. Tek faktörlü olan ölçek Yaşam Doyumu (YD) ölçeğinin faktör yüklerinin 0.845 (YD3) ve 0.753 (YD5) arasında değerler aldığı görülmekte ve YD'nin toplam varyansın %62.199'unu açıkladığı ve YD faktörünün özdeğerinin 3.110 olduğu tespit edilmiştir.

AFA sonucunda elde edilen faktörler ve ilgili ölçeklerin güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha, AVE (Ortalama Varyans Çıkarımı) ve CR (Bileşik Güvenilirlik) değerleri incelenmiştir. Cronbach's Alpha katsayıları Tablo 1'de incelendiğinde MD ölçeğinin 0.784 ile "oldukça güvenilir"; HFA ölçeğinin 0.817 ve YD ölçeğinin 0.843 ile "yüksek derecede güvenilir" olduğu görülmektedir. AVE ve CR değerleri yapının geçerliliği için kullanılmaktadır. Genellikle AVE değerlerinin 0.50 ve CR değerlerinin ise 0.60'tan büyük olması yapısal geçerliliğin sağlanması için yeterli görülmektedir (Byrne, 2010). Tablo 1 incelendiğinde bütün ölçeklerin AVE değerlerinin 0.50'nin üzerinde olduğu, CR değerlerinin ise 0.60'ın üzerinde oldukları ve yapısal geçerliliğin sağlandığı görülmektedir.

4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Ölçeklere ve AFA ile faktörleşen faktörlere yapı geçerliliğinin sağlanması için Şekil 2.'de yer alan yol analizi diyagramında görüldüğü gibi Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Yapılan ilk DFA modelinde ölçeklerin istenen düzeyde uyum iyiliği değeri sağlamadığı tespit edilmiş ve AMOS programının sunmuş olduğu modifikasyon indeksleri model üzerinde uygulanmıştır. Şekil 2.'de de görüldüğü gibi modelin modifikasyonu için TME1-TME2, H3-H8, H8-H10, H9-H10 ve YD2-YD4 ifadelerinin hata değerlerinin kovaryansları arasında ilişkiler kurulmuş ve modelin istenen düzeylerde uyum

iyiliği değerlerine ulaşması sağlanmıştır.

Şekil 2. DFA modeli

Modifikasyonlar sonucunda elde edilen modelin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları modelin uyum değerleri incelenerek ortaya konulmuştur.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Model Uyum Değerleri

Uyum İndeksleri	Zayıf Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	AMOS Değerleri
χ^2				582,930
df				255
χ^2/df	$3df < \chi^2/df \leq 5df$	$2 < \chi^2/df \leq 3$	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	2.286
RMSEA	$0.08 < RMSEA \leq 0.10$	$0.05 < RMSEA \leq 0.08$	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	0.050
NFI	$0 \leq NFI < 0.95$	$0.90 \leq NFI < 0.95$	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	0.892
CFI	$0 \leq CFI < 0.95$	$0.90 \leq CFI < 0.95$	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	0.936

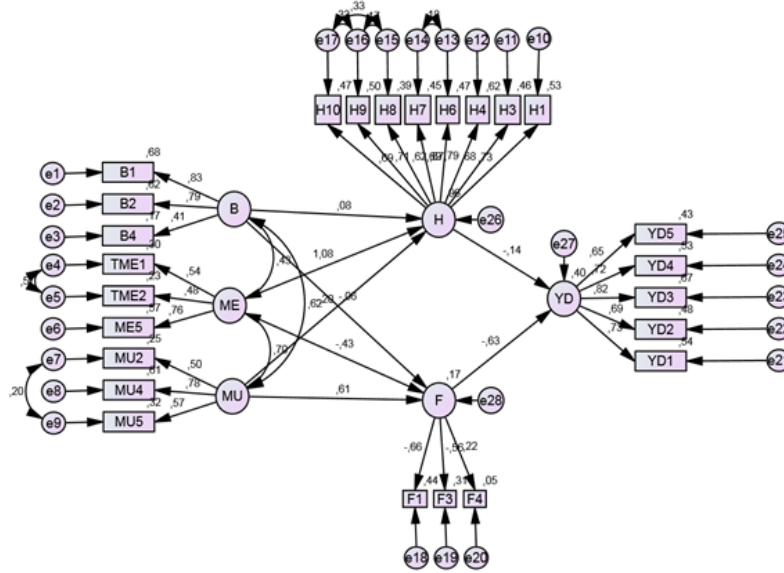
GFI	$0 \leq \text{GFI} < 0.90$	$0.90 \leq \text{GFI} < 0.95$	$0.95 \leq \text{GFI} \leq 1.00$	0.916
AGFI	$0 \leq \text{AGFI} < 0.85$ GFI'ya yakın olmalı	$0.85 \leq \text{AGFI} < 0.90$ GFI'ya yakın olmalı	$0.90 \leq \text{AGFI} \leq 1.00$ GFI'ya yakın olmalı	0.893
RMR		$0.05 < \text{RMR} \leq 1$	$0 \leq \text{RMR} \leq 0.05$	0.063

Kaynak: Hair, J. F., Black, W. C. ve Babin, B. J. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*, Edinburgh: Pearson New International Edition.

Tablo 2.'de yer alan model uyum değerleri incelendiğinde $\chi^2/\text{df}=2.286$, CFI=0.936, GFI=0.916, AGFI=0.893 ve RMR=0.063 değerleri ile uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu, RMSEA=0.050 ile uyum indeksinin iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla AFA ile faktörlerine ayrılmış ölçeklerin uyumlarının doğrulandığı ve yapısal süreçte Materyalist Değerler, Hedonik ve Faydacı Alışveriş ve Yaşam Doyumu ölçeklerinin literatür çerçevesinde oluşturulmuş modele göre incelenebileceği tespit edilmiştir.

4.3. Yapısal Eşitlik Modellemesi

Araştırma amacı kapsamında oluşturulan modelde, materyalist değerlerin alt boyutlarından başarı, merkezîyet ve mutluluğun, hedonik ve faydacı alışveriş ile olan doğrudan ilişkileri; materyalist değerlerin alt boyutlarından başarı, merkezîyet ve mutluluğun yaşam doyumu ile olan dolaylı ilişkileri; hedonik ve faydacı alışverişin yaşam doyumu ile doğrudan ilişkileri yer almaktadır. Araştırmanın amacı ve çoklu ilişkilerin ortaya konulabilmesi için yapısal eşitlik modellemesi (YEM) yapılmıştır.

Şekil 3: YEM için Yol Analizi

Şekil 3.'te görüldüğü gibi modelin modifikasyonu için TME1-TME2, MU2-MU5 H6-H7 ve H9-H10 ifadelerinin hata değerlerinin kovaryansları arasında ilişkiler kurulmuş ve modelin istenen düzeylerde uyum iyiliği değerlerine ulaşması sağlanmıştır.

Tablo 3: Yol Analizi Modeli Uyum İndeksi Değerleri

İncelenen Uyum İndeksleri	Zayıf Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum	AMOS Değerleri
χ^2/df	$3 < \chi^2/df \leq 5$	$2 < \chi^2/df \leq 3$	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	2.371
GFI	$0 \leq GFI < 0.90$	$0.90 \leq GFI < 0.95$	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	0.912
AGFI	$0 \leq AGFI < 0.85$	$0.85 \leq AGFI < 0.90$	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	0.889
	Gfi'ya Yakın Olmalı	Gfi'ya Yakın Olmalı	Gfi'ya Yakın Olmalı	
CFI	$0 \leq CFI < 0.95$	$0.90 \leq CFI < 0.95$	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	0.931
NFI	$0 \leq NFI < 0.95$	$0.90 \leq NFI < 0.95$	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	0.887
NNFI (TLI)	$0 \leq NNFI < 0.95$	$0.95 \leq NNFI < 0.97$	$0.97 \leq NNFI \leq 1.00$	0.920
RMSEA	$0.08 < RMSEA \leq 0.10$	$0.05 < RMSEA \leq 0.08$	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	0.052
RMR		$0.05 < RMR \leq 1$	$0 \leq RMR \leq 0.05$	0.068
SRMR		$0.05 \leq SRMR \leq 1$	$0 \leq SRMR \leq 0.05$	0.058

Araştırma modeline uygun olarak oluşturulmuş olan hipotezler YEM ile değerlendirilmiş ve yapılan analizler Tablo 3.te gösterilmiştir. Tablo 3.'e göre; RMSEA değerinin 0.052 olduğu ve iyi uyum sınırları içerisinde yer aldığı gözlenmiştir. Ayrıca diğer uyum indeksi değerleri sırasıyla $\chi^2/df = 2.371$, CFI= 0.931, GFI= 0.912, AGFI= 0.889, RMR= 0.068 ve SRMR=0.058 değerleri genellikle kabul edilebilir uyum sergiledikleri tespit edilmiştir. NFI= 0.887 ve NNFI= 0.920 indeks değerlerinin ise zayıf uyum gösterdiği görülmektedir. Bu bulgulara göre yol analizi modelinin anlamlılığı ve güvenilirliğinin yeterli olduğu görülmüş ve modelin kabul edilebilir olduğu test edilmiştir.

4.4. Değişkenler Arasındaki Etki Değerleri ve Yapısal Eşitlik Sonuçları

Tablo 4.'te değişkenler arasındaki etki değerleri ve yapısal eşitlik sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4: Etki Değerleri ve Yapısal Eşitlik Sonuçları

	Standardize Edilmiş Doğrudan Etki	Standardize Edilmiş Dolaylı Etki	C.R. (t-değeri)	p
H _{1a} : Başarı → Hedonik Alışveriş	- 0.077		4.128	0.259
H _{1b} : Merkezîyet → Hedonik Alışveriş	1.080		8.055	0.00*
H _{1c} : Mutluluk → Hedonik Alışveriş	- 0.199		-1.638	0.101
H _{2a} : Başarı → Faydacı Alışveriş	- 0.062		-0.627	.531
H _{2b} : Merkezîyet → Faydacı Alışveriş	- 0.430		-2.870	0.04*
H _{2c} : Mutluluk → Faydacı Alışveriş	0.607		2.865	0.04*
H ₄ : Hedonik Alışveriş → Yaşam Doyumu	- 0.140		-2.877	0.004*
H ₅ : Faydacı Alışveriş → Yaşam Doyumu	- 0.630		-3.781	0.00*
H _{3a} : Başarı → Yaşam Doyumu		0.028		
H _{3b} : Merkezîyet → Yaşam Doyumu		0.119		
H _{3c} : Mutluluk → Yaşam Doyumu		-0.354		

Tablo 4.'te değişkenler arasındaki standardize edilmiş doğrudan etki, standardize edilmiş dolaylı etki ve yapısal eşitlik sonuçlarına göre hipotezler test edilmiştir.

Materyalist değerlerden başarının, hedonik alışveriş üzerinde negatif yönlü 0.077 puanlık bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir, ancak 0.05

anlamlılık düzeyinde H_{1a} hipotezi $p=0.259$ (C.R:1.128) olmasından dolayı reddedilmiştir. Materyalist değerlerden merkeziyetin hedonik alışveriş üzerinde pozitif yönlü 1,08 puanlık bir etki büyüklüğüne sahip olduğu gözlenmiş ve $p=0.00$ (C.R: 8.055) olduğundan dolayı 0.05 anlamlılık düzeyinde H_{1b} hipotezi kabul edilmiştir. Materyalist değerlerden mutluluğun hedonik alışveriş üzerinde negatif yönlü 0.199 puanlık bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir, ancak 0.05 anlamlılık düzeyinde H_{1c} hipotezi $p=0.101$ (C.R:-1.639) olmasından dolayı reddedilmiştir. Materyalist değerlerden merkeziyet ve hedonik alışveriş arasında anlamlı ve pozitif ilişkinin bulunması Lins, Doka, Bottaquin, Odabasic, Pavlovic, Merchan, Hylander (2015)'nin Hırvatistan, Macaristan, Sırbistan, İspanya ve İsviçre'yi kapsayan çalışmaları ile benzer sonuca ulaşıldığını göstermektedir.

Materyalist değerlerden başarının faydacı alışveriş üzerinde negatif yönlü 0.062 puanlık bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir, ancak 0.05 anlamlılık düzeyinde H_{2a} hipotezi $p=0.531$ (C.R:-0.627) olmasından dolayı reddedilmiştir. Materyalist değerlerden merkeziyet faydacı alışveriş üzerinde negatif yönlü 0.43 puanlık bir etki büyüklüğüne sahiptir ve $p=0.04$ (C.R: -2.870) olduğundan dolayı 0.05 anlamlılık düzeyinde H_{2b} hipotezi kabul edilmiştir. Materyalist değerlerden mutluluk faydacı alışveriş üzerinde pozitif yönlü 0.607 puanlık bir etki büyüklüğüne sahiptir ve $p=0.04$ (C.R: 2.865) olduğundan dolayı 0.05 anlamlılık düzeyinde H_{2c} hipotezi kabul edilmiştir. Materyalist değerleri oluşturan merkeziyet ve mutluluk boyutunun faydacı alışveriş ile ilişkisinin pozitif yönlü olması, Goldsmith, Flynn, Clark (2011)'nin ABD' de yaptıkları araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Hedonik alışverişin yaşam doyumu üzerinde negatif yönlü 0.140 puanlık bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmekte ve $p=0.004$ (C.R: -2.877) olduğundan dolayı 0.05 anlamlılık düzeyince H_4 hipotezi kabul edilmiştir. Faydacı alışverişin yaşam doyumu üzerinde negatif yönlü 0.630 puanlık bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmekte ve $p=0.00$ (C.R: -3.781) olduğundan dolayı 0.05 anlamlılık düzeyince H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

Yaşam doyumu üzerinde materyalist değerlerden başarının 0.028 ve merkeziyetin 0.119 puanlık pozitif yönlü, mutluluğun ise 0.354 puanlık negatif yönlü dolaylı bir etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir. C.R.(t-değeri) değerlerinin -1.96 ile 1.96 aralığında bulunmasından dolayı H_{3a} , H_{3b} ve H_{3c} hipotezleri kabul edilmiştir.

Jiang, Sun, Liu, Pan (2016)'nin Çin'de yapmış oldukları bir araştırmaya göre, yüksek yaşam doyumuna sahip genç ergenler daha az materyalist yaşama eğilimi göstermişler ve bu da okul mutluluğunda bir artışa neden olmuştur. Yaşam doyumu, materyalist çabayı azaltabilmekte ve bu nedenle materyalizme alternatif

olarak düşünülebilmektedir. Hayatından memnun insanların daha fazla özünde motive oldukları ve materyalist çabaları azaltarak okulun mutluluğunu arttırdıkları görülmektedir.

Tsang, Carpenter, Roberts, Frisch, Carlise (2014) tarafından ABD’de yapılan bir araştırmaya göre, materyalizmin mutluluk ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur. Materyalizm ve azalan yaşam doyumu arasındaki ilişki, yüksek materyalistlerin yaşadığı memnuniyetin ve temel psikolojik ihtiyaçların azalmasıyla açıklanmaktadır. Buna karşılık, ihtiyaç tatmini, memnuniyetin olmaması durumunda materyalizm ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide özellikle arabulucu değildir. Bu, materyalizm ile ilişkili yaşam memnuniyetindeki düşüşün, sadece materyalistlerin temel ihtiyaçlarını tatmin etmek için yetersiz olmasından kaynaklandığını göstermemektedir. Bunun yerine, ihtiyaç duyulan tatminin memnuniyetle olan ilişkisi dolaylı bir rol oynamaktadır. Yüksek materyalistler kısmen daha az mutludur, çünkü sahip oldukları için memnun olmakta daha çok zorlanmaktadır.

Diğer çalışmalara benzer olarak Christopher, Saliba, Deadmarsh (2009)’ın ABD’de yaptıkları araştırma sonucunda, materyalizm ile psikolojik mutsuzluk arasındaki olumsuz etkinin belirli bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte güçlü materyalist değerler taşıyan insanların daha düşük seviyede mutluluk yaşadıkları bulunmuştur.

Ulaşılan sonuçlara göre, H_{1b} , H_{2b} , H_{2c} , H_{3a} , H_{3b} , H_{3c} , H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu hipotezlerin dışında yer alan H_{1a} , H_{1c} ve H_{2a} hipotezleri ise 0.05 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir.

Yapılan analizlerden sonra elde edilen yapısal eşitlik regresyon formülü ise şu şekilde oluşturulmuştur:

$$YD = 0.044B + 0.1 ME - 0.402MU - 0.114H - 1.932F$$

Formüle göre materyalist değerlerden başarı, merkezîyet, mutluluk, hedonik alışveriş ve faydacı alışveriş değişkenlerinin 1 değerini aldıkları varsayıldığında yaşam doyumunun -2.304 birimlik bir azalış göstereceği tespit edilmiştir. Diğer taraftan yaşam doyumu üzerinde materyalist değerlerden başarının 0.044 ve merkezîyetin 0.1 birimlik artışa, mutluluğun ise 0.402 birimlik bir azalmaya, hedonik alışverişin 0.114 ve faydacı alışverişin 1.932 birimlik bir azalmaya neden olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Materyalist değerler ile hedonik alışveriş ve faydacı alışveriş arasındaki ilişkinin yaşam doyumuna etkisinin incelendiği bu çalışmada; bahsi geçen değerlerin günümüz şartlarında tüketiciler açısından odak noktası olduğu yadsınamaz bir gerçeklik oluşturmaktadır. Bu kavramlar birbirini etkileyen ve birbirlerinden beslenen kavramlar olması nedeniyle önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Trakya Bölgesinde yer alan devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenler üzerinde yürütülmüştür. Çalışma öncelikle Türkiye kapsamında daha makro düzeyde planlanmış olup, veri toplama sürecinin zor ve uzun sürebileceğinden dolayı bir sınır belirlenip örneklem olarak Trakya Bölgesi seçilmiştir. Trakya Bölgesinin seçilme nedeni, tabakalı örnekleme yöntemi uygulanarak çalışma için yeterli örneklem sayısına ulaşabilme düşüncesidir.

Araştırma Trakya Üniversitesi'nden 267, Kırklareli Üniversitesi'nden 162 ve Namık Kemal Üniversitesi'nden 88 akademisyen olmak üzere toplam 517 akademisyen ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda öncelikle katılımcıların demografik özellikleri tanımlanmıştır. Araştırmaya katılan akademisyenlerin %48,4'ünün 31-40 yaş arasında olduğu, %51,6'sının kadın, %48,4'ünün erkek, %63,4'ünün evli, %52,6'sının doktora eğitim durumuna sahip olduğu, %33,1'inin öğretim görevlisi olduğu, %35,4'ünün 1-5 yıl arasında akademik personel olarak hizmet verdiği, %51,6'sının Trakya Üniversitesinde görev yapmakta olduğu ve %49,9'unun 4500-5500 TL kişisel gelire sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin demografik özellikleri incelendikten sonra verilerin yapılacak olan analizlere uygunluğu değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda değişkenlerin –özelliklerini kaybetmeden– geçerlilik ve güvenilirliklerinin ortaya çıkarılması ve YEM'e uygun hale getirilmesi amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak, belirlenen ölçeklerin faktörleşip faktörleşmediklerinin ortaya koyulabilmesi ve yapısal geçerliliğin belirlenebilmesi için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha sonra faktörleşmesi sağlanan değişkenlere, doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak ifadelerin ilgili boyutu açıklayıp açıklamadığı ortaya konulmuş ve yapısal geçerliliği ile güvenilirliği sağlanmış olan ölçeklerin YEM'e uygun olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında, materyalist değerler ile hedonik alışveriş ve faydacı alışveriş arasındaki ilişkinin yaşam doyumuna etkileri ortaya konmuştur. Araştırmaya konu olan değişkenlerin birbirlerine olan etkilerini ifade eden hipotez testleri sonuçlarına göre materyalist değerlerden merkezîyet ile hem hedonik hem de faydacı alışveriş arasında; mutluluk ile faydacı alışveriş arasında anlamlı ve

pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yani maddi nesnelere hayatında önem veren kişiler, hedonik ve faydacı alışveriş yaklaşımlarına karşı olumlu bir tutum sergilemektedir. Bununla birlikte hem materyalist değerlerin hem de hedonik ve faydacı alışverişin yaşam doyumu ile ilişkisi olduğu ortaya çıkmakta ve bu sonuçlar genellikle literatürdeki sonuçlarla paralellik göstermektedir.

Jiang, Sun, Liu, Pan (2016) ve Tsang, Carpenter, Roberts, Frisch, Carlise (2014) materyalizm ve mutluluk arasında ilişki olduğunu göstererek, materyalizm ve azalan yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi yüksek materyalistlerin yaşadığı memnuniyetin ve temel psikolojik ihtiyaçların azalmasıyla açıklamışlardır. Bununla bağlantı olarak güçlü materyalist değerler taşıyan tüketicilerin daha düşük seviyede mutluluk yaşadıklarını belirlemişlerdir.

Workman, Lee (2001) ve Li, Patel, Balliet, Tov, Scollon (2001)' in yapmış oldukları çalışmalarda ise materyalizmin başarı, merkezîyet ve mutluluktan oluşan alt boyutlarının psikolojik değişkenlerden etkilendiği ve alt boyutların farklı ülkelerdeki tüketiciler üzerinde farklı düzeylerde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamının Trakya Bölgesi olarak seçilmesinden dolayı araştırma sonuçlarının Trakya Bölgesi için değerlendirilmesi mümkün olabilecektir. Fakat araştırmaya katılan akademisyenlerin Türkiye genelinde benzer demografik özelliklere sahip olması diğer akademisyenler için de genelleme yapma imkânı vermektedir.

İleride yapılacak olan çalışmaların Trakya dışındaki diğer bölgelerde ve diğer tüketici grupları ile yapılması faydalı olacak ve bu çalışma ile karşılaştırma imkânı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpar, R., (2014). *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlilik- Güvenirlilik- SPSS'de Çözümleme Adımları İle Birlikte*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Babin, B. J., Darden, R. W. ve Griffin, M. (1994). Work and / or fun: measuring hedonic and utilitarian shopping value. *Journal of Consumer Research*, 20, 644-656.
- Belk, R. W. (1985). Materialism: traits aspects of living in the material World. *Journal of Consumer Research*, 12, 265-280.
- Bridges, E. ve Florsheim, R. (2008). Hedonic and utilitarian shopping goals: The online experience. *Journal of Business Research*, 61(4), 309-314.
- Byrne, B. M. (2010), *Structural Equation Modelling with Amos, Basic Concepts, Applications, and Programing*, New York: Routledge Taylor and Francis Group.

- Christopher, A. N., Saliba, L. ve Deadmarsh, E. J. (2009). Materialism and well-being: The mediating effect of locus of control. *Personality and Individual Differences*, 46(7), 682–686.
- Csikszentmihalyi, M. ve Halton, E. R. (1981). *The meaning of things: domestic symbols and the self*, New York: Cambridge University Press.
- Çelik, S. (2009). *Hazsal ve faydacı tüketim*, İstanbul: Derin Yayınevi.
- Diener, E. D., Emmons, R.A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 48(1), 71-75.
- Fitzmaurice, J., (2008). Splurge purchases and materialism. *Journal of Consumer Marketing*, 25(6), 332-338.
- Goldsmith, R. E., Flynn, L. R., ve Clark, R.A. (2011). Materialism and brand engagement as shopping motivations. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18(4), 278-284.
- Hair, J. F., Black, W. C. ve Babin, B. J. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*, Edinburgh: Pearson New International Edition.
- Jackson, V., Stoel, L. ve Brantley, A. (2011). Mall attributes and shopping value: Difference by gender and generational cohort. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18(1), 1-9.
- Jiang, H., Sun, P., Liu, Y. Ve Pan, M. (2016). Gratitude and late adolescents' school well-being: The mediating role of materialism. *Social Indicator Research*, 127(3), 1363–1376.
- Kasser, T. (2002). *The High Price of Materialism*, Cambridge: MIT Press.
- Kasser, T. ve Ryan, R. M. (1996). Further examining the american dream: differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280-287.
- Kilbourne, W.E. ve Pickett, G. (2008). How materialism affects environmental beliefs, concern, and environmentally responsible behavior. *Journal of Business Research*, 61(9), 885-893.
- Larsen, V., Sirgy, J.M. ve Wright, N.D. (1999). Materialism: the construct, measures, antecedents, and consequences. *Academy of Marketing Studies Journal*, 3(2), 78-110.
- Lins, S., Doka, A., Bottequin, E., Odabasic, A., Pavlovic, S., Merchan, A., ... Hylander, F. (2015). The effects of having, feeling, and thinking on impulse buying in european adolescents. *Journal of International Consumer Marketing*, 27, 414–428.
- Myers, D.G. (2012). *Exploring Social Psychology*, New York: McGraw Hill.

- Oppewal, H. ve Holyoake, B. (2004). Bundling and retail agglomeration effects on shopping behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 11(2), 61-74.
- Richins, L., M. (2017). Materialism pathways: the processes that create and perpetuate materialism. *Journal of Consumer Psychology*, 27(4), 480-499.
- Richins, L., M. ve Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316.
- Roy, R. ve Ng, S. (2012). Regulatory focus and preference reversal between hedonic and utilitarian consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 11, 81-88.
- Ryu, K., Han, H. ve Jang, S.S. (2010). Relationships among hedonic and utilitarian values, satisfaction and behavioral intentions in the fast-casual restaurant industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22, 416-432.
- Ryan, L. ve Dziurawiec, S. (2001). Materialism and its relationship to life satisfaction. *Social Indicators Research*, 55(2), 185-197.
- Scott, K. (2009). *Terminal materialism vs. instrumental materialism: Can materialism be beneficial?* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Oklahoma State University.
- Sirgy, J.M. (1998). Materialism and quality of life. *Social Indicators Research*, 43(3), 227-260.
- Solberg, E., Diener, E. ve Robinson, M. (2004). *Why are materialists less satisfied?*, Washington DC: American Psychological Association.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, New Jersey: Pearson.
- Tsang, J. A., Carpenter, T. P., Roberts, J. A., Frisch, M. B. ve Carlisle, R. D. (2014). Why are materialists less happy? The role of gratitude and need satisfaction in the relationship between materialism and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 64, 62-66.
- Watson, J. (2003). The relationship of materialism to spending tendencies, saving, and debt. *Journal of Economic Psychology*, 24(6), 723-739.
- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/materialism/> Erişim Tarihi 22.02.2019.

Araştırma Makalesi/Research Article

**TÜRKİYE’NİN I. DÜZEY BÖLGELERİNDE GÖÇ İSTATİSTİKLERİNİN
DEĞİŞİM ANALİZİ (2007-2017)**

*ANALYSIS OF CHANGE IN TURKEY'S LEVEL I REGIONAL MIGRATION
STATISTICS (2007-2017)*

Çiğdem ÜNAL*

Geliş Tarihi: 19.03.2019
Received

Kabul Tarih: 29.11.2012
Accepted

ÖZ: Göç olgusu, toplumların sosyo-kültürel, ekonomik, politik gibi tüm yapısı ile doğrudan ilişkili olan ve etkileyici bir olaydır. Göçün ölçülmesini sağlayan en temel araçların başında net göç miktarları ve net göç hızları gelmektedir. Bu veriler, başlangıçta bir sahanın nüfusunun artışı veya azalışındaki etkenleri açıklayan en önemli unsurlar olarak görülebilir. Ancak demografik yapıdaki ve mekânsal dağılımındaki değişimleri ortaya koyması açısından, göçün farklı şekillerde analiz edilmesi zorunluluğu vardır. Göç etkililiği ve göç devinim hızı bu ölçümlerden birisidir. Bu araştırmada Türkiye’nin I. Düzey Bölgelerinde, 2007-2017 yılları arasında yaşanan göç olgusunun önemli göstergelerinden olan, göç devinim hızı, göç etkililiği, nüfus devinim ile net göç hızları değişimleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu ölçümlere bağlı kalınarak Bölgelerin göç analizleri yapılmıştır. Son on yılın verilerine göre (2007-2017) *Güneydoğu, Ortadoğu, Kuzeydoğu ve Orta Anadolu Bölgelerinde* göç devinimleri genellikle negative yönlüdür. İç göçlerin nüfus değişimi üzerindeki etkisini ortaya koyan *Nüfus Devinim Hızında*; en yüksek nüfus devinimi Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde ortaya çıkmıştır. On veri döneminin ortalamasına göre, net göç etkililiği pozitif olan bölgelerin başında *İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara ve Batı Anadolu* gelmektedir. İstanbul’un son iki dönemine ait göç tablosunda bazı değişimler gözlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Göç etkililiği, göç devinim hızı, nüfus devinimi, analiz

ABSTRACT: Migration is an influential incident that is directly related with the socio-cultural, economic and political structures of the societies. The net amount of migration and the migration rate are the main tools that are used to measure the migration. These tools can be seen as the most important factors that explain the reasons of the decrease or the increase in a population. However, to be able to understand the changes in the demographic structures and in the spatial distributions, migrations have to be analyzed in different ways. Migration effectiveness and migration turnover rate are two of these different ways. In this research, the migration effectiveness, the migration turnover rate, population turnover and the net migration rates which are the important indicators of the migration in Turkey’s first level regions during the years between 2007 and 2017 are determined. Also, by using these indicators, migration analyses of the regions are done. According to the data obtained

* Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, cigdem.unal@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0515-495X

between 2007 and 2017, the migration turnover rates in the Southeast, Middle East, Northeast and Middle Anatolia regions are generally negative. The *Population Turnover Rate* which explains the effects of inner migrations on the population exchange shows that the highest population turnover occurs at the regions of Eastern Black Sea and Northeastern Anatolia. According to the average value of ten different data periods, Istanbul, West Marmara, East Marmara, Aegean and West Anatolian are the leading regions where net migration effectiveness is positive. Some changes are observed in the immigration charts of the last two periods of Istanbul.

Key Words: Migration effectiveness, migration turnover rate, population turnover, analysis.

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, ülke içi ve ülkeler arasında yaşanan göçler yeniden şekillenmeye başlamış ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde, mekânsal değişimle birlikte ekonomik yapıya da yeni bir düzen verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünde hızlı nüfus artışları ve işsizlik, sürekli bir sorun olmaya devam etmiştir. Bu duruma demografik dönüşümün sonuçları da eklenince, göçler hem ekonomik hem de toplumsal bir boyut kazanmıştır.

Göç olgusu, toplumların sosyo-kültürel, ekonomik, politik gibi tüm yapısı ile doğrudan ilişkili olan ve etkileyici bir olaydır (Mutluer, 2003;9). Bir ülkede iller arasında görülen ekonomik gelişme farklılığı, zamanla bölgeler arasında da belirgin bir farklılığa yol açabilir. Büyük kentlerde başlayan sanayileşme süreciyle, kırsal alanlardan bu şehirlere doğru göç hareketi başlamış ve yaşanan bu süreçte itici ve çekici faktörler etkili olmuştur. İtici faktörleri ekonomik, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel anlamdaki yetersizlikler, bazen de, zorunlu göç olarak adlandırılan savaş ve terör oluşturmaktadır. Çekici faktörler ise; iş olanakları, eğitim ve sağlık hizmetleri, daha iyi yaşam koşulları gibi unsurlardan oluşur. Çekim odağı olan kentlerin nitelik ve nicelikleri, mevcut toplumsal ve kültürel sistemlerin etkisi altında şekillenmiş, farklılaşmış ekonomik gelişmişlik derecelerine sahiptir. Farklı coğrafyalarda, farklı mekânsal görüntüler ortaya koyan bu yerleşmeler yaşanan göç olgusuyla değişime uğramakta ve daha karmaşık bir görünüm sergilemektedirler.

Türkiye’de iç göçlerle birlikte kentleşme çok hızlı bir şekilde artmaktadır. TÜİK’in yayınlamış olduğu son on yılın verilerine bakıldığında her yıl yaklaşık 2 milyon kişinin iç göç hareketine katıldığı görülmektedir. Bölgesel farklılıklardan kaynaklanan bu göç aynı zamanda yeni bölgesel farklılıklara da neden olmaktadır. Yakar’ın yaptığı araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’de 2013 yılı itibariyle ikamet ettiği ilde kayıtlı olmayan 30.587.822 kişi (%40,1) bulunmaktadır. Bu değer, her 10 kişiden 4’ünün en az bir defa iller arasında yer değiştirdiğini, daha doğrusu nüfusa kayıtlı olduğu yerde yaşamadığını göstermektedir (Yakar, 2015; 36). 2017

yılında tarafımızdan yapılan bir araştırmada “İstanbul, İzmir ve Ankara’da net göç hızının ekonomik sorunlara bağlı olarak yıllar arasında belirli oranlarda dalgalanma gösterdiği; son yıllarda Ankara ve İzmir’in net göç hızının belirli oranlarda yükseldiğini, buna karşılık İstanbul’da ise bir düşüş olduğu” sonucuna ulaşılmıştır (Ünal, 2017;136).

Göçün ölçülmesini sağlayan en temel araçların başında net göç miktarları ve net göç hızları gelmektedir. Başlangıçta bir sahanın nüfusunun artışı veya azalışındaki etkenleri açıklayan en önemli unsur olarak görülse de; demografik yapıdaki ve mekânsal dağılımındaki değişimleri ortaya koyması açısından, göçün farklı şekillerde analiz edilmesi zorunluluğu ortaya çıkar. Örneğin bir sahada, gelen ve giden nüfus sayısı çok yüksek olmasına rağmen; net göç hızı düşük görülebilir. Bu durumda göç devinim hızının hesaplanması analizi daha doğru sonuca götürür. *Göç devinim hızı*, Brüt göç miktarı ile net göç miktarının oranlamasıyla elde edilir. Dennet ve Stillwell(2008;28)¹; şimdiye kadar kullanılan net göç değişkenleri (miktarlar ve oranlar) nüfusun istikrarının bir ölçüsü olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak doğal doğum ve ölüm gibi bileşenlerin değişmesinin de, iç göçler üzerindeki etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir.

Göçün ölçüldüğü bir diğer yöntem, göç etkililiği oranıdır. Bu yöntem aslında iç göçlerin toplamını anlatmaktadır. Basitçe ifade edildiğinde göç etkililiği, net göç miktarının brüt göç miktarına bölünmesiyle bulunur ve elde edilen rakam yüz ile çarpılır (Özgür, 2010;56).Net göç miktarı, göçü, toplam nüfusa göre standartlaştıran bir ölçektir, bu yüzden çok ideal değildir. Net göç; gelen nüfustan giden nüfusun çıkarılmasıyla elde edilir. Brüt göç ise bir yere gelenlerle o yerden ayrılanların toplamını ifade etmektedir. Ancak göç etkililiği, net göç ve brüt göç arasındaki bu ilişkiyi ortaya koyması açısından önemlidir (Stillwell ve Hussain, 2010;1383).

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmada Türkiye’nin I. Düzey Bölgelerinde², 2007-2017 yılları arasında yaşanan göç olgusunun önemli göstergelerinden olan; göç devinim hızı ve

¹Chromeextension://oemmnrcbldboiebfnladdacbfmadadm/https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/ Erişim tarihi: 19.02.2019.

²Ülkemizin sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili her türlü istatistik veriyi elde etme işi yasayla kendisine verilen Devlet İstatistik Enstitüsü, bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistik veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması yapmıştır. “Büyük İstatistik Bölgeler” olarak nitelendirdiğimiz

göç etkinliğinin değişim analizi ortaya konulmuş, nüfus devinim ile net göç hızları arasındaki ilişkiler saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın veri kaynaklarını TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminde yayımlanmış olduğu 2007-2017 dönemi göç istatistikleri oluşturmuştur. I. Düzey (12 bölge) bazında yayınlanan istatistik veriler önce tabloleştirilmiş, sonra her bölge ve her dönemin ayrı ayrı; göç devinim ve nüfus devinim hızı ile göç etkinlikleri hesaplanmıştır. Elde edilen verilerle, hem her bölgenin son on yıllık döneme ait değişimini ortaya konulmuş hem de bölgeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların değişimi analiz edilmiştir.

Göç devinim hızı; $MTR = [(M1+M2):(M1-M2)] \times 100$

Göç etkinliği; $MER = [(M1-M2):(M1+M2)] \times 100$

Nüfus devinim hızının hesaplanmasında; $NDH = [(M1+M2) : TN] \times 100$

Formülleri kullanılmıştır. MTR: Göç devinim hızı, MER: Göç etkinliğini, M1 Gelen nüfusu yani bir sahanın aldığı göçü, M2 Giden nüfusu yani bir sahanın verdiği göçü, TN ise toplam nüfusu ifade etmektedir.

Göç olgusunun ortaya konulmasını sağlayan çeşitli yöntemlerin olduğunu daha önce ifade etmiştik. Özellikle içeriye ve dışarıya göç hızlarının hesaplanmasında; bir yerden ayrılan ve o yere dışarıdan gelen nüfus arasındaki bağlantıyla "net göç" değerlerine ulaşılır. Gelen nüfustan giden nüfus çıkarıldığında net göç miktarı bulunur. Çıkan değerler negatif ise; gelen nüfusun giden nüfustan daha az olduğu; pozitif ise gelen nüfusun giden nüfustan daha fazla olduğu sonucuna ulaşılır. Net göç miktarlarının yıl ortası nüfusa bölünüp 100 veya 1000 ile çarpılması sonucunda net göç hızı elde edilir. Ancak bu rakamlar, göç hareketinin büyüklüğünü ortaya koyma açısından yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada, Bölgelerdeki göçün boyutlarını daha net biçimde gösterebilmek için *göç devinim ve göç etkinliği* hesaplanmıştır.

Hem gelen nüfusun hem de giden nüfusun fazla olduğu bazı bölgelerde; göçe katılanların sayısının yüksek olmasına rağmen net göç oranları düşük çıkmaktadır. Örneğin İstanbul Bölgesinde 2017-2017 yılından net göç miktarı 839 bin kişinin üzerinde olmasına rağmen net göç hızı %0,7 olarak hesaplanmıştır. Buna karşılık aynı tarihte Batı Marmara Bölgesinde net göç miktarı 243 bin kişi iken; net göç hızı %10,1'dir. Dolayısıyla gelen ve giden nüfus arasındaki farkın belirlenmesi ve bu açıdan göçün boyutlarının ortaya konulması için göç devinim hızı hesaplanması önemlidir. Bunun dışında araştırmada, Bölgelerdeki göç hareketlerinin nüfus değişimi üzerindeki etkisini daha iyi ortaya koyabilmek Plane ve Rogerson, (1994;99) tarafından geliştirilen "göç etkinliği" hesaplama yöntemi

"Düzey 1" ler, alt istatistik bölgelerinin (Düzey 2'lerin) gruplandırılması sonucu belirlenmiş olup, toplam 12 adettir (Özçağlar,2003;11).

kullanılmıştır. Bu hesaplama yöntemiyle de; Bölgelere yapılan toplam göçlerin nüfusu yeniden dağıtmada nasıl etkili olduğunu belirlenmeye çalışılmıştır. Göç etkililiğinde elde edilen değerler +100 ile -100 arasında değişmektedir. Pozitif veya negatif yüksek bir değer elde ediliyorsa bunun anlamı net göçler, nüfusun yeniden dağılımında etkili ve belirleyici olmaktadır. Eğer sıfıra yakın değerler elde ediliyorsa nüfusun yeniden dağılımında sınırlı ve daha az etkili olduğu anlaşılmaktadır. Göç etkililiği net göç oranı ile yüksek korelasyon göstermektedir (Yakar, 2012;746).

3. BULGULAR

Göçün meydana getirdiği hareketliliğin nüfusun değişimi üzerinde etkisinin net göç veya net göç hızı ile tespit edilerek buna göre değerlendirmeler yapılması doğru sonuçlara ulaşmak için yetersizdir. Çünkü göç iki yönlü bir hareket olup, bir sahanın hem aldığı hem de verdiği göçle mevcut nüfusunda birtakım değişim meydana gelir. Buradan hareket edildiğinde her hangi bir sahadaki göçün nüfusun üzerine etkisini ortaya koymak için sahanın aldığı ve verdiği göçün tamamının saha nüfusuna bölünmesiyle tespit etmek mümkündür. Türkiye’de çok fazla kullanılmayan nüfus devinim yöntemi İngiltere, ABD, Avustralya, Kanada gibi ülkelerde yaygın şekilde kullanılmakta ve böylece göçlerin yerleşim birimlerindeki nüfus değişimini etkileri belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan nüfus devinim oranı ikamet hareketliliğinin yüksek olduğu Türkiye gibi ülkelerde göç hareketinin, nüfusun yapısı ve miktarının ne düzeyde etkilediği veya değiştirdiğinin belirlenmesi yönünden önem taşımaktadır (Birinci, 2017;85).

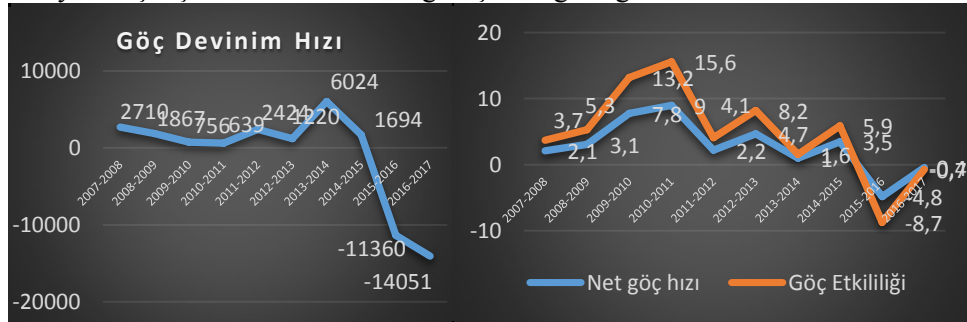
3.1. İstanbul Bölgesi (TR1)

İstanbul Bölgesi’nde 2007 yılında göç devinim hızı %2710 olarak gerçekleşmiştir. Bölge içinde gerçekleşen bu göç hareketliliğinin 2011 yılına kadar giderek azaldığı; 2010-2011 döneminde %639’a gerilediği görülmektedir. Yani bu tarihte Bölge dışına göç eden nüfus toplam göç nüfusuna oranla daha azalmıştır.

Harita 1. TÜİK 1. Düzey Bölgeleri ve kapsamına dahil edilen iller.

2013-2014 dönemine kadar dalgalı bir seyir izleyen göç devinimi, bu tarihlerde son on yılın en yüksek hareketliliğine ulaşmıştır. Ancak bu tarihlerden itibaren azalış seyrine yönelmiş ve 2016 tarihinden itibaren eksi değerler göstermiştir (Tablo 1). 2016 yılında ülkemizde yaşanan 15 Temmuz Darbe Girişiminin; ülke içi göçlerde bir tedirginlik yarattığı sorusunu akla getirebilir. Bun tarihi kapsayan dönemde insanların göç hareketine katılmadıkları giden nüfusun gelen nüfustan daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak bu konuda yapılacak detaylı bir çalışma bize bu tahmini görüşün doğruluğu hakkında fikir verebilir.

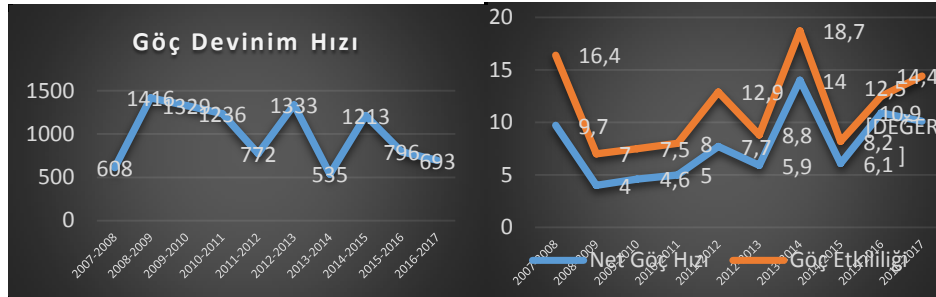
Şekil 1. İstanbul göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı (%) 2007-2017 TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

İstanbul Bölgesinde net göç hızını (%) ve göç etkililiğini gösteren Şekil 1'deki grafik incelendiğinde, her ikisinde de dönemler arasında azalış ve artışlarının birbirine paralel seyir izlediği görülmektedir. Net göç hızını arttırdığı dönemlerde göç etkililiği oranları da artmış azaldığı dönemlerde azalış

göstermiştir. Göç etkililiğinin en yüksek olduğu dönem (%15,6) 2010-2011 yılına, en düşük olduğu dönem ise 2015-2016 yılında (- 8,7) olarak hesaplanmıştır (Tablo 2). Aynı tarihte net göç hızı da %0-4,8 ile son on yılın en düşük seviyesini oluşturmuştur. İstanbul Bölgesinde dalgalı bir seyir izleyen göç hareketliliğinin giderek azaldığı, göç etkililiği negatif değerlerinin sürdürdüğü sürece; bu bölgenin göç alma kapasitesini yavaş yavaş doldurduğu ihtimalini ortaya koymaktadır.

3.2. Batı Marmara Bölgesi (TR2)

Batı Marmara Bölgesinde göç devinim hızları (Şekil 2) İstanbul kadar yüksek seyretmemiştir. Negatif değerlerin hiç görülmediği Bölgede en düşük devinim hızı 2013-2014 dönemindedir. Bu tarihlerde %535 oranında gerçekleşen göç devinimi, 2008-2009 yılları arasında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Göç devinimi diğer bir ifadeyle gelen giden nüfus arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Devinim hızı yükseldikçe gelen nüfus ile giden nüfus arasındaki farkın azlığı ortaya çıkar. Bu ifadeden yola çıkıldığında 2008-2009 dönemi Batı Marmara'da gelen ve giden nüfus arasındaki farkın en az olduğu yıl olarak ortaya çıkmaktadır. 2015-2016 döneminde İstanbul'da olduğu gibi göç devinimi düşmeye başlamış, düşüş daha sonraki yılda da devam etmiştir. Ancak negatif değerlerin görülmemesi Bölgeye göç edenlerin sayısının, giden nüfustan hep daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

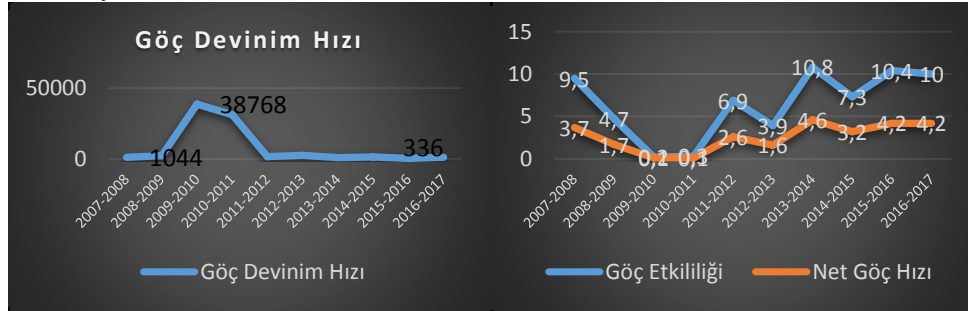

Şekil 2. Batı Marmara Bölgesi göç devinim hızı, göç etkililiği(%) net göç hızı (%) 2007-2017. TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Göç deviniminin düşük olduğu dönemlerde, göç etkililiği yüksektir. Batı Marmara bölgesinde göç deviniminin en düşük yani gelen nüfusla giden nüfus arasındaki farkın en yüksek olduğu 2013-2014 yılında; göç etkililiği en yüksek seviyesine ulaşmış yani nüfus değişiminde bir artış (%18,7) yaşanmıştır. Zaten bu tarihlerde net göç hızı da en yüksek (%14) seviyesindedir. 2015-2016 yılında her ikisinde de düşüşler görülür, ancak 2016-2017 yılında göç etkililiği yükselirken; net göç hızında nispi bir azalış dikkati çekmektedir (Şekil 2).

3.3.Ege Bölgesi (TR3)

Ege Bölgesinde 2007-2017 yılları arasında en yüksek devinim; gelen ve giden nüfus arasındaki farkın azaldığı dönemin 2009-2011 yılları arasına tekabül ettiği görülmektedir(Şekil 3). 2009-2010 arasında sahada 370 bin kişinin göçe katıldığı; gelen giden arasındaki farkın 955 kişi, aynı şekilde 2010-2011 döneminde 383 bin kişinin göçe katıldığı aradaki farkın ise 1225 kişi olduğu görülmektedir. Diğer yıllara bakıldığında devinimin birbirine yakın değerlerde seyretmekte yani gelen ve giden nüfus arasındaki farkın daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir

Şekil 3. Ege Bölgesi göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017 TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

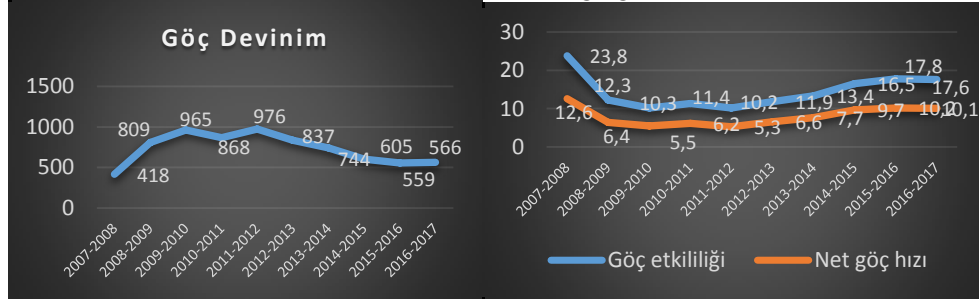
Diğer yıllarda gelen ve giden nüfus arasındaki fark çoğunlukla 30 binin üzerindedir. Örneğin bu fark 2013-2014 yılında 46 bin, 2015-2017 döneminde ise 43 bin civarındadır.

Göç etkililiği grafiği (Şekil 3) incelendiğinde değerlerin %0,2 ile 10,8 arasında değiştiği görülmektedir. 2007-2008 yıllarında göç etkililiği %9,5 iken, göç değişimindeki hareketlilik 2009-2010 yıllarında azalarak %0,2, 2010-2011'de %0,3'e gerilemiştir. Göç edenlerin nüfusun yeniden dağılımında en etkili ve belirleyici olduğu dönem; göç etkililiğin (%10,8) ve net göç hızının (%4,6) en yüksek olduğu 2013-2014 dönemidir. İstanbul, 2010-2011 yılında en yüksek göç etkililiğine (%15,6) ulaşırken Ege Bölgesi aynı tarihte en düşük (%0,3) seviyelerinden birini yaşamış ve bu tarih, nüfus değişiminin en azaldığı dönem olmuştur.

3.4.Doğu Marmara Bölgesi(TR4)

İlgili grafik incelendiğinde (Şekil 4) Doğu Marmara'da göç devinim hızının Ege ve Batı Anadolu Bölgesinde olduğu gibi hep pozitif değerler gösterdiği ve Bölgenin aldığı göç miktarının, verdiği göçten fazla olduğu görülmektedir. En düşük göç devinimi 2007-2008 yılındadır (%418), bu tarihlerde göçe katılanların toplamı 343 bin kişi civarında olup gelen kişi sayısı giden nüfustan 82 bin daha

fazladır. Daha sonraki yıllarda bu miktar çoğunlukla 40-50 bin arasında gelen nüfusun lehine seyretmiştir. 2014-2017 arasında göç devininim hızının azaldığı ve gelen giden arasındaki farkın yine arttığı, TÜİK göç istatistikleri incelendiğinde gelen nüfusun çoğunlukla 70 bin daha fazla olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Doğu Marmara göç devininim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017.TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

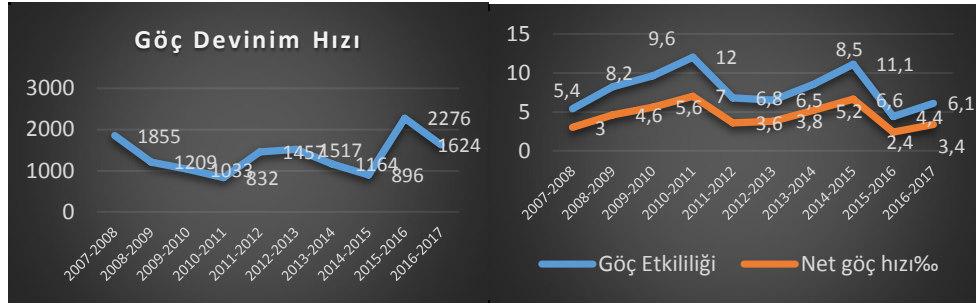
Göç etkililiği en yüksek değerine %23,8 ile 2007-2008 yılında ulaşmış ve nüfus değişiminde en büyük hareketlilik bu tarihte yaşanmıştır. Bir sonraki dönemde göç eden sayısında nispi bir yükseliş görülse de göç etkililiği % 50 azalarak %12,3'e gerilemiştir. Gerçekten de bu tarihte göç devimi arasındaki farkın da 42 bin kişiye gerilediği görülmektedir. Göç etkililiği 2014 yılına kadar nispi oranlarda bir dalgalanma göstermiş ancak 2014 yılından itibaren net göç hızıyla birlikte yükselişe geçmiştir. 2015-2016 arasında Göç etkililiği % 17,8, net göç hızı 10,2'ye yükselmiştir. Bu tarihlerde net göçü ve göç etkililiği en düşük seviyesine inen İstanbul Bölgesinden Doğu Marmara Bölgesine bazı göçlerin olduğu düşünülebilir.

3.5.Batı Anadolu Bölgesi (TR5)

Batı Anadolu Bölgesinde göç devininim hızı grafiği incelendiğinde (Şekil 5), göç hareketine katılan insan sayısının belirli tarihlerde bir azalış eğilimi gösterdiği görülse de; son on yıl içerisinde çok büyük değişimler göstermeden belirli bir artış içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Bölgede göç katılanların sayısı genellikle 370 bin ile 450 bin arasında değişmektedir (tüik.gov.tr). Gelen ve giden arasındaki farkı en iyi şekilde yansıtan göç devininim hızında, en yüksek farkın 2010-2011 ve 2014-2015 yıllarına rastladığı görülmektedir. Bölgenin gelen ve giden göç tabloları incelendiğinde her iki dönemde de Bölgeye göç eden nüfusun, giden nüfustan yaklaşık 50 bin kişi daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Göç devininim değerlerinin hep pozitif olması sahanın göç alma eğiliminin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Ankara, Konya ve Karaman illerinin yer aldığı bu bölgenin göç alma eğiliminin yüksek olduğu göç etkililiği ve net göç hızı verilerinde de açıkça

bellidir. 2010-2011 dönemi sahada göç etkililiğinin en yüksek olduğu dönemdir, bu tarihte göç etkililiği %12 olarak hesaplanmıştır. 2014-2015 yine göç etkililiğinin en yüksek olduğu (%11,1) döneme tekabül eder ki, söz konusu bu iki tarihte aynı zamanda net göç hızları da en yüksek seviyelerine ulaşmıştır.

Şekil 5. Batı Anadolu göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017 TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

3.6.Akdeniz Bölgesi (TR6)

Akdeniz Bölgesi'nin göç devinim grafiği (Şekil 6) genel olarak değerlendirildiğinde, göçe katılanların toplam sayısının yüksek olduğu, ancak belirli tarihlerde Bölgeye göç edenlerin sayısının; Bölgeden göç edenlerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Pozitif yönlü değerlendirmede gelen sayısının giden sayısından en yüksek olduğu 2007-2008 iken, giden sayısının gelen sayısından en yüksek olduğu tarih 2011-2012 dönemine rastlamaktadır (göç devinim hızı %-3832). Göç devinim hızında rakam büyüdükçe gelen ve giden arasındaki nüfus farkının azaldığı daha önce ifade edilmişti. 2015-2016 göç sayım döneminde göç deviniminin iyice azaldığı ve gelen giden nüfus sayısı toplamında makasın kapandığı görülmektedir (fark -294 kişidir).

Şekil 6. Akdeniz Bölgesinde göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017. TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Bölgede 2007-2011 yılları arasında pozitif yönlü göç etkililiği görülürken, bu tarihlerden itibaren nüfus değişiminde negatif yönlü göçler başlamıştır. Nüfus değişiminde en yüksek göç etkililiği %4,9 ile 2007-2008, en düşük göç etkililiği ise -2,7 ile 2010-2011 yıllarındadır. Akdeniz Bölgesinde değerlendirmeye aldığımız yıllar içinde net göçü en yüksek seviyesine 2007-2008 yılları arasında erişmiştir. Bu dönemde diğer yıllara göre, bölgeye göç edenlerin sayısı bölgeden göç edenlerden daha yüksektir.

3.7.Orta Anadolu Bölgesi (TR7)

İller bazında değerlendirildiğinde, Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri Sivas, Yozgat illerini kapsayan Orta Anadolu Bölgesinde göç devinimi hep negatif yönlü eğilim gösterdiği görülür. Orta Anadolu Bölgesinin 2007-2014 yılları arasındaki göç devinim hızı %-660 ile -1300'ler arasında değişmektedir (Şekil 7). En düşük değer 2007-2008 arasındadır ve bu gelen göç ile giden göç arasındaki farkın en yüksek olduğu dönemi işaret etmektedir (Tablo 1). TÜİK'in göç verileri incelendiğinde bu tarihlerde net göç miktarının 226 bin civarında olduğu³, gelen – giden arasındaki farkın ise -34 bini aştığı görülmektedir. Yani bu tarihte bölge aldığı göçten daha fazlasını vermiştir.2015-2016 yılında göç deviniminin -62785'e gerilediği ve bu tarihte gelen-giden göç arasındaki farkın sadece -371 kişiye gerilediği görülür. Kısacası bu tarihte sahadan ayrılmak isteyenlerin oranı gelenlere nispeten azalmıştır.

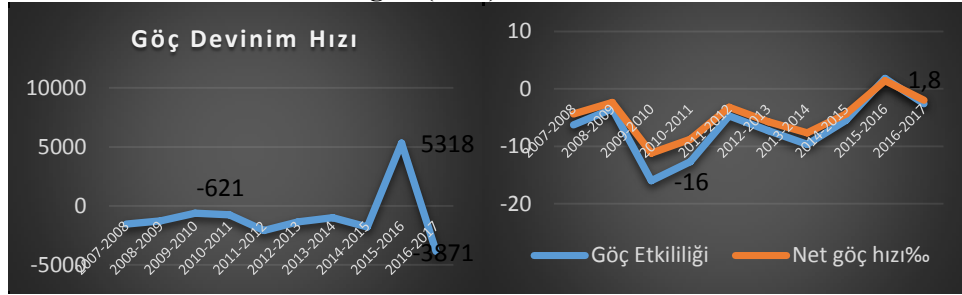
Şekil 7. Orta Anadolu göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(‰) 2007-2017. TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Nüfus değişimindeki hareketliliği ortaya koyan göç etkililiği verileri incelendiğinde; göç etkililiğinin hep negatif değerler gösterdiği, yani Bölgenin aldığından daha fazla göç verdiği görülür. En düşük değerler (-15,1 ve -14,3) 2007-2008 ile 2010-2011 tarihlerindedir (Tablo 2). En yüksek göç etkililiği ise 2015-2016 döneminde olup; sahadan göç edenlerin sayısında önemli ölçüde azalışlar

³ Net göç miktarları tabloları çok kapsamlı olduğundan bu araştırmada ayrı bir tablo halinde verilmemiştir.

görüldüğü için (bir önceki yıl sahadan göç eden kişi sayısı 25 bin kişidir), göç etkililiği ve net göç hızı yükselmiştir.

3.8.Batı Karadeniz Bölgesi (TR8)

Şekil 8. Batı Karadeniz göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017. TÜİK verilerinden hesaplanmıştır

Batı Karadeniz Bölgesi de, Akdeniz Bölgesinde olduğu gibi göç devinimleri hep negatif değerlere sahiptir (Şekil 8). Zonguldak, Sinop, Çorum, Amasya, Çankırı, bu Düzey Bölgesinde yer alan illerden bazılarını oluşturmaktadır. 2015-2016 dönemine kadar göç devinim hızları birbirine yakın değerlerde seyrederken, bu tarihte hızla yükselmiştir. Bu tarihe kadar verdiği göç aldığından daha fazla iken, bu dönemde verdiği göç aldığından daha fazla göç almış; hem gelen giden arasındaki fark azalmış hem de göç devinimi pozitif yön almıştır. Bölgeye göç eden kişi sayısının yıllık ortalamaları genellikle 300 binin üzerindedir. Gelen-giden arasındaki farkın en yüksek olduğu 2009-2010 döneminde, Bölgenin net göç miktarı 315 bin civarında iken; giden nüfusun gelenden 50 binden daha fazla olduğu görülür. Kısacası bölge en yüksek göçü 2009-2010 tarih aralığında vermiştir.

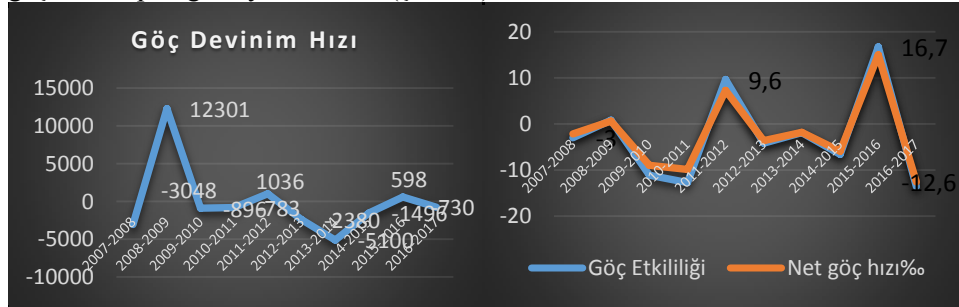
Batı Karadeniz Bölgesinde net göç hızları, 2015-2016 hariç diğer yıllarda hem negatif yönlüdür. Yani Bölge'den göç edenlerin sayısı daha yüksektir. Nüfus değişimindeki en düşük (%-16) göç etkililiği hızı 2009-2010, en yüksek göç etkililiği 2015-2016 dönemindedir (%1,8).

3.9.Doğu Karadeniz Bölgesi (TR9)

Doğu Karadeniz Bölgesi göç devinim hızı yıllar itibariyle değişkenlik göstermiş, bazı yıllar pozitif bazı yıllar ise negatif değerler sergilemiştir (Tablo 1). Göç deviniminin en yüksek tarih 2008-2009 döneminde gelen giden nüfus arasındaki fark gelenlerin lehine bir tablo oluşturmuştur. Bu tarihte bölgeye göç edenlerin sayısı, bölgeden göç edenlerden daha fazladır. Bölgenin aldığı göçün verdiği göçten fazla olduğu diğer tarihler ise 2011-2012 ve 2015-2016 yıllarıdır. Göç deviniminin en düşük olduğu 2015-2016'da gelen ve giden arasındaki farkta en yüksek seviyeye ulaşmıştır. TÜİK göç verileri incelendiğinde, Bölgenin yıllık

genel göç miktarı 180 bin ile 245 bin arasında değiştiği görülmektedir. Bu dönemde gelen giden arasındaki fark 39 bin kişi ile pozitif bir görüntü ortaya koymuş, yani bu tarihte aldığı göç verdiğiinden 39 bin daha yüksek olmuştur.

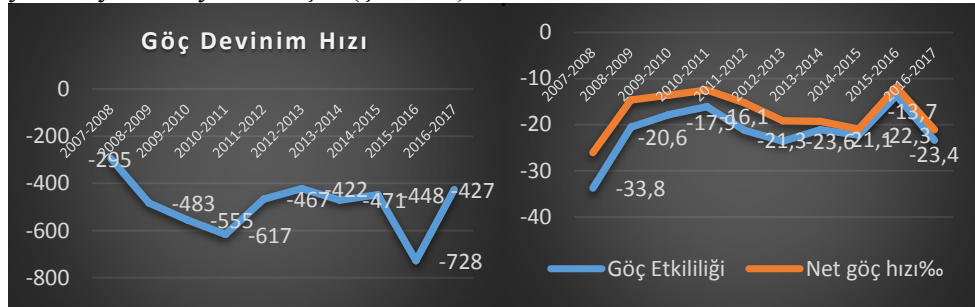
Nüfus dağılımındaki hareketliliğinin ifadesi olan göç etkililiğinin en yüksek değerine 2015-2016 yılında erişilmiştir (%16). Aynı tarihte net göç hızı %15 civarındadır. Bu tarihte nüfus değişiminde artış ortaya çıkmış, net göç miktarı da 39 bin kişi olmuştur. 2008-2009 ve 2011-2012, Doğu Karadeniz Bölgesinin nüfus değişiminde artışının ortaya dönmeleridir. Diğer yıllarda ise nüfus değişimi ve net göç hızı hep negatif yönündedir (Şekil 9).

Şekil 9. Doğu Karadeniz göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017. TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

3.10.Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (TRA)

Göç devinim hızı Kuzeydoğu Anadolu'da son on yılda hep negatiftir, yani göç eden nüfus gelenden daha yüksektir. Gelen giden arasındaki en yüksek farklar; 2007-2008 ve 2014-2015 yıllarında görülür. İlgili grafik incelendiğinde (Şekil 10), Bölgede zaten yüksek olan göç deviniminin 2011 yılından itibaren giderek daha da arttığı, 2015-2016 yılında nispi bir azalışın ortaya çıktığı gözlene de 2016-2017 yılında yeniden yükselmiştir (Şekil 10).

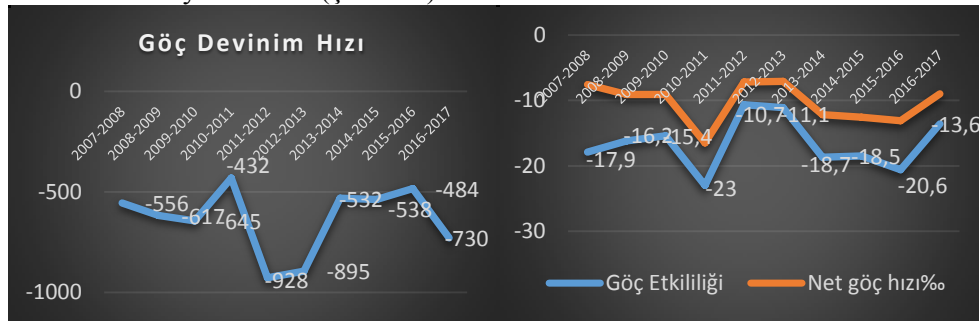

Şekil 10. Kuzeydoğu Anadolu göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

TÜİK'in ilgili yıllara ait göç verileri incelendiğinde gelen ve giden nüfus arasındaki en yüksek farka 2007-2008 tarihinde ulaşılmıştır, bu tarihte net göç miktarı -58 bin, en düşük olan 2015-2016 tarihinde ise -26 bin kişidir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerini kapsamaktadır. Bölgede, nüfus değişiminde sürekli bir azalış olduğu için, göç etkililiği ve net göç verileri de negatif yönlüdür. 2007-2008 tarihinde daha düşük olan göç etkililiğinin, 2011-2012'ye kadar artış gösterdiği; sonraki yıllarda belirli bir seviyede ilerlediğini ve 2015-2016 döneminde diğer bölgelerde olduğu gibi burada da göç etkililiğinin en yüksek seviyesine ulaştığı tespit edilmiştir. Ancak buna rağmen Bölgede hem göç etkililiği hem de net göç hızı hep negatif yönlü olmaktan kurtulamamıştır.

3.11.Ortadoğu Anadolu Bölgesi (TRB)

Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu'da olduğu gibi, göç devinim, göç etkililiği ve net göç hızı hep negatif olan bir diğer Bölgemizdir. En yüksek göç devinimi Kuzeydoğu Anadolu'da 2007-2008'e ait iken bu bölgede en yüksek devinim hızının 2010-2011 dönemine (-432) aittir. Bu tarihte bölge göç hareketliliğinde; net göç miktarının en yüksek seviyesine ulaştığı ve gelen ile giden arasındaki farkın da -61 bin kişi civarında olduğu tespit edilmiştir. Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri'nin yer aldığı Bölgede, en düşük fark ise 2012-2013 yılına aittir (Şekil 11).

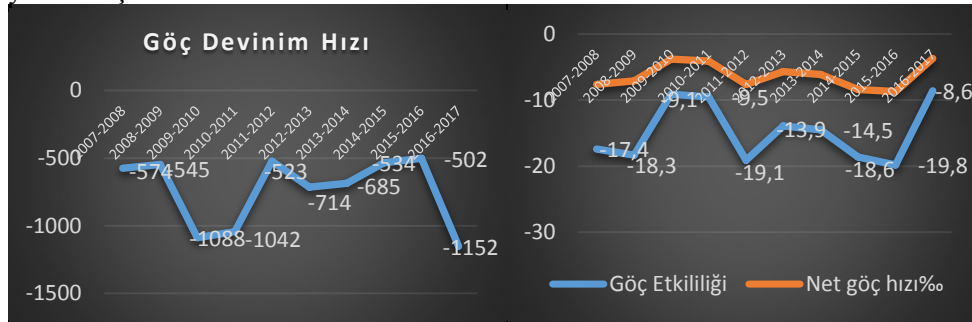
Şekil 11. Ortadoğu Anadolu göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017. TÜİK verilerinden hesaplanmıştır

Göç etkililiği ve net göç hızlarının en yüksek olduğu 2011-2013 döneminde; göç etkililiği %-10,7 ve -11,1, net göç hızı ise %-7,2 ve -7,1 olarak hesaplanmıştır. Bu tarihler göç etkililiği açısından bölgede hareketliliğin en az olduğu süreci ifade etmektedir.

3.12.Güneydoğu Anadolu Bölgesi (TRC)

Güneydoğu Anadolu'da göç deviniminin en yüksek olduğu tarih 2015-2016 dönemindedir. Ülkenin diğer Bölgelerinde bu tarihte insanlar göç etmekte tereddüt

yaşadıkları için göç devinimleri, daha önceki yıllara göre daha düşüş gösterirken; Güneydoğu Anadolu'da aksine artış göstermiştir. Bu tarihte bölgeden göç eden kişi sayısı önceki yıllara göre artmış ve gelen giden nüfus arasındaki fark -73 bine yükselmiştir.

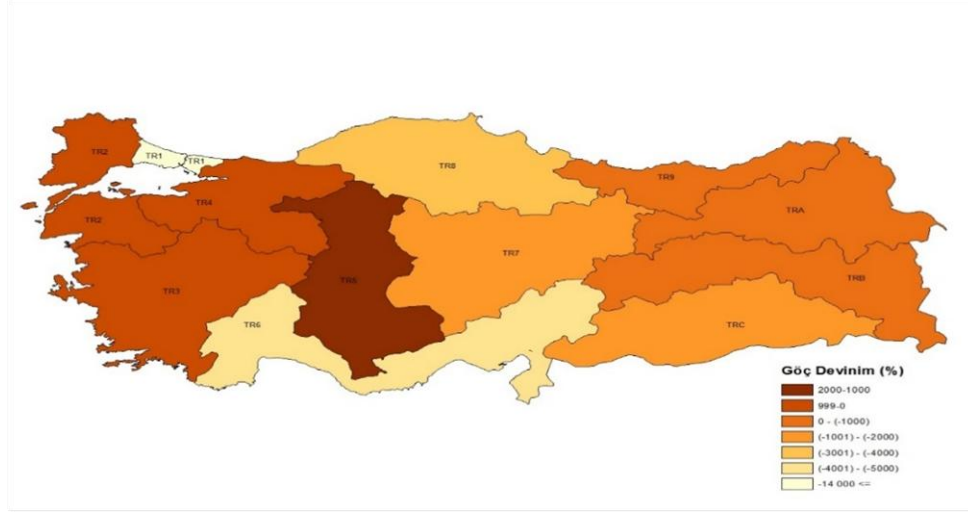
Şekil 12. Güneydoğu Anadolu göç devinim hızı, göç etkililiği (%) net göç hızı(%) 2007-2017.

En yüksek göç etkililiği (%8,6) 2016-2017, en düşük göç etkililiği (%19,8) ise 2015-2016 yıllarıdır. Diğer Doğu bölgelerinde olduğu gibi burada da göç devinim, göç etkililiği ve net göç hızları hep negatiftir. Her ne kadar nüfus değişiminde hep bir azalış eğilimi varsa da; 2008 yılından itibaren yıllar arasında değerler arasında belirgin farkların ortaya çıktığı görülmektedir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Göç devinin hızının, brüt göç miktarı ile net göç miktarının oranlamasıyla elde edildiğini ve çıkan rakam büyüdükçe, bölgeden ayrılan nüfus ile bölgeye gelen nüfus arasındaki kişi sayısının azaldığını ortaya koyar. Tablo 1'de verilen Bölgelerin göç devinimi hızları incelendiğinde; I. Düzey Bölgelerini göç devinin hızı negatif ve göç devinin hızı pozitif olan bölgeleri diye ayırmak gerekir. Son on yılın verilerine göre (2007-2017) Güneydoğu, Ortadoğu, Kuzeydoğu ve Orta Anadolu Bölgeleri göç devinimleri hep negatif olmuştur. Batı Karadeniz 2015-2016 yılına kadar hep negatif yönlü göç devinin hızına sahip iken, bu tarihte pozitif bir durum sergilemiştir. Akdeniz Bölgesi göç devinin hızı bazı yıllar negatif bazı yıllar pozitif değerlerle çok istikrarlı bir gidişat sergilememiştir. Batı Anadolu, Doğu Marmara, Ege, Batı Marmara ise göç devinin hızı hep pozitif olmuş, yani göç eden nüfus gidenden hep fazla olmuştur. İstanbul bölgesi ise son iki döneme kadar pozitif göç devinin hızına sahip iken; 2015 yılından itibaren ibre tersine dönmüş ve İstanbul'dan göç edenlerin sayısı gelenlerden daha fazla olmuştur. Göç devinin hızında en fazla salınım gösteren Bölgeler; Akdeniz, Orta Anadolu ve Ege olurken; en az salınım gösterenler ise Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Doğu Marmara olmuştur. 2016-2017 göç devinin hızına göre çizilen Harita 2

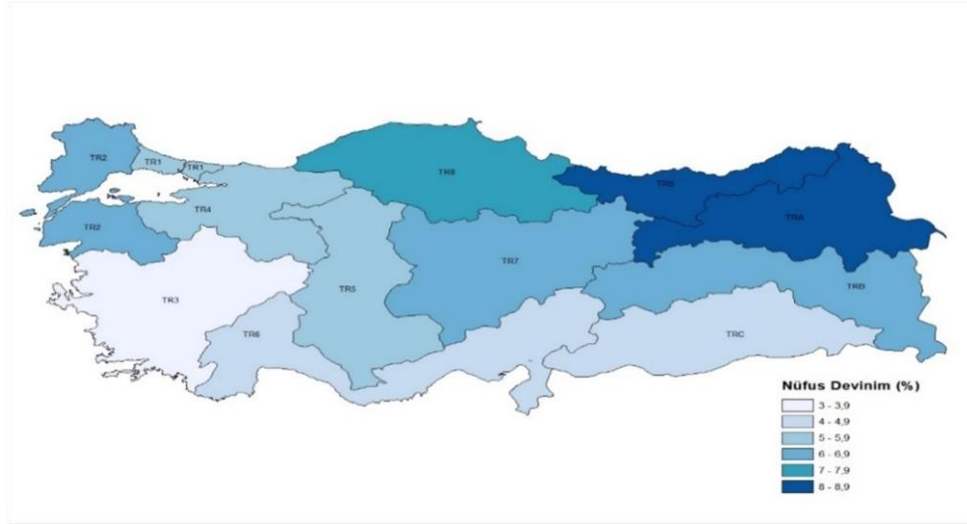
incelendiğinde; Orta Anadolu, Batı Marmara, Ege ve Doğu Marmara'nın bir küme içerisinde, yine Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu Bölgelerinin ayrı bir kümede değerlendirmek mümkündür. Bu tarihte gelen giden farkının en yüksek olduğu bölgeler Doğu Marmara ve Batı Marmara olurken; en düşük olduğu yerler ise İstanbul ve Akdeniz Bölgeleridir.

Harita 2. Türkiye'nin I. Düzey Bölgelerine göre göç devinim hızı (2017)

İç göçlerin nüfus değişimi üzerindeki etkisini ortaya koyan *Nüfus Devinim Hızı*⁴ Haritası (Harita 3) incelendiğinde; 2017 yılında en yüksek nüfus deviniminin Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu bölgelerde nüfus devinim hızının yüksek çıkmasında, bölge nüfuslarının az olmasının etkisi büyüktür. Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu'nun nüfus sayımları incelendiğinde bu iki bölgenin nüfusunun diğerlerine göre daha az olduğu ve yıllar itibarıyla 2 -2,5 milyon arasında değiştiği görülmektedir (tüik.gov.tr). Nüfus devinim hızının yükseldiği, yani bölge dışına göç eden nüfus hareketliliği kendi nüfusuna oranla daha yüksek seyrettiği bir diğer bölge Batı Karadeniz'dir, bu bölgeyi Batı Marmara, Orta Anadolu ve Ortadoğu Anadolu Bölgeleri takip etmektedir. Batı Karadeniz Bölgesinin nüfusu son on yıl verilerine göre yaklaşık 4,4- 4,5 milyon arasında değişiklik göstermiştir. Nüfus devinim hızları %6 ile 6,9 arasında değişen Batı Marmara, Orta Anadolu ve Ortadoğu Anadolu Bölgelerinin nüfus sayılarının benzer olduğu ve 2016-2017 yılında bölge nüfuslarının 3,5 ile 3,9 milyon arasında değiştiği tespit edilmiştir.

⁴ Nüfus Devinimi= (Aldığı göç + Verdiği göç / Toplam nüfus)X100

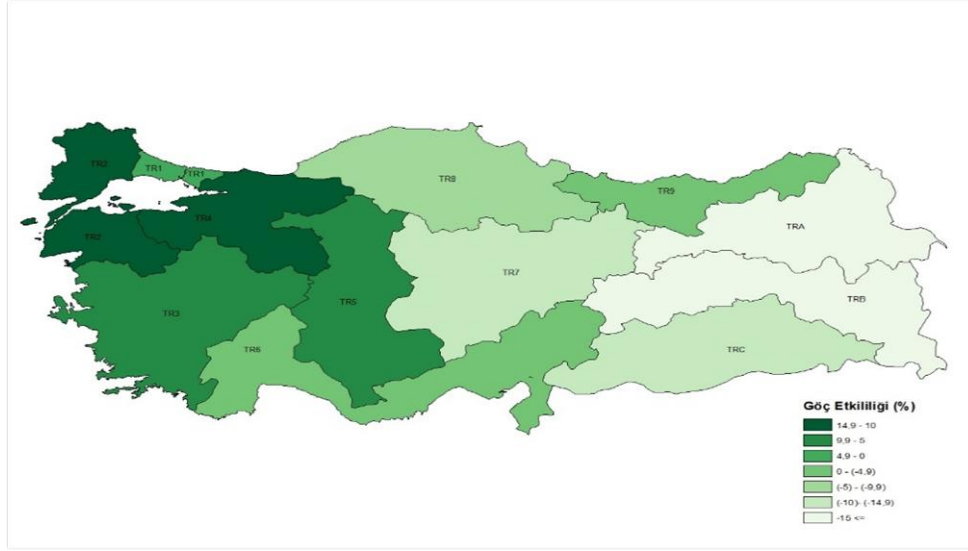

Harita 3. Türkiye'nin I. Düzey Bölgelerine göre nüfus devinim hızı (2017)

Nüfus devinim hızının en düşük olduğu (%3,9) Ege Bölgesi günümüzde 10 milyonu aşan nüfusuyla, Türkiye'nin nüfus miktarı bakımından ikinci büyük bölgesidir. Dolayısıyla bölge nüfusunun yüksek olması; net göç miktarının nüfus üzerindeki etkisini azaltmış ve nüfus devinim hızı düşük çıkmıştır. Aslında İstanbul bölgesi yaklaşık 15 milyonu aşan nüfusuyla ülkenin en kalabalık bölgesidir. Ancak bölgede nüfus miktarıyla birlikte net göç miktarlarının da çok yüksek olması⁵; nüfus devinim hızının nispeten yüksek olmasına neden olmuştur.

Göç etkililiği, Net göçün toplam göçe oranı olan göç etkililiği bir sahadaki nüfusun dağıtılmasının tespiti veya dağılım düzenini daha iyi anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Son on yılı kapsayan verilerin ortalamasına göre, net göç etkililiği pozitif olan bölgelerimiz; *İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara ve Batı Anadolu* Bölgeleridir. Bu bölgeler aynı zamanda net göç hızı pozitif olan bölgelerdir. Bunları dışında kalan diğer Bölgelerde ise negatif göç etkililiği görülmektedir. Karadeniz ve Akdeniz Bölgesi kıyı bölgeler olmasına rağmen göç etkililiği negatiftir. Yıllar itibariyle göç etkililiğinde salınımın en yüksek olduğu bölgelerde; Doğu Karadeniz, İstanbul ve Batı Karadeniz ön plandadır. En az salınımı ise, Batı Anadolu, Akdeniz ve Batı Marmara sergilemiş ve bu bölgelerde daha istikrarlı bir değişim söz konusu olmuştur.

⁵ Örneğin 2016-2017 yılında Bölge nüfusu 15 029 235 kişi, net göç miktarı ise 839 146 kişidir.

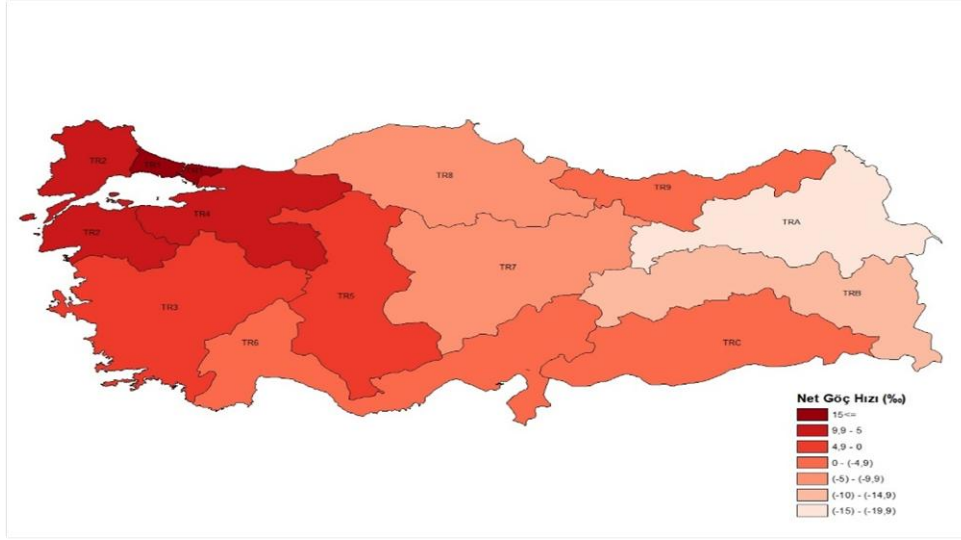
Harita 4. Türkiye'nin I. Düzey Bölgelerine göre göç etkililiği (2017)

2017 yılına ait göç etkililiği verilerine göre benzer bölge gruplandırmalarını gösteren Harita 4. incelendiğinde; negatif göç etkililiğinde Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu Bölgelerinin, Ortadoğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin ve yine Akdeniz ile Doğu Karadeniz Bölgelerinin göç etkililiklerinin birbirine yakın oldukları görülmektedir. Pozitif yönlü göç etkililiğinde Doğu ve Batı Marmara'nın, Ege ile Batı Anadolu'nun birbirlerine yakın değerler sergiledikleri tespit edilmiştir. İstanbul Bölgesi göç etkililiği hızında 2017 yılında Akdeniz ve Batı Karadeniz'e daha yakın bir görünüm oluşturmuştur.

Net göç hızı negatif veya pozitif olan bölgeler; aynı zamanda göç etkililiği de negatif veya pozitif olan bölgelerdir. Son yılın net göç ortalamasına göre; net göçü en yüksek olan Bölge İstanbul, en düşük olan bölge ise Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi olarak tespit edilmiştir (Harita 5).

Sonuç olarak ister göç devinim, ister göç etkililiği ister net göç hızı olsun; Türkiye negatif ve pozitif yönlü göç ölçüm bölgeleri olmak üzere iki ayrı grupta ele alınabilir. Karadeniz, Akdeniz ve Doğu Bölgelerini negatif göç değerlerine sahip olan grupta; Batıda yer alan diğer bölgeleri de pozitif değerlere sahip olan grupta toplamak mümkündür. Bu gruplandırmanın dışında Bölgeler kendi içerisinde gösterdikleri veriler açısından son on yılda istikrarlı bir gidiş sergilememişlerdir. Yani yıllar itibariyle kendi içlerinde göç verilerinde belirli dalgalanmalar hâkim olmuştur. Bütün bu dalgalanmalar rağmen; Bölgelerin göç verilerinde ortalamadan sapma ölçüsünde büyük kırılmalar yaşanmamıştır. Sadece

son iki dönemde İstanbul Bölgesi ortalamalarının dışında bir değer tablosu oluşturmuştur. Bundan sonraki süreçte İstanbul'un nasıl bir gidişat göstereceğini takip etmek ve ona göre birtakım değerlendirmeler yapmak gerekir.

Harita 5. Türkiye'nin I. Düzey Bölgelerine göre net göç hızı (2017)

Analizini yaptığımız on yıllık bu süreçte; 2015-2016 döneminde Ülkemizde yaşanan "Darbe Girişimi"ne rastlayan bu dönemde, Bölgelerin neredeyse tamamında göç devinim, göç etkililiği ve nüfus devinimlerinde değişimler tespit edilmiştir. Bu tarihte insanlar buldukları bölgelerden ayrılmak istememeleri göç verilerinde bazı bölgeler için önemli sayılabilecek değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Asıl nedenin bu olduğunu iddia etmemekle birlikte; göçün çeşitli siyasal veya ekonomik olaylara bağlı olarak ne kadar hızlı değiştiğini göz ardı etmemek gerekir. Türkiye'nin son on yıllık göç devinimi ve göç etkililiği, yıllar arasında değişimler gösterse de batı bölgelerinde pozitif yönlü bu etki daha belirgin olarak devam etmektedir.

Tablo 1. I. Düzey Bölgelerinde Göç Devininin Hızı ve Göç Etkililiği İstatistikleri

Düzey Bölgeleri	%	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
TR1	GDH	2710	1867	756	639	2424	1220	6024	1694	-11360	-14051
	NDH	5,6	5,7	5,8	5,7	5,3	5,7	6,0	5,8	5,4	5,5
TR2	GDH	608	1416	1329	1236	772	1333	535	1213	796	693
	NDH	5,8	5,6	6,1	6,1	5,6	6,6	7,4	7,3	8,6	6,9
TR3	GDH	1044	2091	38768	31280	1448	2502	921	1367	336	992
	NDH	3,8	3,6	3,8	3,9	3,7	3,9	4,2	4,3	4,0	4,1
TR4	GDH	418	809	965	868	976	837	744	605	559	566
	NDH	5,2	5,1	5,3	5,3	5,1	5,4	5,7	5,8	5,6	5,6
TR5	GDH	1855	1209	1033	832	1457	1517	1164	896	2276	1624
	NDH	5,6	5,5	5,9	5,8	5,2	5,8	6,0	5,8	5,5	5,5
TR6	GDH	2018	7968	7400	-3618	-3832	-6155	13039	29408	-151978	-4935
	NDH	4,3	4,1	4,3	4,4	4,1	4,4	4,5	4,6	4,3	4,4
TR7	GDH	-660	-1182	-701	-694	-1376	-1323	-1004	-974	-62785	-1939
	NDH	5,9	5,9	6,3	6,1	5,6	6,3	6,6	6,3	5,8	6,0
TR8	GDH	-1562	-1285	-621	-781	-2092	-1364	-1023	-1788	5318	-3871
	NDH	6,8	6,8	6,9	6,9	6,7	7,7	7,9	7,8	7,3	7,5
TR9	GDH	-3048	12301	-896	-783	1036	-2380	-5100	-1496	598	-730
	NDH	7,3	7,7	8,0	7,7	7,5	8,5	9,0	8,8	8,9	9,2
TRA	GDH	-295	-438	-555	-617	-467	-422	-471	-448	-728	-427
	NDH	7,8	7,1	7,5	7,7	7,2	8,1	9,2	9,4	8,7	9,1
TRB	GDH	-556	-617	-645	-432	-928	-895	-532	-538	-484	-730
	NDH	6,0	5,6	5,8	7,1	6,6	6,3	6,5	6,8	6,4	6,6
TRC	GDH	-574	-545	-1088	-1042	-523	-714	-685	-534	-502	-1152
	NDH	4,3	3,8	4,1	4,2	4,3	4,0	4,2	4,4	4,3	4,3

Kaynak: tuik.gov.tr (adrese dayalı nüfus istatistikleri)

*GDH: Göç Devininin Hızı, NDH: Nüfus Devininin Hızı

Tablo 2.I. Düzey Bölgelerinde Göç Etkililiği ve Net Göç Hızı İstatistikleri

Düzey Bölgeleri	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	
TR1	GE (%)	3,7	5,3	13,2	15,6	4,1	8,2	1,6	5,9	-8,7	-0,7
	NDH(‰)	2,1	3,1	7,8	9,0	2,2	4,7	1,0	3,5	-4,8	-0,4
TR2	GE (%)	16,4	7,0	7,5	8,0	12,9	8,8	18,7	8,2	12,5	14,4
	NGH(‰)	9,7	4,0	4,6	5,0	7,7	5,9	14	6,1	10,9	10,1
TR3	GE (%)	9,5	4,7	0,2	0,3	6,9	3,9	10,8	7,3	10,4	10,4
	NGH(‰)	3,7	1,7	0,1	0,1	2,6	1,6	4,6	3,2	4,2	4,2
TR4	GE (%)	23,8	12,3	10,3	11,4	10,2	11,9	13,4	16,5	17,8	17,6
	NGH(‰)	12,6	6,4	5,5	6,2	5,3	6,6	7,7	9,7	10,2	10,1
TR5	GE (%)	5,4	8,2	9,6	12	6,8	6,5	8,5	11,1	4,4	6,1
	NGH(‰)	3,0	4,6	5,6	7,0	3,6	3,8	5,2	6,6	2,4	3,4
TR6	GE (%)	4,9	1,2	1,3	-2,7	-2,6	-1,6	0,7	0,03	-0,06	-2,0
	NGH(‰)	2,2	0,5	0,6	-1,2	-1,1	-0,7	0,3	0,0	0,0	-0,9
TR7	GE (%)	-15,1	-8,4	-14,2	-14,3	-7,2	-7,2	-9,9	-10,2	-0,15	-5,1
	NGH(‰)	-9,0	-5,0	-9,0	-9,9	-4,1	-4,8	-6,6	-6,5	-0,1	-3,1
TR8	GE (%)	-6,3	-3,5	-16,1	-12,7	-4,7	-7,3	-9,7	-5,5	1,8	-2,6
	NGH(‰)	-4,4	-2,4	-11,2	-8,8	-3,2	-5,7	-7,7	-4,4	1,4	-2,0
TR9	GE (%)	-3,0	0,8	-11,1	-12,7	9,6	-4,2	-1,9	-6,6	16,7	-13,6
	NGH(‰)	-2,2	0,6	-9,0	-9,9	7,3	-3,6	-1,8	-5,9	15	-12,6
TRA	GE (%)	-33,8	-20,6	-17,9	-16,1	-21,3	-23,6	-21,1	-22,3	-13,7	-23,4
	NGH(‰)	-26,1	-14,7	-13,6	-12,5	-15,3	-19,2	-19,3	-21	-11,9	-21,1
TRB	GE (%)	-17,9	-16,2	-15,4	-23,0	-10,7	-11,1	-18,7	-18,5	-20,6	-13,6
	NGH(‰)	-7,6	-9,1	-9,1	-16,5	-7,2	-7,1	-12,2	-12,6	-13,1	-9,0
TRC	GE (%)	-17,4	-18,3	-9,1	-9,5	-19,1	-13,9	-14,5	-18,6	-19,8	-8,6
	NGH(‰)	-7,6	-7,1	-3,8	-4,1	-7,6	-5,7	-6,1	-8,4	-8,7	-3,7

Kaynak: tuik.gov.tr (adrese dayalı nüfus istatistikleri)

GE: Göç Etkililiği, NGH: Net Göç Hızı

KAYNAKÇA

- Birinci. S., (2017). Türkiye'de göç etkinliği, nüfus devinimi ve nüfus değişimi (2014-2015). *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:69 s. 81-88
- Dennett, A. & Stillwell, J. (2008). Population turnover and churn enhancing understanding of internal migration in Britain through measures of stability. *Population Trends*,134, pp. 24-41
- Mutluer, M. (2003). *Uluslararası Göçler ve Türkiye*. Çantay Kitabevi.
- Özçağlar, A. (2003). Türkiye'de yapılan bölge ayrımları ve bölge planlama üzerindeki etkileri. *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 3-18.
- Özgür, E. M. (2010). Nüfusun Coğrafi Analizi. Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları, Ankara.
- Plane D. A. & Rogerson P. A. (1994). *The Geographical Analysis of Population with Applications to Planning and Business*. New York: John Wiley & Sons, Inc. [Important collection of methods in geographic population analysis]
- Stillwell, J. & Hussain, S. (2010). Exploring the ethnic dimension of internal migration in Great Britain using migration effectiveness and spatial connectivity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 36(9), 1381- 1403.
- Yakar, M. (2012). Türkiye'de iç göçlerin ilçelere göre mekânsal analizi: 1995-2000 dönemi. *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 9(1), 741-768.
- Yakar, M., (2015). Türkiye'nin iç göç paterni: Kim nerede ikamet ediyor? Nereye kayıtlı??. *Ege Coğrafya Dergisi*, 24(1), 15-38.
- Ünal, Ç., (2017). *İller Arası Göç Korelasyonu Ankara, İstanbul, İzmir*. Türkiye Coğrafyası Araştırmaları. Pegem Akademi.
- www.tuik.gov.tr. Adrese dayalı kayıt sistemi, göç istatistikleri.

Araştırma Makalesi/Research Article

DEĞİŞEN MÜZE EĞİTİMİ ALGISI ÇERÇEVESİNDE SOSYAL BİLGİLER VE TARİH ÖĞRETMEN ADAYLARININ MÜZE EĞİTİMİNE YÖNELİK ÖZYETERLİK İNANÇLARI

THE SELF EFFICACY BELIEFS OF SOCIAL STUDIES AND HISTORY TEACHER CANDIDATES ABOUT MUSEUM EDUCATION AS PART OF CHANGING MUSEUM EDUCATION PERCEPTION

Melek KÖRÜKCÜ*

*Geliş Tarihi: 20.03.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Müzeler tarihe hayat veren mekânlardır. Müzede gerçekleştirilen eğitim bireyin doğrudan, görerek, dokunarak öğrenmesini sağlayarak eğitimin kalıcı olmasına yardımcı olmaktadır. Bu araştırmanın genel amacı; sosyal bilgiler ve tarih öğretmen adaylarının müze eğitimine yönelik özyeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından belirlenmesidir. Araştırmada, nicel araştırma yöntemine dayalı tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu; Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan 291 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubu, basit seçkisiz yöntemle ve gönüllük esasına bağlı olarak seçilmiştir. Araştırma verilerinin toplanması sürecinde, araştırmacı tarafından oluşturulmuş olan kişisel bilgi formu ile Yeşilbursa ve Uslu (2014) tarafından geliştirilen 'Müze Eğitimine İlişkin Özyeterlik İnancı Ölçeği' kullanılmıştır. Sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının müze eğitimine yönelik özyeterlik inançlarında; cinsiyet, müze eğitimi dersi alıp almama, son bir yılda müze ziyaretinde bulunma değişkenlerinde anlamlı fark olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müze Eğitimi, Özyeterlik, Sosyal Bilimler Öğretmeni Adayı, Tarih öğretmeni Adayı.

ABSTRACT: Museums are places that give life to history. The training in the museum helps the individual to be Permanent by seeing, touching and learning. The aim of this study was to determine the self-efficacy beliefs of museum teachers in terms of various variables. In this study, quantitative research method based screening method was used. The study group was 291 pre-service teachers of the two State universities in the Central Anatolia Region are continuing their education in the department of History teaching and social studies in the Academic year 2017-2018. The study group was chosen on the basis of simpler and on method and volunteerism. In the process of collecting the research data, the personal information form which was created by the researcher and the Self-Efficacy Scale of Museum Education bur developed by Yeşilbursa and Uslu (2014) were used. The statistical analysis of the data obtained from the research was performed by using IBM

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, melekcorukcu@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7824-3497

SPSS 21.0 program. Social Studies and History teacher candidates' belief in self-efficacy towards museum education; there was a significant difference in the variables of gender, museum education, and the number of visit to the museum in the last year.

Key Words: Museum Education, Self-Efficacy, Social Studies Teacher Candidate, History Teacher Candidate.

1. GİRİŞ

“17 Mart 1600’de İsveç tarihinde önemli bir olay oldu. İsveç kral naibi Dük Karl’ın yargılanması sonrası, dört Kraliyet Meclis Üyesi de ülkelerine ihanetten ölüme mahkûm edildi. Üç gün sonra İsveç’in ortasındaki Linköping kasabasının meydanında infaz yerine getirildi. Stockholm’deki Kültür Tarihi Ulusal Müzesi’nde sergiyi görmeden birkaç yıl önce, Linköping’deki Kanlı Olayı birkaç vesileyle okumuştum. Fakat ilk kez burada bu dramatik olay belirsizlikten kurtuldu. Sergide, çok iyi yapılmış model, olaya ilişkin dramatik sahneyi gösteriyordu. Hemen yanında idama mahkûm adamlardan birinin görgü tanığı kızının yazdığı yeşil bir mektup vardı. Bir çift hoparlörden onun kederli hikâyesi ve babasının son sözlerine ait haberi işitilebilirdi. Bu duygusal mektup ve modelin oluşturduğu atmosfer uzak geçmişle bir bağ kuruyordu. Sanki ansızın, Linköping Kanlı Olayı tarih kitabındaki birkaç soyut olgudan daha fazla bir şey olmuştu. İnsanlar ve ortam hayalimde şekillenmeye başladı ve yaklaşık 400 yıllık olay ansızın yakın ve önemli hissedildi.” (Seidel ve Hudson, 1999, 14-15). Bu anı bir müzenin en iyi özelliklerini en açık bir şekilde tasvir etmesi açısından önemlidir. Müzeler; farklı kültürlerde, farklı çağlarda yaşamış olan bireylerin, basit çömlek ve aletlerden, muhteşem mücevherlere, hassas dokümanlardan ihtişamlı binalara kadar, geçmişe ait olan eşyaları ile bugün aramızda bağlantı kurabilen mekânlardır. Genellikle, müze denilince; geçmişten günümüze dek varlığını sürdürebilmiş nesnelere veya sanat eserlerinin korunduğu ve bireylere sergilendiği binalar akla gelmektedir. Tarihi süreç içerisinde bakıldığında müze kelimesi; ilham perilerinin tapınağı anlamına gelen Yunanca “mouseion” kelimesinden yani men kökünden gelmekte; akıl, düşünce, yaratıcılık gücü ile ilgili kavramları kapsamaktadır (Onur, 2012; Necatigil, 2006). Mouseion bir tapınak olmanın yanı sıra; bilimsel araştırmaların ve tartışmaların gerçekleştirildiği, bilim insanları ve öğretmenler tarafından öğrencilere çeşitli derslerin verildiği bir mekândır (Yılmaz, 1996). Müze kelimesi, Roma döneminde felsefi tartışmaların yapıldığı yerleri belirtmiştir. Bu dönemde; krallar, asiller ve askerler kendilerine ait mekânları sanat eserleri ile süslemişlerdir. Ortaçağ’da kiliseler ve katedrallere kutsal sayılan eşyalar, heykeller, kabartmalar, ikonalar ve çeşitli eserler toplanılarak birer müze haline getirilmiştir (Şişginoğlu, 2011, s.28). 15. yy da İtalya’da Medici ailesinin bir ferdi olan Lorenzo’nun koleksiyonunu anlatmak için kullanılan müze kavramı, 17. yüzyılda antik eşyaları tanımlamıştır. 18. yüzyılda bir koleksiyonu sergileyerek koruyan ve

aynı zamanda halkın hizmetine sunan bir kurum olarak belirginleşmiştir. Yüzyılın sonunda ise koleksiyondan ziyade, kültür mirasıyla ilgili önemli eserlerin sergilendiği yer anlamına gelmiştir. Günümüzde ise müze kavramı, sanattan eğitime, bilimden estetiğe, keşif merkezlerinden araştırma alanlarına kadar çok geniş bir anlam taşımaktadır (Onur, 2012: 20).

İnsanlık tarihinin misyonunun öğreticisi konumunda bulunan müzelerin (Abacı, 2005) çok çeşitli yönlerine odaklanılan değişik tanımlamalar ile açıklandığı görülmektedir. Şahin (2006), kültürel değerlere odaklanmış ve müzeyi, kültürel açıdan değerli buluntuların bir bütün halinde çeşitli araçlarla korunduğu, incelendiği, halkın sanat zevkini yükselterek, halkın eğitime yönelik sergilerin gerçekleştirildiği ve kamu çıkarlarının ön planda olduğu kuruluşlar olarak belirtmiştir. Uluslararası Müze Konseyi [International Council of Museums (ICOM)] (2018)'ne göre müze; somut ve somut olmayan kültürel mirasın bilimsel ve eğitimsel amaçlarla toplandığı, korunduğu, sergilendiği, araştırmaların yapıldığı, elde edilen verilerin gelecek kuşaklara aktarıldığı, kâr amacı taşımadan toplumun hizmetinde bulunan, gelişiminde sürekliliği esas alan halka açık kurumdur. Teşhir ettikleri nesnelere, bu nesnelere için uyguladığı düzenlemeler ile öngördüğü ve uyguladığı davranış kuralları aracılığıyla belli bir kimliği somutlaştıran mekânlar olmuşlardır. Toplumsal mühendislik aracı olan müzeler, bireylere ve kitlelere belirli değerleri, yaşam standartlarını, görgü kurallarını ve beğenileri aşmış (Shaw, 2004:14) bireylerin yaşam kalitesini arttırmıştır (Ambrose ve Paine, 2012:41).

Günümüzde; paradigmatik düşünce farklılıkları çerçevesinde eğitimin ve öğrenmenin anlamı, içeriği ve işlevi değişmiştir. Bireyin çevresi ile oluşturduğu etkileşimler öğrenmenin temelini oluşturmaktadır (Özden, 2014). Eğitim, sadece okulda gerçekleşen bir eylem ve öğrenme etkinliği olmaktan çıkmıştır. Öğretmen, kitap ve sınıf merkezli yaklaşımlar terk edilmiştir. Merkezde öğrencinin yer aldığı, yaşantılara dayalı, sınıf dışı öğrenme ortamlarının oluşturulduğu öğretim biçimleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu ortamlarda öğrenciler birincil kaynaklara ulaşarak araştırma yaparlar (Tezcan, 2013). Bu kapsamda müzeler, öğrencilere hatta tüm yetişkinlere, eğitim süreci içerisinde ve tüm yaşantıları boyunca farklı etkinliklerin yapıldığı, öğrenenin aktif olarak katılımında bulunduğu öğrenme ortamları sunar. Bu öğrenme ortamlarında gerçekleşen müze eğitimi; bireyin zaman ve mekân uzamı içerisinde kendisini ve diğer insanları anlamasını, empati kurabilmesini, somut ve soyut kültürel miras varlıklarını koruyup yaşatması gerekliliğini, farklı bakış açısı ile diğer kültürleri ve ait olduğu toplumun kültürünü tanıyarak anlamasını sağlar (Onur, 2012). Müze eğitiminde, bireylerde merak, ilgi ve heyecan uyandıracak uygulamalı etkinlikler ve eğitim programları hazırlanır (Karadeniz ve Çıldır, 2014:

16). Hazırlanan etkinlikler ile öğrencilerin, sınıfta öğretmenlerinin anlatması ve kendi araştırmaları kapsamında bilgi sahibi olduğu, çeşitli görsellerde gördüğü veya hiç karşılaşmadığı olguları yakından görmelerine hatta dokunmalarına olanak sağlanmış olur.

Bireylerin yaratıcı güçlerini geliştiren ve bireyi topluma hazırlayan müze eğitimi (Gartenhaus, 2000; AmyGorman, 2008) faaliyetlerinin ilki, ülkemizde, 1868 yılında Galatasaray Lisesi'nde kurulan okul müzesi ile başlamıştır. Devam eden yıllarda müze ve müze eğitimi konusunda çalışmalar gerçekleştirilmiş, 1930'da ilkokul ve lise müzeleri açılmıştır. 1958'de, öğretmenler için müze el kitabı hazırlanmış ve öğretmenlerin müzelerden nasıl yararlanabileceği hakkında bilgiler verilmiştir (İlhan, 2010: 43). 1926 yılında İlkokul Tarih dersi programında; öğretmenlerin uygun yer ve ortamda öğrencilerine müzeleri gezdirmeleri ve geçmişe ait eserleri göstererek bu eserlerin geçmişle olan bağına dair bilgi vermesi belirtilmiştir. 1949 Ortaokul Programında ve 1958 İlkokul Programında, öğretmenlerin yakın çevredeki tarihi alanlara geziler düzenlemesi vurgulanmaktadır. Bu vurgulama 1970'li yıllardan itibaren ilköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersi programlarında da yer almıştır (Ata, 2002: 29).

Öğretmenlerin yeterlilik algıları ve yeterliliklerine olan inançları, öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği hedeflere ulaşmada önemlidir. Özyeterlilik kavramına ilk kez değinen Bandura özyeterliliğin insanların performansları ve motivasyonları üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir (Akt. Derman, 2007). Günümüzde müze eğitiminin rolü etkin ve önemli bir noktadadır. Sosyal bilgiler ve tarih eğitiminde; konuların öğretiminde, yer temelli öğrenmeye dayalı etkinliklere yer verilerek öğretmen denetiminde, çevre ve okul imkânları uygun ise tarihi mekân ziyaretleri ve müze ziyaretlerinin yapılması belirtilmektedir (Ata, 2015; Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, 2018; Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programı, 2018). Bu bağlamda müze eğitimi ve müze bilincinin öğrencilerde kazandırılması noktasında Sosyal Bilgiler ve Tarih dersi içerisinde yer alan müze gezileri, müze ve eğitim arasındaki bağın gelişmesini sağlayan önemli bir etkidir.

Milli Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyonu (2019), okulların bölgelerindeki müzeler ile işbirliklerinin arttırılmasını, müzelerin öğretim programlarında yer alan kazanımlar doğrultusunda daha etkili kullanılmasını amaçlamaktadır. Sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının mesleğe başlamadan müze eğitimine yönelik öz yeterlik inançlarının belirlenmesinin, literatüre katkıda bulunacağı öngörülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın genel amacı; sosyal bilgiler ve tarih öğretmen adaylarının müze eğitimine yönelik özyeterlilik inançlarının belirlenmesidir. Araştırmada bu ana amaca yönelik olarak, aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler ve tarih öğretmen adaylarının, müze eğitimine yönelik özyeterlik inançları; cinsiyet, öğrenim gördükleri bölüm, sınıf düzeyi, mezun olunan lise türü ve temel eğitimi bitirinceye kadar ikamet edilen yerleşim yeri değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

2. Sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitimine yönelik özyeterlik inançları; müze eğitimi dersi alıp almamalarına göre farklılık göstermekte midir?

3. Sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitimine yönelik özyeterlik inançları; son bir yılda müze ziyaretinde bulunma durumuna göre farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizine ilişkin bir takım bilgiler verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının müze eğitimine yönelik özyeterlik inançlarının incelendiği bu çalışmada, nicel araştırma yöntemine dayalı betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama modelleri geçmişte gerçekleşmiş veya şu anda var olan bir durumu olduğu gibi tasvir etmeyi amaçlayan araştırma yöntemleridir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan 98 öğretmen adayı ile Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda öğrenim görmekte olan 193 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Toplam 291 öğretmen adayının 183'ü kadın, 108'i erkektir. Çalışma grubu, basit seçkisiz yöntemle ve gönüllük esasına bağlı olarak seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, araştırmacı tarafından oluşturulmuş olan kişisel bilgi formu ile Yeşilbursa ve Uslu (2014) tarafından geliştirilen 'Müze Eğitimine İlişkin Özyeterlik İnancı Ölçeği' kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert tipinde hazırlanmıştır. Ölçekteki maddeler 1'den 5'e doğru puanlanmak kaydıyla "Tamamen Yetersizim", "Yetersizim", "Kısmen Yeterliyim", "Yeterliyim" ve "Tamamen Yeterliyim" şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçekteki maddelerin madde toplam korelasyon değerleri .32 ile .57 ve madde faktör yükleri .57 ile .77 aralığında yer almaktadır. Maddelerinin iç tutarlılığına yönelik Cronbach Alpha katsayısı ise .96 değerinde bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında ise verilerinin analizi sonucu ölçeğin

hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı .94 bulunmuştur. Bu değer, veri toplama aracının geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerin istatistiksel çözümlenmeleri IBM SPSS 21.0 programı ile gerçekleştirilmiştir ve [$p \leq .05$] anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir. Ölçme araçlarından elde edilen veriler analiz edilirken sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının özyeterlik inançlarının değerlendirilmesinde aritmetik ortalama ve standart sapma (Sd) kullanılmıştır. Aritmetik ortalama aralığı; 1.00-1.79 oldukça düşük, 1.80-2.59 düşük, 2.60-3.39 orta, 3.40-4.19, yüksek, 4.20-5.00 oldukça yüksektir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda ölçüğe verilen cevapların değişkenler açısından değişip değişmediğini tespit etmek için bağımsız örneklem için t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) uygulanmıştır. Katılımcıların “Müze Eğitime İlişkin Özyeterlik İnancı Ölçeği”nden aldıkları puanların cinsiyet, Sınıf ve Müze Eğitimi dersi alma değişkenlerine göre farklılığı ilişkisiz örneklem için t-testi (Independent Samples t-Test) ile belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının “Müze Eğitime İlişkin Özyeterlik İnancı Ölçeği”nden aldıkları puanların üniversite değişkenine göre farklılığı için tek faktörlü varyans analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 1: Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmeni Adaylarının Müze Eğitime Yönelik Özyeterlik İnançlarına İlişkin Ölçek Ortalamalarının Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	\bar{x}	s	sd	t	p
Kadın	183	92.86	14.97	289	2.139	.033*
Erkek	108	89.06	14.09			

* $p < .05$

Tablo 1 incelendiğinde, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının müze eğitime yönelik öz-yeterlik inançları ile cinsiyet değişkeni arasında, anlamlı bir fark olduğu bulgusuna ulaşılmıştır [$t(289)=2.139$; $p < .05$]. Elde edilen bulgular ışığında, kadın öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlik inançlarının erkek öğretmen adaylarına kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumda, kadın öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterliliği, erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksektir denilebilir.

Tablo 2: Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmeni Adaylarının Müze Eğitime Yönelik Özyeterlik İnançlarına İlişkin Ölçek Ortalamalarının Sınıf Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Değişken	N	\bar{X}	Ss	
Sınıf	1. Sınıf	63	90.14	16.90	
	2. Sınıf	53	92.36	14.30	
	3. Sınıf	73	94.74	14.73	
	4. Sınıf	102	89.42	13.24	
	Toplam	219	91.45	14.74	
	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F
Gruplar Arası	1361.094	3	453.698	2.112	.099
Gruplar İçi	61660.830	287	214		
Toplam	63021.924	290			

Tablo 2 incelendiğinde, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitime yönelik özyeterlik inançları ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir fark olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır [$F(3-287)= .2.112, p>.05$]. Araştırmanın bu bulgusu sonucunda, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitime yönelik özyeterlik inançları ile sınıf değişkeni arasında bir ilişki olmadığı yorumu yapılabilir.

Tablo 3: Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmeni Adaylarının Müze Eğitime Yönelik Özyeterlik İnançlarına İlişkin Ölçek Ortalamalarının Bölüm Değişkenine Göre Bağımsız t-Testi Sonuçları

Bölüm	n	\bar{x}	s	sd	t	p
Tarih	98	90.39	14.52			
Sosyal Bilgiler	193	91.98	14.86	289	.873	.383

Tablo 3 incelendiğinde, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitime yönelik özyeterlik inançları ile öğrenim gördükleri bölümleri arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır [$t(289)=2.139; p>.05$]. Elde edilen bulgulara göre; öğretmen adaylarının okumakta oldukları bölüm, öğretmen adaylarının müze eğitime olan özyeterlik inançlarını farklılaştırmamaktadır. Bu bulguya dayanarak, öğretmen adaylarının bölümlerine göre farklılık göstermeksizin, müze eğitime yönelik aynı özyeterlik inancına sahiptirler denilebilir.

Tablo 4: Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmeni Adaylarının Müze Eğitimine Yönelik Özyeterlik İnançlarına İlişkin Ölçek Ortalamalarının Mezun Olunan Lise Türü Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Mezun Olunan Lise Türü	Değişken	N	\bar{X}	Ss		
	Genel Lise		110	88.31	14.54	
Anadolu Lisesi		117	92.42	14.11		
Anadolu Öğretmen Lisesi		7	93.86	21.09		
Özel Lise (Kolej)		21	96.43	14.23		
Meslek Lisesi		25	95.44	14.49		
İmam Hatip Lisesi		11	92.36	17.19		
Toplam		291	91.45	14.74		
Mezun Olunan Lise Türü	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
	Gruplar Arası	2163.249	5	432.650	2.026	.075
	Gruplar İçi	60858.675	285	213.539		
	Toplam	63021.924	290			

Tablo 4 incelendiğinde, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitimine yönelik özyeterlik inançları ile mezun olunan lise türü değişkenine göre istatistiksel bir farklılık olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır [$F(5-285)= 2.026, p>.05$]. Araştırmanın bu bulgusu sonucunda, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitimine yönelik özyeterlik inançları ile mezun olunan lise türü değişkeni arasında bir ilişki olmadığı yorumu yapılabilir.

Tablo 5: Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmeni Adaylarının Müze Eğitimine Yönelik Özyeterlik İnançlarına İlişkin Ölçek Ortalamalarının İlköğretimi Bitirinceye Kadar En Uzun Süre Yaşadığı Yerleşim Yeri Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Üniversiteyi Bitirinceye Kadar En Uzun Süre Yaşanan Yerleşim Yeri	Değişken	N	\bar{X}	Ss		
	İl		141	91.82	15.10	
İlçe		98	91.10	14.12		
Köy		52	91.10	15.16		
Toplam		291	91.45	14.74		
Üniversiteyi Bitirinceye Kadar En Uzun Süre Yaşanan Yerleşim Yeri	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
	Gruplar Arası	38.664	2	19.332	.088	.915
	Gruplar İçi	62983.260	288	218.692		
	Toplam	63021.924	290			

Tablo 5 incelendiğinde, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitimine yönelik özyeterlik inançları ile ilköğretimi bitirinceye kadar en uzun süre yaşadığı yerleşim yeri değişkeni arasında istatistiksel açıdan farklılığın olmadığı

görülmüştür [$F_{(3-287)} = .2.112, p > .05$]. Araştırmanın bu bulgusu sonucunda, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitime yönelik öz-yeterlik inançları ile ilköğretimi bitirinceye kadar en uzun süre yaşadığı yerleşim yeri değişkeni arasında bir ilişki olmadığı yorumu yapılabilir.

3.2. Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 6: Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmeni Adaylarının Müze Eğitime Yönelik Özyeterlik İnançlarına İlişkin Ölçek Ortalamalarının Müze Eğitimi Dersi Alma Değişikine Göre Bağımsız t-Testi Sonuçları

Müze Eğitimi Dersi Aldınız mı?	n	\bar{x}	s	sd	t	p
Evet	49	98.57	14.01	289	3.80	.000*
Hayır	242	90.00	14.49			

* $p < .05$

Tablo 6 incelendiğinde, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitime yönelik öz-yeterlik inançları ile müze eğitimi dersi alma değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir [$t(289) = 3.80; p > .05$]. Bu fark müze eğitimi dersi alan öğretmen adayları lehinedir. Elde edilen bulgular ışığında, müze eğitimi dersi alan öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlilik inançlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Müze eğitimi dersinin, öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlilik inançlarını olumlu yönde etkilediği ve artırdığı yorumu yapılabilir.

3.3. Alt Probleme Ait Bulgular

Tablo 7 incelendiğinde, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitime yönelik öz-yeterlik inançları ile son bir yılda müze ziyaretinde bulunma değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir [$t(289) = 3.056 p > .05$]. Bu fark, son bir yılda müze ziyaretinde bulunan öğretmen adayları lehinedir. Elde edilen bulgular ışığında, son bir yılda gerçekleştirilen müze ziyaretlerinin, öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterliliğini olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler ve Tarih öğretmeni Adaylarının Müze Eğitime Yönelik Özyeterlik İnançlarına İlişkin Ölçek Ortalamalarının Son Bir Yılda Müze Ziyaretinde Bulunma Değişikine Göre Bağımsız t-Testi Sonuçları

Müze Ziyaretinde Bulunma Durumu	n	\bar{x}	s	sd	t	p
Hayır	127	88.49	14.82	289	3.056	.002*
Evet	51	93.08	14.13			

* $p < .05$

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Gerçekleştirilen bu araştırma ile sosyal bilgiler ve tarih öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlik inançlarının; cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, sınıf düzeyi, mezun oldukları lise türü, ilköğretimi bitirinceye kadar ikamet edilen yerleşim yeri, müze eğitimi alıp almama ve müze ziyaretinde bulunma değişkenlerine göre farklılaşarak farklılaşmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlik inançlarında; sınıf düzeyi, öğrenim görülen bölüm, ilköğretimi bitirinceye kadar ikamet edilen yerleşim yeri ve mezun olunan lise türü değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Tural ve Kala (2018) tarafından sosyal bilgiler öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik öz yeterlilik inançlarının incelenmesi ile ilgili yapılan çalışmada, bu araştırmada elde edilen sonuca benzer bir şekilde, sınıf düzeyi değişkeninin, öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlik inançlarına etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yeşilbursa ve Uslu (2014) ise gerçekleştirdikleri çalışmada, 3.sınıfta öğrenimlerine devam etmekte olan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, müze eğitime yönelik öz yeterlilik inançlarının, diğer sınıf seviyelerine göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Sınıf değişkenine yönelik farklı çalışmalarda ortaya çıkan farkın, çalışmalarda yer alan örneklem değişikliğinden kaynaklandığı görüşü dile getirilebilir.

Bir diğer değişken olan cinsiyet açısından ele alındığında, sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlik inançlarında, anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan bu farkın kadın öğretmen adaylarının lehine olduğu görülmektedir. Alanyazında konu ile ilgili yapılan farklı çalışmalarda ise cinsiyet değişkeninin öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarına etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Çıldır, 2007; Yeşilbursa ve Uslu, 2014; Solmaz, 2015; Tural ve Kala, 2018; Gürbüz, 2017).

Sosyal bilgiler ve tarih öğretmeni adaylarının, müze eğitime yönelik özyeterlik inançları, müze eğitimi alıp almama değişkenine göre incelendiğinde, müze eğitimi alan öğretmen adayları lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu; Yeşilbursa ve Uslu (2014)'nin çalışmasında elde edilen bulgu ile paralellik göstermektedir. Tural ve Kala (2018) tarafından yapılan araştırmada ise; sosyal bilgiler öğretmen adaylarının müze dersi alıp almamaları ile müze eğitime yönelik özyeterlik puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu farkın, konu ile ilgili öğretim sürecinden kaynaklandığı görüşü dile getirilebilir.

Son bir yılda müze ziyaretinde bulup bulunmama değişkenine göre öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik özyeterlik inançları incelendiğinde, ziyarette bulunan öğretmen adayları lehine anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç alinyazında; Ulusoy, 2010; Çerkez, 2011; Yılmaz ve Şeker, 2012; Ustaoglu, 2012; Laçın Şimşek, Kıyıcı ve Yiğit, 2013; Taşdemir, Kartal ve Özdemir, 2013; Meydan ve Akkuş, 2014; Peker, 2014; Karakaya, 2015; Dilmaç, 2016; Karataş, Yılmaz, Kapanoğlu ve Meriçelli, 2016'nin sonuçları ile örtüşmektedir. Bu sonuca dayalı olarak, müze ziyaretlerinin özyeterliliği arttırdığı yorumu yapılabilir.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında; müze eğitimi dersi alan öğretmen adaylarının özyeterlik inançlarının, bu dersi almayan öğretmen adaylarına göre daha yüksek çıkmasında, üniversitelerde ortak ve zorunlu bir müze eğitimi dersinin olmaması ve müze eğitiminde rehber konumundaki öğretim elemanının derse yaklaşımının etkili olduğu söylenebilir. Şar ve Sağkol (2013) araştırmalarında; ülkemizde yer alan eğitim fakültelerinin tamamında, ana konusu müze eğitimi olan derslerin olmadığını belirtmişlerdir. Lisans öğretim programlarında, müze eğitimi dersinin seçmeli bir ders olmaktan çıkarılarak zorunlu ve özgün bir ders olmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abacı, O. (2005). *Çocuk ve müze*. İstanbul: Morpa.
- Ata, B. (2002). Müzelerle ve tarihi mekânlarla tarih öğretimi: tarih öğretmenlerinin “müze eğitime” ilişkin görüşleri. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Ata, B. (2015). *Okul dışı sosyal bilgiler öğretiminde müzeler*. (Ed.) Şimşek A.ve Kaymakcı S. Okul dışı sosyal bilgiler öğretimi. s.171-186. Ankara: Pegem.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Çerkez, S. (2011). Sosyal bilgiler dersinde müze eğitime dayalı öğretim uygulamalarının öğrencilerin akademik başarısına ve tutumlarına etkisi. (Yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kastamonu.
- Çıldır, Z. (2007). Öğretmenlerle müzede yetişkin eğitimi-feza gürsey bilim merkezi örneği. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Derman, A. (2007). Kimya öğretmeni adaylarının öz yeterlik algıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: Konya.

- Dılmaç, O. (2016). The effect of active learning techniques on class teacher candidates' success rates and attitudes toward their museum theory and application unit in their visual arts course. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 16(5), 1479-1501.
- Gürbüz, E. (2017). Sınıf öğretmenlerinin müze eğitimine ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Konya.
- Gartenhaus, A. R. (2000). *Yaratıcı düşünme ve müzeler*. (R. Mengenci ve B. Onur Çev.). Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- International Council of Museums ICOM (2018). <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/> [Erişim 12.12.2018]
- İlhan, Ç. A. (2010). "Museum Education in Turkey". International Internet Education Conference (ICT-Learn 2010) Cairo, Egypt.
- Karadeniz, C. ve Çıldır, Z. (2014). *İngiltere'de müze eğitimi Londradan izlenimler* (Ed. B. Onur). Ankara: Kalemkitap Yayınevi.
- Karakaya, İ. (2015). Ortaokul öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde müze alışkanlıkları (Giresun ili örneği). (Yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Giresun.
- Yılmaz, K. ve Şeker, M. (2012). İlköğretim öğrencilerinin müze gezilerine ve müzelerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılmasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 1(2), 21-39.
- Meydan, A. ve Akkuş, A. (2014). Sosyal bilgiler öğretiminde müze gezilerinin tarihi ve kültürel değerlerin kazandırılmasındaki önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 29(29), 402-422.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2019). 2023 Eğitim Vizyonu, http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU. [Erişim 25.01.2019].
- Necatigil, B. (2006). *Mitologya sözlüğü*. İstanbul: Sel.
- Onur, B. (2012). *Çağdaş müze eğitim ve gelişim müze psikolojisine giriş*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Özden, Y. (2014). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem.
- Peker, N. (2014). Sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanımı ve sosyal bilgiler öğretmeni adaylarının sanal müze kullanımına yönelik tutumları. (Yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aksaray.
- Karataş, S., Yılmaz, A., Kapanoğlu, G. ve Meriçelli, M. (2016). Öğretmenlerin sanal müzelere dair görüşlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 112-125.

- Shaw, W. (2004). *Osmanlı müzeciliği, müzeler, arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi*. (E. Soğancılar Çev.). İstanbul: İletişim.
- Solmaz, K. (2015). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin müze eğitime yönelik görüşleri ve uygulamaları. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 40-54.
- Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, (2018). <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%20C4%B0LG%20C4%B0LER%20C3%96%20C4%99ERET%20C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf> [Erişim 25.12.2018]
- Seidel S. ve Hudson K (1999). *Müze eğitimi ve kültürel kimlik uluslararası iki çalışma raporu*. (B. Ata Çev.). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müze Eğitimi Anabilim Dalı Yayınları No:1
- Şahin, E. T. (2006). *Arkeoloji ve sanat tarihi*. Ankara: Dikey.
- Şar, E. ve Sağkol T. (2013). Eğitim fakültelerinde müze eğitimi dersi gerekliliği üzerine. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 83-90.
- Laçın Şimşek, C., Balkan Kıyıcı, F. ve Atabek Yiğit E. (2013). Müze ziyaretinin öğretmen adaylarının düşüncelerine etkisinin incelenmesi. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(1), 115-148.
- Şişginoğlu, K. (2011). *Müze kültürü ve eğitimi*. Ankara: Duman.
- Ulusoy, K. (2010). Open education students' perspectives on using virtual museums application in teaching history subjects. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 11(4), 36-46.
- Uslu, S. ve Yeşilbursa C. C. (2014). Öğretmen adayları için müze eğitime ilişkin öz yeterlik inancı ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri*, 11(2), 1306-1309.
- Ustaoğlu, A. (2012). İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersi Türk tarihinde yolculuk ünitesinde sanal müzelerin kullanımının öğrenci başarısına etkisi. (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Tezcan, K. (2013). *Müzeler ve eğitim*. E. Altınsapan ve N. Küçükasköylü (Edt.). Müzecilik ve sergileme. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. 128-154.
- Yeşilbursa, C. C. ve Uslu, S. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının müze eğitime yönelik öz-yeterlik inançları. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 410-428.
- Yılmaz, A. (1996). Müzelerde çocuk eğitiminin müze koleksiyonları bağlamında değerlendirilmesi ve Rahmi M. Koç sanayi müzesi örneğinde irdelenmesi. (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**AKILLI TELEFON BAĞIMLILIĞI VE İNTERNET BAĞIMLILIĞI İLE
BENLİK SAYGISI VE YALNIZLIK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
İNCELENMESİ¹**

**ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SMARTPHONE ADDICTION
AND INTERNET ADDICTION AND SELF-ESTEEM AND LONELINESS**

Mehmet Utku TOHUMCU^{*}, Temel Alper KARSLI^{},
Erdi BAHADIR^{***}, Bilal KALENDER^{****}**

*Geliş Tarihi: 27.03.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: İnternet ve akıllı telefon bağımlılığı gelişen teknoloji ile birlikte psikoloji alan dizininde sıklıkla incelenen konuların başında gelmiştir. Sürekli internet ve akıllı telefon başındaki bireyler toplumdaki uzaklaşmakta ve yalnızlaşmaktadır. Bu durum bireylerin kendilerine olan saygılarında da azalmaya neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı akıllı telefon ve internet bağımlılığı ile benlik saygısı ve yalnızlık arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Yapılan çalışmada ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Bu amaçla yürütülen çalışmaya 137'si kadın ve 93'ü erkek olmak üzere 230 kişi katılmıştır. Katılımcılara içeriğinde; demografik veri formu, akıllı telefon bağımlılığı ölçeği, Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve UCLA Yalnızlık Ölçeği'nin bulunduğu anket formu uygulanmıştır. Yapılan korelasyon analizleri sonucunda akıllı telefon bağımlılığı ile benlik saygısı ölçeği toplam puanlar arasında negatif, orta düzeyde ve anlamlı; telefon bağımlılığı ile yalnızlık ölçeği toplam puanları arasında pozitif ve düşük düzeyde anlamlı bir korelasyon katsayısı elde edilmiştir. İnternet bağımlılığı ile benlik saygısı ölçeği toplam puanlar arasında negatif, orta düzeyde ve anlamlı bir korelasyon katsayısı; internet bağımlılığı ile yalnızlık ölçeği toplam puanlar arasında pozitif, orta düzeyde anlamlı bir korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. İnternetin kişi için önemi, benlik saygısı ve yalnızlık akıllı telefon bağımlılığını yordamaktadır. İnternetin kişi için önemi, benlik saygısı, yaş ve yalnızlık internet bağımlılığını yordamaktadır.

Anahtar Kelimeler: akıllı telefon, internet, benlik saygısı, yalnızlık

ABSTRACT: Internet and smart phone addiction has been one of the most frequently studied topics in the psychology field index along with the developing technology. Individuals who constantly interest internet and smart phone move away from society and

¹ Bu araştırma, ilk yazarın yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

^{*} Uzman Psikolog, utkutohumcu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8856-959X

^{**} Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, alperkarsli@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3563-7565

^{***} Psikolog, erdibhdr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8404-1779

^{****} Psikolog, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, kalenderbilal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1549-6662

become lonely. This leads to a decrease in the respect of individuals for themselves. The aim of this study is to examine the relationship between smart phone and Internet addiction and self-esteem and loneliness. In this study, relational screening model was preferred. For this purpose, 230 people, 137 of whom were female and 93 of them were male, participated in the study. Demographic data, Smart Phone Addiction Scale, Young Internet Addiction Test Short Form, Rosenberg Self Esteem Scale and UCLA Loneliness Scale were applied to the participants. The results of the correlation analysis, positive, low and significant correlation coefficient between smart phone addiction and self-esteem scale total scores, and negative, moderate and significant correlation coefficient between smart phone addiction loneliness subscale total scores was found. Between internet addiction and self-esteem scale total scores positive, moderate and significant correlation coefficient; between internet addiction and loneliness scale total scores positive, moderate and significant correlation coefficient was calculated. The importance of the internet for the person, self-esteem and the isolation have been found to be predictive factors for smart phone addiction. The importance of the internet for the person, self-esteem, age and the isolation have been found to be predictive factors for internet addiction.

Key words: smart phone, internet, self-esteem, loneliness

1. GİRİŞ

Bağımlılık sözcüğü Latince’de kendini başkasına adanmak anlamına gelen “addicere” kelimesinden yola çıkarak türetilmiştir. En genel anlamıyla bağımlılık “bir nesneye, bireye ya da varlığa karşı konulamaz bir şekilde sürekli olarak istek duyma ve kişinin farklı bir iradenin güdümünde olması hali” şeklinde tanımlanmaktadır². Bağımlılık “bir maddenin ya da bir eylemin kişilerin ruhsal ve fizyolojik sağlığına veya sosyal yaşamına olumsuz bir etki etmesine, bireyi olumsuz yönde etkilemesine karşın kullanımını devam ettirmesi, söz konusu madde kullanımını ya da eylemi yinelenmeye yönelik önüne geçilemeyen istek duyma hali” olarak tanımlanabilir³. Psikoloji alan dizininde son yıllarda akıllı telefon ve internet bağımlılığı kavramları sıklıkla incelenmiştir.

Son yıllarda insanların akıllı telefonları kullanım amaçları da değişim göstermiştir. Daha önceleri haberleşme ve iletişim aracı olan akıllı telefonlar günümüzde internete bağlanma, sosyal medya, oyun oynama, müzik dinleme, ödeme yapma, bankacılık ve iş için kullanma ve alışveriş gibi daha kompleks

² Hasret Aktaş ve Nurcan Yılmaz, “Üniversite Gençlerinin Yalnızlık ve Utangaçlık Unsurları Açısından Akıllı Telefon Bağımlılığı”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Cilt 3, 2017, s.86.

³ Adriana Bianchi ve James Phillips, “Psychological Predictors Of Problem Mobile Phone Use”, *Cyberpsychology & Behavior*, Cilt 8, Sayı 1, 2005, 40.

amaçlar için kullanılmaktadır⁴. Akıllı telefonların gündelik hayatı kolaylaştırmasının yanında getirdiği olumsuz sonuçlar da bulunmaktadır. Akıllı telefonun sürekli değiştirilmesini istenmesi, telefon için suç işlemeye kadar giden davranış problemleri ve faturaları ödeyememe noktasında maddi problemler gibi pek çok sorun olarak ortaya çıkmaktadır⁵⁻⁶.

Akıllı telefonlar günlük hayatın değişilmez bir parçası olarak yerlerini almıştır. Cep telefonlarının sadece iletişimi sağlamak gibi bir görevi bulunmakta iken akıllı telefonlar bu görevin yanında getirdiği yenilikler ile eskiyi devirmiştir. Ancak her ne kadar cep telefonlarından daha iyi yanları bulunsun da bedensel, ruhsal ve davranışsal bazı problemleri beraberinde getirmekte ve genel işlevsellik üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır⁷.

İnternetin gelişmesi ve ulaşımının kolaylaşması ile birlikte internet kullanımında artış görülmektedir. Teknolojik sürekli gelişmekte olduğu ve gelişeceği göz önüne alındığında internet kullanımının da sürekli artacağı tahmin edilmektedir. Bu kullanım ve gelişimle birlikte internetin sunduğu yenilik ve kolaylıklarda aynı oranda artış gösterecektir⁸.

İnternet kullanımının bu denli artmış olması her zaman için olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Gündelik yaşam için artık olmazsa olmaz haline gelen internetin aşırı kullanımının fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak birçok olumsuzluğu bulunmaktadır. Bilgilerin çarpıtılması, şiddete ve cinselliğe teşvik, dolandırıcılık vb. birçok olumsuzluk bu başlık altında verilebilir⁹.

İnternet kullanımının olumlu yanları da yok değildir. İlk olarak ülkemizde yaygınlaşması ile birlikte en büyük kitleyi öğrenciler ve araştırmacılar

⁴ Dursun Meral, “Orta Öğretim Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığının Yalnızlık, Yaşam Doyumu ve Bazı Kişisel Özellikler Bakımından İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2017, s.35.

⁵ Ebru Önler ve Aytül Yılmaz, “Cerrahi Birimlerde Yatan Hastalarda Uyku Kalitesi”, *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, Cilt 16, Sayı 62, 2008, s.116.

⁶ Bilge Kağan Özbay ve Osman Alihan Öncel, “Telefon Amblemlerimize Ne Kadar Bağlıyız?”, cilt 8, 2017, s.5.

⁷ Özlem Çakır ve Oğuz Ebru, “Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri İle Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2017, s.420.

⁸ Ahmet Ergin, Süleyman Utku Uzun ve Ali İhsan Bozkurt, “Tıp Fakültesi Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Sıklığı ve Etkileyen Etmenler”, *Pamukkale Tıp Dergisi*, Cilt 3, 2013, s. 140.

⁹ Mustafa Kutlu, Mustafa Savcı, Yasin Demir ve Ferda Aysan, “Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Üniversite Öğrencileri ve Ergenlerde Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Cilt 17 Sayı 1, 2016, s.71.

oluşturmuştur. Sınırsız bilgiye erişim ve bu bilginin paylaşılmasının verdiği kolaylık ve pratiklik bu kesim için interneti kullanmasında zorunluluk olarak görülmüştür. Bilgi ve bilime erişiminin yanında eğlence ve oyun aracı olarak da internet kullanımı yaygındır¹⁰. Akıllı telefon ve internet bağımlılığını bireyler üzerindeki önemli psikolojik etkileri bulunmaktadır. Bu psikolojik etkilerin benlik saygısı ve yalnızlık kavramları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Benlik saygısı kavramı kişinin kendisine verdiği değer, güven duygularının yanında kendisini başarılı ve zeki biri olarak algılaması ile karakterizedir. Rosenberg (1965)'e göre bireyin kendisine yönelik olumlu veya olumsuz değerlendirmeleri benlik saygısının temelini oluşturmaktadır. Bu sonuca göre düşük benlik saygısı kendiliğe yönelik olumsuz değerlendirmelerden kaynaklanırken yüksek benlik saygısı ise olumlu değerlendirmelerden etkilenmektedir¹¹.

Coopersmith (1959)'e göre benlik saygısının oluşumunda yeterlilik ve kendilik ile ilgili olumlu ve değerli yorumlar önemlidir. Benlik saygısının oluşumunda çevrenin değerlendirmesinden çok kişinin kendisinin değerlendiricisi ve eleştirmeni olması rol oynamaktadır¹². Bu değerlendirmeler ve eleştiriler sonucunda kişi kendi için onayladığı ve uygun göremediği yönlerinin farkına varacaktır.

Cooley'nin (1976; akt: Tözün, 2010) açıklamasında kişinin kendisi ile ilgili düşüncelerinin yanında çevreden aldığı geri bildirimlerin de öneminden bahsedilmiştir. Çevreden kendilik için alınan bildirimler bireyin kendi düşünceleri ile sentezlenecek ve benlik saygısının düşük veya yüksek olması yeni düşünceye göre belirlenecektir. Cooley'in (1976) bu görüşü benlik saygısı kavramının kapsamını genişletmiştir¹³⁻¹⁴.

Benlik saygısının kişinin kendini toplumdan soyutladığı ve kendini yalnız hissettiği durumlarda azaldığı bilinmektedir. Yalnızlık temel olarak kişinin çevresi ile yakın ve anlamlı ilişkiler kuramaması ve bunun yanında kurduğu ilişkilerin

¹⁰ Mustafa Kemal Karaman ve Meltem Kurtoğlu, "Öğretmen Adaylarının İnternet Bağımlılığı Hakkındaki Görüşleri", *Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Cilt 4 Sayı 2, 2009, s. 17.

¹¹ Morris Rosenberg, "Rosenberg Self-Esteem Scale (RSE)", *Acceptance And Commitment Therapy Measures Package*, Cilt 61, 1965, s.53.

¹² Stanley Coopersmith, "A Method For Determining Types Of Self-Esteem", *The Journal Of Abnormal And Social Psychology*, Cilt 59, Sayı 1, 1959, s.87.

¹³ Charles Holton Cooley, *Human Nature and The Social Order*. New York: Free Press, 1956, s. 45.

¹⁴ Mustafa Tözün, "Benlik Saygısı", *Actual Medicine*, Cilt 18, Sayı 7, 2010, s.54.

istenen düzeyde doyum vermemesi ile karakterize bir duygu halidir. Yalnızlık kavramının yanında tek başına kalma durumunda açıklanması gerekmektedir. Tek başına kalma bireyin istediği ve arzuladığı bir durum iken yalnızlık istenmeyen ve olumsuz bir duygu halidir. Bireyler toplum içerisinde yalnızlık duygusuna kapılabilirken tek başına zaman geçirdiklerinde bu duygudan uzak olabilirler¹⁵.

Hayata geldiği anda itibaren dış dünyaya bağlı olan insan yaşamını sürdürürken de bu ihtiyacı hisseder. Bu bağlılık dış dünya ile iletişim ve etkileşim kurmasını zorunlu kılmaktadır. Çevre kişinin duygu, düşünce ve davranışını etkileyen dinamik bir unsurdur. Bu nedenle kişi varlığını sağlıklı olarak sürdürmek için sosyal olmak durumundadır¹⁴.

İlk çağlarda insanlar besin bulmak ve hayatta kalmak için sosyalleşme ihtiyacı içine girmiştir. Ancak tarım toplumuna geçiş bu sosyalliği bir nebze zayıflatmış ancak yine de varlığını sürdürmüştür. Son olarak sanayi devrimi ve modern toplumların günümüzdeki şeklini alması ile sosyallik bir arada olursa da çok aza inmiştir. İnsanlar geçmişte fizyolojik ihtiyaçlarını gidermek için sosyalleşme gereksinimi duyarken günümüzde psikolojik olarak sosyalleşme gereksinimleri artmıştır¹⁶. İnternet bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığı psikolojik olarak sosyalleşmenin önünde engelleyici bir faktör olarak görülmekte ve kişileri kendi iç dünyalarında ya da sanal dünyada yaşamaya mahkum bırakmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, akıllı telefon ve internet bağımlılığının benlik saygısı ve yalnızlık ile ilişkisinin incelenmesidir. Bu amaçla aşağıdaki hipotezler sınamıştır:

1. Akıllı telefon bağımlılığı ve internet bağımlılığı ile benlik saygısı arasında negatif ve yalnızlık arasında pozitif anlamlı bir ilişki vardır.
2. Benlik saygısı, yalnızlık ve açık uçlu demografik değişkenler akıllı telefon bağımlılığını yordayıcı özellik göstermektedir.
3. Benlik saygısı, yalnızlık ve açık uçlu demografik değişkenler internet bağımlılığını yordayıcı özellik göstermektedir.

¹⁵ Ercan Yılmaz ve Vicdan Altınok, "Okul Yöneticilerinin Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Düzeylerinin İncelenmesi", *Educational Administration, Theory and Practise*, Cilt 15, Sayı 59, 2009, s.453.

¹⁶ Ayşegül Elif Karagülle ve Berk Çaycı, "Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, Cilt 4, Sayı 1, 2014, s.4.

2. İNCELEME

2.1. Araştırma Modeli

Yapılan çalışmada ilişkiisel tarama modeli tercih edilmiştir. Bu model kapsamında araştırmaya dahil edilen kavramlar arasındaki ilişkiler, ölçeklerden elde edilen toplam puanlar sonrası analiz edilmiştir. Örneklem evreni temsil etmesi noktasında basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmış olup katılımcılar gönüllülük esasına ve bilgilendirilmiş onama göre çalışmada yer almıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Marmara Bölgesini temsilen İstanbul ve Edirne illerinde yaşayan genç ve yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Çalışmaya, yaş ortalaması $31,90 \pm 11,10$ olan 137 kadın ve 93 erkek olmak üzere toplam 230 katılmıştır. Katılımcılardan 120 kişi (%44,3) evli ve 128 kişi (%55,7) bekar. Maddi durumu iyi olan 105 kişi (%45,7) ve orta olan 125 kişi (%54,3) bulunmaktadır.

2.3. Kullanılan Araç ve Gereçler

Yapılan çalışmada sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan anket veri toplama tekniği tercih edilmiştir. anket formunda bulunan ölçekler aşağıda verilmiştir.

Demografik Veri Formu: Araştırmacı tarafından belirlenmiş ve katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, maddi durum gibi demografik bilgilerin yanında yedili likert tipinde (1 = çok az; 7 = çok fazla) internetin yaşam için önemi ve internet kullanımının yalıtılmışlık hissi yaratıp yaratmadığının yer aldığı sorular bulunmaktadır.

Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği: Kwon ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Demirci ve arkadaşları (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin orijinali için Cronbach Alfa değeri 0,98 ve uyarlama çalışması için 0,93 olarak bulunmuştur. Likert tipi bir ölçek olan Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeği 33 sorudan oluşmaktadır ve tek faktörlü yapıdadır. Cevaplar 1-6 arasında değerlendirilmektedir. En düşük cevap puanı 33, en yüksek cevap puanı 198'dir. Yüksek puan alanlar riskli akıllı telefon kullanıcı olarak görülerek bağımlılık gösterenlerdir¹⁷⁻¹⁸. Bu çalışmada Akıllı Telefon Bağımlılığı

¹⁷ Min Kwon, Joon-Yeop Lee, Wang-Youn Won, Jae-Woo Park, Jung-Ah Min, Changtae Hahn, Xinyu Gu Ji-Hye Choi ve Dai-Jin Kim, "Development and validation of a smartphone addiction scale (SAS)", *Plos One*, Cilt 8, Sayı 2, 2013, s.77.

¹⁸ Kadir Demirci, Hikmet Orhan, Arif Demirdas, Abdullah Akpınar ve Havva Sert, "Validity and reliability of the Turkish Version of the Smartphone Addiction Scale in a younger population", *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, Cilt 24, Sayı 3, 2014, s.230.

Ölçeği için 0,93'lük Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Ölçek ergenlik ve yetişkinlik dönemleri için kullanıma uygundur.

Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu (YİBT-KF): Young (1998) tarafından geliştirilen ve Pawlikowski ve arkadaşları (2013: 1218) tarafından kısa forma dönüştürülen YİBT-KF, 12 maddeden oluşmakta olup 5'li Likert (1=Hiçbir zaman, 5=Çok sık) tipi bir ölçektir. Ölçek tek boyutlu toplam puan üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçeğin iç tutarlık güvenilirlik katsayısı 0,85 olarak hesaplanmıştır. Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu'nun güvenilirlik çalışmasında elde edilen Cronbach Alfa katsayısı üniversite öğrencilerinde 0,91 ve ergenlerde 0,86 olarak bulunmuştur¹⁹⁻²⁰⁻²¹. Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formu için yapılan çalışmada 0,90'lık Cronbach Alfa katsayısı elde edilmiştir. Ölçek ergenlik ve yetişkinlik dönemleri için kullanıma uygundur.

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği: Rosenberg (1965) tarafından geliştirilmiştir. Çuhadaroğlu (1986) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin geçerlik oranı 0,71 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısının ise 0,75 olduğu belirtilmiştir. Ölçekteki 1, 2, 4, 6 ve 7. Maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçekten elde edilebilecek puanlar 10 ile 40 arasında değişmektedir²²⁻²³. Yapılan çalışmada Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği için 0,88 değerinde Cronbach Alfa katsayısı bulunmuştur. Ölçek ergen, yetişkin ve geç yetişkin bireylerde kullanılmaktadır. Ölçekte tek boyuttan oluşmaktadır.

UCLA Yalnızlık Ölçeği: Russell ve arkadaşları (1980) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği incelenmiş ve ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0,94 olarak saptanmıştır. Ölçeğin test tekrar test güvenilirliğinin anlamlı ($r= 0,73$) düzeyde olduğu görülmüştür. 10'u düz ve 10'u ters yönde kodlanmış 20 maddeden oluşan bir ölçektir. Ters yönlü maddeler şu şekildedir: 1, 4, 5, 6, 9, 10, 15, 16, 19, 20. Ülkemizde UCLA Yalnızlık Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği Demir (1989) tarafından yapılmıştır ve tek boyutludur. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin bulgularda

¹⁹ Kimberly Young, *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction and a Winning Strategy for Recovery*, New York: John Wiley & Sons, 1998, s.140.

²⁰ Mirko Pawlikowski, Christine Altstötter-Gleich ve Matthias Brand, "Validation And Psychometric Properties Of A Short Version Of Young's Internet Addiction Test", *Computers In Human Behavior*, Cilt 29, Sayı 3, 2013, s.1218.

²¹ Mustafa Kutlu, Mustafa Savcı, Yasin Demir ve Ferda Aysan, *a.g.m.*, s.71.

²² Morris Rosenberg, *a.g.m.*, s.55.

²³ Füsün Çuhadaroğlu, "Adolesanlarda Benlik Saygısı", *Uzmanlık Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara, 1986, s.65.

Cronbach Alfa 0,96 olarak tespit edilmiştir²⁴⁻²⁵. UCLA Yalnızlık Ölçeği için hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı bu çalışma için 0,84'tür. Ölçek ergenlik ve sonrası gelişim dönemleri için uygundur.

2.4. Verilerinin Analizi

Elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS.24 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırma ölçek puanlarının normal dağıldığı görülmüş ve parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Örneklemin demografik bilgileri için kişi ve yüzde dağılımı için frekans analizi, ölçekler arası ilişkinin incelenmesi için korelasyon analizi ve ölçek puanı yordayıcılarını bulmak için regresyon analizi kullanılmıştır.

2.5. Bulgular

Akıllı Telefon Ölçeği ile İnternet Bağımlılığı Ölçeği arasında olumlu yönde ($r=0,72$; $p<0,001$), Benlik Saygısı Ölçeği ile olumsuz yönde ($r=-0,34$; $p<0,001$) ve Yalnızlık Ölçeği ile olumlu yönde ($r=0,22$; $p<0,001$) anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. Diğer yandan İnternet Bağımlılığı Ölçeği ile Benlik Saygısı Ölçeği arasında ile olumsuz yönde ($r=-0,41$; $p<0,001$) ve Yalnızlık Ölçeği ile olumlu yönde ($r=0,33$; $p<0,001$) anlamlı ilişki bulunmuştur. Son olarak Benlik Saygısı Ölçeği ile Yalnızlık Ölçeği arasında olumsuz yönde ($r=-0,58$; $p<0,001$) anlamlı ilişki elde edilmiştir.

Tablo 1. Akıllı Telefon Bağımlılığı, İnternet Bağımlılığı, Benlik Saygısı ve Yalnızlık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

	Akıllı Telefon Ölçeği	İnternet Bağımlılığı Ölçeği	Benlik Saygısı Ölçeği
İnternet Bağımlılığı Ölçeği	0,72***		
Benlik Saygısı Ölçeği	-0,34**	-0,41***	
Yalnızlık Ölçeği	0,22***	0,33***	-0,58***

** $p<0,01$; *** $p<0,001$

Akıllı Telefon Ölçeği ile İnternet Bağımlılığı Ölçeği arasında olumlu yönde ($r=0,72$; $p<0,001$), Benlik Saygısı Ölçeği ile olumsuz yönde ($r=-0,34$; $p<0,001$) ve Yalnızlık Ölçeği ile olumlu yönde ($r=0,22$; $p<0,001$) anlamlı düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. Diğer yandan İnternet Bağımlılığı Ölçeği ile Benlik Saygısı Ölçeği arasında ile olumsuz yönde ($r=-0,41$; $p<0,001$) ve Yalnızlık Ölçeği ile olumlu yönde ($r=0,33$; $p<0,001$) anlamlı ilişki bulunmuştur. Son olarak Benlik Saygısı

²⁴ Dan Russell, Letitia Anne Peplau ve Mary Lund Ferguson, "Developing A Measure Of Loneliness", *Journal Of Personality Assessment*, Cilt 42, Sayı 3, 1978, s. 292.

²⁵ Ayhan Demir, "UCLA Yalnızlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği", *Psikoloji Dergisi*, Cilt 7, Sayı 23, 1989, s.16.

Ölçeği ile Yalnızlık Ölçeği arasında olumsuz yönde ($r=-0,58$; $p<0,001$) anlamlı ilişki elde edilmiştir.

Tablo 2. Akıllı Telefon Bağımlılığı Yordayıcılarının Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi İle İncelenmesi

Bağımsız Değişkenler	B(b)	sh	Beta	t	F	R ²
Sabit (a)	78,88	12,09		6,53***		
İnternetin hayat için önemi	9,66	1,50	0,37	6,46***	28,64***	0,28
Benlik saygısı	-1,27	0,29	-0,27	-4,38***		
Başkanlarından yalıtılmış ve uzak hissetme	3,30	1,49	0,14	2,22*		

* $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$

Akıllı telefon bağımlılığı toplam puanının yordayıcılarını bulmak için yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F_{(3,226)}=28,64$; $p<0,001$). Elde edilen modeldeki parametreler akıllı telefon bağımlılığının %28'lik kısmını açıklamaktadır. Modele alınan parametrelerin tek tek anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$; $p<0,001$). İnternetin kişinin hayatı için önemi 1 birim yükseldiğinde akıllı telefon bağımlılığı puanı 9,66 birim artacak; benlik saygısı puanı 1 birim artınca akıllı telefon bağımlılığı puanı 1,27 birim azalacak ve kişinin kendini yalıtılmış hissetmesi 1 birim arttığında akıllı telefon bağımlılığı puanı 3,30 birim artacaktır.

Tablo 3. İnternet Bağımlılığı Yordayıcılarının Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi İle İncelenmesi

Bağımsız Değişkenler	B	sh	Beta	t	F	R ²
Sabit (a)	32,88	4,22		7,79***		
Benlik saygısı	-0,49	0,10	-0,31	-4,94***		
İnternetin hayat için önemi	2,02	0,51	0,23	3,99***	21,94***	0,28
Yaş	-0,12	0,04	-0,17	-2,92**		
Başkanlarından yalıtılmış ve uzak hissetme	1,17	0,51	0,14	2,31*		

* $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$

İnternet bağımlılığı toplam puanının yordayıcılarını bulmak için yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F_{(4,225)}=21,94$; $p<0,001$). Elde edilen modeldeki parametreler internet bağımlılığının %28'lik kısmını açıklamaktadır. Modele alınan parametrelerin tek tek anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0,05$; $p<0,01$; $p<0,001$). Benlik saygısı puanı 1 birim artınca internet bağımlılığı puanı 0,49 birim azalacak; internetin kişinin hayatı için önemi 1 birim yükseldiğinde internet bağımlılığı puanı 2,02 birim artacak; yaş bir birim yükseldiğinde internet bağımlılığı puanı 0,12 birim azalacak ve kişinin kendini

yalıtılmış hissetmesi 1 birim arttığında internet bağımlılığı puanı 1,17 birim artacaktır.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Akıllı telefon ve internet bağımlılığı birçok yönden kişinin psikolojik bütünlüğünü etkilemektedir. Bu etkilerin başında kişinin kendine saygısı olan benlik saygısı ve toplumdaki izole olmasının sonucu olarak yalnızlık gelmektedir. Bu çalışmanın amacı akıllı telefon ve internet bağımlılığı ile benlik saygısı ve yalnızlık arasındaki ilişkinin incelenmesi ve çeşitli demografik değişkenlere göre farklılıkların incelenmesidir.

Araştırmanın ilk aşamasında akıllı telefon bağımlılığı ve benlik saygısı arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda akıllı telefon bağımlılığı ile benlik saygısı arasında orta düzeyde, olumsuz ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre akıllı telefon bağımlılığı puanı arttıkça benlik saygısı puanında düşüş görülecektir. Ölçek puanlaması düşünüldüğünde akıllı telefon bağımlılığı arttıkça kişide benlik saygısı azalmakta ya da benlik saygısı arttıkça kişide akıllı telefon bağımlılığı azalmaktadır. Elde edilen bulgular düşük benlik saygısının akıllı telefona olan bağımlılığa etkisi yönündeki alan dizin çalışmaları ile tutarlılık göstermektedir²⁶⁻²⁷. Meral (2017) akıllı telefon bağımlılığı geliştiren kişilerin düşük benlik saygılarını örtmek için bir araç olarak kullandıklarını belirtmiştir²⁸. Takao, Takahashi ve Kitamura (2009) yalıtılmış, depresif ve düşük özgüven gibi olumsuz duygulardan uzaklaşarak akıllı telefona ve internete yönelim olabileceğini vurgulamıştır²⁹. Akıllı telefonların kişilere sundukları eğlence, kolaylık ve çeşitli imkanlar sunma gibi seçenekleri ile düşük benlik saygısının hem nedeni hem de sonucu olarak görülebilir.

Akıllı telefon bağımlılığı ile yalnızlık arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara göre, akıllı telefon bağımlılığı ile yalnızlık arasında orta düzeyde, olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre katılımcıların akıllı telefon bağımlılığı puanı arttıkça yalnızlık puanları da artacaktır. Bu sonuca göre akıllı telefon bağımlılığı ne kadar çok ise yaşanan

²⁶ Adriana Bianchi ve James Phillips, *a.g.m.*, s.47.

²⁷ Hatice Kahyaoğlu Sut, Seda Kurt, Özge Uzal ve Saadet Özdilek, "Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin Sosyal ve Eğitim Hayatına Etkisi", *Avrasya Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt 5, 2016, s.17.

²⁸ Dursun Meral, *a.g.m.*, s.72.

²⁹ Motoharu Takao, Susumu Takahashi ve Masayoshi Kitamura, "Addictive Personality And Problematic Mobile Phone Use", *Cyberpsychology & Behavior*, Cilt 12, Sayı 5, 2009, s.505.

yalnızlık hisside artacaktır. Elde edilen sonuçlar alan dizin çalışma ile paraleldir³⁰⁻
³¹. Akıllı telefon ve yalnızlık arasındaki bu ilişki şüphesiz sosyalleşmenin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kişiler akıllı telefona bağımlı olarak çevrelerinden kopmakta ve sağlıklı sosyal ilişkiler geliştirememektedir³². Diğer yandan ilgilinin, merakın ve konsantrasyonun sürekli akıllı telefonda olması kurulan ilişkilerin niteliğini olumsuz etkileyebilir ve bir süre sonlanmasına neden olabilir³³. Kişiler bu akıllı telefona gösterilen bu ilgi ve alakadan rahatsız olabilir ve kişi ile ilişkilerini azaltabilir veya tamamen kesebilir.

İnternet bağımlılığı ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin sınanmasında, iki değişken arasında orta düzeyde, olumsuz ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. bulunan bu ilişkinin yönüne göre kişilerin internete olan bağımlılıkları yükseldikçe benlik saygılarında düşüş gözlenecektir. Akıllı telefon için bulunan ilişki sonuçlarının internet bağımlılığı için de düşünülmesi yanlış olmayacaktır. Akıllı telefon ve internetin birlikte sürekli kullanılması ve iki değişken için yapılan analiz sonucunda yüksek düzeyde bulunan ilişki bu durumu göstermektedir. Kişiler için internet bir kaçış eğlence ve iletişim olanağı sunmaktadır. Benlik saygısı düşük bireyler ikili ilişkilerde ve sosyallikte kendilerine güvensiz, başarıları görmezden gelen, öfke problemleri olan ve dış odaklı kişilik özellikleri göstermektedir³⁴. İnternet sunduğu kolaylık ve sanal alem ile kişinin bu durumlardan özgürce kaçabildiği bir ortam sunmaktadır. Elde edilen bulgular alan dizin sonuçlarını destekler niteliktedir³⁵⁻³⁶.

³⁰ Özlem Çakır ve Oğuz Ebru, a.g.m., s.426.

³¹ Abdullah Mert ve Gizem Özdemir, “Yalnızlık Duygusunun Akıllı Telefon Bağımlılığına Etkisi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 8, 2008 s. 104.

³² Ali Minaz ve Özlem Çetinkaya Bozkurt, “Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin ve Kullanım Amaçlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, 2007, s.280.

³³ Mariano Cholis, Valdes Villanueva ve Marcos Charles Cholis, “Girls, Boys and Their Mobile: Use, Abuse (And Dependence) Of The Mobile Phone In Adolescence”, *Revista Espanola De Drogodep*, Cilt 34, 2009, s. 80.

³⁴ Derya Seyhan ve Handan Zincir, “Tutuklu Hükümlü Gençlerin Benlik Saygısı Düzeyleri ile Aile Özelliklerinin İncelenmesi ve Aralarındaki Korelasyonun Belirlenmesi”, *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, Cilt 11, Sayı 5, 2009, s.21.

³⁵ İlknur Reisoğlu, Nuray Gedik ve Yüksel Göktaş, “Öğretmen Adaylarının Özsaygı ve Duygusal Zekâ Düzeylerinin Problemlerini İnternet Kullanımıyla İlişkisi”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt 38, Sayı 170, 2013, s.162.

³⁶ Nebi Sümer ve Meltem Anafarta Şendağ, “Orta Çocukluk Döneminde Ebeveynlere Bağlanma, Benlik Algısı ve Kaygı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Cilt 24, Sayı 63, 2009, s.89.

Son olarak internet bağımlılığı ve yalnızlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda internet bağımlılığı ile yalnızlık arasında orta düzeyde, olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre kişinin internet bağımlılığı puanı arttıkça yalnızlık puanı da artmaktadır. Panicker ve Sachdev (2014) problemlili internet kullanımının stresi önlemek için kullanıldığını belirtmiştir³⁷. Bu stresin en önemli kaynağı olarak yalnızlık görülmektedir. Morahan-Martin ve Schumacher (2003) sosyal ilişkilerin internet ortamında daha kolay kurulması ve gerçekleştirildiğinden internet bağımlılığı ile yalnızlık arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir³⁸. Süler (2016) internet bağımlılığının Maslow hiyerarşisi ile açıklamış ve ilişki kurma ve sosyalleşme ihtiyacının internet ortamında doyurulduğunu belirtmiştir³⁹. Yalnızlığın algılanış ve yaşayış düzeyine göre kişilerin sosyallik ihtiyacını internet ortamında aramaları ve bu nedenle internet bağımlılığı geliştirmeleri olasıdır.

Yapılan regresyon analizleri sonucunda elde edilen bulgular hem alan dizin çalışmaları ile paralellik göstermekte hem de korelasyon analizleri ile tutarlılık göstermekte ve araştırmanın iç tutarlılığını yükseltmektedir. Birey için akıllı telefon bağımlılığının yordanması noktasında internetin önemi, benlik saygısı ve kişinin kendini yalıtılmış hissetmesi anlamlı parametreler olarak bulunmuştur. Diğer yandan internet bağımlılığının yordayıcısı olarak yaş, internetin önemi, benlik saygısı ve kişinin kendini yalıtılmış hissetmesi anlamlı parametreler olarak bulunmuştur.

Sonuç olarak akıllı telefon ve internet bağımlılığının tanı ve tedavisinde benlik saygısı ve yalnızlık üzerinde durulması gereken kavramlar olduğu görülmüştür. Değişkenler arası ilişkilerin yönü, şiddeti ve yordayıcılık özellikleri alan dizine yeni ve güncel bilgiler kazandırmıştır. İleride yapılacak çalışmalar için klinik örneklem ile yapılacak bir çalışma ilişki sonuçlarının sağlam temellerde incelenmesi olanağı sunacaktır. Diğer yandan coğrafi farklılıkların gözetildiği bir çalışma Türkiye evreni düşünüldüğünde farklı sonuçlar verebilir ve bu sonuçlar alan dizine daha güncel ve yeni bilgilerin kazandırılmasına yardımcı olabilir.

³⁷ Jayashree Panicker ve Ritika Sachdev, "Relations Among Loneliness, Depression, Anxiety, Stress And Problematic İnternet Use", *International Journal of Research in Applied, Natural and Social Sciences*, Cilt 2, Sayı 9, 2014, s.8.

³⁸ Janet, Morahan-Martin ve Phyllis Schumacher, "Loneliness and Social Uses Of The İnternet", *Computers in Human Behavior*, Cilt 19, Sayı 6, 2003, s.669.

³⁹ Melek Süler, "Akıllı Telefon Bağımlılığının Öznel Mutluluk Düzeyine Etkisinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2016, s.78.

Akıllı telefon ve internet bağımlılığının açıklanmasında yalnızlık ve benlik saygısı kavramlarının önemi görülmüştür. Elde edilen bilgiler kişilerde ilgili bağımlılıkların gelişmesinde koruyucu faktörler olarak benlik saygısı ve yalnızlığın önemini göstermiştir. İlgili kişi, kurum ve kuruluşlarca yapılacak seminer, eğitim veya psikoterapi gibi başlıklarda elde edilen bulgular uzmanlara yol gösterici niteliktedir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Hasret ve Yılmaz, Nurcan, “Üniversite Gençlerinin Yalnızlık ve Utangaçlık Unsurları Açısından Akıllı Telefon Bağımlılığı”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Cilt 3, 2017.

Bianchi, Adriana ve Phillips, James, “Psychological Predictors Of Problem Mobile Phone Use”, *Cyberpsychology & Behavior*, Cilt 8, Sayı 1, 2005.

Choliz, Mariano; Villanueva, Valdes ve Choliz, Marcos Charles, “Girls, Boys and Their Mobile: Use, Abuse (And Dependence) Of The Mobile Phone In Adolescence”, *Revista Espanola De Drogodep*, Cilt 34, 2009.

Cooley, Charles Holton, *Human Nature and The Social Order*. New York: Free Press, 1956.

Coopersmith, Stanley, “A Method For Determining Types Of Self-Esteem”, *The Journal Of Abnormal And Social Psychology*, Cilt 59, Sayı 1, 1959.

Çakır, Özlem ve Ebru, Oğuz, “Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri İle Akıllı Telefon Bağımlılığı Arasındaki İlişki”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2017.

Çuhadaroğlu, Füsün, “Adolesanlarda Benlik Saygısı”, Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara, 1986.

Demir, Ayhan, “UCLA Yalnızlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği”, *Psikoloji Dergisi*, Cilt 7, Sayı 23, 1989.

Demirci, Kadir; Orhan, Hikmet; Demirdas, Arif; Akpınar, Abdullah ve Sert, Havva, “Validity and reliability of the Turkish Version of the Smartphone Addiction Scale in a younger population”, *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, Cilt 24, Sayı 3, 2014.

Ergin, Ahmet; Uzun, Süleyman Utku ve Bozkurt, Ali İhsan, “Tıp Fakültesi Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Sıklığı ve Etkileyen Etmenler”, *Pamukkale Tıp Dergisi*, Cilt 3, 2013.

Kahyaoğlu Sut, Hatice; Kurt, Seda; Uzal, Özge ve Özdilek, Saadet, “Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin Sosyal ve Eğitim Hayatına Etkisi”, *Avrasya Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt 5, 2016.

Karagülle, Ayşegül Elif ve Çaycı Berk, “Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, Cilt 4, Sayı 1, 2014.

Karaman, Mustafa Kemal ve Kurtoğlu, Meltem, “Öğretmen Adaylarının İnternet Bağımlılığı Hakkındaki Görüşleri”, *Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Cilt 4 Sayı 2, 2009.

Kutlu, Mustafa; Savcı, Mustafa; Demir, Yasin ve Aysan, Ferda, “Young İnternet Bağımlılığı Testi Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Üniversite Öğrencileri ve Ergenlerde Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Cilt 17 Sayı 1, 2016.

Kwon, Min; Lee, Joon-Yeop; Won, Wang-Youn; Park, Jae-Woo; Min, Jung-Ah; Hahn, Changtae; Gu, Xinyu; Choi, Ji-Hye ve Kim, Dai-Jin, “Development and validation of a smartphone addiction scale (SAS)”, *Plos One*, Cilt 8, Sayı 2, 2013.

Meral, Dursun, “Orta Öğretim Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığının Yalnızlık, Yaşam Doyumu ve Bazı Kişisel Özellikler Bakımından İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2017.

Mert, Abdullah ve Özdemir, Gizem, “Yalnızlık Duygusunun Akıllı Telefon Bağımlılığına Etkisi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 8, 2008.

Minaz, Ali ve Bozkurt, Özlem Çetinkaya, “Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin ve Kullanım Amaçlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Mehmet Akif Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, 2007.

Morahan-Martin, Janet ve Schumacher Phyllis, “Loneliness and Social Uses Of The Internet”, *Computers in Human Behavior*, Cilt 19, Sayı 6, 2003.

Önler, Ebru ve Yılmaz, Aytül, “Cerrahi Birimlerde Yatan Hastalarda Uyku Kalitesi”, *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, Cilt 16, Sayı 62, 2008.

Özbay, Bilge Kağan ve Öncel, Osman Alihan, “Telefon Amblederimize Ne Kadar Bağlıyız?”, cilt 8, 2017.

Panicker, Jayashree ve Sachdev, Ritika, “Relations Among Loneliness, Depression, Anxiety, Stress And Problematic İnternet Use”, *International Journal of Research in Applied, Natural and Social Sciences*, Cilt 2, Sayı 9, 2014.

Pawlikowski, Mirko; Altstötter-Gleich, Christine ve Brand, Matthias, “Validation And Psychometric Properties Of A Short Version Of Young’s İnternet Addiction Test”, *Computers In Human Behavior*, Cilt 29, Sayı 3, 2013.

Reisoğlu, İlknur; Gedik, Nuray ve Göktaş, Yüksel, “Öğretmen Adaylarının Özsaygı ve Duygusal Zekâ Düzeylerinin Problemlili İnternet Kullanımıyla İlişkisi”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt 38, Sayı 170, 2013.

Rosenberg, Morris, “Rosenberg Self-Esteem Scale (RSE)”, *Acceptance And Commitment Therapy Measures Package*, Cilt 61, 1965.

Russell, Dan; Anne Peplau Letitia ve Ferguson, Mary Lund, “Developing A Measure Of Loneliness”, *Journal Of Personality Assessment*, Cilt 42, Sayı 3, 1978.

Seyhan, Derya ve Zincir, Handan, “Tutuklu Hükümlü Gençlerin Benlik Saygısı Düzeyleri ile Aile Özelliklerinin İncelenmesi ve Aralarındaki Korelasyonun Belirlenmesi”, *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, Cilt 11, Sayı 5, 2009.

Süler, Melek, “Akıllı Telefon Bağımlılığının Öznel Mutluluk Düzeyine Etkisinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2016.

Sümer, Nebi ve Şendağ, Meltem Anafarta, “Orta Çocukluk Döneminde Ebeveynlere Bağlanma, Benlik Algısı ve Kaygı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Cilt 24, Sayı 63, 2009.

Takao, Motoharu; Takahashi, Susumu ve Kitamura, Masayoshi, “Addictive Personality And Problematic Mobile Phone Use”, *Cyberpsychology & Behavior*, Cilt 12, Sayı 5, 2009.

Tözün, Mustafa, “Benlik Saygısı”, *Actual Medicine*, Cilt 18, Sayı 7, 2010.

Yılmaz Ercan ve Altınok Vicdan, “Okul Yöneticilerinin Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Düzeylerinin İncelenmesi”, *Educational Administration, Theory and Practice*, Cilt 15, Sayı 59, 2009.

Yılmaz, Ercan ve Altınok, Vicdan, “Okul Yöneticilerinin Yalnızlık ve Yaşam Doyumu Düzeylerinin İncelenmesi”, *Educational Administration, Theory and Practice*, Cilt 15, Sayı 59, 2009.

Young, Kimberly, *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction and a Winning Strategy for Recovery*, New York: John Wiley & Sons, 1998.

Araştırma Makalesi/Research Article

**ENGELLİ KADINLARLA GERÇEKLEŞTİRİLEN BİR GRUPLA
PSİKOLOJİK DANIŞMA UYGULAMASI: EDİRNE İLİ ÖRNEĞİ¹**

***A GROUP COUNSELING WITH DISABLED WOMEN: THE CASE OF EDİRNE
PROVINCE***

Seda DONAT BACIOĞLU* , Semra PEHLİVAN**

*Geliş Tarihi: 18.04.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Engelliler, fiziksel, ruhsal ya da sosyal bir takım etkenler nedeni ile toplumun diğer kesimlerinden daha güç bir yaşam sürdürmektedir. Engelli kadınlar ise, hem “engelli” hem de “kadın” olmanın güçlüklerini bir arada yaşamaktadırlar. Engelli birey olmanın getirdiği zorluklar ve toplumun beklentileri kadının, engelinden dolayı mutsuz olmasına ve bu durumunu kabullenmekte zorluk çekmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, problem yaşayan bu bireylere psikolojik destek olmak toplumun ruh sağlığı açısından oldukça önemlidir. Psikolojik yardım hizmetleri bireysel olabileceği gibi gruba yönelik de olabilmektedir. Araştırmanın amacı, bedensel engelli bireylere yönelik bir gruba psikolojik danışma uygulamasına katılan kadınların yaşam kalitelerini ve gruba psikolojik danışma süreci ile ilgili görüşlerini incelemektir. Araştırmada, tek gruplu son test modeli kullanılmıştır. Araştırma bulguları, nicel ve nitel veri toplama araçları birlikte kullanılarak elde edilmiştir. Veriler, betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Sonuçların değerlendirilmesinde, frekans (f) ve yüzdelik (%) değerler kullanılmış ayrıca doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Bulgular, ilgili alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, kadın, gruba psikolojik danışma

ABSTRACT: People with disabilities live a life that is harder than other parts of society because of a number of physical, psychological or social factors. Women with disabilities have both the difficulties of being “disabled” and “women”. The difficulties of being a disabled person and the expectations of the society cause the woman to be unhappy due to her disability and have difficulty accepting this situation. Therefore, psychological support to these individuals who have problems is very important in terms of mental health of the society. Psychological assistance services can be individual or group oriented. The aim of the study is to examine the quality of life of physically disabled women participating in group counseling and their opinions about group counseling process. As a research design, one-group post-test model was used. Quantitative and qualitative data collection tools were used in the study. The data were analyzed by descriptive analysis. In the evaluation of the

¹Bu çalışmanın özeti “XV. European Conference on Social and Behavioral Sciences Sempozyumu’nda” sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*Dr. Öğrt. Üyesi, Trakya Üniversitesi, sedadonatbacioglu@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0001-9901-0601

**Uzman psikolog, psk.semrapehlivan@hotmail.com, ORCID:0000-0002-5885-7483

results, frequency (f) and percentage (%) values are used and also direct quotations are given. The findings were discussed in the light of the related literature.

Keywords: Disabled, women, group counseling

1.GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü'ne (2010) göre, dünya nüfusunun yaklaşık % 15'i yani bir milyardan fazla bireyin çeşitli engellilik problemleri yaşadığı tahmin edilmektedir. En genel ifade ile "engelli" olarak adlandırılan "en büyük azınlık" grubu fiziksel, ruhsal ya da sosyal bir takım etkenler nedeni ile toplumun diğer kesimlerinden daha güç bir yaşam sürdürmektedir. Engelli kadınlar ise, hem "engelli" hem de "kadın" olmanın güçlüklerini bir arada yaşamaktadırlar. Bunun yanında fiziksel sınırlılıklar, ekonomik problemler, eğitim yetersizliği, tıbbi bakım ve rehabilitasyona ilişkin hizmet yetersizlikleri ve engellilere yönelik tutum ve davranışlardan dolayı da ruh sağlıkları olumsuz etkilenmektedir (Okuyan, Şen & Bolsoy, 2018). Damgalanan bir olgu olması nedeniyle bu etkiler, kadınların sosyal değerlerini düşürme ile birleştirildiğinde engellilik daha derin olabilmektedir. (Nosek vd., 2003). Ülkemizde engelli kadınların oranı önemlidir ve giderek artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2016 yılı verilerine göre ülkemizde yaklaşık 5 milyon engelli bulunmakta ve bu sayı nüfusun % 6,6'sını oluşturmaktadır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018).

Yukarıda belirtilen oranın % 57,2'si de kadın engelli bireylerden oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, engelli kadınların oranı, engelli nüfusu içinde daha yüksektir ve refah seviyesi düşük bir gruba dahil edilmiştir. Bunun sebebi ise engelli kadınların, engelli olmaktan kaynaklanan birçok olumsuzluğun (sosyal izolasyon, yoksulluk, şiddet ve diğer mağduriyet biçimleri ve kronik sağlık sorunları ile ilgili stresler, vs.) yanı sıra kadın olmanın getirdiği dezavantajlara ve cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmalarıdır (Karataş ve Gökçearsan-Çifçi, 2010). Bu da temel bir insan hakkı olan bireyin kendisini gerçekleştirme hakkını ortadan kaldıran düşük yaşam kalitesi demek olup yaşam doyumunu etkilemektedir.

Engellilik türü ve derecesi, günlük görevleri yerine getirme veya aktiviteleri yapma, sosyal destekten memnuniyet, eş/partner varlığı, baş etme becerisi, benlik saygısı ve cinsiyet, engelli kişilerin yaşantısını etkileyen başlıca faktörlerdir (Addabbo, Sarti & Sciulli, 2014; Freedman vd., 2012; Kinney ve Coyle, 1992; Uppal, 2006). Bunlara toplumun beklentileri de eklendiğinde zorlanan engelli kadın bir de fazla hassas bir psikolojiye sahip ise engelinden dolayı mutsuz olmakta ve bu durumunu kabullenmekte zorluk çekmektedir. Sürekli sorunlarla boğuşan, onlara anlamlı çözümler üretemeyen bireyler, kendilerini mutsuz hissedeceklerdir. Böyle zamanlarda problem yaşayan bireylere psikolojik destek olmak toplumun ruh sağlığı açısından oldukça önemlidir. Ruh sağlığı uzmanları ve toplumsal gruplar tarafından desteklenen bireyler, kendilerini daha çabuk ve

sağlıklı bir şekilde kabul etmekte, sosyal çevreleriyle olumlu ilişkiler kurabilmektedirler (Saxton, 2018).

Ruh sağlığı açısından baktığımızda engelli bireylere sunulacak yardım hizmetleri bireysel olabileceği gibi gruba yönelik de olabilmektedir. Grupla psikolojik danışma, kişiler arası ilişkilerin geliştirilmesini, içgörü kazanmayı, kendine güvenin geliştirilmesini hedefleyen, üyelerin duygu, değer ve tutumlarının üzerinde durulduğu, ayrıca her bir üyenin belirgin davranışsal amacının gerçekleştirilmesinin sağlanmaya çabaladığı, bu alanda yetişen bir psikolojik danışman tarafından yürütülen terapötik bir süreçtir (Voltan-Acar, 1993). Bu yardım etme süreci içinde grup üyeleri kendilerini üzen sorunları tartışır, gerekli sosyal becerileri kazanırlar ve yeni davranışlar öğrenerek yaşamlarını zenginleştirirler (Voltan-Acar, 2015).

Alanyazında, engelli kadınlarla yürütülen grup çalışmaları incelendiğinde; uluslar arası literatürde, akran danışmanlığı ve becerileri (Saxton, 2018), ev kadınları için mesleki rehabilitasyon (Puaca, 2016), grup terapileri (Kim, 2016; Olkin, 2017) olduğu görülmüştür. Ulusal literatürde ise; çoğunluk olarak engelli bireylere yönelik meslek ve beceri kazandırma amaçlı eğitim programları ve engelli bireylerin ailelerine yönelik aile rehberliği veya eğitimi (Akfırat, 2004; Cin ve Kılıç, 2017; Daşbaşı, 2013; Özokuçu ve Canpolat, 2013; Tavil ve Karasu, 2013), aileye yönelik grupla psikolojik çalışma çalışmalarının (Yukay ve Erturan, 1998; Yüksel ve Eren, 2007) yapıldığı görülmüştür. Engelli bireylerin kendilerine sunulan grupla psikolojik danışma hizmetinin çok fazla olmadığı dikkati çekmiştir. Sınırlı sayıdaki araştırmalardan birisi olan Demir'in (2018) çalışmasında, bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı terapi programının görme yetersizliği olan bireylerin depresif belirti ve umutsuzluk düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiş, terapi sonrasında belirtilerin anlamlı düzeyde azaldığı saptanmıştır. Engelli bireylere yönelik grupla psikolojik danışma çalışmalarının az olması bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Araştırmanın amacı, bedensel engelli bireylere yönelik bir grupla psikolojik danışma uygulamasına katılan kadınların görüşlerini incelemektir. Elde edilen bilgiler sonucunda, engelli bireylere sunulan psikolojik danışma hizmetlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.YÖNTEM

Bu çalışmada araştırma modeli olarak, zayıf deneysel desenlerden tek gruplu son test modeli - gelişigüzel seçilmiş tek bir gruba bağımsız değişkenin uygulanması ve bağımlı değişken üzerindeki etkisinin gözlemlendiği model (Büyüköztürk, 2013)- kullanılmıştır. Bu modelle araştırmacılar, ortak noktaları daha önce hiç grupla psikolojik danışma deneyimi olmamış ve engelleri nedeniyle yaşam kaliteleri düşük olan kursiyer kadınlara uygulama sonrasında son test ile bir

incelemede bulunmuşlardır. Araştırmada nicel ve nitel veri toplama araçları birlikte kullanılmıştır.

2.1.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Edirne Valiliği ve Türkiye İş Kurumu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Merkezinde, bedensel engelli kadınlara istihdam kazandırmaya yönelik bir proje kapsamında, aşçı yardımcılığı meslek edinme projesi için seçilen 10 kadın katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcıların her biri Edirne merkezde ikamet eden, %40 ve üzeri bedensel engeli olan dezavantajlı kadınlardan oluşmaktadır. Üye seçimi proje şartlarına uygun olarak SODAM tarafından gerçekleştirilmiştir. SODAM projeleri ile meslek edinmek amacıyla eğitim alan kursiyerleri aynı zamanda sosyal anlamda güçlendirmek için birçok resmi kurum, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörde faaliyet gösteren işletmeler tarafından eğitimler verilmektedir. Ancak herhangi bir bireysel veya grupla psikolojik danışma faaliyetlerine yer verilmemektedir. Edirne SODAM'ın bu ihtiyacını dikkate alarak, 2016 yılı Haziran ayından itibaren merkezde gönüllü bir psikoloğun görev yapmasıyla birlikte merkezde yürütülen kursların sayısı ve faaliyetlerin sıklığı göz önünde bulundurularak bu etkinliklere katılan kadınlara grupla psikolojik danışma hizmeti verilmektedir.

2.2.Uygulama Süreci

Grupla psikolojik danışma öncesi katılımcılarla bire bir görüşme yapılarak grup süreci hakkında bilgilendirme yapılmış ve gönüllü olup olmadıkları sorulduktan sonra bir grup sözleşmesi yapılmıştır. Bire bir görüşmede ayrıca, araştırmacılar tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” uygulanmıştır. Bu form toplam 16 sorudan oluşmakta; katılımcılara ilişkin demografik bilgileri –ekonomik durum, medeni durumları ve çocuk sayısı, engel durumları ve düzeyi, eğitim ve istihdam- kapsamaktadır. Formda ayrıca katılımcıların; içinde buldukları engel durumunun yaşam kalitesini ve ruh sağlığını nasıl etkilediği, engel durumunun çalışma hayatını nasıl etkilediği, psikiyatri hekimine gidip gitmediği ve psikiyatrik ilaç kullanıp kullanmadığı ile ilgili sorular sorulmuştur. Katılımcıların, demografik bilgilerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin demografik veriler

Yaş	n	%	Çocuk sayısı	n	%
30-40 yaş	3	30	1-3 çocuk	6	60
41-50 yaş	3	30	4-6 çocuk	4	40
51 ve üstü	4	40	Evde yaşayan kişi sayısı		
Eğitim			2-4 kişi	7	70

durumu						
Okur yazar	3	30	5-6 kişi	3	30	
İlkokul	4	40	İstihdam kursuna katılma durumu			
Ortaokul	1	10	Evet	6	60	
Lise	1	10	Hayır	4	40	
Açıköğretim	1	10	Çalışma durumu			
Medeni durum			Sigortalı	4	40	
Evli	9	90	Sigortasız	4	40	
Dul	1	10	Çalışmıyor	2	20	
Sosyal yardım			Çalışma şekli			
Evet	5	50	Günlük	4	40	
Hayır	5	50	Kadrolu	4	40	

Tablo 1'e göre, katılımcıların, orta yaş ve üzeri, evli ve çocuklu, sosyo-ekonomik düzeyi düşük, okuryazar, meslek edinme ihtiyacında olan, engellilik durumuna bağlı kadrolu çalışan ve gündelik sigortasız çalışan kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların tümü, %40 üzerinde engellilik durumuna sahip olsalar da hepsinin farklı engellilik tanıları ve düzeyleri vardır. Örneğin; bir katılımcının böbrek naklinden kaynaklanan %70 engel raporu varken, bir diğerinin engellilik durumu ve seviyesi ise %18 MS, %10 görme kaybı ve %19 görme kaybından oluşmaktadır. Katılımcıların engellilik durumları; böbrek nakli, MS, görme kaybı, işitme kaybı, astım, tansiyon, kısmi felç, omuz kısıtlılığı, anteljik yürüme engeli, kronik akciğer obstruktifi, epilepsi, diyabet olarak sıralanmaktadır. Ülkemizde, fiziksel veya ruhsal olarak vücut fonksiyonlarının en az %40'ını kaybetmiş bireylere engelli denilmektedir. Engelli bireylerin ve ailelerinin devlet ve özel sektör tarafından engelli bireylere sağlamış olduğu haklardan faydalanabilmeleri için yine devlet tarafından yetki verilen tam teşekküllü hastanelere engelli sağlık raporu almaları gerekmektedir. Engelli raporunda yazmakta olan oran yüzde (%) olarak belirtilmektedir (Resmi Gazete, Mart 2013, Sayı: 28603).

Kişisel bilgi formunda yer alan, "Engel durumunuz yaşam kalitenizi nasıl etkiliyor?" sorusuna katılımcılar olumsuz etkiliyor (n=3), kendimi halsiz (n=4), yorgun (n=6), ağır (n=5), yetersiz (n=3) hissediyorum, ailem destek olmuyor (n=1), alıştım (3), dikkatli yaşıyorum (n=1), avantajları var (n=1), beni etkilemiyor (n=2) şeklinde cevaplar vermişlerdir. "Engel durumunuz ruh sağlığınızı nasıl etkiliyor" sorusuna ise katılımcılar, üzülüyorum (n=2), hayata küstüm (n=1), kendimi

sevmiyorum (n=1), korkuyorum (n=2), diğer insanların bakış açısı beni rahatsız ediyor (n=1), etkilemiyor (n=1) olarak cevaplamışlardır. “Engel durumunuz çalışma hayatınızı nasıl etkiliyor?” sorusuna, olumsuz etkiliyor (n=4), çalışma hayatımda sorun yaratacağımı düşünüyorum (n=2), çalışmayı hiç düşünmedim (n=1), avantajları var (n=4), ilaçlarımı alınca sorun olmuyor (n=1) cevaplarını vermişlerdir. Katılımcılar, psikiyatri hekimine başvurma ve ilaç kullanma ile ilgili soruya, gittim (n=6), ihtiyaç duymadım (n=2), düzenli ilaç kullanıyorum (n=3), eşim destek (n=1), örgü örüyorum (n=1), ilaç kullandım bıraktım (n=2) şeklinde cevaplar vermişlerdir. Katılımcılardan üçünün psikiyatrik geçmişinde intihara teşebbüs, sinir krizi, nöbet geçirme, travma (şiddet görme, ölüm, kürtaj gibi) mevcuttur.

Araştırmada, engelli kadınların genel olarak yaşam kalitesinin düşük olduğu düşüncesinden yola çıkarak sosyal içermeyi azaltmak ve psikolojik iyi oluş düzeylerini artırmak amacıyla grupla psikolojik danışma uygulanmıştır. Oturumlar, SODAM merkezinde yer alan büyük bir salonda, 12 hafta boyunca ortalama 90 dakika olmak üzere gerçekleştirilmiştir. Oturumlarda, tanışma, hedeflerin tartışılması, grup kurallarının sözleşme altına alınması ve yapılandırma işleminden sonra, grup üyelerine kazandırılması amaçlanan hedefler her bir oturum sırasına göre aşağıda verilmiştir:

- 1.Oturum: Tanışma, çalışmanın kuralları ve amaçların belirlenmesi:
- 2.Oturum-Grup üyelerin etkileşimi ile ilgili etkinlikler, güven ve direnç üzerine çalışma
- 3.Oturum-Etkili iletişim becerileri
- 4.Oturum-Olumlu ve olumsuz duyguları keşfetmek ve dile getirmek
- 5.Oturum-Bireyin stres olarak algıladığı unsurların belirlenmesi ve onlar ile baş etme yöntemleri
- 6.Oturum-Grupun kendini açması ve özdeşlik kurması
- 7.Oturum-Direnç, güven ve kendini açma üzerine çalışma
- 8.Oturum- Kendini açma ve yaşam öyküleri üzerine çalışma
- 9.Oturum-Travmatik olaylar ve baş etme yolları
- 10.Oturum-Fizyolojik ve psikolojik engelleri aşma ve uyum sağlama süreci
- 11.Oturum-Engelliği etkileyen çevresel etkenler, sosyal destek sistemleri
- 12.Oturum-Grup sürecini değerlendirme ve sonlandırma

2.3. Veri Toplama Araçları

Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalite Ölçeği Kısa Formu (WHOQOL-BREF): Ölçek, Eser ve arkadaşları (1999) tarafından Türkçeye uyarlanmış, geçerlik ve güvenilirliği yapılmıştır. Ölçek bireylerin bedensel, ruhsal, sosyal ve çevresel iyilik hallerini ölçmekte ve 26 sorudan oluşmaktadır. Türkiye sürümü (27. soru ulusal

sorudur) kullanıldığında Çevre alan skoru çevre-TR olarak adlandırılır. Bu durumda Çevre-TR alan skoru çevre skoru yerine kullanılır. Ölçek yetişkinlere uygulanmaktadır. Her bir alan, birbirinden bağımsız olarak kendi alanındaki yaşam kalitesini ifade etmektedir. Puan arttıkça yaşam kalitesi artmaktadır (Yıldırım ve Hacıhasanoğlu, 2011). Ağrı duyma, uyku, enerji gibi fiziksel sağlık, olumlu duygular, özgüven, beden imgesi gibi psikolojik sağlık, sosyal destek, kişisel ilişkiler gibi sosyal ilişkiler ve ekonomik durum, ulaşım, güvenli ortam, sağlık koşulları gibi çevresel sağlık olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları, sağlıklı grupta bedensel sağlık boyutunda .76, psikolojik sağlık boyutunda .67, sosyal ilişkiler boyutunda .56 ve çevre boyutunda .74 olarak elde edilmiştir. Test tekrar test güvenilirliği .51 ile .81 arasında değişmektedir.

Psikolojik Destek Faaliyeti Değerlendirme Formu: Grupla psikolojik danışma oturumları sonrasında grup üyelerinin grup yaşantısına ilişkin deneyimleri, araştırmacılar tarafından açık uçlu sorulardan hazırlanan “Psikolojik Destek Faaliyeti Değerlendirme Formu” ile toplanmıştır. Bu formda aşağıdaki sorular sorularak katılımcılara görüşlerini yazmaları istenmiştir.

- 1- Grup sürecinde edinmiş olduğunuz hangi becerileri günlük hayatınızda kullandınız?
- 2- Grup sürecindeki hangi konular ilginizi çekti?
- 3- Grup liderinin grubu yönetmesi ile ilgili görüşleriniz nelerdir?
- 4- Grup sürecinin sonunda kendinizde ne tür değişiklik gördünüz?

2.4.Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen nitel ve nicel veriler, betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Sonuçların değerlendirilmesinde, frekans (f) ve yüzdelik (%) değerleri kullanılmış ayrıca doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

3.BULGULAR

Bu bölümde, katılımcıların Yaşam Kalitesi Ölçeği’nden ve Psikolojik Destek Faaliyeti Değerlendirme Formu’ndan elde edilen verilere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın nicel verilerine ilişkin bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların yaşam kalitesine ilişkin betimsel sonuçlar

	Yaş	Genel sağlık durumu	Fiziksel sağlık	Psikolojik	Sosyal ilişkiler	Çevre
1.katılımcı	53	% 12,5	% 39	% 70	% 42	% 47
2.katılımcı	48	% 25	% 18	% 62,5	% 75	% 40
3.katılımcı	56	% 12,5	% 28,5	% 37,5	% 25	% 40
4.katılımcı	51	% 0	% 64	% 37,5	% 0	% 22
5.katılımcı	45	% 12,5	% 39	% 50	% 33	% 44
6.katılımcı	52	% 62	% 53,5	% 62,5	% 50	% 56

7.katılımcı	38	% 50	% 64	% 62,5	% 67	% 50
8.katılımcı	41	% 25	% 71	% 70	% 58	% 22
9.katılımcı	34	% 87,5	% 71	% 75	% 92	% 56
10.katılımcı	46	% 12,5	% 25	% 29	% 50	% 37,5

Tablo 2'ye göre, katılımcıların yaşam kalitesine ilişkin bulgular incelendiğinde; yaşlarına göre katılımcıların genel sağlık durumlarının ortalamasının altında iyi olmadığı; fiziksel sağlık durumlarının ise ortalamasının üstünde iyi olduğu görülmektedir. Psikolojik ve sosyal ilişkiler boyutlarında ise, katılımcıların yaşam kalitesi genel olarak iyi; çevresel sağlık boyutunda ise düşük olduğu görülmektedir. Engellilik hak temelli bir konu olup; bu haklar arasında çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı ve eğitim hakkı başlıkları yer almaktadır (Küçükali, 2014). Sosyal Devlet anlayışı ve bu çerçevede engellilere yönelik hizmetlerin nasıl yürütüleceğini her ne kadar anayasa ile belirlenmiş olsa da uygulamadaki eksikliklerin engellilerin yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.

Araştırmanın nitel verilerine ilişkin bulguları ise; Psikolojik Destek Faaliyeti Değerlendirme Formunda yer alan açık uçlu sorulardan elde edilen cevaplar dört tema altında toplanmıştır: (1) Grup sürecinde öğrenilenlerin yaşama aktarılması, (2) grup sürecinde ilgi çeken konular, (3) grup liderini değerlendirme ve (4) grup süreci sonrası duygu ve düşünceler.

Tema 1. Grup sürecinde öğrenilenlerin yaşama aktarılması

Grup sürecinde öğrenilenlerin yaşama aktarılması teması incelendiğinde engelli kadınların, dinlemek (n=6), olumlu yaklaşma (n=6), empati (n=4), sabırlı olma (n=4), kendini tanıma (n=4), aile ilişkilerinde kullanma (n=3), saygı (n=1) ve çatışma yönetme (n=1) gibi grup sürecinde öğrendiklerini günlük yaşamına aktardıklarını bildirmişlerdir. Katılımcıların bu konudaki doğrudan ifadeleri şöyledir:

“Çatışma yönetimi, olumlu iletişim kurma ile ilgili bilgiler çok işime yaradı. Özellikle eşim ve ailem ile ilgili konularda. Onlar ile iletişim kurarken daha yapıcı olmaya özen gösteriyorum (K4).”

“Ailem ile olan ilişkilerimde. Onları anlamaya çalıştım. Onlara daha yakın oldum. Özellikle eşim ile olan ilişkilerimde daha mesafeliydim. Şimdi daha yakın ve mutlu bir ilişkimiz var (K5).”

“Bir kişi konuşurken dinlemiyordum. Karşımdakini dinlemeyi öğrendim. Bir insanı önce dinlemek ve onu anlamaya çalışmak ne kadar önemli olduğunu öğrendim (K8).”

“Benim madde bağımlısı bir oğlum var. Ona yardımcı olamıyorum. O konuyla ilgili konuştum. Bana oğluma nasıl yardımcı olacağımı ve iletişim kuracağım konusuyla ilgili bilgi verdi. Uygulamaya çalıştım (K9).”

Tema 2. Grup sürecinde ilgi çeken konular

Grup sürecinde ilgi çeken konular teması incelendiğinde katılımcılar, grupta yapılan etkinliklerin (n=7), grup etkileşiminin ve gruptaki motivasyonun ilgilerini çektiğini bildirmişlerdir. Katılımcıların bu konudaki doğrudan ifadeleri şöyledir:

“Grup sürecinde “kendini rahat” hisset çalışması ile kendimi çok güvende hissettim.”

“Olumlu iletişim teknikleri. Kendimi ifade etmek (K1).”

“Bu süreçte grup ile çalışılmasının çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Gruptaki diğer arkadaşların hayat hikayelerini ve yaşanmışlıkları beni çok etkiledi. Kendime sorun olarak gördüğüm şeylerin aslında çözümü çok kolay olduğunu öğrendim (K5).”

“Öfke kontrolü, kendimi ifade etme biçimleri (K8).”

“Başarı ve öğrenme sınırsızdır. Yaş bunun için engel değildir. Engellerin bizim hedeflerimize ulaşmasında asla vazgeçirmemeli ile ilgili teknikler çok iyiydi (K10).”

Tema 3. Grup liderini değerlendirme

Grup liderini değerlendirme teması incelendiğinde, engelli kadınlar grup liderini, içten/samimi (n=4), eşit (3), beden dili iyi (n=3), donanımlı (n=3), iyi (3), anlayışlı (n=3), saygılı (n=2), doğal (n=1), titiz (n=1), ilgili (n=1), iyi dinleyici (n=1), sabırlı (n=1), gözlemci (n=1) ve yardımcı (n=1) bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu konudaki doğrudan ifadeleri şöyledir:

“Bizim dilimizle anlatıyor. Bizi çok güzel anlıyor. Ses tonu, konuşması ve bize hitabı çok iyi ve çok saygılı (K3).”

“Bizim için ayrıca kendim için çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Bizimle olan ilişkisinde samimiydi. Çok doğaldı. Kendime çok yakın hissettim (K5).”

“Bizi çok iyi dinliyordu. Kendimizi anlatmamıza fırsat veriyordu. Bir konuyu derinlemesine anlatıyor. Bizi geçiştirmiyor. Bu özellikleri çok güzel (K6).”

“Yaklaşım olarak hepimize eşit davrandı. İnsan ayırmadı. Samimi bir tavırdı. Güler yüzlüydü. Ses tonunu çok iyi ayarlıyordu (K7).”

“Çok iyi bir gözlemci. İşini titizlikle ve özenli bir şekilde yapıyor. Özellikle göz teması kurması çok iyi. İşinin ustası ve çok başarılı. Donanımlı ve bilgili (K10).”

Tema 4. Grup süreci sonrasında duygular ve düşünceler

Grup süreci sonrasında duygular ve düşünceler temasını incelediğimizde, katılımcılar, iyi iletişim kuruyorum (n=3), daha sabırlıyım (n=2), daha sakinim (n=2), olgunlaştım (n=2), kendime değer veriyorum (n=1), daha az kaygı ve stres (n=1), kendimi daha iyi ifade ediyorum (n=1), kendime güvenim arttı (n=1), daha uyumluyum (n=1), yalnız değilim (n=1) gibi duygu ve düşüncelerle ifade etmişlerdir. Katılımcıların bu konudaki doğrudan ifadeleri şöyledir:

“Daha olgunlaştığımı ve büyüdüğümü hissettim. Olaylar karşısında daha sabırlı davrandığımı gözlemledim. Epilepsi nöbetlerim azaldı. Daha az kaygılı ve stresliyim (K2).”

“Daha önce bir yere yalnız gitmek istemezdim şu an öyle değil. Her yere kendi başıma gidebilirim. Kendime olan güvenim arttı. Artık yalnız hissetmiyorum (K5).”

“Çocuğum ile daha iyi iletişim kurmaya çalışıyorum. Daha sabırlı ve anlayışlı olmaya çalışıyorum. Ama daha fazla desteğe ihtiyacım var (K9).”

“Kendimin ne kadar önemli olduğunu. İnsan hayatının ne kadar önemli ve değerli olduğunu. Kendimi sevmeyi. Bir şeyler yapıp başarabileceğimi gördüm (K10).”

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bedensel engelli kadınlara istihdam kazandırmaya yönelik proje kapsamında, bireylerin sosyalleşmesi, yeni bir statü kazanması ve istihdam ettirilmesi hedeflenirken hazır oraya gönüllü gelen kadınların, duygusal, sosyal, psikolojik, bilişsel ve davranışsal gelişimini ‘engelleyen durumları ortadan kaldırıp onların yaşam kalitesini arttırmaya yönelik bir ruh sağlığı hizmetinin gönüllü sunulması çok sık rastlanan bir durum değildir. Çalışmanın sonuçlarına bakıldığında; yapılan grupla psikolojik danışma uygulamasının sonunda, engelli kadınların kendilerini psikolojik olarak iyi ve değerli hissettiklerini, kendilerine olan güvenin arttığını, kendilerini ve başkalarını olduğu gibi kabul etmeyi, empatik düşünmeyi öğrendiklerini ve problem çözmeye ilişkin motivasyonlarının arttığını özetle söylemek mümkündür. Benzer çalışmalar incelendiğinde; yaşam kalitesi düşük kadınlarla yapılan ruh sağlığı hizmetlerinin bireyin yaşam kalitesini artırmaya yardımcı olduğu yönündedir (Badger vd., 2013; Giese-Davis vd., 2006; Milgrom vd., 2005; Naumann vd., 2012; Sharif vd., 2010)

Bu çalışma, meslek edinme amacıyla projeye kabul edilmiş engelli kadınlar ile sınırlıdır. Katılımcıların engellilik durumunda ve engel düzeyinde farklılıklar bulunmaktadır. Kadınların yaş ve eğitim durumları da farklıdır. Farklı örneklem grupları ile benzer çalışmaların ön test-son test ölçümlü deneysel çalışmaların yapılması önerilmektedir. Kadınların rahatlıkla ulaşabildiği ve başvurabildiği toplum merkezlerinde, hastanelerde, fizik tedavi ya da diyaliz gibi merkezlerde sürekli ve düzenli bir şekilde hem bireysel hem de grup psikolojik danışma hizmetleri ile kadınların desteklenmesi önerilmektedir. Kadın ve engellilere destek veren tüm sivil toplum ve kamu bünyesinde sunulan tüm hizmetlerde bireysel ve grupla psikolojik danışma hizmetlerinin tüm hizmetlerin merkezinde yer alması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Addabbo, T., Sartı, E.& Sciulli, D. (2014). *Disability and life satisfaction in Italy*, WPS 14-02-1 Working Paper Series.
- Akfirat, F. Ö. (2004). Yaratıcı Dramanın İşitme Engellilerin Sosyal Becerilerinin Gelişimine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5 (1), 9–22.
- Badger, T. A., Segrin, C., Hepworth, J. T., Pasvogel, A., Weihs, K., & Lopez, A. M. (2013). Telephone-delivered health education and interpersonal counseling improve quality of life for Latinas with breast cancer and their supportive partners. *Psycho-Oncology*, 22(5), 1035–1042.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cin, A. & Kılıç, M.(2017).*Özürlü çocuğu olan anne babaların kaygı düzeylerini azaltmaya yönelik bir grup rehberliği uygulaması*. İçinde Serkan Erkan & Alim Kaya (Ed.),Grupla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları II (ss.74-104). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Daşbaşı, S. (2013).Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde ailelere yönelik sosyal hizmet uygulaması: Bir değerlendirme araştırması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1),101–114.
- Demir, V. (2018). Bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı grup terapisi programının görme yetersizliği olan bireylerde depresif belirti ve umutsuzluk düzeylerine etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1-20. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/453717>
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (Nisan, 2018). Engelli bireylere ilişkin istatistiki bilgiler. <https://eyh.aile.gov.tr/uploads/pages/engelli-ve-yasli-bireylere-iliskin-istatistiki-bilgiler/2018-yili-nisan-ayi-bultenini-bu-baglantiyi-kullanarak-indirebilirsiniz.pdf> adresinden elde edilmiştir.
- Eser, S.Y., Fidaner, H., Fidaner, C.& Elbi, H. (1999). Measure of quality of life WHOQOL-100 and WHOQOL-Bref. *3P Dergisi*,7(2.),5-13.
- Freedman, V.A., Stafford, F., Schwarz, N., Conrad, F. & Cornman, J.C. (2012). Disability, participation, and subjective wellbeing among older couples.*Social Science & Medicine*, 74(4), 588-596.
- Giese-Davis, J., Bliss-Isberg, C., Carson, K., Star, P., Donaghy, J., Cordova, M. J. (2006). The effect of peer counseling on quality of life following diagnosis of breast cancer: An observational study. *Psycho-Oncology*, 15(11), 1014–1022.

- Karataş, K. & Gökçearsan Çifci, E. (2010). Türkiye’de engelli kadın olmak: Deneyimler ve çözüm önerileri, *The Journal of International Social Research*, 3 (13), 147-153.
- Kinney, W. B., & Coyle, C. P. (1992). Predicting life satisfaction among adults with physical disabilities. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 73(9), 863–869.
- Küçükali, A. (2014). Engellilere uygulanan sosyal politikaların değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4 (1), 59-86.
- Milgrom, J., Negri, L.M., Gemmil, A.W., McNeil, M. & Martin, P.R. (2005). A randomized controlled trial of psychological interventions for postnatal depression. *Clinical Psychology*, 44(4), 529-542. doi.org/10.1348/014466505X34200
- Minkyong, K. (2016). The effect of filial therapy program on physically disabled mothers’ self-esteem and parenting stres. *Advance Science Letters*, 22(11), 3586-3588(3). doi.org/10.1166/asl.2016.7871
- Naumann, F., Martin, E., Philpott, M., Smith, C., Groff, D., & Battaglini, C. (2012). Can counseling add value to an exercise intervention for improving quality of life in breast cancer survivors? A feasibility study. *The Journal of Supportive Oncology*, 10(5), 188–194.
- Nosek, M.A., Hughes, R.B., Swedlund, N., Taylor, H., B. & Swank, P. R. (2003). Self-esteem and women with disabilities, *Social Science and Medicine*. 56: 1737-1747.
- Okuyan, Y.Ç., Şen, S. & Bolsoy, N. (2018). Ebelik öğrencilerinin engelli kadınlara bakım verme deneyimleri. *Journal of Human Sciences*, 15(1), 24-34.
- Olkin, R. (2017). *Disability-affirmative therapy*. USA: Oxford University Press.
- Özokçu, O., & Canpolat, M. (2013). Grup rehberliği programının zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin stres düzeylerine etkisi *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 181-196.
- Puaca, L.M. (2016). The largest occupational group of all the disabled: Homemakers with disabilities and vocational rehabilitation in Postwar America in Michael Rembis, (Ed). *Disabling Domesticity* (pp.73-102), New York: Palgrave Macmillan
- Resmi Gazete (Mart, 2013). Özürlülük ölçütü, sınıflandırması ve özürlülere verilecek sağlık kurulu raporları hakkında yönetmelik. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330-4.htm>

- Saxton, M. (2018). A peer counseling training program for disabled women: A tool for social and individual change. in Mary Jo Deegan (Ed). *Women and Disability* (pp.10), London: Taylor & Francis Group.
- Sharif, F., Abshorshori, N., Tahmasebi, S., Hazrati, M., Zare, N., & Masoumi, S. (2010). The effect of peer-led education on the life quality of mastectomy patients referred to breast cancer-clinics. *Health and Quality of Life Outcomes*, 8(1), 74.
- Tavil, Y. Z. & Karasu, N. (2013). Aile eğitim çalışmaları: Bir gözden geçirme ve meta-analiz örneği. *Eğitim ve Bilim*, 3(168), 8-95.
- Uppal, S. (2006). Impact of the timing, type and severity of disability on the subjective well-being of individuals with disabilities. *Social Science & Medicine*, 63(2), 525-539.
- Yıldırım, A., Hacıhasanoğlu R. (2011). Sağlık çalışanlarında yaşam kalitesi ve etkileyen değişkenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2 (2), 61-68.
- Yukay, M. ve Erturan, N. (1998). Down Sendrom'lu çocuğa sahip ailelerle yapılan grupla psikolojik danışma çalışmasının ailelerin depresyon düzeyleri ve aile yapıları üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 10, 339-354.
- Yüksel, M.Y. & Eren, S.B (2007). Otistik çocuğa sahip ailelerle yapılan grupla psikolojik danışma çalışmasının ailelerin depresyon ve problem çözme becerileri üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 197-210.
- Voltan-Acar, N. (2015). *Grupla psikolojik danışma ilke ve teknikleri* (11.Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- World Report on Disability 2011. WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, ISBN 978 92 4 068521 5 (PDF); Chapter 2;25-28.

**DIMENSIONS OF PSYCHOLOGICAL CAPITAL: A CASE STUDY IN
TURKISH HARD COAL ENTERPRISE**

*PSİKOLOJİK SERMAYENİN BOYUTLARI: TÜRKİYE TAŞ KÖMÜRÜ
KURUMUNDA BİR VAKA ÇALIŞMASI*

Öznur YAVAN TEMİZKAN*

*Geliş Tarihi: 03.05.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ABSTRACT: In today's business world, managers have a growing awareness that psychological capital is the most important type of capital that brings productivity, reproductivity and profitability to their organizations. The dimensions of psychological capital, including self-efficacy, optimism, hope and psychological resilience, are the factors that bring success to organizations. The aim of this study is to determine psychological capital dimensions of the underground miners employed by the Turkish Hard Coal Enterprise (TCMC) - Kozlu Establishment (Türkiye Taş Kömürü Kurumu (TTK) – Kozlu Müessesesi). In order to determine the psychological capital dimensions of the miners, a questionnaire was applied to 344 underground miners. Analyzes were made by using SPSS 22 and AMOS 24 package programs. Exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were used to determine the psychological capital dimensions of miners. According to the results of analyze, the psychological capital factors of the miners appear as hope and self-efficacy.

Key Words: Psychological capital (PsyCap), accident, miner, TCMC.

ÖZ: Yöneticiler günümüz iş dünyasında örgütlerine verimlilik, üretkenlik ve karlılık getiren en önemli sermaye türünün psikolojik sermaye olduğu konusunda artan bir farkındalığa sahiptir. Öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve psikolojik dayanıklılık dâhil olmak üzere psikolojik sermayenin boyutları, kuruluşlara başarı getiren faktörlerdir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) - Kozlu Müessesesi'nin (Turkish Hard Coal Enterprise (TCMC) - Kozlu Establishment) istihdam ettiği yeraltı madencilerinin psikolojik sermaye boyutlarını belirlemektir. Madencilerin psikolojik sermaye boyutlarını belirlemek için 344 yeraltı madencisine anket uygulanmıştır. SPSS 22 paket ve AMOS 24 programları kullanılarak analizler yapılmıştır. Madencilerin psikolojik sermaye boyutlarını belirlemek için keşfedici factor analiz ve doğrulayıcı factor analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda madencilerin psikolojik sermaye faktörleri umut ve öz-yeterlilik olarak belirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik sermaye (PsyCap), kaza, madenci, TTK.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, oznuryavan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2051-0417

1. INTRODUCTION

Organizations carry out their activities using idea, skill, experience, social and psychological power of human resources. Employees' tendency of giving their accumulations and strengths to those organizations depends on the feeling of health and satisfaction level of them. It is therefore a priority for managers to be able to create a strong and supportive organizational culture with a high level of satisfaction and happy employees. He/she will want to give the leverage social and psychological know-how to the organization as much as the level of support and feelings he/she perceives as employees. Otherwise, the manager will not be able to make full use of this power with the inspections he has done and the measures he has taken. Because it is always possible to limit amount of the employees' potentials and performances they will spend for their organizations with their inner wills.

The most important capital for today's organizations is the human who adds merit, accumulation to the business processes and increases the competitive power. The intellectual skills, social and psychological knowledge accumulation potential can be considered as PsyCap. One factor that makes the manager important is fully awareness and distinction about employees' PsyCap capacities. Managers that know when and how an employee reacts will take their place in the top rankings. The manager who recognizes his/her employees' PsyCap will not lose energy and time with unrealizable or inapplicable strategies. Creating a strategy is a cost. Implementation of the generated strategy and its failure is an even greater cost. The people who formulate and implement the strategies and the PsyCap of these people are very important for the sustainability of the organizations.

PsyCap is generally accepted as an element consisting of four dimensions in the literature. Hope, optimism, resiliency and self-efficacy are variables that can be measured as PsyCap. In this study, the existence of PsyCap and its dimensions will be examined in TCMC (Türkiye Taş Kömürü Kurumu). For underground mining as a dangerous and risky industry, miners and the hope, optimism, self-efficacy and resiliency they have is more important than other sectors. Underground mining has a workplace that causes feelings of stress, anxiety, and fear. The results of targeted performance and efficiency will only be achieved by positive employees who are supported by a strong organizational culture.

2. THE CONCEPT OF PSYCHOLOGICAL CAPITAL

Human resources are very important for organizational success and efficiency and the best return on investment for sustainable competitive advantage (Luthans and Youssef, 2004: 143). Human resources, organizational performance

and competitive advantage equation can be created and this gives a new perspective on what organizational capital is. Compared to traditional physical, structural and financial resources, employees cannot be easily imitated by their existing competitors because they are human resources (Rus and Baban, 2013: 109-110).

Intellectual origins in economic science and human capital express the stock of knowledge, and skills that can be increased by experience or investments in employee training and education. The concept of social capital emerged from the science of sociology. Social capital is related to the accumulation of real or potential resources that are linked to the creation of a permanent network of relations. Simply put, human capital is related to ‘what you know’, and social capital is related to ‘who you know’, whereas psychological capital is related to ‘who you are’ and ‘who are you becoming’ (Newman, 2014: 121; Luthans et al., 2006: 388; Luthans, Youssef, Avolio, 2007: 20).

The positive psychology movement, which emerged as a result of the work of Seligman et al., in the late 1990s in order to restore the mission of the science of psychology to the realization of the abilities, strengths and potentials of the people, found a wide repercussion in the field of organizational behavior. Thus, studies in the field of positive psychology have led Luthans, who works in the field of organizational behavior and organizational psychology, to think about how this positive perspective can be adapted to organizations. Luthans pointed out that, with a positive approach at the micro level, the strengths and psychological capacities of employees in organizations can be improved, not static, to improve their performance. Thus, positive psychology has brought about an approach called “positive organizational behavior”, which aims to improve the performance in the workplace by trying to measure, develop and manage the psychological elements behind strengths instead of focusing on the weak points of the employees (Akçay, 2012: 124).

Traditional types of capital are necessary for organizations. But these are not sufficient for sustainable competitive advantage. Just like other types of capital are composed of certain components, i.e. traditional (financial, structural/physical, technological), human (explicit and implicit knowledge) and social (networks, norms/values and trust), positive psychological capital (PsyCap) also accommodates some basic capacities (Luthans and Youssef, 2004: 153). When considered in terms of classic capital types, PsyCap is defined as the ability of employees to carry their human, social and economic capital to the organization to

ensure efficiency (Eid et al., 2012; Bergheim et al., 2015: 28). Luthans et al. describe PsyCap operationally as follows (Luthans et al., 2006: 388):

“An individual's positive psychological state of development is characterized by: (1) having confidence (self-efficacy) to take on and put in the necessary effort to succeed at challenging tasks; (2) making a positive attribution (optimism) about succeeding now and in the future; (3) persevering toward goals, and when necessary, redirecting paths to goals (hope) in order to succeed; and (4) when beset by problems and adversity, sustaining and bouncing back and even beyond (resiliency) to attain success. To be included in this conception of PsyCap, (1) grounded in theory and research; (2) valid measurement; (3) relatively unique to the field of organizational behavior; (4) state-like (ie, relatively fixed and thus relatively fixed); and (5) have a positive impact on sustainable performance.”

Two trends promoted positive psychology. These are: positive organizational culture / science and positive organizational behavior that implement positivity and power-based management in the workplace. The first is the positive organizational culture (positive organizational scholarship). Positive organizational culture, based on the work of scientists at the University of Michigan, emphasizes positive organizational qualities that can enable the organization to survive in difficult times and improve its effectiveness. The second is positive organizational behavior. Positive organizational behavior emphasizes the measurable, developable and manageable psychological capacities that can be used in performance improvements in today's business environment and the strengths of positively focused human resources (Yıldız ve Örucü, 2016: 271).

When the developments in the management theory of psychological capital are examined, it is seen that the individual employees have the organizational success and the ability to perform and consist of four different elements (Eid et al., 2012: 55). When the literature on positive psychology is researched and analyzed extensively, the elements that represent this structure in the best way are hope (will or institutions and paths), activity (trust and belief in carrying out a task), flexibility (resilience) and optimism (positive expectation for the future). While these four elements are well known in positive psychology, they are ignored in the areas of organizational behavior, human resources management and human resource development. These elements constitute the most appropriate elements for positive organizational behavior. When they all come together, they are called psychological capital or PsyCap. The term psychological capital, has been chosen to go beyond the term human capital, which is expressed as the experience, training and tacit knowledge of the employees. As stated, in the PsyCap: who (psychological self) and who you may be (potential self) (Luthans, 2012: 2). The four dimensions of psychological capital are:

Self-efficacy: It is channeling one's motivation and cognitive resources in a way to control events in his life. Self-efficacy is the belief that one can solve the problems he faces in his life. It is not about how competent an individual is in his skills but on his belief in his own skills (Keleş, 2011:347).

Hope: Hope is to have the means of success that will enable one to achieve his goals and the power of will to realize this success. It is a cognitive attitude, which is the result of the activity of the individual in order to use alternative ways to achieve this success, while making a determined effort to achieve the goals successfully (Zeynel, 2018: 458).

Optimism: Optimism is considered as a more generalized form of self-confidence. It is a positive skill that enables the individual to realistically evaluate what he or she can or cannot accomplish, not to give up his ambition for success when faced with contradictions, and to get away from feelings of guilt, to collect courage and to develop good and positive expectations for the future (Kızrak vd, 2017: 802).

Psychological Resilience: It is defined as the capacity to recover from difficulties, failures and even positive changes that seem overwhelming (Oçak et al., 2016: 114). Psychological resilience is the positive psychological capacity needed to regenerate after the problems and problems experienced (Luthans, 2002: 702).

Psychological capital draws attention to the positive psychological development of an individual. It is a constellation of motivational and behavioral tendencies. Psychological capital is defined as a second order factor. For this reason, it enables employees to be motivated to achieve the goals, to recognize the ways of reaching the target, to reach their goals and to get rid of the inevitable regressions of the target quest (Caza et al., 2010: 54). In Figure 1, there is information obtained from literature reviews to synthesize the basic findings on the concepts related to PsyCap (Newman, 2014: 128).

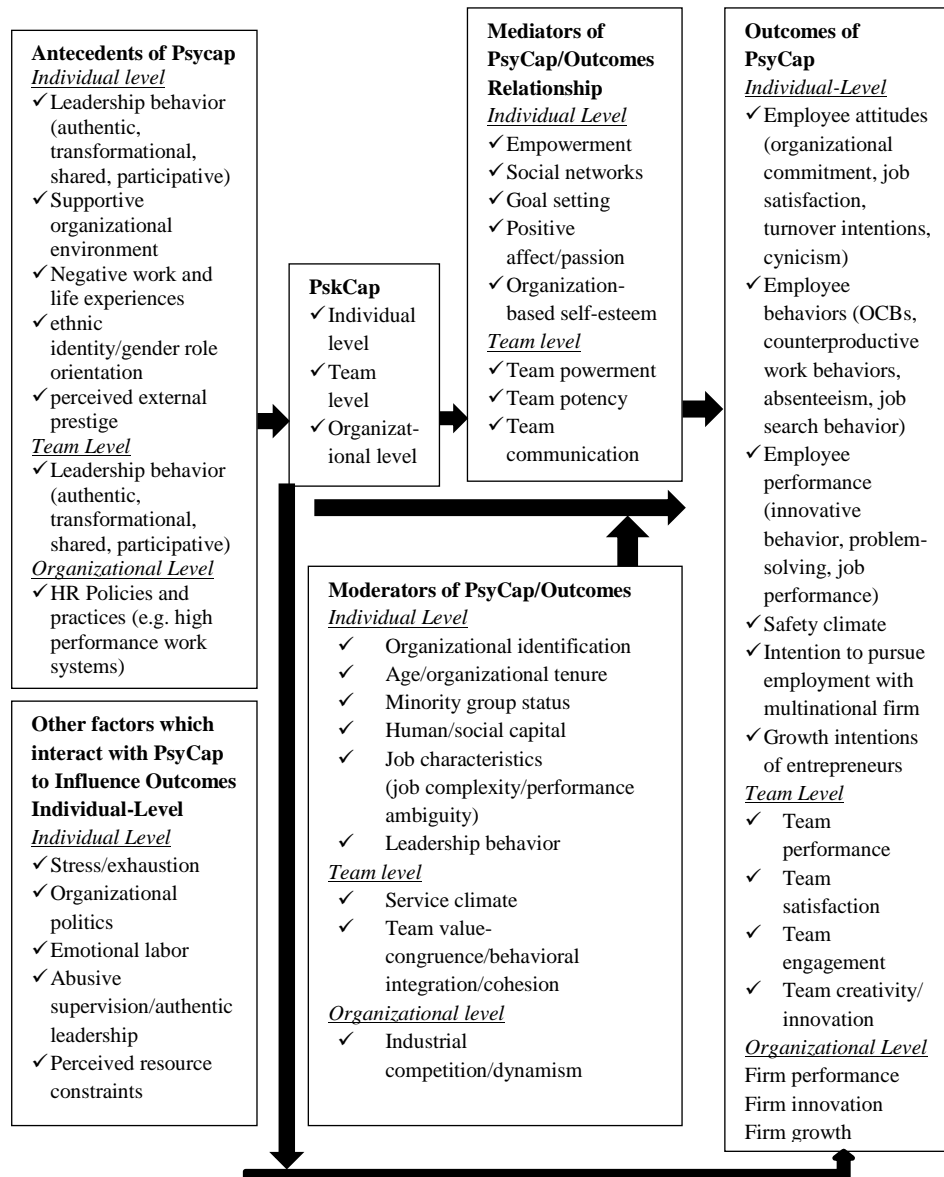

Figure 1: A Systematic Framework for Current and Further Research on Psychological Capital

Reference: Newman et al., "Psychological Capital: A Review and Synthesis", *Journal of Organizational Behavior*, 2014 p. 129.

For the strengthening of PsyCap, hope consists of both willpower and pathways, and therefore participants are first asked to set an important specific target. They are then asked to identify the real and potential obstacles that they may face in making efforts to achieve this goal. Finally, they are asked to determine how to solve the problems encountered. After individually setting goals and pathways at each stage of the training, participants share the solutions they have found, and then they receive feedback from the facilitator and mainly from small group members assigned to them. They receive constructive comments and important special recommendations. Peer group members help identify possible other obstacles that may be overlooked, and may propose pathways to achieve success by achieving goals. This process not only strengthens the hopes of the participants, but also creates optimism (triggering internal motives to achieve success and increasing possible positive expectations) and effectiveness. In addition to the success of the goal setting process in increasing the effectiveness, the participants see how successful the group is, and they are supported to learn in a conscientious manner. Employees who receive PsyCap training will have positive persuasion and positive feedback from their esteemed colleagues and facilitator trainer. The flexibility component in the training emphasizes the participants' awareness of their personal assets and how they can benefit from their personal assets when faced with distress. In addition, flexibility training focuses on how risks and barriers can be prevented to avoid problems that employees may face now or in the future (Luthans, 2012: 3).

The positive occurrence of PsyCap has proven to be open to employees' development and performance management. The organizations have a significant positive relationship with the PsyCap provided, the desired employee attitudes (organizational commitment, job satisfaction, psychological well-being), desired employee behavior (citizenship) and multiple performance criteria (self / supervisor assessments and purpose). In addition, there is a significant negative relationship between favorable structuring of PsyCap and unwanted employee attitudes (turnover intentions, anxiety, cynicism and work stress) and unwanted employee behavior (deviance) (Newman et al., 2011: 127).

Bill Gates described the human element as the company's most important asset, which went out of Microsoft's door every night to his home. With this definition, it creates the value of its employees with the types of capital they possess, and determines that they move Microsoft far beyond its competitors. The importance of human capital stems from the fact that it contains almost all of the

information in an organization, especially the implicit knowledge (Akçay, 2011: 91).

The meaning and value that employees place on the business environment are reflected in their performance. The importance that managers place on employees in risky, heavy and dangerous industry groups affects the productivity of employees by shaping their beliefs, motivation and performance. Employees are more optimistic, hopeful, resilient and have a high sense of self-efficacy in organizations where they are happy. These affections enable the organization to have a strong psychological capital.

Underground miners are more likely to be damaged by fatal injuries or occupational diseases than in other sectors (6 times). The rate of occupational diseases and non-fatal injuries of underground miners is 66% higher than that of workers in other occupations (Lancaster, 2011: 1). According to the Social Insurance Agency records in all employment sectors in Turkey, the rate of injuries due to accidents in underground mines is very high (Kucuker, 2006: 144). Because of the workplace climate, miners are in constant psychological and social interaction with their colleagues. It is also important to consider the socio-psychological structure that emerges around the workplace in order to ensure the high performance of the miners and the sustainability of the organization.

3. METHODS OF THE RESEARCH

In this research, questionnaire technique was used in TCMC – Kozlu Establishment to collect data. PsyCap scale was obtained from the study performed by Luthans et al. (2007) and adapted from the study performed by Çetin and Basım (2012). The Cronbach's Alpha value of the scale for this research was found as 0,914.

The sample of the research includes 344 miners working in TCMC – Kozlu Establishment, and they were randomly selected. The aim of the research is to reveal the dimensions of PsyCap of the miners. Within this scope, the variables constituting the PsyCap dimensions are analyzed under Factor Analysis. Then independent sample t-test was applied to determine if the dimensions of PsyCap had any difference between miners with/without history of accidents.

The hypotheses of the study are set up as follow:

H₁: Hope is a dimension of PsyCap in TCMC – Kozlu Establishment.

H₂: Resiliency is a dimension of PsyCap in TCMC – Kozlu Establishment.

H₃: Efficacy is a dimension of PsyCap in TCMC – Kozlu Establishment.

H₄: Optimism is a dimension of PsyCap in TCMC – Kozlu Establishment.

4. DATA ANALYSIS AND FINDINGS

This section presents demographic variables and PsyCap dimensions of the miners in TCMC – Kozlu Establishment. Also it is analyzed if there is a meaningful difference between PsyCap dimensions of the miners with/without history of accidents in TCMC – Kozlu Establishment. In order to test the reliability of the scales used in the study, Cronbach’s Alpha values were examined. The reliability of the psychological capital scale is very close to 1 and it is determined as ,914. The PsyCap dimensions of the miners were analyzed with factor analysis and according to the result of factor analysis four dimensions were appeared. These are hope, optimism, resiliency and efficacy. Independent sample t-test was applied to clarify if there is any difference between the PsyCap dimensions of the miners with/without history of accidents.

Table 1: Demographic Variables of Miners Working in TCMC – Kozlu Establishment

Demographic Variables	Frequencies	Percentage (%)	Cumulative Percentage (%)
Age			
18-25	13	3,8	3,8
26 – 33	102	29,7	33,44
34 – 41	160	46,5	79,9
42 +	69	20,1	100
Marital Status			
Married	309	89,8	90,3
Single	35	10,2	100
Education			
Primary	84	24,4	24,4
High School	224	65,1	136,6
University	36	10,5	100
Cigarette			
Yes	196	57	57
No	148	43	100
Time			
1 year and less	13	3,8	3,8
1-4 year	21	6,1	9,9
5-10 year	178	51,7	61,6
11-14 year	13	3,8	65,4
15 +	119	34,6	100
Section			
Production worker	166	48,3	48,3

Prep worker	28	8,1	56,4
Well services	130	37,8	94,7
Others	20	5,8	100
Unionism			
Yes	339	98,5	98,5
No	5	1,5	100
Union Mission			
Regular member	334	97,1	97,1
Shop Steward	4	1,2	98,3
Branch Representative	3	,9	99,1
Union Employees	3	,9	100
Accident			
Yes	219	63,7	63,7
No	125	36,3	100
Possibility of Accidents			
Very low	38	11,0	11,0
Low	108	31,4	42,4
High	153	44,5	86,9
Very high	45	13,0	100

According to table above, most of underground miners working in TCMC – Kozlu Establishment are between the age of 34-41 and married. %65,1 of them are graduated from high school, only %10,5 of them are graduated from university. %48,3 of them are production worker. Nearly all of the miners are union member in TCMC. %63,7 of the members had an accident in the workplace. %44,5 of them think about the possibility of accident in high degree.

Table 2: KMO Value and Bartlett's Test of Data Set

"KMO Measure of Sampling Adequacy"	,933
"Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square" 3842,370
df	276
Sig.	,000

The value of Kaiser-Meyer-Olkin Measure shows the measure of covariance which are created by variables. If the value is close to 1,00 that means our data is convenient for factor analysis. Our value is 0,933 (Sig.=,000). According to table Bartlett's test is meaningful (Sig.=,000). That means there are high correlations between the variables and so our data set is suitable for factor analysis (Kalaycı, 2006: 327).

The factor analysis result shows that PsyCap has the four-dimensional

construction. The first component explains 38,500 percent of the first factor, second component explains 7,184 percent of the second factor, third component explains 5,697 percent of the third factor and the last one explains 4,810 percent of the fourth factor. It was found that the scale explains 56,191 percent of PsyCap of miners in TCMC. According to most of resource the scale must not to be under %50.

Table 3: Dimensions of PsyCap at TCMC - Kozlu Establishment

EXPRESSIONS	Factor Load	Explained Variance	Eigenvalues
Factor 1: Self-Efficacy		38,500	9,240
38. "I feel confident in contacting people outside the organization (suppliers, consumers, etc.) to discuss problems."	,778		
39. "I can think of many ways to achieve my current business goals."	,776		
37. "I usually deal with the challenges of my work in some way."	,721		
36. "I am confident in contributing to the discussions on the organization's strategy."	,717		
31. "I am confident in trying to find a solution to a long-term problem."	,687		
28. "I feel I can handle a lot of things in my job."	,574		
35. "I am following strictly my business objectives."	,531		
30. "I trust myself in explaining my work area in the meetings attended by management."	,524		
29. "I always see the good side of my work."	,511		
32. "At this moment, I see myself as very successful in my work."	,506		
27. "If I find myself in a blockage while working, I can think of many ways to get rid of it."	,474		
Factor 2: Hope		7,184	1,724
19. "I am confident in determining my goals / objectives in my field of study."	,799		
20. "I can overcome difficult times in my work because I have experienced difficulties before."	,796		
21. "There are many ways to solve any problem."	,783		
18. "I trust myself in providing information to a group of colleagues."	,703		
22. "Generally, I can handle the stressful things in my work"	,599		

calmly.”			
17. “At this time, I fulfill my business objectives that I set for myself.”	,408		
Factor 3: Optimism		5,697	1,367
34. “I approach my job as there is a charity in everything.”	,737		
33. “I’m optimistic about what will happen to me in the future about my job.”	,716		
Factor 4: Resiliency		4,810	1,155
26. “If something goes wrong for me in my job, it goes like that.”	,705		
23. “When I encounter something wrong with my job, I find it difficult to avoid him.”	,683		
24. “When I have ambiguities in my work, I always want the best.”	,503		
16. “In this work, things never work the way I want.”	,460		
25. “I am following strictly my business objectives.”	,402		

According to the results of Rotated Component Matrix all factor loads are over 0,40. We can say that our PsyCap scale is valid and reliable and useable for research (Erkuş ve Fındıklı, 2013: 309). In order to be able to name the factors, we are grouping the big factor weights under a variable. 38, 39, 37, 36, 31, 28, 35, 30, 29, 32, 27. variables have the greater weight under the first factor. All these variables are related to efficacy. So we can title this factor as efficacy. 19,20,21,18,22,17. variables have the greater weight under the second factor and we can title this one as hope. 33, 34. variables have the greater weight under the third factor and we can title this one as optimism. 26,23,24,16,25. variables have the greater weight under the last factor. We can title this one as resiliency.

Table 4: Adaptation Indices of Psychological Capital Measurement Models

Compliance Measures	Good Compliance Measures	Compliance Values of Measurement Model
“Relative Chi Square Index” c^2 /sd	≤ 3 (perfect fit) (Kline, 2005)	2,061
“Root Mean Square Error of Approximation”(RMSEA)	≤ 0.07 (Steiger, 2007)	0,056
“Goodness-Of-Fit Index”(GFI)	≥ 0.90 (Schumackerve Lomax, 1996, Hooper et al., 2008)	0,940
“Adjusted Goodness-Of-Fit Index”(AGFI)	$0,90 \leq GFI \leq 1$	0,914
“Normed Fit Index” (NFI)	≥ 0.90 (Kelloway, 1989; Thompson, 2004)	0,943
“Comparative Fit Index”(CFI)	≥ 0.90 (Hu veBentler, 1999; TabachnickveFidell, 2001)	0,969

In this study, the structural validity of the psychological capital measurement model, whose dimensions were determined by exploratory factor analysis, was examined. To test the construct validity of the scale, confirmatory factor analysis was performed by using AMOS 24 program. In order to evaluate the measurement model, compliance favors were examined and the factor loads of each observed variable were determined. The goodness of fit of the measurement models used in the study is shown in Table 4. It is seen that the related values are above the good compliance values accepted in the literature.

Table 5: Statistics of the Psychological Capital Measurement Model

	Factors	Regression Weights	Standardized Regression Weights	S.E.	C.R.	P
32	← Self-Efficacy	1,000	0,717			
29	← Self-Efficacy	0,993	0,600	0,093	10,656	0.000
35	← Self-Efficacy	0,999	0,743	0,076	13,233	0.000
30	← Self-Efficacy	0,997	0,708	0,079	12,601	0.000
28	← Self-Efficacy	0,989	0,703	0,079	12,512	0.000
31	← Self-Efficacy	1,098	0,815	0,076	14,465	0.000
36	← Self-Efficacy	1,004	0,708	0,080	12,598	0.000
37	← Self-Efficacy	0,945	0,679	0,079	11,935	0.000
38	← Self-Efficacy	0,917	0,681	0,076	12,041	0.000
39	← Self-Efficacy	0,943	0,664	0,080	11,770	0.000
19	← Hope	1,000	0,826			
20	← Hope	1,019	0,848	0,058	17,665	0.000
21	← Hope	0,981	0,779	0,062	15,888	0.000
22	← Hope	0,799	0,608	0,068	11,668	0.000
18	← Hope	0,927	0,748	0,049	18,796	0.000

Table 5 shows the statistical analysis of the psychological capital measurement model. It is observed that the factor loadings of the observed variables that reveal the dimension of self-efficacy and hope expressing psychological capital are over 0.60. Values of 16, 23 and 26 with a factor load below 0.60 were excluded from the analysis. Factor 4 was discarded by subtracting the 24th value as 1 value could not be present under one factor. Factor 3 was also taken because there could not be 2 values under one factor.

The psychological capital dimensions of miners working in TCMC – Kozlu Establishment were found to consist of two factors. Factor1: 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39. questions. The factor represents self-efficacy. Factor 2: 18, 19, 20, 21, and 22 questions. The second factor represents the hope dimension of the miners' psychological capital. As a result of the confirmatory factor analysis of the

4-dimensional scale, which revealed the psychological capital of the employees, it was concluded that TCMC – Kozlu Establishment consists of 2 dimensions.

5. RESULT

The existence and sustainability of the organizations is directly proportional with production elements they have and also qualities of these production elements. Capital approach for organizations is quite differentiated from the known size. In finance and accounting field capital concept is used as an expression of money and investments. Nowadays capital concept can be used as an expression of different entities and power like human capital, social capital, and psychological capital.

Labor as one of the most important production element has taken an efficient and effective place in production process by managing of human resources professionalism. Human resource, including competition as an investment source, has found deserved importance and value from then Elton Mayo. Extent of hope, optimism, resiliency and self-efficacy that employees have is the basic building block in safety critical organizations like underground mining. This ability which expressed as miner's PsyCap is one of the determining power for performance.

Psychological capital (PsyCap), in the sense of "who you are" and "who you are becoming", differs from general types of capital (financial capital, technological capital, human capital, social capital, etc.) and is critical for organizational efficiency. The physical and psychological health of the employees and positive psychological capital are the basic elements for organizational success and sustainability. Underground mining has many features that make miners anxious, unhealthy, depressive and inefficient. The size and incidence of occupational diseases and the likelihood of fatal accidents are high in underground mining. That's way optimism, hope, self-efficacy and psychological resilience of the employees in risky sectors are even more important. For these reasons, managers working in the heavy industry especially in the risky areas should pay utmost attention to the psychological capital of the employees.

In this study factor analysis was applied in order to determine the presence of four dimension of PsyCap in TCMC – Kozlu Establishment. According to the results of analyze, the psychological capital factors of the miners appear as hope and self-efficacy in TCMC – Kozlu Establishment. As a dangerous and risky industry, frequency of accidents in underground mining is very high compared to other sectors. Independent sample t-test was applied checking for a statistically meaningful difference between hope, optimism, resiliency and self-efficacy dimensions of miners with/without history of accidents. Between the dimensions of miners with/without history of accidents hasn't proved a statistically meaningful difference.

From the definition of Jerome Frank (1968), who sees hope as a characteristic that gives a sense of well-being and motivates one to act, hope can bring out the energy needed for miners to achieve a sense of accomplishment. This will increase the motivation of the miners that will provide high performance.

Self-efficacy can be considered as channeling the motivation and cognitive resources of the employee to control the events in his life. Again, when we think of the belief that the employee can solve the problems he encounters in his life, it can be said that the miners' activities in the dangerous working environment will be the determining force. Miner's ability to control the risky events occurring underground will reduce the accident rates that may occur. The miner's belief that they can solve potential problems in the event of dangerous and risky situations will also be an important determinant of their success and performance.

REFERENCES

- Akçay, V. H. (2011). "Pozitif psikolojik sermaye kavramı ve işletmelerde sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamadaki rolü", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/1, ss. 73-98.
- Akçay, V. H. (2012). "Pozitif psikolojik sermayenin iş tatmini ile ilişkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, (1), ss. 123- 140.
- Akyıldız, M. (2009). *Faktör analizi tanıtımı ve uygulanması*, Erişim Tarihi: 02.11.2015, <http://istatistik.gen.tr/faktoer-analizi-spss-ile-nasl-yaplr/>,
- Bergheim, K., Nielsen, M. B., Mearns, K., Eid, J. (2015). "The relationship between psychological capital, job satisfaction, and safety perceptions in the maritime industry", *Safety Science* 74 (2015), pp. 27–36.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). "Örgütsel psikolojik sermaye: bir ölçek uyarlama çalışması", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, s.121-137.
- Eid, J., Mearns, K., Larsson, G., Laberg, J. C. ve Johnsen, B. H. (2012). "Leadership, psychological capital and safety research: conceptual issues and future research questions", *Safety Science* 50 (2012), p. 55–61.
- Erkuş, A. ve Fındıklı, M. A. (2012). "Psikolojik sermayenin iş tatmini, iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2012.
- Hsu, S., Wang, Y., Chen, Y. ve Park, M. S. (2014). "Building business excellence through psychological capital", *Total Quality Management*, Vol. 25, No. 11, ss. 1210–1223, <http://dx.doi.org/10.1080/14783363.2014.913349>.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri – Faktör Analizi*, (edt.) Şeref Kalaycı, 5.Baskı, Özbaran Ofset, Ankara, 2010.
- Keleş, H. N. (2011). "Pozitif psikolojik sermaye: tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2011 ISSN: 1309 -8039 (Online), ss. 34-350.

- Kızrak, M., Bıçakçı, P. S., Basım, H. N. (2017). “Öz-liderlik becerilerinde psikolojik sermayenin rolü: kamu çalışanları üzerine görgül bir araştırma”, *Business and Economics Research Journal*, Volume 8 Number 4, pp. 797-813.
- Kucuker, H. (2006). “Occupational fatalities among coal mine workers in Zonguldak Turkey, 1994–2003”, *Occupational Medicine*, Cilt 56, s. 144–146.
- Lancaster, J. L. (2011). “Coal mine characteristics associated with progressive coal worker’s pneumoconiosis”, *Unpublished Doctoral Thesis, Walden University*, s. 1–111.
- Liu, L., Xu X. al., (2015). “Associations of psychological capital, demographic and occupational factors with cigarette smoking among Chinese underground coal miners”, *BMC Public Health*, sf. 1-10.
- Luthans, F. (2002). “The need for and meaning of positive organizational behavior”, *Journal of Organizational Behavior*, 23, pp. 695-706.
- Luthans, F. (2012). “Psychological capital: implications for HRD, retrospective analysis, and future directions”, *Human Resource Development Quarterly*, Vol. 23, No. 1, s. 1-8.
- Luthans, F. Avey, J. B., Avolio, B., Norman, J. St. M. and Combs, G. M. (2006). “Psychological capital development: toward a micro-intervention”, *Journal of Organizational Behaviour*, Vol. 27, No. 3, pp. 387-393.
- Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2004). “Human, social, and now positive psychological capital management: investing in people for competitive advantage”, *Organizational Dynamics*, Vol. 33, No. 2, pp. 143–160.
- Newman, A. Ucbasaran, D. Zhu, F. ve Hirst, G. (2014). “Psychological capital: A review and synthesis”, *Journal of Organizational Behavior*, s. 120-138.
- Ocak, M., Güler, M. ve Basım, N. (2016). “Psikolojik sermayenin örgütsel bağlılık ve iş tatmini tutumları üzerine etkisi: Bosnalı öğretmenler üzerine bir araştırma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), ss. 113-130.
- Öztürk, İ. (2014). “Hayvansal üretim verilerinde çoklu bağlantı probleminin yanlı regresyon yöntemi ile çözümlenmesi”, *KSÜ Doğa Bil. Derg.*, 17(3), ss. 1-12.
- Rus, C. L. ve Baban, A. (2013, June). “Correlates of positive psychological capital: A synthesis of the empirical research published between January 2000 and January 2010, cognition, brain, behavior”, *An Interdisciplinary Journal*, Volume XVII, No. 2 (June), pp. 109-133.
- Tjosvold, D. ve Yu, Z. (2007). “Group risk taking the constructive role of controversy in China”, *Group & Organization Management*, Volume 32, Number 6, pp. 653-674.
- Tonta, Y. (2007). *Faktör analizi*, Erişim Tarihi: 02.11. 2015, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/courses/fall2007/sb5002/sb5002-12-faktor-analizi.pdf>, 2007.

- Yıldız, H. ve Örüçü, E. (2016, Ocak). “Çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER817>.
- Zeynel, E. (2018). “Akademisyenlerde psikolojik sermaye ile iş tatmini arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2018/2, Sayı:31, s.454-482.

Araştırma Makalesi/Research Article

**ŞEHİRLERİN SU İHTİYACININ KARŞILANMASINDA VAKIFLARIN
ROLÜ: XV-XVI. YÜZYILLARDA RODOSCUK'TA VAKIF SULARI VE
YAPILARI**

*THE ROLE OF FOUNDATIONS IN SATISFYING THE WATER DEMAND OF
CITIES: FOUNDATION WATERS AND STRUCTURES IN RODOSCUK IN XV-XVI
CENTURIES*

Hacer ATEŞ*

*Geliş Tarihi: 21.06.2019
Received*

*Kabul Tarih: 25.11.2019
Accepted*

ÖZ: XV.yy'ın ortalarından itibaren bir liman kenti olarak gelişen Rodoscuk, özellikle ticari aktivitenin giderek yoğunlaşması sebebiyle meskûn nüfusun yanı sıra günü birlik ya da belli zaman dilimleri arasında şehre gelen ticaret erbabına da ev sahipliği yaparak kalabalık bir kitleyi barındırmaktaydı. Bu dinamik şehrin temel ihtiyaçlarının başında su temini meselesi gelmiş olup gerek yerel halk gerekse -ki en etkin şekilde- Osmanlı devlet adamları ve ulemanın gayretleriyle çeşitli vakıflar bu meselenin çözümüne titizlikle eğilmişlerdir. Bu ihtiyaç doğrultusunda başta suyolu olmak üzere su kullanımını mümkün kılan çeşme, kuyu, şadırvan, hamam gibi yapıları şehre kazandırmışlardır. Zamanla artan ihtiyaçlara paralel olarak su şebekeleri ve su yapıları da nicelik olarak artmış ve yeni formlar kazanarak su ihtiyacını karşılamaya devam etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Rodoscuk, Tekirdağ, vakıf, suyolu, çeşme

ABSTRACT: Rodoscuk, growing as a port city from mid-XV Century, was sheltering a big mass for hosting a resident population and traders that come to the city for certain periods of time. The issue of water supply was one of the most important needs of this dynamic city and various foundations were caring finically about the solution of this problem with the efforts of both local people and Ottoman statesmen and ulema. They brought the city firstly aqueducts and fountains, wells, shadirvans, hammams that made the water usage possible. In time correspondingly with increasing needs, waterworks and structures increased quantitatively and countinued to satisfy the need for water by gaining new forms.

Key Words: Rodoscuk, Tekirdag, foundation, aqueduct, fountain.

1.GİRİŞ

Osmanlıda modern dönem öncesi şehirlerin ihtiyaçları büyük ölçüde vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Bu gelenek İslâm şehirlerinin hemen hepsinde

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, hacrates@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0708-0213

benzerlik göstermektedir. Osmanlıların vakıf müessesesini diğer Müslüman devletlerden çok daha öteye taşıması sebebiyle Osmanlı adeta vakıf cenneti olarak anılmaktadır. Gerek şehir hayatının gündelik işleyişinin devam etmesinde gerekse ilim ve kültür faaliyetlerinde vakıfların üstlendiği misyon oldukça anlamlıdır. Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder¹. Kur’ân-ı Kerîm’de vakıf kavramını ve kurumunu doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamakla birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvâda yardımlaşmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok âyet Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur. Bu anlayış Osmanlı toplumunda üst düzeyde karşılık bulmuş bu hususta Allah rızasını kazanmak için hastane, imaret, medrese gibi büyük vakıfların yanı sıra bekârları evlendirmekten kuşlara yuva yapmaya, mahalle tekalifini ödemekten ahirete intikal eden yakınları için Cuma gecelerinde Kur’an okunmasına kadar varan çok çeşitli vakıfların kurulduğuna Osmanlı belgelerinde rastlamaktayız.

Vakıf müessesesi dâhilindeki mülkler hizmet veren ve gelir getiren yapılar olmak üzere temelde iki gruba ayrılmaktadır². Dükkân, işletme, hamam, ev gibi gayr-ı menkuller gelir getirdiğinden akarât-ı mevkûfe olarak adlandırılırken bu mülklerden elde edilen gelirlerle yapılan câmi, medrese, imâret çeşme suyu gibi sosyal hizmet yapıları da müessesât-ı hayriyye adıyla anılmaktadır. Bunlar içinden hamamlar halkın yıkanma ve temizlenme gibi ihtiyaçlarına cevap veren bir vakıf mülkü olmanın yanında vakfın başka giderlerini karşılamak üzere kiraya verilmek suretiyle de bazı vakıfların akarları durumunda idi.

Su ve suyla ilgili vakıfların İslâm dünyasında ilk kurulan vakıflardan olması sebebiyle ayrı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. İslâm coğrafyasında halkın su ihtiyacını karşılamak üzere kurulan ilk vakıf Hz. Osman’ın Medine’deki Rûme kuyusunu satın alarak burayı halkın hizmetine sunmasıyla başlamaktadır³. Bu davranışın Hz. Peygamber tarafından takdir edilmesi ilerleyen zamanlarda

¹ Vakfın tanımı ve işleyişi hususunda bkz. Bahattin Yediyıldız “Vakıf”, *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s.479-486.

² Bahattin Yediyıldız, *a.g.m.*, s.479; Ayrıca; Elmalılı M. Hamdi Yazdır *Gözüyle Vakıflar (Ahkamü'l-Evkaf)*, hzr. Nazif Öztürk, Ankara, 1995, s.49-53; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s.75-92.

³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Rûme Kuyusu”, *DİA*, C.35, İstanbul 2008., s. 231-232.

kurulacak olan su vakıflarını teşvik etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'e sahabe tarafından "hangi sadaka Allah'ın daha çok hoşuna gider" diye bir soru sorulduğunda kendisi "su" diye cevap vermiştir. Yine hadislerde hayvanlara su vermenin insanın büyük hatalarının bağışlanmasına vesile olacağı belirtilmiştir⁴. Tüm bu hadisler Müslümanların bu konuda hassas olmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı padişahlarının yanı sıra hanım sultanlar, devlet ricâli, ulemâ ve sıradan halktan insanlar pek çok şehre gerek suyolları gerekse su kullanımını sağlayan sarnıç, çeşme, sebil ve hamam gibi su yapıları inşâ ettirmişler vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı şehirlerinin hemen hepsinde bu yapılara rastlanmaktadır. Bu çalışmamızda bahse konu olan dönemi kapsayan Osmanlı arşiv verileri, şeriyye sicilleri ve vakıf kayıtları gibi belgelerden hareketle Tekfurdağı kazasının merkezi Rodosçuk'ta suyun temininde vakıfların ne kadar etkili olduğu tespit edilmeye çalışılarak şehirde suyun hangi noktalarda dağıtıldığı, nasıl kullanıldığı, bu hususta kimler tarafından hangi yapıların inşâ edildiği sorularına cevap aranacaktır.

2. ŞEHİRDE SU TEMİNİ VE GÜZERGÂHLAR

İnsanoğlu eski çağlardan itibaren yaşam alanlarını belirlerken su kenarını ya da suya yakın yerleri tercih etmiştir. Dolayısıyla büyük medeniyetler de bu alanlarda kurulup gelişmiştir. Su yönünden özellikle yer altı suları bakımından oldukça zengin bir bölge olarak nitelendirilen Trakya toprakları antik çağlardan itibaren pek çok medeniyet için cazibe merkezi olmuştur. Suyun sağladığı imkânlar ve iklim şartları bölgenin tarım olanaklarını da üst seviye çıkarmıştır. Bölge Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul'un ana besin kaynaklarının temin edildiği önemli coğrafyalardan biri olup, sahip olduğu su rezervi sayesinde İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında da katkılar sağlamıştır. Bu hususta özellikle Vize-Pınarhisar yakınlarındaki kaynaklardan beslenen ve toplanan sular su kemerleri ile başkent İstanbul'a nakledilmiştir⁵. Bizanslılar hem antik dönemden kalan su yollarını kullanmış hem de bunlara eklemeler yaparak su şebeke sistemini geliştirmiştir. XIV. yy'ın başlarından itibaren ise yavaş yavaş Bizans şehirlerine hakim olmaya başlayan Osmanlılar fetihten sonra ele geçirdikleri yerlerde kadim uygulamaları direkt ya da üzerinde bir takım değişiklikler yaparak devam ettirme yoluna gitmişlerdir. Tıpkı antik dönemden kalan Roma askeri yollarını

⁴ Yusuf Sağır, "Osmanlı Su Vakıfları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.15, 2018 s. 449.

⁵ Ahmet Tabakoğlu, "İstanbul'un Su Tarihi: Roma, Bizans ve Osmanlı Döneminde İstanbul'a Su Temini", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar - Arif Bilgin, İstanbul 2008, s. 71.

kullandıkları gibi eski dönemden kalan suyollarını da kullanmaya devam etmişlerdir⁶. Bu doğrultuda Osmanlı idaresindeki Bizans şehirlerinin zaman içerisinde hem demografik hem de fiziki açıdan büyük gelişme gösterdiği dikkat çekmektedir.

Çalışmamıza konu olan Rodoscuk eski Bizans yerleşmelerinden biri olması sebebiyle suyollarının da diğer şehirlerde olduğu gibi antik dönemde kullanılan su şebekesiyle benzerlik göstereceği tahmin edilebilir. Bu minvalde şehre gelen güzergâhlar incelendiğinde Roma-Bizans döneminden kalma suyollarının izleri tespit edilmektedir. Bu izler sadece Rodoscuk'ta değil Bizans döneminde önemli yerleşmeler olan Malkara ve Vize'de de karşımıza çıkmaktadır⁷. Günümüzde şehrin su ihtiyacını karşılayan güzergâhların bir kısmı hâlâ bu suyollarına paralellik arz etmektedir. Özellikle Bizans dönemine ait sarnıç ve maslakların XX. yy'ın başlarında dahi kullanıldığını modern kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu dönemde şehir merkezine 5 km uzaklıkta bulunan Kayı köyü yönünden getirilen sular toprak altında kalan Bizans döneminde yapılmış sarnıçlarda toplanmaktaydı⁸. Mevcut modern kaynaklarda şehrin su temini ve kullanımındaki yapılar hakkında en erken bilgiler XVIII. yy'a kadar gitmekteyken çalışmalarımız esnasında şerhiye sicillerinden elde ettiğimiz veriler ve diğer inceleme eserleri XV. yy ortalarına hatta daha da önceki tarihlere gidebilme imkânı sağlamıştır. Sarnıçlar ve suyolları gibi Roma-Bizans döneminden kalan tesislerin ve şebekelerin Osmanlı zamanında da kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlılar mevcut su sistemlerini kullanmak suretiyle kendi dönemleri içerisinde bunlara yeni eklemeler yaparak bu sistemleri bir üst seviyeye taşımışlardır. Bu gelişme sadece fiziksel anlamda su şebeke ağının genişlemesi değil aynı zamanda su temini gibi ciddi bir işin kurumsal niteliğinin de gelişmesi manasına gelmektedir. Özellikle su işi ile uğraşan esnaf grubunun mevcut olması ve faaliyetlerin bir nizam içerisinde devam ettirilmesi gibi hususlar işleyişin sistematik bir hal aldığı göstermektedir. Şehrin içme ve kullanma suları yerleşim birimlerine suyolları vasıtasıyla bu meslek erbabınca iletilmekteydi. Suyollarının

⁶ Romalıların, Adriyatik'i İstanbul ve Çanakkale boğazlarına bağlama amacıyla inşa ettiği (Via Egnatia) yol Osmanlıların Rumeli fethi esnasında ve sonrasında da bazı değişiklikler yapılarak kullanılmıştır. Detay için bkz. *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*. Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul, 1999.

⁷ Örneğin bugün Malkara'ya bağlı Kermeyan köyünün mevcut suyollarının antik çağdaki su yoluyla örtüştüğü tespit edilmiştir. Zafer Taşlıkılıoğlu, *Trakya'da Epigrafi Araştırmaları I*, İstanbul 1983, s.70-72.

⁸ Mehmet Serez, *Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları*, Ankara 2007, s. 153.

yapımı, bakımı gibi işlerle ilgilenen hususi bir meslek dalı olan suyolcu esnafı ise bu mesleğin uzman kadrosunu teşkil etmekteydi. Suyolcu/Râh-ı âbî esnafı olarak bilinen bu meslek grubu Osmanlıdaki diğer bütün meslek dalları gibi bir loncaya bağlı idiler. XVII. yy'ın başlarına ait bir şer'iyye sicili kaydında Aslan veledi İçipek adlı bir Ermeni ustanın Rodoscuk suyolcu esnafının kethüdası olduğuna rastlamaktayız. Bu kayıt Rodoscuk'ta da suyolu ve yapıları işinde uzmanlaşmış bir meslek dalının varlığını doğrulamaktadır⁹. Bu meslek grubu suyun bulunduğu kaynaktan şehre getirilmesine ve geldikten sonra dağıtımının yapılmasına kadar her süreciyle ilgilenmekteydi. Suyollarının bakım ve onarımı, korunması, suların ölçülmesi ve dağıtılması gibi hususlarla ilgili bütün uygulamalar bu mesleğin alanına girmektedir¹⁰.

XVI. yy'da Rodoscuk suyollarına baktığımızda suyun şehre nispeten yakın Kayı köyü ve Büyük Karacamuratlı adlı köylerden doğan iki ana kaynaktan getirildiğini görmekteyiz¹¹. Bunlardan ilki Rodoscuk'a 5 km ikincisi ise 25 km uzaklıkta bulunmaktadır. Şehrin hemen kuzeyinde bulunan ve en yakın köy olan Kayı köyünden çıkan su Yavuz Sultan Selim'in saltanatının son dönemlerinde ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında sadrazamlık görevinde bulunan Piri Mehmet Paşa'nın vasıtasıyla getirilmiştir. Künklerle getirilen su şehrin çeşitli noktalarında yine Piri Mehmet Paşa tarafından yaptırılan çeşmelere dağıtılmış ve bu suretle üç mahallenin su ihtiyacı karşılanmıştır. Mehmet Paşa Kayı köyünden gelen suyolunun masrafını karşılamak üzere kendi vakfından olup Bergos (Lüleburgaz) kazasına bağlı Okulağı¹² köyünden elde ettiği gelirin yarısını vakfetmiştir¹³. Vakfa bağlı bu köyün gelirinden yılda 11.000 akça adı geçen suyolunun her türlü ihtiyacına hasredilmiştir.

⁹ RŞS (Rosocuk Şer'iyye Sicili), nr.1550, 43b.

¹⁰ Selda Kılıç, "Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler", *A.Ü. DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 36, Ankara 2004, s. 178.

¹¹ Bu güzergâhlar hakkında modern kaynaklarda bilgiler bulunmamaktadır. Bahsettiğimiz güzergâhlar döneme ait şer'iyye sicillerindeki veriler kullanılarak tarafımızca tespit edilmiştir.

¹² XVI. yy kayıtlarında Okulağı olarak adı geçen köy bugün Kırklareli ili Lüleburgaz ilçesine bağlı Oklalı Köyüdür. Okulağı karyesi yıllar içerisinde tabii oluşu kazaların değişmesiyle dönemin tahrir defterlerinde farklı farklı kazalara bağlı bir köy olarak zikredilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. BOA. TD 370, s. 283.; BOA. TD 541, s. 211.; Mezkûr defterlerde 1530 yılında Okulağı karyesinden 6240 akça, 1613 yılında ise 10512 akça Piri Mehmet Paşa vakfına aktarıldığı kayıtlıdır.

¹³ RŞS, nr.1543, 110a.

Şehirdeki ikinci suyolu ise Karacamuratlı köyünden başlayıp gelen güzergâhtır. Bu güzergâh da Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve vezir-i âzâm olan Rüstem Paşa tarafından getirilmiştir. XVI. yy'ın ortalarından itibaren Rüstem Paşa Rodoscuk sahilinde cami, medrese, han, kervansaray hamam gibi yapılardan oluşan bir külliye yaptırmıştır¹⁴. Burası şehrin yeni cazibe merkezi olunca hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Kalabalık nüfusun su ihtiyacı Rüstem Paşa suyolu sayesinde karşılanmıştır. Genel olarak bir yerde cami, medrese, kervansaray vs. gibi yapılar inşa edilmeden önce ilk olarak inşaatın yapımı aşamasında kullanılacak suyun teminiyle işe başlanılmaktaydı. Anlaşıyor ki Rüstem Paşa suyolu için çalışmalara daha önceden karar verip gerekli hazırlıkları tamamlayarak suyu şehre getirmiştir.

Rüstem Paşa'nın yaptırdığı suyolu başka şahısların da şehre su getirmesine imkân vererek şehrin bu ihtiyacın giderilmesinde ayrıca bir katkı sağlamıştır. Rodosçuk sakinlerinden olan el-hac Mehmed b. Abdülkadir, Muratlı köyünün hemen sınırında bulunan Kerdenekli Pınarı olarak bilinen pınarın suyunu Rüstem Paşa suyuna katarak şehre getirmiştir¹⁵. El-hac Mehmed bunun için vakıftan izin almış olmalıdır. Ama öncelikle köy halkının rızasını aldığını öğrenmekteyiz. Karacamuratlı köyünün halkı Rodoscuk kadısına gelerek köylerinde yeterince su olduğunu bildirip Kerdenekli Pınarı suyunun el- hac Mehmed tarafından şehre götürülmesi hususunda bir beis bulunmadığına şahitlik etmişlerdir. Böylelikle vakıf suyoluna dışarıdan yeni bir bağlantı kurarak ana akış yolunu kullanmak suretiyle şehre suyu getirebilmiştir. El-hac Mehmed b. Abdülkadir'in bu durumda Rüstem Paşa suyoluna ulaşıncaya kadar olan mesafedeki kısma yeni bir mecra açarak iki mecrayı birleştirdiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere kaynaktan çıkarılan su, vâkıfın götürmek istediği yerdeki vakıf esere tek başına bir ana hattan ulaştırılabileceği gibi, mevcut büyük suyoluna da katılabilmekteydi. Böyle bir durumda yeni suyolu sahibi, vakfa "*hakk-ı mecra*" yani "*suyolu kullanım bedeli*" adıyla bir katılım bedeli ödemek zorundaydı¹⁶. Bu bedel tek bir taksitte ya da yıl içerisinde kira biçiminde

¹⁴ Rüstem Paşa'nın Rodoscuk'ta bulunan yapıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Hacer Ateş, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Sureci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009, s. 32-33.

¹⁵ RŞS, nr. 1550, 20b.

¹⁶ Benzer bir uygulamaya İstanbul da rastlamaktayız; Safiye Sultan'ın 1742 tarihli vakfiyesine göre, İstanbul'daki köşkü önünde binâ ettirdiği çeşmeye su getirmek için taşradan çıkarttığı suyu, hendeklerle önce el-hac Ahmet suyoluna ilhak etmiş, oradan da Süleymaniye Suyollarına "*hakk-ı mecra*" vermek koşuluyla katmıştır. Yusuf Sağır, *a.g.m.* ,

de ödenebilmekteydi. Bunlarla ilgili olarak ise keşif belgeleri düzenlenmekteydi. Suyoluna katılım için belirlenen hakk-ı mecrâ/suyolu kullanım bedeli de belgede açıklanmaktaydı. Rodoscuk sakinlerinden el-hac Mehmed b. Abdülkadir ile Rüstem Paşa Vakfı mütevellileri arasında böyle bir sözleşme yapılmış olmalıdır. Ancak böyle bir belgeye tesadüf edemedik. Fakat su hukuku bakımından genel uygulamanın bu yönde olduğu göz önünde bulundurulduğunda Rodoscuk'ta da benzer bir uygulamanın olduğu muhakkaktır. Büyük suyoluna katılma bedelini ödeyen kişi bundan sonra suyun sahibi olup ve su üzerinde istediği tasarruf hakkına sahip olabilmekteydi. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz el-hac Mehmed'in de şehre gelmesine vesile olduğu suyu amme hizmetine sunmak üzere çarşı yakınlarında bir çeşme yaptırdığını öğrenmekteyiz.

Suyolu ve su yapılarını inşa etmenin bütçe itibarıyla büyük bir meblağ gerektirdiği malûmdur. Şehrin iki ana suyolunun da iki ayrı vezir-i âzâm tarafından yapıldığını görmekteyiz ki bu şahıslar üst düzey gelir grubuna dâhil olan devlet erkânından idiler. Dolayısıyla böyle bir girişimi karşılayacak mal varlıkları da söz konusudur. Ayrıca her iki suyolunun da adı geçen paşaların vakıfları dâhilinde olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Yukarıda da belirtildiği üzere Piri Mehmet Paşa vakıflarına ait gelirlerden sadece bir kısmını Rodoscuk'taki suyoluna aktarmıştır. 11.000 akçalık bu miktar dönemin şartlarında hiç de küçümsenecek bir miktar değildir. Zira incelediğimiz sicil kayıtlarında bu miktara XVI. yy'da Rodoscuk'ta orta düzeyde iki ev alınabileceğini söyleyebiliriz. Piri Mehmet Paşa vakfı, akarları ve hayratlarıyla birlikte dikkate alındığında genel itibarıyla büyük vakıflar arasında yer almaktadır. Rodoscuk yakınlarında vakfa ait başka araziler de bulunmaktaydı. Kezâ Rüstem Paşa'nın vakıflarının da Osmanlı vakıfları içinde hatırı sayılır bir yer teşkil ettiği de malûmdur¹⁷.

Sular ana kaynaktan çıkarıldıktan sonra işin oldukça meşakkatli ve masraflı kısımlarına sıra gelmekteydi. Bunun ilk aşaması suyun varacağı noktaya ulaştırılması diğeri de kullanımı sağlayacak yapıların inşa edilmesiydi. Suyun ulaştırılmasında en önemli unsur genellikle künk ya da kurşun borulardan oluşan iletim vasıtalarıydı. İstanbul gibi büyük şehirlerde suyun dağıtımı için galeriler

s. 449. Hakk-ı mecrâ hususunda ayrıca bkz. Kâzım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1948, s. 8.

¹⁷ Rüstem Paşa Vakıflarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Ahmet Arslantürk, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 168-169.

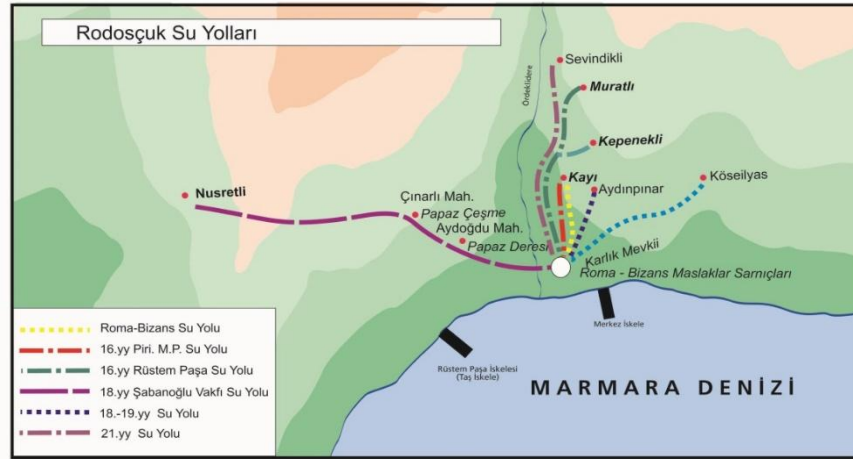
kullanılırken daha küçük ölçekli su dağıtım yapıları yerlerde genellikle künkler kullanılmaktaydı. Künkler genellikle 6-7 parmak çapındaydılar¹⁸. Bu ölçü birimine göre künkler yaklaşık 18-20 cm çapında bir boruya karşılık gelmektedir. Künkleri birleştirmek ve birleşim yerlerinden su sızıntısını önlemek için birleşim yerleri bezir yağı kullanılarak hazırlanan bir karışımla sarılmaktaydı. Bu tekniğin yine mevcut suyollarının tamiri aşamasında da kullanıldığını görmekteyiz¹⁹. Osmanlı belgelerinde “bezir yağı” ya da “revgan-ı bezir” olarak geçen bu yağ, keten tohumunun sıkılması sonucu elde edilmekteydi. Bezir yağı hususi bir imâlathâne olan behzirhânedede üretilmekteydi. XVI. yy’ın ortalarında Rodoscuk’ta dördü çeşitli vakıflara ait olmak üzere bezir yağı üreten on adet bezirhâne bulunmaktaydı²⁰. Şehirlere su akışını sağlıklı ve sürekli bir şekilde devam ettirmek için suyollarının ve çeşmelerin ihtiyaç halinde bakım ve onarımının yapılmasında bezir yağı gibi maddelerin varlığı elzem idi. Bu hususta gerek Rodoscuk gerekse Rumeli’nin diğer şehir ve kasabalarında bezir yağına külliyatlı miktarda ihtiyaç duyulmaktaydı. Belgelerden anlaşıldığı üzere Rodoscuk bu talebi karşılayan önemli merkezlerden biriydi²¹. Rodoscuk’ta suyolu ve yapılarının tamirinde bu malzemenin ihtiyaç halinde hemen bulunabiliyor olması şehir halkına kesintisiz su hizmeti verilmesi anlamında kuşkusuz büyük bir avantaj sağlamaktadır. Zira şehirde suyun kesilmesi ya da bir süreliğine temin edilemeyecek olması başta temizlik, sağlık ve besleme gibi hususlarda çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirecektir.

¹⁸ Künklerin iç çapı 7 parmak (22,1 cm) ve 6 parmak (18,94 cm) çapındadır. Parmak burada mimari bir terimi ifade etmektedir ki 1 parmak= 3,15 cm’ye tekabül etmektedir, Tefrik Göksu, Ulvi Önal, vd. , *Geçmişten Günümüze İstanbul’da Suyun Yönetimi*, İstanbul 2009 s. 22.

¹⁹ Bu karışım şu şekilde hazırlanmaktaydı; 6 ölçü keten (bezir) yağı , 8 ölçü kalker taşı tozu, 1 ölçü pamuk karıştırılarak bir macun hazırlayıp künklerin ek yerleri bu macun ile kapatılırdı. Bu macun iki ay boyunca plastik özelliğini korur sonra taş gibi sertleşirdi. Bu işlem için benzer malzemelerle lökün/löğün adlı bir karışım da kullanılmaktaydı. Bu hususta bkz. Burhan Oğuz, *Bizans’tan Günümüze İstanbul Suları*, İstanbul, 1998, s. 51.

²⁰ BOA. TD. nr. 385, s. 415.

²¹ Örneğin İbrahim Paşa vakfından olan Tatarpazarı suyolunun tamiri için Evkaf mütevellisi Sefer Çavuş 1605 yılında Rodoscuk’tan ilk etapta 55.000 akça daha sonra 40.000 akça toplam olmak toplam 95.000 akçalık revgan-ı bezir satın almıştır, RŞS. nr.1545, 97b.

Harita 1: Bizans'tan Osmanlı'ya Rodosçuk Suyolları

3. VAKIF SU YAPILARI

Vakıf sularla ilgili yapılan tüm işlemlerde vakıf suyun nereden çıkarıldığı ve şehre nasıl getirildiği belirtilmekteydi. Bu sudan kimlere ne kadar su verileceği ve miktarı yazılmaktaydı²². Çalışmamız esnasında gerek Rodosçuk gerekse Rumeli'deki bazı vakıflarla ilgili karşılaştığımız belgelerde suyollarının yapımı ile yeni su yapılarının inşası ve tamiri gibi hususlarda vakıf görevlilerinden bir kişinin tayin edildiğini tespit etmekteyiz. Suyun getirilmesi ve dağıtılması işi her aşaması bir sonraki safhaya geçilmek suretiyle bir bütünlük arz etmekteydi. Bu sebeple görevliler suyun kaynağından çıkarılmasıyla beraber çeşmelerden akışına kadar her aşamayı yakından takip ederek olası bir aksamanın önüne geçmeye çalışıyorlardı.

Rodosçuk'ta su kullanımı mümkün kılan yapılar olarak başlıca çeşme, kuyu ve şadırvanları görmekteyiz. Bu yapılardan özellikle çeşme ve şadırvanlar yine birer vakıf yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda adı geçen paşalar ve Rodosçuk sakinlerinden el-hac Mehmed şehre getirdikleri suları gerek çeşme gerekse şadırvan yaptırarak halkın faydalanabileceği en son seviyeye kadar getirmişlerdir. Şehirdeki pek çok çeşme mezkûr şahıslar tarafından yaptırılmıştır.

Piri Paşa'nın Okulağı karyesinden getirdiği sular vakfına ait olan çeşmelere aktarılmıştır. Piri Paşa Rodosçuk'da yaptırdığı çeşmelerin bakımı ve onarımı için yine vakfın akarlarından olan Yağcı köyünün gelirlerini bu çeşmelerin tamir ve bakımına hasretmiştir. Su yapıları ve suyolları zaman içinde kullanımdan kaynaklı

²² Yunus Sağır, *a.g.m.*, s. 450.

yıpranmalara maruz kalmakta ya da doğal afetler sonucu tamamen yıkılabilmektedir. Hasar gören bu yapıların tamire ihtiyacı olduğu ya da yeniden yapılması yönünde pek çok kayıt bulunmaktadır. Bunların genel olarak içerikleri ise halkın mağdur olmaması için hızlı bir şekilde çözüm bulunması yönündedir. Bu hususta vakıf görevlilerinin gerekli kişi ve meslek erbabıyla işbirliği yaparak meseleyi halletmesi istenmektedir. Piri Paşa vakıflarından olan çeşmelerin “*harâba müşrif*” olmasıyla vakıf görevlileri harekete geçmiş, vakfın mütevellisi ve nazırı olan Seyyid Ali efendi sürecin takibatını yaparken, Yağcı köyünün vakıf câbisi Sefer kethüda da finansman işini üstlenmiştir²³. Görüldüğü üzere vakfa ait yapılar işler hale geldikten sonra zaman içerisinde kendi kaderine terk edilmeyerek bu yapıların işlerliğini sürdürmesi için gerekli takibat ve kontroller titizlikle devam etmiştir.

Rodosçuk sakinlerinden olan El-hac Mehmed b. Abdülkadir, Kerdenekli Pınarı’ndan Rüstem Paşa suyoluna katarak getirdiği suyun kullanımı için Rodosçuk çarşısı yakınlarında Arabacılar Konağı olarak geçen yere yine masraflarını kendi karşılamak üzere bir çeşme yaptırmıştır²⁴. Burası şehrin çarşısına yakın bir yer olması sebebiyle çarşıda bulunan ya da günü birlik alışveriş için Rodosçuk’a gelen kitlelere hizmet vermiştir. Hiç şüphesiz nüfusun yoğun olduğu yerlerde su ihtiyacını karşılamak üzere yaptırılan çeşmeler büyük bir eksikliği gidermiştir. Rüstem Paşa’nın şehre getirdiği sular Rüstem Paşa külliyesinin parçaları olan cami, hamam, han ve kervansarayların yanı sıra Rüstem Paşa caminin avlusunda bulunan şadırvanda da kullanılmaktaydı²⁵. Bu yapıların dışında şehirde yine Rüstem Paşa tarafından yaptırılan dört çeşmenin su ihtiyacı da yine bu sulardan sağlanmaktaydı.

Rodosçuk’ta şehrin muhtelif yerlerine dağılmış olan çeşmeler yoğunluklu olarak büyük nüfus kitlelerine hitap eden yerlerde sayıca artış göstermekteydi. İskele tarafında bulunan Yemiş Hanı yakınlarında da bir çeşme bulunmaktaydı. Ayrıca çarşının su ihtiyacını karşılamak üzere dükkânların arasında yine Pazar Çeşmesi adıyla bir çeşme daha bulunmaktaydı²⁶. II. Murad ve Fatih dönemlerinde yaşamış ve aynı zamanda Fatih’in musâhibi olarak bilinen Molla (Mevlânâ) Kırımı de Sûk-ı Sultânî olarak bilinen çarşı yakınında bir çeşme yaptırmıştır²⁷. Bu çeşmenin de 1570 yılı başlarında bir tamir gördüğü anlaşılmaktadır.

²³ RŞS. nr. 1550, 3b.; RŞS. nr. 1552,3b.

²⁴ RŞS., nr. 1550, 20b.

²⁵ RŞS., nr. 1524, 88a.

²⁶ RŞS., nr.1527, 45b.

²⁷ RŞS. nr., 1511, 7a

Şehirdeki neredeyse en eski su yapılarından olan hamamların ise yine çeşitli vakıflara ait olduğunu görmekteyiz. Han ve kervansaray gibi hamamlar da vakıfların akarât grubundan sayılmaktadır. Zira bu tür yapılar genellikle yıllık ya da üç yıllığına olmak üzere kiraya verilmek suretiyle işletilerek buradan elde edilen gelirler vakfın diğer masraflarının karşılanmasında kullanılmaktaydı.

Şehrin ilk hamamlarından biri Fatih devrinin ünlü hekimlerinden Hekim Mehmed Şirvânî tarafından yaptırılmıştır. Bu hamam Câmî-i Atik/ Eski Câmî mahallesindeki Hekim Şirvânî Câmîinin yanında bulunuyordu. Hekim Şirvani, câmîinin ihtiyaçlarının karşılanması ve görevlilerin maaşlarının ödenmesi için câmîye bitişik bir hamam yaptırarak burayı vakfına dâhil etmiştir. XVI. yy'ın ortalarında hamamın üç yıl için 9500 akçaya kiralandığını görmekteyiz²⁸. Ancak 1550'li yıllarda hamamın ve su hazinesinin sık sık tamire muhtaç olduğu göz önünde bulundurulursa bu kira gelirinin neredeyse tamamının mezkûr hamamın tamiri için harcılandığını söyleyebiliriz. Günümüzde bu hamamdan geriye herhangi bir iz kalmamıştır.

Rodosçuk'da yine Eski Câmî Mahallesi'nde II. Mehmed ve II. Bayezid ricâlinden olan Kasım Paşa²⁹ vakfından bir hamam bulunmaktaydı³⁰. Bu hamamın geliri ise Kasım Paşa'nın Medine-i Münevvere vakfına aktarılmaktaydı³¹. XVI.yy'ın ortalarında bu hamamın camları, kuyusu, su haznesi ve kurnalarının artık kullanılamayacak halde olması sebebiyle tamir edildiği görülmektedir³². Hamamın üç yıllık kira gelirinin 9000 akça olmasına bakılırsa XVI.yy'ın ortalarında hâlâ oldukça işlek olduğu anlaşılmaktadır³³. Şehrin suyollarının XVI.yy'ın ortalarından itibaren gelişmeye başladığını düşünürsek bu tarihi daha eskiye dayanan bu iki hamamın sularının Bizans döneminde kullanılan suyolundan geldiği söylenebilir.

Şehirde kadın ve erkeklerin dönüşümlü olarak ortak kullandıkları hamamların yanı sıra hem erkeklere hem kadınlara ayrı ayrı hizmet veren iki

²⁸ RŞS., nr.1513, 13a, RŞS., nr. 1520,37a.

²⁹ Tayyib Gökbilgin, "Edirne Şehri'nin Kurucuları", *Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı*, s. 162-178.

³⁰ RŞS. nr. 1551, 31a.

³¹ RŞS. nr. 1510, 192b.

³² RŞS. nr. 1512, 74a.

³³ RŞS. nr. 1514, 8a.

bölümden oluşmuş çifte hamamlar da bulunuyordu³⁴. Rodoscuk'un ilk suyollarından birinin bânisi olan Piri Mehmet Paşa'nın da burada çifte hamamı bulunmaktaydı³⁵. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere hamamlar insanların temizlenme ihtiyacını karşılamak üzere yapılmış sosyal hizmet yapıları olmasına karşın bu hizmeti belli bir ücret karşılığında sunuyor olmaları onları vakıfların önemli akarları kategorisine dahil etmekteydi. Rodoscuk'un nispeten küçük fakat hızla gelişen ve nüfus çeken bir bölge olması hamamlardan istifade edecek, orayı kullanacak büyük bir müşteri potansiyelini işaret etmekteydi. Dolayısıyla buradaki hamamlar işletmecilerine yüksek gelir getirme garantisi sunmaktaydı. Bu potansiyel vakıf tarafından fark etmiş olmalı ki buraya kadın ve erkekler için ayrı hizmet verecek çifte hamam yaptırılmıştır. Böylece hamamdan elde edilecek gelir vakfın diğer hayratlarında kullanılabilirdi. Hatta Piri Paşa vakfı tarafından şehre su getirmesinin sebepleri arasında burada yaptırılması plânlanan hamamın suyunu karşılamak olduğu da söylenebilir. Aslında bu düşüncenin belgelerde karşılık bulduğunu görmekteyiz. Bu çifte hamamdan elde edilen gelirler mezkûr Paşa'nın Edirne-Havsa'da inşa ettirdiği câmi ve imaretin masraflarının karşılanması için vakfedilmiştir³⁶.

Şehirdeki diğer bir hamam Rüstem Paşa vakfından olan hamam idi. Külliye'nin bir parçası olan hamam Orta Cami/Kürkçü Sinan mahallesinde bulunuyordu³⁷. Orta Cami mahallesinde olması sebebiyle bu hamama *Orta Hamam* denilmiştir³⁸. Bu mahallede yine XVI. yy'ın ortalarında Kasım Paşa evkafına ait yeni bir hamam daha yapılmıştır. Hamamın üç yıl için 17.000 akçaya kiralandığını görmekteyiz³⁹.

Herhangi bir suyoluna ya da kaynağa ihtiyaç duyulmadan su temin edilen yapılar ise kuyulardır. Kuyular şehrin su ihtiyacını büyük ölçüde telafi eden yapılardandı. Çarşı, pazar yeri ve muhtelif yerlerde çeşmeler bulunmakla birlikte evlerin bazılarında ise kuyular mevcuttu. Hatta çarşı içinde bazı dükkânların arasında dahi vakıf kuyularına rastlamak mümkündü. Vakıfların suyu temin hususundaki girişimlerinin sadece su yolu ve su yapıları ile sınırlı kalmadığı açıkça görülmektedir. Çarşı içindeki vakıf kuyusu bunun için iyi bir örnek teşkil

³⁴ Çifte hamam dışındaki hamamlar kadın ve erkelere aynı mekanda ayrı ayrı zamanlarda hizmet vermekteydi. Ancak çifte hamamlar istisnâi haller dışında hiçbir zaman kapılarının aynı cadde veya sokağa açılmamaktaydı. Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, XV, s. 415.

³⁵ RŞS. nr. 1533, 13b.

³⁶ RŞS. nr. 1533, 13b.

³⁷ RŞS. nr. 1529, 145b.

³⁸ RŞS. nr. 1539, 33a.

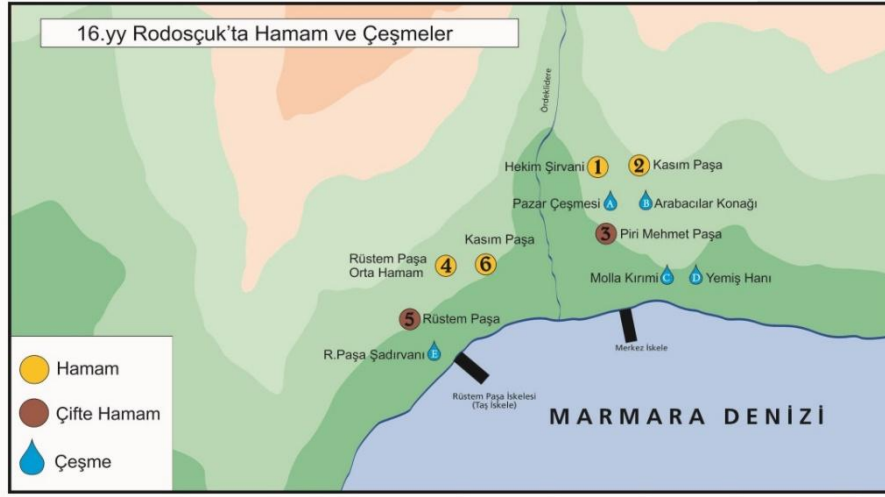
³⁹ RŞS. nr. 1511, 130b.

etmektedir. Çarşıdaki bu kuyudan sadece çarşıya alışveriş maksadıyla gelenlerin değil civarda yaşayan sakinlerin de faydalandığı anlaşılmaktadır. Kuyuya yoğun bir talebin olduğunu kadı sicillerinden tespit edebilmekteyiz. Mezkur kuyunun kendi dükkânı önünde bulunması ve halkın buradan sürekli olarak gelip su almasından rahatsızlık duyan dükkân sahibinin kadıya şikâyeti belgelere yansımıştır. Dükkân sahibinin kadıya başvurması ve durumun görüşülmesinden sonra kuyunun kapatılarak dükkândan uzak mesafeye taşınmasına karar verilmiştir⁴⁰. Rodoscuk'da evlerin bazılarında da kuyu bulunmaktaydı ve bir evin buna sahip olması tabii ki oldukça büyük bir şanstı. Çünkü kuyular yeterince derin kazıldıklarında ondan içme suyu elde da edilebilmekteydi⁴¹. Bu da evin hem temizlik hem de içme suyu ihtiyacının aynı anda karşılanması anlamına gelmekteydi. Rodoscuk ileri gelenlerinden biri olan Atmacacıbaşı/Çakırcıbaşı Gazanfer Ağa'nın evi su kuyusu olan evlerden biriydi⁴². Muhtemeldir ki diğer âyânın evinde de su kuyusu bulunmaktaydı. Kendi su ihtiyacını karşılayan evlerin sayısı hakkında net bilgilere tesadüf edemedik. Ancak XVII. yüzyılda şehri gezen Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Rodoscuk ileri gelenlerinin evleri de dâhil olmak üzere 147 evde hususi hamamın bulunuyor olması kendi suyunu temin eden evler hakkında görece bir sayıyı bize sunmaktadır. Su kuyusu ya da pınar gibi yapıların bulunması o evin satış esnasında değerinin de artması anlamına gelmekteydi. Rodoscuk'ta su kuyusuyla birlikte çeşitli yapıları da bir arada bulunduran evlerin satış fiyatı 3500-18000 akçe arasında değişmekte idi.

⁴⁰ RŞS. nr. 1550, 8b.

⁴¹ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.102.

⁴² RŞS. nr.1520, 25a.

Harita 2: XVI. Yüzyılda Rodosçuk Su Yapıları

4. SONUÇ

Osmanlıların, çoğu şehirde olduğu gibi Rodosçuk'ta da kendinden önceki dönemlerden kalan fonksiyonel yapılara ilâveler yaparak, onları kullanmaya devam ettikleri anlaşılmıştır. Bizans döneminden kalan suyolu kullanılmakla birlikte nüfus artışı ve fiziki gelişmelere paralel olarak yeni suyolları ve su yapıları inşa edilmiştir. Böylelikle şehirdeki mevcut su şebekesi çok daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Osmanlı öncesinde Rodosçuk'ta bir suyolu mevcut iken bunun sayısının XV. yy'ın ortalarından itibaren arttığını ve nihayet XVI. yy ortalarında üçe çıktığını görmekteyiz. Kezâ yine suyun şehirde dağıtılması hususunda birçok çeşme, kuyu, sarnıç, şadırvan gibi yapıların inşa edildiği de gözden kaçmamaktadır. Suyun temini meselesi ve dağıtımı hususunda yapılan bu çalışmaların devamlılığını sağlamak ise yüklü bir maliyeti beraberinde getirmekteydi. Böylesine büyük masrafları sıradan halkın finanse etmesi de imkân dâhilinde değildi. Ancak yine de Rodosçuk sâkinlerinin bu konuda kayıtsız kalmadığı anlaşılmaktadır. Şehir sâkinlerinden kısmî girişimlerin olmasına karşın Piri Mehmet Paşa ve Rüstem Paşa vakıfları gibi büyük vakıfların bu hususta katkılarının üst düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu vakıflar sayesinde şehrin su ihtiyacı karşılanmakla birlikte metinde de bahsedildiği üzere temininden sonraki gelişmeler de titizlikle takip edilerek kesintisiz bir hizmet sunulmuştur. Vakıfların kuruluş sebebi ve işleyişinin temelinde de amme yararına yapılan hizmetlerin sürekliliğinin garanti altına alınması yatmaktaydı. Çalışmamız neticesinde Osmanlı şehirlerinin çoğunda olduğu gibi Rodosçuk'ta da şehrin en önemli ihtiyaçlarından

biri olan su meselesinin halinde vakıfların oldukça büyük bir role sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Rodosluk Şer'İyye Sicilleri (RŞS.) 1510 ; 1511; 1512; 1513; 1514;, 1520; 1524; 1527; 1529; 1533; 1539; 1543; 1550;1551; 1552.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA) TD 370; TD 541; TD 385.

İNCELEME ESERLERİ

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s.75-92.

Arslantürk, Hacı Ahmet, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Ateş, Hacer, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Çeçen, Kâzım, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1948.

Eyice, Semavi, "Hamam", *DİA*, C.15, İstanbul 1997, s. 402-430.

Faroqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Gökbilgin, Tayyib, "Edirne Şehri'nin Kurucuları", *Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı*, Ankara,1993.

Göksu, Tevfik, vd., *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Suyun Yönetimi*, İstanbul 2009 .

Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s.479-486.

Kılıç, Selda, "Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına dair bazı tespitler", *A.Ü. DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.36, Ankara 2004, s. 175-188

Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Rûme Kuyusu", *DİA*, C.35, İstanbul 2008., s. 231-232.

Öztürk, Nazif, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar: Ahkamü'l-Evkaf*, Ankara, 1995.

Sağır, Yusuf, "Osmanlı Su Vakıfları", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.15, , s. 445-473.

Serez, Mehmet, *Tekirdağ Tarihi ve Coğrafyası Araştırmaları*, Ankara 2007.

Tabakoğlu, Ahmet “İstanbul’un Su Tarihi: Roma, Bizans ve Osmanlı Döneminde İstanbul’a Su Temini”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, ed. Erol Özvar - Arif Bilgin (İstanbul: TDBB) 2008.

Taşlıkhoğlu, Zafer, *Trakya’da Epigrafi Araştırmaları I*, İstanbul 1983.

Yediyıldız, Bahattin, “Vakıf”, *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s.479-486

Araştırma Makalesi/Research Article

**EĞİTİMCİNİN GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİ: BİR VAK'A
ANALİZİ**

INSTRUCTOR'S VISUAL ARTS EDUCATION: A CASE STUDY

Medine İRAK*

*Geliş Tarihi: 25.01.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 06.12.2019
(Accepted)*

ÖZ: Görsel sanatların, işletmecilik, mühendislik, finans, uygulamalı bilimler, endüstriyel tasarım gibi alanlarda yaygın kullanımı, bu ilişkilendirme üzerine disiplinler akademik çalışmaları da arttırmıştır. Burada ele alınan araştırma, öğretmen gelişim teknikleri üzerine yürütücülüğü yapılan Görsel Sanatlar Atölyesindeki gözlemleri analitik bir yaklaşımla raporlamaktadır. TÜBİTAK 4007 Bilim Şenlikleri Destekleme Programı kapsamında Esenler İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından yürütülen Öğretmen Gelişim etkinlikleri bağlantılı bu alan çalışmasıyla öğretmenlerin görsel sanatlar eğitimi aracılığıyla kendi alanlarında mesleki kabiliyetlerini geliştirmelerine katkı sağlamayı amaçlanmaktaydı. Böylece, eğitiminin görsel sanatlar eğitimi ile özgüveninin kazandırılması, bu eğitim aracılığıyla kendisine zaman ayırmasının önemini farkındalığının artırılması, kişisel motivasyonunu hayatının her alanında gerçekleştirmesi sağlanacaktı. Bu çalışmaya katılan öğretmenlerin, görsel sanatları kullanarak öğrencilerinin mesleki, kültürel ve toplumsal gelişimlerini daha etkin sağlamaları hedeflenmişti. Çalışmanın başında, öğretmenlerin katıldıkları çalıştayın çıktılarını teorik değerlendirme ve mesleki uygulamada kullanabilmelerinin, kendi mesleki alanlarındaki becerilerini geliştirerek verdikleri eğitimin kalitesini yükseltmeye, iyileştirmeye hizmet etmesi öngörülmüyordu. Buna ek olarak bu çalışma, görsel sanatların genel eğitim müfredatına katkısının olup olmadığını araştırmaktadır. Örnekleme dahil edilen denekler Esenler bölgesinde, ilk-orta düzeyinde farklı disiplinlerde görev yapan sekiz öğretmendir. Bu farklı alanlardan (sınıf, ingilizce, matematik) gelen öğretmenler dört gün süren görsel sanatlar atölyesinde önceden hazırlanan program aracılığıyla bir eğitim almışlardır. Böylece farklı disiplinlerde kullanılan müfredata görsel sanatların kullanılmasının yapabileceği katkılar araştırılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmada, katılımcılara, bu proje tabanında, uygulamalı çalışma yöntemine göre öğrenme tekniği, uygulanmıştır. Çalışma, elde edilen veriler bağlamında görsel sanat eğitiminin, deneklerin mesleki ve kültürel gelişimlerine nasıl bir etkisi olduğu sorusunu yanıtlamaktadır. Ek olarak, öğretmen gelişim etkinliklerinde görsel sanatların katkısının ne olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışma ayrıca öğretmenlerin kişisel yetkinliklerinin doğuştan gelen yaratıcılık veya çalışmayla elde edilen yeteneklerle bağlantılı olup olmadığını araştırmaktadır. Bu iki unsurun yaratıcılık bağlamında oranı

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, medineirak@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-2345-6789

nedir? Bu tür sorulara cevap aranması çalışmanın alt amaçlarını oluşturmuştur. Söz konusu soruların cevabı sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görsel Sanatlar Eğitimi, Ön Yargı, Kişisel Motivasyon, Yetenek, Yaratıcılık.

ABSTRACT: The widespread use of visual arts in fields such as business, engineering, finance, applied sciences, industrial design has also increased the disciplinary academic work on this association. The research discussed here reports the observations in the Visual Arts Workshop conducted on teacher development techniques in an analytical approach. Within the scope of TÜBİTAK 4007 Science Festivals Support Program, this field study related to Teacher Development activities carried out by Esenler District National Education Directorate was aimed to contribute teachers to develop their professional skills in their fields through visual arts education. In this way, it would be ensured that the educator would gain self-confidence through visual arts education, increase the awareness of the importance of taking the time through this education, and realize his personal motivation in all areas of his life. The aim of this study was to provide the trainers with the help of visual arts to provide their students with more professional, cultural and social development. At the beginning of the study, it is envisaged that trainers will be able to use the outcomes of the workshop they participate in the theoretical evaluation and professional practice by improving their skills in their professional fields and improving the quality of their education. In addition, this study investigates whether visual arts contributes to the overall education curriculum. The subjects included in the sampling are eight teachers who work in different disciplines at the first-middle level in the Esenler region. The instructors from these different fields (class, english, mathematics) received a training program which was prepared in advance in the four-day visual arts workshop. Thus, the contributions that can be made by using visual arts to the curriculum used in different disciplines have been investigated. In this study, the learning technique was applied to the participants according to the applied working method. The study answers the question of how visual art education has an impact on the professional and cultural development of the subjects in the context of the obtained data. In addition, an answer to the question of what the contribution of visual arts is in the teacher development activities is sought. The study also explores whether the personal competences of the instructors are linked to innate creativity or skills acquired through work. What is the ratio of these two elements in the context of creativity? The search for answers to such questions was the sub-objectives of the study. The answer to these questions is discussed in the conclusion section.

Key Words: Visual Arts Education, Prejudice, Personal Motivation, Talent, Creativity.

1. GİRİŞ

Esenler İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün yürütücülüğünde, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi ve İstinye Üniversitesi'nin işbirliğiyle, Esenler Bilim Şenliği projesi kapsamında görsel sanatlar atölyesi gerçekleştirilmiştir. Bu atölyeye, ilk ve orta okul düzeyinde eğitimciler davet edilmiştir. Atölye çalışması proje tabanlı öğrenme tekniği ile yürütülmüştür. Bu çalışmada çağdaş dünyaya uyumlu bilgi ve becerilerle donanmış, teori ile uygulamayı birleştiren eğitimcilerin yetiştirme süreçleri görsel sanatlar eğitimi çerçevesinde izlenmiştir. Eğitimcilerin, mesleki yeterliliklerini davranışa dönüştüren, alanının bilgi birikimine katkıda bulunabilen, sorumluluk alabilme yeteneklerine sahip olabilen liderler olmaları hedeflenmiştir. Çalışmanın ana amacı, öğretmenlerin görsel sanatlar eğitimi aracılığıyla kendi alanlarını geliştirmelerine katkı sağlayarak eğitimcinin görsel sanatlar eğitimi ile özgüveninin kazandırılması, bu eğitim ile kendisine zaman ayırması, kişisel motivasyonu hayatının her alanında gerçekleştirmesine bu eğitim yoluyla katkıda bulunmasıdır. Buradan hareketle eğitimini yaptıkları öğrencilerine ve çevresine görsel sanatların mesleki, kültürel gelişime katkılarına uygulama ve teoride yansıtılmaları, bu yolla eğitim kalitesinin tüm alanlarda yükseltilmesi ve iyileştirilmesi temel amaçtır.

Daha önce sanat eğitimi almamış, yeteneği olmadığını öne süren öğretmenlerin çalışma ve motivasyonla sanat eğitiminde göstermiş oldukları aşamalar gözlenmiş, gözlem notları alınmıştır. Önceden hazırlanmış olan görüşme sorularından bulgular elde edilmiş ve buradan sonuçlara ulaşılmıştır. Öğretmenlerin akademik kariyerlerinin zenginleştirilmesi, bilimsel uygulamaları tanıyarak öğrencilerine ve çevrelerine tanıtılması, bu sayede öğretmenlerin görsel sanat atölyesindeki çalışmadan elde ettikleri kazanımlarını yakın çevreleriyle ve toplumla paylaşarak okullarına yansıtacak ve çalışma bölgelerinde farkındalık oluşturmaya öngörülmüştür.

2. TEORİK ARKA PLAN

Eğitimin toplumların geleceği üzerine olumlu etkisini araştıran literatür sanat eğitiminin gerekliliği, sanat yoluyla eğitim konuları üzerinde şekillenen araştırmamızda bir yol haritası oluşturmaktadır. Öğretmen gelişimi açısından odaklanılan sanat eğitiminin öğretmenlerin kendi mesleki alanlarındaki becerilerini geliştirerek verdikleri eğitimin kalitesini geliştirerek, iyileştirmelerine katkı sağlayacağı ve sanat eğitiminin de bu duruma önyak olacağı söylenebilir. Eğitimciler sanat eğitimi anlamında herhangi bir eğitim görmemiş olabilirler, bu araştırma da gerçekleştirilen atölye çalışması sanat eğitiminin öğretmenlerin eğitim verdikleri kurumlarda eğitim kalitesinin geliştirerek iyileştirilmesine bir destek sağlamayı hedefleme yolunda önem arz etmekte olduğu düşünülebilir. Sanat

eğitiminin içeriği veya niteliği üzerine birçok fikir söz konusudur. Gel' e göre sanat eğitimi bireyin dengeli ve sağlıklı gelişmesinde, hür ve bilimsel düşünce yapısına ulaşmasında, geniş bir dünya görüşüne sahip olmasında, yaratıcı bir kişiliğe ulaşmasında en etkin yoldur (Gel,1993:300). Dikici'ye göre sanat eğitiminin amacı, bireylerin tasarlayabilme yeteneğinin geliştirilmesi, yaratıcı, kendine güveni olan, sanatsal okuryazarlığa sahip, estetik beğeni düzeyi yüksek gençler yetiştirmek olmalı, Bu amaca ulaşıldığı zaman aynı niteliklere sahip uygar bir toplum da yaratılmış olacaktır (Dikici, 2006:139). Herbert Read sanat eğitiminin amaçlarını da belirler. Ona göre sanat eğitiminin iki türlü amacı vardır. Bunlar; 1- kısa süreli amaçlar 2- uzun süreli amaçlardır. Kısa dönemli amaçlar; kişinin eğitim süreci içinde ona gerekli olacak bilgilerin verilmesi, isteklerin, ilgilerin, alışkanlıkların ve kabiliyetlerin gelişmesini sağlamaktır. Uzun dönemli amaçlar ise ; öğrencilerin günlük yaşamda kullanabilecekleri kadar bilginin edinilmesi ve güzelliğin anlaşılması gibi fonksiyonları içerir.(Erbay, 1997)

Sanat eğitiminde yetenek unsuru kritik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenciler yeteneksiz, yaratıcılıktan yoksun olduklarını düşündükleri durumda eğitim konusunda ön yargılar hakim olmakta, bu durum da sanat eğitiminin sürdürülmesinde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Oysa İsveçli psikolog Carl G. Jung'a göre yaratıcılık her insanda bir içgüdü olarak bulunuyor ancak bazı insanlar bu içgüdüyü diğer insanlara göre daha iyi takip edebiliyorlar. İnci San' a göre yaratıcılık insana özgüdür ve her insana doğuştan bu yetileri getirir. Önemli olan bu yetilerin eğitimle yeteneğe ve davranışa dönüşmesidir. Sürekli kendini yenilemek, aşmak isteyen insanın yaratıcılığını geliştirmesine en uygun olan sanattır (San, 1993:145).

Eğitim sürecinde yetenekli olduğunu düşünen kişiler ile diyalogun daha kolay olduğu açıktır. Yeteneksiz olduğunu düşünen kişiler ise daha kolay devre dışı kalmakta ve eğitimi terk etmektedirler. Bu da sanat eğitiminin karşılaştığı en önemli tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa hedef, yeteneksiz olduğunu düşünenlerin de eğitim ile yeteneklerini arttırmak, en azından yaratıcı yanlarına hitap edebilmek, o yönlerini geliştirmeye yardımcı olmaktır. Burada eğitimci sanat eğitiminde gerekli ilgi ortamını sağlamalıdır: Araştırmaya dahil edilen eğitimcinin kalitesinin gelişerek iyileşmesine alt yapı sağlayan çalışmanın sağlıklı işlemesi bağlamında atölye yürütücüsünün eğitimi verdiği katılımcı/öğretmenlere konuları yaşatabilmesi öncelikli hedefi olmalıdır diye düşünebiliriz. Eğitilen eğitimci/katılımcının yaşı, ruh ve hayal dünyası göz önünde tutulmalıdır. Ders planı bu bağlamda hazırlanmış, çalışma ortamının çalışmaya uygun bir hale gelmesi eğitimci/katılımcı gözetmenin asli görevi olmuştur. Çalışma ortamı, katılımcılarla olan sağlıklı diyalogun sağlanması, motivasyonun

yükseltilecek eğitimin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına katkı sunabildiğini söyleyebiliriz. Bu fikirden hareketle motivasyonun sanat eğitiminde karşılaşılan engelleri aşmak için olumlu etkileri olduğu da söylenebilir.

Bu araştırmanın amaçları arasında eğitimcilerin kendi alanlarında sanatı kullanarak eğitim vermeleri hususudur. Sadece görsel sanatlar veya resim dersinde sanatı kullanmak değil ama farklı disiplinlerde sanatı aracı kullanmak veya faydalanmak eğitimin geliştirilmesi, iyileştirilmesi bağlamında önem arz etmektedir. Bütün dersler içinde "sanat, eğitimin temeli olmalıdır" tezi ile İngiliz sanat tarihçi ve eleştirmen Herbert Read'in etkisi günümüze kadar ulaşmıştır (Karayağmurlar, Tan, 2003:67). Platon'a göre de estetik eğitim eğitimin temeli olmalıdır. Ancak birlik, bütünlük ve düzen sağlayıcı bir eğitim olmalıdır. Ona göre, estetik eğitim , bedene zarafet, zihne soyluluk getiren tek eğitim alanıdır. Sanat eğitimin temeli yapmadaki amaç, çocuklukta mantığın uykuda olduğu zaman işlev görerek , zihinsel gelişmeye yardımcı olmasıdır. Bir başka deyişle mantık çağı geldiğinde, sanat buna yer ve yol hazırlamış olmalıdır. (Kırıçoğlu, 1991) Sanat yoluyla eğitim kuramının sınırlılıkları da söz konusudur. Bu anlamda Kırıçoğlu söz konusu sınırlılıkları şöyle sıralanmaktadır: 1- işten çok kişiye yönelen değerlendirme, uygulamada sonucun değil, sürecin önem kazanmasına neden olmuştur. 2- Bu süreç içinde çocukların " kendilerini anlatmaları" ve bu yolla uyumlu bir kişilik geliştirmeleri aranan davranışlardır. Bu noktada öğretimin payı en aza inmiş ya da yok olmuştur. 3- Öğretmen öğretici işlevinden uzaklaşmıştır. 4- Sanat eğitimi bir ders olmaktan çıkarak bir boş zaman uğraşı durumuna girmiştir. 5- Eğitimin temeli sayılan sanat ile estetik eğitim kendisi temeli olmayan bir uğraş alanı durumuna gelmiştir. (Kırıçoğlu, 1991)

Avrupa Konseyi Sanat eğitimi Çalışma grubu sanat eğitiminin kalitesini artırmak ve ortak bir dil geliştirmek için 1989 yılında başlattığı reform hareketlerinde kararlar almışlardır. Alınan bazı kararlara göre: Sanat eğitimi ile diğer eğitim konuları arasında ilişki saptanmalıdır. Bir diğer madde herkes için, yeteneğe, ilgiye, mesleğe göre sanat eğitimi olmalıdır (Erzen, 1990: 41-60).

Öğretmen gelişim etkinliklerinde sanat eğitiminin yeri ve önemi üzerine tartışmalar devamlılık gösterirken bu çalışmanın bu meseleye ufak bir ışık tuttuğunu söyleyebiliriz.

3. YÖNTEM

Proje tabanlı öğrenme tekniği ile yapılan bu çalışmada eylem araştırma yöntemi olarak belirlenmiştir. Eylem araştırmasındaki veriler nitel ve nicel yöntemlerle toplanmıştır. Nitel araştırmalar belli özellikleri paylaşan çeşitli araştırma stratejilerini belirlemek için kullanılan genel bir terimdir. Nitel araştırmalar çok yönlü, araştırma problemine yorumlayıcı yaklaşımı

benimseyen bir yöntemdir. Nitel araştırmanın amacı sınıflama, listeleme, kopyalama, karşılaştırma, benzetme yoluyla özel bir sosyal durumu, olayı yada rolü anlamaktır (Cresswell, 1994, s. 161). Bu araştırma bu nedenle nitel bir çalışmadır. Bilimsel araştırma yapılırken, very elde etme, bulguları oluşturma, sonuçlar bilimsel temele dayandırma için araştırma yöntemleri kullanılır (MEB, 2006). Nicel araştırmada veriler gözlenebilir, sayısal biçimlerde ifade edilebilir, ölçülebilir biçimde ifade edilir. Nicel araştırmalarda ölçümler gerektiğinde yeniden yapılabilir, herkesçe kabul gören biçimlerde yapıldığından ve matematiksel taban aktarılabilirdiğinden bu yöntem “quantitative” (sayısal) araştırma yöntemi olarak da adlandırılır (Arslan 2014). Bu araştırmada öğretmenlerin yaşı, mesleki deneyimlerine göre sorulara verdikleri cevapların çalışmanın analizinde katkı sağlayacağı gözönünde bulundurulduğundan bu çalışmada verilerin toplanmasında nicel yöntem kullanılmıştır.

4. ETKİNLİK SÜREÇLERİ

Atölye eğitimi iki ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde röprodüksiyonikinci aşama özgün bir eser yaratmadır. Bu atölye çalışmasında farklı malzemeler kullanılmıştır. Tuval üzerine akrilik çalışması tüm katılımcıların yapacağı bir çalışma olmuştur. Diğer malzemeleri kağıt üzerinde katılımcılar kendi isteğine göre belirlemiştir. Daha önceden hazırlanmış olan ders planı çerçevesinde çalışma yürütülmüştür (bkz. Ek-1).

Tablo 1: Görsel Sanatlar Öğretimi Dersinin Genel Bilgileri

DERS PLANI	
Görsel Sanatlar Öğretimi Dersinin Genel Bilgileri	
Dersin Öğretim Dili	Türkçe
Dersin Veriliş Şekli	Yüz-Yüze Eğitim
Dersin Süresi	4 gün
Dersin Amacı	Çeşitli sanatsal uygulama ve teknikler konusunda temel bilgi ve becerileri kazandırmak ve bu bilgi ve becerilerin uygulamalarla geliştirilmesini, iyileştirilmesini sağlamaktır
Dersin İçeriği	Görsel sanatlar öğretimine giriş, temel kavramlar ve malzeme - materyal bilgisi, görsel sanatlar dersi öğretim programı ve öğrenme alanları, görsel sanat kültürü öğrenme alanı, önemi ve kapsamı, resim eğitimi, önemi ve gerekliliği, güzel sanatlar alanında çeşitli tekniklere genel bakış ve uygulamalar
Dersin Meslek Eğitimi Sağlamaya Yönelik Katkısı	Bu der farklı disiplinlerdeki öğretmenlerin kendi alanlarına kazanımlarını yansıtarak dersi öğrenenlere sanatsal bakış açısı kazandırma, onları sanatsal faaliyetlere özendirme ve informal öğrenme ortamlarının da öğrenme ortamının bir parçası olarak algılama konusunda mesleki yeterliliklerine katkıda bulunur.
Ders Akış Planı	
1	Görsel sanatlar öğretimine giriş, temel kavramlar ve malzeme- materyal bilgisi
2	Görsel sanat kültürü öğrenme alanı, önemi ve kapsamı
3	Güzel sanatlar alanında çeşitli tekniklere genel bakış ve uygulamalar
4	Akrilik, yağlı ve toz pastel ile karakalem teknik uygulamalar
Ders Akışı	
1. Uygulama:	Fovizm ve Ekspresyonizm akımlarına ait resim çıktıları katılımcılara dağıtılır.

	Çalışma tuval üzerine akrilik teknik ile gerçekleştirilir. Katılımcılara söz konusu akımlarla ilgili bilgi verilirken 19. yy ile birlikte oluşan tüm akımlar özetle anlatılarak, renk, açık-koyu, kompozisyon gibi kavramlar bağlamında analiz yapılır.
2. Uygulama:	Öğretmenlere kendi otoportrelerini pastel boya yardımıyla kağıt üzerine yapması önerilir. Teori ve pratiği bir arada barındıran bu çalışmanın 2 (iki) gün sürmesi öngörülür.
3. Uygulama:	Öğretmenlere kendi otoportrelerini pastel boya yardımıyla kağıt üzerine yapması önerilir. Işık-gölge, oran-orantı, çizgi değerleri, açık-orta-koyu ton değerleri hakkında bilgi verilir uygulaması yapılır. Sıcak-soğuk renkler ile ara renkler/tonlar üzerinde durulur, açıklama yapılır.
4. Uygulama:	Öğretmenlerin çeşitli malzemeler yardımı ile özgün çalışma üretmesine aracılık edilir. Çalışmalar üzerinde değerlendirmeler yapılarak; soru-cevap halinde yapılacak olan bu derste sonuçlar üzerine konuşmalar yapılır ve sergilenmeye hazır hale getirilir.
Dersin Öğrenme Çıktıları	
1	Görsel sanatlar öğretiminin amaç ve işlevlerini açıklar.
2	Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretiminin eğitim sistemi içindeki yerini tartışır.
3	Görsel sanatlar dersinde öğretmenin yaptığı iki ve üç boyutlu sanat etkinliği malzemelerini sanatsal ölçütlere göre değerlendirir.
4	Öğretmenlerin öğretmenlik yaptığı alanda sanat aracılığıyla ders anlatması, bu yöntemle işlemeyi denemesine yönelik görsel sanatlar dersi öğretim programına uygun etkinlikler oluşturur.

Tuval üzerine akrilik çalışması 19.yy sonu 20.yy başlarında Modernist resmin öncülerine ait resimlerin röprodüksiyonunu içermektedir. Rönesans¹ veya Barok² dönem resmi yağlıboya ile yapılır, kuruması zaman alır, bunun için uzun zamana ihtiyaç vardır. Süre görece kısıtlı olduğu için ve bu kısa süreye en uygun Empresyonizm ve Fovizm³ resimlerinden seçilmiştir. Öğretmenler (Katılımcılar) 20.yy Avrupa Resim Sanatı Empresyonizm, Post Empresyonizm veya fovizm akımlarından seçtikleri resimleri kendi yorumlarıyla tuvale yansıtmaya

¹ 15. yüzyılda İtalya’da başlayan bu aydınlanma dönemi Dünya’nın bilim, sanat, arkeoloji, tarih, edebiyat, insan sevgisi (hümanizm), kültür ve daha birçok alanda geliştiği bir dönemdir. Bilgelik ve insan düşüncesinin ön planda tutulmasıyla birçok olgu değişmiş ve gelişmiştir. Matbaanın yayılması ile birlikte ülkedeki okur, yazar sayısı artmış ve birçok yabancı eserlerden yapılan çevirilerle halkın okuması desteklenmiştir.

² Maniyerizm’den sonra ortaya çıkan Barok Sanatı 16. Yüzyılın sonlarına doğru İtalya’da doğmuştur. Bu akım 18. Yüzyılın başında ise tüm İtalya’ya ve birçok Avrupa ülkesine yayılmıştır. Rönesansta dengeli olan görünüm Barokta bozulmuştur ve anlatım oldukça abartılıdır.

³ Fovizm, yirminci yüzyılın başlarında Les Fauves adındaki bir grup modern sanatçının vurgulu ve güçlü renk kullanımı etrafında şekillenen çalışmaları ile ortaya çıkar. 1904’te başlayıp 1910 sonrasına da etkisini sürdüren akımın örnekleri bu sürede üç ortak sergide bulundu. Fovizm öncüleri André Derain ve Henri Matisse, bir araç olarak yoğun renk kullanımı üzerine şekillenen eserlerini paylaştılar. “Modern Sanat Sözlüğü” Fovizmin tarifine şöyle başlar: “Saf renklerin alabildiklerine gelişmesi, açılması temeline dayanan akım, 20. yüzyılın ilk sanat devrimidir. Fovizm, programı, teorileri ile bir “ekol”, kesin bir akım değil, birkaç ressamın birleşmesi; eşit kaygılarla çalışmasından doğmuş bir harekettir.”

çalışmışlardır. Akademi veya sanat eğitiminde renk (pentür)⁴ öğrenmenin ilk ve önemli adımı röproduksiyon yaparak gelişir, dolayısıyla katılımcıların röproduksiyon çalışması aracılığıyla renge dair bilgi edinmeleri amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Ressam rengi nasıl kullanmış, çalışmanın tarihi, hangi akıma dahil olduğu, akım nedir? gibi sorular 'sordurularak', sıcak-soğuk renkler, ara ton, kontur çizgisi vb. temel hususlar hakkında bilgiler verilmiştir. Verilen bilgilerin üzerine katılımcının araştırma yapması önerilmiştir. Röproduksiyonu yapılan çalışmanın analizi eğitimci tarafından katılımcıların dahil edilmesi ile yapılmış, böylece ilk çalışma teori ve uygulama bütünlüğü sağlanarak eğitimcilerin sanat eğitimine katkısı yönetilmiştir.

4.1. Verilerin toplanması

Verilerin toplanması nitel ve nicel teknikle yapılmıştır. Esenler İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından yürütülen TÜBİTAK 4007 Bilim Şenlikleri Destekleme Programı kapsamında Öğretmen Gelişim etkinlikleri ile bağlantılı yürütüldüğü yapılan görsel sanatlar atölyesine Esenler bölgesinden ilk- orta öğretim ile lise düzeyinde farklı alanlardan gelen 8 öğretmenin katılmıştır. 1-4 Ekim 2018 tarihinde İstanbul Aydın Üniversitesi sanat atölyelerinde birbirinden farklı resim malzemeleri aracılığıyla atölye çalışması yapılmıştır.

Esenler ilçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı ilköğretim kurumlarında görev yapmakta olan Öğretmenler kendi isteklerine göre atölyeleri tercih etmişlerdir. Atölye yürütücüsünün alanını (Görsel Sanatlar/Resim) oluşturan atölyeyi öğretmenlerin seçmesinden dolayı bu araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada yürütücü aynı zamanda gözlemci katılımcı olarak kodlanmıştır.

Atölye çalışmasına başlamadan öğretmenlerden birkaç çeşit malzeme istenmiştir. Bu malzemeler, uygulama süresi göz önünde bulundurularak ona göre belirlenmiştir. Örneğin yağlıboyanın kuruması uzun zaman alır, bunun yerine akrilik ve suluboya malzemesi istenmiştir. Malzeme konusunda eksiksiz, yüksek katılımı eğitim başlamıştır. Önceden belirlenmiş soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı etkileşimli bir iletişim aracı olarak görüşme soruları, görüşme formu hazırlanıp öğretmenlerden onay alındıktan sonra öğretmenlere sorulmuştur. Yapılandırılmış görüşme türünde olan sorular ilk ve son gün sorulmak üzere toplamda 20 tane olarak belirlenmiştir. İlk gün birebir görüşme sorularından 2. soruya verdikleri yanıtı göre çoğunluğunun yani 8 kişiden 7 sinin daha önce sanat eğitimi almadığı (bkz.Ek-2, soru 6) tesbit edilmiştir. Bu çalışmada öğretmenlerin edindikleri deneyimler gözlemlenerek günlük notlar alınmıştır. İlk ve son gün hazırlanan açık uçlu sorular yardımıyla birebir görüşme yapılarak rapor oluşturulmaya çalışılmıştır.

4.1.2. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Özellikleri

Bu araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme yönteminde araştırmacı yakın olan ve erişilmesi kolay olan durumu seçer. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme, çoğu zaman araştırmacının diğer yöntemleri kullanma olasılığının olmadığı durumlarda kullanılır. Bu örneklem çalışmaya hız ve pratiklik kazandırır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 74). Kolay ulaşılabilir durum örnekleme seçilmesinin sebebi katılımcılara rahat erişilebilmesi için araştırmacının proje tabanlı bu çalışmada görsel sanatlar atölyesine katılan öğretmenleri tercih etmiş olmasıdır. Esenler İlçe Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı ilk ve orta okul düzeyindeki okullarda görev yapan 8 öğretmen araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Araştırmaya katılan 8 öğretmenin tümü kadındır ve yaş ortalamaları 29 olduğu tesbit edilmiştir. Öğretmenlerin 1’i Özel Eğitim, 1’i Görsel sanatlar öğretmeni, 1’i İngilizce, 1’i Matematik 4’ünün Sınıf Öğretmenidir. Öğretmenlerin hizmet süreleri 5 yıl ile 11 yıl arasında değişmektedir.

Tablo 1. Öğretmenlerin demografik özellikleri, öğretmenlik yaptıkları alanları, hizmet süreleri ve hedef kitle dökümü.

Kod İsim	Cinsiyet	Yaş	Alan	Hedef	Hizmet Süresi
C	Kadın	26	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	10
B	Kadın	29	İngilizce	Orta Okul	7
F	Kadın	29	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	5
A	Kadın	28	Matematik	Ortaöğretim	6
D	Kadın	30	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	9
E	Kadın	28	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	5
G	Kadın	33	Özel Eğitim	İlkokul	11
H	Kadın	36	Görsel Sanatlar	Ortaokul	7

3.2. Görüşme Soruları

Araştırmada kullanılacak olan görüşme formunun kapsam geçerliliğini saptamak için görüşme formu, alandan 2 uzman tarafından incelenmiş ve son hâli verilmiştir. Uzmanlar tarafından bu soruların anlaşılabilirliğinin ve konuda gerekli olan bilgileri sağlama olasılığının incelenmesi istenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda maddelerinin geçerliliği saptanmış ve sorular yeterli görülmüştür. Öğretmenlere yöneltilen birebir görüşme soruları ilk gün ve son gün soruları (bkz. Ek-2 ve Ek-3) olmak üzere 2 şekilde hazırlanmıştır. Sorular 3 grupta düzenlenmiştir. Son gün sorularının özellikleri şöyledir:

Tablo 2. İlk gün görüşme sorularının gruplandırılması

1. Grup Sorular: (1-3) DENEKLERİN ÖZELLİKLERİ; ÖĞRETİM, YAŞ, MESLEKTEKİ DENEYİM, HEDEF GRUBU, ALAN

2. Grup Sorular: (5-7) DERSİN ALANDA KULLANIMI YÖNÜNDE DENEYİM

3. Grup Sorular: (7-9) BEKLENTİ

Tablo 3. Son gün sorularının gruplandırılması

1. Grup Sorular: (1-3) SAMPLE'İN KARAKTERİ; ÖĞRETİM, YAŞ, MESLEKTEKİ DENEYİM, HEDEF GRUBU, ALAN

2. Grup Sorular: (4-7) ATÖLYE EĞİTİMİ

3. Grup Sorular: (7-10) DENEYSEL KAZANIM

Görsel Sanatlar Atölyesi Yapılandırılmış Görüşme Soruları 1 Ekim 2018

- 1-Öğretmenlik yaptığınız alan:
- 2-Hangi yaş grubuna Öğretmenlik yapıyorsunuz?
- 3-Yaşınız:
- 4-Öğretmenlik mesleğinizde kaçınıcı yılınız?
- 5-Öğretmenlik yaptığınız alanda sanat aracılığıyla ders anlattınız mı? veya , dersi bu yöntemle işlemeyi denediniz mi?
- 6-Daha önce böyle bir atölye çalışmasında bulundunuz mu?
- 7-Neden Görsel Sanatlar Atölyesini seçtiniz?
- 8-Bu eğitimin alanınıza nasıl bir katkı sağlayacağını düşünüyorsunuz?
- 9- Yeteneğiniz olduğunu düşünüyor musunuz? veya yetenekli olduğunuza dair görüşler varmı Bu atölye çalışmasından beklentileriniz nelerdir?

Katılımınız için teşekkürler.

Görsel Sanatlar Atölyesi Yapılandırılmış Görüşme Soruları 4 Ekim 2018

- 1-Öğretmenlik yaptığınız alanın adı:
 - 2-Hangi yaş grubuna Öğretmenlik yapıyorsunuz?
 - 3-Kaç Yaşındasınız?
 - 4-Öğretmenlik mesleğinizde kaçınıcı yılınız?
 - 5-Bu çalışmada sizi en çok etkileyen ne oldu?
 - 6-Sizi en çok zorlayan şey ne oldu?
 - 7-Bu zorluğu nasıl aştınız? (aşmak için ne gibi yöntemler kullandınız?)
 - 8-Bu eğitim size nasıl bir katkı sağladı?
 - 9-Bu atölyenin mesleki ve kişisel hayatınızda nasıl etkileri olmasını öngörüyorsunuz?
 - 10-Tekrar böyle bir atölye çalışmasına katılmayı düşünür müsünüz? Neden?
- Not:** Burada alınan bilgiler bilimsel bir çalışmada kullanılacak başka hiçbir yerde bilginiz dışında yayınlanmayacaktır

3.2.1. Verilerin analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz yaklaşımı izlenmiştir. Gözlemci notları, direkt alıntılar, gözlemci yorumları ve nesnellik göz önünde bulundurulmuştur. Gözlem verilerinde not alma ve fotoğraflar katılımcıların onayı doğrultusunda

kullanılmıştır. Atölye yürütücüsü **katılımcı gözlemci**, uygulamaya katılan öğretmenlerin her biri **A, B, C, D, E, F, G, H katılımcı** olarak kodlanmıştır.

ÖRNEK GÖRÜŞME FORMU

Görüşme Tarihi:

Görüşme Yapılan kişi/rumuzu:

Görüşmeyi Yapan:

Öncelikle teklifimi kabul ettiğiniz için teşekkür ederim. Görüşmeye başlamadan önce sizi çalışmanın amacı hakkında bilgilendirmek istiyorum. Bu çalışmanın amacı, sizin bu öğrenme grubuna katılımında motive eden faktörleri, görsel sanatlar eğitiminden beklentileriniz ve sonuçlarını belirlemektir. Görüşmemiz uygulamanın ilk günü ve son günü olmak üzere yaklaşık 45 dakika sürecektir. Verdiğiniz cevaplar gizli tutulacaktır, çalışmayı yürüten araştırmacı veya araştırmacılar dışında kimseyle paylaşılmayacaktır. Görüşmeye istediğiniz an ara verebilir ya da bitirebilirsiniz. Eğer kabul ediyorsanız görüşmemiz sırasında fotoğraf çekimi yapılacaktır.

Fotoğraf 1. Röprodüksiyon çalışması, Atölye eğitiminde ilk gün, 1 Ekim 2018.

Fotoğraf 2. Paul Gauguin'in bir eserinden kopya (röprodüksiyon) çalışması, 2 Ekim 2018.

4. BULGULAR

4.1. Bulguların çözümlenmesi ve Yorumlanması

Öğretmenlere ilk olarak "Öğretmenlik yaptığımız alanda sanat aracılığıyla ders anlattınız mı? veya, dersi bu yöntemle işlemeyi denediniz mi?(bkz. Ek-3). Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlik yaptığınız alanda sanat aracılığıyla ders anlatma veya dersi bu yöntemle işlemeyi deneme ile ilgili görüşler

Evet, sınıfta her hafta 1 saat sanatsal etkinlik saati yapıyorum. Yıl sonunda yaptığımız etkinlikleri okulumuzda sergiliyoruz.	G
Branş görsel sanatlar olduğu için sanat aracılığıyla ders anlattım.	H
Sanat aracılığıyla ders anlatmadım. Görsel sanatlar dersinde kazanımlara uygun olarak sanatı kullandım.	E
Drama ya da görsel sanatlar derslerinden ve müzik derslerinden yararlanmıştım.	D
Hayır.	A
Hayır anlatmadım.	F
Denedim. Daha önce T-shirt boyama etkinliği yaptırđım. Çocuklar çok eğlendiler.	B
Müzik görsel sanatlar dersinde öğrencilerimle sanatsal çalışmalar yapmaya çalışıyoruz.	C

Tablo 4 incelendiğinde Öğretmenlerin %75'i öğretmenlik yaptıkları alanda sanat aracılığıyla ders anlattıklarını veya bu dersi bu yöntemle işlemeyi denediklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin yarısından fazlasının atölyeyi bilinçli seçtikleri, dersi işleme konusunda sanatı kullandıkları tesbit edilmiştir. Matematik (Kod:A) ve Sınıf öğretmeni (Kod:F) alanında görev yapan öğretmenlerin sanat aracılığıyla ders anlatmadıkları görülmüştür. Bu tabloya göre 5 sınıf öğretmeninden 4'ü sanat aracılığıyla ders anlatma yöntemini alan derslerinde yani sadece görsel sanatlar ve müzik derslerinde kullanmıştır. İngilizce (Kod:B) ve Özel Eğitim/Sınıf Öğretmeni (Kod:G) branşında görev yapan 2 öğretmenin öğretmenlik yaptığı alanda sanat aracılığıyla ders anlatma yöntemini kullanmışlardır. Bu durumda araştırmaya katılan 8 denekten 5'ini sınıf öğretmenin oluşturduğu düşünüldüğünde sınıf öğretmenlerinin % 80i sadece görsel sanatlar ve müzik dersinde sanatı aracı kullanmışlardır. Branş öğretmenlerinden Matematik (Kod:A) sanat aracılığıyla ders anlatmamıştır. Araştırmaya göre katılımın çoğunluğunu oluşturduğu gözönüne alındığında sınıf öğretmenlerin görsel sanatlar ve müzik dersi dışındaki derslerde sanatı aracı kullanmadıkları, branş öğretmenlerinden (Matematik ve İngilizce) 2 kişiden 1'inin dersi anlatırken sanatı kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.

“Bu eğitimin alanınıza nasıl bir katkı sağlayacağını düşünüyorsunuz?” soru olarak yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Eğitimin öğretmenlerin alanına nasıl bir katkı sağlayacağına dair görüşler

Sınıfta etkinlikler yaptırırken daha bilinçli olacağımı düşünüyorum.	G
Farklı yönden bakabilme. Uygulama alanında farklılıkları görebilme	H
Özellikle görsel sanatlar dersinde farklı çalışmalar yapabileceğimi düşünüyorum	E
Yapacağımız çalışmalara biraz daha estetiklik katabilmemiz, öğrencilerimizden yetenekli olanlara biraz daha katkı sağlayabileceğimiz için katkısı olabileceğini düşünüyorum.	D
Matematikte nasıl bir bakış açısı oluştururum bilemiyorum ancak, farklı iki alana da ilgi duyulabileceğini göstermek istedim.	A
Ders içerisinde etkili kullanabileceğim alanlar yaratabileceğimi ve öğrenci yaş grubu arttıkça görsel sanatlar dersime katkı sağlayacağımı düşünüyorum.	F
Öğrenciler çizim yoluyla birçok nesneyi akıllarında tutabiliyor. Bu nesnelerin İngilizce karşılıklarını	

öğrenmesi daha kısa sürede ve eğlenceli bir şekilde gerçekleşiyor.	B
Görsel sanatlar dersi için ufku açacağını ve yeni fikirler sayesinde güzel deneyimler kazanacağını düşünüyorum.	C

Tablo 5 incelendiğinde bu eğitimin 5 sınıf öğretmeninden 4'ünün görsel sanatlar dersine katkı sağlayabileceği, İngilizce (Kod:B), Özel Eğitim (Kod: G) ve Görsel Sanatlar (Kod: H) öğretmenlerinin öğretmenlik yaptıkları branşlarda ders anlatma yöntemlerine katkı sağlayabileceği, Matematik (Kod: A) öğretmeninin farklı alanlara ilgi gösterilebileceğini göstermek gibi kişisel kazanım düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu tabloya göre sınıf öğretmenlerinin %80 i sanat eğitimini sadece görsel sanatlar dersi üzerinden değerlendirmiştir. Sadece görsel sanatlar dersinde sanatı aracı olarak kullanan öğretmenlerin (sınıf öğretmenlerinin) bu eğitimin de öğretmenlik süreçlerinde görsel sanatlar dersinin geliştirilmesi veya iyileştirilmesine katkı sağlayacağı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. “Bu çalışmada size en çok etkileyen ne oldu?” soru olarak yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Bu çalışmada en çok etkileyenin ne olduğuna dair görüşler

Kendime güvenim yoktu yapamam diye, ancak eğitim ilerledikçe, yapabildiğimi gördükçe güvenim arttı, iyi hissettim.	G
Alanımda eksikliklerim olduğunu farkettim	H
Özgürce kalıplara bağlı kalmadan resim yapabilmek beni çok etkiledi.	E
Farkına varmadığımız özelliklerimizi keşfettik ve olaylara daha detaycı yaklaşılmaya başladık.	D
Görsel sanatlar bölümüne bakış açımı değiştirdi. Bu işin büyük bir sabır ve disiplin gerektirdiğini keşfettim.	A
Atölyeye geldiğim süre boyunca kendime vakit ayırdığımı farkettim.	A
Bu çalışmalarını yaparken farkına varmadan dinlendiğimi fark ettim. İyi hissettirdi bu çalışmalar. Bunun yanında görsel sanatlarda iyi olmadığımı farkettim, kendime güvenim arttı.	F
Görsel sanatlar çalışmalarının günün daha iyi geçmesinde büyük bir etkide bulunduğunu farkettim	B
Sanat eserlerine daha farklı gözle bakmamı sağladı.	C

Tablo 6 incelendiğinde katılımcılardan %25’i bu çalışma ile kendilerine olan güven duygusunun arttığını belirtmişlerdir. %25’i eksikliklerinin farkına varmış, %25’i kendine vakit ayırdığını, zamanın iyi geçtiğini, %12,5’i sanat eserlerine bakarken bakış açısının geliştiğini ifade etmiş, geri kalan %12,5’lik kesim ise özgürce, kalıplara bağlı kalmadan çalıştığını ifade etmiştir. Buradan hareketle katılımcıların sanat eğitiminden bireysel çıkarımlar yaptıklarına tanık olmaktadır. Sanat eğitiminin kişide yarattığı açılımlar, yaratıcılık, sanat eserini izleme, anlamaya çalışma sürecinde duyulan estetik hazzın sonuçlarını gördüğümüzü söyleyebiliriz. Burada Ersoy’un tesbitiyle paralellik görülmektedir: “Sanat, insana estetik haz verip, insanı eğlendirerek onun oyalanmasını ve yaşam dersi vermesini sağlar. Bu anlamda sanatın, insanların ruhlarını yaşamın karanlıklarından kurtarıp, gerçek yaşamdan daha üstün olan ideal bir yaşam için hazırladığı söylenebilir. Bir roman, bildiğimiz insan ilişkilerini, olayları bizim için derinlemesine inceleyerek bize önderlik eder. Kendi hislerimizin ne olduğunu öğrenmemizi sağlar. Bütün

insanlarda aynı heyecanı, aynı duyguları uyandırarak yaşadığı şehrin, sınıfın ve ulusun insanlarına bir kişilik ve yaşama bilinci aşılıyarak birlik olmalarına ve birbirlerine yaklaşmalarına yardım eder. Ayrıca sanat bizi, sanatçı aracılığı ile konularında yarattığı tiplerle bir araya getirerek yaşamımızı daha da zenginleştirir”(Ersoy, 2002:28).

“Bu çalışmada sizi en çok zorlayan şey ne oldu?” soru olarak yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Eğitimde öğretmenleri en çok zorlayan şeye dair görüşler

Yeteneğim olmadığı için çok zorlanacağımı düşünmek beni zorluyordu.	G
Bir zorlanma yaşamadım.	H
Resim çizerken hata yapmaktan çok korkuyordum.	E
Renklerin tonlarını ayarlayamamak ve çizimlere nereden başlayacağımı bilememek	D
Akrilik çalışmadaki kompozisyonu yerleştirmek beni çok zorladı.	A
Sıkıştırılmış bir program olması stres yarattı diye düşünüyorum.	F
Portre çalışması, toz pastel kullanımı	B
Esere yaklaşırken ve onu resmetmek gerektiğinde nerden başlayacağım endişesi.	C

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların daha önce deneyimlemedikleri bir durumla karşılaştıklarında %75’inin kaygı- korku yaşadıklarına ulaşılmıştır. Bu tabloya göre katılımcıları en çok zorlayan şeyin korku olması katılımcıların eğitimin sonraki süreçlerinde motive olmalarını sağlayabildiği görülmüştür. Işık’a göre kaygı, insanda doğuştan itibaren var olan ve belirli düzeye kadar sağlıklı yaşanması gereken bir duygu durumudur. Çünkü kişinin kendini gerçekleştirme engel olabilecek tehlikeli konularda onu uyararak gerekli tedbirleri alması, daha yaratıcı daha üretici olmasına yol açar, belli bir düzeye kadar performansı artırır, onu motive eder. Örneğin; sınıfta kalma kaygısıyla ders çalışma, kaza yapma kaygısıyla trafik kurallarına uyma, başarısız olma korkusuyla çok çalışma bu durumlara günlük örneklerdir. Kaygı (anksiyete) insan olmanın özgün elemanlarından biridir (Işık, 1999: 49).

“Bu zorluğu nasıl aştınız?” soru olarak yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Eğitimde karşılaşılan zorluğun aşılmasına dair görüşler

Hocamızın etkisiyle.	G
Hocamızın motivasyonu ve enerjisi ile sıkılmadan çalıştım.	H
Hocamızın tavsiyeleri ve motivasyonuyla korkmadan daha özgürce çalıştım.	E
Deneyerek, hocamızla iletişime geçerek aştım.	D
Sabır ile. Her ne kadar istediğim görüntüyü elde edemesem de beklediğimden daha iyi çalışmalar çıkardım sabrederek.	A
Cevap yok	F
Aşmak için yanlış yapılan şeylerin üzerine gitmek gerekir diye düşünüyorum. Defalarca yanlış yaparak, disipline olarak zorluklar aşılabılır.	B
Hocamızın yönlendirmeleri ile parçalardan bütüne giderek.	C

Tablo 8 incelendiğinde katılımcıların %62'sinin karşılaştıkları zorlukları hoca aracılığıyla aştıklarını niteler ifadeler kullanmışlardır. Buna göre katılımcı gözlemci/atölye yürütücüsü rolündeki “hoca”nın dersin devamlılığına katkısının % 62,5 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Serap Buyurgan ve Ufuk Buyurgan’ın “Sanat Eğitimi ve Öğretimi” adlı kitapta yer alan: “Nitelikli bir sanat eğitimcisi, öğrencilerinin kendi kişilikleri doğrultusunda gelişmelerine zemin hazırlamalıdır. Öğrencilerine çalışma disiplini kazandırmalı; onlara görmeyi öğretmeli, yeni sentezlere varabilme cesareti yüklemelidir. Yaptırdığı uygulamalarla öğrencilerinin sorumluluk duygusu gelişmiş, fikir ürete bilen, paylaşan, sorunlara karşı duyarlı, çözüm önerileri geliştirebilen, yaratıcı bireyler olmasına katkı sağlamalıdır. En nitelikli müfredat programları bile olaylara dar çerçeveden bakan, olumsuzlukları pekiştiren, kendini yenilemeyen, katı sanat eğitimcilerinin elinde verimli olamaz. Öğrencisini sürekli olumsuz eleştiren, cesaretini kıran öğretmenler yaratıcılığın ve kişiliğin gelişimine ket vururlar. Ama, yaratıcı, üretken, karşı-sındakini anlamaya çalışan, cesaretlendiren, motive eden, alanında iyi yetişmiş, donanımlı sanat eğitimcileri öğrencilerin nitelikli yetişmesinde en olumlu faktör olurlar.” söyleminin ile bu çalışmada sanat eğitimcisi rolündeki atölye yürütücüsünün sanat eğitiminde yaşanan zorlukların aşılmasına katkısı ile paralellik kurduğu söylenebilir.

“Bu eğitim size nasıl bir katkı sağladı?” soru olarak yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Eğitimin öğretmenlere nasıl bir katkı sağladığına dair görüşler

Güven duygumu tazeledi.	G
Uzun zamandır tuval üzerine resim yapmamıştım yeniden yapma güvenimi tazelememe neden oldu.	H
Sanatsal bir çalışma yaparken kendime olan güvenim arttı.	E
Hayata daha ayrıntılı bakmaya başladım. Deşarj olmama sağladı. İşime daha fazla motive oldum.	D
Kendime vakit ayırmayı ve bu işle ilgilenmeyi düşünüyorum artık.	A
Bu eğitim bazı önyargılarımı yıkmamda ve kendime güvenmem de bana katkı sağladı diye düşünüyorum.	F
Yapılan çalışmalar için nasıl bir yöntem kullanacağımızı öğrendik.	B
Yapılan çalışmalarda titiz ve daha dikkatli olmama sağladı.	C

Tablo 9 incelendiğinde eğitimin öğretmenlerin 3'üne güven, 1'ine motivasyon ve 1'ine de kendine zaman ayırmayı sağladığı ifade edilmiştir. Katılımcılardan 2 si yapılan çalışmalardan öğrendikleri yöntem üzerinde durmuştur. Bu durumda öğretmenlerin % 57,14'si bu eğitimin kendilerine güven kazandırdıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

“Bu atölyenin mesleki ve kişisel hayatınızda nasıl etkileri olmasını öngörüyorsunuz?” soru olarak yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Bu atölyenin öğretmenlerin mesleki ve kişisel hayatlarında nasıl etkileri olmasını öngördüklerine dair görüşler

Sınıfta etkinlikler yaptırırken daha bilinçli olacağımı düşünüyorum.	G
Cevap yok	H
Atölyeden ilk başlarken beklentim tamamen mesleki gelişime yönelikti. 4.gün sonunda aslında çocuklardan önce değişimin bizden başlaması gerektiğini düşünüyorum.	E
Görsellik ve bu yolla öğrenme kalıcılık sağlar. Öğrenme için harcanan zaman ne kadar uzun ve seveerek yapılırsa o kadar kalıcı olacağını düşünüyorum.	B
Kişisel anlamda biraz daha iç dünyama dönmemi sağladı. Matematik öğretmeniyim ve bu bağlamda öğrencilerime bu işin de matematik kadar sabır gerektirdiğini belirtebilirim.	A
Bu atölye çalışmaları sayesinde yaptığımız çalışmaları hayatımda sürdürmeyi düşünüyorum.	F
Yetenekli öğrencilerimi yönlendirmek ve keşfetmek adına faydalı olabileceğini düşünüyorum.	D
Hobi olarak da bu tarz çalışmaların yapıp dinlendirici, rahatlatıcı etkileri olduğunu düşünüyorum.	C

Tablo 10 incelendiğinde 7 öğretmenden 4'ü eğitimin kişisel hayatlarına etkileri olmasını öngörürlerken, 1 öğretmenin mesleki, 1 öğretmeninde hem mesleki hem de kişisel hayatlarına etkileri üzerinden yanıtlar vermişlerdir. Öğretmenlerin bu çalışmadan mesleki ve kişisel hayatlarına etkileri bağlamında %57,4'ünün kişisel hayatlarındaki etkilerine odaklanarak bunun üzerinden durumu değerlendirmişlerdir. Buna göre bu eğitimin mesleki hayatlarına katkısından çok kişisel hayatlarına katkısı daha önem teşkil ettiği görülmüştür.

“Tekrar böyle bir atölye çalışmasına katılmayı düşünürmüsünüz?” soru olarak yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar, karşılarında katılımcıların kodları ile birlikte Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Öğretmenlerin tekrar böyle bir atölye çalışmasına katılma ile ilgili dair görüşler

Kesinlikle katılmak isterim.	G
Evet katılmak isterim.	H
Katılmayı düşünürüm. Kişisel olarak kendimi 4 gün boyunca çok özgür ve birşeyleri başarmış hissettim.	E
Katılıyorum. Çünkü kişisel ve mesleki hayatıma katkı sağladığımı düşünüyorum. Ayrıca kendimizi geliştirmek için ve yorgunluğumuzu atmak için sanatla uğraşmanın faydalı olacağını düşünüyorum.	D
Evet. Zira çok keyif aldığım bu çalışma hakkında çok az şey biliyorum ve fazlasını öğrenmek istiyorum. Her şey için teşekkürler	A
Evet düşünürüm. Hem üniversite ortamında hem de alanında bilgi sahibi kişilerden bir şey öğrenmenin bana katkısı olacağını, gelişimim açısından faydalı olacağını düşünüyorum. Yeni şeyler öğrenme duygumu, heyecanımı isteğimi canlı tutacağını düşünüyorum.	F
Düşünürüm. Öğrencilere İngilizce öğrenirken kullandığımız boyalarla etkinlikler yaptırmayı düşünüyorum. Bu onların hem ders öğrenmesini kolaylaştıracak, hem de eğlenerek aktivitelerde bulunarak öğrenmesini sağlayacak.	B
Olabilir. İnsanın kendine bir şeyler katıp bunu çevresindekilerle paylaşması için. Fakat bu çalışmaların zamanının iyi ayarlanması daha iyi olur.	

Tablo 11 incelendiğinde öğretmenlerin tümünün böyle bir çalışmaya tekrar katılmayı düşündükleri ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin %87.5' i bu eğitimin kişisel kazanımları açısından değerlendirdikleri ve bu gerekçe ile tekrar böyle bir eğitime katılmayı düşünmekte oldukları, %12.5' inin mesleki anlamda katkılarının olabileceği bağlamında böyle bir eğitime tekrar katılmayı düşündükleri görülmüştür. Nitekim böyle bir çalışmaya ihtiyaç duydukları gözlem notlarına da yansımıştır (bkz. Ek-6). Bu durum Vural'ın (2009:36) "Teknoloji ve makine devrini yaşadığımız çağımızda, belki tüm çağlardan daha fazla estetik bir eğitime "sanat eğitim"ine ihtiyaç duyuyoruz. Makineleşmenin yarattığı, monoton ve hızlı yaşam, insan yerine makinenin egemen oluşu, kişilerin ruhsal boşalma olanağı bulamaması, modern toplumların daha çok sanat eğitimine gereksinim duymalarına neden olur." bulgusu ile paralellik göstermektedir.

1 Ekim 2018 (1.Uygulama): İlk uygulamaya 8 öğretmen aktif olarak katılmıştır. Katılımcılara ders akışı hakkında bilgi verilmiştir. 20.yy sanat akımlarından Empresyonizm ve Fovizm'e dair hazırlanmış olduğumuz eser görselleri katılımcılara rastgele seçtirilmiştir. Her bir katılımcının akrilik boya malzemesi ile tuval üzerine röprodüksiyon çalışmasına başlaması önerilmiştir (bkz. Görsel 1, 2). Neden röprodüksiyon çalışması ve neden söz konusu akımlardan görseller seçildiği anlatılmıştır. Katılımcılara akrilik boya ve malzeme kullanımı olmak üzere renkler hakkında bilgi verilmiştir. Sıcak-Soğuk renkler ile açık-orta-koyu tonlar üzerine kurgulanmış olan çalışmaların analizi, daha önce hazırlanmış olan bir sunumla yapılmıştır. Yine katılımcıların seçmiş oldukları görseller hakkında günün sonunda kısa bir araştırma yapmaları da önerilmiştir. Bu arada katılımcılara yönelik hazırlanmış olan ilk gün soruları dağıtılmış ve bu sorular 8 katılımcı tarafından yazılı olarak cevaplandırılmıştır.

2 Ekim 2018 (2. Uygulama): Atölye çalışmasının ikinci gününde tuval üzerine akrilik boya malzeme ile yapılmakta olan röprodüksiyon çalışmasına ilk yarım saatte devam edilmiş ve çalışma sonlandırılmıştır. 15 dakika kahve ve çay molasının ardından kağıt üzerine toz pastel ile katılımcıların daha önce kendi portrelerinin (otoportre) fotoğrafını çekip çıktılarını aldıkları görseller yardımı ile planladıkları çalışmaya başlamışlardır.

İkinci gün portre çalışması katılımcılara belli bir yüzey üzerinde ön cepheden ve profilden portre çizim konusunda uygulamalı anlatımı atölye yürütücüsü (gözlemci katılımcı) tarafından yapılmıştır. Bu uygulama yoluna gidilmesinin sebebi; katılımcıların (öğretmenlerin) uygulamaya katılımında görüşme sorularına (bkz. Tablo7) yansımış olan kaygılarını asgari düzeye çekerek portre çiziminde aktif rol almalarını sağlama adına önem teşkil ettiği söylenebilir. Ayrıca Görsel Sanatlar Eğitiminde kullanılan öğretim yöntemleri bağlamında bakıldığında bu yöntemle eğitim yoluna gidilmiştir. Özellikle teknik özelliklere göre uygulanan yöntemlere baktığımızda, derste kullanılacak malzemenin öğrenci önünde uygulayarak, yaparak öğrenme, söylev şeklinde sunma, konuyu ve olayı örneklerle gösterme biçiminde değişik yöntemlerle oluşturulması önerilmektedir (Baltacıoğlu, 1938). Bu yöntemde atölye yürütücüsünün yapmaya çalıştığı sadece portre çiziminde gerekli oran-orantı (ölçü-denge) unsurlarını anlatmaya yönelik öneri niteliğinde bilgi içeren bir amaç güdülmüştür. Atölye yürütücüsünün bu çalışmanın aynısını çizmeleri katılımcılardan (öğretmenlerden) istemesi söz konusu olmamıştır (bkz. Fotoğraf 3).

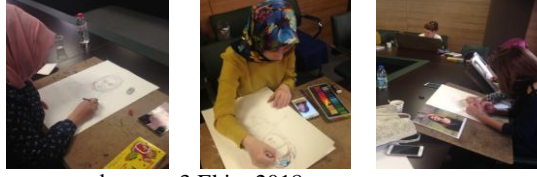
Fotoğraf 3. Portre çalışması teknik anlatım, 2 Ekim 2018.

Fotoğraf 4. Portre çalışması teknik anlatım, 2 Ekim 2018.

3 Ekim 2018 (3.Uygulama): Çalışmanın üçüncü gününde otoportre⁵ çalışmasına devam edilmiştir: Toz pastel veya yağlı pastel yardımıyla

⁵ Otoportre: kişinin kendi portresini çıkarmasına denir. Kişi kendini yazı dili ile ya da sözlü olarak da diğer kişilere anlatabilir. Ancak gerek ressamların ve fotoğrafçıların gerekse heykeltıraşların kendilerinin portrelerini çıkardıkları eserler otoportre olarak adlandırılır.

yapılan bu çalışmaya katılımcılar karakalem ile başlamayı tercih etmişlerdir (bkz. Görsel 5, 6, 7). Katılımcılar otoportrelerini kendi yüz yapılarına göre oran-orantı kaygısı gözettikten sonra boyaya geçmişlerdir. Işık-gölge üzerine portreden hareketle bilgi verilirken, açık-orta-koyu ton bilgileri üzerinde de özellikle durulmuştur.

Fotoğraf 5-6-7 Otoportre çalışması, 3 Ekim 2018

4 Ekim 2018 (4.Uygulama): Son gün atölye çalışmasına diğer günlerde olduğu gibi 8 kişi katılmıştır. Portre çalışması sonlandırılmıştır. Bu güne kadar yapılan çalışmalar sunuma açılmıştır. Çalışmalar hakkında değerlendirmeler yapıp, görüşler alınmıştır. Daha sonra suluboya veya birkaç malzemenin birarada kullanıldığı özgün bir çalışma yapılmasına geçildi. Bu çalışmayı gerçekleştiren kişiler peyzaj ve soyut içerikte çalışmalar üretmişlerdir. 4. günün sonunda üretilen çalışmalar fotoğraflanarak arşivlenmiştir. İlk gün gözlenen kaygının yerini özgüven, rahatlama, kendine güven almıştır. Tüm bunlar gözlem notları referans alınarak vurgulanmıştır (bkz. Ek-6).

Fotoğraf 8. Katılımcılarla atölye çalışmalarının değerlendirilmesi, 4 Ekim 2018.

5. SONUÇ

1-4 Ekim 2018 tarihlerinde Görsel Sanatlar Atölyesi'nde yapılan bu araştırmada sanat eğitiminde karşılaşılan kaygı, bununla başetme, özgüven kaybının yeniden kazandırılması, motivasyonun sağlanmasının etkin sonuçları gözlemlenmiştir. Yapılan gözlem ve anketlerin sonucunda sanat eğitimine yüksek oranda ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitimci/öğretmen olmaları atölye çalışmasının disipline olması devamlılık konusunda önem arz etmektedir. Son gün yapılmış olan görüşme sorularından (bkz. Ek-3, 5.Soru) "Bu çalışmada size en çok etkileyen ne oldu?" sorusuna **A katılımcı:** "Görsel Sanatlar bölümüne bakış açımı değiştirdi. Bu işin büyük bir sabır ve disiplin gerektirdiğini keşfettim. Atölyeye geldiğim süre boyunca kendime vakit ayırdığımı farkettim" demiştir. Grup çalışmasının üretim aşamasında yarattığı motivasyon da gözlenmiştir (bkz.

Ek-6). Bu duruma ek olarak kişilerin daha önce deneyimlemedikleri bir durumla karşılaştıklarında yaşadıkları yüksek kaygı ile başa çıkmayı başarı ile yönetiminin yapıldığı geri dönüşümler sonucunda deneyimlenmiştir.

Sanat eğitiminde yetenek unsuru kritik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenciler yeteneksiz olduklarını düşündükleri durumda eğitim konusunda ön yargılar hakim olmakta, bunun da sanat eğitiminin sürdürülmesinde ciddi bir engel teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Yetenekli ve yeteneksiz olduğunu düşünen kişilerin aynı sınıfta bulunduğu durumlarda eğitiminin görevinin ne olduğu sorusu önem arz eder. Eğitim sürecinde yetenekli olduğunu düşünen kişiler ile diyalogun daha kolay olduğu açıktır. Yeteneksiz olduğunu düşünen kişiler ise daha kolay devre dışı kalmakta ve eğitimi terk etmektedirler. Bu da sanat eğitiminin karşılaştığı en önemli tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa hedef, yeteneksiz olduğunu düşünenlerin de eğitim ile yeteneklerini arttırmak, en azından yaratıcı yanlarına hitap edebilmek, o yönlerini geliştirmeye yardımcı olmaktır.

Bu durum özellikle, bir portre çizebilme becerisi zaman zaman doğal bir üstünlük veya yetenek olarak görünse de aslında pratik yapılarak kazanılabilir. Başka alanlarda olduğu gibi, bazıları bu beceriyi başkalarından daha hızlı ve kolay kazanır ama kural olarak portre yapmak pratikle öğrenilebilir. İyi bir öğretmenle ve gerektiği gibi alıştırma yaparak neredeyse herkes piyano çalmayı öğrenebilir. Eğitiminin rolü, yeteneksiz olduğunu düşünen kişileri eğitiminin asli unsurları olarak incelemeye almış olmasıyla değer kazanır. Bu çalışmada yeteneksiz olduklarını düşünen katılımcıların ciddi anlamda ihtiyaç duydukları ve bunu da atölye yürütücüsünün aracılığıyla edindikleri *motivasyon unsuru* ile yaptıkları resimler, çalışmalar, eğitimci ile eğitim alan arasında kurulan iletişimin başarıda önemli bir etken olduğunu göstermiştir. Burada eğitimin yaratıcılığı desteklediği, geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Son gün için hazırlanmış olan görüşme sorularından (bkz.Ek-3,8. Soru) bu eğitim size nasıl bir katkı sağlamıştır? sorusuna **D katılımcı**: “Hayata daha ayrıntılı bakmaya başladım. Deşarj olmamı sağladı. İşime daha fazla motive oldum” yanıtını verirken aynı soruya **E katılımcı**: “Sanatsal bir çalışma yaparken kendime olan güvenim arttı”, **F katılımcı** “Bu eğitim bazı önyargılarımı yıkmamda ve kendime güvenmem de bana katkı sağladı”. **A katılımcı**: “Kendime vakit ayırmayı ve bu işle ilgilenmeyi düşünüyorum artık” demiş, **C katılımcı** ise “Bu eğitim bazı önyargılarımı yıkmamda ve kendime güvenmemde bana katkı sağladı diye düşünüyorum” yanıtlarını vermişlerdir.

Bu yanıtlarda öne çıkan en önemli kavramlar motivasyon, kişinin kendine olan güveninin artması, ön yargıları yıkma, kendine vakit ayırma ya da bunun kendi ile baş başa kalma, kendine düşünme süreci olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak kişi sanat eğitiminde kendini yeteneksiz olarak görebilir veya böyle hissedebilir. Burada tartışmayı devam ettirecek sorulardan eğitimcinin görsel sanatlar eğitimindeki rolü nedir? Bu soruyu belki şu şekilde açıklamaya çalışabiliriz; eğitimcinin çoğunluğunun daha önce sanat eğitimi almamış kişilere özgüveni kaybetme noktasında motivasyon aşılması ve konu ile ilgili kaygıları düzenlemesi, stres yönetimini yapması, ortaya çıkan çalışmalarını bir veri kaynağı olarak kabul edilmesi göz önünde bulundurulduğunda, eğitimcinin katkısı ortaya çıkabilir.

Günümüzde sanatın salt sezgi ya da duyuşsal alanla ilgili olmadığı ve öğretilirliği görüşü bilimsel araştırmalarla kanıtlanmıştır. Sanatsal düşünce ve davranış biçimlerinin geliştirilmesinde, yönlendirilmesinde eğitimin gerekliliği tartışılmaz bir gerçek olmuştur (Ünver 2002: 6).

Bu çalışmada yeteneğin üretim ve yaratıcılık aşamasındaki katkısı da sorgulanmıştır. Bu bağlamda; çalışma, disiplin ve eğitimci ile olan sağlıklı (eğitimcinin eğitime yönelik vermeye çalıştığı bilgiler ve bu bilgilerin kullanımına yönelik katılımcıları motive etme, özgüven yükleme vb. yöntemlerinin verimli işleme mekanizması) iletişim kanallarının kurulması, bir eserin ortaya çıkmasında etkin olanın neredeyse yarıdan fazlasını çalışma yaratıcı düşünme oluştururken, diğer kalan kısmını ise yeteneğin oluşturduğu verisine ulaşılmıştır. Bu verinin deneyim sonucunda kesinlik kazanmış olması nedeniyle sanat eğitiminde verimli katkıları olabileceği düşüncesiyle literatüre geçebilmesini öngörebiliriz. Öte yandan bu tür çalışmaların daha kapsamlı, daha büyük örnekleme grubuyla farklı disiplinlerde yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Kuşkusuz bu eğitim sürecinde teknik öğretilmesine ağırlık verilmiştir. Teknik, biçim anlaşılmasına çalışılmadan içeriğin oluşumu eksik kalır. Estetik vb. kavramlar üzerinde mümkün olduğunca durulmuş, teknik bilgilerin yanısıra, gerçekliği sanatsal özümsemenin bilinci uyandırılmıştır. Bu eğitim dışındaki zamanlarda katılımcılar/öğretmenler sanatsal üretime devam ederlerse kültürel gelişimlerine katkı sunacak kaynaklar yardımıyla yaratıcı yönlerini geliştirerek belki de biçim ve anlam birliği bakımından uyumlu eserler üretebileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Arslan, F. (2014). An Investigation into Student Teacher Concerns: Probable Changes Caused by Methodology Classes and Teaching Practice, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi: Adana.
- Artut, K. (2001). Sanat Eğitimi Kuramları ve Yönetimleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baltacıoğlu, İ.H., 1938. Resim ve Terbiye, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bartel M. (30 June 2016), yaratıcılık-cizim-ve-yetenek-baglantili-mi/amp/ Web:https://www.google.com.tr/amp/s/eflatunplatosu.com/, Erişim tarihi: 3 Kasım 2018.
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2007), Sanat Eğitimi ve Öğretimi, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F., (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 11. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Brent, W. (1997). The History Of Art Education, NAEA published. USA.
- creativity-skill-talent (10 February 2018), Web: https://www.swordandthescript.com/2018/02/, Erişim tarihi: 15 Ekim 2018.
- Crish J. (13 October 2015), talent-vs-hard-work, Web: Erişim tarihi: 6 Ekim 2018.
- Demirel, Ö. (Ed.). (2005). Eğitimde Yeni Yönelimler (İkinci Baskı), Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Dorukan, N. (2009). İlköğretim Kurumlarındaki Görsel Sanatlar Dersinin Uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eby D.(?), creative-talent-genetics-a-muse-or-hard-work, Web: /http://talentdevelop.com/2658/, Erişim tarihi: 7 Ekim 2018.
- Erbay, M., (2001). Plastik Sanatlar Eğitimi, İstanbul: Marmara Ün.
- Gurbetoğlu, A., (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi: İstanbul.
- Gruber, H. E. (1989). The Evolving Systems Approach to Creative Work. In D. B. Wallace & H.
- Gruber (Eds.), Creative People At Work: Twelve Cognitive Case Studies (pp. 3-24). New York: hard-work-beats-talent-only-if-talent-doesn-t-work-hard%3famp, Web:https://www.google.com.tr/amp/s/www.psychologytoday.com/intl/blog/the-procrastination-equation/201110/, Erişim tarihi: 21 Ekim 2018.
- Oxford University Press.
- Işık, E., (1996). Nevrozlar (1. Baskı). Ankara: Baskı Kent Matbaası.
- Kırıçoğlu, O., (2002). Sanatta Eğitim (İkinci. Baskı), Ankara: Pegem Yayıncılık

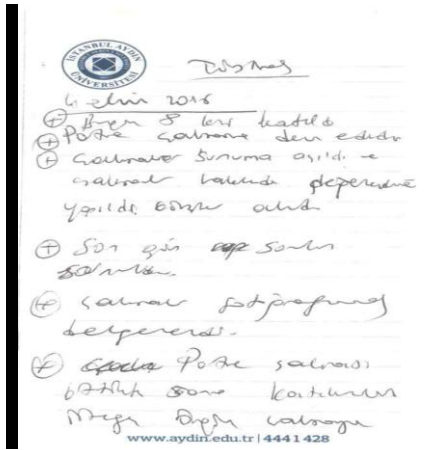
- Köklü, N., (1993). Eylem araştırması. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 26 (2), 357-36
- Köknel, Ö., (1987). Zorlanan İnsan / Kaygı Çağında Stres (2. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Krausse, A-C., (2005). Rönesanstan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü, İstanbul: Literatür Yayınları. s:73.
- Mercin, L., Alakuş, A.O., (2007). Birey ve Toplum İçin Sanat Eğitiminin Gerekliliği. D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 9, 14-20
- Özden, Y., (1998). Eğitimde Yeni Değerler, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Özsoy, V., (2003). Görsel Sanatlar Eğitimi, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yay.
- Öztürk E. (?), Yaratıcılık ve Eğitim, Web: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/115684>, Erişim tarihi: 10 Kasım 2018.
- Read, H.. (1974). Sanatın Anlamı, Çevirenler: Ojnal, N.Asgari, İş Bankası Yayınları : 87.
- Rosalinda, R., (1995). Art Talk (Teachers Wraparound Edition) (Second ed)., New York: Glencoe/ Mc GRaw-Hill).
- San, İ., (1985). Sanat ve Eğitim. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları.
- San, İ., (2003). Sanat Eğitimi Kuramları, Ankara: Ütopya Yayınları.
- San, İ., ve Gülerüz, H., (2004). Yaratıcı Eğitim ve Çoklu Zeka Uygulamaları, Ankara: Artım Yayınları.
- San, İ., (1984). Çağdaş Sanat Eğitimi. Öğretmen Dünyası Dergisi. 41, 6-9.
- San, İ. (1993). Toplumsal Değişme ve Değişen Sanat Eğitimi. Anadolu Sanat Dergisi. 762, 165 -175.
- San, İ., (1998). Sanatla Eğitim Üzerine Yeni Düşünceler. Milli Eğitim Dergisi. 139, 21-23.
- Sawyer K. (22 Nowember 2011). hard-work-plus-talent-equals-creativity. Web: <https://www.google.com.tr/amp/s/keithsawyer.wordpress.com/>, Erişim tarihi: 2 Kasım 2018.
- Stinespring, M., (1992). DBAE and Art Criticism, Acedemic Search Premier. EBSCO.
- Sternberg, R. J. (1997). Successful Intelligence: How Practical and Creative Intelligence Determine Success in Life. New York: PLUME.
- Telli, H., (1980). Yaratıcılığın Peliştirilmesinde Sanat Eğitiminin Önemi. Eğitim ve Bilim Dergisi. 5 (27), 29-32.
- Tuna, S., (2004). Sanat Eğitiminin Gerekliliği ve Güncelliği. Çağdaş Eğitim. 306, 29-40.

- Türkdoğan, G., (1984). Sanat Eğitimi Yöntemleri (Resim- İş Öğretimi) İkinci Basım. Ankara: Kadıkoğlu Matbaası.
- Uçan, A., (1995). Türkiye’de Güzel Sanatlar Fakültelerinin Yeniden Yapılanması ve Eğitim Programlarının Yeniden Düzenlenmesi. *Anadolu Sanat.* 4, 121-142.
- Ünalın, Aksoy S., (1999). İlköğretim Okullarında Resim-İş Dersi Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Problemler. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.*
- Ünlü, Kıraç H., (1999). İlköğretim Okullarında Sınıf Öğretmenlerinin Resim-iş Dersi Programını Uygulamada Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Çalışma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Varış, F., (1998). Eğitim Bilimine Giriş (1. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınları.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H., (2000). Nitel Araştırma Yöntemleri (Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Zimmerman, E. (1999). What Ever Happened to Creativity? A New Focus on the Relationship Between Creativity and Art Talent Development. In *The Prospects of Art Education in the 21st century: An International Symposium in Art Education* (pp. 277-299). Taichung, Taiwan: Taiwan Museum of Art and Taiwan Art Education Association.
- Wilson, B., (2003). Of Diagrams and Rhizomes: Visual Culture, Contemporary Art, and the Impossibility of Mapping Content of Art Education. *Studies in Art Education*, 44(3), 214-229.

EKLER

GÖZLEMCİ NOTLARI

"Bu deneyim sonucunda insanların bu vb. çalışmalara ihtiyacı ortaya sunulmuştur. Grup çalışmasının motive etmesi gözlenmiştir. Kişilerin daha önce deneyimlemedikleri bir durumla karşılaştıklarındaki kaygıyı yenerek başarılı sonuçlara ulaşmışlardır"(bkz. Ek-5). "Son gün suluboya ile geçti. Katılımcıların birkaçı gerçekçi peyzaj konulu çalışmalar yaparken birkaçı da soyutlama ve soyut çalışmalar ürettiler. Çok fazla sorular aldım. Soruları cevapladım. Yüzler gülüyordu. Fotoğraf çekimi yapıldı. Bu çalışmalar sergilendi (sunum yapıldı)"(bkz. Ek 2).

Ek 1. Gözlem notu I

Ek 2. Gözlem Notu II

Araştırma Makalesi/ Research Article

**ÖĞRETMEN ADAYLARININ SİBER AYLAKLIK VE BİLİŞSEL
KAPILMA DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ¹**

*INVESTIGATION OF CYBERLOAFING AND COGNITIVE ABSORPTION
LEVELS OF PROSPECTIVE TEACHERS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES*

Fatih ARIKAN*, Hasan ÖZGÜR**

*Geliş Tarihi: 23.05.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatımızın her alanına girdiği bir dönemde teknoloji ile olan etkileşimimiz artan bir hız ile devam etmektedir. Özellikle öğretmen adaylarının bilgi ve iletişim teknolojileri ile olan etkileşimi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin bu artan ve yoğun kullanımı bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzluklardan en önemlileri özellikle eğitim ortamlarında öğrenen başarısına olumsuz etki ettiği düşünülen siber aylaklık ve bilişsel kapılma gibi kavramlardır. Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Araştırma örneklemini Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesinin çeşitli bölümlerinde öğrenim gören ve tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 376 öğretmen adayından oluşmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak “Eğitim Ortamlarına Özgü Hazırlanmış Siber Aylaklık Ölçeği” ve “Bilişsel Kapılma Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre siber aylaklık düzeyi ile bilişsel kapılma düzeyi arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra öğretmen adaylarının akademik başarı durumları ile siber aylaklık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülürken; akademik başarı durumları ile bilişsel kapılma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Ayrıca siber aylaklık düzeyi ile cinsiyet, sahip olunan teknolojik araç sayısı, sosyal medya hesabına sahip olma ve sosyal medya hesabı sayısı arasında anlamlı bir ilişki varken; bilişsel kapılma düzeyi ile sosyal medya hesabına sahip olma ve sahip olunan sosyal medya hesabı sayısı arasındaki ilişkinin de anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siber aylaklık, bilişsel kapılma, öğretmen adayı

ABSTRACT: In an era where information and communication technologies (ICT) have pervaded human lives, our daily duration of interaction with technological interfaces is increasing steadily. This is especially true of the world’s young population, which includes pre-service teachers. This increased exposure to and interaction with ICT naturally brings

¹ Bu çalışma 6. Uluslararası Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Sempozyumu’nda özeti yayınlanmış bildirinin genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş halidir.

* Öğr. Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi, fatih.arikan@rumeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4128-2249

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, hasanozgun@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8035-0320

about negative effects, alongside its benefits. Among these negative effects are phenomena named cyberloafing and cognitive absorption. The purpose of this study is to investigate the relationship between cyberloafing behavior and cognitive absorption of pre-service teachers. A sample population of 376 pre-service teachers has been determined via random sampling method among students in various programs of Trakya University Faculty of Education. Data has been collected via “Cyberloafing in Educational Settings Scale” and “Cognitive Absorption Scale”. Findings have shown a weak positive correlation between cyberloafing incidence and cognitive absorption in pre-service teachers. In addition, a statistically meaningful relationship between cyberloafing incidence and academic success has been shown, while no meaningful relationship between cognitive absorption and academic success was displayed. Furthermore, statistically significant differences between cyberloafing levels of pre-service teachers grouped by gender, number of technological devices owned, having a social media account and number of social media accounts have been found; whereas cognitive absorption has also been discovered to significantly influenced by having a social media account and number of social media accounts of pre-service teachers.

Key Words: Cyberloafing, cognitive absorption, pre-service teachers

1.GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ile birlikte hayatımıza yeni kavramlar ve alışkanlıklar girmeye başlamıştır. Bu gelişmelerden gündelik hayatımıza olan etkisi en yüksek olanı, dolayısı ile en önemlisi ise internettir. İnternetin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte bireyler teknolojik gelişmelerden daha çok yararlanmaya başlamıştır (Demir & Gözüm 2011; Galluch & Thatcher, 2006). Alanyazın çalışmalarında genç bireylerde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının; özellikle de internet erişiminin diğer yaş gruplarına oranla çok daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Fuat & Him, 2013; Yüksel & Yılmaz, 2016). Bu durum Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan “İstatistiklerle Gençlik 2018” isimli genç bireylerin internet kullanımına ilişkin raporunda da açıkça gözlemlenmektedir. Raporunda, bireylerin internet kullanım 16-24 yaş aralığında yer alan bireylerin internet kullanım oranının %93 olduğu belirtilmiştir (TÜİK, 2018). İnternet erişiminin günün her anında mümkün hale gelmesi ve özellikle eğitim çağında yer alan bu bireylerin teknolojik imkanlardan faydalanma oranının çok yüksek olması sebebi ile tüm diğer alanlarda olduğu gibi eğitim ortamlarında da teknoloji odaklı gelişimler kaçınılmaz hale gelmiştir (Çetin, Çakıroğlu, Bayılmış, & Ekiz, 2004). Bu durum eğitimde teknoloji kullanımını ve eğitime olan etkisini de araştırma zorunluluğu doğurmuştur. Yapılan alanyazın çalışmalarından elde edilen bulgular, teknolojik gelişmelerin eğitime pozitif yönde bir etkide bulunduğu yönünde olsa da (Alkan, 2005; Koşar & Çiğdem, 2003; Kennewell & Beauchamp, 2003; Lewin, Somekh, & Steadman, 2008; Rozalind & Muir, 2004; Türel & Demirli, 2010) daha sonra yapılan çalışmalarda bireylerin özellikle mobil cihazlar ile eğitim esnasında

eğitim dışı amaçlarla teknoloji kullanımı davranışları sergilemeleri eğitim kalitesini düşürebilmekte; bazı durumlarda sınıf düzenini de bozabilmektedir (Tanrıverdi & Karaca, 2018).

Brubaker (2006), teknolojinin hayatın her anına girmesi ile birlikte bireylerin sosyal alışkanlıklarında değişikliklere yol açtığını belirtmiştir. Ayrıca teknolojinin bireyi cezbederek duygusal bir bağıllık/bağımlılık oluşturduğunu belirten çalışmalara da rastlanmaktadır (Çınar & Cinisli, 2018). Bu bağımlılıklardan başlıcaları; internet bağımlılığı (Young, 2009), akıllı telefon bağımlılığı (Lee & Lee, 2017) ve sosyal medya bağımlılığı (Kuss & Griffiths, 2011) olarak sıralanabilmektedir.

1.1. Bilişsel Kapılma

Son yıllarda yapılan çalışmalarda bireylerin ile eğitim ortamlarında teknoloji kullanımına yönelik tutum, davranış ve inançları ele alınmaya başlanmıştır (Demir & Seferoğlu, 2016; Hayıt & Dönmez, 2016; Tanrıverdi & Karaca, 2018; Usluel & Vural, 2009; Yılmaz, 2017). Bu çalışmalara katılan bireylerde görülen biri “bilişsel kapılma” ve diğeri de “siber aylaklık” olarak tanımlanan teknoloji kaynaklı olumsuz davranışlar gözlemlenmiştir. Alanyazın çalışmasında bilişsel kapılma ile ilgili pek çok tanıma rastlanmaktadır. Tellegen ve Atkinson (1974) bilişsel kapılmayı, bireyin tüm dikkatinin yalnızca bir cisim tarafından tüketilmesi durumu olarak tanımlarken Agarwal ve Karahanna (2000) ise bilişsel kapılmayı, bireyin teknolojiyle kullanımı sırasında yaşadığı derin bağıllık şeklinde tanımlamış ve bilişsel kapılmayı; zaman, merak, ilginin odaklanması, kontrol ve zevk olarak beş öge ile açıklamaya çalışmıştır. Agarwal ve Karahanna (2000) bu öğeleri;

Zaman: Teknoloji ile etkileşim sırasında zaman algısının kaybolması,

Merak: Teknoloji ile etkileşim sırasında bireyin merak halinde olması,

İlginin odaklanması: Teknoloji ile etkileşim sırasında sadece bu etkileşime odaklanması,

Kontrol: Teknoloji ile etkileşim sırasında bireyin otokontrol sağladığına inanması,

Zevk: Bireyin bilişsel kapılma davranışı sergilerken zevk duyması durumu olarak açıklamaktadır.

Usluel ve Vural (2009), bilişsel kapılmanın **kapılma** (absorption), **akış** (flow), **bilişsel bağıllık** (cognitive engagement) olmak üzere temelde üç akımdan oluştuğunu belirtmektedir. Bu akımlardan kapılma, bireyin tüm dikkat kaynaklarının sadece bir araç üzerinde yoğunlaştığı davranış eğilimi olarak tanımlanırken (Tellegen & Atkinson, 1974); akış ise, bireyin kapılma davranışı sergilediği araç dışındaki her şeyi boş verdiği durum olarak ifade edilmektedir (Csikszentmihalyi, 1990). Öte yandan bilişsel bağıllık ise; zaman kavramının yok

olduğu ve bireyin dikkat kaynaklarının tümünü yalnızca yaptığı şeye verdiği durum olarak açıklanmaktadır (Webster & Ho, 1997).

1.1.1. Bilişsel Kapılma Araştırmaları

Alanyazında bilişsel kapılma ile ilgili pek çok çalışmaya rastlanmaktadır (Barnes, Pressey, & Scornavacco, 2018; Hayıt & Dönmez, 2016; Tanrıverdi & Karaca, 2018; Thatcher et al., 2018; Tozkoparan, 2016; Yılmaz, 2017). Gerçekleştirilen bu alanyazın çalışmalarında ergen bireylerin siber aylaklık düzeyleri ile bilişsel kapılma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Hayıt & Dönmez, 2016; Tanrıverdi & Karaca, 2018; Tozkoparan, 2016; Yılmaz, 2017). Yine Tozkoparan (2016) tarafından yapılan bir çalışmada bireylerin teknoloji kullanımına dair bilinç düzeyleri ile bilişsel kapılma düzeyleri arasında negatif yönde bir ilişki olduğu ve bireylerin bilişsel kapılma düzeylerinin çevresel yaşıt algısından doğrudan etkilendiği ortaya çıkmıştır. Tanrıverdi ve Karaca (2018) tarafından gerçekleştirilen bir diğer alanyazın çalışmasında ise bilişsel kapılma düzeyi ile mobil cihaz kullanımı, günlük internet kullanım süresi ve mesajlaşma uygulamaları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1.2. Siber Aylaklık

Alanyazında önceleri Lim (2002) tarafından işletme çalışmalarında kullanılmış olan siber aylaklık kavramı; sonrasında Adams (2006) tarafından eğitim alanındaki çalışmalarda da kullanılmaya başlanmıştır. Teknoloji kullanımının birey üzerindeki olumsuz etkilerinden bir diğeri olan siber aylaklık Ugrin, Pearson ve Odam (2007)'a göre internette üretken olmayan zaman kullanımı olarak tanımlanırken, diğere bazı çalışmalarda ise (Blanchard & Henle, 2008; Phillips & Reddie, 2007) görev dışı ve kişisel internet kullanımı olarak tanımlanmıştır. Eğitim kurumlarında sergilenen siber aylaklık davranışının tanımlanmasında ise “cyberloafing”, “cyber slacking”, “cyber bludging” gibi farklı kavramlara rastlamak mümkündür (Garrett & Danziger, 2008; Thatcher, Wretschko, & Fridjhon, 2008). Ülkemizde gerçekleştirilen alanyazın çalışmalarında ise “cyberloafing” kelimesinin karşılığı olan “sanal kaytarma” ifadesi siber aylaklığın karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir (Köse, Oral, & Türesin, 2012; Özkalp, Aydın, & Tekeli, 2012). Bu bağlamda Kalaycı (2010) eğitimde sürecinde gerçekleşen siber aylaklık davranışını “*öğrencilerin ders saatleri içerisinde teknolojik cihazları veya internet i ders dışı amaçlar için kullanması*” olarak tanımlanmıştır.

1.2.1. Siber Aylaklık Araştırmaları

Teknolojik gelişmeler ile birlikte hayatımıza giren; siber aylaklık ve bilişsel kapılma gibi kavramların eğitim ortamlarına olan etkisi alanyazın çalışmalarının

önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Alanyazın çalışmalarında, özellikle ergen bireylerin siber aylaklık düzeylerinin incelenmesi konusunda pek çok çalışmaya rastlanmaktadır (Çınar & Cinisli, 2018; Çok & Kutlu, 2018; Hayıt & Dönmez, 2016; Polat, 2018; Tanrıverdi & Karaca, 2018; Varol & Yıldırım, 2018; Yılmaz, 2017). Gerçekleştirilen çalışmalarda ergenlerin teknoloji ile olan ilişkisinin yanı sıra özellikle aylaklık davranışları eğitim ortamlarına ve öğrenmeye olan etkisi de gözlemlenmeye çalışılmış ve plansız ve aşırı teknoloji kullanımının bireylerin ders sırasında siber aylaklık davranışı göstermesine neden olabileceği belirtilmiştir (Polat, 2018). Eğitim ortamlarında gözlenen başlıca siber aylaklık davranışlarının ise; sosyal medyada gezinmek, oyun oynamak, haber okumak ve mesajlaşmak olduğu belirtilmektedir (Çınar & Cinisli, 2018; Hayıt & Dönmez, 2016).

Siber aylaklığa yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda siber aylaklık davranışı ile cinsiyet ve bölüm değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı; buna karşın program (ön lisans, lisans, yüksek lisans veya doktora) ve sınıf değişkenleri ile arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tanrıverdi & Karaca, 2018; Usluel & Vural, 2009; Yılmaz 2017). Öte yandan, diğer bazı araştırmalarda ise erkek öğretmen adaylarının siber aylaklık puanlarının kadın öğretmen adaylarına kıyasla daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Ayazseven & Önder, 2018; Tanrıverdi & Karaca, 2018).

Gerçekleştirilen alanyazın çalışmaları ayrıca siber aylaklık davranışının bireyde çalışma isteğinde azalma, verimlilikte düşüş ve zaman kontrolünün kaybolması gibi etkiler yarattığını ortaya çıkarmıştır (Lim & Teo, 2005; Yılmaz, 2017). Yine Lim ve Teo (2005) ve Yılmaz (2017) tarafından yapılan çalışmalarda siber aylaklık kaynaklı bu durumun aynı zamanda bireyde; yalnızlaşma, kaygı artışı, stres, pişmanlık ve bunlara bağlı olarak sağlık problemlerinde de artışa neden olduğu belirlenmiştir. Tüm bu olumsuz etkilerinin yanı sıra eğitim ortamlarında siber aylaklık ve bilişsel kapılma bağlamında gerçekleştirilen çalışmalarda siber aylaklık ve bilişsel kapılma davranışlarının akademik başarı üzerine olan olumsuz etkisi de dile getirilmektedir (Brühwiler & Blatford, 2011; Çınar & Cinisli, 2018).

1.3. Çalışmanın Önemi

Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeylerinin belirlenmesi adına yapılan çalışmalarda tercih edilen hedef kitlenin genellikle 7-14 yaşa aralığı olduğu (Kaçmaz & Barutçu, 2016; Polat, 2018; Tanrıverdi & Karaca, 2018; Yiğit, Keskin & Yurdağül, 2018) görülmesine karşın lisans eğitimi alan bireylere yönelik çalışmaların sayısının ise çok az olduğu görülmektedir (Hayıt & Dönmez, 2016; McBride, Milligan, & Nichols, 2006; Tozkoparan, 2016; Wakefield & Whitten 2006). Öte yandan bireylerin siber aylaklık ve bilişsel kapılma arasındaki ilişkiyi ve sosyal medya hesapları ve akademik başarı puanlarının gerek siber aylaklık

gerekse bilişsel kapılmaya olan etkilerini irdeleyen sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmaktadır (Hayıt & Dönmez, 2016; Tanrıverdi, 2017). Gerçekleştirilen alayazın çalışmalarında siber aylaklık ve bilişsel kapılmanın irdelendiği pek çok çalışmada bu alanda daha fazla sayıda çalışmaya ihtiyaç olduğu sıklıkla dile getirilmektedir (Hayıt & Dönmez, 2016; Tanrıverdi & Karaca, 2018; Usluel & Vural, 2009). Bu bağlamda gerçekleştirilen bu çalışma ile bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının siber aylaklık düzeyleri ile bilişsel kapılma düzeyleri ve bu düzeyler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının;
 - a. Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ne durumdadır?
 - b. Siber aylaklık düzeyleri ve bilişsel kapılma düzeyleri ile cinsiyet türü arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
 - c. Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ile bölüm türleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
 - d. Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
 - e. Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ile sahip olunan teknolojik cihaz sayısı arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
 - f. Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ile sahip olunan sosyal medya hesabı sayısı arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
 - g. Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ile sahip olunan sosyal medya hesabı türü arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
 - h. Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ile akademik başarı arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Öğretmen adaylarının siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, betimsel bir araştırma olup ilişkisel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlişkisel tarama modelinde; iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında var olan değişim ve/veya bu değişimin derecesini belirlemek amaçlanır (Karasar, 2005, s.81). Tarama yolu ile bulunan ilişkiler bir neden sonuç ilişkisinden ziyade bir değişkendeki durumun bilinmesi halinde diğerinin kestirilmesini sağlaması bağlamında yorumlanır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışma örneklemini 2017-2018 eğitim öğretim yılı bahar yarısında bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinin çeşitli bölümlerinin üçüncü ve dördüncü

sınıflarında öğrenim gören ve basit tesadüfi örnekleme yöntem ile ulaşılan 376 öğretmen adayından oluşmaktadır.

Katılımcılardan elde edilen demografik bilgiler incelendiğinde, kadın öğretmen adaylarının çoğunlukta olduğu görülmektedir (%67). Öte yandan, öğretmen adayları arasında üç veya daha fazla sosyal medya hesabına sahip olma oranının da oldukça yüksek olduğu (%68.4) Tablo 1’den anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Öğretmen Adaylarına İlişkin Demografik Veriler

<i>Değişken</i>	<i>Grup</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	252	67
	Erkek	124	33
Bölüm	BÖTE	41	10.9
	Sınıf Öğretmenliği	49	13.0
	Fen Bilgisi Öğretmenliği	42	11.2
	Okul Öncesi Öğretmenliği	57	15.2
	Türkçe Öğretmenliği	49	13.0
	Güzel Sanatlar Eğitimi	37	9.8
	Sosyal Bilgileri Öğretmenliği	44	11.7
	Yabancı Dil Öğretmenliği	57	15.2
Sahip olunan sosyal medya hesabı sayısı	1.00	34	9.0
	2.00	85	22.6
	3.00	127	33.8
	4.00	98	26.1
	5.00	32	8.5

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak demografik bilgi anketi, bilişsel kapılma ölçeği ve eğitim ortamlarına özgü hazırlanmış siber aylıklık ölçeği kullanılmıştır.

Bilişsel kapılma düzeyinin belirlenmesinde Agarwal ve Karahanna (2000) tarafında geliştirilen; Usluel ve Vural (2009) tarafından Türkçe’ye uyarlanan zaman, merak, ilginin odaklanması ve zevk faktörlerini kapsayan ve 17 maddeden oluşan 10’lu likert yapıdaki “Bilişsel Kapılma Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısına bakılmış ve değer 0.92 olarak hesaplanmıştır. Ölçek alt faktörlerine ait Cronbach Alpha değerleri ise sırasıyla; zaman 0.88, merak 0.90, ilginin odaklanması 0.82 ve zevk faktörü için ise 0.90 olarak hesaplanmıştır (Usluel & Vural, 2009). Bu çalışmada, ölçeğin tamamına ilişkin iç tutarlılık katsayısı 0.91 olarak bulunmuştur.

Siber aylıklık düzeyinin belirlenmesinde ise Akbulut, Dursun, Dönmez ve Şahin (2016) tarafından geliştirilen “Eğitim Ortamlarına Özgü Hazırlanmış Siber Aylıklık Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek “Paylaşım- 9 madde”, “Alışveriş – 7 madde”, “Durum güncelleme – 5 madde”, “İçerik erişimi – 5 madde” ve

“Oyun/Bahis – 4 madde” olmak üzere 5 alt faktör ve 30 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin her bir alt boyutundan alınan yüksek puan bireyin ilgili alt boyutun değerlendirdiği özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçek ayrıca toplam siber aylaklık puanı da vermekte ve ölçek puanlanırken alt boyutların ve toplam puanın ortalaması alınmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular ölçek toplam puanı üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısına bakılmış ve değer 0.95 olarak hesaplanmıştır (Akbulut et al., 2016). Bu çalışmada, ölçeğin tamamına ilişkin iç tutarlılık katsayısı 0.95 olarak bulunmuştur.

Demografik bilgi anketinde ise araştırmacılar tarafından hazırlanan cinsiyet, bölüm, sahip olunan teknolojik cihazlar gibi bazı demografik bilgilerin belirlenmeye çalışıldığı bir grup soru yer almaktadır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma öncesinde öğretmen adaylarına öncelikle araştırma konusu ve veri toplama araçları hakkında bilgi verilmiştir. Ölçekler, yaklaşık 15 dakikalık sürede yanıtlanmıştır. Araştırmanın istatistiksel analiz çalışmaları SPSS 23 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan anket ve ölçekte hata payının hesaplanması çalışmalarında anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir. Verilerin analizinden önce veri girişinin doğruluğu ve değişkenlerin dağılımının normalliğe uygunluğu test edilmiştir. Kolmogorow-Smirnov testi sonucuna göre normal dağılım gösterdiği tespit edilen verilerin değerlendirilmesi betimsel istatistikler, ilişkisiz örneklem t-testi, Pearson korelasyon testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testlerinden yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Öğretmen adaylarının siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeylerine ilişkin görüşlerini kapsayan betimsel değerler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Siber Aylaklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği Betimsel Değerleri

<i>Değişken</i>	<i>N</i>	<i>m</i>	\bar{X}	\bar{X}/m	<i>Ss</i>
Zaman	376	5	33.77	6.75	0.57
Merak	376	4	25.71	6.42	0.47
İlginin odaklanması	376	4	21.73	5.43	0.44
Zevk	376	4	28.25	7.06	0.41
Bilişsel kapılma ölçeği	376	17	109.48	6.44	1.45
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	376	30	70.36	2.34	1.31

*m=madde sayısı

Öğretmen adaylarının siber aylaklık ortalama değerlerinin ($\bar{X}/m=2.34$) ve bilişsel kapılma ortalama değerlerinin ($\bar{X}/m=6.44$) ölçek ortalama değerlerinin üzerinde olduğu görülmektedir. Bilişsel kapılma ölçeği alt faktörlerinden zevk faktörünün ($\bar{X}/m=7.06$) en yüksek ortalama değere sahip olduğu, ilginin

odaklanması alt faktörünün ise ($\bar{X}/m=5.43$) en düşük ortalama değere sahip olduğu da gözlemlenmektedir.

Öğretmen adaylarının siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiyi gösteren değerler Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: Siber Aylaklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği İle Cinsiyet Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Grup</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Zaman	Kadın	252	33.90	11.49	374	0.30	.75
	Erkek	124	33.52	10.63			
Merak	Kadın	252	24.92	9.47	374	2.40	.01
	Erkek	124	27.33	8.48			
İlginin odaklanması	Kadın	252	21.03	8.65	374	2.24	.02
	Erkek	124	23.14	8.40			
Zevk	Kadın	252	27.79	8.08	374	1.60	.10
	Erkek	124	29.20	7.78			
Bilişsel kapılma ölçeği	Kadın	252	107.65	28.66	374	1.79	.07
	Erkek	124	113.20	27.13			
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	Kadın	252	65.63	24.42	374	5.31	.00
	Erkek	124	80.00	25.04			

Değerler incelendiğinde erkek öğretmen adaylarının siber aylaklık puan ortalamasının ($\bar{X}=80.00$) kadın öğretmen adaylarının siber aylaklık puan ortalamasından ($\bar{X}=65.63$) daha yüksek olduğu ve aralarında anlamlı bir fark olduğu görülebilmektedir ($t_{(374)}=5.31$, $p<.05$, $d=.58$). Öte yandan erkek öğretmen adaylarının bilişsel kapılma düzeyleri ortalama puanları ($\bar{X}=113.20$) ile kadın öğretmen adaylarının bilişsel kapılma düzeyleri ortalama puanları karşılaştırıldığında ($\bar{X}=107.65$) ise erkek öğretmen adaylarının ortalamalarının kadın öğretmen adaylarına kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmiş ancak aralarındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür ($t_{(374)}=1.79$, $p>.05$). Bilişsel kapılma ölçeği alt faktörleri ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde erkek öğretmen adaylarının merak alt faktörüne ilişkin puan ortalamasının ($\bar{X}=27.33$) kadın öğretmen adaylarının puan ortalamasından ($\bar{X}=24.92$) daha yüksek olduğu ve aralarında anlamlı bir fark olduğu ($t_{(374)}=2.40$, $p<.05$, $d=.26$) belirlenmiştir. Öte yandan erkek öğretmen adaylarının ilginin odaklanması alt faktörü puan ortalamasının ($\bar{X}=23.14$), kadın öğretmen adaylarının puan ortalamasından ($\bar{X}=21.03$) daha yüksek olduğu ve aralarında anlamlı bir fark olduğu da ($t_{(374)}=2.24$, $p<.05$, $d=.25$) tablodan görülebilmektedir.

Siber aylaklık ölçeği, bilişsel kapılma ölçeği ve bilişsel kapılma ölçeğine ait alt faktörler ile bölüm değişkeni ilişkisi Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Siber Aylaklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği İle Bölüm Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Anl. Fark</i>
Zaman	Gruplararası	386.30	7	55.18	.43	.88	
	Gruplariçi	46628.37	368	126.70			
	Toplam	47014.67	375				
Merak	Gruplararası	611.41	7	87.34	1.02	.41	
	Gruplariçi	31274.69	368	84.98			
	Toplam	31886.11	375				
İlginin odaklanması	Gruplararası	1244.02	7	177.71	2.45	.01	1-2
	Gruplariçi	26607.84	368	72.30			
	Toplam	27851.87	375				
Zevk	Gruplararası	435.69	7	62.24	.97	.45	
	Gruplariçi	23576.28	368	64.06			
	Toplam	24011.97	375				
Bilişsel kapılma ölçeği	Gruplararası	5211.70	7	744.52	.93	.48	
	Gruplariçi	294142.23	368	799.30			
	Toplam	299353.93	375				
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	Gruplararası	7059.55	7	1008.50	1.56	.14	
	Gruplariçi	237014.05	368	644.06			
	Toplam	244073.61	375	55.18			

1: Yabancı Dil Öğretmenliği Bölümü

2: Sınıf Öğretmenliği Bölümü

Tablo 4'teki değerler incelendiğinde siber aylaklık düzeyi ve bilişsel kapılma düzeyi ile bölüm değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($F_{(7,368)}=1.56$, $p>.05$; $F_{(7,368)}=0.93$, $p>.05$). Ancak bilişsel kapılma ilginin odaklanması alt faktörü ile bölüm değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğu da gözlemlenmektedir ($F_{(7,368)}=2.45$, $p<.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Tukey HSD testi sonuçlarına göre Yabancı Diller bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının ortalaması ($\bar{X}=25.26$) Sınıf Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının ortalamasından ($\bar{X}=18.82$) anlamlı derecede yüksek çıkmıştır. Öte yandan, değişkenlerin birbiri üzerine etkisini görebilmek adına eta kare değeri hesaplanmış ($\eta^2 = .04$) ve değişkenler arası etkinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cohen, 1988).

Siber aylaklık ölçeği, bilişsel kapılma ölçeği ve bilişsel kapılma ölçeğine ait alt faktörler ile sahip olunan toplam teknolojik cihaz sayısı değişkeni ilişkisi Tablo 5'da yer almaktadır.

Tablo 5: Siber Aylaklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği İle Sahip Olunan Teknolojik Cihaz Sayısı Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Anl. Fark</i>
Zaman	Gruplararası	97.78	2	48.89	.39	.68	
	Gruplariçi	46916.90	373	125.78			
	Toplam	47014.68	375				
Merak	Gruplararası	115.07	2	57.54	.68	.51	
	Gruplariçi	31771.05	373	85.18			
	Toplam	31886.12	375				
İlginin odaklanması	Gruplararası	44.07	2	22.04	.30	.74	
	Gruplariçi	27807.80	373	74.55			
	Toplam	27851.87	375				
Zevk	Gruplararası	172.65	2	86.32	1.35	.26	
	Gruplariçi	23839.32	373	63.91			
	Toplam	24011.98	375				
Bilişsel kapılma ölçeği	Gruplararası	1041.77	2	520.89	.65	.52	
	Gruplariçi	298312.16	373	799.77			
	Toplam	299353.93	375				
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	Gruplararası	4170.69	2	2085.34	3.24	.04	1-2
	Gruplariçi	239902.93	373	643.17			
	Toplam	244073.61	375				

1: bir adet teknolojik cihaz sayısı

2: iki adet teknolojik cihaz sayısı

Öğretmen adaylarına sunulan demografik bilgi anketinde yer alan “hangi teknolojik cihazlara sahipsiniz” sorusuna öğretmen adaylarının 288’i bilgisayar (%76.6), 79’u tablet bilgisayar (%21.0), 365’i akıllı telefon (%97.1) yanıtı vermiştir. Aynı zamanda öğretmen adaylarının 280’i ise hem bilgisayar hem de akıllı telefon sahibi (%74.4) olduğunu belirtmiştir.

Tablo 5’teki değerler incelendiğinde siber aylaklık düzeyi ile sahip olunan toplam teknolojik cihaz sayısı arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir ($F_{(2,373)}=3.24$, $p<.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre yalnızca bir adet teknolojik cihaza sahip öğretmen adayları siber aylaklık ortalaması ($\bar{X}=27.40$) ile iki adet teknolojik cihaza sahip öğretmen adaylarının siber aylaklık ortalaması ($\bar{X}=24.33$) arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hesaplanan eta kare değeri ($\eta^2=.03$) değişkenler arası etkinin düşük olduğunu göstermektedir (Cohen, 1988).

Siber aylıklık ölçeği, bilişsel kapılma ölçeği ve bilişsel kapılma ölçeğine ait alt faktörler ile sahip olunan toplam sosyal medya hesabı sayısı değişkeni ilişkisi Tablo 6’te yer almaktadır.

Tablo 6: Siber Aylıklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği ile Sahip Olunan Toplam Sosyal Medya Hesabı Sayısı Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>Kareler Ortalaması</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	<i>Anl. Fark</i>
Zaman	Gruplararası	669.63	4	167.40	1.34	0.25	
	Gruplariçi	46345.04	371	124.91			
	Toplam	47014.67	375				
Merak	Gruplararası	499.84	4	124.96	1.47	0.20	
	Gruplariçi	31386.27	371	84.59			
	Toplam	31886.11	375				
İlginin odaklanması	Gruplararası	964.33	4	241.08	3.32	0.01	2-3 2-4
	Gruplariçi	26887.53	371	72.47			
	Toplam	27851.87	375				
Zevk	Gruplararası	868.86	4	217.21	3.48	0.01	2-4
	Gruplariçi	23143.11	371	62.38			
	Toplam	24011.97	375				
Bilişsel kapılma ölçeği	Gruplararası	8602.36	4	2150.59	2.74	0.02	2-4
	Gruplariçi	290751.57	371	783.69			
	Toplam	299353.93	375				
Eğitim ortamları için siber aylıklık ölçeği	Gruplararası	8882.29	4	2220.57	3.50	0.01	1-4
	Gruplariçi	235191.31	371	633.93			
	Toplam	244073.61	375				

1: bir adet sosyal medya hesabı

2: iki adet sosyal medya hesabı

3: üç adet sosyal medya hesabı

4: dört adet sosyal medya hesabı

Tablo 6’daki değerler incelendiğinde siber aylıklık düzeyi ile sahip olunan toplam sosyal medya hesabı sayısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir ($F_{(4-371)}=3.50$, $p<.05$, $\eta^2=.03$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile yapılan Tukey HSD testinin sonuçlarına göre, bir adet sosyal medya hesabına sahip ($\bar{X}=61.88$) ve dört adet sosyal medya hesabına sahip ($\bar{X}=76.50$) öğretmen adaylarının siber aylıklık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Benzer şekilde bilişsel kapılma ölçeği geneli ile toplam sosyal medya hesabı sayısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ($F_{(4-371)}=2.74$, $p<.05$, $\eta^2=.02$) görülmüştür. Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre, dört adet sosyal medya hesabına sahip ($\bar{X}=115.28$) ve dört adet sosyal medya hesabına sahip ($\bar{X}=103.21$) öğretmen adaylarının bilişsel kapılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bilişsel kapılma ölçeği alt

faktörleri incelendiğinde ise ilginin odaklanması ve zevk alt faktörleri düzeyleri ile sahip olunan toplam sosyal medya hesabı sayısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu Tablo 6’da görülmektedir ($F_{(4-371)}=3.32$, $p<.05$, $\eta^2=.03$; $F_{(4-371)}=3.48$, $p<.05$, $\eta^2=.03$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile yapılan Tukey HSD testinin sonuçlarına göre ilginin odaklanması alt faktörü için iki adet ($\bar{X}=19.04$) ile üç adet ($\bar{X}=23.03$) ve iki adet ($\bar{X}=19.04$) ile dört adet ($\bar{X}=22.64$) sosyal medya hesabına sahip öğretmen adaylarının; zevk alt faktörü için ise bir adet ($\bar{X}=27.08$) ile dört adet ($\bar{X}=30.05$) sosyal medya hesabına sahip öğretmen adaylarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir.

Siber aylaklık ölçeği, bilişsel kapılma ölçeği ve bilişsel kapılma ölçeğine ait alt faktörler ile Facebook sosyal medya hesabına sahip olan öğretmen adayları arasındaki ilişkin veriler Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Siber Aylaklık Ölçeği, Bilişsel Kapılma Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği Alt Faktörleri ile Facebook Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma Durumuna Göre t-Testi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Grup</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Zaman	Hayır	149	32.95	12.04	374	1.16	.24
	Evet	227	34.32	10.59			
Merak	Hayır	149	24.72	9.43	374	1.69	.09
	Evet	227	26.37	9.03			
İlginin odaklanması	Hayır	149	20.86	9.14	374	1.58	.11
	Evet	227	22.29	8.22			
Zevk	Hayır	149	27.26	8.73	374	1.95	.06
	Evet	227	28.90	7.43			
Bilişsel kapılma ölçeği	Hayır	149	105.81	30.13	374	2.05	.04
	Evet	227	111.89	26.74			
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	Hayır	149	67.10	25.07	374	2.01	.04
	Evet	227	72.51	25.62			

Tablo 7’deki değerler incelendiğinde siber aylaklık düzeyi ile Facebook sosyal medya hesabı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu ($t_{(374)}=2.01$, $p<.05$, $d = .21$) ve Facebook sosyal medya hesabına sahip öğretmen adaylarının siber aylaklık düzeyleri puan ortalamasının ($\bar{X}=72.51$) Facebook sosyal medya hesabına sahip olmayan öğretmen adaylarından daha yüksek olduğu ($\bar{X}=67.10$) görülmektedir. Benzer şekilde öğretmen adaylarının bilişsel kapılma düzeyleri ile Facebook sosyal medya hesabına değişkeni arasında da anlamlı bir farklılık olduğu ($t_{(374)}=2.04$, $p<.05$, $d=.22$) gözlenmektedir. Facebook sosyal medya hesabına sahip öğretmen adaylarının bilişsel kapılma düzeyleri ortalamasının ($\bar{X}=111.89$) Facebook sosyal medya hesabına sahip olmayan öğretmen adaylarından ($\bar{X}=105.81$) daha yüksek olduğu da yine varılan sonuçlar arasındadır. Bunun yanı sıra bilişsel kapılma düzeyi zevk alt faktörü ile Facebook sosyal medya hesabı

değişkeni arasında da anlamlı bir farklılık bulunduğu sonucu da tabloda yer almaktadır.

Siber aylaklık ölçeği, bilişsel kapılma ölçeği ve bilişsel kapılma ölçeğine ait alt faktörler ile twitter sosyal medya hesabı değişkeni ilişkisi Tablo 8'te yer almaktadır.

Tablo 8: Siber Aylaklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği ile Twitter Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma Durumuna Göre t-Testi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Grup</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Zaman	Hayır	211	33.97	10.84	374	0.38	.70
	Evet	165	33.52	11.65			
Merak	Hayır	211	25.15	9.44	374	1.34	.17
	Evet	165	26.44	8.89			
İlginin odaklanması	Hayır	211	20.85	8.89	374	2.24	.02
	Evet	165	22.85	8.14			
Zevk	Hayır	211	27.27	8.35	374	2.70	.00
	Evet	165	29.50	7.39			
Bilişsel kapılma ölçeği	Hayır	211	107.26	27.94	374	1.73	.08
	Evet	165	112.33	28.47			
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	Hayır	211	65.60	23.77	374	4.18	.00
	Evet	165	76.46	26.41			

Tablo 8'deki değerler incelendiğinde siber aylaklık düzeyi, ilginin odaklanması alt faktörü ve zevk alt faktörü ile twitter sosyal medya değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($t_{(374)}=4.18$, $p<.05$, $d = .43$; $t_{(374)}=2.24$, $p<.05$, $d = .23$; $t_{(374)}=2.70$, $p<.05$, $d = .28$). Tabloda yer alan toplam değerler incelendiğinde twitter sosyal medya hesabına sahip öğretmen adaylarının zevk faktörü değerlerinin ($\bar{X}=29.50$) sosyal medya hesabına sahip olmayan öğrenen adaylarından daha yüksek olduğu ($\bar{X}=27.27$) görülmektedir. Benzer şekilde twitter sosyal medya hesabına sahip öğretmen adaylarının ilginin odaklanması alt faktörü toplam değerlerinin de ($\bar{X}=22.85$) twitter sosyal medya hesabına sahip olmayan öğretmen adaylarından daha yüksek olduğu görülebilmektedir.

Siber aylaklık ölçeği, bilişsel kapılma ölçeği ve bilişsel kapılma ölçeğine ait alt faktörler ile Youtube sosyal medya hesabı değişkeni ilişkisi Tablo 9'te yer almaktadır.

Tablo 9: Siber Aylaklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği ile Youtube Sosyal Medya Hesabına Sahip Olma Durumuna Göre t-Testi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Grup</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Zaman	Hayır	57	30.61	12.39	374	2.33	.02
	Evet	319	34.34	10.89			
Merak	Hayır	57	25.19	9.49	374	0.46	.64
	Evet	319	25.81	9.18			
İlginin odaklanması	Hayır	57	19.01	9.48	374	2.60	.01
	Evet	319	22.21	8.17			
Zevk	Hayır	57	25.05	9.10	374	3.32	.00
	Evet	319	28.83	7.66			
Bilişsel kapılma ölçeği	Hayır	57	99.87	30.67	374	2.81	.00
	Evet	319	111.20	27.49			
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	Hayır	57	68.64	27.27	374	0.55	.58
	Evet	319	70.67	25.21			

Tablo 9'daki değerler incelendiğinde bilişsel kapılma ölçeği ve alt faktörleri olan zaman, ilginin odaklanması ve zevk ile Youtube sosyal medya değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($t_{(374)}=2.81$, $p<.05$, $d=.40$; $t_{(374)}=2.33$, $p<.05$, $d=.34$; $t_{(374)}=2.60$, $p<.05$, $d=.37$; $t_{(374)}=3.32$, $p<.05$, $d=.48$). Youtube sosyal medya hesabına sahip öğretmen adaylarının sırası ile zaman, ilginin odaklanması ve zevk alt faktörleri toplam değerlerinin ($\bar{X}=34.34$; $\bar{X}=22.21$; $\bar{X}=28.83$) Youtube sosyal medya hesabına sahip olmayan öğretmen adaylarından daha yüksek olduğu da ($\bar{X}=30.61$; $\bar{X}=19.01$; $\bar{X}=28.83$) görülebilmektedir.

Siber aylaklık ölçeği, bilişsel kapılma ölçeği ve bilişsel kapılma ölçeğine ait alt faktörler ile akademik başarı değişkeni ilişkisi Tablo 10'de yer almaktadır.

Tablo 10: Siber Aylaklık Ölçeği ve Bilişsel Kapılma Ölçeği ile Akademik Başarı Değişkeni ANOVA Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Grup</i>	<i>N</i>	\bar{X}	<i>Ss</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Zaman	1.00-2.99 Arası Ortalama	189	34.98	107	374	2.09	.04
	3.00-4.00 Arası Ortalama	187	32.57	11.49			
Merak	1.00-2.99 Arası Ortalama	189	25.39	9.43	374	-0.69	.49
	3.00-4.00 Arası Ortalama	187	26.05	9.02			
İlginin odaklanması	1.00-2.99 Arası Ortalama	189	22.55	8.50	374	1.86	.06
	3.00-4.00 Arası Ortalama	187	20.90	8.68			
Zevk	1.00-2.99 Arası Ortalama	189	28.66	9.95	374	0.97	.33

	3.00-4.00 Arası Ortalama	187	27.86	8.06			
Bilişsel kapılma ölçeği	1.00-2.99 Arası Ortalama	189	111.58	28.05	374	1.44	.15
	3.00-4.00 Arası Ortalama	187	107.37	28.37			
Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği	1.00-2.99 Arası Ortalama	189	73.98	24.42	374	2.79	.01
	3.00-4.00 Arası Ortalama	187	66.72	25.04			

Öğretmen adaylarının 189'u (%50.3) 1.00-2.99 arasında, 187'si ise (%49.7) 3.00-4.00 arasında ortalamaya sahip olduğunu belirtmiştir. Elde edilen bulgular incelendiğinde bilişsel kapılma ölçeği geneli ile akademik başarı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken; bilişsel kapılma ölçeğinin zaman alt faktörü ile 1.00-2.99 arası ortalamaya sahip öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık olduğu ($t_{(374)}=2.09$, $p<.05$, $d=.22$) ortaya çıkmıştır. Öte yandan siber aylaklık düzeyi ile akademik başarı arasındaki farklılığın da anlamlı olduğu belirlenmiştir ($t_{(374)}=2.79$, $p<.05$, $d=.29$).

Siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 11'te yer almaktadır.

Tablo 11: Siber Aylaklık Düzeyi ile Bilişsel Kapılma Düzeyi Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5	6
1 - Eğitim ortamları için siber aylaklık ölçeği		.219**	.094	.202**	.210**	.184**
2 - Bilişsel kapılma ölçeği	.219**		.785**	.797**	.666**	.797**
3 - Zaman	.094	.785**		.485**	.261**	.531**
4 - Merak	.202**	.797**	.485**		.419**	.531**
5 - İlginin odaklanması	.210**	.666**	.261**	.419**		.426**
6 - Zevk	.184**	.797**	.531**	.531**	.426**	

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 11'deki değerler incelendiğinde öğretmen adaylarının siber aylaklık ortalaması ve bilişsel kapılma ortalaması arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=.219$; $p<.01$). Ayrıca elde edilen bulgular siber aylaklık ortalaması ile bilişsel kapılma ölçeği alt faktör ortalamaları arasında da pozitif yönde zayıf ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma öğretmen adaylarının siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı ve bilişsel kapılma ve siber aylaklık düzeylerini etkileyen bağımsız değişkenleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular göz önünde bulundurulduğunda öğretmen

adaylarının hem bilişsel kapılma puanlarının, hem de siber aylaklık puanlarının ortalamasının üzerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bu bulgusu alanyazın çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Çok & Kutlu, 2018; Kurt, 2007; Li & Kirkup, 2007; Yılmaz, 2017). Bu bulgular, öğretmen adaylarının eğitim ortamlarında teknoloji kullanım davranışlarının ve bu davranışları sergilerken gösterdikleri bağlılık düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmasına neden olmaktadır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu bilişsel kapılma düzeylerinin erkek öğretmen adayları lehine daha yüksek olduğunu ancak farkın anlamlı olmadığını ortaya çıkarmıştır. Araştırmanın bu bulgusu alanyazın çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Ayazseven & Önder, 2018; Tanrıverdi & Karaca, 2018). Öte yandan siber aylaklık puanları bağlamında da erkek öğretmen adaylarının lehine anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgu alanyazın çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Askew, 2012; Blanchard & Henle, 2008; Çok & Kutlu, 2018; Garrett & Danziger, 2008; Hayıt & Dönmez 2016). Bilişsel kapılma ölçeği alt faktörleri puanları ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde ise merak ve ilgilinin odaklanması alt faktörleri puanları için de erkek öğretmen adayları lehine bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu bulgudan hareketle erkek öğretmen adaylarının ders dışı faaliyetler ile daha çok ilgilendiği, eğitim ortamlarında daha çok internet kullanımı davranışları sergiledikleri ve kadın öğretmen adaylarına kıyasla teknoloji ile etkileşim sırasında dış dünya ile olan bağlantısını koparmaya daha yatkın olduğu söylenebilir. Ancak bu bulgunun daha iyi anlaşılabilmesi için farklı nitel ve nicel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölüm değişkeni ile siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulgusu araştırmanın bir diğer bulgusudur. Araştırmada elde edilen bu bulgu alanyazın çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Hayıt & Dönmez 2016; Polat, 2018; Yılmaz, 2017). Bu bulgu, öğretmen adaylarının bölümleri ve bölümlerinin getirdiği teknolojik gerekliliklerin siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyleri üzerine bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu bilişsel kapılma düzeyi ile akademik başarı arasında anlamlı bir farklılık olmadığını işaret ederken siber aylaklık düzeyi ile akademik başarı arasındaki farklılığın ise anlamlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bulgu Çınar ve Cinisli (2018) tarafından yapılan çalışmaların bulguları ile örtüşmektedir. Yine Kibona ve Mgaya (2015) tarafından yapılan çalışmada da eğitim ortamlarında siber aylaklık davranışlarının akademik başarı üzerine negatif yönde bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Ancak elde edilen bu bulgunun daha iyi

değerlendirilebilmesi için eğitim ortamı ve sürecinin daha detaylı bir şekilde analiz edildiği ve sonuçların bütüncül bir şekilde değerlendirildiği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Siber aylaklık puanı ile sahip olunan toplam teknolojik cihaz sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu; öğretmen adaylarının sahip olduğu teknolojik cihaz sayısı arttıkça siber aylaklık düzeyinin azaldığı bulgusu, araştırmanın bir diğer bulgusudur. Alanyazın çalışmasında katılımcıların sahip oldukları teknolojik cihazlara ve cihaz sayısına ait verilerin incelendiği bir çalışmaya rastlanamamıştır. Ancak tüm çalışmalarda özellikle bireylerin mobil cihazlar yardımı ile her an internet bağlantısı sağlayabiliyor olması nedeni ile sınıf içi etkinliklerde kolaylıkla siber aylaklık davranışı gösterebildiklerine dair sonuçlara ulaşmak mümkündür (Çok & Kutlu, 2018). Bu bulgunun ortaya çıkmasında öğretmen adayının ilgisinin farklı cihazlara kayması ve dolayısıyla aylaklık davranışlarına yeterince zaman ayıramamasının bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

Sahip olunan sosyal medya hesabı sayısı ile siber aylaklık ve bilişsel kapılma puanları arasındaki ilişki incelendiğinde; hem siber aylaklık puanı hem de bilişsel kapılma puanı ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulgusu araştırmanın dikkat çeken bir diğer bulgusudur. Araştırmada elde edilen bu bulgu Galluch ve Thatcher (2006)'in araştırmalarında ortaya çıkan ve sosyal medya hesabındaki artışın siber aylaklık düzeyini de doğru orantılı olarak arttırdığı sonucu ile tutarlılık göstermektedir.

Sahip olunan sosyal medya hesabı türü ile siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyi arasındaki farklılık incelendiğinde; Facebook, Twitter ve Youtube sosyal medya hesapları arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Alanyazın çalışmasında bireylerin sahip oldukları sosyal medya hesapları türlerine ait çalışmalara rastlanamamakla birlikte Tanrıverdi ve Karaca (2018) tarafından yapılan çalışmada ergen bireylerin en çok tercih ettiği sosyal medya hesabının Facebook olduğu ve adı geçen sosyal medya sitesi ile siber aylaklık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu, Facebook sosyal medya hesabı sahibi kullanıcıların siber aylaklık düzeylerinin diğer kullanıcılara oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada siber aylaklık ve bilişsel kapılma düzeyi arasında düşük ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu alanyazın araştırmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Hayıt & Dönmez, 2016; Tanrıverdi, 2017). Elde edilen bu bulgu siber aylaklık davranışlarının bilişsel kapılma davranışlarını güdüler nitelikte olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Gerçekleştirilen bu çalışma bazı sınırlılıklara sahiptir. Çalışmanın yalnızca bir örneklem ile gerçekleştirilmesi ve elde edilen bulguların bu örneklemin kişisel

görüşlerini yansıtıyor olması en büyük sınırlılıktır. Çalışma sonuçlarının genellenebilmesi için farklı fakültelerde ve farklı üniversitelerde yer alan öğretmen adaylarının katılımı ile benzer çalışmalar yapılması gerekmektedir. Yapılabilecek yeni çalışmalarda örneklemin sayısının artırılması, farklı ölçekler ile karşılaştırmalı siber aylıklık ve bilişsel kapılma ölçümlerinin gerçekleştirilmesi, nitel araştırma yöntemlerine yer verilmesi yapılacak çalışmalara yeni bir boyut kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, D. (2006). Wireless labtops in the classroom (and the Susame Street syndrome). *Communication of the ACM*, 49(9), 25-27.
- Agarwal, R. & Karahanna, E. (2000). Time flies when you're having fun: Cognitive absorption and beliefs about information technology usage. *MIS Quarterly*, 24(4), 665- 694.
- Akbulut, Y., Dursun, Ö. Ö., Dönmez, O., & Şahin, Y. L. (2016). In search of a measure to investigate cyberloafing in educational settings. *Computers in Human Behavior*, 55, 616- 625.
- Alkan, C. (2005). *Eğitim Teknolojisi*. (7. Baskı). Anı Yayıncılık, Ankara.
- Askew, K. (2012). *The relationship between cyberloafing and task performance and an examination of the theory of planned behavior as a model of cyberloafing*. Doctoral Thesis, University of South Florida: Department of Psychology College of Arts and Sciences.
- Ayazseven, Ö. & Önder F. C. (2018). Ergenlerde internet bağımlılığı: Saldırganlık ve duygusal başa çıkmanın rolü. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(18), 66-77.
- Brühwiler, C. & Blatchford, P. (2011). Effects of class size and adaptive teaching competency on classroom processes and academic outcome. *Learning and Instruction*, 21(1), 95-108.
- Blanchard, A. L., & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: the role of norms and external locus of control. *Computers In Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.
- Barnes, S. J., Pressey, A. D., & Scornavacca, E. (2018). Mobile ubiquity: Understanding the relationship between cognitive absorption, smartphone addiction and social network services. *Computers in Human Behavior*, 90, 246-258.
- Brubaker, A. T. (2006). *Faculty perceptions of the impact of student laptop use in a wireless internet environment on the classroom learning environment and teaching (unpublished MS thesis)*. School of Information and Library Science, University of North Carolina, Chapel Hill, NC.

- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). Flow: The Psychology of Optimal Experience. *Journal of Leisure Research*, 24(1), 93–94.
- Çetin, Ö., Çakıroğlu, M., Bayılmış, C., & Ekiz, H. (2004). Teknolojik gelişme için eğitimin önemi ve internet destekli öğretimin eğitimdeki yeri. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(17), 144-147.
- Çınar, O., & Cinisli, Z. (2018). In-class cyberloafing among undergraduate students of physical education and sports teaching department. *Journal of Physical Education and Sports Studies (JPES)*, 10(1), 39-48.
- Çok, R., & Kutlu, M. (2018). Üniversite öğrencilerin ders esnasında ders dışı internet kullanım davranışları ile akademik güdülenme düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4(1), 1-21.
- Demir, Y., & Gözüm, S. (2011) Sağlık eğitiminde yeni yönelimler; Web destekli sağlık eğitimi. *DEUHYO ED*, 4(4), 196-203.
- Demir, Ö. & Seferoğlu, S. S. (2016). Bilgi okuryazarlığı, internet bağımlılığı, sanal aylaklık ve çeşitli diğer değişkenlerin sanal zorbalık ile ilişkisinin incelenmesi. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 1-26.
- Fuat, N., & Him, T. (2013). *Üniversite öğrencilerinin internet kullanım durumları ve saldırganlık düzeyleri arasındaki korelasyon: GAÜ Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü öğrencilerinde internet kaynaklı tutum değişiklikleri*. International Conference on Communication, Media, Technology and Design (s. 322–396).
- Galluch, P. S., & Thatcher, J. B. (2006). *Slacking and the Internet in the classroom: A preliminary investigation*. SIGHCI 2006 Proceedings 12 (pp. 24–29). 12 Ocak 2019 tarihinde <http://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=sighci2006> adresinden erişilmiştir.
- Garrett, R. K., & Danziger, J. N. (2008). On Cyberslacking: Workplace status and personal internet use at work. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(3), 287-292.
- Hayıt, T. & Dönmez, O. (2016). Üniversite öğrencilerinin siber aylaklık profilleriyle bilişsel kapılma düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(16), 146-150.
- Kaçmaz, R. & Barutçu, E. (2016). Takım halinde öğrenme ve takım temelli proje çalışmaları üzerine eğitim kurumlarında alan araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 363-382.

- Kalaycı, E. (2010). *Üniversite öğrencilerinin siber aylıklık davranışları ile öz düzenleme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (12. Bas.). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kennewell, S., & Beauchamp, G. (2003). *The influence of a technology-rich classroom environment on elementary teachers' pedagogy and children's learning*. In J. Wright, A. McDougall, J. Murnane & J. Lowe (Eds.), *Young children and learning technologies* (pp. 65-70). Sydney: Australian Computer Society.
- Kibona, L., & Mgaya, G. (2015). Smartphones' effects on academic performance of higher learning students. *Journal of Multidisciplinary Engineering Science and Technology (JMEST)*, 2(4), 777-784.
- Koşar, E. & Çiğdem, H. (2003). *Eğitim Ortamı Tasarımı, Araç-Gereç ve Materyal Özellikleri. Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Öğreti Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Köse, S., Oral, L., & Türesin, H. (2012). İş yaşamında sosyal kolaylaştırma kavramı ve sanal kaytarma ile ilişkisi: araştırma görevlileri üzerinde bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 287-295.
- Kurt, V. F. (2007). *Öğretmen adaylarının web'le ilgili bilişsel kapılmaları ve kabulleri* (yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction-a review of the psychological literature. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 8(9), 3528-3552.
- Lee, C., & Lee, S. J. (2017). Prevalence and predictors of smartphone addiction proneness among Korean adolescents. *Children and Youth Services Review*, 77 (2017), 10-17.
- Lewin, C., Somekh, B., & Steadman, S. (2008). Embedding interactive whiteboards in teaching and learning: *The process of change in pedagogic practice*. *Education and Information Technology*, 13(4), 291-303.
- Li, N., & Kirkup, G. (2007). Gender and cultural differences in Internet use: A study of China and the UK. *Computers & Education*, 48(2), 301-317.
- Lim, V. K. (2002). The IT way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675-694.

- Lim, V. K., & Teo, T. S. (2005). Prevalence, perceived seriousness, justification and regulation of cyberloafing in Singapore: An exploratory study. *Information & Management*, 42(8), 1081-1093.
- McBride, J., Milligan, J. & Nichols, J. (2006). Who's teaching the kids? Cyberslacking in the classroom. *Journal of College & Character*, 7(1), 1-6.
- Özkalp, E., Aydın, U., & Tekeli, S. (2012). Sapkın örgütsel davranışlar ve çalışma yaşamında yeni bir olgu: sanal kaytarma (cyberloafing) ve iş ilişkilerine etkileri. *Çimento İşveren Sendikası Dergisi*, 26(2), 18-33.
- Phillips, J. G., & Reddie, L. (2007). Decisional style and self-reported email use in the workplace. *Computers In Human Behavior*, 23(5), 2414-2428.
- Polat, M. (2018). Derslerde akıllı telefon siber aylaklığı ölçeği (DATSAÖ): üniversite öğrencileri için bir ölçek uyarlama çalışması. *Social Sciences Studies Journal*, 4(21), 3114-3127.
- Rozalind, G. & Muir, H. (2004). Technology and its impact in the classroom. *Computers and Education*, 42, 111-131.
- Tanrıverdi, Ö. (2017). *Ergenlerin bilişsel kapılma düzeyleri ile siber aylaklık etkinlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul: Türkiye.
- Tanrıverdi, Ö. & Karaca, F. (2018). Ergenlerin demografik özelliklerine göre bilişsel kapılma ve siber aylaklık etkinlik düzeylerinin incelenmesi. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 5, 285-315. doi:10.15805/addicta.2018.5.2.0052
- Tellegen, A. & Atkinson, G. (1974). Openness to absorbing and self-altering experiences ("absorption"), a trait related to hypnotic susceptibility. *Journal of Abnormal Psychology*, 83, 268-277.
- Thatcher, A., Wretschko, G., & Fridjhon, P. (2008). Online flow experiences, problematic Internet use and Internet procrastination. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 2236-2254.
- Thatcher, J. B., Wright, R. T., Sun, H., Zagenczyk, T. J., & Klein, R. (2018). Mindfulness in Information technology use: Definitions, distinctions, and a new measure. *MIS Quarterly*, 42(3), 831- 847.
- Tozkoparan, S. B. (2016). *İnternet bağımlılığı ve öğrenmeye ilişkin tutumun siber aylaklık davranışlarına etkisi* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mevlana Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı. Konya. Türkiye.

- TÜİK. (2018). İstatistiklerle Gençlik Raporu. 27 Aralık 2018 tarihinde <https://www.bik.gov.tr/tuikin-istatistiklerle-genclik-2018-raporu-aciklandi/> adresinden erişilmiştir.
- Türel, Y. K., & Demirli, C. (2010). *Instructional interactive whiteboard materials: Designers' Perspectives*. *Procedia Social and Behavioral Sciences (WCLTA 2010)*, 9, 1437–1442.
- Ugrin, J. C., Pearson, J. M., & Odom, M. D. (2007). Profiling cyber-slackers in the workplace: Demographic, cultural, and workplace factors. *Journal of Internet Commerce*, 6(3), 75-89.
- Usluel, Y. K. & Vural, F. K. (2009). Adaptation of cognitive absorption scale to Turkish. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 77-92.
- Varol, F. & Yıldırım, E. (2018). An examination of cyberloafing behaviors in classrooms from students' perspectives. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 9(1), 26-46.
- Wakefield, R., Whitten, D. (2006). Mobile computing and intentions to use hedonic/utilitarian mobile devices. *European Journal of Information Systems*, 15(3), 292-300.
- Webster, J. & Ho, H. (1997). Audience engagement in multimedia presentations. *The DATA BASE for Advances in Information Systems*, 28(2), 63 -77.
- Yılmaz, A. B. (2017). Lisansüstü öğrencilerinin siber aylaklık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Karma bir çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18(2), 113-134.
- Yiğit, M., Keskin, S., & Yurdagül, H. (2018). Ortaokullarda siber zorbalık ve aile desteği arasındaki ilişkinin cinsiyet, internet kullanımı ve öğrenim düzeyi bağlamında incelenmesi. *The Turkish Journal On Addictions*, 5(2), 249-284.
- Young, K. S. (2009). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237-244. doi: 10.1089/cpb.1998.1.237
- Yüksel, M., & Yılmaz, E. (2016). Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 15(3), 1031-1042. doi: 10.17051/io.2016.49379

Araştırma Makalesi/ Research Article

**SOSYAL MEDYANIN ÖĞRETİM FAALİYETLERİNDE
KULLANILMASININ ÖĞRENCİ, ÖĞRETMEN VE VELİLER
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: EDMODO ÖRNEĞİ**

*EVALUATING THE USE OF SOCIAL MEDIA FOR TEACHING PRACTICES
FROM LEARNERS', TEACHERS' AND PARENTS' PERSPECTIVES: THE
SAMPLE OF EDMODO*

Serkan DİNÇER*, Fatih BALAMAN**

*Geliş Tarihi: 20.06.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: İlgili alanyazında sosyal ağların öğretimde kullanılmasına odaklanan birçok çalışma bulunmasına rağmen öğretimsel açıdan tasarlanan ve sosyal ağ araçlarına odaklanan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ayrıca sosyal ağların öğretimde kullanımı ile ilgili tüm paydaşları karşılaştıran bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle amacı öğretim faaliyeti olan Edmodo platformunun kullanılabilirliğinin ana paydaşlarca (öğrenci, öğretmen, veli) değerlendirilmesi araştırmanın ana temel amacı olarak belirlenmiştir. Araştırmaya 142 ortaokul öğrencisi, 6 öğretmen ve 17 veli katılmıştır. Öğrenciler üç farklı gruba ayrılmış ve birinci grup süregelen yöntemle, ikinci grup Moodle platformuyla, üçüncü grup ise Edmodo platformuyla görevleri tamamlamıştır. Katılımcılardan veriler iki farklı ölçek ve görüşme formlarıyla toplanmıştır. Nicel verilerinin toplanmasında Öğretim Materyali Değerlendirme Ölçeği ve Öğretim Materyali'ne İlişkin Motivasyon Ölçeği, nitel verilerinin toplanması içinse görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin Edmodo sistemini yüksek puanla değerlendirdikleri, bu değerlendirmede Edmodo'nun Facebook arayüzünün etkisi olduğu yorumu yapılmıştır. Öğretmenlerin Edmodo sistemine karşı olumlu görüş bildirmelerine rağmen bu tür ortamlara içerik hazırlamada sorun yaşadıkları anlaşılmıştır. Velilerin başta sosyal ağ olmak üzere dijital ortamlarda gizlilik kaygılarının olduğu bu nedenle olumsuz bir tutum içinde oldukları anlaşılmış, Edmodo vb. sistemlerle bu olumsuzlukların giderilebileceği sonucuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edmodo, sosyal medya, e-öğrenme.

ABSTRACT: Although there exist limited studies within the related literature regarding the use of social networks on education, few studies are present with the focus on educationally designated social network tools. Furthermore, there is no such study of use of social networks on education that compares all the sharers. Therefore, the evaluation of employability of Edmodo platform that targets education and teaching applications, by the sharers (students, teachers, parents etc.) is the main goal of the research. 142 secondary school students, 6 teachers and 17 parents have participated in the research. The students were separated into three groups; the first group completed the task with the existing

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, dincerserkan@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8373-7811

** Dr. Öğr. Üyesi., Mustafa Kemal Üniversitesi, fatihbalaban2010@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2175-0778

method, the second group utilized Moodle platform and the third group employed Edmodo platform. The data were collected through two distinct scales and interview forms. Educational Materials Evaluation Scale and Educational Materials Motivation Scale were used for collection of quantitative data whereas interview forms were used for the collection of qualitative forms. By the end of the study, it was found that students rated Edmodo platform highly and Facebook interface of Edmodo was impactful in such rating. It was understood that teachers had problems in preparing content in spite of positive inspect toward Edmodo system .It was concluded that the parents carried the concerns of privacy, primarily for social networks, and thus adopted negative manners; and these manners could be altered with the help of systems such as Edmodo.

Key Words: Edmodo, social media, e-learning.

1. GİRİŞ

Web 2.0 teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan ve özellikle son 15 yılın en sık kullanılan terimlerinden birisi olan sosyal ağların kullanımı, hayatın her noktasını etkilediği gibi eğitim ve öğretim faaliyetlerini de etkilemiştir. 21. yüzyılda insanların etkileşimini sanal ortama taşıyan sosyal medya araçları eğitim sistemini de etkilemiş, eğitim aracı olarak önemi artmıştır (Dere, Avcı Yücel ve Yalçınalp, 2016). Bilinen olumsuz etkilerinden dolayı sosyal medyanın bazı eğitim kurumlarında kullanımı sınırlandırılmış olsa da sosyal medya araçları kullanılarak yapılan eğitimin, başta işbirlikçi öğrenme ortamlarına aracılık etmesi ve böylece etkili öğrenme ortamlarını oluşturması nedeniyle (Al-Rahmia, Alias, Othman, Marin ve Tur, 2018) eğitsel amaçlı kullanımı hala ön plandadır (Alemdağ, 2019; Hew, 2011).

Öğretmen ve öğrenciler arasındaki etkileşimi artırması, geri bildirimini daha hızlı ve kolay sağlaması, kaynakların paylaşılmasını kolaylaştırması gibi öğretim faaliyetlerinde birçok yarar sağlayan sosyal ağlar (Al-Rahmi vd. 2018; Balakrishnan, Liew ve Pourgholaminejad, 2015; Mao, 2014; Prestridge, 2019; Thongmak, 2013; Trust, 2017) e -öğrenme açısından oldukça önemli bir konuma gelmiştir (Al-Rahmi vd., 2018; Rau, Gao ve Ding, 2008). Sosyal ağların birçok yararının yanında bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bu sınırlılıkların başında öğrenci takibinin tam yapılamaması (Chugh ve Ruhi, 2018), motivasyonun sürdürülememesi (Dinçer, 2017; Shapiro vd., 2017) ve etkileşimin tam kurulamaması gelmektedir (Muilenburg ve Berge, 2005).

Sosyal ağların öğretimde kullanılması için birçok model ve teoriden referans alınsa da temelde bu kullanım Sosyo-Kültürel Teori (Vygotsky, 1978) ve Teknoloji Kabul Modeli (Davis, Bagozi ve Washaw, 1989) ile ilişkilidir. Sosyo-Kültürel Teori insanların fikir-deneyim paylaşımı ve sosyal etkileşim yoluyla öğrendiklerini savunmaktadır. Teknoloji Kabul Modeli ise kullanıcıların bilgisayar teknolojisini benimsemelerine ilişkin iç inançları, tutumları ve niyetleri arasındaki ilişkileri

belirlemektedir. Eğitim bilimleri açısından önem arz etmesine karşın sosyal ağların eğitim-öğretimde kullanımını inceleyen araştırmalarda en sık kullanılan platformun Facebook olduğu ve bu iki modelin tam olarak referans alınmadığı dikkati çekmektedir. Bu duruma benzer şekilde araştırmalarda da Facebook'un öğretim amacıyla kullanılmasının önündeki engellerin başında geniş bir ağ olması, oyun, kişisel iletişim vb. olarak daha sık kullanılma durumları belirtilmektedir (Ellison, Steinfield ve Lampe, 2007, Hew, 2011).

Yukarıda özetle belirtilen nedenlerden dolayı sadece öğretim faaliyetlerinde kullanılmak üzere sosyal medya platformlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu platformlardan bir tanesi Edmodo'dur. Edmodo Facebook benzeri arayüzü ve işlevleri ile öğrencilerin sosyal etkileşimlerini artırarak öğrenmeyi kolaylaştıracağını iddia etmektedir (Edmodo, 2019). Böylesine bir iddiası olan Edmodo sistemi ile ilgili yeterli çalışma olması dikkati çekmektedir. Buna ek olarak yapılan çalışmaların sadece öğrenciler ve kısmi öğretmenler ile yapılmış olması alandaki eksiklik olarak görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı araştırma, Edmodo'nun öğretim faaliyetlerinde kullanımını öğrenci, öğretmen ve veli açısından incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın başlıkları sosyal medya ve öğretim, araştırmanın amacı, yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç şeklinde aşağıda açıklanmıştır.

1.1. Sosyal Medya ve Öğretim

1990'ların başında bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte e-öğrenmeye olan ilgi artmış ve birçok e-öğrenme platformları kullanıcılara sunulmuştur. Bilgisayar ve internetin yardımıyla bu platformların öğretimde kullanılması tüm paydaşların ve özellikle içeriklerin organize edilmesine olanak veren öğrenme yönetim sistemlerinin tasarlanmasını gerektirmiş, geliştirilen öğrenme yönetim sistemlerinin birçoğunun maliyetli olması, kullanımının sınırlı kalmasına neden olmuştur (Balakrishnan, vd., 2015). Ücretli öğrenme yönetim sistemlerinin yanında birçok ücretsiz öğrenme yönetim sistemi geliştirilmiş ve bunların içinde en sık kullanılan Moodle olmuştur (Hicks, 2019). Moodle oldukça gelişmiş ve fonksiyonel bir yapıya sahip olmasından dolayı öğretmen, öğrenci ve yöneticiler tarafından tercih edilen bir öğretim yönetim sistemi olsa da sosyal medya kullanımındaki inanılmaz artış, öğrenme yönetim sistemlerini de etkilemiş ve tercihlerin sosyal ortamlara doğru kaymasına sebep olmuştur (Moran, Seaman, ve Tinti-Kane, 2012).

İlgili araştırmalar Moodle gibi öğrenme yönetim sistemlerinin ücretsiz ve birçok işleve sahip olmalarına rağmen öğretmen ve öğrencilerin daha fazla sosyal etkileşim kurma istekleri, erişimin daha kolay olması, işbirliğine dayalı öğretime daha fazla olanak sağlaması gibi nedenlerle profesyonel öğrenme yönetim

sistemlerinin yerine sosyal medya platformlarını kullanma eğiliminde olduklarını belirtmektedir (Balakrishnan vd., 2015; Balakrishnan ve Fanda, 2013; Greenhow ve Askari, 2017; Muilenburg ve Berge, 2005; Rau vd., 2008; Roblyer, McDaniel, Webb, Herman. ve Witty, 2010). Sosyal medyanın öğrenme ve öğretim açısından kullanımını inceleyen birçok çalışmada ise bu ortamların başlıca akademik başarı, motivasyon, işbirliği vb. açısından kullanıcılara yarar sağladığı ifade edilmektedir (Gao, Luo ve Zhang, 2012; Manca ve Ranieri, 2013, 2017; Rodríguez-Hoyos, Haya Salmon ve Fernandez-Díaz, 2015; Tess, 2013). Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunun yükseköğretimde yapılmış olsa da sosyal medyanın eğitim-öğretimde kullanılmasının özellikle erken yaştaki kullanıcıların ilgisini çektiği birçok araştırmada belirtilmektedir (Mao, 2014; O'Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Bu sosyal ağların başında şüphesiz Facebook gelmektedir (Moran vd., 2012). 21. Yüzyılın ilk başlarında Facebook'un kullanıma açılması ile birlikte sosyal ağların diğer alanlarda olduğu gibi e-öğrenme açısından kullanımında da ciddi bir artış olmuştur. Ancak birçok araştırma (Tess, 2013; Ellison vd., 2007; Hew, 2011, Jones, Blackey, Fitzgibbon, ve Chew, 2010; Rambe, 2013) Facebook gibi sosyal medyaların tam anlamıyla öğretim faaliyetlerine entegre olamadığını belirtmiştir. Nitekim sosyal medya araçlarının temelde kişiler arası etkileşim amaçlı olduğu, öğrenme sürecini yönetme hedefinin olmaması bu entegrasyonun önündeki engellerin başında olduğu ifade edilmiştir.

Sosyal medya araçları günlük yaşama pozitif katkı sağlamasına (Hew, 2011), tüm paydaşların (öğretmen, öğrenci, veli vb.) etkileşim ve iletişim kurma isteklerine cevap vermesine (Greenhow ve Askari, 2017) karşın başta öğrenci takibi olmak üzere akademik amaçlardan uzaklaşması, öğretmenlerin içerik sağlama açısından teknolojiye karşı tutum ve inançları (Hew ve Brush; 2007) profesyonel öğrenme yönetim sistemleri gibi kullanılamaması, bu ortamların dezavantajı olarak sıralanmaktadır (Dinçer, 2018; Jones vd., 2010; Madge, Meek, Wellens ve Hooley, 2009; Rambe, 2013). Ayrıca küçük yaş gruplarının dikkat ve motivasyonunu daha fazla çekmesine rağmen yapılan araştırmaların katılımcılarını çoğunlukla yükseköğretim öğrencilerinin oluşturduğu dikkati çekmektedir (Mao 2014; Manca 2016; Gao, Luo Zhang 2012; Manca 2016; Tess 2013). Bu durumun temelinde ise sosyal medya kullanımının küçük yaş grupları için güvenlik sıkıntısı olduğu belirtilmekte ve küçük yaş gruplarının sosyal medya kullanımındaki en büyük bariyerin güvenlik ve gizlilik olduğu ifade edilmektedir (Greenhow ve Robelia; 2009; Thongmak, 2013).

Facebook ile arayüz bakımından büyük benzerlik gösteren, kullanımı ücretsiz olan Edmodo, Facebook kullanıcıları tarafından kolaylıkla kullanılabilir (Alemdağ, 2013). Edmodo'nun Facebook görünümü olması

öğrencilerin kullanımında kendilerini rahat hissetmelerini sağladığının belirtilmesine (Dere vd., 2016) ek olarak Edmodo kullanımının konuya olan ilgi ve motivasyonu artırdığı sonucuna erişen çalışmalar literatürde bulunmaktadır (Trust, 2017).

Özetle sosyal ağların öğretim faaliyetlerinde kullanılması ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırmaların büyük bir çoğunluğunun olumlu sonuçlar elde ettiği görülse de araştırmaların uygulama sürelerinin kısa olduğu dikkati çekmektedir. Bu çalışmalara bakıldığında genellikle akademik başarı, motivasyon, tutum değişkenlerini incelendiği ve platform olarak Facebook'un kullanıldığı görülmektedir (Hew, 2011). Bu nedenle daha derinlemesine ve temel amacı öğretim olan platformların incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Sosyal medyanın öğretimde kullanımını araştıran çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Facebook platformunu ele aldığı görülmekte, katılımcıların ise genellikle yükseköğretim öğrencilerinden oluşturulduğu anlaşılmakta, çalışmalarda belirtilen en büyük sınırlılığın ise kullanıcı gizliliği ve güvenliği olduğu belirtilmektedir. Yapılan çalışmalar her ne kadar sadece sosyal medya kullanılarak öğretim yapılmasını amaçlayan çalışmalar olsa da hem sosyal medya unsuru izlenimi veren hem de öğretim yönetim sistemi olarak profesyonelce kullanılabilen Edmodo platformunun kullanımı ve etkilerinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürdeki araştırmaların önerilerinde gizliliği ve güvenliği ön planda tutan, temel amacı öğretim faaliyeti olan platformların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen bu platformlarla ilgili sınırlı sayıda çalışmanın olması bu araştırmanın zeminini oluşturmaktadır. Buna ek olarak temel amacı öğretim faaliyeti olan sosyal ağ platformlarının ana paydaşlar (öğrenci, öğretmen ve veli) ile değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle temel amacı öğretim faaliyeti olan Edmodo platformunun kullanılabilirliğinin, ana paydaşlarca değerlendirilmesi araştırmanın temel amacı olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Öğrencilerin Edmodo ve e-öğrenme platformlarını kullanmalarına ilişkin değerlendirmeleri ve bu platformların kullanımının motivasyona etkisi nedir?
2. Öğrencilerin Edmodo'nun, e-öğrenme platformlarının ve sosyal medya hesaplarının öğretimde kullanılmasına ilişkin görüşleri nedir?
3. Öğretmenlerin Edmodo'nun, e-öğrenme platformlarının ve sosyal medya hesaplarının öğretimde kullanılmasına ilişkin görüşleri nedir?
4. Velilerin Edmodo'nun, e-öğrenme platformlarının ve sosyal medya hesaplarının öğretimde kullanılmasına ilişkin görüşleri nedir?

2. YÖNTEM

Bu araştırma ön ergen bireylerin öğretimde sosyal medyayı kullanma eğilimlerini ve diğer paydaşların da bu konudaki değerlendirmelerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırma karşılaştırmalı betimsel araştırmaya göre kurgulanmıştır.

Araştırma için üç farklı grupta (birinci grup süregelen eğitim, ikinci grup Moodle e-öğrenme platformu, üçüncü grup Edmodo) beş haftalık bir pilot çalışma yapılmıştır. Ancak paydaşlara erişmek ve öğretimde sosyal medya kullanımını daha detaylı inceleyebilmek amacıyla bu ana çalışmada diğer paydaşlar olan öğretmen ve velilerin de çalışmaya dahil edilmesine kadar verilmiştir. Öğretim programı olarak yedinci sınıf matematik dersi seçilmiş ve bir hafta öğretmen eğitimi, sekiz hafta uygulama, iki hafta verilerin toplanması şeklinde planlanarak araştırma on bir hafta ile sınırlı tutulmuştur.

Araştırmaya başlamadan önce öğretmenler ve gönüllü velilerle görüşmeler yapılmış ve sosyal medyanın öğretimde kullanılmasına ve e-öğrenmeye ilişkin görüşleri sorulmuştur. Bu aşamadan sonra ikinci ve üçüncü gruptaki öğretmenlere bir haftalık (dört saat) platformların kullanılması ve içerik hazırlama hakkında rehberlik yapılmış ve bu eğitimden sonra öğretmenlere teknik destek dışında bir rehberlik hizmeti verilmemiştir.

Öğretmen eğitimlerin tamamlanması ile birlikte uygulama sürecine geçilmiş ve birinci gruptaki katılımcılara her ders sonrası kendilerine verilen görevleri (ders ve uygulama kitabı ile birlikte çalışma kâğıtları) yapmaları istenmiştir. Diğer katılımcılara da aynı görevler verilmiş ancak ikinci gruptaki katılımcılardan Moodle platformuyla, üçüncü gruptaki katılımcılardan ise Edmodo platformuyla bu görevleri yapmaları istenmiştir.

Uygulamanın ikinci ve beşinci haftasının son saati ile uygulama sonundaki dokuzuncu haftada öğrencilerden Öğretim Materyali Değerlendirme Ölçeği ve Öğretim Materyali'ne İlişkin Motivasyon Ölçeği yardımıyla nicel veriler toplanmıştır. Ayrıca dokuzuncu haftada açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu yardımıyla ikinci ve üçüncü gruptaki öğrenci, öğretmen ve gönüllü velilerle tekrar görüşme yapılarak sosyal medyanın öğretimde kullanılmasına ve e-öğrenme platformlarına ilişkin görüşleri yeniden sorularak araştırma sonlandırılmıştır.

2.1. Katılımcılar

Her okulda bir grup olmak üzere araştırmaya iki farklı ortaokuldaki altı matematik öğretmeni (her grupta 2 öğretmen), 46'sı birinci, 48'i ikinci, 48'i üçüncü grupta olmak üzere 142 ortaokul yedinci sınıf öğrencisi ve görüşmeyi kabul eden 17 veli (9'u ikinci grup, 7'si üçüncü gruptaki öğrencilerin velileri) katılmıştır.

Katılımcıların evlerinde bilgisayara sahip olmaları ve internet erişimlerine ihtiyaç duyulması nedeniyle katılımcılar uygun örnekleme yoluyla belirlenmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel verilerinin toplanması için Öğretim Materyali Değerlendirme Ölçeği ve Öğretim Materyali'ne İlişkin Motivasyon Ölçeği, nitel verilerinin toplanması içinse görüşme formu kullanılmıştır. Öğretim Materyali Değerlendirme Ölçeği araştırmacılar tarafından geliştirilmiş, 30 maddeden ve üç faktörden oluşmaktadır. Beşli likert tipi olan ölçekten alınabilecek en düşük puan 30.00, en yüksek puan ise 150.00'dir. Kullanılabilirlik (.81), Uygunluk (.82), Memnuniyet (.86) alt faktörlerinden oluşan ölçeğin Cronbach Alfa Güvenilirlik Katsayısı .83 olarak hesaplanmıştır.

Beşli likert tipi bir ölçek olan Öğretim Materyali'ne İlişkin Motivasyon Ölçeği'nin (ÖMMÖ) orijinal sürümü 36 maddeden oluşmaktadır (Keller, 2010). Ölçme aracı ARCS Modeli'nin Dikkat, Uygunluk, Güven ve Memnuniyet bileşenleri ile aynı adı taşıyan dört alt ölçekten (faktörden) oluşmaktadır. Bu çalışmada Dinçer ve Doğanay (2016) tarafından ortaokul öğrencilerine ve Türkçeye uyarlanan sürüm kullanılmıştır. Bu sürümde ölçek 33 maddeden oluşmakta, orijinal sürümdeki gibi dört alt faktörden oluşmaktadır. En düşük 33.00, en yüksek ise 165.00 puan alınabilecek ölçeğin Cronbach Alpha İç Tutarlık Katsayısı .93'dür.

Araştırmanın nitel verilerinin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu formun hazırlanmasında araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan sorular uzman incelemesine sunulmuş ve gerekli düzenlemelerin ardından bir öğretim elemanı ile pilot uygulama gerçekleştirilerek soruların kapsamı ve anlaşılabilirliği tekrar gözden geçirilmiştir. Bu çalışmanın tamamlanmasının ardından forma son şekli verilmiştir. Form, sosyal medyanın ve e-öğrenme sistemlerinin kullanımına ilişkin öğrenci, öğretmen ve velilerin görüşlerini ortaya koymaya yönelik beş açık uçlu sorudan oluşmuştur.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen nicel veriler incelendiğinde verilerin normal dağıldığı belirlenmiş olsa da grupların varyanslarının farklılığından dolayı çalışmanın verileri betimsel istatistik ve parametrik olmayan testlerle (Kruskal-Wallis H Testi, Mann Whitney U testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi) analiz edilmiştir. Bu analizlere ek olarak karşılaştırmaların daha net ortaya konması için uygulama etkisi, Hedges' g Etki Büyüklüğü Katsayısı ile hesaplanmıştır. Nitel verileri analiz etmek için içerik analizi kullanılmış, bu bağlamda frekans (f) değerine yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Yukarıda belirtildiği üzere nicel verilerin toplanma sürecinde iki farklı ölçme aracı ile her grup için üç ölçüm yapılmıştır. Üç gruptaki öğrencilerden elde edilen bu nicel veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Öğretim Materyali Değerlendirme Ölçeği ve Öğretim Materyali’ne İlişkin Motivasyon Ölçeği Ölçümlerinden Elde Edilen Puanların Betimsel İstatistikleri.

		Grup 1 (n=46)		Grup 2 (n=48)		Grup 3 (n=48)	
		\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss	\bar{x}	Ss
ÖMDÖ	1. Ölçüm	93.91	4.29	125.04	6.96	136.33	7.56
	2. Ölçüm	92.85	4.48	114.98	6.88	133.34	4.61
	3. Ölçüm	90.85	4.20	110.02	6.96	133.25	4.60
ÖMMÖ	1. Ölçüm	109.48	5.97	118.48	5.34	145.46	13.25
	2. Ölçüm	103.28	4.84	107.39	4.36	140.62	13.92
	3. Ölçüm	108.04	9.75	103.38	4.84	136.94	19.26

Materyallerin değerlendirilmesinin gruplar arasında anlamlı farklılığa sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla üç ölçümden elde edilen veriler yardımıyla Kruskal-Wallis H Testi yapılmış üç ölçümden de gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2_{(2,140)} = 109.14, p = .00$; $\chi^2_{(2,140)} = 124.41, p = .00$; $\chi^2_{(2,140)} = 125.18, p = .00$). Bu farklılığın detaylı incelenmesi amacıyla ölçümler arasındaki farklar alınarak ortalamalar belirlenmiş ve grupların kendi içerisindeki değişimleri incelenerek bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Öğretim Materyali Değerlendirme Ölçeği Ölçümleri Arasındaki Puan Farkların Betimsel ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi İstatistikleri.

	Grup 1				Grup 2				Grup 3			
	\bar{x}	Ss	Z	p	\bar{x}	Ss	Z	p	\bar{x}	Ss	Z	p
1 - 2 Ölçüm Farkı	-1.07	.74	-5.79	.00	-10.06	.86	-6.50	.00	-3.00	6.79	-2.60	.01
2 -3. Ölçüm Farkı	-2.00	1.14	-6.32	.00	-4.96	2.74	-5.96	.00	-.08	1.07	-.53	.60
1 -3. Ölçüm Farkı	-3.07	.95	-5.79	.00	-15.02	2.35	-6.37	.00	-3.08	6.76	-2.64	.01

Katılımcıların kullandıkları materyallere ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde tüm katılımcıların materyali ya da platformları kullandıkça materyal değerlendirme puanlarında düşüş olduğu tespit edilmiştir. Materyal değerlendirme puanlarındaki farklar incelendiğinde, ikinci gruptaki katılımcıların özellikle ilk ölçüm puanlarında ciddi bir düşüşün olduğu anlaşılmıştır ($\bar{x} = -10.06, Ss = .86$).

Grupların kendi içlerinde ölçümleri incelendiğinde üçüncü grubun 2-3. ölçümleri dışında tüm gruplar açısından ölçümler arasında anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir. Materyal ve platformları kullanma sürelerinin değerlendirmeye etkisinin daha net anlaşılması için ölçümler arasında Hedges' g etki büyüklüğü katsayısına bakılmıştır. Birinci grubun ilk ölçümü ile ikinci ölçümüne kadar ki sürenin değerlendirmeye negatif yönlü düşük bir etkisi olurken ($g = -.24$; $Ss = .21$), ikinci ile üçüncü ölçüm arasında geçen sürenin negatif yönlü orta düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.46$; $Ss = .21$) sonuçta da ilk ölçümle son ölçüm arasında geçen sürenin de negatif yönlü orta düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.72$; $Ss = .21$) belirlenmiştir. İkinci grubun ilk ölçümü ile ikinci ölçümüne kadar geçen sürenin değerlendirmeye negatif yönlü çok büyük bir etkisi olurken ($g = -1.44$; $Ss = .23$), ikinci ile üçüncü ölçüm arasında geçen sürenin negatif yönlü orta düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.71$; $Ss = .21$) sonuçta da ilk ölçümle son ölçüm arasında geçen sürenin de negatif yönlü mükemmel düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -2.14$; $Ss = .26$) tespit edilmiştir. Buna ek olarak üçüncü grubun ilk ölçümü ile ikinci ölçümüne kadar geçen sürenin değerlendirmeye negatif yönlü orta düzeyde bir etkisi olurken ($g = -0.47$; $Ss = .21$), ikinci ile üçüncü ölçüm arasında geçen sürenin negatif yönlü önemsiz düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.02$; $Ss = .20$) sonuçta da ilk ölçümle son ölçüm arasında geçen sürenin de negatif yönlü orta düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.49$; $Ss = .21$) anlaşılmıştır. Son olarak ölçüm farkları gruplar arasında karşılaştırıldığında sadece birinci ve üçüncü grubun birinci ile ikinci ölçümü ve birinci ile üçüncü ölçümü arasındaki farklar dışında gruplar arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı anlaşılmıştır ($U_{1-2}=958.50$; $p = .25$; $U_{1-3}=901.50$; $p = .11$).

Materyallerin motivasyona etkisinin belirlenmesi amacıyla üç ölçüm için gruplar arasında Kruskal-Wallis H Testi yapılmış üç ölçümde de gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2_{(2,140)} = 105.88$, $p = .00$; $\chi^2_{(2,140)} = 99.17$, $p = .00$; $\chi^2_{(2,140)} = 64.98$, $p = .00$). Bu farklılığın detaylı incelenmesi amacıyla ölçümler arasındaki farklar alınarak ortalamalar belirlenmiş ve grupların kendi içerisindeki değişimleri incelenerek bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Öğretim Materyali'ne İlişkin Motivasyon Ölçeği Ölçümleri Arasındaki Puan Farkların Betimsel ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi İstatistikleri.

	Grup 1				Grup 2				Grup 3			
	\bar{x}	Ss	Z	p	\bar{x}	Ss	Z	p	\bar{x}	Ss	Z	p
1 -2 Ölçüm Farkı	-6.20	4.65	-3.75	.00	11.08	4.74	-5.80	.00	4.54	9.50	-2.31	.02
2 -3. Ölçüm Farkı	4.76	8.79	-5.79	.00	4.02	4.45	-6.50	.00	3.98	7.54	-2.60	.00
1 -3. Ölçüm Farkı	-1.43	9.28	-5.92	.00	15.10	1.22	-5.96	.00	8.52	12.74	-.53	.60

Katılımcıların kullandıkları materyallerin motivasyona etkisini gösteren veriler incelendiğinde, tüm katılımcıların materyali kullandıkça motivasyon puanlarında düşüş olduğu tespit edilmiştir (sadece birinci grubun ikinci ölçümünde bir artış olmuş ancak üçüncü ölçümde tekrar düşüş olmuştur). Materyal değerlendirme puanlarındaki farklar incelendiğinde, ikinci gruptaki katılımcıların özellikle ilk ölçümde puanlarında ciddi bir düşüşün olduğu anlaşılmıştır ($\bar{x} = -11.08$, $Ss = 4.74$). Grupların kendi içlerinde ölçümleri incelendiğinde üçüncü grubun 1-3. ölçümleri dışında tüm gruplar açısından ölçümler arasında anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir.

Materyal ve platformları kullanma sürelerinin motivasyona etkisinin daha net anlaşılması için ölçümler arasında Hedge's g etki büyüklüğü katsayısına bakılmıştır Birinci grubun ilk ölçümü ile ikinci ölçümüne kadar geçen sürenin motivasyona negatif yönlü çok geniş bir etkisi olurken ($g = -1.13$; $Ss = .22$), ikinci ile üçüncü ölçüm arasında geçen sürenin pozitif yönlü orta düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = .61$; $Ss = .21$) sonuçta da ilk ölçümle son ölçüm arasında geçen sürenin de negatif yönlü düşük düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.17$; $Ss = .21$) belirlenmiştir. İkinci grubun ilk ölçümü ile ikinci ölçümüne kadar geçen sürenin motivasyona negatif yönlü mükemmel düzeyde bir etkisi olurken ($g = -2.26$; $Ss = .26$), ikinci ile üçüncü ölçüm arasında geçen sürenin negatif yönlü orta düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.86$; $Ss = .21$) sonuçta da ilk ölçümle son ölçüm arasında geçen sürenin de negatif yönlü mükemmel düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -2.94$; $Ss = .29$) tespit edilmiştir. Buna ek olarak üçüncü grubun ilk ölçümü ile ikinci ölçümüne kadar geçen sürenin motivasyona negatif yönlü düşük düzeyde bir etkisi olurken ($g = -.35$; $Ss = .20$), ikinci ile üçüncü ölçüm arasında geçen sürenin negatif yönlü düşük düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.22$; $Ss = .20$), sonuçta da ilk ölçümle son ölçüm arasında geçen sürenin de negatif yönlü orta düzeyde bir etkisinin olduğu ($g = -.51$; $Ss = .21$) belirlenmiştir. Son olarak ölçüm farkları gruplar arasında karşılaştırıldığında birinci ve üçüncü grubun birinci ölçümü dışında ($U_{1-2} = 1011.00$; $p = .48$) ki gruplar arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı anlaşılmıştır. Bu nicel

verilere ek olarak ikinci ve üçüncü gruplarda öğretim veren öğretmenler ile uygulama başında ve sonunda görüşmeler yapılmış, elde edilen nitel veriler aşağıda sunulmuştur.

Öğrenciler ile yapılan görüşmeler sonucundan ikinci gruptan bir öğrencinin dışında ikinci ve üçüncü grup öğrencilerinin hepsinin uygulamadan ve platformdan memnun olduğu sonucuna erişilmiştir. Memnun olmayan öğrencinin memnun olmama nedeni incelendiğinde sürekli teknik problem yaşadığı bu nedenle uygulamadan memnun olmadığı anlaşılmıştır. İkinci grup öğrencilerinin memnuniyet nedenleri sorulduğunda “yenilik etkisi” ($f=25$), “interaktif eğitim” ($f=20$) maddeleriyle kodlanan cevapların ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Ancak bu gruptaki hemen hemen tüm öğrencilerin uygulamadan memnun olduklarını belirtmelerine rağmen ölçme araçlarının ikinci ve üçüncü ölçümlerinde değerlendirme puanlarının düşmesinin nedenleri sorulduğunda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun platformun içerik dışında bir değişikliğinin olmaması nedeniyle değerlendirme puanlarını düşürdüğü anlaşılmıştır. Örneğin Öğrenci 2-21 “...güzeldi, ama EBA gibi çok farklı bir şey yok ... daha önceden de kullandım, öğretmenin diğer çalışma kitaplarından zevkli ama oyun niye yok ... bazen anlamadığım şeyler oldu soracak kimse bulamadım, okulda öğretmenime sormak istediğimde vakit bulamadım...” şeklinde cevap vermiştir. Bu katılımcılara “memnuniyetinin artması için ne yapılabilir?” sorusuna “oyun eklenmesi” ($f=20$), içeriklerin artması” ($f=8$), “arkadaşları ile daha fazla konuşabilme imkanı” ($f=6$) şeklinde kodlanan maddelerinin daha fazla beyan edildiği tespit edilmiştir.

Edmodo kullanan üçüncü grup öğrencilerinin hepsinin sistemden memnun olduklarını belirtmeleri nedeniyle en çok neden memnun oldukları sorulmuş, öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun “Facebook arayüzü” ($f=28$) şeklinde kodlanan maddeyi ifade ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca arkadaşları ve öğretmenleri ile iletişim kurabilmeleri nedeniyle “iletişim” ($f=21$), “paylaşım yapabilme” ($f=3$) maddelerinin de memnuniyete etki ettiği belirlenmiştir. Bu katılımcılara “memnuniyetinin artması için ne yapılabilir?” sorusu yöneltildiğinde ders dışı fotoğraf, video vb. paylaşım yapma isteklerini belirten “paylaşım hakkı” ($f=7$) ve içeriklerin artması” ($f=2$) şeklinde kodlanan maddelerle cevap verdikleri anlaşılmıştır.

İkinci ve üçüncü gruptaki dört öğretmene “e-öğrenme platformlarını ya da sosyal medya ortamlarını öğretim amacıyla kullanıyor musunuz? Kullanıyorsanız hangilerini ve neden? Kullanmıyorsanız, kullanmama nedeniniz/nedenleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş, ikinci gruptaki bir öğretmenin (Ö-2.1) bu platform ya da ortamları kullandığını belirtmiştir (tüm öğretmenler Eğitim Bilişim Ağı (EBA) kullanarak öğrencilerine görev verdiklerini belirtmelerine rağmen bu

platformun tam olarak öğretim yönetim sistemi olarak tanımlanmaması ve sosyal ağları içermemesi nedeniyle bu cevap evet olarak kabul edilmemiştir). Bu öğretmenin hangi platform ya da grubu kullandığı sorusuna ise “*e-posta grubu*” ile cevap verdiği anlaşılmıştır. Öğretmenin bu ortamı kullanma amacı ve nedeni sorulduğunda, “*konu ile ilgili alıştırmalar ve web sitelerinin adreslerini paylaşıyorum*” ve “*...sadece ders ile ilgili bilgi paylaştığım için kullanımı kolay ...*” cevabı alınmıştır. Kullanmayan öğretmenlere nedenleri sorulduğunda “*öğrencilerden böyle bir talep gelmedi*” (Ö-3.1), “*...okul dışı ödev verilmesi yasak*” (Ö-2.2) ve “*...öğrencilerimin hepsinin sürekli internet erişimi yok, bu durumda fırsat eşitsizliğine neden olacak...*” (Ö-3.2) şeklinde cevap vermiştir.

İkinci ve üçüncü grupta öğretim faaliyetlerini yürüten öğretmenlere “*e-öğrenme platformlarını ya da sosyal medya ortamlarını öğretim amacıyla etkin bir şekilde kullanılabileceğine inanıyor musunuz? Cevabınız hayır ise nedenini açıklar mısınız?*” sorusu yöneltildiğinde bir öğretmen (Ö-2.1) “*evet*” cevabı verirken, iki öğretmen (Ö-3.2, Ö-2.2) “*hayır*” cevabı vermiş, bir öğretmen (Ö-3.1) ise “*kararsız*” olduğunu belirtmiştir. “*Hayır*” cevabı veren öğretmenlere bu cevabı verme nedenleri sorulduğunda “*daha önceki soruda belirttiğim üzere öğrencilerin hepsinin bilgisayar ve internet erişiminin olmayacağı gerçeği var. Bu öğrencilerin hepsinin erişimi olsa bile her yerde bu böyle değil. Kimisi bundan yarar sağlayabilecekken kimisi sağlayamayacak*” (Ö-3.2) ve “*öğrencilere normal görevler vermede bile zorluklar yaşıyorum, öğrencinin internette takip edeceğini düşünmüyorum; aksine öğrencimin ders çalışıyorum bahanesiyle internette başka şeylerle uğraşacağını düşünüyorum*” cevapları alınmıştır.

Öğretmenlere bildikleri eğitim yönetim sistemleri, e-öğrenme ve öğretim amacıyla kullanılan sosyal öğrenme platformları sorulmuş, Moodle (f=3), EBA (f=4), Facebook (f=1) cevapları alınmıştır. Öğretmenlere “*sosyal medya ortamlarını öğretim amacıyla etkin bir şekilde kullanılabileceğine inanıyor musunuz?*” sorusu tek olarak yöneltildiğinde öğretmenlerin hepsinden “*hayır*” cevabı alınmıştır. “*Hayır*”, cevabı verme nedenleri sorulduğunda “*sosyal medya hesaplarının öğrenciler için güvenli olmadığı*” (f=2), “*öğrencilerin başka amaçlarla bunları kullanacağından, öğretim faaliyetleri açısından uygun olmadığı*” (f=3), “*ne gibi içerikler yükleyeceklerini ve bunu nasıl başaracaklarını bilmediklerinden*” (f=3), bu cevapları verdikleri anlaşılmıştır.

Uygulama sonrasında öğretmenlere kullanmış oldukları platform hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşleri sorulmuş, ikinci gruptaki öğretmenlerden:

“*...kesinlikle yararlı olur ancak buradan dersleri yüklemeye sorun yaşayabilirim. Öğrencilerimle kullandığım bir e-posta grubum var. Testleri konu tekrarı olan sayfaları oradan paylaşıyorum. Sadece bunları buradan paylaşacaksam bir yararının olmayacağını düşünüyorum; zaten e-posta ile bunu yapıyorum ve daha*

kolay. Sürekli bu siteye bir şeyler yüklemem gerek ki işe yarasın. Bu materyalleri temin de sıkıntı olur. Öğrenciler sistem üzerinden sürekli soru sorup durdular. Bunları cevaplamaya çalıştım önce ama sonra zamanım kalmadı.” Ö-2.1

“Sistem olarak güzel ancak içerik hazırlama konusunda endişelerim var; okuldaki görevlerin yanı sıra buraya içerik yüklemek ve öğrencileri kontrol etmek oldukça güç. Öğrencinin bu görevleri yapıp yapmadıklarını kontrol etmek için ya da eksiklikleri varsa neler olduğunu belirlemek için ek zamana ihtiyacım var. Ayrıca siz aralarda bize teknik destek verdiniz, siz olmadığınız zamanda bir soruyla karşılaşırsam bunu nasıl aşacağım? Kimden yardım alacağım? İlk bakışta yararlı olduğuna inanıyorum ama birçok sorunu da çözmemiz gerekeceğinden uzun süreli kullanılabileceğine inanmıyorum.” Ö-2.2

Uygulama sonrasında öğretmenlere kullanmış oldukları platform hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşleri sorulmuş, üçüncü gruptaki öğretmenlerden:

“Sayfa Facebook’un aynısıydı. Dersleri yüklemek oldukça kolay. Yararlı bir site bundan sonra da kullanmayı isterim. Ama veliler çok meşgul etti. Sayfa üzerinden birçok kere soru yönelttiler. Çocuklar kendi aralarında konularla ilgili konuşmaları hoşuma gitti ama bir süre sonra öğrencilerin ders dışındaki konularda konuştuklarını gördüm, burada çok dikkatli olunması gerekiyor. Ayrıca bir öğrencimin interneti olmadığından bu aktivitelere katılamadı ve çok üzüldü. Bunu farklı yollarla telafi etmeye çalışsam da başarılı olduğumu düşünmüyorum. Fırsat eşitliği gerekli.” Ö-3.2

“...öğrencileri velilerin de takip edebilmesi çok iyi oldu. Bazı sıkıntılar yaşadığım velilerle buradan sürekli görüşme imkanının olması beni en çok mutlu eden şey oldu. Birçok yararı olsa da sayfayı sürekli güncel tutmak kolay değil. Bir görevli sayfayı güncel tutsa ben öğrencileri takip etsem daha iyi olacağı düşüncesindeyim.” Ö-3.1

İkinci ve üçüncü gruptaki öğrencilerin velileri ile uygulama başında ve sonunda görüşmeler yapılmış sorulan sorulara verilen cevaplar aşağıda verilmiştir.

Velilere uygulama başında yönlendirilen “*çocuğunuz daha önceden bir e-öğrenme sistemine (internet ortamındaki ders uygulamalarına) kayıt oldu mu? Kayıt oldu ise bunlar hakkındaki görüşleriniz nelerdir?*” sorusuna 12 veli “*evet*” cevabını vermiş, bu velilerin çoğu (n=8) uygulamalardan memnun olduklarını belirtmiştir. Uygulamalardan memnun olmayan velilere nedenleri sorulduğunda “*ücretli olması*” (f=2), “*içeriklerin yetersiz olması*” (f=1), “*internet ortamında çocuğunun güvenliği konusunda yaşadığı endişeler*” (f=1), “*sistem ve donanım sorunları*” (f=1) bu memnuniyetsizliğin başlıca nedenleri arasında olduğu belirlenmiştir.

Görüşme yapılan velilere “*bilgisayar ve internet desteğiyle yapılan öğretimlerin başarılı olabileceğine inanıyor musunuz? Nedenleri ile açıklar mısınız?*” sorusu yönlendirildiğinde velilerin büyük çoğunluğundan (n=12) “*evet*” cevabı alınmıştır. Bu velilere nedenleri sorulduğunda ise velilerin “*bilgiye rahat*

erişme” ($f=10$), “ek kaynakların yararı” ($f=3$) kodlarıyla cevap verdikleri anlaşılmıştır. *Hayır*, cevabı veren velilerin bu cevabı verme nedenleri sorulduğunda ise “maliyet” ($f=1$), “öğrenci kontrolü” ($f=3$) ve “teknolojiye karşı olumsuz tutum içinde olmaları” ($f=3$) kodlarıyla cevap alınmıştır.

Velilere “*sosyal medya hesapları üzerinden yapılan öğretimlerin başarılı olabileceğine inanıyor musunuz? Nedenleri ile açıklar mısınız?*” sorusu yöneltildiğinde velilerin hepsi bu soruya “*hayır*” cevabı vermiştir. Nedenleri sorulduğunda ise velilerin hemen hemen hepsinin ($n=15$) “güvenlik” cevabı verdiği, ayrıca “öğrencinin ders dışı aktivitelere yönelme tehdidi” ($f=6$), “sosyal medyaya olumsuz tutum içinde olmaları” ($f=3$) cevaplarının öne çıktığı görülmüştür.

Uygulama sonrasında veliler ile tekrar görüşülmüş ve görüşmeden elde edilen veriler aşağıda belirtilmiştir.

Velilere öğrencilerin kullanmış oldukları platformları beğenip beğenmedikleri sorulmuş ikinci gruptaki dokuz velinin beşi beğenmediğini beyan etmiştir. Beğenmeme nedenleri sorulduğunda alınan cevaplar “teknolojiye karşı olumsuz tutum” ($f=2$), “çocuklarını takip edememe” ($f=2$), “teknik sorunlar” ($f=1$) şeklinde kodlanmıştır. Örneğin veli 2-1 “... *daha önceden de sistemini kullandık, ancak konu anlatımları çok kısa olmasına rağmen çocuğum uzun süreli bilgisayar başında; sürekli başında beklemem mümkün değil ne yaptığını bilmek istesem de anlayamıyorum...*” şeklinde cevap verirken, veli 2-3 ise “*farklı yollarla çocuğumun ders çalışması hoşuma gidiyor ama birçok kere siteye bağlanma sorunu yaşadık, bağlantıyı çözene kadar ciddi bir zaman kaybı oldu...*” şeklinde cevap vermiştir. Beğendiğini beyan eden dört veliye beğenme nedenleri sorulduğunda “öğrencinin sevmesi” ($f=3$), “yenilik etkisi” ($f=2$) kodlarının ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Benzer sorular üçüncü grup velilerine sorulmuş sekiz velinin üçü beğenmediğini beyan etmiştir. Bu velilerin beğenmeme nedenleri “güvenlik” ($f=2$), “teknolojiye karşı olumsuz tutum” ($f=3$) maddeleri ile kodlanmıştır. Veli 3-1 bu soruya “... *bu sayfa her ne kadar okullar için yapılmış olsa da çocukların başkalarıyla yazışmayacağını garanti yok; hem kendi aralarında da sürekli konuşuyorlar, ders için olduğuna inanmıyorum ... ben bilgisayarla ders çalışmanın mümkün olduğunu düşünmüyorum ...*” şeklinde cevap vermiştir. Edmodo’yu beğenen velilerin beğenme nedenleri “öğrenciyi takip edebilme” ($f=9$), “öğretmen ile iletişim kurabilme” ($f=7$), “öğrencinin sevmesi” ($f=3$), “yenilik etkisi” ($f=2$) maddeleri ile kodlanmıştır.

4. YORUM, TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmanın temel amacı Edmodo platformunun kullanılabilirliğinin ana paydaşlarca değerlendirilmesi olsa da araştırma paydaşlarca e-öğrenme

platformlarının ve sosyal medyanın öğretim faaliyetlerinde kullanımının değerlendirilmesini de incelemektedir. Bu kapsamda yapılan araştırmalar incelendiğinde araştırmaların büyük bir çoğunluğunun (Balakrishnan vd., 2015; Dere vd., 2016; Hew, 2011; Thongmak, 2013) olumlu sonuçlar elde ettiği anlaşılmıştır. Ancak bu çalışmaların katılımcılarının hemen hepsinin öğrenciler olduğu diğer paydaşları incelemediği, bu araştırmada ise diğer paydaşların incelenmesi de araştırmanın özgünlüğünü vurguladığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada öğrencilerin kullanmış oldukları materyalleri ve platformları değerlendirmeleri incelendiğinde puan sıralamasının Edmodo, Moodle ve süregelen yöntemler olduğu görülmektedir. Diğer ölçümlerde öğrencilerin değerlendirme puanları incelendiğinde sıralamanın değişmemiş olmasına karşın değerlendirme puanlarında sürekli bir düşüşün olduğu anlaşılmıştır. Bu düşüşün nedeni yenilik etkisi ile ilişkili olduğu yorumu yapılmıştır. Öğrencileri yeni bir yöntem karşısında ilk etapta yüksek değerlendirme puanı verirken kullanım süreleri arttıkça yenilik etkisi azalmakta ve değerlendirme puanlarında bir düşüş olmaktadır. Ara ölçümler yapan birçok araştırmada (Chauhan, 2017; Cheung ve Slavin, 2013; Dinçer, 2017) değişkenler açısından benzer bulgular elde edilmesi de bu yorumu destekler niteliktedir. Tüm puanlarda bir düşüşün olmasına karşın kullanım süresi arttıkça geleneksel yöntemleri ve Edmodo'yu değerlendirmede ciddi bir değerlendirme puanı değişikliği görülmemesine rağmen Moodle'ın değerlendirilme puanında düşüşün olduğu dikkati çekmektedir.

Moodle kullanan öğrencilerin puanları incelendiğinde ilk ölçümde yüksek olan değerlendirme puanlarının ikinci ölçümde ciddi bir düşüş yaşadığı anlaşılmıştır. Moodle vb. öğretim yönetim sistemlerini inceleyen çalışmalar incelendiğinde çalışmaların genelinde oldukça olumlu bir sonuç alınmasına karşın bu araştırmada ortalamanın düşmesi önceki çalışmaların genellikle bir ölçümle sonuçlara ulaşması ve önceki çalışmaların uygulama sürelerinin kısa süreli olması ile ilgili olduğu yorumu yapılmıştır. Diğer bir deyişle katılımcılar uygulamaya başladıklarında yenilik etkisi ile ortama ya da materyale ilgi göstermesi nedeniyle ölçme araçlarına yüksek puanlarla değerlendirme yapmakta zamanla bu puanlarda ciddi düşüş olmaktadır. Bu yorumu destekler nitelikte birçok ölçüm yapan çalışmalar ilgili literatürde bulunmaktadır (Chauhan, 2017; Cheung ve Slavin, 2013; Dinçer, 2017; Dinçer ve Doğanay, 2015; 2017; Keller, 2010). Bu yorum sonucunda yenilik etkisi ile elde edilen başarının sürdürülebilmesi için özellikle dikkati sürdürme eklentileri ile katılımcıların materyale olan ilgilerinin artırılması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca araştırmaların uzun süreli olmasının ve belirli aralıklarla ölçümlerin yenilenmesinin doğru sonuçlara erişmeyi sağlayacağı düşünülmektedir.

Öğrencilerden toplanan verilerin analizleri sonucunda elde edilen bulgular katılımcıların sosyal medya hesaplarına yoğun bir ilgisinin olduğu anlaşılmış, sosyal medyanın öğretim faaliyetlerinde başarılı şekilde kullanılabilceği sonucuna erişilmiştir. Bu sonuca erişilmiş olsa da özellikle öğretmen ve veli bulguları ile önceki araştırmaların sonuçları gizlilik ve yönetim konusunda ciddi kaygıların olduğunu göstermiştir. Bu durum ön ergen bireylerin sosyal medyayı kullanımlarında sınırlılıkların getirilmesi gerektiğini göstermektedir. Edmodo tasarımındaki öğrenme yönetim sistemleri ile bu kaygıların ortadan kaldırılabileceği görülmektedir. Ayrıca Facebook tasarımı ile öğrencilerde sosyal medya hesabını kullanma algılarının oluşması ve daha sade öğretim yönetim sistemlerinden daha fazla ilgi göstermeleri her paydaş açısından daha uygun sonucunu elde etmeyi sağlamıştır.

Araştırma bulgularından özellikle velilerin sosyal medya hesaplarına ve e-öğrenme sistemlerine karşı olumsuz bir tutum içinde oldukları anlaşılmıştır. Bu tutumun oluşmasındaki en önemli faktörün gizlilik ve öğrenciyi takip edememe olduğu anlaşılmıştır. Dinçer (2014) tarafından yapılan çalışmada ön ergen bireyler çeşitli uygulamalarla takip edilmiş ve öğrencilerin uygulamalarda ders dışı aktivitelere yönelme eğilimleri belirlenmiştir. Bu çalışmanın bulguları da velilerin kaygılarını destekler niteliktedir. Erden ve Akman (1996) ve Ünal (1992) bilgisayarı mantıklı kullanabilmek için mantıksal dönemin (11 yaş ve üzeri) önemini vurgulaması da diğer bir destek noktasıdır. Bilgi teknolojilerinin olumsuz etkileri olarak belirtilen gizlilik ve öğrenci takibinin Edmodo sistemleri ile aşılabileceği düşünülmektedir. Özellikle gizlilik kaygılarının azaltılabildiği önceki araştırmalarda da vurgulanmıştır (Thongmak, 2013; Trust, 2017). Velilerin Edmodo tasarımındaki öğrenciyi takip edebilme ve öğretmen ile iletişim kurabilme imkanı ile teknolojiye karşı olumsuz tutumlarının azalabileceği tüm paydaşların etkileşim içerisinde olabileceği sonucuna erişilmiştir.

E-öğrenme platformların öğretmenler açısından değerlendirmeleri incelendiğinde araştırma soruları ve amacıyla doğrudan bir ilişkisi olmasa da ilk dikkati çeken noktanın öğretmenlerin bilgi ve teknoloji okuryazarlıklarının yeterli olmadığı anlaşılmıştır. İkinci ve üçüncü gruptaki öğretmenlerin platformları kullanmada zorluk çektikleri ve özellikle içerik hazırlama konusunda yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda öğretmen eğitiminde bilgi ve teknoloji okuryazarlığı ve öğretim teknolojileri eğitiminin önemi ile ilişkilendirilmiştir. Dinçer (2018) tarafından yapılan araştırmada öğretmen adaylarının aslında bilgi ve teknoloji okuryazarlıklarının ciddi oranda düşük olduğu belirtilmesi de bu ilişkiyi desteklemektedir. Ayrıca öğretmenlerin içerik hazırlama, sistemi kontrol etme ve öğrenciler ile bu sistem üzerinden iletişime geçmelerinin kendilerine ek iş yükü

şeklinde bir algının oluştuğu anlaşılmıştır. Bu algının Edmodo vb. ortamlarının başarılı şekilde kullanılmasının önündeki en büyük engel olabileceği yorumu yapılmıştır.

Özetle araştırmada öğrencilerin sosyal medyayı öğretimde kullanma eğiliminde oldukları; ancak, bu eğilimin kolaylıkla öğretim dışı faaliyetlerine kayabileceği sonucuna erişilmiştir. Öğretmenlerin ek iş yükü, bilgi ve teknoloji okuryazarlıklarının yeterli olmamasından dolayı bu ortamları kullanmama eğilimlerinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir paydaş olan velilerin başta sosyal medya hesapları olmak üzere e-öğrenme platformlarının öğretim faaliyetlerinde kullanılmasında gizlilik baş nedeni olarak, olumsuz bir tutum içinde oldukları anlaşılmıştır. Üç paydaş açısından da bu olumsuzluk ve sınırlılıkların Edmodo vb. ortamlar ile aşılabileceği sonucuna erişilmiştir. Son olarak araştırmalarda ölçümlerin belirli aralıklarla birden fazla yapılması gerektiği, doğru sonuçlara erişebilmek adına uygulama sürelerinin mümkün olduğunca uzun tutulması gerektiği sonucuna erişilmiştir.

4.1. Sınırlılıklar

Bu araştırma ortaokul öğrencileri, matematik dersi, Edmodo ve Moodle öğrenme ortamları ile sınırlıdır. Araştırmanın daha derinlemesine yapılabilmesi için katılımcı sayılarının artırılması, farklı öğrenme ortamlarının ve derslerin de kullanılması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alemdağ, E. (2013). *Edmodo: Eğitsel bir çevrimiçi sosyal öğrenme ortamı*. İnetTr'13, XVIII. Türkiye'de İnternet Konferansı 18.cilt (ss. 71-77). İstanbul Üniversitesi. 04/04/2019 tarihinde <http://inet-tr.org.tr/inetconf18/bildiri/28.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Al-Rahmi, W. M., Alias, N., Othman, M. S., Marin, V. I., ve Tur, G. (2018). A model of factors affecting learning performance through the use of social media in Malaysian higher education. *Computers and Education*, 121, 59–72. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.02.010>
- Balakrishnan, V. ve Fanda, H. A. (2013). Social networks and e-learning: perceptions of students and academicians in tertiary institutions in Malaysia. M. Hamada (Ed.), *E-learning: New technology, applications and future trends*, chapter içinde (ss. 195-207). Nova Publishers.
- Balakrishnan, V., Liew, T. K. ve Pourgholaminejad, S. (2015). Fun learning with Edooware – A social media enabled tool. *Computers & Education*, 80, 39–47. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.08.008>
- Chauhan, S. (2017). A meta-analysis of the impact of technology on learning effectiveness of elementary students. *Computers & Education*, 105, 14-30.
- Cheung, A.C. & Slavin R.E. (2013). The effectiveness of educational technology applications for enhancing mathematics achievement in K-12 classrooms: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 9, 88-113
- Chugh, R. ve Ruhi, U. (2018). Social media in higher education: A literature review of Facebook. *Education and Information Technologies*, 23(2), 605–616. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9621-2>
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. ve Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology. *Management Science*, 35(8), 982–1003. <http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.35.8.982>.
- Dere, E., Avcı, Yucel, U., ve Yalçınalp, S. (2016). İlköğretim öğrencilerinin eğitsel bir çevrimiçi sosyal öğrenme ortamı olan Edmodo'ya ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 15(3), 804–819. <https://doi.org/10.17051/io.2016.49794>
- Dinçer, S. (2014). İlköğretim öğrencilerinin eğitsel yazılım kullanırken sergiledikleri davranışlar: Bir durum çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(3), 1323–1336.
- Dinçer, S. (2017). Ortaokul öğrencilerinin bilgisayar okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve ölçme-değerlendirme araçlarının yapısı. *İlköğretim Online*, 16(3), 1329–1349. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.330261>
- Dinçer, S. (2018). Are preservice teachers really literate enough to integrate technology in their classroom practice? Determining the technology literacy

- level of preservice teachers. *Education and Information Technologies*, 23(6), 2699–2718. <https://doi.org/10.1007/s10639-018-9737-z>
- Dinçer, S. (2018). Are preservice teachers really literate enough to integrate technology in their classroom practice? Determining the technology literacy level of preservice teachers. *Education and Information Technologies*, 23(6), 2699–2718. <https://doi.org/10.1007/s10639-018-9737-z>.
- Dinçer, S. ve Doğanay, A. (2015). The impact of pedagogical agent on learners' motivation and academic success. *Practice and Theory in Systems of Education*, 10(4), 329–348. <https://doi.org/10.1515/ptse-2015-0032>
- Dinçer, S. ve Doğanay, A. (2016). Öğretim Materyali'ne İlişkin Motivasyon Ölçeği (ÖMMÖ) Türkçe uyarılama çalışması. *İlköğretim Online*, 15(4), 1131–1148. <https://doi.org/10.17051/io.2016.19056>
- Dinçer, S. ve Doğanay, A. (2017). The effects of multiple-pedagogical agents on learners' academic success, motivation, and cognitive load. *Computers & Education*, 111, 74–100. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.04.005>
- Edmodo (2019). *Edmodo homepage*. 18/04/2019 tarihinde <https://new.edmodo.com/?go2url=/home> adresinden erişilmiştir.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., ve Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends:” social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>
- Erden, M. ve Akman, Y. (1996). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gao, F., Luo, T. ve Zhang, K. (2012). Tweeting for learning: a critical analysis of research on microblogging in education published in 2008-2011. *British Journal of Educational Technology*, 43(5), 783-801.
- Greenhow, C. ve Askari, E. (2017). Learning and teaching with social network sites: a decade of research in K-12 related education. *Education and Information Technologies*, 22(2), 623-645. <http://dx.doi.org/10.1007/s10639-015-9446-9>.
- Greenhow, C. ve Robelia, B. (2009). Old communication, new literacies: Social network sites as social learning resources. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, 1130–1161. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2009.01484.x>.
- Hew, K. F. (2011). Students' and teachers' use of Facebook. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 662–676. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.11.020>
- Hew, K. F. ve Brush, T. (2007). Integrating technology into K-12 teaching and learning: current knowledge gaps and recommendations for future research.

- Educational Technology Research and Development*, 55(3), 223–252.
<https://doi.org/10.1007/s11423-006-9022-5>
- Hicks, K. (2019.). *Understanding the top learning management systems edudemic*. 18/04/2019 tarihinde <http://www.edudemic.com/the-20-best-learning-management-systems/> adresinden erişilmiştir.
- Jones, N., Blackey, H., Fitzgibbon, K. ve Chew, E. (2010). Get out of MySpace! *Computers & Education*, 54(3), 776-782.
- Keller, J. M. (2010). *Motivational design for learning and performance: The ARCS model approach*. New York, NY: Springer.
- Madge, C., Meek, J., Wellens, J. ve Hooley, T. (2009). Facebook, social integration and informal learning at university: ‘It is more for socialising and talking to friends about work than for actually doing work’. *Learning, Media & Technology*, 34(2), 141–155.
- Manca, S. ve Ranieri, M. (2013). Is it a tool suitable for learning? A critical review of the literature on Facebook as a technology-enhanced learning environment. *Journal of Computer-Assisted Learning*, 29(6), 487-504.
- Manca, S. ve Ranieri, M. (2017). Implications of social network sites for teaching and learning. Where we are and where we want to go. *Education and Information Technologies*, 22(2), 605-622. <http://dx.doi.org/10.1007/s10639-015-9429-x>.
- Mao, J. (2014). Social media for learning: A mixed methods study on high school students’ technology affordances and perspectives. *Computers in Human Behavior*, 33, 213–223. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.01.002>
- Moran, M., Seaman, J. ve Tinti-Kane, H. (2012). *Blogs, wikis, podcasts and Facebook: how today's higher education faculty use social media*. Pearson Learning Solutions and Babson Survey Research Group.
- Muilenburg, L. Y. ve Berge, Z. L. (2005). Student barriers to online learning: A factor analytic study. *Distance Education*, 26(1), 29–48. <https://doi.org/10.1080/01587910500081269>
- O’Keeffe, G. S. ve Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804.
- Prestridge, S. (2019). Categorising teachers’ use of social media for their professional learning: A self-generating professional learning paradigm. *Computers & Education*, 129, 143–158. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.11.003>
- Rambe, P. (2013). Converged social media: Identity management and engagement on Facebook mobile and blogs. *Australasian Journal of Educational Technology*, 29(3), 315-336.

- Rau, P. L. P., Gao, Q. ve Ding, Y. (2008). Relationship between the level of intimacy and lurking in online social network services. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 2757–2770. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.04.001>
- Roblyer, M. D., McDaniel, M., Webb, M., Herman, J. ve Witty, J. V. (2010). Findings on Facebook in higher education: A comparison of college faculty and student uses and perceptions of social networking sites. *Internet and Higher Education*, 13, 134–140. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2010.03.002>
- Rodríguez-Hoyos, C., Haya Salmon, I., & Fernandez-Díaz, E. (2015). Research on SNS and education: the state of the art and its challenges. *Australasian Journal of Educational Technology*, 31(1), 100-111.
- Shapiro, H. B., Lee, C. H., Wyman Roth, N. E., Li, K., Çetinkaya-Rundel, M. ve Canelas, D. A. (2017). Understanding the massive open online course (MOOC) student experience: An examination of attitudes, motivations, and barriers. *Computers & Education*, 110, 35–50. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.03.003>.
- Tess, P. A. (2013). The role of social media in higher education classes (real and virtual)-A literature review. *Computers in Human Behavior*, 29(5), A60-A68.
- Thongmak, M. (2013). Social network system in classroom: Antecedents of edmodo adoption. *Journal of E-Learning and Higher Education*, 2013, 1–15. <https://doi.org/10.5171/2013.657749>
- Trust, T. (2017). Motivation, empowerment, and innovation: Teachers’ beliefs about how participating in the Edmodo math subject community shapes teaching and learning. *Journal of Research on Technology in Education*, 49(1–2), 16–30. <https://doi.org/10.1080/15391523.2017.1291317>
- Ünal, Ç. (1992). *Bilgisayar destekli eğitim yaklaşımlarının ilköğretimde uygulanabilirliği ve ilköğretim için geliştirilmiş bir ders yazılımının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**UZAKTAN EĞİTİM ORTAMLARINDA İLETİŞİMCİ
BİÇİMLERİNİN SOSYAL BURADALIĞA ETKİSİ¹**

**THE EFFECT OF COMMUNICATION STYLES TO SOCIAL
PRESENCE IN DISTANCE LEARNING**

Yıldıray ERCAN*, Tuncer BÜLBÜL**

*Geliş Tarihi: 07.10.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 13.12.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmada uzaktan eğitim öğrencilerinin sahip oldukları iletişimci biçimlerinin sosyal buradalık algısı ile ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim öğretim yılında Trakya Üniversitesi'nde öğrenim gören 166 uzaktan eğitim öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma verileri, “Sosyal Buradalık (bulunuşluk) Ölçeği” ve “İletişimci Biçimleri Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Ölçeklerden alınan verilerin normallik varsayımları kontrol edildikten sonra parametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre katılımcıların sosyal buradalık ölçeği puan ortalaması yüksektir. Cinsiyet, yaş ve çalışma durumu değişkenlerinin sosyal buradalık üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında tartışmacı iletişimci biçiminde erkekler lehine sözsüz iletişim kuran iletişimci biçiminde kadınlar lehine anlamlı fark bulunmuştur. Yaş ve çalışma durumunun iletişimci biçimleri üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. İletişimci biçimleri ile sosyal buradalık arasındaki ilişki için yapılan korelasyon analizine bakıldığında tartışmacı faktörü dışındaki tüm faktörlerin sosyal buradalık üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkisi vardır. Regresyon analizi sonuçlarına göre “arkadaş canlısı”, “etki bırakan” ve “ilgili iletişimci” biçimlerine sahip kişilerin sosyal buradalık algısı yüksek, “tartışmacı” iletişimci biçimine sahip kişilerin sosyal buradalık algısı düşüktür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Buradalık, İletişimci Biçimleri, Yükseköğretim, Uzaktan Eğitim, Uzaktan Eğitimin Planlanması

ABSTRACT: In this research, it is aimed to reveal the relationship between the communication forms of distance education students and their perception of social environment. The study's research group consists of 166 distance learning students,

¹ Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında ilk yazarın Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalında 2019 yılında tamamladığı “Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin İletişimci Biçimleri İle Sosyal Buradalık Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Bilim Uzmanı, yildirayercan@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6754-4019.

** Prof.Dr.,Trakya Üniversitesi, tuncerbulbul@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6334-8264

studying at Trakya University, in the 2016-2017 academic year. The research data was collected using the Social Presence Scale and the Communication Style Scale. After were checked assumptions of normality data from the scales, Parametric tests had been used. According to the research findings, participant's point average on the social presence scale is high. Variables of gender, age, and working status have no significant impact on Social Presence. When looking from the perspective of gender variables, significant differences were found in favor of men in the form of argumentative communicators, and significant differences were found in favor of women in the form of nonverbal communicators. Age and working status have no significant impact on communication styles. when is examined the relationship between communicators styles and social presences, it might be said that all the factors except for argumentative factor, have a meaningful relationship on social presence. According to the results of regression analysis, people who are “friendly”, “having impact” and “relevant communicator” form have a high perception of social presence however people with “argumentative” form of communicator have a low perception of social presence.

Key Words: Social Presence, Communicator Forms, Higher Education, Distance Education, Planning of Distance Education.

1. GİRİŞ

Uzaktan eğitim kısaca içinde bulunulan çağın iletişim teknolojilerinin öğretene ve öğrenen arasında iletişim kanalı görevi görerek sürece dâhil olması ve farklı ortamlardaki bireylerin etkileşimiyle gerçekleştirilen öğrenme öğretme etkinlikleridir. 1728 yılında posta yoluyla eğitim öğretim yapılmasıyla başlayan uzaktan eğitim süreci gelişen teknolojilerin katılmasıyla çeşitlenmiştir. Günümüze kadar geçen sürede mektup, radyo, televizyon, CD-Rom, interaktif video gibi ortamlar kullanılmıştır. İnternetin eğitim aracı olarak kullanılmasıyla uzaktan eğitimde yeni bir dönem başlamıştır (İşman, 2011). İnternetle birlikte var olan çevrimiçi öğrenme ortamları uzaktan eğitimde hızlı bir yükselme sağlamıştır. Türkiye’de üniversiteler ve pek çok eğitim kurumu, eğitimlerini internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Kurumlar için hizmet içi eğitimler, kişisel gelişim kursları ve akademik amaçlı eğitimler internet altyapısı kullanılarak sunulan uzaktan eğitim sistemleri ile verilebilmektedir. Türkiye’de 2018 yılında devlet ve özel 31 meslek yüksekokulunda 106 bölüm, 4 fakültede 14 bölüm (2018 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu, 2018) uzaktan eğitim programı bulunmaktadır.

İletişim ortamlarının internet ile çeşitlenmesi insanların iletişim türlerinde de değişimlere neden olmuştur. Sanal ortamın günlük işlerin yerini almasıyla kişilerin iletişim ihtiyaçları eşzamanlı ve eşzamansız gerçekleşen e-posta veya çevrimiçi sohbet gibi internet hizmetleri ile giderilmektedir. İletişim ortamlarının zenginleşmesi ile geleneksel iletişimin zaman ve mekân sınırı ortadan kalkmış,

görüntülü ve görüntüsüz çoklu ortam öğelerinin kullanıldığı iletişim mümkün olmuştur (Dursun, 2011).

İnsanoğlu icat ettiği ve kullanmaya başladığı her yeniliği bir süre sonra kendine eklenen bir eklenti durumuna dönüştürmüştür. Günümüzde bu durum siber ortamlarda da görülmektedir. Farklı özellikteki katılımcıların dahil olması ile sürekli gelişen ve güncellenen siber ortamlar, gelişmiş bir teknoloji ürünü olmasının yanında kendine özgü kuralları, dilleri, alışkanlıkları olan bilişsel ve sosyal bir uzam olarak karşımızdadır. Sanal ortamlarda oluşturulan kimliğin gerçek dünyadan farklı olduğu görülmektedir. Sanal kültür ile gerçek kültür arasındaki kopukluk bazen birbirini anlayamayacak kadar ileri gidebilmektedir. Sanal kültür gerçek yaşama ait alışkanlıkları da etkilemekte ve yüz yüze iletişim kurma biçimlerimizi ortadan kaldırmakta ya da değiştirmektedir (Özdemir, 2012).

Sosyal ağ sitelerinin ortaya çıkmasıyla internet iletişimin temel araçlarından biri olmuştur. Sosyal ağlarda milyonlarca kullanıcı her türlü bilgiyi özgürce paylaşmaktadır. Bu ortamlardaki ilişki bağları akrabalık, iletişim, arkadaşlık ve otorite şeklinde sayılabilir. Sosyal ağlarda amaç sanal bir topluluk oluşturup beraber hareket etme, fikirleri paylaşma, yeni çözümler üretmek benzer çalışmalar yapmaktır. Sosyal ağlar eğitim amaçlı da kullanılabilir gibi profesyonelce kullanılması insanları etkileşim, ilişki ve paylaşılan bilgi aracılığıyla birbirine bağlayacaktır. Toplumun değişen iletişimci yapısı ile bireyler hızlı yaşanan kopuk ilişkiler içerisinde sosyal paylaşım ağları yardımıyla sosyal ilişki kurma ve var olan ilişkileri devam ettirme şansı yakalarlar. Sosyal paylaşım ağları toplumun gittiği yönde sosyal olarak bireyleri tamamlamasıyla karşımızdadır (Özmen, Aküzüm, Sünkür ve Baysal, 2011).

İnternetin bir iletişim aracı olmaktan öteye geçip sanal dünyalara dönüşmesi insan davranışlarını değiştirmiştir. Başkalarını etkilemek ve kendini ifade etmek için sosyal medyada paylaşım yapan insanlar izlendiklerinin bilinciyle kendilerini izleyenlerin beğeneceği paylaşımlar yaparlar. Bu durum gerçek kişilikten uzaklaşarak simüle edilmiş dünyada sanal karakterlere dönüşmelerine ve gerçekle sanalın birbirine karışmasına kadar ileri gidebilmektedir.

İletişimin internet ve çoklu ortam öğeleriyle gerçekleştirilmesi bazı yeni kavramların doğmasına neden olmuştur. Bu kavramlardan biri de iletişim ortamlarında kişinin kendini gerçek ortamda hissetmesi olarak tanımlanan sosyal buradalıktır.

1.1. Sosyal Buradalık

Alanyazın incelendiğinde sosyal buradalık; bireylerarası iletişimde bir kişinin gerçek bir insan olarak algılanış derecesidir (Short, Williams, ve Christie, 1976), bireyin gerçek bir insan olarak algılanma derecesi (Gunawardena ve Zittle, 1997), iletişim sürecine girişte hissedilen duygu (Whiteman, 2002), başka insanlarla sosyal bir ortamda var olma duygusu (McLellan, 1999), bireyin sosyal anlamda kendini ortamda hissetmesi (Leh, 2001), e-öğrenme ortamlarında diğer kişilerle birlikte olma algısı (Biocca, Harms, ve Burgoon, 2003) biçiminde tanımlanmaktadır.

Sosyal buradalık, insanların medya aracılığı ile gerçekleştirdiği iletişimde kendilerini gerçek ortamda hissetmesi, toplulukla olan ilişkilerin algılanan derinliği şeklinde tanımlanabilir. Bu duygu özellikle e-öğrenme ortamlarında insanların sınıf iklimini hissederek gerçek sınıf ortamındaki etkileşimin sağlanmasıyla kazanılabilir. İnsanların temel ihtiyaçlarından biri olan iletişim, bireyler arasında anlam birlikteliği sağlayarak sosyal ortamlar oluşturur. Kısaca insanın olduğu her yerde iletişim vardır. Eğitim öğretimin her aşamasında gerçekleştirilen etkinlikler temelde birer iletişim etkinliğidir (Ergin ve Birol, 2000).

İletişim araçlarındaki yenilikler toplumsal yapıda büyük değişimlere neden olmuş yeni tür insan ilişkileri ortaya çıkmıştır. Bu ilişkileri tanımlamak için ortaya çıkarılan sanal topluluk kavramı aynı anda ve her yerde bulunan bilgisayar ağları ile fiziki mekândan bağımsız çok sayıda insanın siber uzayda bir araya gelmesidir (Gürhani, 2017). Sanal topluluklar insanlara yeni aidiyet ortamları yaratarak yalnızlıklarını paylaşabilecekleri, yeni dostluklar kurabilecekleri veya her türlü konuda yardım alabilecekleri yerler sunacağı öngörülmektedir. Günümüzde sosyal medyanın giderek yaygınlaşması sanal toplulukların da ötesinde, yüz yüze temasın ve bedeninin işin içinde olduğu bilinen gündelik yaşamdan ayrılarak internet kullanıcılarının yaşam biçimlerini belirleyen bir sanal kültür oluşturduğu söylenebilir. Bu sanal yaşam gerçek ve kültüre alternatif hale gelmiştir (Özdemir, 2012).

1.2. İletişimci Biçimleri

Kişiler arası iletişim sürecinde kaynaktan gönderilen mesajın alıcı tarafından nasıl anlaşıldığını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar sonucunda İletişimci Biçimleri tanımlanmıştır. Norton (1978, 1983; Dursun,2011) iletişimci biçimlerini, bir kişinin sözel ve sözsüz olarak göndermiş olduğu mesajlarının alıcı tarafından nasıl alındığı, çevrildiği, nasıl filtre edildiği ya da nasıl anlaşıldığını belirlemenin yolu olarak tanımlamaktadır.

İletişimci biçimlerinin kavramsallaştırma ve alanyazına kazandıran Norton (1978 ve 1983) çalışmaları sonucunda alt boyutlarıyla birlikte iletişimci biçimlerini

ortaya koymuştur. On bir farklı boyutu olan iletişimci biçimlerini Dursun (2011) şu şekilde aktarmaktadır.

Arkadaş canlısı: Duygusal davranışlar sergileyen, iletişim kurması kolay bireylerdir. İnsanlara samimi bir şekilde ilgi göstererek onların söylemlerini doğrular. Bu kişiler art niyetli olmaktan derin bir samimiyet gösterme aralığında değerlendirilir.

Etki bırakan: İletişimsel davranışları nedeniyle kolay hatırlanan bireylerdir. Bu duruma hangi davranışların neden olduğu tam olarak saptanamasa da karşıdaki bireyin konu hakkında ne kadar tatmin edildiğinin göstergesidir.

Rahat: İletişim sırasında endişeden uzak, sakin ve kendine güvenen kişilik özelliklerindedirler. İletişime girdiklerinde daha az heyecanlanırlar. Sakin, soğukkanlı, güvenli bir tavır sergiler.

Tartışmacı: Tartışmacı iletişimci biçimine sahip kişilerde mücadele ve tartışma özellikleri görülmektedir. İletişimde sürekli kanıt isteme ve negatif düşünme eğilimindedir.

İlgili: Karşı tarafı dinleyen ve empati kurabilen bireylerdir. Baskın ve dramatize eden iletişimci biçimleri ile benzerlik göstermez. İyi bir dinleyici olduğu veya karşı tarafa dinler görüldüğü hissi verdiği için iletişim çatışmalarına ve iletişim kesintilerine engel olurlar.

Kesin: Kavramları net olarak ortaya koyarlar. İddiaların belgelenmesi onlar için önemlidir. Bu özellikteki kişilerin baskın ve tartışmacı olma eğiliminde olmaları beklenir. Bu iletişimci özelliklerine sahip birey tartışmalarda tam ve kesin olmaya çalışmakta kanıt ve belgeyi önemsemektedir.

Sözsüz iletişim kuran: Beden dilini anlatmak istediklerini abartmak, küçük göstermek ya da anlamı güçlendirmek için kullanan kişilerdir. Göz teması, jest ve mimikler iyi kullandığı iletişim araçlarıdır.

Dramatize eden: Bu özellikteki kişiler ilgiyi mesaja çekmeyi başaran kişilerdir. Hemen göze çarparlar. İletişim sırasında abartma, mecaz, hikâyeler kullanan, ses tonunu ayarlayabilen, hayal gücü yüksek kişilerdir. Özellikle öğrenme ortamlarında daha etkilidirler.

Açık: Duygularını açıkça ifade eden, içine kapanık olmayan karakterdedir. Kişi bir şey söylemese bile duygu durumu diğer insanlar tarafından fark edilir. Konuşkan, açık sözlü, dışa dönük ve samimi bir iletişim içerisindedirler. İletişim kurduğu insanlar tarafından çekici ve güvenilir bulunurlar.

Baskın: İletişim sırasında otoriterdirler. Kendine güvenen, ses tonu yüksek, mücadelecı ve girişken kişilerdir. Karşı tarafı rahatsız edici bazı davranışlar gösterebilirler. Konuşma zamanını, şeklini ve içeriğini belirleme ve kontrolü ellerinde tutma eğilimindedirler.

İletişimci imajı: Bu iletişimci biçimi kişinin kendisini iletişimde nasıl tanımladığını göstermektedir. İyi bir iletişimci imajına sahip olduğunu düşünen kişiler daha kolay etkileşime girerken, kötü iletişimci imajına sahip olduğunu düşünen kişiler çekingen tavırlar sergilemektedir.

İletişim sürecinde kaynak ve alıcının kişilik özellikleri iletişimin kalitesini artırabileceği gibi fiziksel ortam ve kişilerin geçmiş yaşantılarından kaynaklanan olumsuzluklar iletişimi sekteye uğratabilecek önemli belirleyicilerdir. (Dökmen, 2006). İletişim ortamlarının iletişim kalitesine olan etkisini olumlu yönde artırabilmek için kişinin özelliklerine uygun ortamların hazırlanması faydalı olacaktır.

Kişinin sahip olduğu özellikler, aldığı eğitim, içinde bulunulan çevre gibi faktörler ile geliştirdiği iletişimci biçimlerinin sosyal buradalık algısını etkilediği düşünülmektedir. Sosyal buradalık algısı eğitim öğretim ortamlarında akademik başarıyı etkilemektedir. Bu çalışmada iletişimci biçimlerinin sosyal buradalığa etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Trakya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programlarına kayıtlı öğrencilerin iletişimci biçimleri ile sosyal buradalık algıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan bu araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Tarama modelleri geçmişte var olmuş ya da halen var olan durumu mevcut şekliyle göstermeye yarayan modellerdir. İlişkisel tarama modelinde değişkenlerin birlikte değişip değişmedikleri ve değişim varsa bunun nasıl olduğu araştırılır (Karasar, 2005). Bu modelde araştırmacı istenen verilerin toplanması dışında herhangi bir yönlendirme veya müdahalede bulunmaz. Doğal olarak ortaya çıkan ilişkileri bulmak ve tanımlamak için kullanır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2016-2017 eğitim öğretim yılında Trakya Üniversitesi'nde tamamı uzaktan eğitim ile öğrenim gören Tunca Meslek Yüksekokulu öğrencileri ile Trakya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yüksek Lisans öğrencilerinden oluşan 166 kişidir. Trakya Üniversitesi'nde tamamı uzaktan eğitim ile öğrenim gören lisans programı olmadığı için lisans öğrencileri bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Tablo 1'de katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		n	%
Yaş Dağılımı	19-24 Yaş	37	22.3
	25-29 Yaş	65	39.2
	30-34 Yaş	31	18.7
	35-39 Yaş	26	15.7
	40 Yaş ve üzeri	7	4.2
Cinsiyet	Kadın	38	22.9
	Erkek	128	77.1
İş Durumu	Tam Zamanlı Çalışıyor	140	84.3
	Yarı Zamanlı Çalışıyor	5	3.0
	Çalışmıyor	21	12.7
Devam Edilen Uzaktan Eğitim Programı	Meslek Yüksek Okulu	94	56.6
	Yüksek Lisans	72	43.4
Toplam		166	100.0

Tablo 1’de incelendiğinde yaş dağılımlarına göre %22.3’ü (37) 19-24 yaş aralığında, %39.2’sinin (65) 25-29 yaş aralığında, %18.7’sinin (31) 30-34 yaş aralığında, %15.7’sinin (26) 35-39 yaş aralığında, %4.2’sinin (7) 40 yaş ve üzeri olduğu; cinsiyet dağılımlarına göre %22.9’unu (38) kadınların, %77.1’ini (128) erkeklerin oluşturduğu; %84.3’ünün (140) tam zamanlı bir işte çalıştığı, %3’ünün (5) yarı zamanlı bir işte çalıştığı, %12.7’sinin (21) çalışmadığı görülmektedir. Katılımcıların devam ettiği programa bakıldığında %56.6’sı (94) meslek yüksekokulu öğrencisi iken % 43.4’ü (72) yüksek lisans öğrencisidir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada katılımcı bilgi formu, sosyal buradalık (bulunuşluk) ölçeği ve iletişimci biçimleri ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır.

2.3.1. Katılımcı Bilgi Formu

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen cinsiyet, medeni durum, yaş, iş durumu, aylık ortalama gelir ve devam edilen öğretim programının sorulduğu Katılımcı Bilgi Formu kullanılmıştır.

2.3.2. Sosyal Buradalık Ölçeği

Uzaktan eğitim öğrencilerinin sosyal buradalık algılarını ölçmek için Hughes ve arkadaşları (2007) tarafından hazırlanan sosyal buradalık (bulunuşluk) göstergeleri temel alınarak Kılıç Çakmak, Çebi ve Kan (2014) tarafından geliştirilen etkileşim, aidiyet ve duyuşsal ifadeler olmak üzere üç alt boyuttan ve 5’li Likert tipinde hazırlanmış toplam 17 maddeden oluşan Sosyal Buradalık

(Bulunışluk) Ölçeği kullanılmıştır. 461 katılımcı ile geçerlik güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin iç tutarlık katsayısı .83 olarak bulunmuştur. Sosyal buradalık; etkileşim (7 madde, $\alpha=.76$), aidiyet (5 madde, $\alpha=.81$), duyuşsal ifadeler (5 madde, $\alpha=.75$) şeklinde 3 alt boyut ile ölçülmektedir.

Hesaplanan güvenilirlik değerlerine göre ölçeğin toplan Cronbach-Alfa değeri .80'dir. Alfa değeri .80 ile 1.00 arasında ise yüksek derecede güvenilir, .60 ile .80 arası oldukça güvenilir, .40 ile .60 arası düşük derecede güvenilir kabul edilmektedir (Özdamar, 2010). Ölçeğin toplam alfa puanı yüksek derecede güvenilir kabul edilebilir. Etkileşim faktöründe alfa değeri .73 ile oldukça güvenilir düzeydedir. Aidiyet faktörü için alfa puanı .83 ile yüksek derecede güvenilir bulunmuştur. Duyuşsal ifadeler faktörü için alfa değeri .55 olarak hesaplanmıştır. Bu değer düşük derecede güvenilir olsa da madde sayısı 10'dan az olan faktörlerde bu gibi durumlarla karşılaşmak olasıdır. Faktörün güvenilirliğini kontrol etmek için maddeler arasındaki bağıntıların .20 ile .40 arasında olması iç tutarlılığın sağlandığını göstermektedir (Akbulut, 2010). Bu faktör için maddeler arasındaki bağıntı değerleri kontrol edilerek uygun olduğu görülmüştür.

2.3.3. İletişimci Biçimleri Ölçeği

Araştırmada katılımcıların sahip oldukları iletişimci biçimlerini belirlemek ve ölçmek için Norton (1978, 1983) tarafından geliştirilen ve Dursun (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan İletişimci Biçimleri ölçeği kullanılmıştır. Norton, yüz yüze iletişim kuran bireylerde; "arkadaş canlısı", "etki bırakan", "rahat", "tartışmacı", "ilgili", "kesin", "sözsüz iletişim kuran", "dramatize eden", "açık", "baskın" ve "iletişimci imajı" olmak üzere 11 temel özellik bulunduğunu belirtmiştir (Norton, 1983 Akt. Dursun, 2011).

Norton tarafından geliştirilen iletişimci biçimleri ölçeğinin uyarlama çalışması Dursun ve Aydın (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda ölçeğin istatistiksel bakımdan geçerli değerler taşıdığı ve Türk öğrencilerden veri toplamak amacıyla kullanılabilceği sonucuna ulaşılmıştır. 235 kişi ile yapılan geçerlik güvenilirlik çalışması sonucunda iç tutarlık katsayısı ölçekte yer alan dolgu maddeleri çıkartıldıktan sonra .904 olarak hesaplanmış ve mükemmel kabul edilen sınırlar içerisinde yer almıştır. Ölçek son haliyle, arkadaş canlısı (4 madde, $\alpha=.57$), etki bırakan (4 madde, $\alpha=.75$), rahat (4 madde, $\alpha=.33$), tartışmacı (4 madde, $\alpha=.60$), ilgili (3 madde, $\alpha=.48$), kesin (3 madde, $\alpha=.38$), sözsüz iletişim kuran (3 madde, $\alpha=.61$), dramatize eden (4 madde, $\alpha=.45$), açık (4 madde, $\alpha=.44$), baskın (4 madde, $\alpha=.63$) ve iletişimci imajı (4 madde, $\alpha=.78$) şeklinde 41 madde ve 6 dolgu maddesi ile toplam 47 madde 11 faktörden oluşmaktadır (Dursun ve Aydın, 2011).

Hesaplanan güvenilirlik değerlerine göre iletişimci biçimlerinin Cronbach-Alfa değerlerine bakıldığında ölçek toplamı için .91 ile yüksek derecede güvenilir bulunmuştur. Etki bırakan faktöründe yüksek düzeyde, Arkadaş Canlısı, Tartışmacı ve İletişimci İmajı faktörlerinde orta düzeyde güvenilir çıkmıştır. Ölçeğin diğer faktörlerinde bu değer düşük derecede güvenilir olsa da madde sayısı 10'dan az olan faktörlerde bu gibi durumlarla karşılaşmak olasıdır. Faktörün güvenilirliğini kontrol etmek için maddeler arasındaki bağıntıların .20 ile .40 arasında olması iç tutarlılığın sağlandığını göstermektedir (Akbulut, 2010). Bu faktör için maddeler arasındaki bağıntı değerleri kontrol edilerek uygun olduğu görülmüştür.

2.4. Verilerin Analizi

Uzaktan eğitim öğrencilerinin sosyal buradalık algılarını ortaya koymak amacıyla “Sosyal Buradalık (Bulunışluk) Ölçeği” ile toplanan veriler için Tablo 2’te verilen çarpıklık basıklık değerlerine ulaşılmış ve normal dağılım kabul edilerek parametrik testlerden yararlanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini sınamak için Cronbach-Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, yüzde ve frekans değerleri hesaplanmıştır. Sosyal buradalık ölçeğinden alınan sonuçların katılımcı bilgi formunda yer alan cinsiyet değişkenine göre farklılığını ölçmek için T-testi, yaş ve çalışma durumu değişkenlerine göre farklılığını ölçmek için tek yönlü varyans analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır.

Tablo 2. Sosyal Buradalık Ölçeği Çarpıklık Basıklık Değerleri

Değişken	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Buradalık Ölçek Toplamı	.029	-.135
Duyuşsal İfadeler Faktörü	.206	-.045
Etkileşim Faktörü	-.172	-.240
Aidiyet Faktörü	-.262	-.146

Uzaktan eğitim öğrencilerinin iletişimci biçimlerini ortaya koymak amacıyla “İletişimci Biçimleri Ölçeği” ile toplanan veriler için Tablo 3’te verilen çarpıklık basıklık değerlerine ulaşılmış ve normal dağılım kabul edilerek parametrik testlerden yararlanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini sınamak için Cronbach-Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Tanımlayıcı istatistiklerden ortalama, yüzde ve frekans değerleri hesaplanmıştır. İletişimci biçimleri ölçeğinden alınan sonuçların katılımcı bilgi formunda yer alan cinsiyet değişkenine göre farklılığını ölçmek için T-testi, yaş ve çalışma durumu değişkenlerine göre farklılığını ölçmek için tek yönlü varyans analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır.

Tablo 3. İletişimci Biçimleri Ölçeği Çarpıklık Basıklık Değerleri

Değişken	Çarpıklık	Basıklık
Arkadaş Canlısı	.23	-.16
Etki Bırakan	.09	-.37
Rahat	.07	-.42
Tartışmacı	-.19	-.40
İlgili	.13	-.04
Kesin	-.11	-.44
Sözsüz İletişim Kuran	-.10	.03
Dramatize Eden	.13	-.20
Açık	.40	.29
Baskın	.21	-.24
İletişimci İmajı	-.22	-.34

Araştırmada analizler 0.05 manidarlık düzeyinde sınanmıştır. Ölçeklerin birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koymak için Pearson Korelasyon katsayısı ve Çoklu Regresyon hesaplaması yapılmıştır. Korelasyon katsayısının mutlak değeri olarak 0.70-1.00 arasında olması yüksek, 0.70-0.30 arasında olması orta, 0.30-0.00 arasında olması ise düşük düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk vd. 2013).

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya katılan uzaktan eğitim öğrencilerinden veri toplama araçlarıyla elde edilen verilerin analizleri ile ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Uzaktan Eğitim Ortamlarında Sosyal Buradalık

Katılımcıların sosyal buradalık ölçeği ortalama puanlarına ilişkin istatistikler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Sosyal Buradalık Ölçeği Ortalama Puanları İstatistikleri

Değişken	Madde Sayısı (k)	Puan Aralığı	n	\bar{x}	\bar{x} / k	SS
Sosyal Buradalık Ölçek Toplamı	17	17-85	166	62.47	3.67	.51
Duyuşsal İfadeler Faktörü	5	5-25	166	16.21	3.24	.71
Etkileşim Faktörü	7	7-35	166	27.02	3.86	.63
Aidiyet Faktörü	5	5-25	166	19.24	3.85	.70

Tablo 4 incelendiğinde uzaktan eğitim öğrencilerinin sosyal buradalık algılarının olumlu yönde olduğu görülmektedir ($\bar{x}=3.67$). Ölçeğin alt faktörleri için ortalama puanları incelendiğinde duyuşsal ifadeler faktörü ($\bar{x}=3.24$), etkileşim faktörü ($\bar{x}=3.86$), aidiyet faktörü ($\bar{x}=3.85$) değerleri ortaya çıkmıştır. Ölçek geneli ve alt faktörler göz önüne alındığında elde edilen bu sonuçlar uzaktan

eğitim öğrencilerinin sosyal buradalık algılarının yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Uzaktan eğitim öğrencilerinin sosyal buradalık algılarının cinsiyete göre değişimlerini ölçmek için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarında sosyal buradalık algısının cinsiyete göre değişmediği görülmüştür ($t=1.27$ $sd=164$ $p=0.206$). Diğer bir ifadeyle katılımcıların sosyal buradalık algıları ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur.

Uzaktan eğitim öğrencilerinin yaşları ve sosyal buradalık puanlarına bakıldığında tüm yaş gruplarında yüksek bir puan ortalaması görülmektedir. Analiz sonuçları katılımcıların sosyal buradalık algıları ile yaşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir ($F=.426$ $p=.790$). Diğer bir ifadeyle katılımcıların sosyal buradalık algıları yaşa göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Sosyal buradalık algısının iş durumuna göre değişimini incelemek için Anova testinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları katılımcıların sosyal buradalık algıları ile çalışma durumları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir ($F=.326$ $p=.722$). Diğer bir ifadeyle katılımcıların sosyal buradalık algıları çalışıyor olma durumlarına göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

3.2. Uzaktan Eğitim Ortamlarında İletişimci Biçimleri

Katılımcıların iletişimci biçimleri ölçeği ortalama puanlarına ilişkin istatistikler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin İletişimci Biçimleri Ortalama Puanları İstatistikleri

Değişken	Madde Sayısı (k)	Puan Aralığı	n	\bar{X}	\bar{X} / k	SS
Arkadaş Canlısı	4	4-20	166	15.23	3.81	.57
Etki Bırakan	4	4-20	166	15.16	3.79	.62
Rahat	4	4-20	166	12.85	3.21	.51
Tartışmacı	4	4-20	166	13.36	3.34	.72
İlgili	3	3-15	166	11.2	3.73	.55
Kesin	3	3-15	166	11.43	3.81	.60
Sözsüz İletişim Kuran	3	3-15	166	11.35	3.78	.58
Dramatize Eden	4	4-20	166	13.43	3.36	.61
Açık	4	4-20	166	12.71	3.18	.53
Baskın	4	4-20	166	13.63	3.41	.62
İletişimci İmajı	4	4-20	166	13.83	3.46	.74

Uzaktan eğitim öğrencilerinin iletişimci biçimlerinin ortalama puanları incelendiğinde yüksek bir değere sahip olduğu görülmektedir. Arkadaş canlısı faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 15.23 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.81 ile oldukça yüksek bir değerdir. Etki bırakan

faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 15.16 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.79'dur. Rahat faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 12.85 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.21'dir. Tartışmacı faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 13.36 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.34'tür. İlgili faktörü için alınabilecek en yüksek puan 15 iken katılımcıların toplam puanı 11.2 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.73'dür. Kesin faktörü için alınabilecek en yüksek puan 15 iken katılımcıların toplam puanı 11.43 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.81'dir. Sözsüz iletişim kuran faktörü için alınabilecek en yüksek puan 15 iken katılımcıların toplam puanı 11.35 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.78'dir. Dramatize eden faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 13.43 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.36'dır. Açık faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 12.71 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.18'dir. Baskın faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 13.63 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.41'dir. İletişimci İmajı faktörü için alınabilecek en yüksek puan 20 iken katılımcıların toplam puanı 13.83 olmuştur. Puan ortalaması ise 3.46'dır. Ölçek faktörleri göz önüne alındığında elde edilen bu sonuçlar uzaktan eğitim öğrencilerinin iletişimci biçimleri puanlarının oldukça yüksek olduğunu gösterirken özellikle Arkadaş canlısı, Kesin, Etki bırakan, Sözsüz iletişim kuran ve İlgili faktörlerinde ortalamalar diğer iletişimci biçimlerine göre daha yüksektir.

Katılımcıların iletişimci biçimlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılıklarını gösteren istatistikler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin İletişimci Biçimlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi

	Grup	N	X	Ss	Sd	t	p<
Tartışmacı	Kadın	38	3.1382	.71824	164	-1.983	.049
	Erkek	128	3.4004	.71496			
Sözsüz İletişim Kuran	Kadın	38	3.9474	.62253	164	2.018	.045
	Erkek	128	3.7344	.55551			

Uzaktan eğitim öğrencilerinin iletişimci biçimlerinin cinsiyete göre değişimlerini ölçmek için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Analiz sonuçları iletişimci biçimlerinin Tartışmacı faktöründe ($p<.05$ $t=-1.983$) erkekler lehine, Sözsüz iletişim kuran faktörlerinde ($p<.05$ $t=2.018$) kadınlar lehine anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Diğer faktörler açısından iletişimci biçimleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur.

Yaş değişkeni ile iletişimci biçimleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya yönelik analiz sonuçlarına göre Açık, Dramatize eden, Rahat ve Baskın faktörleri ortalamaları genel olarak diğer faktörlere göre daha düşüktür. İstatistiksel

anlamlılığını test etmek amacıyla uygulanan Anova testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık ($p < .05$) görülmemiştir.

Çalışma durumu ile iletişimci biçimleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre Açık ve Rahat faktörü ortalamaları genel olarak diğer faktörlere göre daha düşüktür. İstatistiksel anlamlılığını test etmek amacıyla Anova testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları katılımcıların iletişimci biçimleri ile çalışma durumları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir.

3.3. Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin İletişimci Biçimleri İle Sosyal Buradalık Algıları Arasındaki İlişki

Katılımcıların iletişimci biçimleri ile sosyal buradalık algıları arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. İletişimci Biçimleri İle Sosyal Buradalık Algısı Arasındaki İlişki

	Sosyal Buradalık Ölçek Toplamı	Duyuşsal İfadeler Faktörü	Etkileşim Faktörü	Aidiyet Faktörü
Arkadaş Canlısı	.461**	.268**	.319**	.461**
Etki Bırakan	.480**	.194*	.394**	.487**
Rahat	.167*		.245**	.172*
İlgili	.437**	.192*	.354**	.436**
Kesin	.236**		.183*	.309**
Sözsüz İletişim Kuran	.393**	.177*	.294**	.417**
Dramatize Eden	.238**	.311**		.204**
Açık	.241**	.278**		.194*
Baskın	.251**	.232**		.311**
İletişimci İmajı	.218**		.186*	.272**

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

* Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

İletişimci biçimleri ile sosyal buradalık algısı arasındaki korelasyona bakıldığında Tartışmacı faktörü dışında kalan tüm faktörlerde pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Arkadaş canlısı iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r = .461$, $p < .01$). Buna göre arkadaş canlısı iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2 = 0.21$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %21’inin arkadaş canlısı faktöründen kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında duyuşsal ifadeler faktöründe $r = .268$, $p < .01$, etkileşim faktöründe $r = .369$, $p < .01$, aidiyet faktöründe $r = .461$, $p < .01$ ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Etki bırakan iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r = .480$, $p < .01$). Buna göre etki bırakan

iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.23$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %23'ünün etki bırakan faktöründen kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında duyuşsal ifadeler faktöründe $r=.194$, $p<.05$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken etkileşim faktöründe $r=.394$, $p<.01$, aidiyet faktöründe $r=.487$, $p<.01$ ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Rahat iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.167$, $p<.05$). Buna göre rahat iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.03$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %3'ünün rahat faktöründen kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında etkileşim faktöründe $r=.245$, $p<.01$, düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki görülürken aidiyet faktöründe $r=.172$, $p<.05$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

İlgili iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.437$, $p<.01$). Buna göre ilgili iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.19$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %19'unun ilgili faktöründen kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında duyuşsal ifadeler faktöründe $r=.192$, $p<.05$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken etkileşim faktöründe $r=.354$, $p<.01$, aidiyet faktöründe $r=.436$, $p<.01$ ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Kesin iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.236$, $p<.01$). Buna göre kesin iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.06$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %6'sının kesin faktöründen kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında etkileşim faktöründe $r=.183$, $p<.05$ ile düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki görülürken aidiyet faktöründe $r=.309$, $p<.01$ ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Sözsüz iletişim kuran iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.393$, $p<.01$). Buna göre sözsüz iletişim kuran iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.15$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %15'inin sözsüz iletişim kuran faktöründen kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında

duyuşsal ifadeler faktöründe $r=.177$, $p<.05$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken etkileşim faktöründe $r=.294$, $p<.01$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki, aidiyet faktöründe $r=.417$, $p<.01$ ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Dramatize eden iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.238$, $p<.01$). Buna göre dramatize eden iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.06$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %6'sının dramatize eden faktörden kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında duyuşsal ifadeler faktöründe $r=.311$, $p<.01$ ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken aidiyet faktöründe $r=.204$, $p<.01$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Açık iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.241$, $p<.01$). Buna göre açık iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.06$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %6'sının açık faktörden kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında duyuşsal ifadeler faktöründe $r=.278$, $p<.01$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken aidiyet faktöründe $r=.194$, $p<.05$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Baskın iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.251$, $p<.01$). Buna göre baskın iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.06$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %6'sının baskın faktörden kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında duyuşsal ifadeler faktöründe $r=.232$, $p<.01$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülürken aidiyet faktöründe $r=.311$, $p<.01$ ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

İletişimci imajı iletişimci biçimi ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.218$, $p<.01$). Buna göre iletişimci imajı iletişimci biçimi arttıkça sosyal buradalık algısının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2= 0.05$) dikkate alındığında sosyal buradalık algısındaki toplam varyansın %5'inin iletişimci imajı faktörden kaynaklandığı söylenebilir. Sosyal buradalık ölçeğinin alt faktörlerine bakıldığında etkileşim faktöründe $r=.186$, $p<.05$, aidiyet faktöründe $r=.272$, $p<.01$ ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki görülmektedir.

3.4. İletişimci Biçimlerinin Sosyal Buradalık Algısına Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Katılımcıları iletişimci biçimlerinin sosyal buradalık algısına etkisinin gösterildiği regresyon analizi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. İletişimci Biçimlerinin Sosyal Buradalık Üzerindeki Etkisi

Model	Standart		Beta	T	p	R	R ²	F	p
	B	Hata							
1 Sabit									
Sosyal Buradalık	2.188	.215		10.168	.000	0.480	.225	49.011	0.000
Etki Bırakan	.392	.056	.480	7.001	.000				
2 Sabit									
Sosyal Buradalık	1.813	.244		7.442	.000	0.521	.262	30.333	0.000
Etki Bırakan	.256	.071	.313	3.619	.000				
Arkadaş Canlısı	.234	.077	.262	3.034	.003				
3 Sabit									
Sosyal Buradalık	1.994	.254		7.854	.000	.541	.280	22.392	0.000
Etki Bırakan	.291	.072	.355	4.060	.000				
Arkadaş Canlısı	.249	.076	.280	3.260	.001				
Tartışmacı	-.111	.049	-.158	-2.240	.026				
4 Sabit									
Sosyal Buradalık	1.763	.264		6.675	.000	.568	.306	19.153	0.000
Etki Bırakan	.226	.074	.277	3.042	.003				
Arkadaş Canlısı	.192	.078	.216	2.457	.015				
Tartışmacı	-.134	.049	-.191	-2.722	.007				
İlgili	.207	.078	.224	2.639	.009				

Tablo 8 incelendiğinde aşamalı çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre etki bırakan faktörü tek başına değerlendirmeye alındığında sosyal buradalık üzerindeki toplam varyansın %22.5’ini ($R=0.480$; $R^2=0.225$; $p<.05$) açıklamaktadır. Etki bırakan ve arkadaş canlısı faktörünün birlikte sosyal buradalık üzerindeki etkisine bakıldığında toplam varyansın %26.2’sini açıkladığı görülmektedir ($R=0.521$; $R^2=0.262$; $p<.05$). Etki bırakan, arkadaş canlısı ve tartışmacı faktörleri birlikte sosyal buradalık üzerindeki toplam varyansın %28’ini açıklamaktadır ($R=0.541$; $R^2=0.280$; $p<.05$). Etki bırakan, arkadaş canlısı, tartışmacı ve ilgili faktörleri

birlikte sosyal buradalık üzerindeki varyansın %30.6'sını karşılamaktadır ($R=0.568$; $R^2=0.306$; $p<.05$. İletişimci biçimlerinin 4 faktörü sosyal buradalık algısı üzerinde orta düzeyde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (Beta) göre yordayıcı değişkenlerin sosyal buradalık üzerindeki önem sırası etki bırakan, ilgili, arkadaş canlısı ve tartışmacı şeklindedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Uzaktan eğitim öğrencilerinin sosyal buradalık algılarının yüksek olduğu görülmektedir. Sosyal buradalık ölçeği toplam puanı ortalamanın üstündedir. Etkileşim ve aidiyet faktör puanları ölçek ortalamasının üzerindeyken duyuşsal ifadeler puanı ölçek ortalamasının altındadır. Ölçek toplam puanının yüksek olması katılımcıların sosyal buradalık algılarının olumlu yönde olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar uzaktan eğitim öğrencilerinin kendilerini gerçek bir sınıf ortamında hissettikleri ve sosyal bir ortamda var olma duygularına sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Cinsiyet değişkeninin sosyal buradalığın anlamlı bir yordayıcısı olmadığı görülmüştür. Yapılan benzer çalışmalar incelendiğinde cinsiyet değişkeninin sosyal buradalığa etkisinin olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Acar ve Uslu, 2012; Gündüz, Aydemir ve Karaman, 2018; Kılıç Çakmak ve Olpak, 2018; Kip, 2007; Öztürk, 2009; Polat, 2013). Yüz yüze ortamlarda ortaya çıkan iletişim engellerinin ve kısıtlamalarının uzaktan eğitim ortamlarında olmaması kullanıcılara rahat ve farklı kimliklerde kendini ifade etme ortamı sunmaktadır. Bu durumun cinsiyet değişkeninde ortaya çıkabilecek farklılaşmayı ortadan kaldırdığı düşünülmektedir.

Uzaktan eğitim öğrencilerinin sosyal buradalık algılarının yaşa göre anlamlı farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Benzer çalışmalar incelendiğinde yaş değişkeninin anlamlı bir yordayıcı olmadığını gösteren sonuçlara rastlanmaktadır (Acar ve Uslu, 2012; Kip, 2007; Polat, 2013). Bilgisayar okuryazarlığının yaygınlaşması ve uzaktan eğitim öğrencilerinin belli bir teknolojik yeterliliğe sahip olması yaş değişkeninin anlamlı bir yordayıcı olmamasının nedeni olarak açıklanabilir.

Katılımcıların iş durumu incelendiğinde çoğunluğun tam zamanlı bir işte çalıştığı görülmektedir. Bu sonuç uzaktan eğitimin öğrenci profilinin daha çok çalışan kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Sosyal buradalık algısı açısından anlamlı bir fark görülmemiştir.

Uzaktan eğitim öğrencilerinin iletişimci biçimleri incelendiğinde ortaya çıkan bu sonuçlar özellikle arkadaş canlısı, kesin, etki bırakan, sözsüz iletişim kuran ve ilgili faktörlerinin uzaktan eğitim öğrencileri tarafından daha çok tercih edilen iletişimci biçimleri olduğunu göstermektedir.

İletişimci biçimlerinin cinsiyet değişkenine göre değişiminin incelenmesi için yapılan analiz sonuçlarına göre tartışmacı faktöründe erkekler lehine, sözsüz iletişim kuran faktöründe kadınlar lehine anlamlı fark görülmektedir. Ölçeğin diğer faktörleri için cinsiyet değişkeninin anlamlı bir yordayıcı olmadığı görülmüştür.

İletişimci biçimlerinin yaşa göre değişimi incelendiğinde açık, dramatize eden, rahat ve baskın faktörlerinin ortalamaları diğer faktörlere göre daha düşüktür. İstatistiksel anlamlılığını test etmek için yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların iletişimci biçimleri yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde değişmemektedir. Yaş değişkeninin iletişimci biçimleri üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Herhangi bir işte çalışıyor olma durumunun iletişimci biçimlerine etkisine bakıldığında açık ve rahat faktörü genel olarak diğer faktörlerden daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. İstatistiksel açıdan anlamlılığı test etmek için yapılan Anova testi sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark görülmemiştir.

Uzaktan eğitim öğrencilerinin iletişimci biçimleri ile sosyal buradalıkları arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre tartışmacı faktörü dışında kalan tüm faktörlerde anlamlı bir ilişki görülmüştür. Arkadaş canlısı, etki bırakan, ilgili, sözsüz iletişim kuran, iletişimci biçimleri ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki vardır. Rahat, kesin, dramatize eden, açık, baskın, iletişimci imajı iletişimci biçimleri ile sosyal buradalık algısı arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçlara göre kişinin sahip olduğu iletişimci biçimi sosyal buradalık algısını etkileyen bir belirleyicidir.

İletişimci biçimlerinin sosyal buradalığa etkisini ortaya koymak için çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre sırasıyla etki bırakan, ilgili, arkadaş canlısı ve tartışmacı faktörleri sosyal buradalık üzerinde anlamlı etkiye sahiptir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre bazı önerilerde bulunulabilir. İletişimci biçimlerini değiştirmeye yönelik çalışmalar yapılarak sosyal buradalık algısının olumlu yönde değiştirilmesi sağlanabilir. Uzaktan eğitim ortamlarında sosyal medya ve benzeri araçların kullanımı artırılarak kişilerin iletişimci biçimlerine göre etkileşim sağlayabilecekleri ortamlar hazırlanarak sosyal buradalığın önemli bir belirleyicisi olan etkileşim artırılabilir. İletişimci biçimleri küçük yaşlardan itibaren izlenerek öğrencilere iletişim konusunda dersler verilebilir. Uzaktan eğitimi planlayan eğitim yöneticileri öğrencilerin iletişimci biçimlerini araştırarak öğrenci profillerine uygun sosyal medya araçlarını eğitim ortamına aktarabilirler.

Yaşam boyu öğrenme kavramının benimsendiği günümüzde öğrenme sürekli devam eden bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için dijital platformlar etkili araçlar olarak karşımızdadır. Bireylerin dijital öğrenme ortamlarında öğrenme materyalleri ve diğer bireylerle kuracağı etkileşim etkili öğrenmeyi sağlayacaktır. Bireylerin sosyal medya ve dijital okur yazarlık eğitimi almaları, kendi iletişimci biçimlerinin farkında olmaları ve kendileri için uygun ortamları tercih etmeleri öğrenme sürecini hızlandıracaktır.

KAYNAKÇA

- (2018). *2018 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu*. ÖSYM.
- Acar, S., ve Uslu, D. (2012). Web Destekli Grup Tabanlı Öğrenmenin Uygulandığı Ortamlarda Öğrencilerin Sosyal Bulunuşluk Algısını ve Başarı Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *IV. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı* (s. 318-331). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamaları*. Eskişehir: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Biocca, F., Harms, C., ve Burgoon, J. (2003). Toward a more robust theory and measure of social presence: Review and suggested criteria. *Teleoperators and Virtual Environments*.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma > Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dökmen, Ü. (2006). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dursun, Ö. Ö. (2011). Çevrimiçi Öğrenme Topuluklarında İletişimci Biçimlerinin Belirlenmesi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Dursun, Ö. Ö., ve Aydın, C. (Ekim 2011). İletişimci Biçimleri Ölçeğinin Çevirisi, uyarlanması, Geçerlik ve Güvenirliğinin Sağlanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 263-286.
- Ergin, A., ve Birol, C. (2000). *Eğitimde İletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gunawardena, C., ve Zittle, F. (1997). Social presence as a predictor of satisfaction within a computer mediated conferencing environment. *American Journal of Distance Education*, 11.
- Gündüz, A., Aydemir, M., ve Karaman, S. (2018). Eş-Zamanlı Sanal Sınıf Ortamındaki Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Sosyal Bulunuşluk Düzeylerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education* 8(2), 83-95.
- Gürhani, N. (2017, Ekim 4). <http://www.uzunhikaye.org/icerik/online-toplumun-dogusu/> adresinden alındı
- İşman, A. (2011). *Uzaktan Eğitim*. Pegem Akademi.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kılıç Çakmak, E., ve Olpak, Y. Z. (2018). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Sosyal Bulunuşluk Algılarını Yordayan Öğrenme Stratejileri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 276-295.
- Kılıç Çakmak, E., Çebi, A., ve Kan, A. (2014). E-Öğrenme Ortamlarına Yönelik "Sosyal Bulunuşluk Ölçeği" Geliştirme Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 755-768.
- Kip, B. (2007). *Çevrimiçi Öğrenenlerin Farklı Destek Ortamlarını Kullanma Sıklıklarıyla Sosyal Bulunuşluk Algıları Arasındaki İlişki*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uzaktan Eğitim Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Leh, A. (2001). Computer-mediated communication & social presence in a distance learning environment. *International Journal of Educational Telecommunications*, 109-128.
- McLellan, H. (1999). Online education as interactive experience: Some guiding models. *Educational Technology*, 36-42.
- Özdamar, K. (2010). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi: Çok Değişkenli Analizler*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdemir, İ. (2012). Sanal Kültür: Yanılsama mı, Gerçeklik mi? *Cyprus international University, Folklor/Edebiyat*, Cilt: 18, Sayı: 71, 13-34.
- Özmen, F., Aküzüm, C., Sünkür, M., ve Baysal, N. (2011). Sosyal Ağ Sitelerinin Eğitsel Ortamlardaki İşlevselliği. *6th International Advanced Technologies Symposium*. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Öztürk, E. (2009). *Çevrimiçi Öğrenme Topluluklarında İletişim Aracı Türünün ve Sanal Konukların Bilişsel Ve Toplumsal Buradalık Üzerindeki Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Polat, A. (2013, Temmuz). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Sorgulama Topluluğu Algılarının Akademik Güdülenme ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Cumhuriyet Üniversitesi Örneği). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Short, J., Williams, E., & Christie, B. (1976). *The social psychology of telecommunications*. London: John Wiley & Sons.
- Whiteman, J. (2002). *Interpersonal Communication in Computer Mediated Learning*.

Araştırma Makalesi/Research Article

**SELANİK PİSKOPOSU GRİGORİOS PALAMAS VE ORTODOKS
HRİSTİYAN KİLİSESİNDE HESYATİK GELENEK¹**

*GREGORY PALAMAS ARCHBISHOP OF THESSALONIKI AND HESYCHASM
IN ORTHODOX CHRISTIAN TRADITION*

Salih İNCİ*

*Geliş Tarihi: 06.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarih: 26.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada, XIV. yüzyılda ortaya çıkan ve kilise tarihinde “Palamizm” ya da “Hesyatik” olarak bilinen ve bir süre esir olarak Türklerle birlikte yaşama tecrübesine de sahip olmuş olan Grigorios Palamas’ın (1296-1359) öncülündeki manastır menşeli mistik akım ele alınmıştır. Palamas’ın başlatmış olduğu “Palamizm” hareketi, dönemin manastırlarının Bizans dünyasındaki fonksiyonları hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bizans’ın çöküşüne paralel olarak gelişen bu akımda Palamas, özetle mistik karakterli özel bir takım nefes alıp verme tekniklerine dayalı bir dua ile Tanrısal hakikate ulaşılacağını iddia etmiştir. Rakibi Calabria’lı bilgin Barlaam (1290 – 1348) ise Aziz Aquino’lu Thomas’ın izinden giderek Tanrıya ancak rasyonel bilgi ile ulaşılacağını iddia etmişti. Teolojik düzlemde başlayan her iki hareketin hem siyasi, hem de kilise tarafından destekçileri ve muhalifleri olmuştur. Bizans’ta “Kantekuzenos” ve “Paleologos” hanedanları arasındaki mücadele dönemine denk gelen bu tartışma, manastır keşişlerinin organize olduklarında teolojik ve politik tartışmalarda nasıl etkin olduklarını göstermesi bakımından ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Palamizm, Bizans, Ortodoks, Patrikhane

ABSTRACT: In this study, we will examine the mystical movement as known "Palamism" or "Hesychasm" which was appeared undertaken by Gregory Palamas (1296–1359) a monk of Athos in the fourteenth century. So we can have more information about the functions of monasteries and their theological and political aspects the in Byzantium world. According to this idea that emerged in the late Byzantine period, Palamas suggested that the recitation of the Jesus Prayer should be accompanied by a psychosomatic technique with the breath, into the heart. But Scholar Barlaam (1290 - 1348) Calabrian objected to this technique by the Thomas Aquino's ideas. Because he claimed that real knowledge about God could only be reached by reason. Eventually both movements that started at theological level, were supported or opposed later by the politics and church circles. This debate, which coincided with the struggle between the dynasties of "Kantekuzenos" and

¹ Bu çalışma, 27 - 29 Eylül 2018 tarihindeki “IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu”unda sunulan “XIV.YY’da Bizans’ta Bir Keşiş Hareketi Olarak Ortaya Çıkan Palamizm ve Etkileri” adlı tebliğin geliştirilerek bir makale formatına dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur.

* Doç.Dr., Kırklareli Üniversitesi, incisalih@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2252-5564

"Paleologos" in Byzantium, is an interesting example of how monastic monks show their effectiveness in theological and political debates when they are organized.

KeyWords : Palamizm, Byzantine, Orthodox, Patriarchate

1.GİRİŞ

Ortodoks dini gelenekte manastırlar önemli bir yere sahiptir. Dünyadan el etek çekerek dinin mistik yaşam biçimini benimseyen manastır keşişlerinin Bizans halkı nazarında da önemli bir karşılığı vardı. Bu yüzden halkın resmi kiliseden daha çok itibar ettiği bu kurumun desteğini almak, Bizanslı yöneticiler için oldukça önemli idi. Özellikle taht kavgalarında, tahtta iddiası olan tarafların halk katında kendi meşruiyetlerini sağlamak için manastırların desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Ayrıca Bizans Ortodoks dini geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan manastırlar, zaman zaman sapkın, mistik olarak görülen akımların bastırılmasında da önemli roller üstlenmişlerdir. Bazen de kendileri, bizim bu çalışmamızda ele aldığımız "Palamizm" hareketinde olduğu gibi sapkın, heretik olarak görülmüşler ve kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır. Bizans'ta, daha önce kısmen manastır kaynaklı bazı muhalif hareketlerle, örneğin ikonaklast hareket, Roma Kilisesi ile birleşmeye (union) karşı muhalif tutumlar, ya da Bizans tahtının gasp edilmesi karşısındaki muhalif tavırlarla (Arsenistler gibi) mukayese edildiğinde aslında palamizm hareketinin tümüyle kilise içinde olan dini bir akım olup siyasetle doğrudan ya da dolaylı hiçbir ilişkisi olmayan, bir harekettir. Böylesi sırf dini olan bir hareketin nasıl olup da siyasi bir kampaşmaya ve çekişmeye evrildiğini görmek adına, bu çalışmada önce bu hareketin teolojik yönü hakkında bilgi verilecek daha sonra ise olayın toplumsal ve siyasi yönü ele alınacak, en sonunda ise bu hareketin komşuları olan müslüman Türkler ve İslamla ilişkisine kısaca değinilecektir.

2. PALAMİZMİN KAYNAĞI OLARAK HESYCHAS (HESYATİZM)²

Yunanca "hesychia"dan türetilen, *hesychasm* veya *hesychast* kavramları, kelime olarak sessizlik, huzur, veya içsel dinginlik gibi anlamlara gelir. Bu anlamıyla hesyatizm, Hristiyan keşişlerinin en temel özelliklerinden biridir. Neilos Ankyra (ö. 430)'nın "*Nasil ki sürekli karıştırılan (dinlenmeye bırakılmayan) çamurlu su temizlenmezse, hesyatik bir yaşam olmadan da bir keşişlikten söz etmek mümkün değildir.*" ifadesi içsel dinginliğin, sessizliğin Hristiyan mistisizmi için ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.³ Miladi beşinci asırlarda başlayan

² "Hesychasm" kelimesi bundan sonra Türkçe ifadede kolaylık sağlaması için *Hesyatik* ve *Hesyatizm* şeklinde kullanılacaktır.

³ Metropolitan Kallistos of Diokleia, "Hesychasm", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin), Oxford 2011, s.301.

bu gelenek, bazı inkıtalara rağmen çeşitli mistik teologlar ve eserleri yoluyla sonraki asırlarda da devam etmiştir.⁴

İlk dönemlerde (IV. - VI. yy) hesyatizm, toplumdan ayrı tek başına yaşamayı ifade eden *hermitik* keşişlik yaşam tarzını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlamıyla kelime, toplu olarak bir yerde yaşamayı ifade eden *cenobit* türü keşişlik anlayışına karşı olarak, toplumdan soyutlanarak yalnız yaşamayı tercih eden bir keşişlik türü için kullanılmıştır. Nitekim dördüncü yüzyılda kavram Evagrius, Nyssalı Gregorios gibi teologların yazılarında bu anlamı ifade etmektedir.⁵ Ancak daha sonraki kaynaklarda kalbî sessizliğe ve manevi duygusallığa işaret eden anlamı ile özdeşleştirilmiştir. Hesyatizm, genel anlamıyla tenzihi (olumsuzlama) dua yoluyla ya da ikonik olmayan bir dua aracılığıyla Tanrı ile birleşme arayışını ifade eder. Bu anlayışa göre ibadet, yersiz, tutarsız düşüncelerden ve imajlardan (hayali tasavvurlardan) bağımsız olmalıdır. Beşinci yüzyıldan itibaren böyle bir şey elde etmenin temel araçlarından biri, “*Kutsal Ad*” veya “*İsa'ya Yakarış*” adıyla bilinen *hesyatik dua* olmuştur.⁶ Bu dua, keşişlerin en gözde ibadeti “*yürek duası*” veya “*İsa duası*” olarak da bilinir. “*Efendimiz İsa Mesih, Tann'nun oğlu, merhamet et bana*” şeklindeki kısa dua, bıkip usanmadan sürekli tekrarlanmalı, üzerinde tefekküre dalınmalı ve içselleştirilmelidir.⁷ On dördüncü yüzyıla gelindiğinde ise, *Hesyatik duaya*, öncekilerden farklı olarak kontrollü bir biçimde sık sık nefes alıp verme şeklinde psikosomatik (ruh ve bedenle ilişkili) karakterli, özel tekniklerle yapılan bir uygulama eşlik etmeye başlamıştır.⁸

Bizans'ta Grigorios Palamas'la (1296-1359) çok daha bilinir olduğu için onun adına nisbetle “Palamizm” olarak bilinen bu akımın kökleri aslında Hıristiyanlıkta çok daha gerilere kadar giden *theosis* kavramı ile yakından ilişkilidir. Doğu Hıristiyanlıkta insanın tanrılaşmasını ifade eden *theosis*, önemli bir kavramdır. Hıristiyanlıkta kurtuluş teolojisiyle insanın tanrılaşmasını, yani *theosis*'i mümkün kılan şey ise, Logos'un (oğul İsa'nın) bedenleşmesidir. Hıristiyan düşünürler, bunu İncillerdeki İsa Mesih'in sözlerine dayandırırılar. Onun, “*Bana*

⁴ Hesyatik eserlerin tümü için bkz. Allyne Smith, *Philokalia: The Eastern Christian Spiritual Texts: Selections Annotated & Explained*, Second Printing, Sky Light Paths Publishing, Woodstock- U.S. 2006.

⁵ John Meyendorff - Nicholas Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, New Jersey: Paulist Press, 1983, s.2

⁶ Kallistos, “Hesychasm”, s. 301.

⁷ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi -III*, (Çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 241.

⁸ Kallistos, “Hesychasm”, s. 301.

verdiğin yüceliği onlara verdim. Öyle ki bizim bir olduğumuz gibi bir olsunlar. Ben onlarda, sen bende olmak üzere tam bir birlik içinde bulunsunlar"⁹ sözü bu düşünceye kaynaklık eder. Hıristiyan mistiklere göre bu, içsel, kesintisiz bir dua ve tefekkür sonunda ancak Tanrının lutfuyla olur. Bu da ancak Doğuya özgü mistik bir ışık deneyimi sayesinde tecrübe edilebilir. Bu durum, daha ilk dönemlerden itibaren keşişlerin tanrısal lutfun ışığıyla parladıkları ve münzevi bir keşişin karanlık hücresinin bu tanrısal ışıkla dolup taşıdığı ve aydınlandığı şeklinde bir inancın yerleşmesine neden olmuştur.¹⁰ Bu ışık metaforu, Doğunun büyük Kilise babalarından Nyssalı Gregoryos'ta (330 – 395), "*Kutsal Karanlık*" kavramı ile merkezi bir yere sahip olmuştur. Bir diğer meşhur kilise babası İtiraftçı Maksimos'a (Maximos Confessor, 580–662) göre de, karanlıklar içindeki bu Tanrı görüntüsünde theosis gerçekleşir ve inanan kişi Tanrıya katılmış olur.¹¹

VI. yüzyıldan itibaren Hesyatizm, Sina Dağındaki Büyük Katerina manastırı Keşişi Aziz İoannes (St. John) Klimakos (579-659) kanalıyla Bizans'a yayılır. O, mistik yaşamın sırlarına dair kaleme aldığı "Ladder of Divine Ascent" (Kutsal Yükselişin Basamakları) eseri ile sonraki dönem mistik teologları Aziz Simeon ve Gregorios Palamas üzerinde etkili olmuştur. Ona göre, 27 adımdan oluşan bu basamaklarla insan bir iç yolculuğa çıkmalı, böylece hesyatik bir keşiş kendi iç alemini keşfetmeli, kalbini dinlemeli, bir bakıma kalbin içinde gizli mabeddeki Mesihin ikametgahını bulmak için çabalamalıdır. Kitab-ı Mukaddeste Hz. Süleyman'ın "*Ben uyurum, fakat kalbim uyanıktır*"¹² sözünde olduğu gibi kalbine kulak vermelidir.¹³

XIII. - XIV. yüzyıllara gelindiğinde Bizans'ta Athos / Aynaroz Dağı Ortodoks mistisizminin kalbinin attığı yerdir.¹⁴ Bu dönemde Aynaroz'un önemli keşişlerinden biri, aynı zamanda Palamas'ın da hocası olan keşiş Nikephoros'un, kalbi uyanıklık ve kalbin korunması üzerine yazdığı kısa, fakat etkileyici eseri ile hesyatik akımın önemli bir temsilcisi olmuştur.¹⁵ Ona göre ruhsal yaşamın amacı bir takım dua ve ayinlerle (sakramentler) "kalpte gizlenmiş hazine"nin bilincine

⁹ Yuhanna, 17:22-23; Ayrıca bkz. Petrus'un 2. Mektubu, 1:4.

¹⁰ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 69.

¹¹ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 241.

¹² Kitab-ı Mukaddeste, *Neşideler Neşidesi*, 5:1.

¹³ John Chryssavgis, "St. John Klimakos", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011, s. 535-536; Kallistos, "Hesychasm", s.303.

¹⁴ Bkz. John Meyendorff, "Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual Legacy." *Dumbarton Oaks Papers*, Sayı 42, Washington, 1988, s. 157-165.

¹⁵ Kallistos, "Hesychasm", s. 303-304.

varmaktır. Bir bakıma aklı (nous) kalple, yani Klimakos'un deyiimiyle "Tanrı'nın mekanı" ile birleştirmektir. Bu ise aklın nefes aracılığıyla kalbe indirilmesi şeklinde olur. Bu tür bir tekniğin, yani, İsa duasının nefes alıp verme tekniğiyle birleştirilmesinin kesin olarak bilinen ilk tanığı olarak bu Aynarozlu keşiş gösterilir.¹⁶ Onun verdiği teknik şöyledir:

"Sana söylediğim gibi otur, ruhunu toparla, onu –yani ruhunu- burun deliklerine sok; nefes yüreğe gitmek için bu yolu kullanır. Onu it, içine çektiğin havayla birlikte yüreğine inmeye zorla. Oraya vardığında nasıl bir sevinç yükselecek göreceksin.... Uzun süren bir ayrılıktan sonra evine dönen adam nasıl karısına ve çocuklarına kavuşmanın sevincini bastıramazsa, ruh da nefesle birleşince sözle anlatılamaz bir sevinç ve zevkle kabından taşar. Sonra şunu bil ki, ruhun oradayken, ne suskunlaşmalı ne de çalışmadan durmalısın. Ama 'Efendimiz İsa Mesih, Tanrı'nın oğlu, merhamet et bana' çılgılığın başka bir işle uğraşma, başka bir şey düşünme. Ne olursa olsun buna hiç ara verme."¹⁷

Aynaroz Dağı'ndaki hesyatik akımın bir diğer önemli temsilcisi de Sinalı Gregorios (1255-1346)'tur.¹⁸ O, günah nedeni ile gizlenen lütfun bilincine ulaşmak için "Tanrı'yı hatırlama" anlayışını merkeze alır. Bir keşiş İncilde İsa Mesih'in "Tanrın Rabbini her an hatırla"¹⁹ emrine uyarak hareket etmeli ve yaşamalıdır. Gregorios, münzevi keşişliği, kolektif manastır yaşamına tercih eder. Zira liturjik dualarla "Tanrı'yı hatırlama" işini derinlikli bulmaz. Ancak keşiş bu hatırlama eyleminde dikkatli olmalıdır. Zira bu hayal gücünün yarattığı görüntülerin bazı tehlikeli yönleri de olabilir.²⁰

3. PALAMİZMİN SAVUNUCUSU GRİGORİOS PALAMAS VE GÖRÜŞLERİ

Yukarıda bahsedilen ilk çöl babalarına kadar uzanan dua-mistik ışık ve theosis'ten oluşan bu gelenek, bin yıl sonra Aynaroz Keşişleri tarafından devam ettirilerek yaşatılmıştır. Aynarozlu keşişler içinde bunun en hararetli savunucusu ise Tabor'un Işığ (Cebel-i Tur) çerçevesinde mistik bir teoloji anlayışı geliştiren Grigorios Palamas olmuştur. Palamas'ın biyografisi ile ilgili ilk kaynak, onun yakın arkadaşı ve öğrencisi olan İstanbul Patriği Philotheus Kokkinos'un (1354-

¹⁶ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 241-242.

¹⁷ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 241-242.

¹⁸ Michael Prokurat, Alexander Golitzin, and Michael D. Peterson, *Historical Dictionary of the Orthodox Church*. Cilt, 9, Scarecrow Press, London 1996, s. 147.

¹⁹ Tesniye, 8:18.

²⁰ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 242; Kallistos, "Hesychasm", s. 304-305.

1355 ; 1364-1376) kaleme aldığı “*Encomion*” adlı eserdir.²¹ Buna göre Palamas, 1296 yılında başkent Konstantinopolis’te, İmparator II. Andronicus’un saray çevresine yakın soylu bir ailede dünyaya gelmiş. Yedi yaşında babasını kaybettikten sonra eğitimini masrafları imparatorlukça karşılanan bir okulda sürdürmüştür. O, geleneksel Bizans eğitim müfredatının bir parçası olarak Aristo mantığını da okumuş ve başarılı bir eğitim hayatının sonunda, yirmi yaşına gelince manastır hayatını benimsemeye karar vermiştir. Bu karar ailesini de etkilemiş ve o, ailenin diğer üyelerini, annesini, iki erkek ve iki kız kardeşlerini de kendisine katılmaya ikna etmiştir.²²

Palamas, Athos Dağındaki Aynaroz Manastırlarının içinde en eskisi ve aynı zamanda yerleşim olarak bölgenin en uzağında yer alan Aziz Athanasius’un “Büyük Lavra” manastırına katılmıştır. Burada hermitik bir yaşam süren Palamas 1325’lerden itibaren bölge Türk akıncılarının hedefi haline gelince bazı keşiş arkadaşlarıyla birlikte Selaniğe sığınmıştır. Palamas ve arkadaşları şehirle irtibata geçerek burada duaya dayalı mistik bir anlayış çerçevesi içinde kendilerine özgü bir muhit oluşturmuşlardır. Daha sonra Palamas’a düşman olan yazarlar, onu bu dönemde Selanik’teki faaliyetleri nedeni ile, (resmi kilise tarafından sapkın olarak görülen) “Bogomil” veya “Messalian” akımları ile ilişkili olmakla itham edeceklerdir. Ancak Palamas, bu grupların görüşlerini çok açık bir şekilde reddetmiştir.²³

Onun takipçileri, rakiplerinin bu iddialarına karşı çıkararak Palamas’ın bu gruplara karşı ciddi bir şekilde mücadele ettiğini anlatırlar.²⁴ Anlatılanlara göre Messalianlar gruplar halinde, Palamas’ı dağdaki keşiş hücrelerinde ziyaret ederler, onunla tartışırlar, en sonunda da liderleri ile birlikte gelirler, grubun lideri ile Palamas, İsa’nın duası ve kutsal haç konularında tartışır. Onlar İsa için yapılacak tek dua sözlerinin bizzat İsa’nın kendisini dinleyen havarilerine okuduğu dua metni olduğunu, diğer dua lafızlarının ve sözlerinin gereksiz olduğunu ve yasayı ihlal anlamına geldiğini iddia ederler. Palamas buna karşı başta Luka olmak üzere²⁵ İsa’nın ardından onun sadık öğrencilerinin yaptığı ve bu duaların da Tanrı katında

²¹ Migne, PG 151, cols. 551-656, naklen, John Meyendorff - Nicholas Gendle, s. 114, 11 nolu dipnot.

²² John Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, (Trans from French George Lawrence), Faith Press, London, 1964, s. 28 - 36.

²³ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 36-42.

²⁴ Janet Hamilton – Bernard Hamilton- Yuri Stoyanov, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Dualist Heretikler*, (Çev. Leyla Kuzucular), Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2011, s. 445-446.

²⁵ *Resullerin İşleri* 2:4.

kabul gördüğünün anlatıldığı çeşitli İncil metnilerindeki dualardan örnekler vererek onlara cevaplar vermiştir. Yine Palamas'ın öğrencilerinin anlattıklarına göre Messalianların haçla ilgili itirazlarını da çürütür ve sonunda muhatapları onun görüşlerini kabul ederek tekrar ana kiliseye gelip bağlılıklarını sunarlar. Düşmanlıkta devam edenlerden bazıları onu zehirlemek istedilerse de Tanrının bir inayeti ile bundan haberi olan Palamas, zehirli yemeği yemeyerek bu suikasttan kurtulmuştur.²⁶

Otuzlu yaşlara geldiğinde (1326'larda) yanındaki birkaç keşişle birlikte Berrhea yakınlarındaki hermitik bir manastırda inzivaya çekilen Palamas, burada haftada beş gün kendi hücrelerinde aralıksız olarak "İsa'nın duası"nı uygulayarak erken dönemlerdeki "hesychast" hayatı yaşamaya başlamıştır. Sadece Cumartesi ve Pazar günü toplu yapılan Eucharistic ayinlerinde diğer keşişlerle ve halkla bir araya gelmiştir. 1331'de ise Aynaroz'a dönen Palamas burada da aynı yaşam tarzını sürdürmüştür. Aynaroz topluluğu içinde büyük bir prestij elde eden Palamas, azizlerin yaşam öyküleri (ayioğrafi) ve ruhani hallerine dair yazılarını kaleme almıştır. Ne var ki onun bu inziva yaşamı kısa sürmüştür. Her ne kadar kendi teolojik ve mistik görüşlerinden vazgeçmese de kısa bir süre sonra, kendisini, hayatının geri kalanına hükmedecek olan teolojik tartışmalar, dini çekişmeler ve siyasi kargaşalar içinde bulmuştur.²⁷

Palamas'ın bütün teolojisinde temel soru şuydu; Eğer biz tanrıyı zihin ile kavrayamıyorsak, Tanrı gerçekten bilinmez midir? Palamas, bunu antik İsrail peygamberlerinin bazı olayları, kısmen İsa'nın gelişinin bir ön koşulu, bir habercisi olarak görmeleri gibi aynı şekilde hesyatik tecrübeyi de buna benzeterek, bu mistik deneyimle kişinin, daha bu hayatta iken, kısmen de olsa, ruhsal olarak tanrısal tecrübeyi yaşayabileceğini iddia etmekteydi.²⁸

Palamas, Tanrının ilahi vahiy yoluyla bilinebilir ve ibadet hayatıyla tecrübe edilebilir olduğunu açıklamak için öz (cevher - ruh) ile enerji arasında bir ayırım yapar ve; "Biz Tanrının özünü/ cevherini bilemezken, onun var olmak için herhangi bir yaratıcıya muhtaç olmayan (yaratılmamış) enerjilerini biliriz" der.²⁹ Palamas özellikle Aristo Felsefesinde oldukça etkindi, ayrıca döneminin bilimsel gelişmelerinden de haberdardı, fakat bunları entelektüel bir senteze dönüştürmede

²⁶ Hamilton – Stoyanov, *Hristiyan Heretikler*, s. 446-449, 453-454.

²⁷ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 40-42.

²⁸ Stephen Thomas, "St. Gregory Palamas" *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011, s. 529.

²⁹ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 202 vd; Meyendorff - Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, s. 20-22.

pek yetkin değildi.³⁰ Bütün bunlara baktığımızda Palamas'ın şunları haykırdığını söyleyebiliriz: “Tanrı hakkında, bütün dünya ve kendimiz hakkında kesin ve yalan olmayan herhangi bir şeyi biz nereden öğrenebiliriz? Bu da ruhun öğretisinden başka ne olabilir ki?”³¹

Palamas görüşlerini, Hz.İsa'nın başkalaşımı (transfiguration) sırasında seçilen üç havarinin (Petrus, Yakup ve Yakubun kardeşi Yuhanna) üzerine parlayan “Tabor Dağı”nın ışığı olan “Tanrının Yüceliği” kavramı üzerine temellendirmiştir. İncillerde olay şu ifadelerle anlatılır :

¹Aradan altı gün geçtikten sonra İsa Petrus'u, Yakup'la kardeşi Yuhanna'yı yanına aldı, onları yalnız olarak yüksek bir dağa yöneltti. ²Onların gözleri önünde görünüşü değişti, yüzü güneş gibi parladı. Giysileri de ışık benzeri ak oldu. ³Ansızın Musa'yla İlyas göründü onlara. İsa'yla görüşüyorlardı. ⁴Petrus İsa'ya, “Ya Rab” dedi. “Burada bulunmamız ne iyi! İstersen, bu yerde üç çadır kurayım: Biri sana, biri Musa'ya, biri de İlyas'a.” ⁵O daha söylemekten, parlak bir bulut onlara gölge saldı. Buluttan gelen bir ses konuşmaktaydı: “Sevgili Oğlum budur; O'ndan hoşnutum. O'nu dinleyin.” ⁶Öğrenciler bunu duyduklarında yüzüstü yere kapandılar, aşırı korkuya kapıldılar. ⁷İsa yaklaşıp onlara dokundu. “Ayağa kalkın, korkmayın” dedi. ⁸Öğrenciler başlarını kaldırdıklarında İsa'dan başkasını görmediler. ⁹Dağdan inerlerken İsa onlara buyruk verdi: “İnsanoğlu ölüler arasından dirilinceye dek bu gördükleriniz hiç kimseye anlatmayın.”³²

Bu olaydan hareketle Palamas kendi mistik, teolojik formülasyonunu oluşturdu. ³³ Bu görünümü “Kutsal veya yaratılmamış enerji” ve “yaratılmamış ışık” ifadeleriyle kavramsallaştırdı. Buradaki onur ve şeref, bu yüceliği Tanrının insan ırkı ile paylaşmayı seçmesinin bir sonucudur. Yine bu (İsa'nın şahsında), insanın başkalaştırılması (transfiguration) yoluyla yüceltilmesidir. Bu şekilde, bir ışık metaforuyla tanrısal bir tecrübenin yaşanabileceği meselesi Palamas'ın en temel iddiasıdır.³⁴

Bu anlatımların ışığında İsa'nın yaşadığı bu tecrübeyi insan kendi iç, ruhsal dünyasında da yaşayabilecektir. Bu nedenle Palamas da hocası ve diğer selefleri gibi Tanrının insanın yüreğinde tecrübe edilebileceğine vurgu yapmıştır. Konuyla ilgili İncillerde pek çok örnekler vardır. Onun verdiği örneklerden bazıları arasında şunlar karşımıza çıkar;

³⁰ Palamas'ın öğretisinin Aristo ile ilişkisi için bkz. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 131-132.

³¹ Stephen Thomas, “St. Gregory Palamas”, s. 529.

³² *Matta* 17:1-9; *Markos* 9 : 2-8; *Luka* 9 : 28-36.

³³ Bkz. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 214- 220.

³⁴ Stephen Thomas, “St. Gregory Palamas”, s. 530..

“Hem bedeninizin sizlerde bulunan Kutsal Ruh’un tapınağı olduğunu bilmiyor musunuz? Bu Ruh size Tanrı tarafından verilmiştir. Kendi kendinizin değilsiniz”³⁵. “Mesih, O’nun evi üzerinde yetkili oğul olarak sadıktır. Eğer cesaretimizi ve övündüğümüz umudu gevşemeden sonuna dek sürdürürsek, O’nun evi biziz.”³⁶. “Tanrı tapınağı yalancı tanrılarla uyuşabilir mi? Çünkü biz diri Tanrı’nın tapınağıyız. Tanrı’nın bildirdiği gibi: “Onların arasında konut kuracağım hem de aralarında yürüyeceğim.”³⁷

4. BARLAAM’LA TARTIŞMALAR VE HAREKETİN SİYASİ KAMPLAŞMAYA DÖNÜŞMESİ

Aynarozdaki kendi hücrelerinde sakın bir keşişlik hayatı süren Palamas’ın Bizans’taki teolojik, kısmen de politik tartışmaların içine çekilmesi ve bir anda hareketli bir ortama girmesi, İtalyan asıllı Bizanslı Ortodoks bilgin Kalabrialı Barlaam’ın (1290–1348), önceki adıyla Bernardo Massari’nin, şiddetli bir şekilde Hesyatik düşünceye saldırmalarıyla başlar. Barlaam, 1330 yılları sırasında Bizans egemenliğindeki Güney İtalya’dan ayrılıp, önce Artra, Selanik ve en sonunda o zamanki Konstantinopolis’e gelmiş ve başkentte üst seviyedeki bir okulda, Karye Manastırındaki Aziz Saviour’da hoca olmuştu.. Daha sonra ise İmparator III. Andronikos Palaeologos’un saray kabinesinde yer almıştır.³⁸

Her ne kadar tartışmalar Bizans İmparatoru III. Andronikos’un (1328-1341) son günlerinde başlayıp taht mücadelelerindeki iç savaş (1341-1347) dönemlerinde çok daha hararetli bir biçimde yaşanmış olsa da, bu husumetin kökleri daha da gerilere gitmektedir. III. Andronikos, selefi olan büyükbabasının askıya aldığı Batı Kiliseleri ile görüşme konularını, yine siyasi saiklerle yeniden başlatmıştı. İmparatorluk yetkilileri, 1333’ün sonlarında İstanbul’a gelen Papa XXII John’un temsilcileri ile yapılacak müzakerelere Bizansı temsilen Palaması davet etmişler, o da bunu reddetmişti. İmparator bunun yerine, Ortodoksluğu savunması için Barlaam’a başvurmuştur. Barlaam, Thomas Aquinas’ın eserlerinin doğru bir şekilde kavranması için Latince dikkate alınması gerektiğini ilk kez söyleyen bir Ortodoks olarak bilinir. Görüşmelere Ortodoksluğu temsilen katılan Barlaam, tartışma sırasında, Latince mantıkla yapılan Tanrıya dair teolojik çalışmaları tenkit etmiş ve ancak kilise babaları aracılığıyla yorumlanan kutsal kitabın tek rehber olduğunu söylemiştir. Öteden beri çoğu din adamları ve keşişlerin tamamı Latin

³⁵ Korintoslara Mektup I, 6:19.

³⁶ İbranilere Mektup, 3:6.

³⁷ Korintoslara Mektup II, 6:16.

³⁸ *The Cambridge History of Christianity: Volume 5, Eastern Christianity.* (Edit. Michael Angold), Cambridge University Press, London 2006, s. 62-63.

kilisesi ile birleşme görüşmelerine şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Barlaam'ın başkentte hızla yükselmesi, ardından Latinlerle yapılan görüşmelere katılması, üstelik de Ortodoksluğu Latinlere karşı savunan bir rahibin Latin kökenli (İtalyan) olması başkentteki bir çok rahibi kızdırmıştı.³⁹

İlerleyen günlerde onun hesyatik düşünceye karşı yaptığı eleştiriler Palamas'ı harekete geçirmiştir. Barlaam, hesyatiklere, onların ilahi ışığı görebildikleri, tanrıyı "deneysel" yollarla tecrübe ettikleri şeklindeki iddialara kinayeli, apolejitik bir üslupla, biraz da onların bu garip hareketlerini alaycı bir tavırla eleştirmektedir. Onların görüşlerini hastalıklı bir bilgiye sahip olan bir takım bencil fikirler olarak nitelendirmekte, hesyatiklerin tartışma için gerekli olan yeni teolojik yaklaşımlara kapalı olduklarını, sadece ağırlıklı olarak asketik bir dille yetindiklerini iddia etmektedir. Barlaamın bu iddiaları, sonraki dönemlerde de hesyatik düşünceye karşı olan rasyonalist ortodoks düşünürler tarafından sıklıkla yüceltilecektir.⁴⁰

Bu saldırılara karşı Palamas, yukarıda özetlemeye çalıştığımız kendi teolojik görüşlerini hesyatizmi savunduğu meşhur eserini⁴¹ kaleme alarak cevap verecekti.⁴² Tartışmalar İmparator III. Andronikos'un (1328-1341) saltanatının son yıllarında şiddetlenmiştir. Barlaam, Hesyatiklerin sapkın olduklarını ve kilise tarafından aforoz edilmeleri gerektiğini söyleyerek İstanbul Patriği XIV İoannes Kalekas'a (1334-1347) ihbar etmiştir. Bunun üzerine İmparator naibi ve ordu komutanı Kantekuzenos, sorunun bir kilise konsiliyle çözülmesi konusunda İmparatoru ikna etmiştir. Kantekuzenos'un kendisi Barlaam'ın öğretilerine ve düşüncelerindeki derinliğe saygı duyuyordu, bu nedenle de onu başkentteki en büyük okula tayin eden de kendisiydi. Ancak Palamas'ın hesyatik görüşlerinin de kusursuz bir şekilde

³⁹ Bu dönem hakkında geniş bilgi için Bkz. Robert E. Sinkewicz, "A New Interpretation for the First Episode in the Controversy Between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas." *The Journal of Theological Studies*, Cilt 31, No 2, Oxford, 1980, s. 489-500; *History of Christianity* 5, s. 62-63.

⁴⁰ John A. McGuckin, "Barlaam of Calabria", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony McGuckin) Oxford 2011, s. 68.

⁴¹ Bkz. John Meyendorff - Nicholas Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, New Jersey: Paulist Press, 1983.

⁴² Palamas'ın çalışmalarının tümü Migne tarafından aynı sayfada Latince ve Grekçe olarak yayınlanmıştır. Bkz. Jacques-Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus*. Series Graeco – Latina (MPG), 150 Vol. Paris 1857-66. (1296-1359, Gregorius Palamas, *Capita Physica Theologica* 1121-1226; *De Hesychastis*, 1101-1118; *De Mentali Quietudine*, 1011-1088; *De Oratione Puritate Cordis*, 117-1122; *Decalogus Christianae Legis*, 1090-1102; *Notitia*, 0771-0800; *Prosopoeiae*, 0960-0988; *Theophanes*, 0910-0960; *Vita S. Petri Athonitae*, 0995-1010.)

geleneksel Ortodoks inancıyla uyumlu olduğunu düşünüyordu. Dönemin Patriği Kalekas (Kantekuzenos'tan hazretmeyen ve ileri de yaşanacak taht mücadelesinde ona karşı olan cephenin mimarlarından olacaktır) istemeyerek de olsa konsil toplanmasının onaylamıştır. Bu dönemde yapılan konsillerde genelde üyelerin çoğu devlet bürokrasisi yönlendirmekteydi. Sonunda 10 Haziran 1341'de Ayasofya'da III. Andronikos başkanlığında bir konsil toplanmış ve Konsil Barlaam'ın görüşlerini ve eserlerini lanetleyerek Palamas'ın gerçek Ortodoksluğun savunucusu olduğuna hükmetmiştir. Bunun sonunda ise Barlaam, pek de sevilmediği Bizans'tan ayrılarak İtalya'ya dönmüştür. Bir dönemler papalığın otoritesi ve "filique" kavramı hakkında menfi şeyler yazmış olmasına rağmen kısa bir süre sonra da Avignondaki Papa tarafından çok sıcak karşılanan Barlaam, Katolik Kilisesine katılmış ve Papa tarafından Kalabria'daki Gerace'ye Katolik piskoposu olarak tayin edilmiş ve ölünceye kadar da burada kalmıştır.⁴³

Ancak her ne kadar karşı hareketin mimarı sayılan Barlaam saf dışı edilmiş olsa da başkentte sular durulmamıştı. Çünkü her iki görüşün hala kilise ve bürokrasi kanadında destekçileri ve rakipleri vardı. İmparatoriçe Anna, onun destekçisi ve danışmanı Apokavkos, Patriğin etkisinde kalarak Palamas'a karşı muhalefeti örgütlemeye çalıştılar. Zira Konsil'den sadece beş gün sonra İmparator III. Andronikos ölmüş, en büyük oğlu 9 yaşındaki İoannes Paleologos'un da velihtliği henüz ilan edilmemişti. Bu durumda ona naiplik yapacak, devleti onun adına yürütecek potansiyel kişiler arasında bir taht kavgası başlamak üzereydi. Bu konuda en yakın naip İmparatoriçe Anna ile ölen imparator Andronikos'un baş danışmanı ve çok yakın dostu olan Kantekuzenos'tu. Ayrıca mevcut Patrik Kalekas da naiplik iddiasında bulunuyordu, Patriğin naiplik iddiasının nedeni ise ölen İmparatorun biri 1334 te, diğeri de sonraki bir tarihte olmak üzere bir savaş nedeni ile başkentten ayrılırken iki kez Patriği kendi yerine naip olarak atamış olmasıydı.⁴⁴

Bizans'ta bu siyasi ortamda kilisedeki teolojik tartışmalar da henüz bitmemişti. Barlaam'ın öne sürdüğü tenkitlerin başkentteki bir diğer önemli ve yerli savunucusu, aynı zamanda Palamas'ın da arkadaşı olan bir başka keşiş Gregorios Akindynos'du. Kendi başına bir ilahiyat tartışmasını göze alamayan Patrik Kalekas, alttan alta Palamas karşıtlarının yeni lideri Gregorios Akindynos'u desteklemekteydi. Yine bir konsil talebiyle çalkalanan başkentte, ilkinden iki ay sonra 1341 Ağustos'un da yeni bir konsil daha toplandı. İmparator ölmüş olduğu için Sinod'a Kantekuzenos başkanlık etti, Patrik, rakibi Kantekuzenos'un

⁴³ Donald. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yılları* (Çev. Bilge Umar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 227; John A. McGuckin, "Barlaam of Calabria", s. 68.

⁴⁴ Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 199-200.

başkanlığındaki bir konsili istemeyerek de olsa onaylamak durumunda kaldı, Palamas tekrar aklandı ve rakibi Gregorios Akindynos mahkum edildi, Palamas ise daha sonrasında öğretilerini daha popüler bir yol ile özetlediği bir dizi pastoral vaazlar vereceği Selanik Piskoposluğuna tayin edildi.⁴⁵

Ancak bu teolojik kavgalar arasında iç ve dış siyasi gelişmeler de devam etmekteydi. 1341 Eylülünde dış karışıklıkları önlemek için İmparatorluğun savunma güçleri komutanı olan *Megas Domestikos* unvanlı Kantekuzenos, ancak beş yıl sonra dönebileceği başkentten ordusuyla ayrılmış, bunu fırsat bilen taht naipleri hemen harekete geçmişlerdir. İmparatoriçe Anna'nın baş danışmanı Apokaukos'un da kışkırtması, Palamasçılar konusunda görüşlerinde hiçbir değişikliğe gitmeyen ve görev süresinin sonuna kadar Palamas karşıtı olarak kalan Patrik Kalekas'ın desteğiyle vatan haini ilan edilen Kantakuzenos, aynı zamanda afroz da edilmiştir. Kantakuzenosçular bertaraf edilirken patrik de kendini çocuk imparatorun naibi ilan etmiştir.⁴⁶

İşte böyle bir ortamda sıra Palamasçılarla hesaplaşmaya gelmişti. Patrik, ilk başlarda Kantekuzenos'un naiplik hakkını savunan Palamas'ın halk üzerindeki otoritesinden çekindiği için ona bir şey yapamadı, bir süre Boğazdaki bir manastıra bağlı çilehanede kalmasına izin verdi. Zamanla yeni oluşan siyasi denklemde birçok kişi Patriğin yanında yer almaya başladı. Bunların başında önceden afroz edilen Gregorios Akindynos, bakan Nikephorus Koumnus'un kızı İrene ki kocası II. Andronikos'un oğlu idi ve onun ölümü ile "Evlogia" adına alarak bir manastıra çekilmişti. Aslında bir keşiş olarak Palamas'a daha yakın durması bekleniyordu. Ancak o siyasi davranarak Kantakuzenos'la aynı safta görünmemek adına Palamasçı düşünceye muhalif oldu. Kantakuzenos'un bilgin arkadaşlarından Roma karşıtı olan Nikeforos Gregorias⁴⁷ ve Roma dinine (Katolikliğe) dönmüş olan Demetrios Kydones da, Palamasçı doktrini benimsememişlerdi. Oluşan denklemi fırsata çevirmek isteyen patrik Kalekas, 1344'de İmparatoriçenin gönülsüz rızasıyla bir Sinod daha toplamayı başardı. Palamizm bu sefer mahkum edildi, sapkın görüldü ve Palamas hapsedildi. 1344'de Kutsal Sinod Palaması afroz ederken, 1341'deki Konsilde afroz edilmiş olan Gregorios Akindynos'un afrozu geri alınmış, aklanmış ve dini hiyerarşideki rütbesinin yükseltilmesi önerilmişti.⁴⁸

⁴⁵ Meyendorff - Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, s.7 ;Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 227-228; John A. McGuckin, "Barlaam of Calabria", s. 68.

⁴⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 471; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 202-203.

⁴⁷ Nikeforosla ilgili detay için bkz. Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 248.

⁴⁸ Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, (London - New York - Melbourne: Cambridge University Press, 1977), s. 155-156; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 228- 229.

Ancak zamanla iç ve dış olaylarla imparatorluk iyice zayıflamaya başlayınca Patrik ve ekibi de etkisini yitirmeye başlamıştı. Olayları başkent dışından takip eden ve dışarıda birçok ittifaklar yapan Kantekuzenos gittikçe güçlenmeye başlamıştı. Altı yıla yakın (1341-1347) devam iç savaşta Bizans, maddi manevi çok yıpranmıştı. Sonunda İmparatoriçe kendi meşruiyetini sağlamak için Kantekuzenos taraftarı olan Palamasçılara el uzattı, bu konuda Patrikle anlaşmazlığa düştü ve 1347 Şubatında bir sinod daha topladı, amacı Palamas'ı aklamak ve onun halk tabanındaki taraftarlarının desteğini almaktı. Bu toplantıda Metropolitler patriği daha önceden alınmış konsil kararlarına hiçe saydığı için mahkûm ettirip onu patriklikten azlettiler. Palamas'ı tekrar aklayıp zindandan çıkarttılar. Ancak İmparatoriçenin Palamasçıların desteğini alma planının siyasi bir karşılığı olmadı. Zira bu olayın ikinci günü Orhan Beyin de desteğini arkasına almış olan Kantakuzenos, askerleri ile birlikte İstanbul'a girerek taht kavgasının ilk raundunu bitirmiş oldu. İmparatoru şehre girişinde karşılayanlardan birisi de kendisini sürekli desteklemiş olan Grigorios Palamas idi.⁴⁹

Kantakuzenos'un başkente girişinin hemen öncesinde azledilmiş olan Patrik Kalekas'ın yerine, hesyatik düşüncenin taraftarı İsidoros (1347-1350) patrikliğe atandı. Böylece İstanbul'daki Patriklik merkezi, Patrik Kalekas'ın şahsında son kez, hem dini hem de siyasi bir çekişmede uzun süre başrol oynamış ve etrafındaki bürokrasiyi de bu konuda yönlendirmiş bir Patriğe şahitlik etmiş oldu. Yeni Patrik hem selefının Kantekuzenos hakkında verdiği afarozu kaldırdı, hem de yeni İmparator Kantakuzenos'a İmparatorluk tacını giydirdi. Bu sonuç Kantakuzenos'un olduğu kadar aynı zamanda Palamasçıların da (hesykhast düşüncenin) bir zaferi sayılırdı. Zira bundan sonra peşpeşe gelen başkent patriklerinin çoğu Palamasçı düşünce taraftarı kimselerdi. Bunlar arasında Patrik I. Isidoros (1347-1350), Patrik I. Kallistos (1350-1354, 1355-1363), Patrik Philotheus Kokkinos (1354-1355, 1364-1376) sayılabilir.⁵⁰

Bu olaylar esnasında Selanik'te bulunan ve zelotlar denen bir grup ortaya çıkmış 1342 de iktidarı ele geçirip yedi yıl ülkeyi V İoannes adına yönetmişlerdi. Kantakuzenos'u baş düşman bellemişlerdi, hatta Palamas oraya başpiskopos olarak tayin edildiğinde onun şehre girişine bile izin vermemişlerdi. İç savaşın ardından tekrar Selaniğe dönen Palamas ölünceye kadar bu görevde kalacaktır. 1359'da ölen Palamas, 1368'de kilise tarafından aziz ilan edilmiş, Paskalya Perhizinin ikinci

⁴⁹Nicol, s. 230 – 231, 233 – 234; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 479 – 480.

⁵⁰Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 479 – 480; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 231, 256-257.

pazarındaki ayin ona ithaf edilmiştir.⁵¹ Böylece Palamas, Bizans'ın son büyük mistiklerinden biri olarak kilise tarihindeki yerini almıştır.

Başkentte olayların yatışmasının ardından ileride bu tür olayların tekrar Bizans'ı meşgul etmesinin önüne geçmek isteyen İmparator, 1351'de son bir konsil daha topladı. Peşpeşe yapılan uzun oturumlar sonunda konsil, Palamas karşıtlarını, fikirlerinden dönmeye ve tevbe etme çağırın bir karar çıkardı. Buna hala direnenler ise aforoz edildiler. Sinod kararı, devletin bir yasası sayılan "Tomos" hükmünde görülerek imparator ve daha sonra naipleri tarafından da imzalanarak bir imparatorluk yasasına dönüştürülmüş oldu.⁵²

Palamas'ı sürekli destekleyen Kantekuzenos'un İmparatorluğu da pek uzun sürmedi, o 1354'de yaşanan iç ve dış siyasi gelişmeler neticesinde tahtı V. İoannes Paleologos'a devretti. Böylece Bizansta Kantakuzenoslar devri sona erdi, yeniden, 1453'de yıkılana kadar devam edecek olan "Paleologoslar" dönemi başladı. Mistik düşünceye meyilli olan Palamasçı sabık İmparator Kantekuzenos ve eşi, keşiş elbisesi giyerek bir manastıra çekildiler. Kilise tarihinde "*İmparator ve Keşiş İoasaf Kantakuzenos*" olarak anılan eski İmparator, ölünceye kadar, yaklaşık 30 yıl bir keşiş olarak yaşamış ve burada anılarını kaleme almıştı.⁵³

5. HESYATİZM ve İSLAM

Palamas ve onun öncüleri sayılan Symeon, Klimakos gibi Aynaroz Manastırı keşişlerinin ortaya koyduğu özel bir takım tekniklerle sürekli nefes alıp verme, daima sessiz bir şekilde Mesihi hatırd tutma ve karanlıklar içindeki bir ışık olarak tanımlanan ışık metaforu ile Mesihi tecrübe etme şeklindeki mistik anlayışın, (apolojist reddiye geleneğinin ileri sürdüğü teolojik farklılıklara rağmen) az çok diğer dini geleneklerle kısmi bir benzerlik olduğu söylenebilir. Nitekim günümüzde, Palamas konusunun en yetkin isimlerin başında gelen Meyendorff da, bazı farklılıklar olmakla birlikte, hesyatik düşünce ile diğer dini geleneklerle bu tür benzerliklerin olabileceğine işaret eder.⁵⁴ Ona göre bazıları hesyatik tekniklerle Hinduizmin "*yoga*" teknikleri arasında dolaylı da olsa bir bağ kurmaya çalışmışlardır, fakat bu biraz uzak bir ihtimaldir. Meyendorff, buna karşın, yine de kesin deliller olmasa da, çok büyük ihtimalle bazı İslami etkilerin olmuş olabileceğini kabul eder. Ona göre özellikle de (Palamas'ın da hocası olan)

⁵¹ Stephen Thomas, "St. Gregory Palamas", s. 530; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 233- 234, 244-245.

⁵² Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 249- 251.

⁵³ Geniş bilgi için Donald M Nicol, *The Reluctant Emperor: A biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge University Press, London, 2002.

⁵⁴ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 139.

Aynarozlu keşiş Nikephoros'un hesyatik teknikleri ile Müslümanların "zikri" arasında paralellikler çok fazla dikkat çekicidir. O, bu etkileşimi, keşişlerin Müslümanların yaşadığı, Filistin, Mısır ve Anadoluyla, gerek kişisel temaslar gerekse seyahatler, hatta kimi yerlerde birlikte yaşamaları yoluyla yakın temas ve iletişimde halinde bulunmalarına bağlar. Meyendorff bununla birlikte, bu benzerliğin aynı zamanda iki grup arasında hiç temas olmasa bile, kendi dinlerindeki ortak bazı dini fenomenlerden de kaynaklanmış olabileceğinin de gözü ardı edilmemesi gerektiğini söyler. Ancak ona göre aralarında bazı farklar vardır. Her şeyden önce hem yoga hem de zikir, kendi başlarına hemen istenen etkiyi yaratan (geçici) fiziksel tekniklerdir.⁵⁵ Ona göre, hesyatik yöntem, ruhun dikkatini ve sessizliğini kazanmak için pratikte yapılan bir araçtır, kutsal pratikler ve oruç ise bunu elde etmenin özel (ön) şartlarıdır. Yine o, bu unsurların, insanın Tanrının lutfunu elde etmesine yardımcı bir fonksiyona sahip olduklarını vurgular.⁵⁶

Hesyatizmin diğer dini geleneklerle etkileşimine dikkat çeken bir başka isim de Ortodoksluk konularında uzman Steven Runciman'dır.⁵⁷ Ona göre de Yoga ve zikirle bu hesyatik anlayış arasında yakın bir benzerlik söz konusudur. Doğu kaynaklı olarak gelen bu anlayış Bizans manastır yaşamına etki etmiş olabilir. Özellikle manastır yaşamında büyük bir öneme sahip Sina dağı ve bu bölgeler aynı coğrafyada Müslüman dünya ile yakın temasa geçmişlerdir. Runciman, Müslüman mistiklerin ise bu anlayışı Farisiler (İran) aracılığıyla Hindistan'dan almış olabileceklerini iddia eder. Ona göre bu etki, aynı zamanda Anadolu yoluyla çok daha doğrudan Bizans'a tesir etmiş olabilir. Özellikle Konya'ya gelip yerleşen büyük İslam mistiği Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) ve onun mistik görüşleri, şiirleri ve sema yapan Mevlevi dervişlerinin bölgede büyük etkisi olmuştur. Zira hesyatiklerin pratikleri, Müslüman sufiler tarafından bilinen bir takım nefes alıp verme biçimleri ile uyumlu görünmektedir. Bu nedenle

⁵⁵ Burada hesyatik metotla İslam'daki "zikir" kavramını tartışmak bu çalışmanın sınırlarını aşacağından bu konuya girmiyoruz. Ancak yazarın İslam'daki zikri bir amaç gibi göstermesi fikrine de katılmıyoruz. Zira zikrin de tam anlamı, (Keşiş Nikephoros'ın mesihi hatırlama anlayışında olduğu) "Allah'ı hatırlamaktır. Dolayısıyla İslam da bu kavramsallaşmış çokça bilen bir ifadedir. Oysa Hristiyanlıkta doğrudan bunu ifade eden çok açık seçik bir kavramsallaştırmayı hatırlamıyoruz. Zikir için bkz. Reşat Öngören, "Zikir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 44, İstanbul, 2013, s. 409-412.

⁵⁶ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 139-140.

⁵⁷ Yoga uygulamaları ve zikirle benzerlikler konusunda ayrıca bkz. Eliade, *Le Yoga*, s. 72 vd (Naklen, Eliade, *Dinsel İnançlar III*, 242 (Dipnot 99.)

Runciman'a göre Hristiyan ve Müslüman mistikler arasında gayri resmi (informal) ve de yazıya dökülmemiş benzer bir takım uygulamalar vardır. Bütün bunlardan sonra Runciman, buna rağmen Hint, Müslüman ve Hristiyan mistikler arasında doğal olarak bazı farklılıkların olabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁸

Hesyatizmin İslamla ilişkisi bağlamında son olarak, Osmanlı Tarihçisi Halil İnalçık hocanın görüşlerini de hatırlamak yerinde olacaktır. Onun söyledikleri, her ne kadar doğrudan dini pratikler açısından bir benzerlik olduğu iddiası üzerine olmasa da, o, kendi dinlerindeki mistik öğretilerin ve yaşamın o dönemde her iki toplum (Türkler ve Bizanslılar) tarafından da kabul gördüğüne vurgu yapmaktadır. İnalçık, palamizmin lideri Palamas için, Doğu mistisizminin en aykırı şekillerini benimsemiş önemli bir rahip olduğunu, çağdaşı Orhan Gazi'nin de kendi ülkesinde tasavvufi anlayışın revaçta olduğunu söyler. Orhan Gazi'nin emriyle 1336'da İznik'te kurulan ilk medresenin başına getirilen Davud-i Kayseri,⁵⁹ gibi fıkıh, hadis, kelâm ve felsefe konularında derin bilgiye sahip olmasının yanı sıra tasavvuf, alanlarında dirayetli bir ismin getirilmesi dikkat çekicidir. Zira o, tasavvufta daha ziyade büyük İslam mutasavvıfı Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin etkisi altında kalmış, onun Vahdet-i vücûd nazariyesini felsefi mahiyette yorumlayarak "Fusûsü'l-Hikem"ine şerh yazmış ve bu görüşleri ile Osmanlı ilim geleneğinin bu temel üzerine inşa edilmesini sağlamış kurucu bir şahsiyettir. Özellikle bu şerhe bir giriş sayılan "Mukaddimat" kısmı önemli görülmüş ve sonradan müstakil bir eser gibi kabul edilmiştir.⁶⁰ İnalçık, Orhan Gazinin bir yandan kendi içindeki mistik eğilimli heterodoks (farklı, değişik) alperen dervişleri himaye ederken, bir yandan da bu tarihlerde tebası arasında büyük bir Rum topluluğu bulunan Hristiyanlarla bir uzlaşma zemini bulmaya çalıştığını söyleyerek, birbirlerinden etkilenip etkilenmediklerine değinmeksizin, daha ziyade, bir bakıma her iki toplumda da mistik karakterli bir inancın yaygın olduğuna dikkati çeker.⁶¹

Burada son olarak Palamas'ın bir dönem Türklere esir düştüğünü de hatırlamak gerekir. Palamas 1354'lerin başında Selanik'ten Bizans'ın başkentine deniz yolculuğu yapmıştır. Amaç, sürgündeki tahtın meşru varisi V. Ioannes

⁵⁸ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, London, 1968, s. 136.

⁵⁹ Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 9 İstanbul, 1994, s. 33

⁶⁰ Eserin Türkçe tercümesi için bkz. *Davud el -Kayseri, Mukaddimat : Fususu'l-Hikem'e Giriş*, trc. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

⁶¹ Halil İnalçık, "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 33 İstanbul, 2007, s. 381.

Paleologos'la (1341-1391) VI. Ioannes Kantakuzenos (1347-1354) arasında uzlaşma sağlamaktır. Fakat bindikleri bot, Gelibolu'da Türkler tarafından rehin alınmış ve yolcuları bırakmak için fidye istenmiştir. Bizans sarayı ile iletişimin bozuk olması nedeni ile, Palamas tanınmış bir isim olduğundan onun için istenen fidye miktarı sürekli yükseltince Palamas ve arkadaşları Anadolu'nun değişik şehirlerinde bir yıldan fazla bir süre, Mart 1354'ten Temmuz 1355'e kadar tutsak olarak tutulmuşlardır. Bu süre ona, Lapseki, Biga, Bursa, İznik gibi Türklerin yeni fethettikleri Hristiyan şehirlerini, halkını yakından görme, onlarla izlenimlerini yazma, bir Hristiyan rahip olarak Müslümanlarla dini konularda tartışmalara girme imkanı vermiş ve bu konularla ilgili uzun bir mektup kaleme almıştır.⁶²

Mektubun tam tarihi belli değildir. Mektubu ya tutsaklığı sırasında ya da tutsaklığının son dönemlerinde İznik'te iken 1355 Temmuz'unda veya da aynı yıllarda serbest kaldıktan sonra yazmış olabilir. Mektupta Türklere ve onların şahsında İslama karşı çok aşırı negatif ve o dönemler için aşağılayıcı ifadeler kullanmıştır.⁶³

İzniğe transferinden önce Palamas, Orhan Gazi'nin (mektupta "Emir Orhan" diye geçer) isteği üzerine, Emir'in (Orhan Gazi) yanındaki "Chiones"ler denen kişilerle dini konularda bir münakaşaya girmiştir. Bu gruplar Palamas'ın mektubunda çok net değildir, bu yüzden adı geçen gruplar Wittek ve Arnakis arasında bir dizi makalede polemik konusu olarak tartışılmıştır. Paul Wittek "Xioveç", Byzantion, 21(1951): 421-423 de, Arnakis'in bunları "Ahi" grupları ile özdeşleştirmesini tenkit etmiştir. Wittekin iddiası ise "Chiones, isminin Farsça ve Türkçede, efendi, din adamı, öğretmen anlamlarına gelen "hoca" isminin bozulmuş ve evrimleşmiş hali olduğudur. Bu yüzden de Chioneslerin dini önderleri ifade ettiğini söylemiştir.⁶⁴

⁶² Daniel J Sahas, "Captivity and Dialogue: Gregory Palamas 1296-1360 and the Muslims". *The Greek Orthodox Theological Review*, Cilt 25, Brookline, 1980, s. 409-436.; G. Georgiades Arnakis, "Gregory Palamas Among The Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources." *Speculum*, Cilt 26, No 1, (Yayın yeri yok), 1951, s. 104-118.

⁶³ Türkler için, saygısız, tanrının nefret ettiği, bütünüyle iğrenç ırk Tanrı hakkında kendi inançlarının Romalılarınkine üstün olduğu inancıyla övünüyorlardı, der. Türkleri Pavlos'un Mektuplarında tenkit ettiği (Romalıları Mektup 1/ 21, 29) inançsızlara benzetir. Onlar her ne kadar Mesihî tanısalar da ona saygı gösterdiklerini iddia etseler de onu onurlandırmazlar, onun yerine ölmüş ve gömülmüş bir insan olan (Hz Muhammed'e saygı gösterirler der. Daniel, "Captivity and Dialogue", s. 414-415; Arnakis, "Among The Turks", s. 408, 410.

⁶⁴ Daniel, "Captivity and Dialogue", s. 433 (13 nolu dipnot)

Tartışma bu olaya şahitlik eden bir tıp doktor olan Taronites tarafından kaydedilmiştir. Palamas, tartışmanın bu adamların endişelerinden dolayı Emirin huzurunda değil de, onun görevlendirdiği başka resmi kişilerin nezaretinde yapıldığını söyler. Tartışma konuları genelde İslam – Hristiyan kelamcılarının odaklandığı konular üzerinedir ki bunlar; tahrif Kutsal Kitapların tahrifi), teslis inancı, tebşirat ve Hz. Muhammed'in (SAV) diğer peygamberler göre konumu meseleleridir.⁶⁵

6. SONUÇ

Bizans'ta manastırlar, kurumsal bir yapıya dönüştükten sonra her dönemde dini, sosyal ve siyasi bakımlardan toplumda karşılığı olan bir kurum olmuşlardır. Nispeten özerk yapılar olan ve resmi kilise temsilcilerine göre toplumda daha çok itibar gören manastır keşişleri, gerektiğinde, inzivaya çekildikleri hücrelerinden çıkarak kilisedeki teolojik kavgalara ve siyasi olaylara taraf olmuşlardır. Burada Palamas örneğinde olduğu gibi, başlarında dirayetli ve saygın bir isim olduğu zamanlar, taraf oldukları bu teolojik ve siyasi tartışmalarda etkin roller üstlenmişlerdir. Bu nedenle de, Bizans'ta toplumsal karşılığı olan manastırlar, özellikle kriz dönemlerinde, başta krallar ve patrikler olmak üzere üst bürokrasinin dikkate almak zorunda kaldığı önemli bir meşruiyet aracı konumuna dönüşmüşlerdir. Bunun en iyi örneğini Selanik Piskoposu Grigorios Palamasta görmekteyiz.

Palamas, zamanla çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmesine rağmen, kökleri IV.- V. Yüzyıllara kadar dayanan mistik karakterli hesyatik dini geleneğin son temsilcisidir. Özellikle Aynaroz Manastırlarınca yaşatılan bu hesyatik uygulamalar, aslında tümüyle manastırların kendi iç yapılarını ilgilendiren bir takım özel dua tekniklerine dayalı bir anlayıştır. Bu yönüyle de, geçmişte Bizans'ta Manastırların da taraf olduğu, gerek ikon tartışmaları, gerekse Bizans tahtına meşru varisler arama hareketi olarak bilinen “Arsenistler”le karşılaştırıldığında, tabiatı gereği teolojik ve politik tartışmaların en uzağında olması gereken, başka bir ifade ile gündelik teolojik ve politik tartışmalarla hiç ilgisi olmayan, kendi halinde bir harekettir. Ancak burada Palamas'ın ya da bu hareketin şanssızlığı, Bizans'taki iç siyasi kavgaların ve taht çekişmelerinin yaşandığı bir döneme karşılık gelmiş olmasıdır. Öte yandan, böylesi karışık bir ortamda, bu oluşumun başında Palamas gibi saygın bir keşişin bulunuyor olması ise hesyatik hareket için büyük bir şans olmuştur. Zira bu karışık ortamda Palamas, başta Barlaam olmak üzere gerek teolojik, gerekse politik karşıtları ile giriştiği mücadelelerden galip çıkarak hesyatik düşüncenin ve uygulamaların Ortodoks inancıyla uyumlu olduğunu kabul

⁶⁵ Daniel, “Captivity and Dialogue”, s. 412.- 418.

ettirmiştir. Ayrıca III. Andronikos'un ardından Kantekuzenos'u Bizans tahtının meşru varisi olarak görüp yaptığı politik tercihler neticesinde, Kilise Konsillerince meşruiyeti onanan hesyatik düşüncenin, aynı zamanda kral tarafından yayınlanan bir "Tomos"la Bizans yasası haline gelmesini ve böylece Bizans'ın yıkılışına kadar bu düşüncenin ayakta kalmasını sağlamıştır. Tüm bu yönleri ile o, Bizans Ortodoks mistisizminin ortaya çıkardığı son büyük isimdir demek her halde abartılı olmayacaktır.

Bu hesyatik uygulamaların, İslam mutasavvıflarının çeşitli zikir biçimleri ile benzeşmesi meselesine gelince, bu konu, her ne kadar çalışmamızın sınırları dışında kalmış olsa da, kanaatimizce coğrafi yakınlıktan dolayı böyle bir etkileşimin olması mümkündür. Zira o dönemde Anadolu'da ve bilhassa Bizans sınırlarında, çeşitli özelliklerde çok yaygın sufi hareketleri görülmektedir. Dolayısıyla biz, gerek sufi hareketin Orta Asya ve Hint coğrafyasından gelmiş olması, gerekse sufizmin hesyatik akıma göre daha organize ve daha baskın olmasından hareketle, hesyatik keşişlerin sufi uygulamalardan daha çok etkilenmiş olabileceğini düşünüyoruz. Ancak hiç bir etkileşim olmadan, bu tür düşünce ve uygulamaların, dinlerde var olan bu tür ortak fenomenlerden, yani dinlerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmış olacağı görüşü de gözden uzak tutulmaması gerekir.

Burada Palamas'ın Türklerle yaptığı polemikleri anlatan mektuplarına gelince, buradaki tartışma konuları yeni olmayıp altı asır önce Müslümanlarla benzeri polemiklere giren Ortodoks bilgin Yuhanna ed-Dımaşki (649-749) vb ile yaşanan polemikleri tekrarlamıştır. Konular; tahrif, teslis inancı, tebşirat gibi geleneksel Hıristiyan-Müslüman polemik konularıdır. Ancak benzerlerinden farkı bunun Türklerle yapılmış olmasıdır. Bu mektup ayrıca o dönem Bizans - Türk ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yine mektup İslam ve Türkler hakkında o günkü Ortodoks Hıristiyanların düşüncelerini bilmek adına da önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

Arnakis, G. Georgiades, "Gregory Palamas Among The Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources." *Speculum*, Cilt 26, No 1, 1951.

Bayraktar, Mehmet, "Dâvûd-i Kayserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994.

Chryssavgis, John, "St. John Klimakos", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011.

Davud el -Kayseri, Mukaddimat : Fususu'l-Hikem'e Giriş, trc. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya, İstanbul : İnsan Yayınları, 2011.

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi -III*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 2003.

Hamilton, Janet – Hamilton, Bernard – Stoyanov, Yuri, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Dualist Heretikler*, (Çev. Leyla Kuzucular), Ankara, 2011.

İnalçık, Halil, “Orhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33 İstanbul 2007.

Kallistos, Metropolitan of Diokleia, “Hesychasm”, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Editedby John Anthony Mc Guckin), Oxford 2011.

Meyendorff, John - Gendle, Nicholas, *Gregory Palamas: The Triads*, New Jersey 1983.

Meyendorff, John, "Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual

Meyendorff, John, *A Study of Gregory Palamas*, (Trans from French George Lawrence), London, 1964.

Legacy." *Dumbarton Oaks Papers* Sayı 42, 1988.

McGuckin, A. John, “Barlaam of Calabria”, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Editedby John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011.

Nicol, M. Donald, *Bizans 'ın Son Yılları* (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999.

Nicol, M. Donald *The Reluctant Emperor: A biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge 2002.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), 5. Baskı, Ankara 1999.

Öngören, Reşat “Zikir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 2013

Prokurat Michael - Golitzin, Alexander - Peterson, D. Michael, *Historical Dictionary of the Orthodox Church*. Cilt, 9, London 1996.

Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity*, London, 1968.

Sahas, J. Daniel, “Captivity and Dialogue: Gregory Palamas 1296-1360 and the Muslims”. *The Greek Orthodox Theological Review*, Cilt 25, 1980.

Sinkewicz, E, Robert, "A New Interpretation for the First Episode in the Controversy Between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas." *The Journal of Theological Studies*, Cilt 31, No 2, 1980.

Smith, Allyne, *Philokalia: The Eastern Christian Spiritual Texts: Selections Annotated & Explained*. Second Publishing, Woodstock, U.S., 2006.

The Cambridge History of Christianity: Volume 5, Eastern Christianity. (Edit. Michael Angold), London, 2006.

Thomas, Stephen, “St. Gregory Palamas” *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Editedby John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011.

Derleme Makalesi/Review Article

**ORGANIZATIONAL ETHNOGRAPHY WITH FEMINIST
PERSPECTIVE**

FEMİNİST BAKIŞ AÇISIYLA ÖRGÜTSEL ETNOGRAFI

İlke ORUÇ*

*Geliş Tarihi: 22.02.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)*

ABSTRACT: This study aims at presenting a methodological discussion that might assist researchers in identifying the problems encountered by women in a working life dominated by men. Gender has a long debated and studied theme in organizations. Similarly, the discrimination based on gender differences is still on the agenda of working life and it involves a lot of factors that are worth researching. In this study, the author will present information about organizational ethnography that might be applied by the researchers studying gender in organizations.

Key words: Woman, qualitative study, organizational ethnography.

ÖZ: Bu çalışma, erkek egemen çalışma yaşamında konumlanan kadınların, yaşadıkları sorunları farklı bir açıdan görmeyi sağlayabilecek bir yöntem tartışması yapmayı amaçlamaktadır. Örgütlerde cinsiyet konusu uzun zamandır tartışılan ve araştırılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çalışma yaşamında kadının yaşadığı ayrımcılık uygulamaları varlığını sürdürmekte ve konu bu nedenle sürekli araştırılabilir bir çok unsuru barındırmaktadır. Bu çalışmada, özellikle örgütlerde cinsiyet konusuyla uğraşan araştırmacılar için kullanabilecekleri örgütsel etnografi yöntemine yönelik bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kadın, nitel araştırma, örgütsel etnografi.

1. INTRODUCTION

The theme woman has been long studied with references to various points of views and assumptions, and a number of field studies have been conducted to collect data regarding how certain behaviours emerge under specific conditions of working life and how these behaviours are perceived by employees (both males and females). The fact that culture is dealt with through interdisciplinary studies and that it is a significant factor in organizations clearly show how important such studies are. What is crucial here is how the problems faced by women in working life are perceived on the basis of *gender perceptions* as well as the culture that forms these perceptions. Depending on the patterns formed by society, the place of males and females in working life may differ. Therefore, which methods were already applied in the past and will be applied for future studies carried out on organizations and women have been a significant topic of discussion. The most

* Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, ilkeoruc@trakya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8710-8959>

commonly preferred research method is qualitative study, which uses certain sampling methods suitable for generalizations. Although qualitative studies have started to receive significant recognition from researchers, it is necessary to admit the presence of negative attitudes towards this method as well. Therefore, it is useful to mention about the differences between qualitative and quantitative studies since the method to be discussed in this paper is a qualitative research method. First of all, we should remember that researchers have certain research problems and hypotheses in mind before they start their research. Depending on the research problems, the researcher chooses the best research method that is likely to deal with these problems in the most effective way. In this phase, the decision is taken regarding the research method; whether qualitative or quantitative. In fact, this discussion requires a longitudinal epistemological approach. In order to reject or accept generalizations based on assumptions and deduction, quantitative approach should be used. When the aim is to verify or reject the generalizations based on assumptions and deduction, quantitative methods or logical positivism based on experiments are the best options. However, qualitative and natural methods are more effective in understanding the experiences in a certain environment inductively and holistically (Patton, 1990).

Nowadays, there is a tendency to blend qualitative and quantitative methods. This tendency is believed to date back the recent criticisms against positivist-modernist approach, which was quite popular in 1930s and 1940s. However, it is also known that these methods were already blended in the fields of psychology and sociology three or four decades ago (Hammersley, 1994). It is a well-known fact that *positivist philosophy* especially *logical positivism* has been effective in the progress from the times when these methods were used together to those times when a questionnaire and discourse analysis were considered sufficient. Under the light of these explanations, the differences between quantitative and qualitative research can be listed as follows Table 1 (Hennick et al., 2011:16):

Table 1. Differences Between Quantitative and Qualitative Research

	Qualitative Research	Quantitative Research
Objective	-To gain a detailed understanding of underlying reasons, beliefs and motivations	- To qualify data and explore results to a broader population
Purpose	- To understand why? How? What is the process? What are the influences or context?	- To measure, count, quantify a problem. How much? How often? What proportion? Relationships in data.
Data	-Data are words (called text data)	- Data are numbers or numerical data.
Study Population	-Small number of participants or interviewees, selected purposively (non-randomly)	-Large sample size of representative cases.

Data collection methods Analysis Outcome	Referred to as participants or interviewees. -In-depth interviews, observation, group discussions. -Analysis is interpretive -To develop an initial understanding, to identify and explain behaviour, beliefs or actions.	-Referred to as respondents or subjects. -Population surveys, opinion polls, exit interview -Analysis is statistical -To identify prevalence, averages and patterns an data. To generalize to a broader population.
---	--	--

Resource: M. Hennik, I. Hutter and A. Bailey. (2011). *Qualitative research Methods*, Sage Publications, First published.

Which of the above mentioned methods will be chosen or whether both methods will be used together or not depend on the nature of the research problem. Therefore, the method to be explained in detail below will only provide some insights for the researchers in determining the research problem. However, it is necessary to explain how we can approach to the problem from a female perspective first.

2. TAKING A FEMALE PERSPECTIVE

When a researcher has a research question in his / her mind regarding the place of women in working life, it is necessary to adopt a suitable research method and a theoretical background to base this method. A study without a theoretical framework will have a weak unity. Therefore, when a study is conducted on women in working life, previous studies involving female perspective will help the researcher to establish a theme unity. Adopting a female perspective for the problems of women requires the consideration of many themes covered in feminist literature. What should be kept in mind here is that feminist literature is quite comprehensive.

Defined in many different ways, feminism can be considered a concept focusing on the inequality between two genders and women's having secondary roles in society (Bierema and Cseh, 2003; Kark, 2004). In other words, it is a term by which women started to question their status in the society and to demand certain practices to improve this status (Freedman, 2001:3). Thus, eliminating sex discrimination in social, economic and political environments is the main motive of a committed feminist (Bierema and Cseh, 2003). Feminist theorists have worked on social and political objectives to prevent male theorists from using sexist discourse. In modern philosophy, many notions involve a lot of cultural prejudices against women. Patriarchal theory does not aim at understanding or explaining the social status of women; however, it adds another factor to this status (Gattens, 1991:1-3). Stereotypes are determined according to the differences in cultural expectations and teach (Carless, 1998). The main approach adopted to study these

expectations focuses on gender differences and uses psychological, sociological and cultural indicators to explain these differences.

The status of women in a society is an acknowledged indicator of the level of civilization in this particular society. Unfortunately, women have never been able to be a valued member of the society even where everybody is considered equal and free. In fact, it is quite interesting that half of the population was neglected while men support equality and social change (Berktaş, 2003:41). The history of women is the history of resistance against the pressure of patriarchal system and women's being forcibly confined within the walls of their homes. This resistance became stronger when the search for individual freedom ideals spread to different layers of society during Renaissance and contributed a lot to the struggle of women for equality. This resistance should be examined according to the existing social conditions. Since this systematic point of view differs according to levels of development, women had different social status in developing and undeveloped countries. Despite this difference, all the struggles led by feminist movement are the concerns of all the women in the world. Accordingly, although the struggles of women in Turkey have taken different forms than those in the West, the concepts dealt with are common to a great extent. Although the conditions and the nature of women rights differ depending on the dynamics of the countries, it is necessary to examine various opinions from different parts of the world with regards to improvements in these conditions.

Why do the women who have been often ignored for a long time throughout history felt the need to be involved in certain attempts to equal themselves with the other sex? Have the women ever succeeded in being aware of their secondary role in the society throughout history? We shouldn't ignore the fact that this situation is the outcome of a sociological movement. What stand out during this process are some radical changes in the lives of women such as increasing their level of education, gaining economic freedom by being a part of working life, self-realization and being involved in the struggles to obtain equal rights with men. If we analyse the developments related to this issue, we see that the first attempts for equal rights were triggered by the women who belonged to the bourgeois class. The reason lying behind this fact is likely to be that the conditions they live in were quite different than other women. The changing conditions lead to certain developments in different layers of the society such as feminist movements and practices. Since these developments were very comprehensive and required detailed explanations, it is useful to mention about these movements within a limited framework. Similarly, there were considerable differences among authors

in dealing with the issue and among the studies conducted. The researchers find it hard to categorize the studies and ideas into a framework in feminist terms.

Moreover; feminist approach facilitates the improvement of women's position not only in society but also in organizations. The claim that women can be equal to men forms the basis for all feminist theories (Calas et al., 1993). When we consider the fact that feminist ideas influence many fields, it is necessary to mention about all the basic point of views related to the issue in order to come up with a specific one. The researcher can decide on a basic structure for his / her research question according to many factors involved in feminism (such as feminist ethics and other theoretical approaches towards feminism), which might bring a special perspective to the issue and to the research question. However, how the researcher will deal with these and make his / her choice about the method to be used are likely to change according to the amount of knowledge obtained about comprehensive feminist framework mentioned below. The basic feminist approaches, which might provide a starting point in terms of theoretical framework, will be explained below in detail.

Since most of the modern feminist theories emerge as the outcome of the reactions towards traditional liberal feminism, the concept liberalism can be considered the most distinctive factor in defining feminist principles (Tong, 2006:10). Finally, liberal feminism is divided into traditional and modern paradigms, and traditional liberals support classicism and freedom while liberal feminist's welfare or equality (Kandal, 1988:5)

It is possible to say that traditional liberal feminists share the following basic ideas (Donovan, 2007:27):

1. Traditional liberal feminists suggest that females and males are furnished with the same reasoning ability. In historical perspective, the strong reactions towards the claim that females are less intelligent than males have been the most prominent point of view taken by feminists.

2. The best way to have an effect on social change and social transformation is to provide equal educational opportunities for both women and men. Especially, receiving critical thinking education is believed to be crucial.

3. From social perspective, they supported the idea that women should be given the same political and legal rights as men regarding the issues that restrict the freedom of women such as the right of ownership (inheritance) and the right to elect or to be elected.

The proponents of liberal feminism see the inequality in education as a significant starting point for their arguments. The person who focused on working life in this school of thought is Betty Friedan. In her study titled *Feminine*

Mystique, Betty Friedan mentions about the difficulty of being a mother and having a career at the same time. Focusing on family-work conflicts, the book emphasizes the smooth integration of career and family, which is a significant issue discussed even today (Friedan, 1983). Written in 1980, the book titled *The Second Stage* by Friedan deals with various issues such as the problems of women having multiple roles, public values and individual achievement goals and the effects of women's working together with men in the same working environment (Ollenburger et al., 1992). In short, such studies by Friedan might provide a starting point for a researcher with a research question in his / her mind about family-work conflicts.

Unlike classical liberals, modern liberal feminists discussed the claim that the women favoured by patriarchal societies should focus only on the jobs suitable for them such as teacher, nurse and civil servant and they are not considered talented in other jobs. These feminists suggest that gender-stereotype restrictions lead to inequality and such inequalities should be certainly eliminated. In other words, they struggle against discrimination by advocating the idea that women and men should have equal rights. In addition, they state that it is necessary to focus on certain issues such as sex differences, social gender roles, freedom and equality. These discussions have greatly contributed to the clarification of a lot of concerns about inequality-focused studies in the management literature. Such theories provide many insights to help us explain many situations such as family-work conflicts that emerge due to the involvement of women in working life, women's being expected to work in jobs considered as *jobs for females*, and the difficulty to take part in a male dominant working areas.

Marxist feminists claimed that it is essential to consider certain issues such as the labour of women at home, their receiving low wages at work as employees and family doctrines contributing the oppression of women (Barnett 1998:26-34; Smith 1993:5). The key difference between Marxist feminists and the other feminists is that fact that capitalism or class pressure is the primary pressure (Evans, 1986:113; Massey, 1989:692). It is claimed that class pressure brings down the women to lower positions in working life. Marxist feminists also assume that only economic pressure can completely eliminate patriarchal structure. Therefore, they suggest that it is essential to remove class-based inequality and realize a radical social change to transform the society as a whole (Ollenburger et al., 1992)

The basic point supported by Marxist feminist authors is the roles of women in family life and the pressures on them in public spaces. Some of these authors focused on the demand that housework should be paid, which is still being discussed today. They also emphasize that women should participate in working life and the daily housework should be considered valuable. According to Mies

(1988), production under the influence of capitalism embitters sex discrimination at work or keeps the women away from social life. More rapid spread of new technologies worldwide negatively affects women and her family. The role of women is confined by patriarchal structure, and unlimited mobility of production powers destroy traditional handicrafts production once carried out by women (basket making and knitting etc). However, the mostly criticized point of this approach is that it focuses on class pressure rather than sex discrimination.

Although the studies on women's place in working life suggest that women should be paid for housework, it is clear that this is not an accepted practice in today's world. The involvement of women in working life does not reduce their responsibilities at home. In fact, the transfer of technology to underdeveloped countries limits the jobs where women can work. The investments on the countries when wages are very low resulted in women's being low-paid labourers in addition to the inequality they already experience. These ideas, which are supported by Marxists, have not been put into practice even in the countries where socialist revolution was realized. Women have resigned themselves to already established systems and continued to fulfil their previous responsibilities at home. The already established patriarchal structure and its position in organizations maintained its existence despite some changes in the current system. Therefore, all the topics discussed should be dealt with by considering various points of view towards women.

Social feminists try to find possible answers to the following question: How can women obtain self-sufficiency unless they free themselves from the hegemony of men although they might have economic freedom? Unlike liberals, they focus on the power differences between males and females. From their perspectives, oppression results from the interaction between capitalism and patriarchal structure. Social feminists reject the dilemma between home and work and emphasize the role of labour at home in the continuity of the exploitation in a class-based society (Ramazanoğlu, 1998:34-35). The basic point discussed by social feminists such as Juliet Mitchel and Heidi Hartman is that sex discrimination is the base of patriarchy. The continuity of patriarchal structure leads to the presence of oppression of women. According to Jaggar (1983), having met with the concept *alienation* under the influence of capitalism, human activities now prevents women from achieving self-awareness.

Developed by socialist feminists by referring to Marxist feminism, these ideas help us to analyse why women have a secondary importance in working life. The problems faced by women in working life are said to be due to both patriarchal and economic structure. Focusing on women's family and working life, this

feminist approach has enabled researchers to study this male-female inequality from different perspectives. Influenced by feminist perspectives, these ideas have been quite effective in the emergence of new thoughts and point of views. This new approach also emphasizes the oppression of women in working life and presents us a new perspective to understand the status of women in working life as well.

What forms the basis of radical feminism is that women are suppressed by patriarchal social system. Many forms of pressure such as racism, transsexual life style, heterosexism and class distinction are considered significant in patriarchal pressure relationships. The first condition to free women from pressure is the elimination of patriarchal structure in the society. Social structure is established through historical processes. Therefore, it is quite difficult to change such a structure overnight. Radical feminists emphasize the hegemony of men on women as the outcome of an independent patriarchal system (Freedman 2001:5). When we discuss the nature of pressure, the basic points can be listed as follows (Tong, 1992);

1. Historically speaking, women are an oppressed group.
2. Pressure on women is always ready to be triggered and exists in all societies.
3. Pressure on women is the most difficult one to eliminate. They will never be eliminated by other social changes such as elimination social classes.
4. Pressure on women causes loss of rights.
5. Pressure on women provides a conceptual model to understand all forms of pressure.

Most radical feminists take a standpoint against marriage by claiming that it is an outcome of patriarchal system which is responsible for the pressure on women. According to radical feminists, woman is forced for both motherhood and sexual slavery in marriage. Thus, an important step will be taken to free women from pressures when marriage no longer exists (Ryan, 1992:50). In addition to marriage, patriarchy also strengthens the pressure on women to a great extent. Unfair practices on female body (such as pornography) are seen as the practices that strengthen the myth that female sexuality is passive and masochist but male is active and sadist (Hinmann, 2003:331). So far, language and culture have been arranged according to masculine perspectives. The way woman is presented in the society clearly depicts the hegemony on woman. For instance, a great number of commercials aim at creating an image by using naked women body. It is vital to restructure such practices to ensure a radical change (Coole; 1988:235; Michel, 1993:90).

Radical feminists state that femininity is important and might bring certain advantages and status to women (Çaha, 1996:53). Regardless of class, race and other differences, women are claimed to be exposed to pressure. In such a world where women are embraced and controlled by men and are physically disadvantaged, women are defined as *sisters* who are suppressed universally (Ramazanoğlu, 1989:13; Ollenburger et al., 1992). According to radical feminists, violence against women forms the basis of patriarchal structure. This pressure often takes the form of sexual assault and sexual harassment practiced by men. The notion of sexual terrorism as a practice of patriarchy results in pressure against women (Ollenburger et al., 1992). Patriarchal pressure is a way of dealing with *inequality* on women's side. However, feminist philosophers still generate theories to explain this oppression and focus on understanding the concept from different perspectives.

Alfred Adler, an advocate of psychoanalytical feminism, points out that there is clear evidence which supports the idea that all our traditional behaviours, laws, ethics and customs involve male dominance. Those who support this feminist mentality are of the opinion that the practices of our culture regarding gender are influenced by how men perceive themselves and each other, and women are encouraged and even conditioned to assume the role of motherhood in the society (Tong, 2006:229-241, Donovan, 2007:175-221). Trying to explain the existence of women, this approach is a part of currently changing family mentality. In today's modern family structure, responsibilities and labour division are notably changing although traditional family structure is still the dominant one in many parts of the world due to the effects of certain cultural mentalities. The same situation is also observed in Turkey; that is traditional family structure is still maintained and encouraged and motherhood is still a virtue for the society.

Post-structural feminists reject the idea of defining *woman*. Simone de Beauvoir asks the classical post-structural question: *Does the woman exist?* In terms of cultural feminists, activities and cultural definitions, they do not accept that woman exists. All the approaches involving women also involve restructuring and analysing. It is necessary to make different evaluations rather than the assumptions of patriarchal discourse and traditional dilemmas. According to post-structural feminists, any attempt to define *woman* is impractical in terms of politics, reaction and ontology. Basically, post-structural feminists compare feminist texts with masculine ones by highlighting the concept *difference*. The results showed that females were mostly associated with negative characteristics and males with positive ones (Tong, 2006:339-345). This approach to deal with femininity made a difference in terms of feminism. In broader terms, it is emphasized that feminist

phenomena cannot be examined in this category. It is stated that the issue should be examined in a way to include certain concepts such as culture, social gender, race and sexual orientation. The followers of this approach suggest that certain differences occur not only among genders themselves but also between genders. Female-male conflict is solved through the recognition of its presence. The locally and historically unique issues are examined, pluralism and polysemy are focused on and feminist frameworks are reinterpreted through the reactivation of relativity.

The related studies conducted in Turkey so far have generally adopted quantitative methods to analyse the current situation, and unfortunately ignored the effects of cultural dimensions to a great extent. Thus, the lack of the studies adopting a method aiming at collecting data through direct participation in complex social processes of natural working environment, that is *a point of view from the inside*, is a significant shortcoming in the related literature. What should be done to compensate this situation or which methods should be adopted? How can a study which might include a female perspective based on the feminist approaches mentioned above be evaluated or analysed within a cultural environment? Ethnography is a method that might assist researchers in analysing the realities in working life according to cultural bases. The question that should be answered here is what ethnography is.

3. WHAT IS ORGANIZATIONAL ETHNOGRAPHY?

Ethnography means *writing about people* (ethos: people, race or cultural group and graphia: writing, presentation) (Neuman, 2003). Due to the importance of cultural approach, ethnography is defined as the comprehensive discovery and definition of the culture of a particular group of people (Johnston etc, 2004). Ethnography started its journey when Polish ethnographer Malinovski wanted to understand the world of indigenous people with references to their relationships with life. These studies have provided a basis for the generalizations regarding human behaviour and social life by broadening our knowledge about the distribution of variety and diversity of human lives across the world (Kottak, 2008). The basic aim of ethnographic studies is to define and interpret the culture of a particular group. These definitions are based on culture-specific concepts, processes and perceptions (Yıldırım et al., 2005:70). Ethnography can also be defined as the on-field data collection process carried out by the researcher by directly participating in the social and ordinary activities in this natural environment when there is no need to collect data systematically (Brewer, 2000:6). Ethnography, as a method, is field-based, personal, multi-factored, longitudinal, inductive, dialogue-based and holistic (Angrosino, 2007). According to Payne and

Payne (2004), ethnography is a method based on detailed observations of individuals' lives carried out in a systematic way.

There are a lot of studies conducted on organizational ethnography in the foreign literature. These studies aimed at revealing the realities involving the culture of working life by combining organizational field, routines and other events in many areas (Smith, 2007). The researchers studying organizations unfortunately realized the importance of studying daily routines in the organizations quite late since most researchers ignored such routines by assuming that they are insignificant or already established (Schwartzman, 1993). In the ethnographic studies carried out in organizations, the researchers used ethnographic method in order to examine the following situations: how employees use strategies and conceptual tools to finish their work (when they feel the obligation to carry out their tasks superficially in order to finish their tasks in time); how they cope with the demands for productivity and quality at the same time; and how their attitudes change towards administrators and customers at individual and group level. Ethnographers concluded that employees finished their tasks in a different way than dictated by the administrators, and that they did not deliberately share some information with the administrators and engineers, and slow down or block production process, and finally that they played games and collaborated with their co-workers to finish the job (Smith, 2007).

Field researchers observed the relationships among employees, between employees and administrators and among administrators themselves. These observations were in the form of participant observation and the focus points were job satisfaction, donkeywork, informal and unauthorized activities. They tried to explain how such a power emerges which defences the control, experiences conflict and resistance and guides and recreates social equalities (Smith, 2007). Ethnography is required to have a role in the field. This situation sometimes necessitates a sort of negotiation among the groups with different cultural background and interests and an understanding of their mentality. Finally, ethnographic studies have a role of criticism in organizational and socio-economic system by documenting the structure of special groups and organizational world.

V. Maanen (1979), in study on organizational ethnography, suggests that ethnography can be a useful method in generating theories based on realities in organizations. He also emphasizes that ethnographers believe in the effectiveness of participating in organization field directly (*through participant observation*). In organizational studies, the patterns of interest are typically the various forms in which people manage to do things together in observable and repeated ways. As mentioned earlier, ethnographic studies aim at defining these communities in detail

by using certain advantages such as face-to-face communication, direct participation in some group activities, document analysis, informants who provide more valuable information than questionnaires, and observations. Van Maanen, in his study, rated the data based on representation and process in organizational ethnography. According to this classification, theories and experimentalism were in the first category. At experimental level, he suggests that it is necessary to examine the behaviours as well as the descriptions by the members through observations. The second level includes attitudes, and they are the concepts used by the researcher in order to explain the patterns of the data obtained in the first level. Van Maanen calls this *the representation of representation*.

Finally, ethnographers have studied how the categories based on gender and race at work can be effectively determined. In such studies, the researchers found that work place studies are insufficient in quantity, and working conditions are formed by class hierarchy and structured in parallel with the control systems of gender and race, and finally there is a close relationship with class power and authority (Smith 2007). A considerably successful study in the field by Kondo (1990) revealed that working in an environment which is structured by gender identity increases sex discrimination, and certain inequality in the amount of salaries is observed. Kitcharoen (2007), in his study, observed how immigrant women survived in working life by maintaining their culture in this new culture. How the women present their culture in other cultures was depicted through some samples (such as Thailand and Chinese restaurants). Similarly, Alvesson (1988) dealt with gender relationship and gender identity through an ethnographic study. Sex discrimination in labour force has foregrounded certain feminine and masculine concepts, which have been quite popular nowadays. Against traditionally gender-blind ways of understanding organization and organizational behaviour - gender relations have been presented as a central aspect of the functioning of business and workplace. The awareness of sex discrimination in working life has increased and the practices are now more clearly observed. The studies on organizations seek for better answers for certain feminine values such as feminist principles and characteristics, the tasks completed intuitively or emotionally, relationships in working places, the lack of broad hierarchy and limited opportunities for carrier (Alvesson, 1998).

Ethnographers also tried to explain how the stratification of gender and race in working places are reproduced and how working places activities based on inequality occur accordingly. Similarly, Acker (1990) claimed that the duties, wages, systems and interactive expectations are structured differently for women and men, and this discrimination is observed in many organizations. Some other

researchers also found that gendered and radicalized discourses are structured, changed and combined in salary policies, in the values given to members, and in audits and duty definitions (cited by Smith, 2007).

Ethnographic studies revealed the presence of undesired situations such as having prejudices for women, reluctance to work with them, mobbing, restricted promotion etc. Participant observations and interviews help the researcher to go beyond mere numbers and see that inequalities still exist in many categories (Smith, 2007). The notion of gender as a characteristic of individuals in a social category was easily adapted to conventional models of investigation in which theories were tested through examining the relationship between variables. What seem important with regards to organizations are the studies focusing on the variables in organizational theory, level and functions, employment and industry. Acker (1992), in his study about gendering, states the following;

Advantage and disadvantage, use and control, movement and emotion, meaning and identity have been stereotyped through femininity and masculinity in terms of the difference between men and women.

The most important outcome of organizational ethnographic studies is the focus on practices. Although this advantage is not often mentioned in theory, there are many themes worth studying in organizations. Organizational ethnographic studies are a combination of transparency and the ability to empathize and establish sincere relationships with people. Approaches and ideas have the capacity to be theorized; however, it is quite difficult to form such a combination. The studies carried out in organizations involve the following issues: interaction with the people in the organization, focusing on empathy and learning as well as local views and the views of others, critical analysis, self-thought and production ability (Alvesson, 1998).

In short, workplace ethnographers, like other ethnographers, create research questions we are generally familiar with. They make permanent and original contributions to social sciences, which analyse the dynamic nature of workplaces, by identifying the routine in complexity as well as the complexity in routines, and by studying power and inequality. This point of view takes the following issues into consideration: organization, responsibilities, duration of work, relationships and the thing that cannot be realized with the current working methods (Smith, 2007). Although the importance of these issues have not been realized yet, they are crucial, indeed (Scwartzman, 1993).

Conducting a study based on qualitative study principles requires detailed planning and acting accordingly. The use of ethnography in a study on women in organizations also requires a grounded theoretical framework, a sound research design, data collection tools, effective analysis methods and validity-reliability

calculations. Research design starts with the determination of research question and related questions and then follows a cyclical process. There are various data collection methods that might be applied in an ethnographic study to be carried out in organizations such as field notes, reflective journals, informal interviews and participant observation. Among those, participant observation is the most important data collection method. Researchers choose among these options depending on their research design. Although it is believed that providing detailed information about these tools will be useful to guide researchers who are planning to apply quantitative research methods, it will increase the length of this paper considerably. Organizational ethnography might provide valuable information not only for the place of women in working life but also for many other themes. Therefore, researchers should benefit from the advantages of ethnography in approaching to organizations not only sociologically and also in terms of the dynamics of organizations as well.

4. RESULT AND SUGGESTIONS

So what are the reasons of prejudices against ethnographic studies? First of all, quantitative method is considered more valid in academic contexts since they produce generalizable results. Secondly, ethnographic studies require longer processes and full participation of the researcher. In addition, it conflicts with quantitative methods since it involves subjective evaluations, and the non-generalizable results cannot be repeated. Finally, it follows a complex research process since it rejects already existing theories and is based on reaching the general from specific (Machin, 2002). Despite above mentioned concerns, conducting research to study women in organizations based on ethnography can be considered meaningful. Not all the knowledge in foreign literature can provide reality for all contexts since they are difficult to apply in different cultures identically and it can even result in failure in some cases. Moreover, the life in the organizations is likely to be directly influenced by the culture of that particular society. As highlighted in the above mentioned ethnographic studies on gender, the attitudes towards women in a society structured according to masculine values are also observed in organizations and affect the prejudices of the individuals in this particular organization. Especially, the communication within the organization, work structures and hierarchical relationships are among those that are affected the most. Thus, it will be useful to conduct a study that takes all of the above mentioned concerns into consideration as a whole, and that tries to explain how women position themselves and men position women in the organizations with

references to social patterns and direct observation data, and that provides real data in social world.

With the help of ethnographic studies, the situational realities in organizations can be studied on the basis of interactions. The use of this method enables researchers to see the dynamics of social relationships (among the employees and with administrators) more clearly. In addition, it is easier to see the structure embedded in the interactions between genders. In other words, ethnographic studies might present data based on daily realities about the relationship structure that is structured according to genders and whether the relationships between administrators and employees are structured on the basis of gendering.

In today's world, job satisfaction, gender and commitment are considered significant factors in organizations and they are worth studying. Although such studies are structured according to quantitative methods and the data obtained from the employees, they cannot provide sufficient information about how they are applied in real contexts. Due to gender structures in organizations and the realities regarding how organizations are positioned according to dominant cultural factors and many other reasons, the use of ethnographic method while studying on women in working life will bring valuable contributions to research in this field.

It will be useful to apply ethnographic method to understand the practices of discrimination against women as a social phenomenon holistically with regards to relationships and practices in organizations. Focusing on the observation of realities in limited environments, this approach unfortunately has limitations such as subjectivity of the observer and non-generalizable results although it enables the researcher to develop a point of view for the researched topic. Nonetheless, this approach is considered important by researchers since it involves the reflection of the reality of organizations inductively.

REFERENCES

- Acker, J. (1992). Gendering organizational theory. *Gendering Organizational Analysis*, (Ed. A. Mills ve P. Tancered), London: Sage Pub.
- Alvesson, M. (1998). Gender relations and identity at work: a case study of masculinities and Femininities in Advertising Agency. *Human Relations*, 51(8), 969-1005.
- Angrosino, M. (2007). *Doing ethnographic and observational research* (Ed. By Uwe Flick), SAGE Qualitative Research Kit.
- Barnett, C. (1998). The cultural turn: fashion or progress in human geography? *Antipode*, 30, 379-394.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayıncılık. 1. Baskı.

- Bierema, L.L. ve Cseh, M. (2003). Evaluating AHRD research using a feminist research framework. *Human Resource Development Quarterly*. 14(1), 5-26.
- Brewer, J.D. (2000). *Ethnography*. NY: Open University Press.
- Calas, M.R. ve Smircich, L. (1993). Dangerous liaisons: the feminine-in-management meets globalization. *Business Horizons*. 36(2), 74-81.
- Carless, S. A. (1998). Gender differences in transformational leadership: an examination of superior, leader and subordinate perspectives. *Sex Roles*, 23(7/8), 413-419.
- Coole, D.H. (1988). *Women in political theory: from ancient misogyny to contemporary feminism*. Lynne Rienner Publisher.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın*. Ankara: Vadi.
- Donovan, J. (2007). *Feminist teori: Amerikan feminizminin entellektüel gelenekleri*. (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınevi, 1. Basım.
- Evans, J. (1986). An overview of the problem for feminist political theorists. (Ed. J. Evans) *Feminism and political theory*. London: Sage Publications, 1-17.
- Freedman, J. (2001). *Feminism*. Buckingham: Open University Press.
- Friedan, B. (1983). *Kadınlığın gizemi: kadınlar için yeni bir dönem başlatan kitap*. (Çev. Tahire Mertoğlu). İstanbul: E Yayınları.
- Gattens, M. (1991). *Feminism and philosophy: perspectives on difference and equality*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Hammersley, M. (1994). Introduction to Ethnography. *Researching Language and Literacy in Social Context*. (Ed. By D. Graddol, J. Maybin and B. Stierer). The Open University, 1-17.
- M. Hennik, I. Hutler and A. Bailey. (2011). *Qualitative research Methods*, Sage Publications, First published.
- Hinman, L. M. (2003). *Ethics: a pluralistic approach to moral theory*. Belmont: Thomson and Wadsworth. 3rd ed.
- Jaggar, A. J. (1983). *Feminist politics and human nature*. NJ: Allenheld.
- Johnson, B. ve L. Christensen (2004). *Educational research: quantitative, qualitative and mixed approaches*, USA: Pearson Education Inc., Second Ed.
- Kandal, T. (1988). *The women question in classical sociological theory*. Gainesville: University Press of Florida.
- Kark, R. (2004). The transformational leader: who is (s)he? A feminist perspective. *Journal of Organizational Change Management*. 17-2.
- Kitcharoen, P. (2007). An ethnography of restaurant workers: Thai women in England. *Asian and Pacific Migration Journal*, 16(4), 555-577.

- Kondo, D. K. (1990). *Crafting selves: power, gender, and discourses of identity in a Japanese workplace*. University Of Chicago Pres.
- Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji: insan çeşitliliğine bir bakış*. (Çev. S. Altunek vd.), Ankara: Ütopya Yayınları.
- Machin, D. (2002). *Ethnographic research for media studies*. Great Britain: Arnold Publisher.
- Massey, D.B. (1989). Reflection on the debate: thoughts on feminism, Marxism and theory. *Environment and Planning*. A.21, 692-697.
- Mies, M. (1988). *Women, the last colony*. (Mies, M., V. Bennhodt-Thomsen ve C. Von Verlhof içinde). Zed Books, London.
- Michel, A.(1993). *Feminizm*. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım.
- Neuman, W. L. (2003). *Social research methods. qualitative and qualitative approaches*, USA: Pearson Education, Inc.
- Ollenburger, J.C. and H.A. Moore. (1992). *A sociology of women: the intersection of patriarchy, capitalism and colonization*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 3rd ed.
- Payne, G. ve J. Payne. (2004). *Key concepts in social research*. London: SAGE Publications.
- Ramazanoğlu, C. (1989). Improving on sociology: the Pproblems of taking a feminist standpoint. *Sociology*. 23(3), 427-442.
- Ryan, B. (1992). *Feminism and the women's movements: dynamics of change in social ideology and activism*. NY: Routledge, Chapman and Hall, Inc.
- Schwartzman, H. B. (1993). *Ethnography in organizations*. Qualitative Research Methods Series 27, A Sage University Paper, USA: Sage Publication.
- Smith, R. B. (1993). The paradox of gender voting: An exploratory analysis. *Quality & Quantity*. 27(3), 271-289.
- Smith, V. (2007). Ethnographies of work and work of ethnographers. *Handbook of ethnography*. (Ed. P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland ve L. Lofland), 220-233.
- Tong, R. P. (2006). *Feminist düşünce*. (Çev. Z. Çilingirlioğlu). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Tong, R. P. (1992). *Feminist thought: a comprehensive introduction*. Rotledge.
- Van Maanen, J. (1979). *The Fact of Fiction in Organizational Ethnography*. *Administrative Science Quarterly*. 24, 539-550.
- Yıldırım, A., H. Şimşek. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 5. Bs.

Derleme Makale/Review Article

**MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN 1946-1950 YILLARI ARASINDAKİ
SİYASAL FAALİYETLERİ¹**

*MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'S POLITICAL ACTIVITIES
BETWEEN 1946-1950*

Ali ÇİFTÇİ*

*Geliş Tarihi: 27.03.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 25.11.2019
(Accepted)*

Öz: Fevzi Çakmak, Türkiye’de daha çok askerî kişiliği ve faaliyetleriyle tanınmaktadır. Mareşal unvanına sahip az sayıdaki askerden birisi olması onun askerlik mesleğindeki başarısını göstermeye yetmektedir. Ankara Hükümeti’nde Milli Savunma Bakanlığı; İcra Vekilleri Heyeti Reisliği yapmıştır. Cumhuriyet döneminde 1924-1944 yılları arasında kesintisiz olarak Genelkurmay Başkanlığı yapmış olması onu ayrıca meşhur etmiştir. Ancak az bilinmekle birlikte Fevzi Paşanın çok partili dönemde siyasal hayatta da önemli bir yeri vardır. Bu çalışmada Fevzi Çakmak’ın 1946-1950 yılları arasında siyasal hayattaki faaliyetlerine ve rolüne yer verilecektir. Üzerinde durulan dönem ülkenin çok partili siyasal hayata geçiş yıllarıdır. 12 Ocak 1944 tarihinde, 68 yaşındayken isteği dışında Genelkurmay Başkanlığı’ndan emekliye sevk edilen Fevzi Çakmak büyük bir hayal kırıklığına düşmüş ve bir süre hayata karşı küskünlük içinde yaşamıştır. Makam sevgisi ve hırsına sahip olan Mareşal, o yıllarda kendisini bir köşeye atılmış ve önemsiz hissetmekteydi. Emekli edilmesine karar veren Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye dargınlık ve kırgınlık duyguları içinde günlerini geçirdiği bir sırada, 1946 seçimlerinde DP listesinden bağımsız milletvekili seçilme teklifi almış ve bunu kabul ederek siyasal hayata atılmıştır. Daha önce CHP’den gelen milletvekilliği tekliflerini kabul etmeyen Mareşal 1946 seçimleri sırasında ve Mecliste iken CHP’ye ve İnönü’ye karşı keskin ve sert bir muhalefet yürütmüştür. Çakmak’ın 20 yıldan daha uzun süredir bir parçası olduğu CHP iktidarına karşı muhalefete geçişi keskin bir dönüşü ifade etmektedir. Hayatının son 4 yılı, önce CHP’ye, sonra CHP ve DP’ye muhalefetle geçmiştir. Askerî şöhreti ve halk tarafından sevilmesinin etkisiyle 1946’da girdiği siyasette büyük bir ihtiras geliştiren Fevzi Çakmak aslında siyasal hayatın işleyişine yabancıdır. Onun bu durumu ve İnönü ile CHP’ye olan sert muhalefeti bazı siyasal akımlar ve partilerce istismar edilmiş görünmektedir. Önce DP kendisinin toplumdaki prestijinden yararlanmış, ardından sol akıma mensup bazı çevreler ona adeta bir halk hareketi başlatma misyonu yüklemek istemişlerdir. Son olarak Mareşal Çakmak, DP içinde, lider kadronun CHP iktidarına karşı muhalefetini yeterli bulmayan müfrit grupla birlikte hareket etmiş ve buradan doğan Millet Partisi’ne fahrî genel başkan olmuştur. Hayatının son iki yılını MP’de

¹ Bu çalışmanın özeti, 6-8 Nisan 2017’de Antalya’da düzenlenen Avrasya Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, aciftci@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1273-4867

geçiren Çakmak Paşa, çok dalgacı ve gelgitli bir 4 yıllık siyasal hayat yaşamıştır. Aslında mevcut otoriteye itaatkâr bir kişilik yapısında olan Fevzi Çakmak'ın emeklilik sonrası keskin bir siyasal muhalefete kayması kişiliğine ters düşmektedir. Onu bu duruma yönelten etkenler mevki hırsı ve kendini vazgeçilmez görme duygusu gibi kişisel etkenlerdir. Lider karakterli birisi olmayışı onun siyasette başarılı olmasına engel olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mareşal Fevzi Çakmak, Millet Partisi, Demokrat Parti, Muhalefet

ABSTRACT: Fevzi Çakmak (1876-1950) is mainly known with his Military personality and activities in Turkey. The fact that he is one of the few soldiers with the title of Marshal is enough to show his success in the Military profession. He was also noted as; the Minister of Defence in the First cabinet of the executive ministers of Turkey in 1921, the Chairman of the second cabinet of the executive ministers of Turkey, and the Chief of General Staff from 1924 and 1944 without interruption. However it is little known, Fevzi Pasha has an important role in the political life in the multi-party period as well. In 1944, Fevzi Çakmak, who did not intend to retire from the Chief of General Staff except for his request, found himself in the middle of Politics after loneliness he had lived for a short time. The study discusses Fevzi Çakmak's activities and role in the political life between 1946-1950. The process of rapprochement with the Democratic Party (DP) and becoming an independent member of parliament and even the desire for him to lead the DP will be examined in the paper. Then, the activities of the Marshal that he initiated with some circles of left-wing and abandoned in a short time in the context of human rights will be evaluated. In the meantime, the debates on how the leftist circles wanted him to launch a public movement in the country getting rid of the oppressiveness will be included. Later, the process of becoming the honorary chairman of the Nation Party (MP) formed by the people most of whom left the DP following the Marshal's separation from the DP after the July 12 Declaration as a result of his worsening Relations with the party will be mentioned. Fevzi Çakmak, like the other ones who setup the MP, thought that the DP did not have enough strong opposition against the Republican People's Party (CHP). In the last part of the paper, the political activities of Marshal Çakmak who spent the last two years of his life in the MP will be examined within the framework of character analysis and leadership features. The paper not only discusses the four-year wavy political life of Fevzi Çakmak who was seized by great ambitions and entered politics in 1946 as a result of self-confidence based on Military Reputation and the love given by the people, but it also examines the case of his being manipulated by some political currents and parties because of his personality which is unfamiliar with the functioning of political life. How and with which motives Fevzi Çakmak, an obedient person to the legitimate and existing authority pushed himself into a strong opponent against the political staff that he had been together with for nearly 25 years will be examined. In that, during the election in 1946 and his presence in the Assembly, the Marshal had strong opposition against the CHP and İnönü, which did not arise from policy differences.

KeyWords: Marshal Fevzi Çakmak, Nation Party, Democratic Party, Opposition

1. FEVZİ ÇAKMAK (1876-1950) KİMDİR?

Türk siyasi hayatında incelenmeye değer ilginç tavırlarıyla dikkat çeken askerî ve siyasi karakterlerden birisi de Mareşal Fevzi Çakmak'tır. Fevzi Çakmak, hem Osmanlı Devleti zamanında hem de Cumhuriyet döneminde etkili görevlerde bulunmuştur. 1914 yılında "paşa" olan Fevzi Çakmak, Millî Mücadele başlarken İstanbul Hükümeti uhdesinde görevde kalmış ve Anadolu'ya geçmemiştir. Kendisi hatıralarında Millî Mücadeleye taraftar bir Fevzi Çakmak profili çizse de, onun Mustafa Kemal Paşa tarafından Nisan 1920'de Ankara'ya kabul edilmesinde zorluk çıkarılmasından da anlaşıldığı gibi gerçek durum böyle değildir.

Çakmak, Ankara'ya geçtikten sonra TBMM Hükümeti'nde Millî Müdafaa Vekili ve Ocak 1921'den itibaren ilk İcra Vekilleri Heyeti Reisi olmuştur. Fevzi Paşanın İVH Reisliği Temmuz 1922'ye kadar sürmüştür (Irmak, 1981: 38). Fevzi Paşa, 1924 yılında askerlikle milletvekilliğinden birisinin tercih edilmesi konusu gündeme geldiğinde Karabekir ve arkadaşlarından farklı olarak askerliği tercih etmiş ve 1924'ten 1944'e kadar Genelkurmay Başkanlığı yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Atatürk, orduyu teslim ettiği Fevzi Paşaya büyük bir itimat içindeydi. Bu güvenin kaynağı hakkında onun 1918'de M. Kemal Paşayı Enver Paşanın cezalandırmasından kurtarması, kendisine yapılan cumhurbaşkanlığı tekliflerini kabul etmemesi gibi bazı sebepler gösterilse de (Ekinci, 2012) gerçek sebep onun tutkunlukla bağlı olduğu askerlik mesleğinin siyasete karışmasına karşı oluşu ve siyasi otoriteye bağlılığıdır.

Atatürk döneminde ve yapılan devrimlerde Fevzi Çakmak'ın ülke yönetimine ilişkin görüşleri ve tutumu nasıl olmuştur? Çakmak, Atatürk devrimlerini desteklediğini, devrimler yapılmadan önce Atatürk'ün kendisiyle uzun uzun görüştüğünü ve tartıştıklarını belirtmektedir (Sertoğlu, 2016: 75-77). Çakmak, hatıralarında yer verdiği bir bilgiye göre devrimler içerisinde sadece Şeker ve Kurban Bayramlarının resmi tatil günleri arasından çıkarılmak istenmesine, Türk İslam geleneklerine uymadığı gerekçesiyle engel olmuştur (Sertoğlu, 2016: 128). Atatürk'ün devrim kadroları arasında yer alanlardan Falih Rıfkı Atay'ın hatıralarına bakıldığında onun devrimlerle ilgili tutumunda farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Atay, *Çankaya* adlı eserinde Fevzi Çakmak'ın aslında devrimlerden hiçbirine taraftar olmadığını ileri sürmektedir. Atay, devrim kadrolarının Fevzi Çakmak'a yaklaşımları hakkında bilgi verirken Atatürk'ün devrim kararını verdikten sonra, önce Diyanet İşleri Reisi Hoca Rıfat Efendi'yi çağırıp onu tatlı dille kandırdığını, sonra da "...şimdi mareşale gidelim..." diyerek Fevzi Çakmak'a gittiklerini ifade etmektedir. Atay, bu iki ismin konumunun ve onlara bu işi kabul ettirmenin önemini belirtmek için "biri camilerin ve hocaların, biri ordunun başında idi..." demektedir. Atay, ayrıca Çakmak'ın devrimlere karşı

olduğu halde devrim kadrosuyla görüşmesinde yüzlerine karşı bir şey demediğini ama ileri hareket takımı diye nitelediği devrim kadrosuna kem gözle baktığını hissettiklerini belirtmektedir (Atay, 1992:126).

1938’de Atatürk’ün ölümüyle muhtemel Cumhurbaşkanı adayları arasında Fevzi Çakmak’ın adı da geçmiş ama o ordunun başında kalmak istediğini belirterek Cumhurbaşkanı adayı olmamıştır (Gök, 1997: 77; Acar, 2006: 314). Bu konudaki tekliflere verdiği cevaplarda askerlikle siyasetin ayrılması gerektiğini ve ordunun siyasete müdahale ederek iç siyasette tahakküm vasıtası haline gelmesine karşı olduğunu ifade etmiştir (**Vatan**, 10.11.1947). Çakmak’ın askerlikle siyasetin ayrı tutulması konusundaki hassasiyeti onun askeri kişiliğinin önemli bir yönü olarak vurgulanmıştır (Baycan, 1989: 193 vd.). Çakmak, Atatürk sonrasında Cumhurbaşkanlığına İnönü’yü layık görmüş ve desteklemiştir.

2. MAREŞALİN EMEKLİ OLDUKTAN SONRAKİ DURUMU

Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1944 tarihinde isteği dışında emekli edilmesine karşı kırgınlık göstermiş ve bir süre evinde inziva hayatı yaşamıştır. Mareşal’in emekli edilişiyile içine düştüğü durumu en iyi ifade eden benzetmeyi Atay, “kolundan yakalanıp ana baba yuvasından atılmışa dönen...” şeklinde yapmıştır (Atay, 1999: 2,128).

Fevzi Çakmak’ın inziva hayatı çok sürmemiş ve emekli olduktan kısa zaman sonra kendisini siyasetin içinde bulmuştur. Siyasete girişinde ister ailesinin, isterse sosyal çevresinin etkisi olsun sonuçta emekli edilişine karşı Çakmak Paşada makam sevgisiyle bir siyasal hırs gelişmiştir. Kendisini emekliliğe sevkeden İnönü’ye ve CHP’ye karşı oluşan bu hırsın etkisiyle çok da iyi bilmediği siyasal hayata atılmıştır.

3.FEVZİ ÇAKMAK’IN DP’DEN MİLLETVEKİLİ SEÇİLMESİ

1946 yılında Demokrat Parti’nin (DP) kuruluşuyla Türkiye, çok partili hayata geçme konusunda önemli bir adım atmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda tercihini ABD öncülüğündeki Batı Bloku’ndan yana yapan Türkiye, Batı’nın siyasal sistemini de alma yoluna girmiş ve çok partili hayata geçmeye karar vermiştir.

DP resmen 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuş (Eroğul, 2014: 16), henüz 6 aylıkken 21 Temmuz 1946’da seçimlere girmiştir. DP, hem 1924 ve 1930’daki çok partili hayat tecrübelerinin tekrar yaşanması korkusuyla hem de 23 yıldır bütün devlet kadrolarına hakim olan CHP ile mücadele etme güçlüğüne karşı farklı politikalar geliştirmeye yönelmiştir. Geliştirilen politikalardan birisi ünlü ve tarihi şahsiyetlerin lider olarak sunumu stratejisidir (Gülsünler-Ertürk, 2012: 95). DP, bu bağlamda, toplumda büyük bir saygınlığa sahip olan Mareşal Fevzi Çakmak Paşayı DP listesinden bağımsız milletvekili olmaya ikna etmiştir.

4. ÇAKMAK'IN MUHALEFETE KAYIŞININ AÇIKLAMASI

Mareşal'in beklenmedik bir şekilde muhalefet saflarına katılmasında fikrî ve ideolojik kaygılardan ziyade kişisel ve psikolojik etkenlerin rol oynadığı görülmektedir. Onun DP muhalefetine yakınlaşmanın yanı sıra, bazı konuşmalarında ve siyasal davranışlarında 25 yıllık askerî ve siyasî hayatına ters düşen keskin tavırlar içine girmesi de ruh hali ile açıklanabilir (Aydemir, 1985: 452, 455). Çakmak, kendisini çok önemli bir kişi olarak gören ancak sahip olduğu yüksek beklentilere kavuşamayan kimselerin girdiği kendisini önemsiz ve anlamsız hissetme duygusunun sonucu olan bazı tavırları göstermiştir.

1946'dan sonra CHP Genel Sekreterliği yapmış olan Hilmi Uran, Mareşal'in siyasal tavırlarını değerlendirirken başka önemli bir hususa temas etmektedir. Uran, Mareşal Çakmak'a Atatürk'ten bu yana gösterilen üstün saygının faydaya dayalı bir siyaset icabı olduğunu, çünkü onun diğer bazı generaller gibi ordu bozanlık yapmadığını ifade etmektedir (Uran, 2007: 378). Bununla Uran, onun itaatkâr ve uyumlu yapısına dikkat çekmekte, bu sebeple kendisinin uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı makamında tutulduğunu belirtmektedir.

Otoriteye itaat konusunda günlüklerinde yer alan bir not Fevzi Çakmak Paşanın karakteri hakkında ipucu vermektedir. 21 Haziran 1335 (1919) tarihli günlüğünde, yani henüz Millî Mücadele Hareketi'ne katılmamış ve İstanbul Hükümeti bünyesinde 1. Ordu Müfettişi olarak çalıştığı sırada yazdıkları dikkate şayandır. Burada Çakmak, eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile beraber Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye giderek siyasetle ilgilenmediğini ve ilgilenemeyeceğini belirttikten sonra her meşru hükümete destek olacağını, resmi hiyerarşi (silsile-i meratib), kanunî emirler ve vicdanından başka saik tanımadığını söylediğini kaydetmektedir (Hatemi, 2010: 655).

5. MUHALEFETTE FEVZİ ÇAKMAK

Fevzi Çakmak, DP'den önce birkaç defa CHP'de siyasete davet edilmiştir. İnönü, çok partili hayata geçilirken Başbakan Şükrü Saraçoğlu aracılığıyla kendisine CHP'den milletvekili olması önerisini götürmüş ancak Çakmak, İnönü'ye kırgınlığından dolayı ve onun bir lütfunu kabul etme durumuna düşmek istemediği için teklifi kabul etmemiştir (Sertoğlu, 2016: 94- 95). Cihad Baban'ın aktardığına göre teklifi kabul etmeyişi, "...askerlikte ihtiyarlayan, işe yaramayan adamın, politikada hizmeti olur mu?..." şeklinde sitemli ifadelerle açıklamıştır (Baban, 2009: 95). CHP'nin tekliflerinden sonuncusunun 1946 seçimlerine gidilirken onun DP'den aday olacağı söylentisi üzerine İnönü tarafından Başbakan Saraçoğlu aracılığı ile yapıldığı anlaşılmaktadır (Erer, 1963: 118).

Çakmak, DP'den gelen milletvekilliği teklifini partili değil bağımsız milletvekili olma şartıyla kabul etmiştir. Hatıralarında bir siyasî partiye girmek

istemediğini söylemesine karşılık Bayar'ın, partilerinin listesinden bağımsız milletvekili seçilmeyi teklif etmesiyle bunu kabul ettiğini belirtmektedir (Sertoğlu, 2016: 97- 98). DP tarafından adaylığı açıklanan Çakmak bunun üzerine basına yaptığı açıklamada, tek partili yönetimin artık Dünyada iyi karşılanmadığı, Dünyanın ilerlediği, DP'nin çok partili yönetime geçilmesinde görev almasının ciddi bir fedakârlık ve vatanseverlik olduğu şeklindeki görüşlerini ortaya koymuştur (Erer, 1963: 119).

Çakmak, Bayar'ın kendisini DP'ye almasındaki siyasal amacını yorumlarken bununla hem DP'yi CHP ile muvazaa içinde kurdukları eleştirilerinden hem de komünizm suçlamasından kurtulma beklentisi içinde olduğunu ileri sürmektedir (Sertoğlu, 2016: 99, 101).

Mareşal Fevzi Paşanın DP listesinden milletvekili seçilerek siyasete girmeye razı oluğunda, emeklilik sonrası içine düştüğü boşluğun ve İnönü'ye gösterdiği kırgınlığın büyük bir rolü bulunduğu açıktır. 25 yıldır Atatürk ve İnönü ile birlikte devletin çatısını oluşturan 4-5 kişiden biri olmasına rağmen kolayca muhalif bir siyasi hareketle yakınlık kurmasının başka bir açıklaması bulunmamaktadır. Zira onun bu siyasal davranışında siyasi görüş ayrılığının herhangi bir etkisi yoktur. Sebep fikrî veya ideolojik değil kişiseldir. Keskin dönüşüyle Çakmak, CHP kamuoyunun tepkisini çekmekte gecikmemiştir. İnönü aleyhinde konuşmaya, onu gözden düşürmeye yönelik sözler söylemeye de bu tarihten sonra başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Hatıralarında 1921'de Sakarya Savaşı'ndan sonra TBMM'nin İnönü'yü idama mahkum ettirmekten kendisinin kurtardığını (*Hürriyet*, 10.04.2002) iddia etmesi buna örnek gösterilebilir.

Fevzi Çakmak, Cumhuriyet döneminin ilk çok partili seçimi olan 21 Temmuz 1946 seçimlerinde DP listesinden, DP lideri Bayar'dan daha fazla oy alarak bağımsız İstanbul milletvekili seçilmiştir. Mazbatasını bizzat İstanbul Valisi Erenköy'deki evinde Mareşal'e takdim etmiştir (Toker, 1990:130).

6. FEVZİ ÇAKMAK'IN CUMHURBAŞKANI ADAYLIĞI

1924 Anayasası'nın partili cumhurbaşkanlığına dayalı hükümet sistemi gereği Türkiye'de her milletvekili genel seçiminden sonra yapıldığı gibi 1946 seçimlerinden sonra da yeni cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu seçim Türkiye Cumhuriyeti tarihinde birden fazla adayın katıldığı ilk cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. 5 Ağustos 1946 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde CHP'nin adayı olan İsmet İnönü'nün karşısına Fevzi Çakmak cumhurbaşkanı adayı olarak çıkarılmıştır. Daha önce üç defa cumhurbaşkanlığı teklifi aldığı ama reddettiği ileri sürülen (*Hürriyet*, 10.04.2002) Çakmak bu defa gerçekleşen adaylığında DP'nin 59 oyunu almıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 8- 1: 3-4). Basında çıkan bazı haberlere göre, Fevzi Çakmak Paşa, o gün Cumhurbaşkanı seçilen

İnönü'yü tebrik etmemek için oyunu kullandıktan hemen sonra Genel Kurul'dan ayrılmıştır (*Tanin*, 06.08.1946). DP'nin halk tarafından kabul görmesinde ve kararsız vatandaşların reyini etkilemede Fevzi Çakmak'ın çok önemli etkisi olduğu bilindiği için (Baban, 2009: 118) CHP onun etkisini ve gücünü dengeleyebilme düşüncesiyle bir başka Kurtuluş Savaşı aktörü olan Kâzım Karabekir'i 1946 seçimlerinden sonra CHP'den TBMM Başkanı seçirmiştir. Burada da ünlü ve tarihi kişilerin lider olarak sunulması stratejisi karşımıza çıkmaktadır.

7. FEVZİ PAŞANIN DP'DEKİ MÜCADELESİ

Fevzi Paşanın, milletvekili olarak Meclis çalışmalarına başladıktan sonra dikkat çeken ilk konuşmalarından birisi 21 Temmuz seçimlerinin dürüst yapılmayışı hakkındadır. Çakmak, 26 Ağustos 1946 tarihli TBMM oturumundaki konuşmasında, seçimlere zor ve hile ile fesat karıştırıldığını ileri sürerek millî hakimiyetin tesisinin bütün milletvekillerinin namus borcu olduğunu ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 8-1: 154-155).

Seçimlerde hileye başvurulduğu söylentileri yayıldığında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanına bir milletvekili adayı ve bir vatandaş olarak işin gerçeğinin araştırılıp düzeltilmesi amacıyla telgraf çekmiştir. Gazetelere verdiği beyanlarda da seçime hile karıştırılıp sonuçların tersyüz edilmiş olduğunu ifade etmiştir (Erer, 1963: 140-141, 145-146).

Yeni TBMM oluştuğundan sonra siyaset kurumu kendi mecrasında akmaya devam ediyordu. Bu arada Meclisin ilk muhalefet partisi DP içinde CHP iktidarına ve İnönü'ye karşı nasıl muhalefet yapılacağı konusunda kısa zamanda bir ayrışma yaşanmaya başlanmıştır. Partinin lider kadrosu ile parti içinde kamuoyunun "müfritler" olarak adlandırdığı grup ılımlı muhalefet ile sert muhalefet tercihi arasında ayrı düşümler. DP parti yönetimi ılımlı muhalefeti tercih ederken müfritler sert muhalefet yapılmasından yana olmuşlardır. Örneğin parti yönetimi seçimdeki haksızlıklara karşı çıkmakla birlikte Meclisi boykot etme yoluna gidilmesini benimsememiştir. Ancak parti içindeki sertlik yanlıları parti yönetiminin tavırlarını fazla yumuşak bulmaktaydı. Mareşal Çakmak da DP içinde müfrit denilenlerin arasındaydı ve o da CHP'ye daha sert muhalefet yapılmasından yanaydı. DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in öncülüğündeki sertlik yanlıları Mareşal'in ününden de yararlanmak istedikleri için iktidar partisiyle mücadelelerinde bir süre sonra onu öne geçirdiler.

DP'nin 7 Ocak 1947 tarihinde yapılan 1.Büyük Kongresi'ne Mareşal Çakmak alkışlar arasında katıldı. Sertlik yanlıları, özellikle de Meclise milletvekili olarak giremeyenler bu kongrede Mareşal'i Celal Bayar'ın yerine Genel Başkanlığa seçtirmek istemişlerdir (Toker, 1990: 169-170). Ancak Çakmak bu konuda istekli davranmadığı için sonuç alınmamıştır. DP yönetimi, hem CHP iktidarıyla hem de

parti içi muhalefetle mücadele etmek zorunda kalmıştır. DP yönetici kadrosunun mücadele ettiği siyasilerden birisi de Çakmak Paşadır. Bayar, onun aşırılık yanlılarınca yönlendirildiğini düşünüyordu.

DP, 1947 Kurultayı'nda bir "Hürriyet Misakı" yayımlamıştır. Misak'ta gelecek seçimlerin dürüstlük ve tarafsızlığını sağlamaya dönük olarak demokratik ve güvenceli bir seçim kanununun yapılması, anayasaya aykırı bazı kanunların değiştirilmesi, devlet başkanı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmemesi, idarenin tarafsızlığının sağlanması gibi taleplere yer veriliyordu. Misak kabul edilmezse Meclisin terkedileceği ve sine-i millete dönüleceği ilan ediliyordu (Eroğul, 2014: 35). Hürriyet Misakı parti içi muhalefetin Kongredeki başarısı sayılabilir ve bu karardan memnun olmuşlardır. Çakmak'ın da içinde yer aldığı parti içi muhalifler Kongreden sonra Hürriyet Misakı'nda alınan kararlara parti yönetiminin uyup uymadığını takip etmişlerdir.

8. İNSAN HAKLARI CEMİYETİ VE FEVZİ ÇAKMAK

Emeklilikten sonra muhalefet saflarına kayan Fevzi Paşanın bir süre içinde bulunduğu çalışmalardan birisi de İnsan Hakları Cemiyeti (İHC) girişimidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Dünyanın bir çok ülkesinde yaygınlaşan insan hakları çalışmaları Türkiye'de de kendisini göstermiş ve bu amaca dönük çok sayıda kuruluş ortaya çıkmıştır. Ali Fuat Başgil, Nihat Erim gibi siyasetçiler insan hakları çalışmaları yapan dernekler kurmuşlardır. Bu tür derneklerden birisi de DP'li ve sol görüşlü kişilerin bir araya gelerek 17 Ekim 1946'da kurdukları ve başkanlığına Fevzi Çakmak'ı getirdikleri İHC'dir (Kabacalı, 1994:203).

Derneğin kurucuları arasında DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, Emekli General Sadık Aldoğan gibi DP'lilerin yanında gazeteci Zekeriya Sertel, Tefvik Rüştü Aras, Cami Baykut gibi sol görüşlü olduğu bilinen kişiler de vardır (Toker, 1990:144,149). Cami ve Tefvik Rüştü Beyler Fevzi Paşanın eskiden beri arkadaşlarıdır. Atatürk'ün Dışişleri Bakanlığını yapmış olmasına rağmen T. Rüştü Aras ile Sertel ve Baykut İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet yanlısı tutum takınan kimselerdir. Dernek kurulduktan kısa süre sonra basında ve kamuoyunda ağır eleştirilere maruz kalmıştır. CHP yanlısı basın ve kamuoyu başta olmak üzere antikomünist çevrelerde dernek aleyhinde kampanya başlatılmıştır. Eleştirilerin odak noktası, komünizm yanlısı kişilerin kendilerini insan hakları kavramıyla maskeleyerek ideallerine hizmet etmek amacıyla oldukları idi (*Ulus*, 23.10.1946). İHC girişimini eleştirenler Fevzi Çakmak'ın toplumdaki itibarından yararlanmak amacıyla onun komünistlerce kullanılmak istenildiğini ileri sürmüşlerdir (*Tanin*, 23.10.1946). Komünistlerle işbirliği yaptığı suçlamalarına (Erer, 1963: 171) verdiği cevaplarda Çakmak önce bu derneğin siyasi amaçlı olmadığını, komünistlikle suçlananlar konusunda da bunun ispatlanmadığını ifade etmiş ama daha sonra

tepkilere boyun eğerek bu girişimden ayrılmıştır. Bu olayda da Çakmak'ın siyasal yetersizliği kendisini göstermiştir. Birlikte hareket ettiği kişileri doğru tanıyamadan yola koyulduğu için müşkül bir duruma düşmüş ve geri adım atmak zorunda kalmıştır. Derneğe yönelik basında ve kamuoyunda oluşan tepkiler sonuç vermiş ve diğer DP'li kurucuların yanı sıra Fevzi Çakmak da bir basın açıklaması yaparak sol eğilimli kişilerle işbirliği yapamayacağını açıklamış (Tınal, 2000: 120) ve dernekle ilişkisini kesmiştir.

9. FEVZİ ÇAKMAK HALK HAREKETİNE TEŞVİK EDİLİYOR

Fevzi Paşa etrafındaki tartışmalar esnasında onun aleyhinde en çok kullanılan argüman Cami Baykut ve Zekeriya Sertel'in, 2 Eylül 1946 tarihli, Fevzi Çakmak'a yazdıkları önemli bir mektuptur. Adı geçen kişiler mektupta Mareşali Meclis'i terkedip halk arasına katılarak mücadele etmeye çağırırlar. Sertel ve Baykut, CHP'li İçişleri Bakanı Sökmensüer tarafından 29 Ocak 1947'de Meclis'te okunan bu mektupta Çakmak'a, Meclis kürsüsüne çıkarak Meclisin, Cumhurbaşkanının ve Hükümetin gayrimeşru olduğunu ilan etmesini; böyle bir Mecliste kalarak sorumluluklarına ortak olamayacağını bildirmesini; gemisi batmakta olan bir amiral gibi bayrağını alarak dışarıda halkla beraber onun hakkını ve davasını savunmasını tavsiye etmektedirler (TBMM Tutanak Dergisi, 8-4:71-72). SSCB ile gerilim yaşanan bir dönemde gündeme gelen, müsveddesi sonradan Sertel'in evinde bulunmuş ve devlet kayıtlarına geçmiş olan (Toker, 1990: 145-146) mektup DP'de Mareşal aleyhinde bir atmosfere yol açmıştır. Çakmak ise, mektupla kendisinden istenenleri yapmadığına göre bu mektubun önemli olmadığını söyleyerek kendisini savunmuştur.

Baban ise, İHC ile ilgili konuda DP'lileri suçlamakta ve Çakmak Paşanın DP'lilerce bu işin içine itildiğini ileri sürmektedir. Baban, DP'nin CHP'ye olan muhalefeti her yönden ileri götürmek amacıyla solcuları da muhalefet saflarında örgütlemeye çalıştığını, Mareşal Çakmak'ın saflığından yararlanarak muhalefet etme noktasında onu aşırı solcularla bile bir araya getirmek istediğini iddia etmektedir (Baban,2009:101). Baban, Cemiyet'e mesafe koymasını konusunda Çakmak'ı kendisinin ikna ettiğini ve ilgili basın açıklamasını kendisinin hazırladığını kaydetmektedir (Baban, 2009: 108). Baban'ın Çakmak'ın DP'lilerce solcularla işbirliğine itildiği iddiası gerçeklerle pek örtüşmemektedir. En azından bu iddiayı destekleyecek bulgular yoktur. Bu girişim, Mareşal'in kişisel hareketinden kaynaklanmışa benzemektedir. Kaldı ki, Çakmak'ın dernek girişiminin DP'ye de zararı dokunmuştur.

Fevzi Çakmak'ın kendi inisiyatifinden bağımsız olarak bazı sol grupların onun şöhretinden yararlanmak üzere 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kurmayı düşündükleri bazı siyasi partilerde ona da yer vermek istedikleri anlaşılmaktadır.

Bir iddiaya göre 4 Aralık 1945 tarihli meşhur *Tan Gazetesi* Baskını, aslında Cami Baykurt'un (Baykut?) *Yeni Dünya* Gazetesine yöneliktir. Çünkü, Baykurt, Fevzi Çakmak'ı da dahil etmek istediği bir parti kurma hazırlığında idi ve *Yeni Dünya*'nın da tahrip edildiği bu olaylardan sonra Baykurt bu girişimden vazgeçmiştir (Bayır, 2011: 52, 54).

Fevzi Paşa, siyasete yeni atılan birisi olarak, görünüşte milliyetçi ama gerçekte solcu olanlarca istismar edilmiş gibi görünmektedir (Omur, 1965: 118). O sıralarda basında ve kamuoyunda Mareşalin komünistlerce kullanıldığına dair CHP cenahından yapılan eleştiriler ve buna Çakmak ve çevresinin verdiği cevaplar çokça yer tutmuştur.

10. HALKIN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ MÜCADELESİ

Fevzi Çakmak 1946 yılında girdiği siyasal hayatta halkın hak ve hürriyetleri uğruna mücadele ettiği söylemini dillendirmiştir. Halkla yaptığı görüşmelerde, basın açıklamalarında, röportajlarda bunu dile getirmiştir.

1947 yılının Eylül ayında kendisiyle yapılan bir röportajda milletin hürriyetleriyle Kuva-yı Milliye ruhu arasında ilişki kurmuştur. Söz konusu röportajda Kurtuluş Savaşı'nda kurulan birlik ruhu kastedilerek Kuva-yı Milliye ruhunun devam edip etmediğinin sorulması üzerine kişisel menfaatler düşüncesinin bu ruhu zedelediğini, milletin hakiki hürriyetine tekrar kavuşması durumunda bunun tekrar kurulabileceğini ifade etmiştir (*Akın*, 11.09.1947). 10 Kasım 1947 tarihinde bir gazeteye verdiği mülakatta da halkın haklarını savunmakta, hürriyet ve demokrasi mücadelesinde halka zorluk çıkarılmaması gerektiğini ifade etmektedir (*Vatan*, 10.11.1947). Çakmak, MP kurulduktan sonra yayımladığı 22 Temmuz 1948 tarihli Beyanname'de de benzer temaları vurgulamıştır. Bu arada Mareşal Çakmak'ın, halkın hak ve hürriyetlerini savunmak için yola çıktığından söz ederken sadece son iki yıla göndermede bulunduğu, kendisinin yönetim çatısının önemli bir ayağı olduğu tek parti iktidarı dönemindeki hak ve özgürlük ihlallerine değinmediği dikkat çekmektedir.

11. FEVZİ ÇAKMAK'IN DP İLE ARASININ SOĞUMASI

DP'de siyasete atılan Fevzi Paşa, askerlik mesleğindeki düzenlilik ve kurallılığı burada bulamamış ve kısa süre sonra siyasal hayattaki dedikodu, entrika ve kıskançlıklarla karşılaşmaya başlamıştır. DP kadroları ile arası kısa zamanda çeşitli sebeplerle soğumaya başlamıştır.

Bu sebeplerin başında Fevzi Çakmak'ın görmek istediği muhalefet tarzı ile DP yönetiminin sürdürdüğü muhalefet anlayışının farklılığı gelmektedir. Diğer sebeplerin çoğu buna bağlı sebeplerdir. Çakmak, DP muhalefetini yumuşak bulmaktadır. Çakmak'ın DP ile arasını soğutan gelişmeler birkaç maddede toparlanacak olursa şunların altı çizilebilir:

Birincisi Çakmak, DP'de, Kenan Öner ve Ahmet Tahtakılıç gibi müfrit görülen DP'lilerle birlikte Bayar ve Menderes'in İnönü ile görüşmeler yapmasını sorgulayacak (Toker, 1990:218) kadar uzlaşma karşıtıdır. Bu noktada onun 4 Aralık 1945'te DP kurulmadan kısa süre önce Bayar'ın İnönü ile yaptığı görüşmede varıldığı belirtilen uzlaşmaya ve sonraki uzlaşma çabalarına karşı olduğu anlaşılmaktadır.

1946'daki İHC olayı da Mareşal'in DP'den uzaklaşmasına yol açmıştır. DP listesinden Meclis'te bulunan Çakmak'ın, içinde komünistlerin bulunduğu bir girişimde yer alması DP'de iyi karşılanmamıştır (Çaylak, 2007:23).

Bundan başka Çakmak'ın, CHP'ye kızgın olduğu bir sırada söylediği nakledilen bir sözü DP'de kabul görmemiş ve parti ile ilişkilerine zarar vermiştir. Bu, SSCB'nin Türkiye'den toprak talebi yüzünden bu ülke ile gergin ilişkilerin yaşandığı sıralarda, 1947yılında Çakmak'a atfedilen bir sözdür. Buna göre Fevzi Çakmak, birçok kaynakta geçtiğine göre, Doğu'da veya Erzurum'da bir kolordusu olsaydı buna dayanarak 1946 seçimlerinde hile yapan (ve tabii ki kendisine değer vermeyen) Ankara'ya defolun diyecek ve onları hizaya getirebilecekti (Baban, 2009: 116; Aydemir, 1985:455).

Çakmak ile DP arasının bozulmasında DP'deki liderlik mücadelesi ve gelecek cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ilgili spekülasyonlar etkili olmuş mudur? Çakmak'ın 1947 Kongresi'nde DP lideri seçilmemesini onun partiden kopmasının ve MP'ye geçmesinin sebebi olarak görenler (Eroğul, 2014: 54) olmakla birlikte bunu destekleyecek güçlü deliller bulunmamaktadır. DP'deki liderlik mücadelesi ile ilgili olarak Çakmak'ın hatıralarında birçok iddiaya yer verilmektedir. Bu noktada o İnönü ve Bayar'ın kendisinin gelecekteki muhtemel bir cumhurbaşkanlığına karşı işbirliği yaptıklarını ileri sürmektedir. Çakmak, bir yerde DP ile aralarının soğumasının bir sebebi olarak Bayar'ın kendisine karşı olan kıskançlığını gündeme getirmektedir. Buna göre Celal Bayar, 1946 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde DP milletvekillerinin Fevzi Çakmak'a oy vermelerinden yola çıkarak gelecek seçimlerde iktidara gelme ihtimali beliren DP'nin cumhurbaşkanlığına Çakmak'ı getirebileceğinden endişe etmiş ve bu makama kendisinin gelebilmesi için Fevzi Çakmak'ın uzaklaştırılması gerektiğini düşünmüştür (Sertoğlu, 2016: 105-106).

Çakmak, hatıralarının bir başka yerinde de İnönü'nün kendisinin muhtemel bir cumhurbaşkanlığına karşı DP ile pazarlık yaptığını iddia etmektedir. Çakmak, DP ile arasının soğumasının başlangıcını 12 Temmuz Beyanname'si'ne dayandırırken 12 Temmuz uzlaşmasında İnönü'nün, kendi yerine geçmesinden çekindiği Fevzi Çakmak'ı harcamaları karşılığında, seçim sistemi ve Cumhurbaşkanının tarafsızlığının sağlanması konularında DP'nin istediği

düzenlemeleri yapacaklarını söylemiş, Bayar da bunu kabul etmiştir. Çakmak, bu tarihten sonra kendisine olan ihtiyaçları azaldığı için DP'lilerin kendisine soğuk davranmaya başladıklarını ileri sürmektedir (Sertoğlu, 2016:105).

Son ve en önemli sebep 12 Temmuz Beyannamesi'dir. Ocak 1947 Kurultayı'nda ilan edilen Hürriyet Misakı'nda yer verilen taahhütlere uyulup uyulmadığı parti içi muhaliflerce takip edilirken gergin olan iktidar ve muhalefet ilişkilerini yumuşatmak amacıyla yayımlanan 12 Temmuz Beyannamesi DP'deki çatlağı büyütülmüştür. Cumhurbaşkanı İnönü, iktidar partisinin Genel Başkanı Peker ve muhalefet partisi Genel Başkanı Bayar'la yaptığı görüşmelerden sonra 12 Temmuz 1947'de iki tarafı uzlaştırıcı meşhur 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayımlamıştır. Bunda İnönü, partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurları olduğunu, kendisinin bütün partilere eşit mesafede bulunduğunu, belirtiyordu (Erer, 1963: 216-217). Türk siyasal hayatında kalıcı izler bırakan 12 Temmuz Beyannamesi, artık geri dönülemez şekilde çok partililiğe geçişin kabul edildiği, muhalefete baskı yapılmayacağı, rahat çalışabileceği anlamına geliyordu. Beyanname, CHP Hükümeti ile DP muhalefeti arasında bir uzlaşma sağlarken sertlik yanlısı DP içi muhaliflerin ayrışmasına yol açmıştır. Çakmak da bunlar arasındadır. Anılarında 12 Temmuz uzlaşmasından sonra CHP'ye muhalefetin yumuşamasından hoşlanmadığını kaydeden Fevzi Paşa, bu durumun ortada bir muvazaa bulunduğu inancını yarattığını belirtmiştir. Bu aşamada Çakmak, MP'yi kastederek DP'den ayrılan bazı arkadaşlarının gerçekten muhalefet yapacak bir parti kurduklarını ve şeref başkanlığına kendisini getirmek istediklerini söylemeleri karşısında DP'den kopup bu partiye yakınlaşmıştır (Sertoğlu, 2016:106-108).

12. FEVZİ ÇAKMAK MİLLET PARTİSİ'NDE

Fevzi Çakmak'ın 1946-50 arasındaki en dikkat çekici siyasal rolü Millet Partisi'ndeki (MP) yeridir. DP'de ortaya çıkan parti içi muhalefet parti yönetiminin CHP iktidarına yeterince muhalefet yapmadığı kabulünden hareketle bir muvazaa iddiası ortaya atmıştır. Kamuoyundaki adıyla müfritler, DP içinde 12 Temmuz 1947 uzlaşmasından sonra sert bir muhalefet yürütmeye başladılar. Beyanname işini bir muvazaa kabul edip bu iddiayı daha sonra MP zamanında da sürdürdüler. MP'nin uzlaşmaya karşı siyasetini Genel Başkan Bayar, 13 Ağustos 1948 tarihli bir basın açıklamasında „DP'nin iktidarla uzlaştığını ima ederek şöyle ortaya koymuştur:“...şimdiye kadar bütün muhalefetlerle ve muhaliflerle esaslar bir yana bırakılarak barışmalar ve anlaşmalar yapılabilmektedir, Millet Partisiyle bu yapılamayacaktır...” (Kudret, 13.08.1948).

DP'de ayrışma yaşanmasının bir başka sebebi de milletvekili maaşlarına yapılan zam konusunda alınacak tavır olmuştur. 1947 sonlarında başlayan zam tartışmaları sonunda oluşan çatlaktan dolayı Mart 1948'de DP'den Sadık Aldoğan,

Kemal Silivrili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni ihraç edilmişlerdir. İhraç edilenlerle fikir birliği yapan Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer de Parti Genel İdare Kurulu üyeliğinden çekilmişlerdir (Eroğul, 2014:52-53). Bir süre sonra bunlar da partiden ihraç edilmişlerdir. Tartışmaların ve ayrışmanın odak noktası, maaş zammına hayır denmesine rağmen DP'li milletvekillerinin yapılacak zamlı maaşları alıp almaması gerektiği konusundadır. Parti yönetimi zam teklifine hayır deme ama zamlı maaşları DP Genel Merkezi'ne bağışlama yanlıydı. DP yönetimi, parti içi muhalif milletvekillerinden maaşlarını partiye bağışlamayanların isimlerini ilan ederek kendilerini zor duruma düşürmüştür. Aslında zam konusunun görünüşte bir sebep olduğu, esas çekişmenin parti içindeki kişisel hesaplar ve iktidar mücadelesi olduğu kabul edilebilir.

12 Temmuz Beyannamesi'nden ve Aralık 1947-Mayıs 1948 arasında yaşanan milletvekili maaşlarına zam tartışmalarından sonra DP'den kopanlardan Kenan Öner Ocak 1948'de yeni bir parti için harekete geçti. Bu yolda Mareşal Çakmak, Hikmet Bayur gibilerle işbirliği başlatan Öner, Mareşal'i MP fikrine ikna etmiştir (Toker, 1990: 227-228). Fevzi Çakmak artık bir Millet Parti'lidir.

DP'deki muhalif milletvekilleri Meclis'te Mayıs 1948'den itibaren Müstakil Demokratlar Grubu adıyla bir grup şeklinde hareket etmişler (Eroğul, 2014:54), 1949 Kurultayı'nda DP ile yolları tamamen ayrılınca da MP'ne katılmışlardır.

Millet Partisi 19 Temmuz 1948'de kurulmuştur. Kurucular, Kenan Öner, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli, Enis Akaygen'dir (Eroğul, 2014: 54). MP'nin ilk Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur olmuştur. Fahrî Genel Başkan olan Fevzi Çakmak, MP'lileri daha samimi bulduğunu ve bunların ciddi muhalefet yapacaklarına inandığını kaydetmektedir. Bundan dolayı da fahrî başkanlığı kabul etmiş ve 22 Temmuz 1948'de bir beyanname yayımlamıştır (Omur, 1965: 168). Çakmak'ın fahrî başkanlığı 1950'de ölene kadar sürmüştür. MP, Mareşal Çakmak'ı öne sürerek DP'nin muhalefet rolünü kendi eline almaya çalışınca DP'li Adnan Menderes, Mareşal'e karşı tarihe geçen şu sözleri söylemiştir: "...Demokrat Parti adsız kahramanlar partisidir. Üniforma ve isim partisi değildir..." (Erer, 1963: 239).

Mareşal Çakmak'ın 22 Temmuz 1948 tarihli Beyannamesi'nde 1946 seçimlerinin hileli olduğuna, DP muhalefetinin yetersiz bulunduğu ve gerçek muhalefet yapılmasına olan ihtiyaçtan dolayı yeni bir parti kurulduğuna değinilmektedir. Söz konusu Beyanname'de özel teşebbüsün serbest bırakılması, devlet menfaatleri bahanesiyle yapılan haksızlıkların kaldırılması, vergilerin azaltılması, halkta ve gençlikte millî duyguların geliştirilmesi, çocukların din bilgisi edinme imkânlarının sağlanması gibi taahhütlere de yer verilmiştir

(Sertoğlu, 2016: 108-109). Çakmak, Beyanname'den kısa süre sonra 8 Ağustos 1948'de MP'nin dış politika anlayışı hakkında basına bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamasında Çakmak, BM ülküsüne bağlı olduklarını, İngiliz İttifakına ve ABD dostluğuna büyük değer verdiklerini ifade etmiştir (*Kudret*, 08.08.1948).

Millet Partisi, programında Cumhuriyetçilik, adalet, liberallik ülküsü ve milliyetçiliği kendine esas kabul etmiştir. Gayesini milli iradeyi hâkim kılmak şeklinde belirtmiştir. Parti hedefleri arasında devlet ve parti başkanlıklarının birbirinden ayrılmasını, çift meclisli bir parlamento oluşmasını ve Anayasa mahkemesinin kurulmasını belirtmiştir. 1924 Anayasası'nda CHP'nin siyasi ilkelerini devletin ana vasıfları haline getiren Anayasa'nın 2. Maddesinin kaldırılmasından yana olduğunu ifade etmiştir.

Fahrî genel başkanlığını Çakmak'ın yürüttüğü MP kamuoyunda uyandırdığı ilgiye paralel bir başarı gösterememiştir. Mareşal Çakmak'ın askerî ünü, kısa süre önceki geçmişini sorgulamaksızın din ve vicdan hürriyetinden bahsetmeye başlaması halkı etkilemiş ve halk Mareşal'i yüceltmıştır. MP etrafındaki ümitlenme 1950 seçim sonuçlarına yansımamış, % 3.1 oy alan parti 1 mv. çıkarmıştır. Belki Çakmak'ın 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce ölmesi sonuçları etkilemiş olabilir. Zira MP, lidere-kişiye bağlı bir parti görünümündeydi. MP, kendisine muhalif çevrelerde bazen komünistlikle bazen de çocuklara dinî bilgilerin öğretilmesi ile ilgili önerilerinden dolayı irtica ile suçlanmaktaydı. Parti, 1954 yılı Ocak ayında Ankara Ağır Ceza Mahkemesi tarafından laikliğe aykırı faaliyet yürüttüğü gerekçesiyle kapatılmıştır.

13. FEVZİ ÇAKMAK SON GÜNLERİNE KADAR SİYASETİN İÇİNDE

Fevzi Çakmak'ın ömrünün son zamanlarında ağır hastayken bile siyasetle ilgilendiği görülmektedir. 1950 yılının Ocak ayından itibaren bir yandan tedavi görmekte, bir yandan da siyaset gündemini yakından takip etmektedir. Örneğin 16 Şubat 1950 tarihli günlüğünde TBMM'de Seçim Kanunu'nun kabul edildiğini ve yalnız MP'nin oy vermediğini kaydetmektedir. Yine bu günlerde İstanbul'da düzenlenen MP'nin İl Kongresiyle de yanına gelip gidenler aracılığıyla ilgilenmektedir (Hatemi, 2010: 863-865, 869). Mareşal, hayatının son günlerinde bir beyanname yayımlamış ve gazetelere beyanatlar vermiştir. Örneğin 30 Mart 1950 tarihli günlüğünde *Yeni Sabah* gazetesi muhabirine beyanat verdiğinden bahsetmektedir (Hatemi, 2010:870). Fevzi Çakmak, 10 Nisan 1950'de ölmüştür (Erer, 1963: 265). Ölümünden birkaç gün önceki günlüklerinde 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Kastamonu ve Ankara halkının kendisini mebus seçmek istediklerini kaydetmektedir (Hatemi, 2010:870). 2 Nisan 1950 tarihli günlüğünde ise MP'nin Seçim Beyanname'si'ni imzaladığını kaydetmektedir (Hatemi, 2010: 870). Söz

konusu Beyanname'de, son 4 yılda demokrasiye değil tahakküme, şahsi nüfuzun artmasına doğru gidildiği, MP'nin hürriyet ve medeniyet yolunda yürüyüşü temsil ettiği, memlekette maddi ve manevi güven sağlanacağı, şef usulünün sona erdirilmesi gerektiği ve benzeri hususlar vurgulanmıştır (*Kudret*, 09.04.1950).

Fevzi Çakmak, ölüm şekli ve cenaze töreniyle de siyasi gündem oluşturmuştur. Birçok ünlü siyaset ve devlet adamının ölümünde yapıldığı gibi onun ölümünde de şüphe iddiaları ortaya atılmıştır. Eşinin açıklamalarına dayanarak Fevzi Çakmak'ın hastanede şüpheli bir şekilde öldüğü daha doğrusu tedavi gördüğü hastanede bir komplo ile öldürüldüğü iddia edilmiştir (*Milli Gazete*, 31.03.2015). Ölümünde Hükümetin yas ilan etmemesine ve devlet radyosunda cenaze günü eğlence programlarının devam etmesine tepki gösteren halk kesimleri olaya fiilen el atarak bazı yerlerde bayrakları yarıya indirtmiş, eğlence yerlerini kapattırılmışlardır. Resmi töreni kabul etmeyen vatandaşlar, cenazeyi dini törenle kaldırmışlar, resmi yetkilileri protesto etmişlerdir (Yılmaz, 2010: 68). Hükümet yetkilileri o günü korkulu bir şekilde geçirmiştir.

14. MP'NİN DP VE CHP İLE İLİŞKİLERİ

MP sadece iktidara karşı değil belki daha fazla olarak diğer muhalefet partisi DP'ye karşı da mücadele etmiştir. Taban olarak küçük ama siyasal olarak etkili bir parti olan MP'nin TBMM'de ve kamuoyunda sesini yükseltmesi, bu partiye karşı CHP ve DP'nin bazı konularda birlikte hareket etmesine yol açmıştır. Bunun somut bir örneği, 1949 yılında Türk Ceza Kanunu (TCK) düzenlenmesinde yapılan işbirliğidir. İki parti, TCK'nın 163. Maddesi ile dini siyasete alet edenlere ceza verilmesini sağlamışlardır. DP kurucularından Fuat Köprülü, Meclis konuşmasında bu maddeyi savunmuştur. Bu düzenlemenin MP'ye karşı yapıldığı ve 1954 yılında partinin laikliğe aykırı faaliyetlerden dolayı bu maddeye dayanılarak kapatıldığı bilinmektedir.

Buna karşılık 1950 seçimleri yaklaşırken DP ile MP'nin CHP'yi iktidardan düşürmek için seçimlerde işbirliği yapacakları, hattâ birleşecekleri şeklinde söylentiler de çıkmıştır. Mareşal Çakmak'ın, Kânunusani (Ocak) 1950 tarihine ait günlüklerinde not ettiği bu söylentiler gerçekleşmemiştir. Çakmak, 3 Ocak 1950 tarihli günlüğünde, gazetelerin bir gün önce ortaya attıkları bu anlaşma iddiasını tekzip ettiklerini kaydetmektedir (Hatemi, 2010: 857). Mareşal, Cafer Tayyar Paşanın da kendisine 15 Ocak 1950 tarihinde iki muhalefet partisinin birleşerek seçimleri kazanmasını tavsiye ettiğini ifade etmektedir (Hatemi, 2010:858).

15. İNÖNÜ VE BAYAR'A SUİKAST MESELESİ VE FEVZİ ÇAKMAK

1949 yılının Kasım ayında, MP Denizli milletvekili Reşat Aydın'ın MP'li bazı milletvekillerince İnönü ve Bayar'a suikast düzenleneceği ve sonra partinin bir

hükümet darbesi yaparak iktidarı ele alacağı şeklinde bir ihbarı gündeme gelmiştir. İhbar üzerine polis, MP'li Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna'yı tutuklamış, adı geçen milletvekilleri bir hafta tutuklu kalmışlardır. Çakmak anılarında bu ihbarın hayal ürünü olduğunu ve bu komplonun MP'ye darbe vurmak amacıyla yapıldığını kaydetmiştir. Bunun ardından politikaya girmekle perişan halde olduğunu dile getirerek (Sertoğlu, 2016:114-115) pişmanlığını ortaya koymaktadır. Çakmak politika oyunları içinde aradığını bulamamış birisi olarak yaşananların özlenen demokrasiye uygun olmadığından şikayet etmektedir.

16. SONUÇ

Fevzi Çakmak, Osmanlı Devletinin son döneminde yetişmiş ve askerî yönü ağır basan asker- siyasetçi kişilerden birisidir. Millî Mücadele'ye geç katılmakla birlikte Anadolu'ya geçtikten sonra Ankara Hükümeti bünyesinde önemli görevler almıştır. Çakmak, karakter olarak statükocu ve muhafazakâr birisidir. Otoriteye itaatkâr yapısından dolayı Mütareke döneminde Saray ve İstanbul Hükümeti'nin politikaları dışında bir yol arayışına girmemiş ve İstanbul'un işgaline kadar burada kalıp çalışmayı tercih etmiştir. İşgalden sonra mecburiyet altında Ankara'ya geçmiştir. Mareşal unvanı alacak kadar askerî yetenekleri güçlü olan Fevzi Çakmak'ın, Ankara Hükümeti'ne katıldıktan sonra aldığı ilk siyasi görev Millî Müdafaa Vekilliği olmuştur. Bunun ardından İcra Vekilleri Heyeti Reisi olmuştur. Askerlik mesleğine olan tutkunluğu çok yüksek olan Çakmak, 1924'ten itibaren kesintisiz 20 yıl Genelkurmay Başkanlığı yapmıştır. 20 yıllık Genelkurmay Başkanlığı Fevzi Paşanın askerî ve siyasi hayatı için olduğu kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihi için de çok önemlidir.

Fevzi Çakmak'ın askerî yetenekleri ne kadar güçlü ise siyasi yetenekleri o kadar zayıftır. Atatürk Fevzi Çakmak Paşayı, statükoya bağlı, siyasal meselelerde kişisel bir görüş ve duruş ortaya koymayan edilgin kişiliğinden ve karakterinden dolayı ordunun başında tutmuştur. Fevzi Çakmak Genelkurmay Başkanı olarak, yapılan devrimlerde ordudan aykırı bir ses çıkmasına karşı bir güvence idi. Kendisi devrimler döneminde orduyu kontrol altında tutmak gibi stratejik bir fonksiyon icra etmiştir.

Çakmak, soğuk, durgun, neşesiz ve genelde insanlara mesafeli bir kişilik yapısında olmakla birlikte kendisini çok beğenen, ülke ve devlet hayatı için kendisini olduğundan çok fazla önemli gören bir özelliğe sahiptir. Birçoğu gerçeklerle örtüşüp örtüşmediği tartışmalı bir şekilde Cumhuriyetten önce ve sonra birçok olayda ve alınan birçok önemli kararda kendi rolünün olduğunu belirtmesi dikkat çekmektedir. Örneğin 1918'de M. Kemal Paşayı, Güney Cephesi'nde orduyu geri çekmesi nedeniyle Enver Paşa tarafından kurşuna dizdirilmekten kendisinin kurtardığını; Sakarya Savaşı'ndaki askeri hatalarından dolayı TBMM'nin

İnönü'yü idama mahkum ettirmesine kendisinin engel olduğunu; Cumhuriyetin ilanı sırasında M. Kemal Paşanın, Cumhurbaşkanlığını önce kendisine teklif ettiğini; 1924 yılında Karabekir ve arkadaşlarının kendisine gelerek diktatörlük kurmasından endişe ettikleri M. Kemal'in yerine kendisini devletin başına geçirme teklifi yaptıklarını; herkesçe İnönü'nün başarısı olarak bilinen 2. Dünya Savaşı'na girilmemesini İnönü'ye kendisinin telkin ettiğini; İnönü'nün kendisi sayesinde Cumhurbaşkanı seçilmiş olduğunu iddia etmesi böyle açıklanabilir.

Çakmak'ın sahip olduğu makam sevgisi onun kendisini Genelkurmay Başkanlığı ile adeta özdeşleştirmesine yol açmıştır. 20 yıldır sürdürdüğü bu görevden emekli edilmesini erken bulmuş, bu karara büyük bir güceniklik göstermiştir. Çakmak, emekli edilmesi üzerine, içinde beslemiş olduğu makam hırsının sevgiyle bir anda 20 yıldan fazla bir süredir beraber olduğu kadrolara muhalif konuma geçmiş ve geçmişini sorgulamadan 1946 yılında birden bire CHP iktidarına ve İnönü'ye karşı hasım kesilmiştir. Çok partili hayata geçildiğinde DP ile ilişki kurmuş, halkın hak ve hürriyetleri için mücadeleye geçtiğini ileri sürerek tek parti iktidarına muhalefet bayrağı açmıştır.

Çakmak'ın muhalefetinin siyasi görüş ayrılığına, bir doktrin ve ideoloji farklılığına dayalı olmadığı, kişisel ve duygusal olduğu çok açıktır. Zaten 1946 yılında girdiği siyasal hayatta da tutarlı bir siyasal yaklaşım ve tavır ortaya koymamış, zikzaklı ve gelgitli bir süreç yaşamıştır. Bir yandan DP ile yakınlık kurarken diğer yandan sol görüşlü kişilerin kurduğu İHC'ne dahil olmuştur. Halbuki 1930'lu yıllarda Nazım Hikmet ve diğer bazı solcuların tutuklanmasının onun girişimleriyle yapıldığı bilinmektedir. Liderlik yetenekleri zayıf ve bütünsel ve tutarlı bir dünya görüşüne sahip olmadığından dolayı yaşadığı yalpalamalar onu hep farklı yerlere sürüklemiştir. İHC ile ilişkiye girmesi DP ile de ilişkilerinin bozulmasında bir sebep olmuştur. Çeşitli siyasal ve ideolojik çevrelerin kendi mücadelelerinde Çakmak'ın ününden yararlanarak bir anlamda onu kullandıkları görülmektedir.

Fevzi Çakmak'ın CHP'ye ve İnönü'ye olan kızgınlığı onun CHP-DP ilişkilerini, bir başka deyişle iktidar-muhalefet ilişkilerini yumuşatmayı amaçlayan 12 Temmuz Beyanamesi'nden dolayı DP'den kopmasıyla sonuçlanmıştır. Çakmak, bundan sonra, 1948'de DP'nin sağında kurulan ve daha sert bir muhalefet yapan Millet Partisi'nde siyaset yapmıştır. DP'den kopan müfritlerle birlikte MP'de hem CHP'ye hem DP'ye muhalefet yürütürken siyasal yeteneklerindeki yetersizliğine ve tecrübesizliğine rağmen yine ihtiras içinde hareket ettiği görülmektedir.

Fevzi Çakmak'ın 1946-1950 arasındaki kısa siyasal macerası, siyasal hayatta insanları çoğu zaman ideallerden ve ilkelere dayalı siyasetten ziyade mevki hırsı,

rekabet duygusu, çekememezlik, kıskançlık gibi kişisel ve duygusal etkenlerin yönlendirebildiğinin ilginç bir örneğidir.

KAYNAKÇA

- Acar, D. G. (2006). “Mareşal Fevzi Çakmak’ın Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk’e İlişkin Konuşma, Demeç ve Söyleşileri Üzerine Bir Basın Taraması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı: 64. 293-328.
- Akın*, 11.09.1947.
- Atay, F. R. (1999). *Çankaya*. Cilt 2. Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık. İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (2009). *İkinci Adam*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1985.
- Baban, C. *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları. İstanbul.
- Baycan, N. (1989) “Mareşal Fevzi Çakmak”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VI, Kasım 1989, Sayı: 16. 177-206.
- Bayır, Ö. E. (2011). “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:45.45-72.
- Çaylak, A. (2007). “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim”, *A.Ü., SBF Dergisi*, Cilt 62, Sayı 1.
- Ekinci, E. B. “Denenmiş Bir Sadakat: Fevzi Çakmak’a Atatürk’ün itimadı nereden ileri geliyor?”, <http://www.ekrembugraekinci.com/mmakale.asp?id=418> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
- Erer,T. (1963),*Türkiye’de Parti Kavgaları*, Cilt1,Ticaret Postası Matbaası, Yay.yok, İstanbul.
- Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti*, Yordam Kitap, 1. Basım, İstanbul.
- Gök, H. (1997). *Mareşal Fevzi Çakmak’ın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1876-1950)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Gülsünler, M. E. ve Ertürk, H, A. (2012) “Demokrat Parti’nin 1946 - 1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler Stratejileri”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*; Cilt 7, Sayı 3, 90-99.
- Hatemi, N. (2010). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Cilt, 2. Baskı, İstanbul.
- Hürriyet*, 10.04.2002.
- Irmak, S. (1981). *Atatürk’ün Çevresi*, Hisarbank Kültür Yayınları.
- Kabacalı, A. (1994). *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları,

Ankara.

Kudret, 08.08.1948, 13.08.1948, 09.04.1950.

Omur, S. (1965). *Mareşal Çakmak'ın Askerî Dehası, Siyasi Hayatı*, 2. Baskı, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul.

Milli Gazete, 31.03.2015.

Sertoğlu, M. (2016). *Mareşal Fevzi Çakmak Açıkıyor*, Derin Tarih Kültür Yayınları, Anlatan: Adnan Çakmak, İstanbul.

Tanin, 06.08.1946, 23.10.1946.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 8, Cilt 1.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 4.

Tınal, M. (2000), "Türkiye'de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği (1946)", *DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 9-10, 117-121.

Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye- 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara.

Ulus, 23.10.1946.

Uran, H. (2008). *Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Vatan, 10.11.1947.

Yılmaz, E. (2010). "Türkiye'de Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde İki Önemli Olay: Tan Gazetesi Baskını ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1. 61-72.

Araştırma Makalesi/ Research Article

ASAF HÂLET ÇELEBİ’NİN ŞİİRLERİNDE ANİMA ARKETİPİ

THE ANIMA ARCHTYPE IN ASAF HÂLET ÇELEBİ’S POEMS

Ece SERRİCAN KABALCI*

Geliş Tarihi: 04.04.2019
(Received)

Kabul Tarihi: 29.11.2019
(Accepted)

ÖZ: Edebî eserde kodlanan kolektif bilinç dışı unsurları belirlemeyi hedefleyen arketipsel eleştiri, Carl Gustav Jung tarafından şekillendirilmiştir. Yazar ya da şair, ortak/kolektif bilinç dışında yer alan arketiplere seslendiğinde bireysellikten evrenselliğe uzanabilmektedir. Cumhuriyet dönemi şairlerinden olan Asaf Hâlet Çelebi; Budizm, Eski Doğu inançları, tasavvuf ve Türk divan edebiyatı geleneğine göndermelerde bulunarak mistik bir anlayışla şiirlerini yazar. Masalsi bir atmosfere sahip olan şiirlerinde; bilinç dışında yaşayan hayallerini, insan ruhunun ortak yanlarıyla kaynaştırarak ifade eder. Şiirlerinde yer alan bilinç dışı izlerden birisi de, erkekteki dişil yön olarak tanımlanan “anima” arketipidir. Bu çalışmada, Asaf Hâlet Çelebi’nin şiirlerinde anima arketipinin dışı vurumları araştırılmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda Jung’un, her bireyin ortak/kolektif bilinç dışında yer aldığını vurguladığı arketiplerden olan anima arketipinin, Asaf Hâlet Çelebi’nin şiirlerinde de etkin bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Böylece şairin arketiplerden yararlandığı, şiirleri sayesinde bilinç dışındakini bilinç düzeyine çıkarabildiği ve bireysellikten evrenselliğe uzanan köprüyü arketipler ile kurduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Carl Gustav Jung, Asaf Hâlet Çelebi, arketip, şiir, anima.

ABSTRACT: The archetypal critic that aims to detect collective unconscious objects coded in literal works is formed by Carl Gustav Jung. When author or poet used archetypes of humanity, he/she may reach to universality from individuality. Asaf Hâlet Çelebi who is one of Republic period poets, expresses his unconscious dreams by mixing common traces of human soul in his poems that have epic atmosphere. One of the unconscious traces in his poems is “anima” archetype that is defined as feminine side of male. In this study, expressions of anima archetype in Asaf Hâlet Çelebi’s poems are surveyed and outcomes are evaluated. The performed study have shown that anima archetype which has been expressed by Jung as a common/collective unconscious archetype in every person is widely seen in Asaf Hâlet Çelebi’s poems. Therefore, it has been discovered that Poet benefited from archetypes and outcomed the unconscious things to consciousness level. Once all the obtained results of this study are evaluated, it is seen that the bridge from single personality to universality can be formed by using archetypes in literal works.

Keywords: Carl Gustav Jung, Asaf Hâlet Çelebi, archetype, poem, anima.

* Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, eceserrican@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3050-1717

1. GİRİŞ

1907 yılında İstanbul’da doğan Asaf Hâlet Çelebi, “görgülü, terbiyeli, olgun kimse” anlamına gelen “çelebi”liği ile bir İstanbul beyefendisi olarak tüm hayatını bu şehirde geçirmiştir. Osmanlı ve Avrupa tarzını kendine göre birleştiren Asaf Hâlet Çelebi’nin giyim kuşamı ve konuşma biçimi garip karşılanırsa da, İstanbul’un sanat camiasında sevilen ve aranan bir kişi olmuştur. Şiirlerindeki nakaratlar, arkaik ibareler, dua karakterli zikirler dolayısıyla zaman zaman alay edilen, karikatürlere konu olan ve taklit edilen renkli şahsiyetlerinden biri olarak yaşamıştır (Okay, 2003: 23-24). Yakasına taktığı karanfil, kolunun altında taşıdığı bir yığın kitapla Beyoğlu’nun aranılan simalarından olan şair, nevi şahsına münhasır hareketleri ve dış görünüşü ile alay yoluyla da olsa sohbet konusu edilmesinden memnuniyet duymuştur (Birsal, 2009: 65).

Yaşadığı renkli hayat içerisinde gönül maceralarından uzak kalmayan Asaf Hâlet Çelebi iki kez evlenmiştir. İlk eşi Rosi adlı Yahudi bir kadındır. İkinci eşi aynı zamanda kuzeni olan Nermin Hanım’dır. “Arkadaşım, çocuğum, aşçım, işçim” olarak tanıttığı ve birlikte eğlendiklerini belirttiği Nermin Hanım, aynı zamanda şiirden de anlayan bir kişidir. 1945’te evlendiği Nermin Hanım ile ölümüne dek yani on üç yıl evli kalmıştır (Doğan, 2003: 10). Asaf Hâlet Çelebi ile “tutkulu bir aşk ve Binbir Gece Masalları gibi bir hayat” yaşadığını belirten Nermin Hanım, eşi hakkında şunları dile getirmektedir: “O kadar güzel bir eştî ki, onun bir eşi bulunmaz. Harikulade bir insandı. Çok iyi bir insandı, çok. Dediğim gibi öyle sünepe insanlardan değildi. Şahsiyeti olan bir insandı. Fakat fevkalade yumuşak, fevkalade iyi bir insandı” (Çelebi(ler), 2003: 160-161).

Özel hayatındaki kendine has tarzını eserlerine de yansıtan ve zamandan zamana, felsefeden felsefeye atlayan bir şair olan Asaf Hâlet Çelebi’nin şiirlerinde; Fars şiirini, Budizmi, Eski Doğu inançlarını, tasavvufu, Türk Divan edebiyatını ve Asya inançlarını bulmak mümkündür. Esrarlı sözlere, tekerlemelere, masal ve efsanelere yer vererek bilinç dışını ortaya dökmüş; mistik bir anlayışla kişisel bir şiir oluşturmuştur. Açık anlamı gereksiz bulan Çelebi; kendi çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemlerini, şiirle somut hâle getirdiğini söylediği düşüncelerini, gizli komplekslerini, rüyalarını, bilinç dışından ve eski kültürlerden süzülen birçok hayalini şiirlerinde dile getirmiştir (Kabaklı, 2002: 97-98).

Bu anlayışla kaleme aldığı şiirlerini *He, Lâmelif* ve *Om Mani Padme Hum* adlı kitaplarında toplayan şair; ilk şiir zevkini Galip Dede’den aldığını, Mevlana’nın eserlerinin etkisi altında kaldığını da açıkça belirtmektedir. Yirmili yaşlarında okuduğu Galip Dede’nin *Hüsni Aşk*’ından hareketle Mevlana’nın *Mesnevi*’sini okumuş, bu eserlerin etkisiyle İslam tasavvufu hakkında yazılmış olan

Şark ve Garp eserlerini incelemeye başlamıştır. Böylece şiir zevkini şekillendirmiştir (Ergun, 1936: 101).

Asaf Hâlet Çelebi, “sanatta eskimeyen şey”e talip bir şairdir. Yaşadığı hayatı ve dünyayı mistik eğilimlerle ifade ederken İslam kültürünün süzgecinden geçirir, tasavvufun kaynaklarını kullanır ve bu sayede edindiği izlenimlere şiirlerinde yer verir. Onun dile getirdiği şeylerin doğurduğu hayret ve şaşkınlık, geçici ve bir çeşit suni tuhaflık değil; varlık ve yaratılış hikmetine bağlı, büyük velilerin bakış açısında ifadesini bulan hayret ve şaşkınlıktır (Miyasoğlu, 1993: 12-13). Bu yüzden şiirlerinde gariplikler olduğunu ileri sürenlere karşı cevabı şu şekildedir: “Ben o garip dedikleri cümleleri, o mevzuda alakaları olan şiirlerin içinde o havayı vermesi için kullanmışımdır. Bunların lügat manalarını aramak beyhudedir. Mesela kilise şiirinde bir sürü papaz dualarının ne demek olduğu değil, kilise havasının bende bıraktığı intibai kaydetmektir” (Baydar, 2015: 105).

Mehmet Kaplan, ihsas ve kültür şiirleri olmak üzere ikili bir ayrıma giderek Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinin kültür şiiri olduğunu belirtir. Duyu organlarına çarpan şeyleri kaydetmekle yetinen ihsas şiirinin yanında kültür şiiri; varlığı, tarih ve medeniyetin içinde ele alır. Bu nedenle ihsas şiiri, açık, basit ve kolay; kültür şiiri ise karışık, müphem ve zordur. Sayıları az olan kültür şairleri içerisinde Asaf Hâlet Çelebi, dikkate şayan bir simadır (Kaplan, 1978: 167).

Şiirde hikâyeden ve hissî olmaktan sıyrılmak gerektiğine inanan Asaf Hâlet, şiirde tahkiyenin karşısındadır. Her şiirin ayrı ve kendine mahsus bir vezninin ve klasik kurallara bağlı kalmamak şartıyla kafiyesinin olması gerektiğine inanır. Aliterasyonlar ve asonanslarla elde edilebilecek bir musikiyi tercih eder. Ritmi yani sesin getireceği poetik unsuru; mana içermeyen dualar, zikirler ya da arkaik ibarelerle yakalamak ister. Bu yüzden şiirde sezgiyi ve soyutluğu ön plana çıkarır, bilinç dışından ve çağrışımlardan faydalanarak şiirin kaynağını oluşturur (Okay, 2003: 26).

Bilinç dışı; düzensiz fakat zengin bir şekilde depolanan hatıra, olay, resim, imge, ses ve yaşantıların bulunduğu bir mahşerdir. Gündelik hayatın koşturmacası sırasında insan bilinç dışının farkına varmasa da, durmaksızın oraya malzeme gönderir. Asaf Hâlet, şairin ilhamının ortaya çıkış mekanizmasını bilinç dışına bağlar. Şiirde, anlamsız gibi görünen tüm birikimlerin bir anda ortaya çıktığını yani bilince sızdığını belirtir. Bu sızma, şiiri başlatan an olarak kabul edilir (Kolcu, 2009: 48).

2. BİR ŞİİR ŞİFRESİ OLARAK ANİMA ARKETİPİ

Bilinç dışı ve onun dışı vurumları üzerinde çalışan psikoloji bilimi, insan ruhunu konu alması bakımından edebiyat ile ortak bir çalışma alanına sahiptir. Edebî eserde yer alan insan psikolojisinin tarihini belirlemek mümkün olmasa da,

eserdeki psikolojik unsurların saptanması Sigmund Freud'la başlar, Carl Gustav Jung'un teorileri ile devam eder. Bu teorilerde, insan psikolojisi ve edebiyat her zaman birlikte düşünülmüş ve yaratma sürecinden başlayarak eserin okuyucuyla buluşma aşamasına gelinceye dek psikoloji ile ilişkilendirilmiştir. Bu konu hakkında Jung'un dile getirdikleri her iki bilim dalının da birbiriyle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır: “Psişik süreçleri inceleyen psikolojinin edebiyata da ışık tutacağı bellidir; çünkü insan psişesi bütün bilim ve sanatların döl yatağıdır. Psikolojik araştırmalarla hem bir sanat yapıtının nasıl biçim bulduğunu anlayabiliriz hem de kişiyi sanat yönünden yaratıcı yapan öğeleri açığa çıkarabiliriz” (Jung, 1997: 327).

Edebiyat ve psikoloji alanlarının birleşimini ifade eden edebiyat psikolojisi; ortak yöntemler kullanarak insan ruhunun derinliklerini, geçmişin şimdiki zamana yansımalarını ve tüm bunların içinde yer alan sanatçının yaratma sürecindeki eğilimlerini ortaya koyar. Psikoloji, yazarın çocukluğundan eseri yazma sürecine kadar olan dönem hakkında ipuçları verir. Ayrıca eserin bünyesine sinmiş düşünceleri açığa çıkartır (Emre, 2006: 317-324). Eseri oluşturan bu yaratıcı süreç, insanoğlunun ezelden beri var olan ve bilinç dışında uyuyan sembollerinin canlandırılması, sanatsal bir yapıtı ortaya koymak için bu sembollerin özenli bir şekilde düzenlenip şekillendirilmesi sürecidir.

Jung'a göre, kişisel ve ortak/kolektif bilinç dışı olmak üzere iki bilinç dışı vardır. Bireyin yaşamından kaynaklanan unutulmuş, bastırılmış, yadsınmış ve bilinç dışı yoluyla algılanmış şeyleri kişisel bilinç dışı kapsar. Ortak bilinç dışı ise, yaşanan çağa, topluma, mensup olunan ırka bakmaksızın dünyanın kuruluşundan beri sahip olunan ve evrensel durumlara karşı gösterilen kalıpsal tepkileri içerir (Jung, 1997: 33).

Jung, ortak/kolektif bilinç dışında var olduğunu düşündüğü doğuştan gelen enerji dolu merkeze arketip adını verir. Kalımsal mirasla oluşturulan arketipler, ilk örnek/model olarak kabul edilir ve hem imge hem de duygu olarak insanoğlunda belirir. Evrensel ve özdeş yapılar olan arketipler, tüm insanlığa ait ortak davranış kalıplarıdır. Bu nedenle sınıf, din, ırk, coğrafi konum, tarih gibi farklılıklardan bağımsız olarak benzer düşüncelere, imgelere, duygu ve davranışlara yol açarlar (Jung, 1998: 60-61).Arketipler, Platon'un 'idea'larına benzer. Ancak Platon'un idea'sı, yüce tamlık örneğidir; Jung'un arketipi ise iki kutupludur, hem aydınlık hem de karanlık yanı barındırır. Bilinç dışının güç alanlarını oluşturan arketiplerin görünüş ve anlamları, bilinçli bilginin erişemeyeceği şekilde değiştirilmiştir. Bilinç dışının bu iç düzeni, yaşamın karmaşası karşısında bir sığınak, bir yardımcıdır; ancak ondan yararlanmayı bilmek gerekir (Jung, 1997: 48).

Ortak bilinç dışının içeriğini oluşturan arketipler, insanoğlunun ezelden beri yaşadığı tipik ve belli başlı deneyimlerin ürünüdür. İnsan türünün evrimi ile şekillenen arketipsel motifler tüm kültürlerde aynıdır. Anlamları, temsil ettikleri ve naklettikleri en eski deneyimde yatmaktadır. Bu motifleri tüm mitolojilerde, masallarda, dini geleneklerde ve gizemlerde tekrarlarken görmek mümkündür (Jung, 2002:71). İnsanlığın en eski mirasını oluşturan ve kolektif bilinç dışında şifrelenen arketipler evrensel olanı kişiselle, geneli özelle kaynaştırıp kişiye has bir görünüm ortaya çıkarırlar. Jung'un temel aldığı arketipler içinde yer alan anima arketipi, erkekteki dişil yönü temsil etmektedir. Jung, erkekteki dişil yönü ifade eden anima hakkında şunları dile getirmektedir:

Orta Çağ'da fizyologlar iç salgı bezlerimizin yapısı yüzünden her birimizde eril ile dişil elemanların birlikte bulunduğunu ispat etmeden çok önce, "her erkeğin içinde bir kadın vardır" denilirdi. Erkeğin içindeki bu dişil elemana ben "anima" adını verdim. Bu dişi taraf, belli başlı yönleriyle çevreyle, özellikle de kadınlarla biraz aşağı ve değersiz bir ilişki içindedir. Bu yüzden insanın kendisinden de başkalarından da dikkatle gizlenir. Başka türlü söylemek istersek; bir insanın kişiliği dışarıdan çok normal görünse bile, o "içindeki kadın"ın zavallı hâlini herkesten hatta kendisinden bile gizliyor olabilir (Jung, 2009: 29).

Anima; erkeğin ruhundaki belli belirsiz duygular, huylar, sezgiler, akıl dışı olana karşı duyarlılık, kişisel sevgi yetisi, doğa sevgisi ve bilinç dışını algılama yetisi gibi bütün dişil psikolojik eğilimlerin kişileşmiş hâlidir. Bu nedenle Jung: "Erkeğin bilinç dışında kadının kolektif bir imajının var olduğunu ve onun bu imaj yardımıyla kadının doğasını kavradığını" söyler (Fordham, 2011: 68).Animanın her erkekte aktif olarak rol oynadığını, kendi anılarından yola çıkarak şu şekilde anlatır:

Annemin yokluğunda bana hizmetçimiz baktı. Beni kucığına alıp başımı omzuna koyuşunu hâlâ anımsıyorum. Annemden oldukça farklıydı. Saçları siyahtı, teni de koyu. Bugün bile saçının çizgisini, koyu tenli boynunu ve kulağını görür gibiyim. Tüm bunları, bana hem çok yabancı hem de çok yakınmış gibi algıladım. O bana, ailemden çok bana yakınmış ve her nasılsa, çözemediğim bazı gizemlerle ilgisi varmış gibi gelirdi. Bu tür kızlar daha sonraları anima'mın bir parçası oldular. İlettiği uzaklık duygusuna karşın onu hep tanıdığım duygusuna kapılmam bu türün bir özelliğidir. Bu izlenim daha sonraları benim için kadınlığın tüm özünü belirleyen bir sembole dönüştü (Jung, 2013: 22).

Jung'un belirttiği gibi erkeklerin önceden tanıdıklarını düşündükleri ve rüyalarında büyük rol oynayan bu figür, mitolojide erkek ve kadının aynı bedende birlikte var olduğu fikrinden hareketle anima olarak adlandırılır. Animanın, erkek bedeninde azınlıkta kalan dişi genlerin psişik temsilcisi olduğu düşünülmektedir

(Jung, 2010: 28).En karakteristik anima figürleri, *Parsifal* efsanesindeki Kundry ve *Perseus* mitindeki Andromeda'dır. Edebiyattaki tipik anima figürleri ise *Homeros Destanı*'ndaki Truvalı Helen, *İlahi Komedy*'daki Beatrice ve *Don Kişot*'un Dulcinea'sıdır (Jacobi, 2002: 156-157). Bilinç dışının sözcüsü olan animanın baştan çıkarıcı ve kurnazca sözleri bir insanı mahvedebilir. Tüm bunlara karşın, animanın olumlu bir yanı da vardır: Bilinç dışındaki imgeleri bilinçli zihne o taşır (Jung, 2013: 178).

Erkek kendi animasından gelen duyguları, huyları, bilinç dışı fantezileri ciddiye alır, bir biçimde saptamaya giderse animanın olumlu işlevi harekete geçer. Elde ettiklerini yazıda, resimde, heykelde ortaya koymaya, müzik ya da dansla bağdaştırmaya kalkar; onun üzerinde sabırla çalışırsa derinlerden gittikçe daha çok içerik yükselir (Jung, 2009: 186). Jung'a göre, bir erkeğin animasının çok güçlü bir tarihsel niteliği vardır. Anima, bilinç dışının sözcüsü olarak tarih öncesi dönemlere gider, geçmişin içeriklerini somutlaştırır ve bireye bilmesi gerekenleri getirir. Böylece anima, bireyin geçmişinin ve o an içinde yaşadığı zamanın tümünü kapsar (Jung, 2013: 178).

3. ASAF HÂLET ÇELEBİ'DE ANİMA ARKETİPİNİN İZLENDİĞİ ŞİİRLER

Eski kitaplara bağlı ve minyatürlere meraklı bir insan olan Asaf Hâlet Çelebi, düşünce ve hayallerini geçmişi merkez alarak geliştirir ve bunlarla kendi 'ben'i arasında bir bağ kurar. Böylece bilinç dışında yaşayan hayallerini dış âleme yansıtır. Psikolojik bakımdan kendi içine dönüş ve eskiye gidış, ilk çocukluk yıllarına ve anneye dönüşün bir ifadesidir. 'Ben' çeşitli sebeplerle anne imajına gidemeyince, Jung'un 'anima' adını verdiği kadın hayalleri yaratır. Kendini hayallerine bırakan Asaf Hâlet Çelebi de, arzularına uygun kadın tipleri yaratır. Bunlarda çocukluğa özgü masal havası, mistik eğilim ve cinsî arzular birbirine karışır (Kaplan, 2009: 168-169). Bilinç dışının içeriklerini ve anima arketipinin harekete geçirdiği enerjiyi şiirlerine yansıtan Asaf Hâlet Çelebi, kullandığı malzeme ile diğer şairlerden ayrılır. Asaf Hâlet Çelebi'nin; *Ayna* isimli iki şiirinde, *Mariyya* başlıklı iki şiirinde, *Nigâr-ı Çin*, *Kadıncığım*, *Şehir*, *Kuşa Görünme*, *Halayıklarım*, *Kunâla*, *Korkuyorum*, *Tevrat Şiiri* ve *Mâra* adlı şiirlerinde anima arketipinin izlerine rastlanır.¹

Çelebi'ye göre, bilinç dışında bulunan hatıralar, duyular, arzular karmakarışık ve dağınık bir şekilde uykudadır. Bilinç dışındaki bu malzemeyi olumlu bir şekilde bilince çıkaranlar sanatçılardır. Bilinç dışına açılan kapılar, sanatçının dünyayı ve hayatı yeniden yorumlaması için bir fırsattır. Çünkü bazı

¹Asaf Hâlet Çelebi, *Bütün Şiirleri*, YKY, İstanbul: 2009. (Metin içerisindeki alıntılar, kitabın bu baskısından aktarılmıştır.)

hassas tabiatlarda başkası için anlamsız gibi görünen ufak bir hadise, bir an için bilinç dışının kapılarını açar. (Doğan, 2003: 49) Bu nedenle şair, bilinç dışı ile temas etmesi gereken bir kişidir. Bu bilinçli temas sonucunda bilinç dışının birikintilerini meydana çıkarır, bu malzemeyle belirli bir ruh durumunu ortaya koyabildiği ölçüde kudret gösterir ve zekânın iradesiyle sanat yapıtını oluşturur (Baydar, 2015: 104). Şiirlerinde soyut bir âlem yaratmayı amaçlayan Asaf Hâlet Çelebi de, bu amaç doğrultusunda geleneğe ait malzeme ile bilinç dışının birikintilerini bir araya getirerek çocukluğundan beri aklının bir köşesinde yer alan kâinatın muammalarını çözmeyi amaçlar (Aydemir, 2014:224).

“Bilinçaltında birikenler kişinin hayatındaki hangi dönemlerden kalmıştır ve bu dönemlerin özellikleri nelerdir?” biçimindeki bir soruyu Çelebi, “çocukluk, buluş insiyakları, ruh hâletleri ve sırf intiba şiirleri” olarak cevaplar (Doğan, 2003: 49). Bu yüzden, Asaf Hâlet Çelebi’nin bilinç dışından süzülen çocukluk anılarında onu masal diyarına götüren bir “çengi dilârâ” ya da “nigâr-ı Çin” mutlaka vardır. Bu kadın, masalsı bir atmosferde beliren biridir. *Ayna* isimli iki şiirinde de, şaire bir aynadan seslenen ve hayaliyle karışan “Çin padişahının kızı”dır.

İlk *Ayna* şiirinde “Çin padişahının kızı” aynadan hem şaire seslenir hem de onu da alıp gideceğini söyleyerek akla ölümü getirir:

*“bana aynada bir suret göründü/ benden başkası/ bilmem
memleket-i çinden midir/ ya mâçinden mi/ sordum kimsin diye/ bir
kahkaha atıp/ ben çin padişahının kızı/ çoktandır âşıkınım/ dedi/ dedim
çık/ o aynadan/ hayalimi çalan/ hayalim olmazsa olmasın/ yalnız/ var
olduğuna inanmak için/ ellerim sana dokunsun/ bana çin padişahının kızı/
gelemem/ dedi/ ancak bir gün/ hayalin gibi seni de/ bu aynanın içine alıp/
kaybolacağım” (s. 27)*

İkinci *Ayna* şiirinde, binbir aynada oynayan “nigâr-ı çin”e bu sefer şair seslenir: “(...) dünyada en güzel şey/ seni buldum/ artık hiçbir şey istemem/ küçük cariyem nigâr-ı çin/ uzat ellerini/ aynaların dışına çıkalım” (s. 28) İki şiirde de aynadan taşan tüm görüntüler, aslında bilinç dışının dışı vurumlarını oluşturur. Bir masal kahramanı olan Çin padişahının kızına, *Nigâr-ı Çîn* adlı şiirde de rastlanır: “çin-ü-maçindeki nigâr/ gezer bendeki diyârda/ güler bende/ nigâr/ (...) o diyar ki onda acayıpler olur/ ve ondaki nigârı/ kimse bilmez” (s. 55)

Üç şiirde de masalsı bir atmosfer içinde beliren “çengi dilârâ”, “nigâr-ı Çin” ve “Çin padişahının kızı” şeklinde tanıtılan genç kız, şairin bilinç dışındaki izlenimlerini somutlaştıran anima yansımalarıdır. Asaf Hâlet Çelebi için şiir; ahengi oluşturan seslerin, mananın ve hayallerin bütünleşmesinden meydana gelir. Hayallerini belli bir mantık çerçevesinde bir araya getirirken arketiplerden yararlanması, herkesin şiirin sırlarına farklı bir şekilde erişmesini sağlar (Çelebi,

2004:145).Üç şiirde de, masal atmosferi içinde ele aldığı genç kız, ölüm meleği olarak şairi bilinçli dünyadan koparmaya çalışır.

Asaf Hâlet Çelebi, kendi köklerine ve şiir dünyasına bağlı kalarak Doğu ve Batı kültüründen edindiklerini masalsi bir atmosferle okuyucuya sunar. Mistik temayüllerle oluşturduğu bu dünya, aynı zamanda tasavvufun kaynaklarından da beslenir. Bu nedenle eserlerinde insanı hayrete düşüren şey tuhaflık değil, insanoğlunun varlık ve yaratılış hikmetine dair dile getirdiği sözlerin yarattığı şaşkınlıktır (Miyasoğlu, 1983: 14-15). *Kadıncığım* şiirinde İslam anlayışında yer alan kadının erkeğin kemiğinden yaratılmasına telmihte bulunur. Hz. Havva'nın, Hz. Âdem'in kemiğinden yaratılmasının dışında bir masal motifi olan “üç kıl kopması” olayına da telmih yapar: “oyluk kemiğimi çıkartıp/ kendime bir kadıncık yaptım/ ve bir şamar vurup/ rafa oturttum/ ben evden çıkınca/ kadıncığım yemeklerimi pişirdi/ söküklere dikti/ ve akşam olunca/ korkusundan/ çıkıp rafa oturdu/ geceleri kadıncığımın dizine korum başımı/ ve üç kıl koparınca/ uyurum.” (s. 15)

Jung'a göre, bir erkeğin anima'sının çok güçlü bir tarihsel niteliği vardır. Bilinç dışının sözcüsü olarak tarihöncesi dönemlere gider, geçmişin içeriklerini somutlaştırır ve bireye tarihöncesi dönemlerle ilgili bilmesi gerekenleri sağlar. Böylece anima; bireyin, geçmiş ve şimdiki yaşamının tümünü oluşturur (Jung, 2013: 264). Arketiplerin geçmiş ve şimdiki zaman arasında bağ kurması iki ana yoruma göre çözümlenebilir: Birinci düzeyde arketip, tarih boyunca pek çok kişinin paylaştığı kolektif bilinç dışına, yani o arketiple karşılaşıldığında var olan tepki ve davranış tarzına özgü bir psikolojik eğilimi temsil eder. Diğer düzeyde ise, kişisel bilinç dışını etkiler, yani bireyin tekil ve kendine özgü psikolojik eğilimlerini ortaya çıkarır (Mascetti, 2000: 150).

Kadıncığım şiirinde de, tarihî bir bilgiden hareket ederek “üç kıl koparınca” erkeği uyutan ve erkeğin kemiğinden yaratılan bir kadın ile karşılaşılır. “Üç kıl kopması” olayı, *Gılgamış Destanı*'nda geçmektedir. Destanda ilahların Gılgamış'e arkadaş olarak yarattıkları Engidu, büyük bir kuvvete sahiptir. Engidu'nun bütün vücudu kıllarla dolu ve simsiyahtır. Kadın gibi uzun olan saçları tıpkı buğday başağı gibi filizlenmiştir. Güç ve kuvvet sembolü olan bu saçlarda, en önemli şey “üç tel saç”tır. Bu saçlardan mahrum kalanın gücü ve kuvveti tükenir. Kahramanların bu sırrı kadınlar vasıtasıyla öğrenilir ve tüm sıkıntılar bu sır öğrenildikten sonra yaşanır (Alangu, 1983: 262-263).

Mistik bir görünümle sunulan bu iki gönderme, sadece dinî anlatılara ve destan kaynaklarına bağlı olan millî bir unsur değildir. Şair için uzandığı her bilgi (Hint Budaları, tasavvuf, kutsal kitaplar, bilinçaltı, çocukluk, ilk gençlik vs.), onun eşyayla bağını koparan, “şimdi”den alıkoyan, âdeta “yitik ben”i işaretleyen bir

imgedir (Narlı, 2006:176). Dile getirilen bu imaj, “yitik ben”i işaret eden ve bilinç dışının dışı vurumunun çözümlemesine yardımcı olan bir unsurdur. Bu yönüyle de, anima yansıtmasına bir örnek teşkil etmektedir. Şiirde hem “üç kıl kopması” olayına göndermede bulunulması hem de oyluk kemiğinden yaratılan bir kadına yer verilmesi, şairin animasının bir yansımasıdır. Ev işleriyle ilgilenen, dikmiş diken ve yemek yapan kadın, bilinç dışında yaşayan kadın imajını ortaya koymaktadır. Yumuşak başlı davranan ve erkeğin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bu kadın, bir yandan da erkeği dize getiren ve onun gücünü tüketip uyumasını sağlayan “üç kıl koparma” bilgisine de sahiptir.

Karanlık ve ilkel insan ruhunun görünmez köklerinin içgüdüsel bilgisini temsil eden ve kişiselleştiren arketipler, “apriori” olarak tanımlanırlar. Nedensel olarak açıklanamayan bilgi anlamına gelen “apriori”, ancak iç gözlemle fark edilebilecek bir özellik sergiler. İç gözlemin uygulanmasıyla açığa çıkarılabilecek olan arketiplerden biri de animadır. Çeşitli figürler şeklinde ortaya çıkan anima, özellikle bir insan figürü seviyesine erişmemişse ve tamamen içgüdüsel formda beliriorsa, hayvanlar hatta eril ve dişil karakter taşıyan nesnelere -gemi ve mağara gibi- simgelenebilir (Jacobi, 2002: 157). Animanın insan figürü şeklinde değil de, bir hayvan şeklinde belirlediği örneklerden biri *Şehir* başlıklı şiirdir. Şiirde: “(...) sevgilim bir böcektir/ taştan duvarlar içinde/ karafatmalarla yaşar/ beş senedir getirdiğim şekerleri yiyip/ elimi ısırmıştır/ karafatmalar onu benden ayırdılar/ o şimdi bana küsülüdür/ kutu duvarları içinde” (s. 18) şeklinde geçen dizelerde şairin, sevgilisini böceğe benzetmesi animanın hayvan şeklinde simgelenmesine örnektir.

Asaf Hâlet’e göre, şiirde her şeyden önce şairin ruhu sezilir. Bilinçaltında bulunan hatıralar, arzular ve duyular dağınık bir hâlde uykudadırlar. Onları ve şairi harekete geçiren, bir başkası için önemsiz görülebilecek bir olaydır. Şairin asıl sanatı, ruh anlarını ifade etmedeki kabiliyetidir (Çelebi, 2004: 165-166). Bu nedenle Asaf Hâlet de, bilinçaltının derinliklerinden gelen malzemeleri ve arketipsel bir öge olan animayı şiirlerinde kullanır. Animanın açık bir şekilde izlenebildiği şiirlerinden birisi de *Kuşa Görünme*’dir. Şiirde seslenen genç kız, şairin birlikte olmak istediği kişidir ve bu isteğini şu dizelerde dile getirir: “(...) gel kız / tabutluğa gir benimle/ memelerin kan içinde/ bacakların yaralı/ nafakamı beraber yiyelim/ ve paçavraların ısıtmıyor diye bana sokul/ gel kız/ tabutun içinde yat benimle/ yalnız kuşa görünme sabahları” (s. 25)

Kuşa Görünme şiirinin bütününe, bir kaçış ve tabut içine gizleniş motifi hâkimdir. Bunu, şairin diğer eserlerinde de görülen hayattan ve dünyadan kaçma, yok olma, ölme, anne karnına dönüş temlerine bağlamak mümkündür. Tabut da mağara ve mezar gibi sığınılan bir yeri, anne karnını temsil eder. Şiirde dikkate

değer olan noktalardan biri, kadının cinsiyetle ilgili organlarından yararlanmış olmasıdır. “Ve paçavraların ısıtmıyor diye bana sokul” mısrasında da görüldüğü üzere, kadının âciz durumu şairin onunla daha kolay cinsî temasta bulunması için müsait bir zemin hazırlar. Kadının yaralanmış olarak tasvir edilmesinde ise, sadistik bir temayül görülür (Kaplan, 2009: 171). Ruh hâlleri üreten ve duygusal bir karaktere sahip olan animanın ilk taşıyıcısı daima annedir. Sonrasında ise ister olumlu isterse olumsuz anlamda olsun, bir erkeğin duygularını canlandıran kadınlar taşıyıcı olur (Jung, 2015: 21). Böylece başlangıçta anne karnına dönüş temine bağlanabilecek olan imgeler, sonrasında yerini bir kadına karşı duyulan cinsî arzuya bırakır.

Anima, erotik fanteziler şeklinde ortaya çıktığında, erkeğin birdenbire akli başından giderek âşık olmasına, karşısındaki kadını eskiden beri tanıyıp bekliyormuşçasına ilk bakışta tutulmasına yol açan bir yansıtma süreci başlar. Çılgınlık olarak görülen bu tutku yansımaları, özellikle belli belirsiz perisel yapıdaki kadınlar çeker. Böylece erkek onlara akla gelebilen bütün değerleri yansıtabilir (Jung, 2009:180). Tabutun içinde bulunduğu genç kız, şair için tüm isteklerini gerçekleştirebileceği bir varlık hâlini alır. Tutkulu bir şekilde çağırdığı genç kızdan istediği tek şey kuşa görünmemesidir.

Şiirdeki bu kuş, Zümrüdünka ya da Anka kuşudur. Aynı kuşa, Asaf Hâlet Çelebi'nin *Beddua* adlı şiirinde de rastlanır. *Kuşa Görünme* ve onun devamı olan *Beddua* başlıklı şiirler, Hindistan kaynaklı bir masal olan *Bahtiyârname*'de geçen esrarengiz kuşa göndermede bulunur. *Kuşa Görünme*'de kendisinden saklanması gereken kuş; *Beddua*'da, Bahtiyâr'a beddua eden kuş hâlini alır. Masalın kahramanı olan kuş, tabutlukta sakladığı Bahtiyar adlı delikanlıya her sabah gagasıyla yiyecek taşımıştır. Ancak delikanlı, kuşun izni olmadan bir prensesle gizlice evlenmiş ve bir sene boyunca güvercinin getirdiği yiyeceklerle beslenerek tabutlukta yaşamıştır. Delikanlı bir senenin sonunda tabutluktan çıkıp prensesin konağına gidince, kuş da ona beddua ederek ölmüştür (Ulutaş, 2009: 1118). Bu kuş, İran destanlarında daha çok Simurg adıyla anılan Anka'dır. Firdevsî *Şehnâme*'sinde onu, ünlü İran cengâveri Zâl'i yetiştiren ve oğlu Rüstem'in yaralarını iyileştirip ona yardım eden kuş olarak gösterir. Bu nedenle edebî metinlerde Zâl-Anka-Rüstem münasebetiyle ele alınır (Pala, 1991: 201). Söz konusu iki şiirde, Zâl-Anka-Rüstem ilişkisi açıkça kurulmamış olsa da göndermelerden yararlandığı görülmektedir. Şair, kendisini masaldaki delikanlı ile özdeşleştirmiş ve sevgilisinden kışkıncı kuşa görünmemesini istemiştir.

Tevrat Şiiri'nde geçen Yerusâlim, Kudüs'ün diğer adıdır. Şiirde Yerusâlim'de bulunduğu söylenen kızlar, tamamen cinsî arzu perspektifinde ele alınır. Bu hisler: “(...) yeruşalim kızları azgun olurlar/ uslu kişiler katinde/ ne

mübarektir ol kimse/ ki anlarla oturmaya/ adını taşıdığım/ yerusâlim kızlarının günâhi bendedir” (s. 71) dizelerinde dile getirilir. Ancak bunun dışında başka bir ibareye yer verilmez. Kızların azgın olması ve şairin onların günahına girdiğini belirtmesi, animanın sadece cinsî istekler doğrultusunda dışa vurulmasının farklı bir örneğidir.

Şiirinin beslenme kaynaklarından biri çocukluk devresi olan Asaf Hâlet Çelebi, masalla birleştirdiği mistik ve gizemli bir imge zenginliği kullanır. Çocukluğun düşle, hayalle, masalla ve gerçek dışılıkla örülen malzemeleri karmaşık bir şiir platosu olarak belirir. Şair için çocukluk, gerçekle kirlenmemiş ve tahrip edilmemiş bakir ve saf bir devredir. Bu dönemden bilinç dışına yerleşmiş her imge, buradan sızarak bilince çıkmaya çalışır. İmgelerle örülü bu şiiri anlamak, o şiirde okuyucunun daha önceden edindiği kimi bilgileri yüzeysel bir biçimde keşfetmesiyle eş değer bir keyfiyettir (Kolcu, 2009: 51). Asaf Hâlet Çelebi, çocukluğunun masal dünyasının büyümlü atmosferini anlattığı *Halayıklarım* adlı şiirinde: “iki tası birbirine vurup/ acayip âleminden çıkardım/ ağzı var/ dili yok/ halayıklarımı/ zebercetten sarayımdaki halayıklarım/ saz benizli/ badem gözlüdürler/ saçları salkım salkım/ omuzlarındadır/ ve yaptıkları işi sessiz yaparlar (...)” (s. 29) diyerek hayalindeki cariyeleri anlatır. İki tasın birbirine vurmasıyla ortaya çıkan uzun saçlı, saz benizli, badem gözlü ve sessiz bir kişiliğe sahip olan bu cariyeler, hem şairin animasını ortaya koyar hem de okuyucunun önceden dinlediği masallardaki güzelleri bilinç düzeyine çağırmasına olanak tanır.

Bu durum Asaf Hâlet Çelebi’nin amaçladığı şeyi gerçekleştirmesine yani şiir okuyucusunu kendi ruh hâletine sokmasına zemin hazırlar. Ona göre okuyucu, şairin duygularını hayal edebilmeyi ve bu hayalleri zahmetsizce takip edebilmeyi başardıkça ahenk, mana ve hayaller arasındaki bağı kurabilecektir (Çelebi, 2004: 152). Kendi ruh durumuna ve anlayışına göre şiirle bağ kuran okuyucu, bu sayede şiir dünyasına adım atabilmektedir. Bu ortaklığın kurulmasında, her bireyde görülen ortak bir mirası ifade eden arketipler etkili olmaktadır. *Halayıklarım* adlı şiir, bu bağın anima arketipi aracılığıyla kurulmasına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Gerçek dünyadaki malzemeden yararlanırken kültürel bazı kavramlara göndermede bulunan Asaf Hâlet Çelebi, bıraktığı boşluklarla okuyucunun hayal gücünü harekete geçirir. Nirvana’yı ve Buda felsefesini, eski alfabeyle yarattığı dünyayı, mistik kişilikleri, Mevlevî bir yaşam tarzını okuyucunun kültürel kazanımlarıyla zenginleştirmesine imkân tanır. Şiirini ilmek ilmek örerken halk hikâyesinden ve farklı inançlara ait efsanelerden yararlanır (Günay ve Koreli, 2007: 170-171). Bu efsanelerden birisi de Kunâla efsanesidir. Aynı adı taşıyan *Kunâla* şiiri şu şekildedir:

“vakit geldi kunâla/ dünyayı görelî çok oldu/ tam kırk yılda seni buldum kunâla/ bu can tenden geçmeden/ bu dünyadan geçmeden/ bir kerecik sevmek çok değil/ simsiyah saçların var kunâla/ kemiklerine yapışık etlerin var/ bir gün dökülecek/ kunâla kuşu gibi gözlerin var/ bir gün sönecek/ kunâla/ bu etlerin arkasında güzelliklerin var/ benden başka kimse bilmeyecek/ bu can içimde bir kuştur kunâla/ seni görünce titrer/ bu can gözümde muhabbettir kunâla/ seni görünce yanar/ bu can burnumda soluk olur kunâla/ uçar gider/ bu can benden geçmeden/ bu dünyadan geçmeden/ bir tek seni sevmek çok değil” (s. 60)

Halayıklarım şiirinde sessiz, saz benizli ve badem gözlü olarak tanıtılan anima yansımasını *Kunâla* şiirinde de görmek mümkündür. *Kunâla* şiirinde simsiyah saçlara ve kuş gibi gözlere sahip olan bu güzel, şairin gönlünü çalar. Budist felsefesinde yer alan Kunâla efsanesinden alınan bir ad olan -aynı zamanda ardıç kuşu anlamına gelen- Kunâla, Asaf Hâlet Çelebi'nin animasını fiziki portre şeklinde dışa vuran bir kişi hâlinde tasvir edilir.

Budizm felsefesinde iyilik, kalbin kurtuluşudur ve herhangi bir dinsel eylemden daha değerlidir. Bu nedenle Buda, iyilik yapmanın yüksek bir ruh hâli olduğunu vurgular. Ayrıca iyiliğin, başkasını bağışlamakla gerçekleşebileceği Kunâla efsanesinde anlatılmaktadır. Kunâla efsanesi, genç bir prensin serüvenini anlatmaktadır. Bu prens, üvey annesinin günahkâr aşkını geri çevirdiği için kadın da onun gözlerini kör ettirmiştir. Prens, çektiği acılara rağmen mutsuz üvey annesini bağışlaması için babasına: “Gözlerimi kör ettiren anama karşı kalbimde ancak iyilik duyguları var” diyerek yalvarmıştır (Challaye, 1998: 73).

Kunâla, şiirsel ‘ben’in çözemediği biri ya da bir şeydir. Önemli olan Kunâla'nın imgesel niteliği değil, onunla birlikte yaşanan zamanın algılanışdır. Şair, tıpkı masallardaki gibi soyut ve belirsiz bir zaman fikrinden yola çıkarak nesnel zamandan sıyrılır. Bunu yaparken mitoloji ve Hint düşüncesinden yararlanarak imgeleri oluşturur (Orhanoğlu, 2007: 19). *Kunâla* şiiri, Budizm felsefesinin iyilik yapmayı üstün tutan bakış açısını yansıtan bir efsaneye göndermede bulunur. Ancak bu gönderme sadece bilinç dışında bulunan anima yansımasını içeren bir güzele isim olmaktan, şairin sevgilisine yönelik seslenmesinden öteye geçmez.

Asaf Hâlet Çelebi'nin çocukluğunun erken dönemlerinden itibaren oluşturduğu birikim, animasının beslenme kaynaklarını oluşturur. Çünkü çocukluğun erken dönemlerine ilişkin deneyimler, hayatın geri kalanı için hem belirli bir üslup sağlar hem de sanatsal üretimi belirler. Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinde de, Doğu ülkelerine özgü bir mistisizm ve egzotik unsurların altında, ürkütücü bir kadın figürü bulunur. Bu figürden hem kaçma hem de onunla birleşme özlemi görülür (Cebeci, 2004: 189).

Korkuyorum adlı şiir, şairin animasının olumsuz yönleriyle ortaya çıktığı şiirlerinden biridir. Animasını olumsuz olarak algılayan erkekte; depresif tabiat, sınırlılık, hoşnutsuzluk ve alınganlık görülür. Tüm bu ruh hâllerini, korkunun ön plana alındığı şu dizelerde görmek mümkündür:

“etli dudakların var/ yiyecek beni/ korkuyorum/ pitekantropum/
dişim/ hayvanım/ (...) gözlerin orman akşamlarından kalmadır/
anlaşılmaz sözlerin var/ gündüzleri bambaşka/ geceleri büyücüsün/
korkuyorum/ mâra'm/ şeytanım/ sivri dişlerinden/ uzun ayaklarından/ ve
simsiyah saçlarından/ iyilikler dolu yüreğin var/ rahmetler taşıran/ seven/
ve okşayan/ korkuyorum/ bodhisattva'm/ bilinmez dünyandan/ ve uyutan/
kucağından” (s. 62)

Erkeğin kişiliği içindeki olumsuz animanın ortaya çıkış biçimlerinin başında zehirli, efemine iğnelemeler ve dokundurmalarla her şeyi değersizleştiren tahripkâr bir davranış gelir. Bu görünümüyle anima, içinde “zehirli çiçek” figürü bulunan söylencelerde geçen, vücudunda gizli bir silah ya da zehir bulunan ve âşklarını daha ilk geceden öldüren bir güzeldir (Jung, 2009:179). Şiirde seslenen sevgili de, yok edici anima izlenimi sergilemektedir. Şairin kendisini yemesinden korktuğu bu kadın; sivri dişleri, uzun ayakları ve simsiyah saçlarıyla betimlenmiştir. “Mâra'm, şeytanım” diye seslenen sevgilinin adı, Hint mitolojisine göre kötü ruhlardan biridir ve Buddha'yı ayartmaya çalışır. Mâra Papıma (Habis Mâra), bu yönüyle Budizmin şeytanıdır (Çelebi, 2009: 110). “Mâra'm, şeytanım” diye seslenen sevgili; bir yönüyle de seven, okşayan ve uyutan özellikler sergilemektedir. Bu durum, arketiplerin çift kutuplu olma özelliğini akla getirmektedir. Kolektif bilinç dışının arketipi olan anima, çift görünümlü bir yapıya sahiptir. Bir yanda saf, iyi ve soylu tanrıçalara benzer kişiliği; öte yanda yok edici, baştan çıkarıcı ve cadı nitelikleri olmak üzere kadınların aydınlık ve karanlık yönlerini bir arada temsil eder (Fordham, 2011: 70).

Korkuyorum şiirinde şiir boyunca anlatılan “Mâra”, şiirin sonunda şaire iyilik, rahmet ve uyku dolu kucağını açar. *Mâra* şiirinde: “(...) seni bir kere tanıdıktan sonra/ yaşamak acısını da tanıdım/ bu acıyı beraber tadalım/ mâra/ başım omzunda iken sayıkladığıma bakma/ beni istediğin yere götür/ ikimiz de ne uykudayız/ ne uyanık” (s. 22) dizeleriyle şairi uyku ve uyanıklık arasında gezdiren kişi yine Mâra'dır. Uyku ve uyanıklık hâli, bilinç ve bilinç dışı kavramlarını akla getirir. Hem gerçek hem de hayal içinde beliren ve bilinç dışı yansıması olan Mâra, olumlu ve olumsuz özellikleri bünyesinde barındıran bir anima figürü olarak ortaya çıkar.

Asaf Hâlet Çelebi'nin animasını gerçek bir kişi üzerinden yansıttığı iki şiiri vardır. Lizbonlu Maria Barbas'a ithaf edilen *Mariyya* başlıklı iki şiirde de, *Mariyya* isminin “mâra” sözcüğüyle olan ses benzeşmesi akla gelir. İlk şiirde *Mariyya*,

simsiyah saçlı bir kadın olarak tasvir edilir: “lizboa/ boa/ simsiyah saçlı kadın/ mariyya/ bir masal söyle bana/ kan nasıl çıkmadı taştan/ o ölen kimdi/ mariyya (...)” (s. 64) dizeleriyle masal söylemesi istenilen bir kadın görünümündedir.

İkinci *Mariyya* şiirinde, ilk şiirde şairin masal söylemesini istediği kadın, bu kez masal diyarından gelen biri olarak kabul edilir: “çin kadar uzaklardan/ can kadar yakından/ sen bir masal kızıydın/ dün/ çinden gelmiştin/ bugün/ lizboa’dan/ yüzünde tarçın kokusu/ gözünde cîn/ bir gün buradan gidersin/ (...) mariyya/ aynalarda seni ararım/ bu şehirde seni ararım/ bu dünyada seni ararım/ mariyyaaa” (s. 65)

Mariyya başlıklı bu şiirinde şair, tıpkı *Ayna* başlıklı iki şiirinde ve *Nigâr-ı Çîn* adlı şiirinde olduğu gibi aynaların içinde bulunan bir masal kızını arar. Bu benzerliği kendisiyle yapılan bir görüşmede şu şekilde dile getirir:

Eski şiirlerimden birinde, aynaya bakarken orada Çin padişahının kızını gördüğümü söylerim. Beni de aynaya alıp gitmek ister. Bu sefer de aynada Mariyya’yı arayacağımı söylüyorum. Yeni şiirlerimden birinin bir yerinde şüpheye düşen olursa eski şiirlerime bakar, bulur, anlar. Çünkü bütün şairlerin, gerçekte tek bir şiirleri vardır. Bize sunulanlar o bir tek şiirin parçalarıdır (Çelebi, 2004: 487).

Asaf Hâlet Çelebi’nin belirttiği tek bir şiirin parçası olma durumu, onun şiir anlayışını özetler. Onun için saf şiir, parçalanamayan tek bir kelime gibidir; ona bir şey eklenemez ya da çıkarılamaz. Bu nedenle şiiri oluşturan malzemenin, şiirsel amaç doğrultusunda ve bireyci bir bakış açısıyla bir araya getirilmesi gerektiğine inanır. Somuttan çok soyut sözcüklerle kurulu, anlamca kapalı ve sezgilere dayalı şiirler yazar (Çıkla, 2010: 520-521). Şiirlerini, kelimelerin bir araya gelmesinden oluşan büyük bir kelime şeklinde oluşturur ve bu bütünün parçalanması imkânsızdır.

4. SONUÇ

Budizm, Eski Doğu inançları, tasavvuf ve Türk divan edebiyatı geleneğinden beslenerek mistik bir anlayışla şiirlerini yazan Asaf Hâlet Çelebi, masalsı bir atmosfere sahip olan şiirlerinde bilinç dışının yansımalarını kullanır. Özellikle ortak/kolektif bilinç dışında yer alan enerji dolu merkezleri ifade eden arketiplerden yararlanır. Carl Gustav Jung tarafından çerçevesi çizilen arketipler, ilk örnek/model olarak kabul edilir ve hem imge hem de duygu olarak insanoğlunda belirir. Arketipler içerisinde yer alan anima arketipi ise, erkekteki dişil yönü temsil etmektedir. Düşünce ve hayallerini geçmişini merkez alarak yansıtan ve çocukluk anılarından yararlanan Asaf Hâlet Çelebi’nin şiirlerinde, farklı kadın hayalleri üzerinden anima arketipinin izleri takip edilebilmektedir. Asaf Hâlet Çelebi’nin; *Ayna* isimli iki şiirinde, *Mariyya* başlıklı iki şiirinde, *Tevrat*

Şiiri'nde, *Nigâr-ı Çîn*, *Kadıncığım*, *Şehir*, *Kuşa Görünme*, *Halayıklarım*, *Kunâla*, *Korkuyorum* ve *Mâra* adlı şiirlerinde anima arketipinin yansımaları görülmektedir.

Asaf Hâlet Çelebi bilinç dışından süzülen çocukluk anılarında onu masal diyarına götüren “çengi dilârâ” ya da “nigâr-ı Çîn”e, *Ayna* isimli iki şiirinde ve Çîn padişahının kızına *Nigâr-ı Çîn* adlı şiirinde yer verir. Bilinç dışına yerleşmiş belli belirsiz izlenimlerin aktarıldığı bu üç şiirde tanıtılan genç kız, şairin bilinç dışındaki izlenimlerini somutlaştıran anima yansımalarıdır. Doğu ve Batı kültüründen edindiklerini mistik temayüllerle besleyen Asaf Hâlet Çelebi, *Kadıncığım* şiirinde İslam anlayışında yer alan, kadının erkeğin kemiğinden yaratılmasına telmihte bulunur. “Üç kıl koparıncâ” erkeği uyutan bu kadın, hem boyun eğen hem de boyun eğdiren animanın bir yansıması olacak şekilde anlatılır. Farklı figürler şekline girebilen anima, içgüdüsel formda beliriyoorsa insan değil de hayvan şeklinde ortaya çıkabilir. Animanın hayvan şeklinde belirdiği tek örnek *Şehir* şiiridir. Şiirde şair, sevgilisini böceğe benzetererek simgeleştirmiştir. Bilinç dışına yerleşmiş belli belirsiz izlenimlerden yararlanan Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirleri içerisinde animanın açık bir şekilde izlenebildiği ve karışık cinsî arzuların bulunduğu şiirlerden birisi de *Kuşa Görünme*'dir. Birlikte olmak istediği kadının cinsiyetiyle ilgili organlarının ön plana alındığı şiir, animanın erotik fanteziler şeklinde ortaya çıkmasına örnektir. Aynı erotik eğilim *Tevrat Şiiri*'nde de vardır. *Tevrat Şiiri*'nde geçen Yeruşalim kızları, cinsî arzu perspektifinde ele alınır ve animanın sadece bu doğrultuda dışa vurulmasına örnektir. Mistik ve gizemli bir imge zenginliğini kullanan şair, bilinç dışında bulunan imgelerle bir şiir dünyası oluşturur. Özellikle çocukluğunda dinlediği masalların büyü atmosferinde beliren kadın figürlerine yer verir. *Halayıklarım* adlı şiirde yer alan uzun saçlı, saz benizli ve badem gözlü cariyeler; şairin animasını ortaya koyar ve dinlediği masallardaki güzelleri bilinç düzeyine çağırmasına olanak tanır. Asaf Hâlet Çelebi'nin beslendiği kaynaklardan biri olan Budizm felsefesi, *Kunâla* efsanesine göndermede bulunduğu aynı başlıklı şiirinde ortaya çıkar. Ancak *Kunâla* şiirindeki gönderme, bilinç dışında bulunan anima yansıtmasını içeren bir güzele isim olmaktan, şairin sevgilisine yönelik bir seslenmeden öteye geçmez. Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinde görülen ürkütücü kadın figürü, hem kendisinden kaçılan hem de kendisiyle birleşme özlemi çekilen kadınları temsil eder. Bu temsil, şiirlerde seslenilen sevgilinin yok edici anima izlenimi sunmasını sağlar. *Korkuyorum* ve *Mâra* şiirleri, anima arketipinin olumsuz yönlerine ışık tutar. Animanın gerçek bir kişi üzerinden yansıtıldığı şiirler ise, Lizbonlu Maria Barbas'a ithaf edilen *Mariyya* başlıklı iki şiirdir.

İçe dönük ve bireysel bir bakış açısıyla kaleme aldığı tüm şiirlerinde, hayattaki izlenimlerini bilinç dışı malzemeye birleştiren Asaf Hâlet Çelebi,

incelenen on üç şiirinde de anima arketipine yer vermiştir. Erkekteki dişil yön olarak tanımlanan anima arketipi, Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinde farklı kadın imgeleri üzerinden somut hâle gelmiş, şairin bilinç dışındaki hayalleri bu sayede dışa vurulmuştur. Söz konusu kullanım, bireysel olandan evrensele uzanan köprünün kurulmasını sağlamış ve her okuyucunun kendisinden bir şeyler bulabileceği bir imge zenginliği yaratmıştır. Bu durum, Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinin farklı okuma denemelerine açık olduğunu ve birçok katmandan oluştuğunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Alangu, T. (1983). *Türkiye folkloru el kitabı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Aydemir, M. (2014). Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirinde geleneğin izleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/1, 218-239.
- Baydar, M. (2015). *Edebiyatçılarımız ne diyorlar?*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birsel, S. (2009). *Ah Beyoğlu vah Beyoğlu*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Cebeci, O. (2004). *Psikanalitik edebiyat kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Challaye, F. (1998). *Dinler tarihi*. S. Tiryakioğlu (Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çelebi, A. H. (2004). *Bütün yazuları*. H. Sazyek (Haz.). İstanbul: YKY.
- Çelebi, A. H. (2009). *Bütün şiirleri*. S. Özpallabıyıklar (Haz.). İstanbul: YKY.
- Çelebi(ler), N. (2003). On üç yıl, tutkulu bir aşkla Binbir Gece Masalları'ndaki gibi bir hayat yaşadık. *Asaf Hâlet Çelebi Kitabı*, 151-174, Ankara: Hece Yayınları.
- Çıkla, S. (2010). *Türk edebiyatında manzum poetikalar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Doğan, M. C. (2003). *A'dan Z'ye Asaf Hâlet Çelebi*. İstanbul: YKY.
- Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve psikoloji*. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk şairleri-I*. İstanbul: Suhulet Kütüphanesi.
- Fordham, F. (2011). *Jung psikolojisinin ana hatları*. A. Yalçınmer (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Günay, V. D. ve Koreli, Z. D. (2007). Türk şiirinde bir gizem: Asaf Hâlet Çelebi ve "He" şiirine bir bakış. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 169-187.
- Jacobi, J. (2002). *C. G. Jung psikolojisi*. M. Arap (Çev.). İstanbul: İlhan Yayınevi.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik psikoloji*. E. Gürol (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Jung, C. G. (1998). *Analitik psikolojinin temel ilkeleri*. K. Şipal (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve sembolleri*. A. N. Babaoğlu (Çev.). İstanbul: Okuyan Us.
- Jung, C. G. (2010). *Psikoloji ve din*. R. Karabey (Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

- Jung, C. G. (2013). *Anılar, düşler, düşünceler*. İ. Kantemir (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Feminen-dişilliğin farklı yüzleri*. T. V. Soylu (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kabaklı, A. (2002). *Türk edebiyatı-IV*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, M. (1978). *Edebiyatımızın içinden*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2009). *Şiir tahlilleri-2*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2009). *Asaf Hâlet'in poetikası*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (1983). Asaf Hâlet Çelebi. *Türk Edebiyatı*, 20, 14-16.
- Miyasoğlu, M. (1993). *Asaf Hâlet Çelebi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Narlı, M. (2006). Asaf Hâlet Çelebi'nin poetikası, *İlmi Araştırmalar*, 22, 165-186.
- Okay, O. (2003). Beylerbeyi'nde bir garip çelebi. *Asaf Hâlet Çelebi Kitabı*, 19-29, Ankara: Hece Yayınları.
- Orhanoğlu, H. (2007). Asaf Hâlet'in aynasındaki zaman. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 410, 16-19.
- Pala, İ. (1991). Anka. *Türk İslam Ansiklopedisi*, 3, 201.
- Ulutaş, N. (2009). Asaf Hâlet Çelebi'nin şiirlerinde çocuk, masal ve tekerleme. *Turkish Studies (ISSN: 1308-2140)*, 4/1, 1103-1133.

Araştırma Makalesi/Research Article

**THE ALBANIAN NATIONAL RENNESAINCE AND THE CREATION OF
THE ALBANIAN STATE**

ARNAVUTLUK ULUSAL RÖNESANSI VE ARNAVUT DEVLETİNİN İNŞASI

Dukagjin LEKA*

*Geliş Tarihi:07.04.2019
(Received)*

*Kabul Tarih: 25.11.2019
(Accepted)*

ABSTRACT: Albanians are among the oldest and most autochthonous people in Balkan. Known as the "Illyrians", "Albans", "Arberesh" and "Albanian", the Albanian people are among the founders of the Balkan Peninsula and among the most authentic contributors to the culture and civilization of the European continent. Historians and great scholars of the world and Albanian scholars such as Thuman, Hahn, Shuflai, Stipcevic, Hosch, Çabej, Buda, Zheliskova have confirmed with their historical and linguistic studies the autochtonity, authenticity and contribution of Albanians in this region of more than three thousand five hundred years. This study investigates the early period of the Albanian National Renaissance and its repercussions on the establishment of the Albanian Nation State. Felt alone and without any support from international protection of any Greater Power and especially from the Othoman Empire, Albanian National Identity started to be seen as one of the main idea, which remained to be proclaimed by Albanian Renaissancers. So the Albanian National Renaissance movement began later than all the other Balkan peoples and not well-prepared in its political projects. In the cultural, civilizational and spiritual plan, the Albanian National Renaissance was as broad and western as many other peoples of the region. This paper will study the efforts, challenges and in general the elements in the context of creation of the Albanian nation, by bringing the main elements, which characterised this period of time.

Keywords: Albanian Renaissance, Balkan Peninsula, Ottoman Empire, Great Powers.

ÖZ: Arnavutlar, Balkanların en kadim yerli halklarından biridir. İliiryalılar, Arnavutluklular, Arnavutlar ya da Arbereshler olarak da bilinen Arnavutluk halkı, Balkan Yarımadasının kurucuları arasında olup, Avrupa kıtası uygarlıklarına ve kültürüne en ciddi katkıları yapan halklardan biridir. Tarihçiler, araştırmacılar ve Thuman, Hahn, Shuflai, Stipcevic, Hosch, Çabej, Buda, Zheliskova gibi Arnavut bilginler, tarih ve dilbilim çalışmaları aracılığıyla, Arnavutların 3500 yılı aşkın süredir bu bölgeye yaptıkları katkıları, bu halkın kadimliğini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, "Arnavut Ulusal Rönesansı" olarak bilinen dönemin nasıl başladığına odaklanılmakta ve bu dönemin, Arnavut Ulus Devletinin kurulması

* Assistant Professor, PhD, University "Kadri Zeka" in Gjilan, dukagjin.leka@uni-gjilan.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4228-4828>.

üzerindeki etkileri irdelenmektedir. Herhangi bir büyük gücün, özellikle de Osmanlı İmparatorluğunun desteği ve uluslararası himayesi olmaksızın giderek yalnızlaşan Arnavutlar, Arnavut Ulusal Kimliğini bir ide olarak görmeye başlamış ve bu düşünce, Arnavut Rönesansı destekçilerinin temel savlarından biri haline gelmiştir. Arnavut Ulusal Rönesansı, Balkanlardaki tüm diğer halklarınkine kıyasla, çok daha geç yaşanmış olup, siyasi anlamda yeterince hazırlıklı bir yapı arz etmemektedir. Kültürel, uygarlaşma ve ruhani planlama açısından ise Arnavut Ulusal Rönesansı bölgedeki diğer halklarınki kadar kapsamlı ve batılı bir nitelik sergilemektedir. Bu çalışma, söz konusu dönemi niteleyen temel unsurları bir araya getirmek suretiyle, Arnavut kimliğinin inşasına yönelik çabaları ve karşılaşılan zorlukları incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Arnavutluk Rönesansı, Balkan Yarımadası, Osmanlı Devleti, Büyük Güçler .

1. INTRODUCTION, FIRST ALBANIAN IDEAS FOR THE CREATION OF ALBANIAN NATION

I will start this article with a quote of well-known Albanian renesaaincer, Sami Frasheri, who said that "*The nations are like the fish that eat one another. – sorry for the weak ones*". The creation of the Albanian Nation marks the greatest Albanian efforts and a very difficult period that most Albanian intellectuals and Albanian population devote their entire energy to this cause. There were no religious, inter-ethnic, regional, linguistic differences or other differences that made this process difficult, but were the interests and calculations of foreign powers, which were as diverse as possible and as a result hampered this natural process of Albanians. Some foreign authors says that ‘..the prevailing of the Muslim religjion among Albanians iso ne of the main reason for their national delay’¹ And the very importance of this paper consists in studying the efforts, challenges and in general the elements in the context of creation of the Albanian nation, which proces continues to be in the minds of the Albanians even in the recent times. And this article will bring a big question mark, whether the process of creation of the Albanian Nation is finished or remains open and will continue for a long period of time, until reaching the very natural goal of the Albanians, which is the national unity in a single political unity?. Although it can be said that the Albanian issue was created by the Great Powers, who were always the influencers of the Albanian cause, they normally had to solve this problem, but the Great Powers did not address the issue of such solutions without their own interests,

¹ Nano Hristov & Marian Ninov, *People’s character as a prerequisite for the Albanian Naional Delay*, Proceedings of SOCIOINT 2018- 5th International Conference on Education, Social Sciences and Humanities, 2-4 July 2018- Dubai, U.A.E. p. 1.

but this kind of initiation for such a solution have to be addressed by the national factor itself. The solution of this issue was actualized several times, and it still remained to be solved. Although the problem was very complex and complicated, the solution to the problem consists in the final solution of the Albanian national issue. The creation of the Albanian Nation as a process has been and became especially popular lately also to the other peoples, where apart from the Albanians there are approximately 600 million people belonging to the nations, who do not participate or partially participate in state control.²

Although earlier attempts had been made about the nationalization and the Albanian problem, it still remained an unwritten problem, as one of the initiators of the Albanian National Movement, Sami Frashëri said in the title "Albanians always for the world and never for itself". He argues that Albanians have always fought and were killed all over the world, but with their blood has benefited others, and not Albanians, which statement can be also proved with CIA report of 1953³, where it is explained clearly how independence of Albania during the London conference and how Kosovo was ceded by Serbia, which remains then for almost 100 years within Yugoslavia. But the idea of nationalization does not belong to an ancient past, it begins with the Albanian National Renaissance. These Renaissance ideas were based on the aspirations of Albanians to politically and institutionally organize themselves to be divided from Turkey and any other danger coming from outside, but especially from its neighbors. Albanians found under the Ottoman Empire were somehow wastefully and in search of their identity. Taking into account these circumstances, it was natural the insistence of militant Albanian nationalist in the sphere of Albanian consciousness for the consolidation of the Albanian nation that was wastefully and in search of its own identity. Such attempts by Albanian nationalists were calling for Albanianism as a common identity. It should be noted that the identification with religious elements for the creation of the Albanian Nation has not been ever part of changing nationalist ideas.⁴

² Ukshin Hoti, *Filozofia politike e çështjes shqiptare*, Ribotim me plotësim nga Partia e Unitetit Kombëtar, Prishtinë, 1986. p. 75.

³ Central Intelligence Agency, report of 7 January 1953. "Albanian minority in Yugoslavia". U.S.A., Sanitized Copy Approved for release on 24/01/2011, p. 9.1-2.

⁴ Ismail Hasani, *Vetëdija fetare dhe kombëtare tek shqiptarë*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, 2001. p. 157-158.

The national Renaissance ideal did not come from heaven or fall from the sky, but as such was elaborated by prominent personalities of archeological patriotism, like: Jeronim De Rada, Dara Plaku and Gavril Dara I Riu, Zef Serembe, FA Santori, Zef Skiroi, Naum Veqilharxhi, Thimi Mitko, Jani Vreto, Dora d'Istria, Pashko Vasa, brothers Sami, Naim and Abdyl Frasheri, Ismail Qemali, Zef Jubani, PN Luarasi, Gjergj Fishta, Faik Konica, Philip Shiroka, Ndre Mjeda, Fan Noli and many others, who prepared the common platform of the National Renaissance not only of Albanians but also of Arbëreshs and prepared to fight for their freedom and rights, education, Albanian-language, schools, culture, national culture and literature, with Albanianism, regardless of religious differences, because the awakening of Albanians depended on the domestic developments of the Albanian people, but also those of Italy, even of progressive Europe.⁵

The Albanian Renaissance, influenced by French Iluminism, considered that religious dogmas and religion in general is the product of human imagination, which is confirmed by the fact of identifying God with nature. Influenced by the rationalism of iluminism, the Albanian Renaissance, part of their activity has oriented towards the education and education measures to achieve national emancipation, making it from Istanbul, Bukuresht, etc, because in their opinion national liberation can only be achieved through the emancipation of the masses.⁶ Unlike the conformists, one of the premises and postulates of the Albanian Renaissance was that the Ottoman Empire did not represent the main danger and enemy of the Albanians. This was also, because Albanians were having high rank positions in military, courts, central and local administrations, by being as integral part of the Othoman authority.⁷ Their conclusion came in view of the fact that the Ottoman Empire was falling and that its collapse was inevitable. Rather, they saw the risk of their neighbors and their plans as a result of the collapse of the Ottoman Empire and that the last was ceasing to protect the interest and identity of the Muslims in the southeastern part of Europe, which also make the

⁵ Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, *Studime 21*, Revistë për studime filologjike, ASHAK, Prishtinë, 2014, p. 88.

⁶ Ismail Hasani, *Vetëdija fetare dhe kombëtare tek shqiptarët*, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, 2001. p. 161.

⁷ Antonina Zhelyaskova, *Albanian Identities*, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), Sofia, 2000, p. 23.

movement for national identity to be raised among the Muslims.⁸ This way of reasoning is found in the basic documents of the League of Prizren, in the work of Pashko Vasa and especially in the article of Sami Frashëri “Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do bëhet”/Albania – What it was, what it is and what it will become⁹, which was seen as political manifest for the Albanian nationalism and independence¹⁰, through criticism of the Ottoman Empire of that time and by advocating for an independent Albania.

This initiative of the Albanian factor in this period was developed in two centers: in the center of the Ottoman Empire, where many high Albanian personalities were in the central institutions of the Empire and benefited from these positions to represent and protect the Albanian people and the Albanian Diaspora, thus far from Istanbul, from Egypt, Bucharest, Sofia, Italy where personalities, writers, publishers and Albanian committees and associations began to rise and work for the Albanian Renaissance. Within Albania, Renaissance started with education, knowledge, school, book of Abetare, national awareness, gradual political shaping, and increased military resistance. In order to force this statement, many Albanian well-known figures of the Albanian science have also tried to bring facts that the Albanian Renaissance was not only one moment of life to do something for the national cause, but it was like a “...concept’ that the National Renaissance in general means an entire historical era, with multi-faceted and uninterrupted political and military activities, historical and cultural, educational and linguistic of a long time. It means, a deep turning point in the history of the whole nation, because the National Renaissance is not a single fact, but it is a historical era that starts at least in the beginning of the XIXth century and continues conventionally, until 1912, with the declaration of independence and the creation of the Albanian state”.¹¹

⁸ Florian Bieber, *Muslim Identity In The Balkans Before The Establishment of Nation States*, Liberal review, Discussions – Europe, 2014, <https://doi.org/10.1080/00905990050002434>, p. 1.

⁹ Hysamedin Feraj, *Skicë e mendimit politik shqiptar*, Logos-A, Shkup, 1999, p. 111.

¹⁰ Balkanologie VII (2), Bülent B., *Sami Frashëri or Šemsedin Sami? – Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian Historiographies based on “Selective Perception”*. 30 / décembre 2003, p: 19-46.

¹¹ Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, *Studime 21*, Revistë për studime filologjike, ASHAK, Prishtinë, 2014, p. 85.

2. THE COMMITTEE OF ISTANBUL AND SENZITATION OF THE ALBANIAN ISSUES

I will start this part of my article as well with a quote of well-known Albanian renaaaancer, Pashko Vasa, who said that "*Do not look at churches and mosques, as the Albanian religion is Albania*". For the sensitization of the Albanian national issue, a special role has been played by the so-called "Istanbul Committee", whose most prominent members were Pashko Vasa, Abdyl Frasheri and Sami Frashëri. It is exactly Pashko Vasa who, through a letter, presented to the British Embassy in the capital of the Ottoman Empire – Istanbul, a letter in which he presents the recent events, where among others it is said that "A new issue is being raised – The Albanian issue". He also emphasized on behalf of the Albanian people that if it was right for Slavic peoples to have the right to form their own independent or autonomous states, then it is clear that Albanians can not enjoy such a rotten administration as they have had so far. These ideologues of the Albanian League were convinced and demanded a special administration that responded better to their needs and traditions.

Thus, in the context of the Eastern Crisis after the notorious Berlin Congress, when the Great Powers were dropped over the Ottoman Empire to break up for their benefit and the various Balkan dynasties, the Albanian issue was born and the Istanbul Committee raised the issue of Albanian autonomy. This committee saw more clearly than anyone else the great risk that was threatening the Albanian people from its enemies, and for this reason this committee created close ties with the country's patriotic movement. This committee made efforts to safeguard the national rights by trying to sensitize it in front the foreign public opinion. On May 30, 1878, this committee proclaimed in Istanbul a proclamation stating, among other things, that Albanians wanted to live in peace with all their neighbors: Montenegro, Greece, Bulgaria, Serbia, where the members of this committee always spoke in the name of their people (Albanians) and they (Albanians) did not seek, did not want anything from them (neighbors) but were totally determined to protect everything what was belonging to them. At the same proclamation, the leaders of this committee on 20 June 1878 addressed to the Foreign Minister of Austro-Hungary, Cont Andrash, demanding that the legitimate rights of the Albanians have to be taken into account.¹²

¹² Vehbi Bala, *Pashko Vasa (Portret – monografi)*, Redaksia e botimeve "Rilindja", Prishtinë, 1989, p. 129-163.

3. THE IDEAS OF PASHKO VASA AND SAMI FRASHERI FOR THE PROCESS OF CREATION OF THE ALBANIAN NATION

Pashko Vasa, not only within the Istanbul Committee, but also as a renowned political figure, takes on his own the initiative and makes various attempts at foreign public opinion to understand and hear the legitimate national rights of Albanians. Thus on October 20, 1878, he visited Cont, Zihi - the Ambassador of Austro-Hungary in Istanbul to tell him the story of the Albanian people and the real situation on the ground. Mr. Zihi, while listening the story, recommended to Pashko Vasa that he should write all this on the letter and submit it as soon as possible. The ideas of Pashko Vases presented in these documents remained some of the best things accomplished by him, both from the conceptual ideas as well as from his styles and broad culture presented on these letters.

In his scientific work "The Truth about Albania and the Albanians", Pashko Vasa, besides arguing the antiquity of Albanians, traditions, culture, common language since ancient times, he also presents the current situation of the Albanian people. He for the current bad situation has accused the Ottoman administration, while demanding the stand under it. He sought first of all the unification of the Albanian people within Albania by overcoming the religious divisions. He stressed that Albanian Muslims are Albanian as Christian Albanians that are Albanians, they speak the same language, and they follow the same customs and the same traditions. Among them, according to him, there has never been hatreds or hostilities. In addition, he urged the Ottoman Empire to make reforms by which the country would develop. This strong reorganization with a united people would create the conditions for the future formation of the administrative autonomy and would further lead to full independence of the country. The reorganization, according to Pashko Vasa meant economic development that Albania was able to develop living resources. He criticized the administration on that time for the territorial divisions such as vilayet, which have ignored some important criteria that often led to conflicts. Written to clarify the Albanian issue to the foreign public opinion, his scientific work "The truth about Albania and Albanians" was a further extension of the Albanian article "Albania and Albanians", and a crisis where the author was supported for compiling his reminders and submissions of different letters and requests to the Great Powers.¹³

¹³ Vehbi Bala, *Pashko Vasa (Portret – monografi)*, Redaksia e botimeve "Rilindja", Prishtinë, 1989, p. 129-163.

Some of the ideas about that situation, the divisions and the aspirations of the Albanians later were discussed also by Sami Frashëri in his major work “Shqipëria ç’ka qenë, ç’ është e ç’do bëhet” / (Albania – What it was, what it is and what it will become). This work marks the highest degree of development of the political and social thinking of the Albanian National Renaissance, which is considered also as one of the best books of Sami Frashëri and among the best works on the time of Albanian National Renaissance.¹⁴ It still preserves the value of the document of the most progressive and fair positions of the Albanian National Renaissance. His work is divided into three parts: Albania's old past, its present and its future¹⁵, which book was praised as well by other Albanian nationalist, like Luigj Gurakuqi¹⁶, who tried to give its attention also in different international press in Italy, Romania, Bulgaria and Turkey. In this book Sami Frashëri for the first time openly stipulates that Albanian Independence (autonomy on that time) cannot be achieved with desire from Turkey, but that can be achieved only through weapons.¹⁷

In the title "How Albanians are today", Sami spoke about the bad situation of the Albanians, for suffering in comparison with other nations. He insisted that although on a low level of education, Albanians are able to govern themselves, because they have enough people capable of doing that.¹⁸ He said that for any man there is nothing more beloved than the nation. He insisted that every man should love the nation as his own parents and the country he was born, while he or she who does not love his country and his mother is traitor, wicked and as such can not be called a human being. He said that a true Albanian is killed for his nation and could not hear someone else to break the country. Unlike other nations who have faith (religion) before the nation, only

¹⁴ Zija Xholi, *Sami Frashëri, Jeta dhe Veprat*, Tiranë, 1978, p.69.

¹⁵ Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, *Njoftime dhe shpjegime rreth veprës “Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do bëhetë”*, Tiranë, 1988, p. 29-78.

¹⁶ Balkanologie VII (2), Bülent B., *Sami Frashëri or Şemsedin Sami? – Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian Historiographies based on “Selective Perception”*. 30 / décembre 2003, p: 19-46.

¹⁷ University of Korça, *“Lidhjet Kulturore dhe Historike Shqiptaro – Rumune”*, Bashkim Jahollari, *Shqipëria dhe Rumania në Luftë për çlirimin e tyre kombëtar – Pushtimi Turk i Ballkanit*, International Conference, 2013, p: p. 152-164.

¹⁸ Sami Frashëri, *Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do bëhetë*, Redaksia e botimeve Rilindja, Prishtinë, 1978. p. 52.

Albanians have faith (religion) in the second place and place of the nation is always in the first place. Albanians being Muslim, Catholic or Orthodox are first of all Albanians. By elaborating on the important elements of the Albanians in general to the nation, he makes a rhetorical question: How is the nationality of a nation maintained? Earlier with his language... language is the greatest sign of nationality. He claimed to have tried to advance the language even further, because only then the Albanian nation could live with all those enemies around them.¹⁹ According to Sami, Turkey was coming to an end, so like all the nations under its rule, Albanians had to be organized in order not to fall apart with Turkey. Albanians, according to him, only needed to unite with each other and they would then be helped by others, especially from Europe, to remain free.²⁰ In the title "The purpose of the Albanians," he said that the only purpose of Albanians have is to protect Albania from foreigners, to protect their language that is endangered by neighboring countries.²¹ According to Sami, language was the first element to tighten the power of time to remove the limitations, so that Albanians can learn their language. The second element according to him was the removal of the church from the leadership of the priests of Greece and Bulgaria so that the Albanians had their own priests. But to do all this, they needed a government of the country to work for the needs and rights of Albanians. According to him this was the goal of the Albanians. The formation of this government, but under Turkey would enable the Albanians the existence even if Turkey will be removed from the countries they were keeping under occupation.²²

As can be seen, the main issue that characterizes it is the involvement of all Albanian territories and Albanian population, national unity in a common state. Such a conclusion is derived from the premise that with the collapse of the Ottoman Empire, the Albanians could be known as an autonomous or independent political entity, but would not match the unity of the nation, because the Ottoman Empire would collapse and for Albanians are likely to be recognized an independent state, but what is jeopardized is the requirement for this state to include within itself all the Albanian

¹⁹ Sami Frashëri, *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do bëhetë*, Redaksia e botimeve Rilindja, Prishtinë, 1978. p. 54.

²⁰ Ibid, p. 69-73.

²¹ Sami Frashëri, *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do bëhetë*, Redaksia e botimeve Rilindja, Prishtinë, 1978. p. 79.

²² Ibid, p. 79-80.

territories and its population. To argue that the religious identity was second in terms of national identity and characterized the Albanian intellectuals during the nineteenth and twentieth centuries as mentioned above. These tendencies often refer to the verses of Albanian poet Pashko Vasa, which are the main motto of the national awareness raising project "Do not look at churches and mosques, as the Albanian religion is Albania". Cooperation between intellectuals with different religious affiliations eg. Fan Noli - Writer and Archbishop of the Albanian Orthodox Church, Luigj Gurakuqi - Catholic poet from Shkodra and Bajram Curri - Muslims from Kosovo shows that religion was left aside comparing to the national identity and national cause of Albanians. These personalities that represented a progressive political stream had opposed conservative associations that also belonged to different religious communities.

4. CONCLUSION

As seen from all previous periods, the process of nationalization of Albanians has been a very difficult process and also a process, which differs a lot from other nations. Although it was a difficult process, in fact this process has never been complicated by Albanians or Turkey, but it was complicated by the Great Powers themselves, because Albanians possessed all the elements that identified them as a nation.

The process of nationalization of the Albanians had to be an easier process compared to other nations, precisely because the social-religious divisions did not pose problems as to other nations. It is important to note that from the beginning of ideas for the creation of the Albanian nation there were no chauvinist or radicalist ideas in terms of territorial expansion towards other nations and territories, and interethnic aspects were highly respected within the territory that were aimed at nationalization.

Although ideas for the creation of the Albanian Nation have started around 50 years later than in other places around the Albanian lands, countries that had already created their own states, namely Serbia, Montenegro, Bulgaria, Greece etc. were already functional states, while Albanians still were trying to create their own country. So in the creation of the Albanian Nation it was not only the time when this idea started, but the problem was that all other states had territorial claims towards Albanian lands.

Having in mind all these difficulties, and also the Balkan Wars during the fall of the Ottoman Empire, the Albanian Renaissance managed to save, what was possible

to save and create new country of Albanians – Declaration of Independence of Albania on 28 of November 1912, which declaration was made under the attack from all sides towards the Albanian territories. At the end the Albanian country was recognized in London Conference and of course as was expected left more than 2/3 of the Albanian territories outside the ethnic Albanian territories, which of course left the Albanian issue open for more than 100 hundred years.

Today, Albanians have two countries, Albania of 1912 and the Independent Kosovo from Yugoslavia, which proclaimed its independence in 2008, thus creating two Albanian states in the region of Balkan Peninsula. Somewhat second part of XXs century and the beginning of XXIst century made Albanians to receive better rights in different countries, where Albanians are living, like in Northern Macedonia, Serbia, and Montenegro.

REFERENCES

Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës., 2014. “*Studime 21*” - Revistë për studime filologjike, ASHAK, Prishtinë.

Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë., 1988. *Njoftime dhe shpjegime rreth veprës “Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do bëhetë”*. Tiranë.

Bala, Vehbi., *Pashko Vasa (portret –monografi)*, Redaksia e botimeve Rilindja, Prishtinë, 1989.

Bieber, Florian., *Muslim Identity In The Balkans Before The Establishment of Nation States*, Liberal review, Discussions – Europe, 2014, <https://doi.org/10.1080/00905990050002434>.

Bilmez, Bülent B., *Sami Frashëri or Şemsedin Sami? – Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian Historiographies based on “Selective Perception”*. 30 / *Balkanologie VII (2)*, décembre 2003.

Central Intelligence Agency, report of 7 January 1953. “*Albanian minority in Yugoslavia*”. U.S.A., Sanitized Copy Approved for release on 24/01/2011.

Feraj Hysamedin., *Skicë e mendimit politik shqiptar*. Shtëpia botuese “Logos-A”. Shkup, 1999.

Frashëri Sami., *Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do bëhetë*”. Redaksia e botimeve Rilindja. Prishtinë, 1978.

Hasani Ismail., *Vetëdija fetare dhe kombëtare tek shqiptarët*. Universiteti i Prishtinës, Prishtinë, 2001.

Hoti Ukshin., *Filozofia politike e çështjes shqiptare*. Ribotim me plotësime nga Partia e Unitetit Kombëtar, Prishtinë, 1986.

Hristov Nano & Marian Ninov, *People's character as a prerequisite for the Albanian National Delay*, Proceedings of SOCIOINT 2018- 5th International Conference on Education, Social Sciences and Humanities, 2-4 July 2018- Dubai, U.A.E.

Jahollari Bashkim. *Shqipëria dhe Rumania në Luftë për çlirimin e tyre kombëtar – Pushtimi Turki i Ballkanit*, International Conference, organized by University of Korça “Lidhjet Kulturore dhe Historike Shqiptaro – Rumune”, p. 159-166, 2013.

Zhelyaskova, Antonina., *Albanian Identities*, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), Sofia, 2000.

Xholi Zija., *Sami Frashëri, Jeta dhe Veprat*, Tiranë, 1978.

Derleme Makale/Review Article

**A HETEROTOPIC AND GLOCAL PLACE:
THE MUSEUM OF INNOCENCE**

BİR HETEROTOPIK VE GLOKAL MEKÂN: MASUMİYET MÜZESİ

Lebriz SÖNMEZ*

*Geliş Tarihi: 19.11.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 26.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Orhan Pamuk'un sekizinci romanı *Masumiyet Müzesi*, uzun soluklu ve saplantılı bir aşk hikâyesidir. 2008'de basıldıktan itibaren hem çok olumlu geri bildirimler almış hem de eleştirilmiştir. Sadece bir aşk hikâyesini değil, aynı zamanda modern ile geleneksel yaşam tarzının arasına sıkışmış bir coğrafyada fiziksel ve duygusal bir aşkı deneyimlemenin imkânsızlığını anlatır. Romandaki başkarakter, aşkının soyut halini sevdiğinin eşyalarının somutluğuna dönüştürmektedir. Bu eşyalardan oluşturduğu gerçek müze kurma hayali, 2012 yılında İstanbul'da Çukurcuma'da gerçek olur. Bu bağlamda, gerçek hayatta bir müze kuran ilk roman kurgusal başkarakteridir. *Masumiyet Müzesi* gerçekte bir müzenin romanıdır. Müzedeki her bir eşyanın hikâyesinden oluşan ve de müzeye nasıl getirildiklerini anlatan bir katalog gibidir. Müze, hem başkarakterin aşkına hem de o yıllardaki İstanbul'un politik, kültürel ve sosyal olaylarına şahitlik eder. *Masumiyet Müzesi* yerel bir edebi ürün olarak karşımıza çıkmakta, ancak gerçek bir mekân olan bir müze formuyla da evrensel olarak düşünülmektedir. Kurgu ve gerçekliğin iç içe geçmesinden dolayı, İstanbul'daki müze, Foucault'nun 1967'de derslerinin birinde anlattığı bir heterotopya olarak kabul edilebilir. Foucault'ya göre, her kültür tarihi boyunca kendi heterotopiyalarını üretmiştir. Ütopya temelde gerçek dışı, fakat heterotopya gerçek bir mekândır. Romandaki başkarakterin, sevdiğinin eşyalarını biriktirerek aşkına ulaşma ütopyası, gerçek bir müze şekliyle bir heterotopyaya dönüşmektedir. Heterotopya, birbiriyle karşılaştırılmaz mekân ve alanların bir araya gelmesiyle oluşan gerçek bir mekândır. Bu bağlamda, İstanbul'daki Masumiyet Müzesi, gerçek ve hayalin, yerel ve evrenselin, sanal ve fiziksel olanın bir araya geldiği heterotopik bir mekândır. Bu çalışma, Foucault tarafından kazandırılan *heterotopya* kavramı aracılığıyla, roman ve müzenin nasıl bir arada yorumlanabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Masumiyet Müzesi, Glokal Mekân, Heterotopya, Gerçek ve Kurgu.

ABSTRACT: Orhan Pamuk's eighth novel, *Masumiyet Müzesi* (The Museum of Innocence) is a long-term and obsessive love story. Published in 2008, it has attracted a lot of attention positively as well as criticism. It depicts not only a love story but also the impossibility of experiencing a physical and emotional love together in a geography trapped between modern and traditional life-style. In the novel, the protagonist converts the abstractness of his love into the concreteness of his lover's belongings. His dream of

* Öğretim Görevlisi Dr., Balıkesir Üniversitesi, lebriz@balikesir.edu.tr, ORCID:0000-0001-7964-2839

generating a real museum from these belongings came true in Çukurcuma-Istanbul in 2012. In this context, he is the first novel fictional protagonist to build a museum in reality. *Masumiyet Müzesi* is actually the novel of a museum. It can be likened to a catalogue of a museum informing the stories of every object in it and also how they are brought together. The museum can be assessed that it is the witness of both protagonist's love story and political, cultural, and social events in Istanbul in those years. It can be said that *Masumiyet Müzesi* is produced locally as a literary production, but distributed globally in the form of a museum as a real place. Based on the interconnection of fiction and reality, the museum in Istanbul can be accepted as a heterotopia which is a term Foucault coined in one of his lectures in 1967. For him, every culture has created his own heterotopia throughout its history. Utopia is basically an unreal space, but heterotopia is a real one. In the novel, the protagonist's utopia for collecting his lover's belongings to reach his lover emotionally turns into a heterotopia by the way of a real museum. Heterotopia is one real place which juxtaposes various incompatible spaces or sites. In this sense, *Masumiyet Müzesi* (The Museum of Innocence) in Istanbul is a heterotopic place juxtaposing real and imagined, local and global, virtual and physical. This study explores how the novel and museum are interpreted together by the concept of *heterotopia* coined by Foucault.

Keywords: Orhan Pamuk, Museum of Innocence, Glocal Place, Heterotopia, Reality and Fiction.

1. INTRODUCTION

Orhan Pamuk, born in 1952, is a prolific Turkish novelist who combines historical, religious, social, and political issues in his works. He began his education at a technical university and continued in the department of journalism. Graduating from the University of Istanbul in 1977, he has written a series of acclaimed novels awarded in Turkey and abroad. He was awarded the Nobel Prize for Literature in 2006. His novels, such as *Sessiz Ev* (*Silent House*, 1983), *Beyaz Kale* (*The White Castle*, 1985), *Kara Kitap* (*The Black Book*, 1990), *Yeni Hayat* (*The New Life*, 1996), and *Benim Adım Kırmızı* (*My Name Is Red*, 1998) have been widely translated.

Pamuk began to write his remarkable postmodern novel – *Masumiyet Müzesi* (*The Museum of Innocence*) – ten years before its publication. He did the necessary research on museology and the history of museology during the process of writing the novel. Finally, the novel was printed as his eighth novel in 2008 and has achieved great acclaim all over the world since then. It can be considered that it is the novel of a museum because it is produced from the plot of the novel. It is both a modern and postmodern novel. As a modern novel, it draws a lonely protagonist/narrator who lives his story through a blend of real, imaginary, conscious and subconscious elements. His life is presented with accuracy detached from moral considerations on society. In the novel, the love story between a mature man and a young woman starts with sexual experiences that old values have been

discarded. A pessimistic ambiance in tone is dominated throughout the novel. As a postmodern novel, the narrator-protagonist call the story as ‘novel’ in a clear way by addressing himself ‘I’. “*As I write these words I feel I should take care not to cause undue upset to those concerned souls who have taken an interest in my story for a novel need not be full of sorrow just because its heroes are suffering*” (Pamuk, 2009: 67). Also, the narrator talks to the reader during the reflection of his inner world: “*The reader will already have guessed that I then sank into deep indignation. But it didn’t last long*” (216). In addition, the reality and fiction are intertwined; the readers find a real ticket on the page 485 for the fictitious museum where the protagonist desires to establish in the novel.

The author also draws partly an autobiographical work of Istanbul and builds a relationship between museology and literature (Zariç, 2014: 46). In the epilogue of the novel, Pamuk expresses his thoughts on love and the museum. He signifies that he collects the objects enthusiastically to build the plot of his novel and in his museum from the very beginning of his writing. He sometimes exploits some of his family’s belongings:

I gave my father’s old ties to Kemal’s father and my mother’s knitting needles to Füsün’s mother, thus some parts of my story are produced. I had a great pleasure from my characters’ use of my family’s belongings (Pamuk, 2018: 503)¹.

It starts with a sentence by the protagonist – Kemal Basmacı: “*It was the happiest moment of my life, though I didn’t know it*” (Pamuk, 2009: 6). Due to this sentence, from the very beginning, the reader interprets that Kemal will not live a happy life. The title of the book stems from the love story of a man who loves a woman passionately and who creates a museum coming into existence by everything she has touched. Pamuk draws a love story lasting nearly thirty years between a rich, upper class and engaged man (Kemal) and his poor, young, and beautiful distant relative (Füsün) in Istanbul between 1975 and 2004. Füsün’s belongings collected by Kemal ease the pain of his desperate love. “*We can bear the pain only by possessing something that belongs to that instant. These mementos preserve the colors, textures, images, and delights as they were more faithfully, in fact, than can those who accompanied us through those moments*” (2009: 50). Kemal decides to establish the museum with the objects of his desperate story and his lover’s after her death. Kemal:

Sometimes, thus, consoled, I would imagine it possible for me to frame my collection with a story, and I would dream happily of a

¹ The quotation has been translated by the author of this article, since the English version of the novel does not include the epilogue on ‘love and museum’ by the author.

museum where I could display my life – the life that first my mother, and then Osman, and finally everyone else thought I had wasted – where I could tell my story through the things that Füsün had left behind, as a lesson to us all (307).

The key events of the plot are chronologically as follows: Kemal's recognition of his love to Füsün, his breaking up with his *fiancée*, Füsün's marriage to another man, Kemal's perpetual dinner visits to Füsün's house and collecting some of her belongings on each of his visits for eight years, Füsün's divorce and decision on marriage to Kemal, Füsün's death in a traffic accident, and Kemal's museum in the address of Füsün's house. This endless love is sealed within thousands of Füsün's belongings such as her comb, earrings, fork, glass, keys, matches box, or her 4213 cigarette butts, all of which are collected by her lover. Pamuk not only draws a love story but also gives a detailed description of the sociological, cultural, urban and daily life in Istanbul between 1950 and 2000. Virtue, the difference between the rich and the poor, family values, honour, bravery, and fidelity are the main themes in the novel. In the final part of the novel titled "Happiness", he also successfully puts himself into the novel as a character. In this part, the narrator considers that his museum needs a catalogue in the form of a novel. He chooses Orhan Pamuk, whose father and uncle had commercial dealings with the narrator's father in the past, to write his entire story. Pamuk also mentions about himself for praise. The narrator: "*I had also heard that he was a man lovingly devoted to his work and who took storytelling seriously*" (317). According to Bayrak and Yaprak, by this way, the author endeavours to create the illusion of the plot, which the narrator tells, up to that part and he designs a paradox that the narrator is not him (2012: 59).

From the beginning, the reader believes that the protagonist will not live a happy life, however, the novel ends with his sentence: "*Let everyone know, I lived a very happy life*" (328). His happiness is related directly to his decision and his endeavours on the constitution of the museum. His dream for taking his woman endlessly does not come true but his museum does just before his death.

2. THE MUSEUM OF INNOCENCE (MASUMİYET MÜZESİ)

The author bought the building of the museum in 1990 and since then he has begun to design the novel by synchronizing with the museum. In other words, the novel proceeds along with the museum. Füsün's home address is the same as the museum address. In addition, the logo of the museum represents the butterfly figure on Füsün's earrings, which is one of the key points in the novel. The Museum of Innocence was opened in 2012, four years later than the publication of the novel. It was awarded "Museum of the Year in Europe" in 2014. The objects that the characters of the novel use, wear, hear, see, save and dream are exhibited

in the boxes and windows artistically designed for each section of the novel inside the museum. There is also a bedroom on the third floor belongs to the protagonist and founder of the museum (Kemal) and the label on the wall says that he lived in this room between 2000 and 2007. In this sense, he is the first novel fictional protagonist to build a museum in reality. On the official website of the museum², Pamuk expresses his thoughts that a society needs such kind of museums telling the individual stories rather than national, history or art museums. By this way, the people are able to familiarize their own ordinary stories, which are more intense, more humanistic, and more alive than a particular history, a company, or a nation. These museums mirror people's humanities individually. The protagonist indicates that his aim of founding the museum is to present how to tell his love story to a person who does not know anything about Istanbul, Nişantaşı, and Çukurcuma and to be able to give a meaning to his life then. He expresses his feelings as follows:

Visitors to my Museum of Innocence must compel themselves, therefore, to view all objects displayed therein – the buttons, the glasses, the old photographs, and Füsün's combs – not as real things in the present moment, but as my memories (Pamuk, 2009: 259).

The sound recording by the author gives the visitors guidance that describes and tell the story of each object, which enables to create a lively atmosphere for the novel. Not only the belongings of the characters are exhibited in the museum, but also the photographs, pictures, postcards, pieces of manuscripts, newspaper clippings, films, passbooks, lottery tickets, etc. dated from 1950 to 2000. The museum connects the life of Istanbul in 1975s and the pathetic love story of Kemal and Füsün. Many memories from old times are presented in each of 83 boxes designed for each of 83 sections of the novel.

The museum is the result of intertwining real life and fiction even if it represents real life. A fictitious novel turns into a real place; that is a novelized realism has an architectural dimension (Şimşon, 2016: 232)³. The protagonist's purpose of developing the museum is to construe the years he lives by the way of collecting the objects, dresses, photos, accessories, utensils, and so on; that is, to convert Time into Place. Each object symbolizes the atmosphere of Turkey in the 1970s even if they belong to the protagonist. In fact, the memories in his mind do not reflect a merely individual history, but rather constitute the imagery of a nation by means of the streets, neighbourhood, houses, districts, and objects of Istanbul in his mind. He has gained, recalled, and located his memories in society. The existence of the museum preoccupies the reader/visitor whether the story is

² <http://tr.masumiyetmuzesi.org/>

³ The quotation has been translated by the author of this article.

fictitious or real. Pamuk answers the question of whether he is being the protagonist in real life or not:

1- “No, I am not Kemal who is my protagonist.”

2- “However, I can never make my readers believe this”⁴

(Pamuk, 2011: 25).

In an unpublished oral presentation delivered at the conference “Glocal Places of Literature: Production, Distribution, Reception” which was held by Georg-August-Universität Göttingen in Germany on 28-30 June 2018, Spring and Schimanski emphasize that the consumer objects and commodities as a recurrent motif are described as being imports or imitations from “Western Countries”, such as the Jenny Colon handbag. They assert that the bag, though the novel does not specify where it is made, signifies asymmetrical transnationality in the novel. They also express this transnationality in the application not only of the objects but also of cultural forms and sexual mores in Pamuk’s fiction. The objects in the museum in Istanbul are in the same form in the recreation of the museum made for a temporary exhibition at the Museum of Cultural History in Oslo in 2017. Thus, on the one hand, the transnationality is central for Pamuk’s museum, on the other hand, it emerges from a specific national culture focusing on the life of national elites in the iconic Turkish city of Istanbul. From their point, it can be concluded that the Museum of Innocence in Istanbul is the juxtaposition of transnationality and nationality in the same place.

3. HETEROTOPIA

Michel Foucault’s acclaimed lecture ‘Of Other Spaces’ (*Heterotopias*) in 1967 has been a landmark in spatial studies⁵. In his essay, Foucault developed the concept of heterotopic spaces and defined the term *heterotopia* (Foucault, 1986: 24). Etymologically, heterotopia is a combined term with the Greek prefix ‘hetero’ which means “other” or “different” and ‘topos’ that means “place” or “site”. Thus, as a term, it means a place that juxtaposes different and dissimilar spaces. However, *heterotopia* is a complicated and multifaceted term. In Hook’s words, it is “an unfinished concept” or “a strictly provisional set of ideas” (Hook, 2007: 185). As a concept, *heterotopia* is used in various disciplines such as architecture, urban studies, art, geography, and literature. This proves that *heterotopia* has an interdisciplinary characteristic that is adaptable in many areas. For example, in medical sciences, heterotopia or heterotopic is used as a term which means

⁴ The quotation has been translated by the author of this article. Originated in numbered.

⁵ This study has been inspired by the author’s PhD thesis (Sönmez 2017), Istanbul Aydın University.

“*displacement of an organ or other body part to an abnormal location*” (Weiss, 2015: 187).

Foucault specifies the differences between the two spatial theories – utopia and *heterotopia* - by claiming that a utopia is a basically unreal space, but a *heterotopia* is a real space. Utopias are ideal places with their perfect and desired qualities. Utopia has a character of idealized spatiality, but *heterotopia* is a spatial concept which includes distinct and contrasting realities, alienated (or forced to be alienated) subjects, and the places and people that show resistance to the established power. It is formed by the juxtaposition of disparate systems. In *heterotopia*, the subject (person) cannot judge the objects or the events around him/her in a familiar way and feels as the alienated ‘other’.

Foucault asserts that every culture created its own *heterotopias* throughout its history (Foucault, 1986: 24). Considering the variety of differences in human groups, life-styles, traditions and cultures in the whole world, one can imagine different kinds of *heterotopia*. He also defines ‘six principles’ to explain the practicality of the *heterotopias* in real life. The third principle is applicable for this study as it describes the *heterotopias* as one real place that juxtaposes various incompatible spaces or sites. Foucault exemplifies theatre for the third principle because theatre stage presents several independent places combined in an enclosed location (25). Not only space but also time is juxtaposed in a *heterotopia* as it has been defined in Foucault’s fourth principle. For this principle, Foucault describes *heterotopias* as a place that both slices and links time. He regards time along with place and coins the term ‘heterochronies’ (26). Museums and libraries are exemplified for the fourth principle because they present and represent the past time with concrete objects. As a meaningful principle for this study, the fifth principle is also helpful in understanding what a *heterotopia* is. Foucault underlines that *heterotopias* conserve and isolate the people and it is compulsory to obey certain rules, permissions, and rituals managed by their own mechanism. Prisons or military camps are exemplified for this principle (26).

Inspired by Foucault, Joanne Tompkins emphasises the *heterotopias* especially focused on the heterotopic quality of theatre. She specifies that Foucault’s definition is one of the most appropriate ways to analyse theatre (Tompkins, 2014: 4-5). She also highlights *heterotopia*’s capacity to create an “*intensification of knowledge*” in parallel with Robert Topinka’s argument. Topinka articulates that *heterotopias* are sites that “*make order legible*” and *heterotopology* can be investigated in texts as a collision of forces producing knowledge. He acknowledges *heterotopias* as the sites of knowledge intensification

rather than the sites of resistance in order to expound how *heterotopias* make order legible. He states that:

By juxtaposing and combining many spaces in one site, heterotopias problematize received knowledge by revealing and destabilizing the ground, or operating table, on which knowledge is built. To be sure, this destabilization can offer an avenue for resistance. (Topinka, 2010: 56).

Tompkins states that *heterotopia* has an important role in analysing real and metaphoric spaces conceptually because the fictitious spaces, “*world-making spaces*” in her term, in a performance help us to rethink and rearrange “*space, power, and knowledge*” so that the actual world can be perceived and understood. The audience/reader might recognise other worlds through *heterotopias* (2014, 6-7). This study examines a novel as another genre of literature rather than a play mentioned by Tompkins or Topinka. However, the author also utilizes real and metaphoric spaces for fictitious spaces in his writing even if it is not a performance on the stage. In this sense, Pamuk’s museum can be regarded as a ‘world-making space’ in Tompkins’ term and as a *heterotopia* in Foucault’s term. The reader/visitor might recognize other worlds such as different social patterns and certain rituals in the 1970s by means of this *heterotopia*.

4. DISCUSSION

Sometimes I would forget Time altogether, and nestle into “now” as if it were a soft bed. Kemal (Pamuk, 2009: 246)

‘Oh, please, Kemal Bey, life must go on – you can’t die with the dead.’ Had he done so, I would have explained that the Museum of Innocence was to be a place where one could live with the dead. Kemal (311)

In the novel, Kemal attends Füsün’s family dinners every night nine years after he has broken up with his *fiancée*. During his visits, he collects Füsün’s belongings loaded with his memories from the house that is converted into a museum today. He forgets the ‘time’ conceptually. Moreover, he spends his days quite happily due to his collecting objects because he imagines Füsün part by part through her belongings. In this sense, he does not assess his life in the way of the timeline by Aristotle connecting the ‘now’s, instead, in the way of each intense moments. He advises the readers that life should be perceived through one of intense moments separately. He clarifies it by exemplifying from his life and expresses that having dinner with his lover and her family for nine years can be interpreted as an absolutely nonsense attitude or an obsession if we assume life through Aristotle’s timeline. Contrarily, perceiving life through each moment enables us to assess it as 1,593 happy nights spent on the lover’s dinner table.

One of the characteristics of this museum is to exhibit the real objects of a fictitious occasion. The feeling of reality emerged from the objects is juxtaposed with the fictitious love of Kemal and Füsun. In this sense, the juxtaposition of reality and fiction creates a *heterotopia* according to the third principle by Foucault because it contains two incompatible concepts in one real place. Additionally, in one of his interviews about the museum, Pamuk indicates that the juxtaposition of disparate, contradictory cases and objects is the ground of literature (Pamuk, Masumiyet Müzesi, 2012). He asserts that the objects in the museum produce a world by combining each other just like sentences, details, and pieces of lives produce a novel.

The geographer Yi-Fu Tuan made a distinction in his book titled in *Space and Place: The Perspective of Experience*, underpinning the differences between the notions of “space” and “place” in 1977. For him, space is a broader term encompassing unseen or unknown locations and more incentive than place referring to more familiar, known, lived, and private place. Tuan examines the ways in which people interconnect with space that is related with home, nation, surroundings, architecture, and experiences. “‘Space’ is more abstract than ‘place’. What begins as undifferentiated space becomes place as we get to know it better and endow it with value” (Tuan, 1977: 6). From this perspective, it can be asserted that the novel/text is a ‘space’, but the museum is a ‘place’. Tuan also specifies ‘place’ as a form of object and adds that “*Places and objects define space, giving it a geometric personality*” (17). Therefore, the Museum of Innocence is the ‘place’ of the novel containing the objects related to the love story and particular period of Istanbul; that is linked to an event or a history (Johnson, 2016: 6). It is a known, private, concrete place and has a geometric personality with its objects. These objects have been embodied by the museum. Johnson also indicates that in French the term of ‘emplacement’ is utilized by Foucault to define heterotopia and this term “*has a sense of both space and place*” (6).

The author produces a museum also combining the perception of traditional and contemporary museology. The Museum of Innocence reflects traditional museology due to searching, collecting, dividing, comparing, classifying, protecting, arranging, and displaying the objects, but also the contemporary museology due to communicating and instructing. It builds communication between the love story in the novel and the objects from a particular period in the past and displays this relationship to the museumgoers. It has a sort of return effect on the visitors that is made an impact by the characters just like a mirror functioning as a heterotopia (Foucault, 1998: 179). The visitors are both passive and active participants observing, feeling, and experiencing the hard times of that

period and Kemal's hopeless love. The focal point in the museum is on the plot of the novel and also the objects of the period intermittently. Moreover, the author's own guiding voice on the headphones creates an impressive atmosphere to perceive the story as a reality.

Additionally, the reader of the novel witnesses a spiritual mirror experience by the protagonist Kemal. In his first visit to Füsün's house after a long time, he learns shockingly Füsün is married. Kemal goes to the bathroom on the top floor. While he is searching Füsün's belongings depressively to collect, he sees himself in the mirror and, from his expression, he recognizes an unsettling disconnection between his body and his soul. He expresses that there has been another universe inside his head looking at the reflection of his face. He realizes the unity of all objects and all the people in the universe. The meaning of life is to feel that unity emerged from the power of love:

I now understood as an elemental fact of life that while I was here, inside my body was a soul, a meaning that all things were made of desire, touch, and love, that what I was suffering was composed of the same elements (154).

For Foucault's fourth principle, a *heterotopia* also juxtaposes the time in one real place like a museum or library. Termed as 'heterochronies' by Foucault, such heterotopias are associated with the parts of time. "*The heterotopia begins to function at full capacity when men arrive at a sort of absolute break with their traditional time*" (Foucault, 1986: 26). He exemplifies museums and libraries as the *heterotopias* that are compiling time endlessly. He articulates that the idea of accumulating every kind of things from any epochs, any forms, any tastes enclosing in one place belongs to the modern times; however, the idea of establishing a museum or library in the seventeenth century was related to an individual choice (26). The museums as an outcome of the western culture of the nineteenth century represent 'a place of all times' to accumulate time indefinitely. From that point, the Museum of Innocence enables its visitors to experience the 'rediscovery of time' in disparate periods between 1950 and 2000 in Istanbul. This experience supported by the fictitious characters' belongings, in a quite detailed way, constitutes a timeless place; that is a *heterotopia*. Moreover, the protagonist Kemal defines real museums as "*places where Time is transformed into Space*" (Pamuk, 2009: 315).

In the fifth principle, Foucault describes heterotopias as places which cannot be entered freely like a public place. "*Heterotopias always presuppose a system of opening and closing that both isolates them and makes them penetrable*" (Foucault, 1986: 26). Certain permission, gestures, and rituals are the deterministic features of *heterotopia*. Considering a visit to the Museum of Innocence is only

available with a ticket and its visitors are responsible for certain rituals, hence the qualities of *heterotopia*.

The author draws his readers the social, cultural, and political life in Istanbul in the period of 1975-2004 witnessing by Kemal and Füsün's love story. He depicts the local streets, small shops, restaurants, daily life, accommodation and fashion styles - 'on the edge of Europe' - in Istanbul in the past with detailed delineations:

As we listened to light music from that era, we remembered how the Istanbul bourgeoisie had trampled over one another to be the first to own an electric shaver, a can opener, a carving knife, and any number of strange and frightening inventions, lacerating their hands and faces as they struggled to learn how to use them (Pamuk, 2009: 84).

The locality of the novel turns into the "globality" by the means of a museum exhibiting the objects belonging to the local culture in that period. The museumgoers will recognize that the story does not only belong to the lovers – Kemal and Füsün – but also to Istanbul, which is the meeting point of Asia and Europe, the East and the West. In addition, Kemal, at the last section of the novel, thanks to Orhan Pamuk to draw Füsün not damagingly to her pride despite her attitudes and life-style incompatible to the local culture. He articulates that his museum is not only for the Turkish people but all the people of the world:

Yes, that is the crux of it, Orhan Bey – pride. With my museum I want to teach not just the Turkish people but all the people of the world to take pride in the lives they live. [...] if the objects that bring us shame are displayed in a museum, they are immediately transformed into possessions in which to take pride (320).

Visiting many museums, shops, and markets in the world before his museum, Kemal emphasizes the "globality" of the objects around us. In one of his visits to a flea market, he considers:

All these objects – the saltshakers, china dogs, thimbles, pencils, barrettes, ashtrays – had a way of migrating, like the flocks of storks that flew silently over Istanbul twice a year to every part of the world (315).

5. CONCLUSION

The Museum of Innocence, built in 2012, might be considered as the mirror of Pamuk's same-titled novel written in 2008 because the museum-goers have a feeling of being positioned on the inside of the novel. It is also the transformation of space into place. The mimetic spaces and objects experienced by the fictitious characters of the novel are presented in the museum designed in a modernistic appearance. Pamuk tells the love story of Kemal and Füsün by means of the objects both in the novel and in the museum. In one sense, he produces a concrete form of love. The author succeeds in making the fictitious museum at the last part of his novel into reality. Thus, the museum in Istanbul juxtaposes the real life and fiction;

that is, a combination of two contrasting concepts which is once more a quality of *heterotopia*.

Foucault exemplifies museums as heterotopias due to their heterochronic feature, which presents ‘a sort of absolute break’ with people’s ‘traditional time’. He indicates that the heterotopias are organized in a way “*a sort of perpetual and indefinite accumulation of time in an immobile place*” (Foucault, 1986: 26). Consisting of the objects and the traces of social and political life from the period of 1950-2000, the Museum of Innocence provides its visitors an experience and a feeling of an ‘absolute break’ with their present and daily time and also a temporal accumulation. Foucault suggests that “*we live inside a set of relations that delineates sites which are irreducible to one another and absolutely not superimposable on one another*” (23). Pamuk’s museum meets such relations that enclose the concepts of real and imaginary, local and global, abstract and concrete, different and same, which cannot cluster in normal circumstances. It is an enclosure of unusual juxtapositions in this way.

As Pamuk expresses in his interview, the Museum of Innocence is the result of his endeavour to indicate the artificiality of the art of novel. It is an experimental work. He articulates that the basis of novel writing is to juxtapose the adverse things (Pamuk, ORHAN PAMUK, 2015). In this context, it can be considered that a novelist utilizes *heterotopia* in his/her art of writing. The transformation of a fictitious house into a real building (museum) is the juxtaposition of reality and fiction. The author’s museum proves that museums exist not only for nations and their history, but also for a person and his story.

REFERENCES

- Bayrak, Özcan, and Tahsin Yaprak, “Üstkurmaca ve Gerçeklik Bakımından Orhan Pamuk’un Masumiyet Müzesi Romanında Postmodern Unsurlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, Sayfa: 53-64, Elazığ 2012.
- Foucault, Michel, “Of Other Spaces”, *Diacritics*, Trans. Jay Miskowiec, Vol. 16, No. 1, Spring, pp. 22-27, The Johns Hopkins University Press, JSTOR, USA 1986.
- , “Different Spaces”, *Aesthetics, Method, and Epistemology: Essential Works of Foucault*, trans. Robert Hurley, in James D. Faubion (ed.), Vol. 2, pp. 175-185, Penguin, London 1998.
- Hook, Derek, *Foucault, Psychology and The Analytics of Power*, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- Johnson, Peter, “Brief History of the Concept of Heterotopia”, (revised), *Heterotopian Studies*, 2016.

- Pamuk, Orhan, *The Museum of Innocence*, Trans. Maureen Freely, Random House, New York 2009.
- , *Masumiyet Müzesi*, 15. Baskı, Yapı Kredi Kültür Sanat, İlk baskı 2008, İstanbul 2018.
- , *Saf ve Düşünceli Romancı*, Yapı Kredi Kültür Sanatı, İstanbul 2011.
- Pamuk, Orhan, “Masumiyet Müzesi”, Röportaj, Renkli Haberler, YouTube, 26 Nisan 2012, https://www.youtube.com/watch?v=hCgvb_extkE&t=59s, (17 May 2018).
- , “ORHAN PAMUK – Bir Kentin İzindeki Romancı”, Online video clip, Eccemuzik, 18 Mart 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=AHNm0ptOMnA>, (21 May 2018).
- Sönmez, Lebriz, “Politics of Locations: Spatial Images and Imaginings in David Greig’s Plays”, PhD Diss., İstanbul Aydın University, İstanbul 2017.
- Spring, Ulrike, and Johan Schimanski, “The Glocal in Literary Exhibitions: Towards a Transnational Museum of Literature”, Presentation at the conference of *Glocal Places of Literature: Production – Distribution – Reception*. June 28-30, The University of Goettingen, Germany 2018.
- Şimşon, Elis, “Masumiyet Müzesi”, *Edebiyatta Mimarlık*, Ed. Hikmet Temel Akarsu ve Nevnihal Erdoğan, 229-234, YEM, İstanbul 2016.
- Tompkins, Joanne, *Theatre’s Heterotopia – Performance and the Cultural Politics of Space*, Palgrave Macmillan, London 2014.
- Topinka, Robert J, “Foucault, Borges, Heterotopia: Producing Knowledge in Other Spaces”, *Foucault Studies*, No: 9, September, 54-70, University of Kansas, USA 2010.
- Tuan, Yi-Fu, *Space and Place: The Perspective of Experience*, The University of Minnesota, London 1977.
- Weiss, Elizabeth, *Paleopathology in Perspective*, Rowman & Littlefield, London 2015.
- Zariç, Mahfuz, “Postmodernist Yapısal Eleştiri Bağlamında Orhan Pamuk’un Masumiyet Müzesi Adlı Romanı”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 46-75, Batman Üniversitesi, Batman 2014.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

T. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayınlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.
2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.
4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, ünvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) ve bir CD olarak Editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılamaz.
5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.
6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.
7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük

harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özetten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özeti altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Dipnotlar

9. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. Makaleler:

Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

¹ Gerektiği hallerde yayınevi de verilebilir.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

d. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Kaynakça Bağlacı

10. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa no vererek, Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

11. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların ünvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.

b. Dergiler

Örnek: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Sayı: 19, Kasım 2001.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

14. Makale, tercüme ve eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

Not: Makaleler elektronik ortamda aşağıdaki ileti adresine gönderilebilir.

E-posta: trakyasobedergi@gmail.com

TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are

given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author's Name, Last name, Name of the Book (italics), Printing, Publisher² Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, p.34

b. Articles:

Author's Name, Last name, Title of the Article (in quotations), Title of the Journal/Book (italics), Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan ve Türkiye'de Tanına Ortak Aşıklar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p: 33.

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, Title of the Publication (italics), Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources:

Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books

² Publisher can be given if necessary

and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi",
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/ocak%202004/kucuk.htm>,
(18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel,
http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf
(07.10.2005)

Connective References

10. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of "writer and year", surname of the author, publishing date and page number.

a. If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 7097).

b. In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 4085)

c. If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at

first.

Example: Bursalıoğlu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalıoğlu , et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31)

References

11. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Volume 1, İstanbul 1974.

b. Journals

Example: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not

exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name cannot be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.

Note 2: Articles can be sent to the following e-mail address.

e-mail: trakyasobedergi@gmail.com